ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

anadolum eKampüs

anadolum eKampüs ve anadolu mobil

dilediğin yerden, dilediğin zaman, öğrenme fırsatı!

(ekampus.anadolu.edu.tr)

(mobil.anadolu.edu.tr)

ekampus.anadolu.edu.tr

- Takvim
- Duyurular
- Ders Kitabı (PDF)
- Epub
- Html5
- Video
- Canlı Ders
- Sesli Kitap
- Ünite Özeti
- Sesli Özet
- Sorularla Öğrenelim
- Alıştırma
- Deneme Sınavı
- İnfografik
- Etkileşimli İçerik
- Bilgilendirme Panosu
- Çıkmış Sınav Soruları
- Sınav Giriş Bilgisi
- Sınav Sonuçları
- Öğrenci Topluluklari

AOSDESTEK AÇIKÖĞRETİM DESTEK SİSTEMİ

aosdestek.anadolu.edu.tr

444 10 26

www.anadolu.edu.tr

/AOFAnadolum /Anadolu_Univ instagram.com/anadoluuniv

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 2964
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 1919

GENEL UYGARLIK TARİHİ

Yazarlar
Doç.Dr. Hakan SİVAS (Ünite 1, 2)
Doç.Dr. Rifat Eser KORTANOĞLU (Ünite 3)
Dr.Öğr.Üyesi Nilgün ELAM (Ünite 4)
Doç.Dr. Hayrettin PINAR (Ünite 5)
Dr.Öğr.Üyesi Sema ALTUNAN (Ünite 6)
Doç.Dr. Sedat BİNGÖL (Ünite 7)
Prof.Dr. Zafer KOYLU (Ünite 8)

Editör
Prof.Dr. Taciser SİVAS

ANADOLU
ÜNİVERSİTESİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
"Uzaktan Öğretim" tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2013 by Anadolu University
All rights reserved
No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic tape or otherwise, without permission in writing from the University.

Öğretim Tasarımcısı
Prof.Dr. Tevfik Volkan Yüzer

Grafik Tasarım Yönetmenleri
Prof. Tevfik Fikret Uçar
Doç.Dr. Nilgün Salur
Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız

Kapak Düzeni
Prof.Dr. Halit Turgay Ünalan

Dizgi ve Yayıma Hazırlama
Kitap Hazırlama Grubu

Genel Uygarlık Tarihi

E-ISBN
978-975-06-3213-6

Bu kitabın tüm hakları Anadolu Üniversitesi'ne aittir.
ESKİŞEHİR, Ocak 2019

2549-0-0-0-1902-V01

İçindekiler

Önsöz ..... **xi**

1. ÜNİTE

Dünyanın Oluşumu, Eski Mezopotamya ve Eski Mısır Tarihi ve Uygarlıkları **2**

DÜNYANIN OLUŞUMU VE İLK İNSAN TÜRLERİ 3
ESKİ MEZOPOTAMYA TARİHİ 5
Mezopotamya'nın Coğrafi Yapısı 5
Genel Hatları ile Eski Mezopotamya Tarihi 6
Sümerler, (Erken Hanedanlar Dönemi: MÖ. 2900-2350) 7
Akkadlar (MÖ. 2350-2150) 8
Yeni Sümer Dönemi (III. Ur Sülalesi: MÖ. 2112-2000) 8
Assurlular ve Babilliler 8
Yeni Babil Devleti (MÖ. 625-539) 9
ESKİ MEZOPOTAMYA UYGARLIĞI 10
Devlet Yönetimi 10
Hukuk 10
Din 11
Sanat ve Kültür 12
Yazının Gelişimi 12
Edebiyat 13
Bilim ve Sanat 13
ESKİ MISIR TARİHİ 15
Mısır'ın Coğrafi Yapısı 15
Genel Hatları ile Mısır Tarihi 16
Erken Dönem (1-2. Sülaleler: MÖ. 3000-2650) 17
Eski Krallık Dönemi (3-8. Sülaleler: MÖ. 2650-2134) 17
Orta Krallık Dönemi (11-14. Sülaleler: MÖ. 2040-1640) 18
Yeni Krallık Dönemi (18-20. Sülaleler: MÖ. 1550-1070) 18
Geç Dönem (25-31. Sülaleler: MÖ. 712-332) 20
ESKİ MISIR UYGARLIĞI 20
Devlet Yönetimi 20
Bilim 21
Yazı 22
Mimari 23
Din ve Ölü Gömme Gelenekleri 26
Özet 29
Kendimizi Sınayalım 32
Okuma Parçası 33
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 33
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 34
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar 35

2. ÜNİTE **Eski Anadolu Tarihi ve Uygarlıkları 36**

ANADOLU'NUN TARİH ÖNCESİ (PREHİSTORİK) DÖNEMLERİ 37
Paleolitik Çağ (Eski Taş Çağı, Yontma Taş Devri)
(GÖ. 1.000.000-12.000/11.000) 37
Mezolitik Çağ (Epipaleolitik Çağ, Orta Taş Devri)
(GÖ. 12.000-11.000) 38
Neolitik Çağ (Cilalı Taş Çağı, Yeni Taş Çağı) (MÖ. 10.000- 5.500) 38
Kalkolitik Çağ (Bakır Taş Çağı) MÖ. 5500-3200/3000 41
ANADOLU'NUN TUNÇ ÇAĞLARI 41
İlk Tunç Çağı (MÖ. 3200/3000-2000) 41
Orta Tunç Çağı (M.Ö. 2000/1900 -1500/1450) 43
Eski Hitit Devleti 44
Son Tunç Çağı (MÖ.1500/1450-1200) 45
Hitit Uygarlığı 45
Devlet Yönetimi ve Toplum Yapısı 45
Din ve Ölü Gömme Gelenekleri 46
Mimari ve Sanat 47
Mimari 47
Sanat 48
Yazı ve Edebiyat 49
ANADOLU'NUN DEMİR ÇAĞI UYGARLIKLARI (MÖ. 1200-547/546) 49
Geç Hitit Kent Devletleri 50
Urartu Krallığı 51
Frig Krallığı 53
Lidya Krallığı 57
Özet 60
Kendimizi Sınayalım 62
Okuma Parçası 63
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 63
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 64
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar 65

3. ÜNİTE **Eski Yunan ve Roma Uygarlıkları 66**

TUNÇ ÇAĞI VE EGE 67
Minos Uygarlığı 68
Kiklad (Kyklad) Uygarlığı 69
Miken (Myken) Uygarlığı ve Kıta Yunanistan 70
ESKİ YUNAN UYGARLIĞI 71
ESKİ YUNAN MİMARLIĞI 73
Tapınaklar 73
Olympia Zeus Kutsal Alanı ve Zeus Tapınağı 74
Olympia Zeus Tapınağı 75
Atina ve Akropolis 75
Athena Parthenon Tapınağı 75
Propylaion 76

Athena Nike Tapınağı ... 76
Erekhtheion ... 76
Önemli Kamusal Yapılar ... 76
Agora ... 76
Bouleuterion ... 76
Prytaneion ... 76
Tiyatro ... 77
ESKİ YUNAN HEYKELTRAŞLIĞI ... 77
ROMA UYGARLIĞI ... 79
Roma Kenti ... 79
Roma Toplumunda Din ... 80
ROMA MİMARLIĞI ... 80
ROMA HEYKELTRAŞLIĞI VE PORTRE SANATI ... 82
Özet ... 84
Kendimizi Sınayalım ... 86
Okuma Parçası ... 87
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı ... 87
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı ... 88
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar ... 89

4. ÜNİTE

Ortaçağ Avrupa-Doğu Roma (Bizans) Tarihi ve Uygarlığı (MS. 4-15. Yüzyıl) ... 90

ORTAÇAĞ KAVRAMI VE ERKEN ORTAÇAĞ'DA AVRUPA (5-11. YÜZYIL) ... 91
Ortaçağ Kavramı ... 91
Kavimler Göçü ve Sonuçları ... 92
Frank Devleti ... 92
Erken Ortaçağ'da İdari Yapı: Feodal Sistem ... 93
Ekonomik Yapı: Malikane Sistemi ... 94
ASIL ORTAÇAĞ (11-14. YÜZYIL) ... 94
Ulusal Devletlerin ve Kilisenin Güçlenmesi: I. Otto ve Batı Roma İmparatorluğu ... 94
Kilise-Devlet İlişkileri ve Cluny Reformu ... 94
İngiltere ve Norman Egemenliği (1066-1214) ... 95
Halk Ayaklanması ve Magna Carta ... 96
Fransa'da Capet Hanedanı Dönemi ... 97
Almanya'da Hohenstaufen İmparatorluğu (1152-1272) ... 97
Kentler: Yeniden Doğuş ve Tacirler ... 98
GEÇ ORTAÇAĞ (14-15. YÜZYIL) ... 99
Fransa ve İngiltere'deki Politik Gelişmeler ... 99
Dinsel Gelişmeler ... 100
ORTAÇAĞ AVRUPASI'NDA KÜLTÜR, SANAT VE MİMARİ ... 100
Eğitim ve Öğretim ... 100
Dil ve Edebiyat ... 101
Sanat ve Mimari ... 101
DOĞU ROMA (BİZANS) KAVRAMI VE SİYASAL DÜŞÜNCESİ ... 104

Bizans Kavramı 104
Bizans Siyasal Düşüncesi 104
CONSTANTİNUS DÖNEMİ (ERKEN BİZANS DÖNEMİ) 104
Dinsel Sapkınlık ve Donatism 105
Teslis (Üçleme) Çıkmazı ve Arianism 105
4. Yüzyılda Politik Durum: Haleflik (Ardıllık) Sorunu 106
Kristolojik (İsa'ın Özü ile İlgili) Çatışmalar 106
5.- 6. Yüzyıllarda Politik Durum: Halefler (Ardıllar) 107
Justinianus Dönemi (527-565) ve Batı Avrupa'nın Yeniden Fethi 107
HERACLEIUS DÖNEMİ 107
III. LEON DÖNEMİ VE İKONOKLASM (TASVİR KIRICILIK) 108
MAKEDONYA HANEDANI DÖNEMİ (ORTA BİZANS DÖNEMİ) 109
DUKAS HANEDANI DÖNEMİ (1059-1081) 110
KOMNENOS HANEDANI DÖNEMİ (1081-1185) 110
4. Haçlı Seferi ve Latin Hâkimiyet Devri (1204-1261) 111
PALAIOLOGOS HANEDANI DÖNEMİ (GEÇ BİZANS DÖNEMİ) 112
DOĞU ROMA (BİZANS)'DA KÜLTÜR, SANAT VE MİMARİ 113
Devlet Yönetimi 113
Edebiyat 113
Eğitim ve Öğretim 114
Sanat 115
Mimarî 116
Özet 118
Kendimizi Sınayalım 121
Okuma Parçası 122
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 123
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 123
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar 124

5. ÜNİTE

İslâm Tarihi ve Uygarlığı 126

İSLÂMİYET'TEN ÖNCE ARABİSTAN 127
Yaşam Şartları ve Din 127
İSLÂMİYET'İN DOĞUŞU 128
Hz. Muhammed'in Peygamberlik Öncesi Yaşamı 128
Hz. Muhammed'in Peygamberliği 128
Hicret (622) 129
HZ. MUHAMMED DÖNEMİNDE YAPILAN SAVAŞLAR 129
Bedir Savaşı (624) 129
Uhud Savaşı (625) 129
Hendek Savaşı (627) 130
Hudeybiye Anlaşması (628) 130
İSLÂMİYET'İN YENİ GELİŞME DÖNEMİ 130
DÖRT HALİFE DÖNEMİ (632-661) 131
Hz. Ebûbekir'in Halifeliği (632-634) 131
Hz. Ömer Dönemi (634-644) 131
Hz. Osman Dönemi (644-656) 132

Hz. Ali Dönemi (656-661) 132
EMEVÎLER DÖNEMİ (661-750) 133
ENDÜLÜS EMEVÎ DEVLETİ (756-1031) 136
ABBASÎ DEVLETİ (750-1258) 137
İSLÂM KÜLTÜR VE UYGARLIĞI 139
Dil ve Edebiyat 140
Bilim ve Felsefe 140
Sanat 142
Mimari 142
Özet 146
Kendimizi Sınayalım 149
Okuma Parçası 150
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 150
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 150
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar 151

6. ÜNİTE

Değişim ve Etkileşim: Yeniçağ'da Avrupa ve Osmanlı (15-18.Yüzyıl) 152

YENİÇAĞ'DA BATI AVRUPA'DA YAŞANAN EKONOMİK VE SOSYAL DEĞİŞİM 153
Değişime Direniş: Amaç Düzenin Devamlılığı 153
Üretimin Değişimi ve Burjuvazinin Yükselişi 153
Değişen Aristokrasi 154
Dokuma ve Maden Sanayinin Gelişimi: İşçi Sınıfının Ortaya Çıkışı 154
Kapitalizm 154
Avrupa'nın Sömürgecilik Faaliyetleri 155
Avrupa'nın Yeniçağ'ı 156
YENİÇAĞ'DA BATI AVRUPA'NIN DÜŞÜNCE YAPISINDA YAŞANAN DEĞİŞİM 157
Yeni Düşünce Yapısının Gelişme Koşulları 157
Değişen Siyasal Yapı 157
HÜMANİZM 158
Gerçekle İdealin Çelişkisi 158
Hümanizmin Ortaya Çıkışı 159
RÖNESANS VE REFORM 160
Rönesans 160
Reform 161
Reformcu Düşünürler 161
Martin Luther (1483-1546) 161
John Calvin (1509-1564) 162
Thomas Münzer ve Köylüler Savaşı (1524-1525) 162
Reformun Sonuçları 162
AYDINLANMA ÇAĞI'NIN TEMEL ÖZELLİKLERİ VE AYDINLANMA FELSEFESİ 163
AYDINLANMA ÇAĞI'NA ETKİ EDEN BAZI DÜŞÜNÜRLER 164
J. Locke (1632-1704) 164

Montesquieu (1699-1755) 165
J.J. Rousseau (1712-1778) 165
Voltaire (1699-1778) 166
Aydınlanma Felsefesinin İlkeleri 167
DOĞA YASASI VE EKONOMİK LİBERALİZM 168
AYDINLANMA ÇAĞI'NDA EDEBİYAT, SANAT VE MÜZİK 169
Edebiyat 169
Sanat 169
Müzik 169
OSMANLI VE AVRUPA İÇİÇELİĞİ: İLETİŞİM VE ETKİLEŞİM 170
Osmanlı Devleti'nin Çağdaş Avrupa'nın Doğuşundaki Rolü ve Etkisi 170
Osmanlı Siyasetinin Avrupa'daki İzleri 171
Doğu-Batı Arasında Bir Köprü Olarak Osmanlı 172
Osmanlı'da Bilim ve Avrupa Bilimi ile İlk Temas 173
Avrupa Biliminin Osmanlı Üzerindeki İzleri 174
Kültürel Etkileşim 176
Avrupa Kültüründe Osmanlı Etkisi 177
Avrupa'ya Bir Model Olarak Osmanlı Siyasal Rejimi 178
Dini Hoşgörü Konusunda Osmanlı ve Avrupa 179
Sanatta Osmanlı-Avrupa Etkileşimi 182
Özet 185
Kendimizi Sınayalım 188
Okuma Parçası 189
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 189
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 190
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar 192

7. ÜNİTE

Demokrasi Devrimleri ve Sanayi Devrimi 194

SANAYİ DEVRİMİ 195
Dünyada İlk Kez Sanayi Devrimi'nin İngiltere'de Görülmesi ve Nedenleri 195
İngiliz Sanayi Devriminin Ortaya Çıkışı 196
Ekonomik, Toplumsal ve Uluslararası İlişkiler Bakımından Sanayi Devrimi'nin Sonuçları 198
DEMOKRASİ TARİHİ BAKIMINDAN AMERİKAN DEVRİMİ 199
Amerika'da İngiliz Kolonilerinin Oluşumu ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı 199
Amerikan Bağımsızlık Düşüncesinin Oluşumu ve Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nin Demokrasi Açısından Değeri 202
FRANSIZ DEVRİMİ 203
Fransız Devrimi'ni Doğuran Toplumsal, Düşünsel ve Ekonomik Etkenler 203
Toplumsal Etkenler 203
Düşünsel Etkenler 204
Ekonomik Etkenler 205
Fransız Devrimi, Ortaya Çıkışı ve Gelişim Süreci 206

İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi (26 Ağustos 1789) 207
İlk Fransız Anayasası (1791) 208
Avrupa Devletleri ve Yeni Fransa'ya Karşı Tepkiler 208
Konvansiyon Meclisi 209
Direktuvar Dönemi 209
Napolyon Dönemi 1799-1815 209
Fransız Devrimi'nin Avrupa'daki Yansımaları 210
1830 DEVRİMLERİ 210
Kutsal İttifak (26 Eylül 1815) 211
Dörtlü İttifak (20 Kasım 1815) 211
Fransa'da Devrim (1830) ve Sonuçları 211
1848 DEVRİMLERİ 212
1848 Devrimi ve Avrupa 213
Özet 215
Kendimizi Sınayalım 217
Okuma Parçası 218
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 218
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 219
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar 219

8. ÜNİTE

20.Yüzyıldan 21.Yüzyıla: Savaşlar, Barış ve Küreselleşme Dönemi 220

I.DÜNYA SAVAŞI VE SONUÇLARI (1914-1918) 221
Devletlerarası Bloklaşma 222
Üçlü Bağlaşma/İttifak'ın Oluşması (Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya 1872-1882) 222
Üçlü Anlaşma/İtilaf/Entente'nin Oluşması (Fransa, İngiltere, Rusya 1891-1907) 222
Savaşın Başlaması ve Gelişmeler 223
Bloklara Yeni Katılmalar 223
Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girişi 223
Avrupa Cephelerinde Durum 224
Genel Değerlendirme 225
Türk Kurtuluş Savaşı 226
İşgallere Karşı Tepkiler ve Mustafa Kemal (Atatürk) Faktörü 226
Yerel Kongre İktidarları Döneminden Ulusal Meclis'e 227
Türkiye Cumhuriyeti'nin Bağımsızlık Senedi: Lozan Barış Antlaşması 228
I. DÜNYA SAVAŞI SONRASI GELİŞMELER 228
ABD Başkanı Wilson ve 14 İlkesi 229
İki Savaş Arası Dönem 231
Geçici Barış Dönemi (1919-1929) 231
Rusya'da Bolşevik Devrimi/Çarlıktan Sovyet Rusya'ya 232
İtalya'da Faşizm 1928-1939 232
Almanya'da Nasyonal Sosyalizm (Nazizm) 233
Japonya 234
1929 Dünya Ekonomik Bunalımı 234

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI 235
Savaşın Nedenleri 235
Savaşın Başlaması 236
Uzak Doğu ve Japonya 236
Savaşın Sonucu 236
II. Dünya Savaşı Sırası ve Sonrasında Yapılan Toplantılar 236
Atlantik Demeci/ Bildirisi (14 Ağustos 1941) 237
Kazablanka (Casablanca) Konferansı (14-24 Ocak 1943) 237
Washington Konferansı (12-16 Mayıs 1943) 237
Quebec Konferansı (11-12 Ağustos 1943) 237
Moskova Konferansı (19 Ekim-1 Kasım 1943) 237
Kahire Konferansı (22-26 Kasım 1943) 237
Tahran Konferansı (28 Kasım-1 Aralık 1943) 238
Dumbarton Oaks Konferansı (21 Ağustos-7 Ekim 1944) 238
Yalta Konferansı (4-11 Şubat 1945) 238
Potsdam Konferansı (17 Temmuz-12 Ağustos 1945) 239
II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI GENEL DURUM 239
Avrupa 239
Japonya ve Çin 239
Orta Doğu 239
21. YÜZYIL VE KÜRESELLEŞME 240
Özet 243
Kendimizi Sınayalım 244
Okuma Parçası 245
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 246
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 246
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar 247

Önsöz

Uygarlık, en genel anlamıyla tarihi süreç içinde insanların nesilden nesile aktardıkları düşünce, sanat, bilim ve teknoloji ürünlerinin tamamını ifade eder. Anadolu Üniversitesi uzaktan öğretim koşullarına göre hazırlanan Genel Uygarlık Tarihi kitabı da başlangıçtan bugüne uygarlık sürecini oluşturan temel olay ve olguları ana hatlarıyla sizlere aktarmayı amaçlamıştır. İnsan topluluklarının yeryüzündeki geniş dağılımı dikkate alındığında normal bir uygarlık tarihi kitabına girmesi beklenen pek çok konunun kitap kapsamı dışında bırakıldığını göreceksiniz. Bu kitapta Batı Uygarlığı olarak tanımlanan köklü uygarlığın siyasal ve kültürel panoraması, kronolojik bir düzen içinde ana çizgileriyle sunulmaktadır.

Kitabın ilk üç ünitesi Batı Uygarlığı'nın temellerinin atıldığı, ağırlıklı olarak Akdeniz çevresindeki Eskiçağ kültürlerini incelemektedir. Dördüncü ünite, Ortaçağ Avrupa'sı ile Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'ndaki siyasi, dini, ekonomik ve kültürel gelişmeleri incelemektedir. Beşinci ünite fetihlerle İran, Kuzey Afrika ve Anadolu'ya doğru genişleyen İslam devletlerinin siyasi ve kültürel yapısını ana hatları ile değerlendirmektedir. Altıncı ünite Yeniçağ Avrupa'sına damgasını vuran Rönesans ve Reform hareketlerini, Avrupa ile Osmanlı arasındaki etkileşimi ve Aydınlanma Çağı'nı ele almaktadır. Yedinci ünite modern Avrupa'yı hazırlayan Demokrasi Devrimleri ve Sanayi Devrimini, sekizinci ünite ise 20. yüzyılın en önemli olayları I. ve II. Dünya Savaşı ile 21. yüzyılın güncel kavramı olan küreselleşme konularını içermektedir.

Sekiz üniteden oluşan Genel Uygarlık Tarihi ders kitabımızda, konuların genişliği dikkate alınarak, ayrıntılı bilgiler yerine temel olabilecek bilgilere yer verilmiştir. Her ünitenin önünde verilen amaçlarımızı, ancak üniteyi ilgiyle ve dikkatle okuduğunuzda daha iyi kavrayacaksınız. Metin içerisinde sıra sizde başlığı altında, işlenen konuyla doğrudan ilgili sorularla konun pekiştirilmesi amaçlanmıştır. Ünitelerimizde birçok kavram ve terim geçmektedir. Bu sözcükler, çağlarına göre anlam kazanmaktadır. Her ünitede öğrenilmesi istenen kavram ve terimlerin açıklaması ilgili sayfada yana çıkıntı olarak verilmiştir. Her üniteyi okuduktan sonra ünite sonunda verilen kendimizi sınayalım sorularını çözmelisiniz. Çözüm için gerekli çabayı harcadığınızda başarı sizinle olacaktır.

Elinizdeki bu kitap, kalabalık bir ekibin uzun soluklu çalışmaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu ekibin oluşturulması ve çalışmasında her türlü olanağı sağlayan Anadolu Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Davut AYDIN'a ve Genel Koordinatör Prof. Dr. Müjgan YAZICI'nın şahsında kitabın hazırlanmasında emeği geçen tüm çalışanlara, editör ve yazarlar olarak en içten teşekkürlerimizi sunarız.

Editör
Prof.Dr. Taciser SİVAS

1

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Dünya ve canlıların oluşumunu, ilk insan türlerini açıklayabilecek,
- Mezopotamya'nın coğrafi yapısını ve Eski Mezopotamya tarihini genel hatlarıyla kavrayabilecek,
- Eski Mezopotamya'nın devlet yönetimini, hukukunu ve dinini açıklayabilecek,
- Eski Mezopotamya kültürü ve sanatını tartışabilecek,
- Mısır'ın coğrafi yapısını ve Eski Mısır tarihini genel hatlarıyla değerlendirebilecek,
- Eski Mısır kültürünü ve mimarisini tanımlayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Dünya
- Mısır
- İnsan Türleri
- Firavun
- Mezopotamya
- Hiyeroglif Yazı
- İlk Şehir Devletleri
- Anıtsal Tapınaklar
- Yazının İcadı
- Takvim
- İlk Kanunlar
- Piramitler
- İlk Edebî Metinler
- Mumyalama

İçindekiler

Genel Uygarlık Tarihi

Dünyanın Oluşumu, Eski Mezopotamya ve Eski Mısır Tarihi ve Uygarlıkları

- DÜNYANIN OLUŞUMU VE İLK İNSAN TÜRLERİ
- ESKİ MEZOPOTAMYA TARİHİ
- ESKİ MEZOPOTAMYA UYGARLIĞI
- ESKİ MISIR TARİHİ
- ESKİ MISIR UYGARLIĞI

Dünyanın Oluşumu, Eski Mezopotamya ve Eski Mısır Tarihi ve Uygarlıkları

DÜNYANIN OLUŞUMU VE İLK İNSAN TÜRLERİ

Evrenin yaşının 15 milyar yıl olduğu tahmin edilmektedir. 12 milyar yıl önce galaksiler, 5 milyar yıl önce ise Güneş sistemimiz Samanyolu galaksisinde oluşmuştur. Dünya, güneş sistemimizin oluşmasından 500 milyon yıl sonra, 4.5 milyar yıl önce gaz ve toz bulutlarından meydana gelmiştir.

Dünya üzerinde tek hücreli canlılar yaklaşık 3.6 milyar yıl önce, çok hücreli canlılar ise 1.7 milyar yıl önce ortaya çıkmıştır. Günümüzden yaklaşık 570 milyon yıl önce *Birinci Zaman (Paleozoyik)*'da bitkiler ve hayvanlar görülürler. *İkinci Zaman'da (Mezozoyik),* günümüzden 230 milyon yıl önce dinozorlar, 220 milyon yıl önce de memeliler görülmeye başlar. Bu dönemin sonlarında yaklaşık 65 milyon yıl önce dinozorların soyu tükenmiştir. *Dördüncü Zaman Pleistosen* ve *Holosen* olmak üzere iki evrelidir. Günümüzden 2 milyon yıl kadar önce başlayan Pleistosen dönem 10 bin yıl öncesine kadar devam eder ve *Paleolitik (Eski Taş)* Çağ bu dönemde yaşanmıştır. Holosen dönem ise günümüzden 10 bin yıl önce başlar ve günümüzde hala devam etmektedir.

İnsanların taş aletler yapmalarıyla günümüzden 2.5 milyon yıl önce Paleolitik Çağ başlar. Paleolitik Çağ'da insanlar avcılık ve toplayıcılık yapmışlar, av hayvanlarının peşinde göçebe bir yaşam sürmüşler, mağaralar ve kaya altı sığınakları gibi yerleşmelerde geçici sürelerle barınmışlardır. Dönemin sonlarına doğru, mağara duvarlarına yapılan resimler ve küçük heykelcikler görülmeye başlar. Bütün insan türleri Paleolitik Çağ'da görülmüştür. Paleolitik Çağ Alt, Orta ve Üst olmak üzere üç evrelidir. Alt Paleolitik Çağ'da (G.Ö. 2.500.000-200.000) homo habilis, homo rudolfensis, homo erectus, homo ergaster ve homo heidelbergensis; Orta Paleolitik Çağ'da (G.Ö. 200.000-40.000) homo neanderthalensis ve homo sapiens; Üst Paleolitik Çağ'da (G.Ö. 40.000-12.000) da homo sapiens türü insanlar görülmüşlerdir.

Homo habilis, günümüzden 2.5 milyon yıl-1.5 milyon yıl önce Güney ve Doğu Afrika'da yaşamış insan türüdür. Ortalama 1.3 m. boyundadırlar ve beyin hacimleri 590-650 cm^3 civarındadır. Homo habilisin kelime anlamı *becerikli insandır.* 2.5 milyon yıl önce ilk taş aleti yaptıkları için ilk insan türü olarak kabul edilir. Çakıl yaşlarının yontulmasıyla oluşturulmuş olan ilk taş aletler *(Oldowan Teknolojisi)* Afrika'da Tanzanya, Etiyopya ve Malawi'de bulunmuştur. Homo habilislere benzeyen ancak daha büyük beyine ve dişlere sahip olan *homo rudolfensisler,* 2.5 milyon yıl - 1.8 milyon yıl önce görülen bir başka insan türüdür.

Homo erectuslar günümüzden 1.9 milyon yıl - 100 bin yıl öncesine kadar yaşayan bir insan türüdür. Boyları ortalama 1.60-1.70 m., beyin hacimleri 950-1100 cm^3 civarındadır. Bu tür, fosilleri Afrika dışında bulunan ilk insan türüdür. Afrika'da evrimleştikten sonra Asya ve Avrupa'ya yayıldıkları kabul edilir. 1.9 milyon yıl-1.6 milyon yıl öncesine tarihlenen homo erectus fosilleri bazı araştırmacılar tarafından ayrı bir tür olarak kabul edilmekte ve *homo ergaster* olarak adlandırılmaktadır. Homo erectuslar iki ucu işlenmiş damla biçimindeki el baltaları *(Acheulean-Aşölyen Teknolojisi)* yapmışlar, grup halinde örgütlü bir biçimde avlanmışlar ve ateşi ilk defa 1.5 milyon yıl önce Afrika'da bilinçli olarak kullanmışlardır. Konuşabilen ilk insanın da homo erectuslar oldukları düşünülmektedir.

Resim 1.1

Acheulean-Aşölyen teknolojisinde el baltası

Homo heidelbergensisler günümüzden 500 bin -200 bin yıl önce Avrupa, Asya ve Afrika'da yaşamış bir insan türüdür. Avrupa'da yaşayanların daha sonra ortaya çıkacak olan homo neandertalensislerin ataları oldukları kabul edilmektedir. *Homo neandertalensis* (neanderthal insan) günümüzden 200.000-30.000 yıl öncesinde Avrupa, Yakın Doğu ve Orta Asya'da yaşamıştır. Soğuk iklime dayanıklı bir vücut yapısına sahiptir ve boyu ortalama 1.55-1.60 m'dir. Beyin hacimleri modern insanınki (1350 cm^3) kadar büyüktür. Bu dönemde yonga taş aletler *(Mousterian-Musteriyen Teknolojisi)* kullanılmıştır. *Ölü gömme* ilk defa Neanderthal İnsan ile başlar. Neanderthaller ölülerini anne karnındaki cenin pozisyonunda *(hoker pozisyonu)* gömmüşler, ölünün yanına bugün şifalı bitkiler olarak bilinen çiçekli bitkiler koymuşlardır. Neandertallerin soyu günümüzden 30.000 yıl önce tükenmiştir.

Homo sapiens türü insan, günümüz insanı yani modern insandır. Bu insan türü günümüzden 130.000 yıl önce Afrika'da, 90.000 yıl önce Ortadoğu'da, 40.000 yıl önce de Avrupa'da yaşamaya başlamıştır. 50.000-60.000 yıl önce Avustralya ve 15.000- 20.000 yıl önce Amerika kıtalarına kadar yayılmıştır. Homo sapienslerin boyları uzun vücut yapıları sıcak iklimde yaşamaya uygun şekilde narindir. Beyin hacimleri ortalama 1350 cm^3'tür. Günümüzden 35.000 yıl önce Avrupa'da, Afrika'da ve Avustralya'da bu insan türü tarafından yapılmış ilk sanatsal ürünler ortaya çıkmıştır. Mağara duvarlarına yapılan resimler ile taş, kil, fildişinden yapılmış kadın heykelcikleri (Venüs heykelcikleri) ilk sanat ürünleridir.

Resim 1.2

Altamira Mağara'sından duvar resmi (Santillana del Mar-İspanya)

Resim 1.3

Willendorf Venüsü (Doğa Tarihi Müzesi, Viyana-Avusturya)

ESKİ MEZOPOTAMYA TARİHİ

Mezopotamya'nın Coğrafi Yapısı

Mezopotamya, Yunanca *mesos=ara/orta* ve *potamos=ırmak* kelimelerinden türetilmiş *iki ırmak arası* anlamında bir coğrafi terimdir. Bu ad kuzeyde Toros Dağları'ndan güneyde Basra Körfezi'ne, doğuda Zagros Dağları'ndan batıda Suriye Çölü'ne kadar uzanan alan için kullanılmaktadır.

Şekil 1.1

Mezopotamya ve yakın çevresi

Dicle (İdiglat) ve Fırat (Purattu) nehirleri Doğu Anadolu'dan doğar Mezopotamya'ya hayat verir. Her iki nehir Basra Körfezi'ne 145 km kala birleşir ve Şattülarap Nehri adıyla Basra Körfezi'ne dökülür. Eskiçağ'da Dicle ve Fırat, bugün denize döküldükleri noktadan 200 km daha içeride birbirlerinden ayrı olarak Basra Körfezi'ne dökülmekteydiler. Nehirlerin getirdiği alüvyon nedeniyle deniz dolmuş, nehirler yatak değiştirip birleşerek Şattülarap Nehri'ni oluşturmuşlardır.

Genel Hatları ile Eski Mezopotamya Tarihi

Mezopotamya'da Paleolitik Çağ'dan (Eski Taş Çağı) (MÖ. 1.100.000-12.000) itibaren insanlar yaşamaya başlamıştır. Bu çağ Alt, Orta ve Üst olarak üç evreye ayrılmaktadır. Alt Paleolitik Çağ'da Afrika'da ortaya çıktıktan sonra 1.5 milyon yıl önce dünyanın çeşitli yerlerine dağılan Homo erectus türü Mezopotamya'da yaşayan ilk insan türüdür. Bu insanlara ait el baltası olarak da adlandırılan kesmek, kırmak, kazımak gibi işlerde kullanılan armut biçimindeki taş aletlere Kuzey Mezopotamya'da Adıyaman, Gaziantep, Şanlıurfa, Batman ve Kuzey Suriye'de rastlanmıştır. Homo erectus insanları mağara, kaya sığınağı, ağaç kovuğu, çadır ve kulübe tipindeki barınaklarda yaşamışlar, avcılık ve toplayıcılık yapmışlardır. Günümüzden 200.000 yıl önce ortaya çıkan Homo neanderthalensis türü insanlar da avcılık ve toplayıcılık yapmışlardır. Ölüsünü gömen ilk insanlar olan neanderthallere ait ilk gömü Kuzey Irak'ta Şanidar Mağarası'nda bulunmuştur. Cenin pozisyonunda gömülen ölünün yanına şifalı bitkiler konulmuştur. Homo sapiens türü insanlar Üst Paleolitik Çağ'da Kuzey Mezopotamya'da 25-30 kişilik gruplar halinde mağara, kaya sığınağı yanında ağaç dalları ve postlarla yaptıkları çadır tipinde basit barınaklarda oturmuşlardır. Çakmaktaşı ve obsidiyen aletler ve kemik deliciler yapmışlardır. Yoğun avcılık ve toplayıcılıkla yaşamlarını sürdüren bu insanlar da ölülerini gömmüşlerdir.

Yaklaşık olarak MÖ. 12.000 yıllarında Son Buzul Çağı'nın sona ermesi ile Mezopotamya iklimi yumuşamış, bitki ve hayvan türleri çoğalmıştır. MÖ. 12000-10.000 yılları arasındaki dönem Epipaleolitik Çağ/Orta Taş Çağı olarak adlandırılmaktadır. Zağros dağlarının batı yamaçları, Kuzey Mezopotamya'nın Türkiye sınırındaki dağlık bölgesi ve Akdeniz kıyılarında avcılık ve toplayıcılıkla geçinen homo sapiens tür insanlar yaşamaktaydılar. Bu çağda mikrolit adı verilen minik taş aletler ortaya çıkmıştır. Çakmaktaşı ve obsidiyenden yapılan bu minik taş aletler boynuz veya ahşap bir sap üzerine dizilerek bileşik aletler yapılmıştır. Orta Taş Çağı'nda ok ve yay kullanımı gelişmiş, köpek ilk defa evcilleştirilmiştir. Kuzeybatı Zağroslarda siyah volkanik cam olan obsidiyen ticaretini yapan Zarzi kültürü görülür. Bu kültürün en iyi tanımlandığı yer Şanidar Mağarası'dır.

MÖ. 10.000 yıllarında *Neolitik Çağ (Yeni Taş Çağı ya da Cilalı Taş Çağı)*'a girilir. Bu çağda kalıcı ilk köy yerleşmeleri kurulmaya başlar. Bunu üretim izler. Buğday, arpa, bezelye ve mercimek tarımı yapılır, koyun, keçi, sığır, köpek ve domuz gibi hayvanlar evcilleştirilir. Mezopotamya'da bulunmayan obsidyen Doğu Anadolu'dan ticaretle getirilir. Ticaretle ilgili olarak ilk mühürler ortaya çıkar. MÖ. 7000'lerde kile elle şekil verilerek ilk kez çanak çömlek yapılmaya ve kullanılmaya başlanır. Bu çağın önemli yerleşmeleri, Kuzey Mezopotamya sınırında

Diyarbakır'da Çayönü, Şanlı Urfa'da Nevali Çori, Göbeklitepe ve Kuzey Irak'taki Cermo (Jarmo) dur.

MÖ. 7. binyılın sonlarından MÖ. 6. binyılın ilk yarısına kadar yeni çanak çömlek tarzları ve boyama teknikleri gelişti Kuzey Mezopotamya'daki yerleşme yerlerinden isimlerini alan boyalı çanak çömlek kültürleri *Hassuna Kültürü* ve *Samarra Kültürü* Mezopotamya'nın neolitik kültürlerini temsil eder. Kalkolitik Çağ'da (Bakır Taş Çağı) MÖ. 5600' de Kuzey Mezopotamya'da Hassuna Kültürü'nün yerini *Halaf Kültürü* (MÖ. 5600-5000) aldı. Halaf Dönemi'nde insanlar **tholos** adı verilen ev tiplerini kullanmışlardır. Halaf Kültürü'nün bir başka özelliği zarif boya bezemeli çanak çömlekleridir. Geometrik bezemeler yanında, insan ve hayvan motifleri de kullanılmıştır. Bu kültür Zagros Dağları ile Akdeniz arasında kalan tüm Kuzey Irak, Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'ya yayılmıştır.

Tholos: Çapı 3 ile 7 m arasında değişen yuvarlak planlı, kubbeli bir oda ile bu odaya eklenmiş dikdörtgen planlı bir başka odadan oluşuyordu. Balçık, kerpiç ya da taştan yapılıyorlardı.

Kuzey Mezopotamya'da Halaf Kültürü ile eş zamanlı olarak Güney Mezopotamya'da ilk buluntu yerinden dolayı *Ubeyd* olarak adlandırılan bir başka kültür gelişmekteydi. Bu kültür MÖ. 6. binyılın sonlarına doğru Kuzey Mezopotamya'ya kadar yayılmış, tholos tipi evler son bulmuş ve Halaf boyalı çanak çömleğinin yerini Ubeyd boyalı çanak çömleği almıştır. Ubeyd Kültürü'nün (MÖ. 5500-4000) kuzeydeki yayılım sınırı Elazığ-Malatya yöresine kadar uzanmaktaydı. Ubeyd Dönemi'nin en önemli mimari özelliği Güney Mezopotamya'da Ur, Uruk, Ubeyd ve Eridu gibi kentlerin merkezinde bir tapınak inşa edilmesi ve kentlerin bu merkez etrafında gelişmesiydi. Bu yerleşim modeli daha sonraki Sümer şehirlerinde görülenlerin öncüsü niteliğindedir.

Bölgenin bir sonraki evresi *Uruk Dönemi* (MÖ. 4000- 3100)'dir. Bu dönemde güneydeki kentler büyük oranda gelişmiştir. Nüfusları artmış, sulu tarım ile daha fazla ürün elde edilmeye başlanmış; maden, taş ve kereste gibi ihtiyaçları uzak bölgelerden ticaretle getirtilmiştir. Belli bir iş kolunda uzmanlaşmış zanaatkârlar ortaya çıkmıştır. Çömlekçi atölyelerinin seri üretime geçtikleri ve üretilen malların uzak ülkelere pazarlandığı görülür. Neolitik Çağ'dan beri kullanılan baskı mühür geleneği yerini silindir mühür tipine bırakmıştır. Güney Mezopotamya'nın nüfusları hızla artan kentlerinde yönetici sınıfın tapınaklarda biriktirdiği ve buradan dağıtılan ürünlerin miktarı arttıkça bunları kaydetmek için basit işaretler, sayılar ve listeler ihtiyacı karşılamamıştır. Uruk döneminin sonlarına doğru MÖ. 3200 yıllarında yazı icat edilir ve en erken yazılı belgeler ortaya çıkar.

Mezopotamya'nın önemli Paleolitik Çağ merkezleri hangileridir?

SIRA SİZDE 1

Sümerler, (Erken Hanedanlar Dönemi: MÖ. 2900-2350)

Sümerler, MÖ. 4. binyılın sonlarına doğru Mezopotamya'da görülmüşlerdir. Kökenleri tam olarak bilinememektedir ancak İndus kültüründe aranmaktadır. Mezopotamya'nın yerli halkı olabilecekleri de ileri sürülmektedir. Sümerler, *Erken Hanedanlar Dönemi*'nde (MÖ. 2900-2350) Güney Mezopotamya'da her biri bir kralın yönetimindeki kent devletlerinde yaşadılar. Bunların hepsi merkezî bir tapınak etrafında kurulmuştu ve etrafları bir sur ile çevrili idi. Çevresinde ise köyler bulunmaktaydı. Eridu, Uruk, Ur, Lagaş, Kiş, Nippur, Umma gibi şehir devletleri arasında Uruk lider durumdaydı. Bazen kentler birbirleri ile toprak ve su anlaşmazlıkları yüzünden çatışıyorlardı. Çiviyazılı belgelere göre MÖ. 3. binyılın

ortalarında Kiş Kralı Mesilim, Lagaş yöneticisi Ur-Nanşe, Ur-Nanşe'nin torunu Eannatum, ilk yazılı reformları ile tanınan Urukagina önemli krallar olarak hüküm sürmüşlerdir. Erken Sülaleler Dönemi'nin son yıllarında Umma şehrinin başındaki Lugalzaggezi Akkadlı Sargon'a MÖ. 2334'te yenilince Mezopotamya'da üstünlük Akkadlara geçmiştir.

Akkadlar (MÖ. 2350-2150)

Akkadlar, Sami kökenli bir topluluktur. Sümerler Dönemi'nde Mezopotamya'ya göçen bu topluluk Sümer kültürünü benimsemiştir. Akkadlar, kral I. Sargon (MÖ. 2334-2279) ve torunu Naram-Sin (MÖ. 2254-2218) zamanında Akdeniz'e kadar bütün Mezopotamya'ya hâkim olmuşlar ve ülkeyi merkezî sistem ile yönetmişlerdir. Ancak MÖ. 2150'lerde Zagros Dağları'ndan inen Gutiler Akkadları yıkmıştır.

Yeni Sümer Dönemi (III. Ur Sülalesi: MÖ. 2112-2000)

Güney Mezopotamya'da Akkadların Sümer kentleri üzerindeki baskısı ortadan kalkınca birçok Sümer kentinde yönetici sülaleleri egemenliklerini ilan etmişlerdir. III. Ur Sülalesi ile Ur, Lagaş ve Uruk bu kentlerin başlıcalarıdır. III. Ur Sülalesi bu dönemde Akkad gibi bir merkezî krallık kurmak ve tüm bölgeyi denetlemek istemiştir. Doğuda Elam, kuzeyde Assur ülkesi üzerinde merkezî yönetim kontrolü sağlamıştır. Yaklaşık 100 yıl kadar süren (MÖ. 2100-2000) bu dönmede Ur kenti Mezopotamya'nın en büyük siyasi gücü olmuştur. III. Ur Sülalesi'nin yönetiminin sonu aynı zamanda Sümerlerin Mezopotamya'daki yönetimlerinin sonu demektir. Daha sonra Mezopotamya'ya Sümer kökenli olmayan kavim ve sülaleler egemen olmuşlardır.

Assurlular ve Babilliler

III. Ur Sülalesi'nin çöküşünden sonra kuzeyde büyük bir siyasi güç olarak Assur, güneyde ise din ve kültür merkezi olarak Babil öne çıkmıştır. Anadolu'da MÖ. 1950-1750 yılları arasında yaşanan Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Assurlu tüccarlar Anadolu'ya ticaret yapmaya gelmişlerdir. Anadolu'daki ana ticaret merkezi (bugün Kayseri il sınırları içindeki Kültepe ören yerinde bulunan) Kaniş/Neşa kenti idi. Tüccarlar genellikle tunç yapımında kullanılan kalay ve çeşitli kumaşlar satıyorlar, karşılığında da altın ve gümüş alıyorlardı. Anadolu'nun yazı ile tanışması ve tarihî çağlara girmesi de yine Assurlu tüccarlar sayesinde olmuştur.

MÖ. 2000 yıllarında Arap Yarımadası'ndan çıkan Batı Samileri ya da Amurrular, Mezopotamya'ya sızarak Sümer-Akkad kültürünün etkisi altında kalıp bu kültürü benimsemişlerdir. Önceleri çeşitli yeni devletlerin oluştuğu görülür. Güney Mezopotamya'da ilk olarak *İssin Sülalesi* (MÖ. 1969-1732), daha sonra da *Larsa Sülalesi* (MÖ. 1961-1700) egemen olmuştur. MÖ. 18. yüzyılda ise *Babil Sülalesi* (MÖ. 1830-1595) egemenlik kurmuştur. Babil Sülalesi'nin en önemli kralı Hammurabi'dir. *Hammurabi,* ülkesinin sınırlarını batıda Akdeniz'e, doğuda İran'a, kuzeyde de Toroslara kadar genişletmiştir. Bu sıralarda Anadolu'da Eski Hitit Devleti fetihlere başlamış ve sonunda Hitit Kralı I. Murşili MÖ. 1595 yılında Babil'i alarak Eski Babil Devleti'ne son vermiştir. Daha sonraki dönemlerde Babil'de Kassitler etkin olmuştur.

Kuzey Mezopotamya'da MÖ.13. yüzyılda Assur kralı I. Salmanasar, Hurri-Mitanni Devleti'ni yıkarak Assur egemenliğini kesin olarak başlatmıştır. MÖ. 10. yüzyıldan yaklaşık MÖ. 7. yüzyılın sonlarına kadar süren Assur yönetimine *Yeni Assur Krallığı* denmiştir. Bu dönemde yoğun bir yayılma politikası benimsenmiş-

tir. Ancak Güney Mezopotamya'da Babil, egemenliğini korumuştur. Babil dışında Doğu Anadolu'da Van Gölü ve çevresi merkez olmak üzere güçlü bir krallık kuran Urartular ve İran'daki Medler de bağımsız birer güç durumundaydılar. Assur birçok krallığı egemenliği altına aldığı gibi Mısır'a yapılan büyük seferlerle Mısır'ı da yağmalamıştır. Yeni Assur Krallığı'nın en geniş sınırlara ulaştığı dönemde Medler ve Babilliler, İskitler ile birleşerek Assur'a savaş açmış ve sonunda Yeni Assur Devleti'nin yıkılmasına (MÖ.612) neden olmuştur.

Yeni Babil Devleti (MÖ. 625-539)

Yeni Assur Krallığı'nın ortadan kalkmasıyla liderlik bir kez daha Babillilerin eline geçmiş ve *Yeni Babil Devleti (Kalde Devleti)* (MÖ. 625-539) olarak anılan bir dönem başlamıştır. Babil esas ününü bu dönemde kazanmıştır. Günümüze kadar ulaşan anıtsal yapıların çoğu bu dönemde kral Nabopolassar ve Nabukadnezar tarafından yaptırılmıştır. Ayrıca Babil, Assur'un tüm topraklarına egemen olmuştur. Nabukadnezzar, Babil'i görkemli bir kent hâline getirmiştir. Yeni yıl şenliklerinde kullanılan tören yoluna açılan ünlü İştar Kapısı, Babil Kulesi ve dünyanın yedi harikasından biri olan Asma Bahçeleri bu dönemde son şeklini almıştır.

MÖ. 6. yüzyılın başlarında Medler ve İskitler Doğu Anadolu'da Urartu Devleti'ne son vermişlerdir. İran'daki iktidar değişikliği ile ortaya çıkan Persler MÖ. 539 yılında Babil'i ele geçirmiştir. Mezopotamya, MÖ. 539-331 tarihleri arasında Pers Devleti'nin bir parçası olmuştur. Daha sonra bir süre İskender İmparatorluğu'nun, Büyük İskender'in MÖ. 323 yılında ölümünden sonra Selevkosların eline geçmiştir. Romalılar Mezopotamya'nın kuzeybatı bölümünü kısa bir süre (MS. 115-117) egemenlikleri altına almışlardır. MS. 226-640 tarihleri arasında Sasaniler, son olarak da MS. 640'larda Araplar Mezopotamya'ya hâkim olmuşlardır.

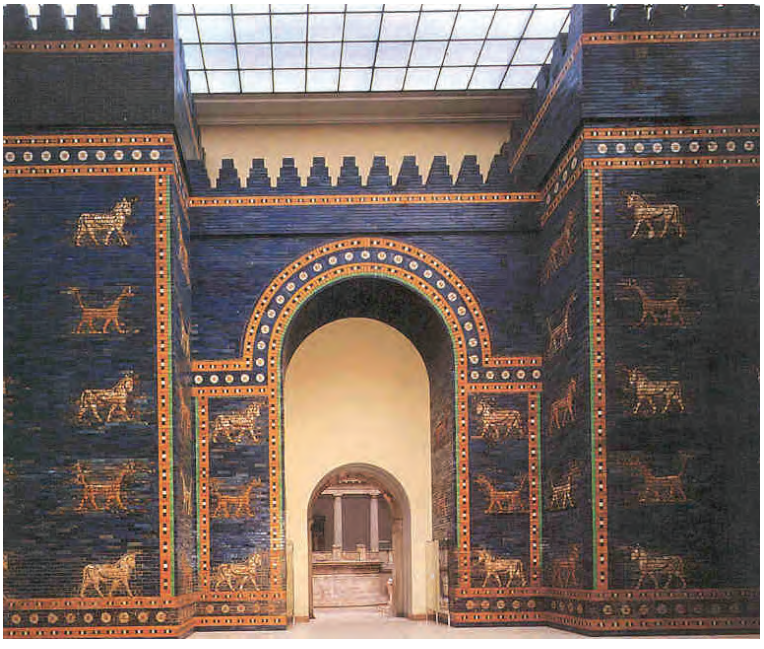

Resim 1.4

Babil İştar Kapısı (Berlin Pergamon Müzesi)

Assurluların Anadolu ile ticareti hakkında bilgi veriniz.

SIRA SİZDE 2

ESKİ MEZOPOTAMYA UYGARLIĞI

Devlet Yönetimi

Erken Sülaleler Dönemi'nde Sümer'de kent devletlerinde yönetimin ve bürokrasinin nasıl işlediği tam olarak bilinmemektedir. Yönetimle ilgili *En* (Bey), *Ensi* (Vali) ve *Lugal* (Kral) gibi unvanlar karşımıza çıkmaktadır. Ensi unvanı başlangıçta bağımsız yöneticileri tanımlamak için kullanılmaktaydı. Ensiler en yüksek yönetici, en yüksek rahip, en yüksek yargıç ve en yüksek komutandı.

Akkad egemenliğinde merkezî krallık yönetimi görülür. Sargon ve Naram-Sin gibi güçlü krallar başkentten uzak bölgelere (Kuzey Suriye ve Anadolu gibi) yağma seferleri yaparak topladıkları ganimetlerle başkentin ham madde ihtiyacını karşılamışlardır. Daha sonraları aynı yönetim tarzı ve yağma seferleri yapma geleneği Yeni Assur Devleti krallarında da görülmüştür. Naram-Sin, *Agade'nin Kralı, Dört Bir Yanın Hükümdarı* ve *Evrenin Kralı* gibi unvanları kullanmıştır. Adının başına tanrıları belirtmek için konulan işareti ekletmiş, kendisini Mezopotamya'da sadece tanrılara özgü olan çift boynuzlu bir başlıkla betimletmiştir. Naram-Sin ile *Tanrı-Kral* düşüncesi ortaya çıkmıştır. Daha sonraki Yeni Assur Devleti ve Pers Dönemi kralları da ülkelerini mutlak monarşi sistemiyle yönetmişler, ülkelerinin topraklarını eyaletlere bölerek başlarına valiler atamışlardır. Yeni Sümer Dönemi'nde de Tanrı-Kral anlayışı korunmuştur. Hammurabi ise *Adaletin Kralı* düşüncesini vurgulamıştır. Assur'da ise kral, Tanrı Assur'un yeryüzündeki vekilidir.

Mezopotamya'da toplum, soylular, sıradan vatandaşlar, yanaşmalar ve kölelerden oluşmaktaydı. Halkın çoğunluğu tarım ve hayvancılıkla uğraşan çiftçilerdi. Ayrıca yazıcılar, gemiciler, balıkçılar, mimarlar, duvarcılar, marangozlar, çömlekçiler de zanaatkârları oluşturuyordu. Her kentte zengin tüccarlar da vardı. Halk değişik türde toplu işlerde çalıştırılıyor ve zorunlu askerlik yapıyordu. Köleler ise evlerde ve tapınaklarda kullanılıyorlardı.

Hukuk

Hukuk, toplum düzenini sağlayan ve devlet gücü ile güçlendirilmiş kuralların bütünüdür. Hukukun bu tanımı bize, insanların ancak toplum hâlinde yaşamaya başladıklarından ve en ilkel anlamı ile bir devlet kurduktan sonra ortaya çıktığını gösterir. Tarihî çağlardan önceki toplumlar, her türlü hukuki işlerini gelenek hâline gelmiş kurallara göre yürütüyor olmalıydılar.

Sümerlerde gelenek hukukundan yazılı hukuka ilk defa hangi kentte ve ne zaman geçildiği bilinmemektedir. Sümerler her çeşit alımsatım işlerini, değiştokuş, kira, ödünç verme ve faiz gibi ekonomik hayatın işlemlerini kil tabletler üzerine çivi yazısı ile yazdıkları gibi, sosyal hayatın evlenme, boşanma, miras, evlatlık alma gibi olaylarını da belgelemişlerdir. Adaletin koruyucusu olarak Güneş Tanrısı (UTU) 'nı kutlamaktaydılar. Çünkü Güneş, nasıl karanlıkları aydınlatırsa, tanrının faili meçhul gizli işleri de öyle aydınlatacağına inanıyorlardı. Adaletin yeryüzündeki temsilcisi hâkimlerdi. En büyük hâkim, başyargıç ise kraldı. Fakat onun mahkemede bulunamadığı hâllerde, kralın vekilleri olarak *Sukkaller* davalara bakarlardı. Mahkemeler tapınağın veya şehrin kapısında yapılırdı.

Mezopotamya'nın çeşitli kentlerinde bulunan binlerce tablet arasında kanunların yazılı olduğu tabletler veya Hammurabi Kanunları'nda olduğu gibi üzerine kanun maddeleri yazılı steller bulunmuştur. Güney Mezopotamya şehirlerinde Sümerler egemen oldukları sürece bu kanunlar Sümerce yazılmıştır. Fakat Amurru istilasından sonra, Samî dilde yani Akkadca yazılmışlardır. Sümerlerde Uru-

kagina ilk yazılı reformları ile tanınan bir kraldır. Mezopotamya'da bugüne kadar bulunan kanunlar yazılış sırasına göre şunlardır:

I. Sümerce Yazılı Kanunlar:
   a) Urukagina Kanunu
   b) Ur-Nammu Kanunu
   c) Ana İttişu Kanunu
   d) Lipit-İstar Kanunu

II. Akkadca Yazılı Kanunlar:
   a) Eşnunna Kanunu
   b) Hammurabi Kanunları
   c) Orta Assur Kanunları

Bütün bu kanunlar standart bir kalıp içinde yazılmıştır. Her kanunun; 1) Ön söz (prolog) 2) Maddeler 3) Netice (epilog) olarak üç bölümden oluşması gerekiyordu. Sümer kanunlarında cezalar daha çok maddi, para cezası olduğu hâlde, Sami kavimlerin kanunlarında ağır cezalar vardı. *Talion* denilen *Kısasa kısas cezası* Sümerler tarafından bilinmez, Hammurabi Kanunları'nda ise bu prensibe geniş ölçüde yer verilir.

Resim 1.5

Hammurabi Kanunları'nın yazılı olduğu stel (Louvre Müzesi-Paris)

Sümerlerle başlayan bu kanun formülü, daha sonraları MÖ. 2. binyılda Hititler ve hatta MÖ. 1. binyılda İbraniler tarafından da kullanılmıştır. Eskiçağ'da kanun koyucular kötülük yapan, vicdansız kişilerle savaşmaya çalışmışlardır. Bunun için Eski Doğu kanunlarında fiyat tarifeleri görülür. Serbest meslek sahipleri olan hekim, mimar vb. kişilerin ücretleri saptanır, kiralar dondurulurdu.

Din

Eski Mezopotamya dini, kayıtları bilinen en eski dindir. Mezopotamya'da çok tanrılı bir din anlayışı hakimdi. Sümerlerde her şehrin bir tanrısı vardı: Uruk'ta İnanna, Ur'da Nanna, Lagaş'ta Ningirsu, Nippur'da Enlil, Babil'de Marduk ve Assur'da Assur gibi. O şehirde yaşayan insanlar da tanrının hizmetkârları durumundaydılar. Devlet alanları genişledikçe başkentlerin tanrıları, devletin baştanrısı oluyordu. Tanrıların sayısını tam olarak saptamak mümkün değildir. 600 yeraltı ve 600 gök tanrısı olduğuna inanılmaktaydı. Bunlardan bazıları: An (Akkadca: Anu) Gök tanrısı, Enki (Akkadca: Ea) Su ve yeraltı tanrısı; Utu (Akkadca: Şamaş) Güneş Tanrısı; İnanna (Akkadca: İştar) Aşk ve bereket tanrıçası; Nanna (Akkadca: Sin) Ay tanrısı ve Sami kökenli fırtına tanrısı Adad. Babil'in tanrısı Marduk yıldızları, burçları ve yılı saptayan tanrıdır; Dumuzi (Akkadca: Tammuz) Doğa tanrısıdır.

Tanrıların bazıları köken olarak hayvan biçimli olsalar bile tarihsel dönemde insan şeklinde gösterilmişlerdir. Tanrıların da insanlar gibi eşleri ve çocuklarından oluşan aileleri vardı. Tapınak-ev anlamına gelen zigguratların altında yaşadıklarına inanılırdı. Zigguratlar, Sümerlerin mimariye kazandırdığı bir yapı tipidir. Sümerlerden itibaren belli bir gelişim göstermiştir ve Mezopotamya'nın en önemli yapı tiplerinden biridir. Birçok kentte, bir dizi platform ve üzerindeki tapınaktan oluşan ziggurat bulunmaktaydı. Zigguratlar tanrıların evi olması yanında yazıcı okulu, kütüphane ve arşiv işlevlerini de görmekteydi.

Resim 1.6

Ur zigguratı rekonstrüksiyonu

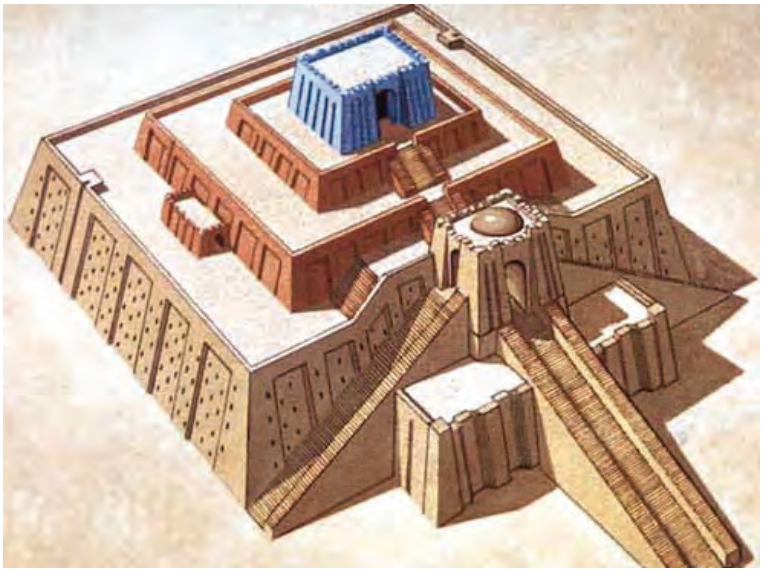

Zigguratların planları benzerdir. Tabanı dikdörtgendir ve yüksek tapınağa dik açıda birleşen üç merdivenle çıkılmaktadır. Ana tapınak odasında tanrı tasvirleri bulunmaktaydı. Başrahibe ayinlerde 30 farklı rütbede rahip ve rahibe yardımcı olmaktaydı. Kurban kesme ve dua etme özel tapınım elemanlarını oluşturuyordu. İnsanlar tapacakları tanrıyı seçmekte özgürdü.

SIRA SİZDE 3

Zigguratlar ilk defa hangi toplum tarafından inşa edilmiştir?

Sanat ve Kültür

Yazının Gelişimi

Uruk Dönemi'nin sonlarına doğru MÖ. 3200 yıllarında Uruk IV tabakasında en erken yazılı belgeler ortaya çıkar. Bunlar resim şeklindeki (piktografik) işaretlerden oluşmaktadır. Yazıcı avuç içine sığabilecek bir kil tabletin üzerine kareler çizer ve anlatmak istediği şeyi resimlerle anlatmaya çalışırdı. Bu yüzden de erken kil tabletlerde çok fazla işaret bulunmaktaydı. Örneğin Uruk IV tabakasından bir tablet üzerinde 1500'den fazla işaret bulunmaktaydı. Yazı yaygınlaştıkça giderek küçülmüş ve resim özelliğini kaybetmiş ve işaret kümeleri hâline gelmiştir. Bu işaretler de çiviye benzetildiği için bu yazıya çivi yazısı denilmiştir. Çivi işaretlerinin her biri bir sözcüğe değil, bir heceye karşılık geliyor, hecelerin yan yana yazılması ile de sözcükler oluşturuluyordu. Çivi yazısı, gelişimini MÖ. 3. binyılın ortalarına doğru tamamladı. İlk yazılan belgeler de Sümerce yazılmıştır. Mezopotamya'da yazının yaygınlaşması sonucunda yazıcı okulları açılmıştır. Okullar başlangıçta tapınaklarda bulunmaktaydı. Bu okullara *Tablet Evi* adı verilmekteydi. Okuma yazma öğrenmek isteyen öğrenciler okula gelirler ve kil parçaları üzerine aynı heceleri tekrar tekrar yazarak yazı yazmayı öğrenmeye çalışırlardı.

Çivi yazısını ilk kez bir Alman dilbilim adamı olan filolog G. Friedrich Grotefend (1775-1853) kısmen çözmüştür (1802). Mezopotamya çivi yazısını, birlikte çalıştığı bilim adamlarının da katkısıyla çözmeyi başaran ise İngiliz subayı Sir Henry C. Rawlinson (1810-1895) oldu. Rawlinson, 1833'te Hemedan'dan

Babil'e giden kervan yolu üzerindeki Behistun'da Pers Kralı I. Darius'a ait yazıt ve kabartmalar üzerinde çalıştı. Yazıtlar, çivi yazısıyla Pers, Babil ve Elam dillerinde yazılmışlardı. Rawlinson, Persçe metni 1846 yılında, Babil dilinde yazılmış metni de, öteki dilbilim uzmanlarıyla işbirliği yaparak 1857'de çözdü. Elam dilindeki yazıtı ise Danimarkalı Niels Westergaart 1854'te çözmüştü. Özellikle yukarıdaki üç bilim insanının yoğun ve yorucu çalışmaları sayesinde, Mezopotamya çivi yazısı okunmuştur. Çivi yazısı Hellenistik Selevkoslar Dönemi'ne kadar (MÖ. 312-64), astronomiyle ilgili metinlerde ise MS. 70 yılına kadar kullanılmıştır.

Edebiyat

Sümerler yazıya kavuştuktan sonra, hatıralarındaki bütün hikâyeleri, masalları, gelenekleri, yazıya geçirmeye başlamışlardı. Sümerleri, Babilliler ve Assurlular izlemiş ve yazılı belge bırakma konusunda Sümerlerden aşağı kalmamışlardır. Sümerler birçok mitoslar, destanlar, ilahiler ve kasideleri manzum olarak yazmışlardı. A.Parrot, *"Yazının mucidi olan Sümerler, edebiyatın da yaratıcısı olmuşlardır."* demiştir. Sümer edebiyatı günümüz edebiyatlarındaki sembolizm ve teşbih gibi sanatları binlerce sene evvel kullanmıştır.

Sümerler konuşan hayvan masalları, çiftçi almanağı gibi daha pek çok fantezi eserler yaratmışlardır. Ancak insanlığın bu uzak geçmişinde her şey din için yapılıyordu. Sanat da edebiyat da dinin emrinde çalışıyordu.

Sümer edebî belgeleri üç grupta incelenmektedir:

I. *Liturjik Eserler:* Mitoslar (Adapa Mitosu, Etana Mitosu), kaside ve ağıtlar. Tanrıların insanlarla olan maceralarını anlatan edebî eserlere mitos denir. Tanrılara veya tanrılaşmış krallara ölçülü ve kafiyeli olarak yazılmış övgüler (kaside) arasında Güneş ve Adalet Tanrısı Şamaş'a ve İsin Sülalesi'nden İşme-Dagan'a yazılmış kasideler örnektir.
II. *Epik (Destani) Eserler:* Sümerler edebiyatın her dalında ölmez eserler yaratmışlardır. Destani (epik) şiirin mucidi de Sümerlerdir. Sümer destanları Kahramanlık Çağı (Tufan öncesi) krallarının icraatlarını anlatırlar. Bugüne kadar bu türden Sümerce 7 destan bulunmuştur: l) Yaradılış Destanı 2) Gılgamış Destanı 3) Lugalbanda Destanı 4) Enmerkar ve Aratta Beyi Destanı, 5) Ninurta Destanı 6) Kazma Destanı
III. *Didaktik Eserler:* Nesir halinde yazılmış ilmi eserler. Almanak, sözlük vs.

Bilim ve Sanat

Eski Mezopotamyalılar, MÖ. 2. binyıldan itibaren çarpım cetvelleri, kare, karekök, küp, 2 ve 16 tabanlarında logaritma cetvelleri ile birinci ve ikinci dereceden denklemlerin çözümleri, çeşitli geometrik şekillerin alan ve hacim hesaplarını yapmışlardır. En erken metinlerde kullanılan sayı sistemleri ise altmış tabanlı sistemi içerirdi. 60'ın böleni çok olduğu için sistem, birçok hesaplamayı basitleştirmiştir. Bugün de zaman ve açı ölçümlerinde aynı sistem kullanılmaktadır. Babil matematikçileri, pi sayısını 3 olarak hesaplamalarına karşın bunun tam değerini 3 1/8 (=3.125) olarak gerçek değere (3.142) çok yakın hesaplamışlardır.

Sümerler, ayın bir hilalden öteki hilale kadar geçen tüm evrelerini kapsayan süre ile tanımlanan ay takvimi kullanmışlardır. Bu süre bazen 29, bazen de 30 güneş günü oluyordu. Yılı 12 aya bölmüşlerdi. On iki ayın beş ayını 29 gün, yedi ayını 30 gün, dolayısıyla bir yılı 355 gün sayıyorlardı. Güneş yılına göre 10 günlük

fark nedeniyle, üç yılda bir ay yılını 13 ay yapıyorlardı. Osmanlılar, Türkiye Cumhuriyeti kuruluncaya kadar ay takvimini kullanmışlardır. Araplar hâlâ ay takvimini kullanmaya devam etmektedir.

Sümerler, zamanı altmış dakikalık saatlerde ölçen ilk insanlardı ve 1 hafta yedi gündü. Ayın yedisi, ondördü, yirmi biri ve yirmi sekizi hafta sonu kabul edilmişti. Dolayısıyla ilk hafta sonu tatilini başlatan Sümerler olmuştur. Gün kavramını da ilk kez Sümerler geliştirmiştir. Sümerler ve Babilliler, günü gündüz ve gece olmak üzere ikiye ayırıyor ve 12 çift saate bölüyorlardı. Gün güneşin batmasıyla başlıyordu. Ancak MÖ. 300'den sonra müneccim Kidannu'nun önerisiyle günün gece yarısı başlaması kabul edildi. Sümerler ve Babilliler, gündüz için güneş saatleri yapmışlardı. Ayrıca yine gecenin ve gündüzün bölümlerinin belirlenmesinde su saatleri de kullanılmaktaydı.

Bugünkü takvimimizde kullandığımız bazı ay adları Eski Mezopotamya ay adlarından kalmadır. Şubat ve Eylül Akkad dilinde Şubatu ve Elulu; Nisan ve Temmuz Sümer dilinde Nisanu ve Dumuzi/Tammuzdur. Haziran Aramice'den gelmedir. Mart, Mayıs ve Ağustos aylarının isimleri de Latincedir.

MÖ. 2. binyıldan itibaren göksel olaylar gözlemlenir ve gelecekle ilgili kehanetlerde bulunulurdu. MÖ. 700'lerde buna dayanarak burçlar belirlenmişti. Babilli astronomlar MÖ. 500' lerde gün dönümü ve tutulmaların zamanını hesaplayabiliyorlardı. Gök cisimlerinin doğduğu zamanki konumuna göre insanın geleceğini tahmin eden yıldız falı da ilk kez Babil'de bulunmuştur. Ayrıca güneş, ay, yıldız ve gezegenlerin durumları önceden tahmin edilerek yıllıklar yazılmıştır. Astronominin gelişimi din ve mitoloji ile iç içedir çünkü insanlar astronominin bir amacı olduğuna inanıyorlar ve ona bazı dinî veya mistik unsurlar yüklüyorlardı. Örneğin tutulmalar kötüye işaretti.

Eski Mezopotamya'da hakkında en çok bilgi sahibi olunan bir başka bilim dalı da tıptır. Eski Mezopotamyalılara göre hastalıklara kötü ruhlar ve kötü cinler neden olmaktaydı. Kötü ruhları vücuttan kovacak olan ise sihir ve iyileştirici büyüydü.Bazı hekimler ise hastalıkları sihrin yanında iksirler, lapalar, merhemler ve cerrahi müdahaleler ile iyileştirmeye çalışmışlardır. Bitki kökleri, sapları, filizleri, yaprakları, çiçekleri, insan ve hayvan kemikleri, çeşitli hayvan parçaları, dışkıları, organları ile arsenik, demir oksit, güherçile, bakır tozu, cıva, kükürt, kireç, doğal su ile hazırlanan ilaçlar ve masaj da hastalıkların tedavisinde kullanılmaktaydı. Doğaüstü güçlere inanıldığı için tıp bilimi gelişememiştir. *Asu/a-zu* adı verilen hekimler, çeşitli hastalıklar için tedaviler önerirlerdi. *Aşipu* denilen kişiler ise büyü ile hastalıkları iyileştirmeye çalışırdı. Hekimlik sadece rahiplere mahsus kutsal bir meslekti. Cerrahlık ise bir zanaattı. Cerrahlar, yaraları, çıkık ve kırık gibi hastalıkları iyileştirmekle görevliydi. Hekimler gibi sihirle hastalıkları iyileştirmeye çalışmazlardı.

Ulaşım, madenlerin işlenmesi, mimarlık, çömlekçilik, dokumacılık, camcılık, dericilik, çiftçilik, sulama, kanal yapımı, suyun depolanması, kanalizasyon sistemi gibi bugünkü uygar yaşamın temelini oluşturan teknikler Mezopotamya'da geliştirilmiştir. Ulaşımda genellikle nehirler ve kanallar kullanılmıştır. Gemilerle Basra Körfezi ve Akdeniz'e seferler yapılıyordu. Karadan ulaşımda genellikle katır ve eşek kervanları kullanılırdı. MÖ. 2000'lerde at, MÖ. 1. binyılda ise develer de kullanılmıştır. Mezopotamya'da tekerlekli araçlar MÖ. 3500'lerden itibaren kullanılmaktaydı. Sümerlerin dört tekerlekli ve eşek koşulan savaş arabaları vardı. Ayrıca kısa yolculuklar için de yekpare tekerlekli arabalar kullanılmıştır.

Teknolojik gelişmeyi gösteren çömlekçi çarkı, araba tekerleği, saban, yelkenli tekne, yapı kemeri ve tonoz, Mezopotamyalı toplumların uygarlığa yaptıkları katkılardır. Heykeltıraşlık Mezopotamyalılar için önemliydi. En eski insan tasvirleri kireç taşından yapılmıştı. Mezopotamya heykeltıraşlığı Yeni Sümer Dönemi Gudea heykelleri ve Hammurabi başı ile üstün bir noktaya ulaşmıştır. Kabartma sanatı örneklerine de erken dönemden itibaren rastlanmaktadır. Eannatum'un Akbabalar Steli, Naram-Sin Kabartması, Hammurabi Kanunları Steli ve Yeni Assur Dönemi savaş ve av kabartmaları, kabartma sanatının en güzel örnekleridir.

Resim 1.7

Yeni Sümer Dönemi'ne ait taştan oturan Gudea heykeli (British Museum-İngiltere)

Mezopotamya'da Sümerlerle başlayıp Yeni Babil Dönemi'ne kadar görülen zigguratların yanında saray yapıları da mimari açıdan güzel eserlerdir. Saraylar MÖ. 3. binyılın ortalarından itibaren görülmeye başlar. Kiş Sarayı, avlular, holler, taht salonları, oturma birimleri ve depolar gibi pek çok bölümden oluşur. Bunun yanında Eşnunna Sarayı (MÖ. 2000), Marili Zimrilim'in Sarayı (MÖ. 1700), Dur-Karigalzu (MÖ. 1380), Assur, Ninive ve Babil sarayları dikkat çekicidir.

Eski Mezopotamya'da heykel ve kabartma sanatı hakkında bilgi veriniz.

SIRA SİZDE 4

ESKİ MISIR TARİHİ

Mısır'ın Coğrafi Yapısı

Şekil 1.2

Eski Mısır haritası (E. Hornung, (2004). Mısır Tarihi, İstanbul, s. 11)

Eski Mısır kültürü, Nil Vadisi'nde gelişmiştir. Dar ve birkaç kilometre genişlikte olan vadi kuzeyde Delta Bölgesi'nden güneyde Assuan'daki Birinci Çağlayan'a kadar uzanıyordu. Mısır, kuzeydeki Aşağı Mısır (Nil Deltası) ve güneyde vadi boyunca uzanan Yukarı Mısır olmak üzere iki ayrı bölümden oluşur. Batı ve doğuda çöllerle, doğuda kıyıya paralel uzanan sıradağlarla, güneyi çağlayanlarla kuşatılmıştır. Bu bölgede bulunan kayalıklar geçişi zorlaştırmaktadır. Çağlayanların güneyinde ise Nubya yer almaktaydı. Ülkenin saldırıya en açık bölgesini kuzeyi oluşturmaktadır. İklim hemen hemen yağışsız olduğu için, toprağın verimliliği, tümüyle Nil Nehri'nin taşkınlarına bağlıydı. Dünyanın en uzun nehri olan Nil (6695 km), Viktorya Gölü civarında ortaya çıkar Akdeniz'e dökülür. Ekvatoral yağışlar sonucu Nil Nehri Mayıs ayında yükselmeye başlardı ve Temmuz ayından Ekim ayına kadar vadi üzerinden akardı. Bu mevsime eski Mısırlılarca *Taşkın (akhet)* denirdi. Kasımın başında sular çekilmeye başlar, nehir yavaş yavaş yatağına gerilerdi. Nehrin getirdiği miller, nehir yatağının iki yanına birikir ve Mısır'ın en verimli tarım topraklarını oluştururdu. Toprağın yeniden ortaya çıktığı bu mevsime *Ekim (peret)* denirdi ve ekim faaliyetleri yapılabilirdi. Bu topraktan normal yağmurla beslenmiş toprağa göre üç dört katı fazla ürün alınabilmiştir. Mart ayından Haziran ayına kadarki dönem ise *Hasat (shemu)* mevsimiydi. Herodotos, *"Mısır Nil'in bir armağanıdır."* diyerek bu nehrin Mısır için taşıdığı hayati önemi vurgulamıştır.

Genel Hatları ile Mısır Tarihi

Mısır'da Paleolitik (Eski Taş Çağı) Çağ'dan beri insanlar yaşamaktaydı. Paleolitik kültürlerin izleri günümüzden 500.000 yıl önceye kadar gitmektedir. Bugün vadinin yarısından fazlasını kaplayan Nil Nehri, o dönemde tüm vadiyi kaplıyor ve daha sonraları çöle dönüşecek olan yerlerde insanların yaşayabileceği yerleşim alanlarını çevresinde topluyordu. Günümüzden 12000 yıl önce Sahra'nın kuraklaşması ve çölleşmesi sonucunda bu bölgede avcılık ve toplayıcılıkla geçinen halklar Delta Bölgesi'ne ve Nil Vadisi'ne göç ettiler. Neolitik Çağ'da ve Sülaleler Öncesi Dönemde Aşağı Mısır'da Merimde (MÖ. 5. binyıl) ve El-Meadi (MÖ. 4. binyıl), Yukarı Mısır'da ise Badari Kültürü (MÖ. 4400-3800) ve Nagada (I, II, III) Kültürü (MÖ. 4000-3000) önemli kültürlerdir.

Köylerin birleşmesiyle kabile niteliğindeki yönetim birimleri olan nomeler oluşmuştur. Her nomenin bir yerel tanrı ya da tanrıçası vardı. MÖ. 3400'den sonraki yıllarda nomeler aralarında birleşerek *Aşağı Mısır Krallığı* ve *Yukarı Mısır Krallığı* olmak üzere iki krallık oluşturdular.

Yeni Krallık Dönemi'nin başında yerleşmiş bir geleneğe göre MÖ. 3000 yıllarında *Menes (=Aha)* adlı efsanevi bir kral, o zamana kadar ayrı krallıklar olduğu düşünülen Aşağı ve Yukarı Mısır'ı birleştirmeyi başarmıştır. Menes'in gerçekten yaşadığına ilişkin izler kesinlik kazanmamıştır. Ülkenin birleşmesinden önceki döneme ait belgeler vardır. O dönemde Güney Mısırlıların başkenti olduğu sanılan Hierakonpolis'te Kuzey Mısırlılarla savaşırken betimlenmiş "Akrep" adlı bir kralı gösteren anıtlar bulunmuştur. Ülkenin gerçek birleştiricisinin de onun halefi Narmer olduğu sanılmaktadır. Hierokonpolis'te bulunmuş olan, tapınağa adak olarak sunulmuş Narmer Levhası adı verilen levhadaki kabartmalarda, Yukarı Mısır'ın tacını giyen Kral Narmer Delta Bölgesi'ni ele geçirip, bir reisi esir alırken betimlenmiştir. Kral, levhanın diğer tarafında da Aşağı Mısır'ın tacını giymiş şekilde resmedilmiştir.

Erken Dönem (1-2. Sülaleler: MÖ. 3000-2650)

İlk iki sülalenin yönetime geldiği bu devirde Mısır'ın sınırları güneyde Birinci Çağlayan'a kadar uzanmıştı. Bu dönemde Mısır merkezî devlet yönetimi oluşturulmuş ve yüzyıllarca kullanılacak olan krallık modeli geliştirilmiştir. Daha önemli bir gelişme, hiyeroglif yazının geliştirilmiş olmasıdır. Ayrıca Mısır sanatı da klasik biçimlerine kavuşmuştur.

Erken Devirde Eski Mısır'daki önemli gelişmeleri maddeler hâlinde nasıl yazabiliriz?

SIRA SİZDE 5

Eski Krallık Dönemi (3-8. Sülaleler: MÖ. 2650-2134)

Eski Krallık Dönemi'nde Mısır toprakları güneyde Aşağı Nubya, Kuzeyde Sina Yarımadası'na kadar uzanıyordu. 3. Sülale'nin ikinci kralı Coser (MÖ. 2630-2611)'in veziri İmhotep tarafından Sakkara'da Coser için yapılan basamaklı piramit firavun mezarlarının ilk görkemli örneğidir.

Resim 1.8

Coser'e ait basamaklı piramit. Sakkara-Mısır

4. Sülale büyük piramitlerin dönemidir. Eski Krallık Dönemi'nde inşa edilen ünlü piramitler o çağa *Piramitler Çağı* adının verilmesine neden olmuştur. 4. Sülale firavunları Keops (MÖ. 2551-2528), Kefren (MÖ. 2520-2494) ve Mikerinos (MÖ. 2490-2472)'un Gize'de yaptırdıkları piramitler, Mısır'ın en görkemli anıtları olarak karşımıza çıkarlar. 4. sülale zamanında heykeltıraşlık, kabartma, yazıt ve mezar hediyelerinde de parlak, üstün bir sanat anlayışı görülür. 4. ve 5. Sülale tarihinin en önemli gelişmelerinden birini, *Güneş Dini*'nin ortaya çıkması oluşturur. Mısır firavunları, *"Ra'nın Oğlu (Güneş Tanrısı'nın Oğlu=Horus)"*, unvanını kullanmaya başlamışlardır. 5. Sülale zamanında piramitlerin boyutları küçülmüştür. Bu sülaleden Userkaf (MÖ. 2465-2458) Sakkara'daki basamaklı piramidinin karşısında Güneş Tanrısı Ra için anıtsal bir tapınak yaptırmış ve ondan sonra gelen beş kral da bu tür tapınakları piramit mezarlarının yanına yaptırmaya devam etmişlerdir. Bu hanedanın son kralları zamanında Güneş Dini'nin öneminde bir azalma olmuş ve Güneş tapınaklarının yapımı sona ermiştir.

6. Sülale'nin son firavunu II. Pepi Dönemi'nde (MÖ. 2246-2152) bir gerileme dönemi yaşanmış 7 ve 8. Sülaleler zamanında (MÖ. 2150-2134) başa geçen firavunlar genelde otoriteyi kaybetmişlerdir. Nubya üzerindeki kontrol zayıflamıştır.

MÖ. 2134-2040 yılları arasında 9, 10 ve 11. Sülaleler zamanında *Birinci Ara Dönem* yaşanmıştır. Bu dönemdeki sülaleleri kendilerini kral ilan eden valiler kurmuşlar ve bunlar komşularına da krallıklarını kabul ettirmişlerdir.

SIRA SİZDE 6

Eski Krallık Dönemi'nde Mısır'da yapılan anıtsal yapı tipleri nelerdir?

Orta Krallık Dönemi (11-14. Sülaleler: MÖ. 2040-1640)

11. Sülale'nin son iki kralı ve 12. Sülale zamanında ülkede yeniden birlik oluşturulmuş ve Teb kenti Mısır'ın merkezi hâline gelmiştir. MÖ. 1985 civarında I. Amenemhet (MÖ. 1991-1962)'in tahta el koyması ile 12. Sülale başlar. Amenemhet, Orta Mısır'daki Lişt kentinde yeni bir başkent kurmuştur. Teb kenti de Yukarı Mısır'ın yönetim merkezi olarak kalmıştır. Amenemhet, firavunun ölümünden yani kendi ölümünden sonra tahtın el değiştirmesini kolaylaştırmak için, oğlunu tahta ortak ederek yeni bir gelenek başlatmıştır. Mısır tarihinin en başarılı firavunları arasında gösterilen bu sülale zamanında merkezî devletin gücü daha da artmış ve yöresel beyler tamamen etkisiz hâle getirilmiştir. Firavun III. Senusret (MÖ. 1878-1841) Dönemi'nde Mısır o zamana kadarki en geniş sınırlarına ulaşmış, bugünkü Sudan'ın kuzeyindeki Nubya ele geçirilmiş, Libyalılarla yapılan savaş kazanılmıştır. Ayrıca Girit ve Suriye ile ticaret ilişkileri içine girilmiştir.

13. Sülale döneminde başa geçen 70 kadar kral kısa sürelerle tahtta kalabilmişlerdir. Bu firavunlar Mısır'ın sınırlarındaki hâkimiyetlerini yavaş yavaş kaybetmeye başladılar. MÖ. 1700'lerden sonra Suriye üzerinden Mısır'a giren ve Mısırlılar tarafından *yabancı diyarların şefleri* anlamına gelen *Hiksoslar* olarak adlandırılan bazı göçebe kavimler Doğu Delta Bölgesi'ni işgal ettiler. Hurri kökenli Hiksoslar 15. Sülale'yi kurmuşlardır. Doğu Deltası'nda Avaris'te kendi başkentlerini kurmuşlardır.

15 ve 17. Sülaleler arası (MÖ. 1640-1550) *İkinci Ara Dönem* olarak adlandırılır. Hiksoslar, Mısır kültürünü hemen benimsediler. Mısır tanrısı Seth'i de tapındıkları diğer tanrıların arasına kattılar. Bunun yanında Mısır'a gelirken beraberlerinde koşumlu atlar ve yeni zırh çeşitleri getirdiler ve bunlar sayesinde Mısırlıları kolayca mağlup ettiler. Ayrıca lir ve lavtayı da Mısırlılara onlar tanıtmışlardır. Hiksoslar Dönemi'nde Mısır bir kültürel zenginlik yaşamasına rağmen izole bir bölgede yaşayan Mısırlılar, dışarıdan gelen bu istilaya alışamamış ve Hiksosları hiç benimseyememişlerdi. MÖ. 1550'lerde I. Ahmose (MÖ. 1550-1525), Hiksoslara karşı, onlardan öğrendikleri atlı savaş arabalarını kullanarak savaştı ve sonunda onları yenerek Filistin'e sürdü. Nubya üzerinde de Mısır egemenliğini tekrar kurdu.

SIRA SİZDE 7

Firavun Amenemhet krallık sisteminde ne gibi bir yenilik yapmıştır? Orta Krallık Dönemi'nin yıkılmasına hangi kavim neden olmuştur?

Yeni Krallık Dönemi (18-20. Sülaleler: MÖ. 1550-1070)

Yeni Krallık Dönemi, 18. Sülale'den I. Ahmose'nin Hiksosları yenip Mısır'da siyasal birliği tekrar kurmasıyla başlar. Hiksos istilası ile sarsılan Mısır'ın, Yeni Krallık Dönemi firavunları savaşçıydılar, pek çok ülkeyi fethederek büyük bir imparatorluk kurdular. I. Tutmosis (MÖ. 1504-1492), MÖ. 1500'lerde kuzeye doğru sefer yapıp Filistin şehirlerini ele geçirdi, Suriye'deki Mitanni Devleti'ni mağlup ederek ülkesinin sınırlarını kuzeyde Fırat Nehri'ne, güneyde ise Dördüncü Şelale'ye kadar genişletti. I. Tutmosis'in kızı Hatşepsut MÖ. 1473'te I. Tutmosis'in gerçek vârisi olduğunu iddia ederek tahtı ele geçirdi.

Hatşepsut'un üvey oğlu olan güçlü firavun III. Tutmosis (MÖ. 1458-1425) tahta geçtiğinde, Filistin ve Suriye üzerine en az 17 sefer düzenledi. Fırat'a kadar Suriye ve Filistin'i ele geçirdi. Nubya üzerinde de egemenliğini kabul ettirdi.

III.Amenofis'in oğlu IV. Amenofis (MÖ. 1352-1335), MÖ. 1350'lerde Mısır'ın geleneksel tanrıları yerine *Güneş (Aton)* monoteizmini (tektanrıcılık) yerleştirerek dinde reform yapmak istemiştir. Bu Güneşe tapma kültüydü. IV. Amenofis olan ismini *Aton'un hizmetkârı* anlamına gelen *Eknaton* olarak değiştirmiştir. Aton için Teb kentinde ilk tapınak yapıldı. Başkent Orta Mısır'da yeni kurulan Akhetaton (bugünkü Tell el-Amarna) kentine taşındı. Burada bir Aton Tapınağı yapıldı. Eknaton ile ilgili resimler ve kabartmalarda firavun genellikle doğrudan doğruya ışınlarını saçan güneşin altında gösterilmiştir.

Resim 1.9

Firavun Eknaton (IV. Amenofis) (solda), karısı kraliçe Nefertiti ve çocukları (Taş sunak üzerine işlenmiştir. Neues Museum-Berlin)

IV. Amenofis'in Güneşi tek tanrı olarak kabul ettirmek istemesi rahiplerin tepkisini çekmiş, bu nedenle ülke karışıklığa sürüklenmiştir. Birçok tapınak kapatılmış, toprakların bütün kullanım hakları doğrudan firavuna devredilmiş, ekonomik yapı bozulmuştur. Kısacası yeni din benimsenmemiştir.

MÖ. 1335'te Eknaton'un ölümüyle başa geçen Tutankamon döneminde Akhetaton şehri tamamen terkedildi ve başkent Teb şehrine taşındı. Tutankamon, eski Mısır dini olan Amon dinini ve politeizmi (çok tanrıcılığı) geri getirmiştir. Firavun, daha 19 yaşında iken hastalanarak ölmüştür. Krallar Vadisi'ndeki mezarı 1922 yılında bulunana kadar bozulmadan kalmıştır ve çok zengin mezar armağanları içermektedir.

I. Ramses (MÖ. 1307-1306) 19. Sülale'nin kurucusudur. Onun ardıllarından 19. Sülale firavunlarının en güçlüsü olan II. Ramses (MÖ. 1290-1224), Mısır ülkesinin kuzey sınırı kabul edilen Suriye egemenliği için Hititlerle mücadele etmiştir. MÖ. 1285 yılında Suriye'de Kadeş şehrinde Hitit Kralı Muvatalli ile savaşmıştır. Tarihe *Kadeş Savaşı* olarak geçen bu savaş sonucunda II. Ramses büyük bir zafer kazandığını iddia etmesine rağmen, Hitit kaynaklarına göre yenilgiden şans eseri kurtulmuş ve savaşta başarı sağlayamamıştır. MÖ. 1270 yılında II. Ramses ve Hitit Kralı III. Hattuşili arasında yapılan *Kadeş Barış Antlaşması,* tarihte iki devlet arasında yapılan ilk yazılı antlaşmadır. Antlaşmaya göre Kuzey Suriye Hititlerde kalmıştır. II. Ramses aynı zamanda III. Hattuşili'nin iki kızıyla evlenmiş, akrabalık ilişkileri kurulmuştur. II. Ramses ayrıca saltanatı sırasında yaptığı bayındırlık faaliyetleri ile de hatırlanır. Delta Bölgesi'nde Per Ramessu'da görkemli bir başkent

kurmuştur. Başkentte sarayı ile başlıca tanrılar olan Amon, Ra ve Set tapınakları vardı. Ayrıca Teb kentinde Nil Nehri'nin batı kıyısında etkileyici bir tapınak mezar olan Ramasseum'u, Yukarı Mısır'da ünlü Abu Simbel Tapınağı'nı da yaptırmıştır.

II. Ramses'ten sonra ülke giderek zayıflamıştır. Filistin, Suriye ve Nubya egemenliği kaybedildi. Libyalıların Mısır'a saldırıları arttı. 20. Sülale'nin son kralların hepsi Ramses adını almışlar ve ülkenin kötü gidişini durdurmaya çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır. MÖ. 1070'de XI. Ramses'in ölümünden sonra Teb rahipleri merkezî otorite karşısında güçlerini artırmışlar ve ayrılıkçı hareketlere girişmişlerdir. MÖ. 1070-712 yılları arasında *Üçüncü Ara Dönem* yaşanmış ve Mısır küçük yönetim alanlarına parçalanmıştır.

Geç Dönem (25-31. Sülaleler: MÖ. 712-332)

Mısır'da firavunların egemenliğinin son bulması sonucunda, MÖ. 8. yüzyılın ortalarında Güney Mısır, Nubya kökenli *Kuşiler Hanedanı* tarafından kontrol edilmeye başlandı. Bu hanedanın kralları kendilerini firavunların halefi olarak görmüşlerdir. MÖ. 727 yılında kralları Piankhi, kuzeye doğru ilerledi, Delta Bölgesi'ni eline geçirerek, 25. Mısır Sülalesini kurarak egemenliğini ilan etti.

Mısır, MÖ. 671'de Assur Kralı Esarhaddon tarafından ele geçirildi. Kuşiler güneye çekilmek zorunda kaldılar. Assurluların ana vatanları uzaktaydı. Bu nedenle Mısır'ın konrtrolünü yerel bir yönetici ile sağlamak istemişlerdi. Kendilerine Sais kentine bağlı küçük bir Delta krallığından Psammetikos adlı bir yönetici seçtiler. Psammetikos diplomasi ve güç kullanarak tüm Mısır'da hâkimiyetini kabul ettirerek 26. Sülale'yi kurdu. Psammetikos (MÖ. 664-610) Mısır'ın birliğini tekrar sağlamıştır. Soylular, görkemli mezarlara gömülmüşler, büyük boyutlu tapınaklar inşa edilmiş ve ilk kez büyük bir donanma oluşturulmuştur. Ayrıca Psammetikos, Yunanlı kolonistlerin MÖ. 620 yılında Sais şehri yakınlarında Naukratis ticaret kolonisini kurmalarına izin vermiştir.

Firavun Amasis (MÖ. 570-526) zamanında ise Mısır son parlak dönemini yaşamıştır. Amasis'in ölümünden hemen sonra Persler, MÖ. 525'te Kral III. Psammetikos komutasındaki Mısır ordusunu yenmiş ve Mısır'ı bir Pers eyaleti (satraplık) olarak kendilerine bağlamıştır. Persler 27 ve 31. Sülaleleri kurmuşlardır. MÖ. 332 yılında Büyük İskender'in Mısır'ı ele geçirmesiyle Pers egemenliği son bulmuştur. Ülke MÖ. 332-323 tarihleri arasında Büyük İskender İmparatorluğu'na, İskender'in ölümünden sonra komutanlarından I. Ptolemaios tarafından kurulan Ptolemaioslar Devleti'ne bağlanmış, MÖ. 30 yılında Ptolemaioslar Devleti'nin Roma tarafından ortadan kaldırılmasından sonra bir Roma eyaleti hâline (Aegyptus) gelmiştir. Bizans Dönemi'nden sonra, MS. 640'larda Arapların eline geçmiştir.

ESKİ MISIR UYGARLIĞI

Devlet Yönetimi

Mısır, diğer Ön Asya krallıkları gibi mutlak bir krallıktı. Firavun sözcüğü büyük ev anlamındadır. Bu sözcüğün kral anlamında kullanılması Yeni Krallık Dönemi'nden itibaren kabul görmüştür. Firavun, tanrıların yanında gösterilir ancak tanrı değildir. Tanrının yeryüzündeki temsilcisidir. Horus'u temsil eder, Güneş Tanrısı Ra'nın oğludur. Orta Krallık Dönemi'nde firavunların firavunluğunun tanrılar tarafından onaylanması gerekir. Yeni Krallık Dönemi'de yaşayan firavunlar ise tanrısallaştırılmıştır. Firavun, tanrının temsilcisi olarak toprakların, malların ve insanların sahibidir. Firavun, uyruklarını beslemek, onların her türlü ihtiyaçlarını karşılamak,

adaleti sağlamak ve yasaları yapmak ile görevlidir. Aynı zamanda ordunun başkomutanıdır. Tanrıların tapınaklarını inşa etmek, aynı zamanda da kültlerine nezaret etmek zorundadır. Firavunun tanrılardan aldığı meşruiyeti genellikle babadan oğula ya da kardeşten kardeşe geçer. Erkek vâris olmaması durumunda kraliyet ailesinden bir kızla evlenen erkek krallığa sahip olabilirdi.

Firavundan sonra en önemli kişi, firavunun yardımcısı olan vezirdi. Merkezden atanan eyalet valileri, kral adına ülkeyi yöneten vezire karşı sorumluydular. Vezir, aynı zamanda baş yargıçlık görevini yürütüyordu, ekonomiden, hazineden ve bütün inşaat faaliyetlerinin denetiminden sorumluydu. 18. Sülale krallarından II. Amenofis (İ.Ö. 1427-1401) Dönemi'nden başlayarak, yönetim sorumluluğunu ülkenin kuzeyinde ve güneyinde iki vezir paylaşmıştır.

Memurlar okuma yazma bilenler arasından seçiliyordu. Tarla sınırı ölçme, vergi toplama, hukuk ve ordu ile ilgili işlere bakarlardı. Mısır, güçlü dönemlerde eyaletlere bölünerek idare edilmekteydi. Her eyaletin başında firavun tarafından tayin edilmiş bir vali bulunurdu. Bir başka sınıf olan rahipler din gücünü ellerinde bulunduruyorlardı. Memurlar ve rahipler devletin gücünü kaybettiği zamanlarda nüfuz mücadelelerine girişmişlerdir.

Memurlar ve rahiplerin altında çok geniş bir çiftçi tabakası vardı. Mülk ve toprak daha Eski Krallık Dönemi'nden itibaren devlet malı sayılıyordu. Çiftçi tabakası çoğunlukla bağımlı durumdaydı. Bunlardan başka zanaatkârlar da başka bir sınıfı oluşturmaktaydı. MÖ. 2. binyıldan itibaren köleler de görülmeye başlar. Ancak Mısır'da köleliğin ekonomik bakımdan özel bir önemi olmamıştır.

Bilim

Eski Mısır'da matematik, tayınların paylaştırılması gibi idari görevler nedeniyle geliştirilmiştir. Farklı görevler yapan kişilerin, payları da farklıydı. Mısırlılar payı birden büyük olan kesirleri hesaplarken zorluk çekiyorlardı. 7/8'i ifade etmek istediklerinde 1/2+1/4+1/8 şeklinde gösterirlerdi. Aritmetik bilgileri de basit düzeyde idi. Ancak geometri konusunda ileri düzeyde bilgiliydiler. Mısır geometrisi bazı problemlerin çözümleriyle alan ve hacim ölçüsü şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle taşkınlardan sonra Nil kenarındaki tarla sınırlarının saptanmasında geometri çok önemliydi. Mısırlılar kenar uzunluklarının oranı 3, 4, 5 olan üçgenin hipotenüsünün karşısındaki açının dik açı olduğunu biliyorlardı. Bazı bilim adamları Mısırlıların Pisagor teoremini bildiklerini düşünmektedirler. Pi sayısını gerçek değere (3.1416) çok yakın olarak 3,16 olarak hesaplamışlardı. Bir üçgenin alanını da hesaplayabiliyorlardı.

Eski Mısır'da yaşayan insanlar tıp konusunda da bazı bilgilere sahiptiler. Yaşam süresi azdı. Çocukların anne sütünden kesildikleri yaş olan 3 yaşında çocuk ölümlerinin yüzdesi çok yüksekti. Genellikle ortalama ömür 29 yıldı. Parazit hastalıkları, verem, diş eti iltihabı yaygın görülen rahatsızlıklardı. Mısırlı doktorların kırıkları ve açık yaraları iyileştirebildikleri saptanmıştır. Ancak insan vücudunun nasıl çalıştığına ilişkin bilgileri gelişmemiştir. Kalbin vücudun merkezi olduğu, kan yanında salya, idrar ve sperm gibi sıvıların da kalpten çıktığı düşünülmekteydi.

Mısırlıların MÖ. 3000'lerde geliştirdikleri *Mısır takvimi,* Dünya Kültür Tarihi açısından çok önemlidir. Nil Nehri'nin periyodik taşkınlarına dayanan bir takvimdir. Bu takvime göre bir yılda dörder aylık 3 mevsim *(Taşkın, Ekin, Hasat)* vardı. Buna dayanarak bir yılı 30 günlük 12 aya bölmüşler, buna 5 gün ekleyerek 365 günlük bir *Güneş Yılı* geliştirmişlerdir. Ancak 365 güne ilaveten altışar saatten 4 yılda bir oluşan *artık gün* olmadığı için Mısırlıların Güneş Yılı her dört yılda bir

1 gün geri kalıyordu. Daha sonra Julius Caesar bu takvime her dört yılda bir fazla gün ekleyerek, Mısır takviminin bir yıldaki 6 saatlik hatasını düzeltecektir. MS. 1582'de Papa XIII. Gregor tarafından yapılan düzeltme sonucunda, bugün hâlâ kullandığımız *Gregoryen takvimi* ortaya çıkmıştır.

Mısırlılar basit güneş saatleri de yapmışlardır. Üzerlerinde saati gösteren çizgiler vardır ve güneşin gölge uzunluğuna göre saat tespit edilebiliyordu.

SIRA SİZDE 8

Eski Mısır takviminin Dünya Kültür Tarihi açısından önemi nedir?

Yazı

Eski Mısır'da MÖ. 3000 yılı civarında yazı ortaya çıkmıştır. Yazı Mısır'da da Sümerlerde olduğu gibi eşyanın şeklini çizmekle başlamıştır. Ancak Sümer yazısından farklı olarak Mısır hiyeroglifi temelde resim biçimindedir. *Hiyeroglif yazı* (Eski Yunanca: hieros: kutsal, graphikos: oyma=hieroglyphikos) özellikle kutsal metinlerin taşa kazınmasında kullanılan resmî bir yazıydı. Mısır yazılı belgelerinin büyük bir kısmını oluşturan yönetim ve hukuk metinlerinin yazımında gün geçtikçe en yaygın hiyeroglif işaretleri kısaltılarak kullanılmaya başlandı. Zamanla bu kısaltmalar çoğalınca hiyerogliften tümüyle farklı bir yazı olan **hiyeratik yazı** ortaya çıktı. Hiyeroglif yazıya göre çok daha kısa sürede yazılabiliyordu. Bu yazı MÖ. 200'e kadar kullanılmıştır. MÖ. 700'den sonra hiyeratik yazının basitleştirilmiş hâli olan *demotik* (Eski Yunanca: demotikos: halkla ilgili) denilen halk yazısı ortaya çıkmıştır. Bu yazı halkla ilgili hukuki metinlerde kullanılmıştır. MS. 3. yüzyıldan itibaren demotik yazının yerine **kopt yazısı** denilen bir yazı türü kullanılmıştır.

Hiyeratik Yazı: Kutsal yazı. Hiyerogliflerin el yazısı hali olarak düşünülmelidir. Mısır rahipleri ve katipler tarafından kayıt tutmak için kullanılmıştır.

Kopt Yazısı: Hristiyan Mısırlıların (kıpti) Yunan alfabesine yaptıkları 6 harflik ilave ile oluşan yazı.

Mısır hiyeroglifleri 1822 yılında Eski Mısır Uzmanı ve Dilbilimci Jean-François Champollion tarafından çözülmüştür. Mısır yazısının belirgin özelliği, onun her zaman aslına bağlı kalmış olması ve basit işaretlerden oluşmuş olsa bile Fenike, Eski Yunanca ve günümüzün modern dillerinin yazıları gibi alfabetik olmasıdır.

Eski Mısır'da saray, ordu ve tapınaklarda yazıcı okulları vardı. Çünkü çeşitli devlet kurumlarında çalışacak memurların okuma yazma bilmesi gerekmekteydi. Öğretmenler, çoğunlukla rahiplerdi. Küçük köylerde ise yazıcılar ailelerine ve akrabalarına okuma yazma öğretirlerdi. Öğrencilere öncelikle hiyeratik yazı, daha sonra daha karmaşık olan hiyeroglif yazı öğretilirdi. Öğrenme süreci 12 yıla kadar çıkıyordu. Okuma yazma öğrenen öğrenciler coğrafya, matematik, edebiyat, tarih, ticaret, din ve anatomi dersleri de görüyorlardı.

Mısırlılar yazı yazmak için papirüsleri kullanıyorlardı. Papirüs, Nil Nehri'nde yetişen saz türü bir bitkidir. Bitkiyi kâğıt hâline getirmek için, gövdesinden ince şeritler kesilir, düz bir zemine önce yatay daha sonra dikey olarak dizilir ve preslenerek kurutulurdu. Yaklaşık 48x43 cm boyutlarındaki her tabaka uç uca eklenerek 40 m uzunluğa kadar ulaşan papirüs ruloları yapılabilirdi. Yazı, yatay şeritlerin olduğu yüze, siyah mürekkep kullanılarak, kolonlar hâlinde yazılır, önemli sözcüklerin altı kırmızı aşı boyasıyla çizilirdi. Papirüsler yazıldıktan sonra rulo hâlinde saklanırlardı. Pahalı ve nadir bulunan bir malzemeydi. Üzerine yazı yazmak da beceri isteyen bir işti. Bu nedenle okullarda öğrenciler kopya etmeleri için verilen metinleri, ödevlerini çanak çömlek parçaları ya da kireç taşı parçaları üzerine yazıyorlardı. Yeni Krallık zamanında tahta tabletler de kullanılmıştır.

SIRA SİZDE 9

Eski Mısır'da kullanılan yazı tipleri nelerdir?

Mimari

Eski Mısır mimarisi, anıtsal örnekleri olan mezarlar ve tapınak yapılarında yoğunlaşmıştır. Saray yapıları ise günümüze kadar korunamamıştır.

Mezarlar: Mısır kralları MÖ. 3000'lerde kerpiçten yapılmış *mastaba* adı verilen mezarlara gömülmüşlerdir. Bu tip mezarlarda dik bir kuyu içinde, zemin seviyesinin altında bir mezar odası bulunur. Mezar odasının tam üzerinde zemin seviyesinde dikdörtgen planlı, kerpiç ya da taştan bir yapı yer alır. Yapının doğu yüzüne ölünün ruhunun (Ka) geçebileceğine inanılan sahte kapı yapılırdı. Burası aslında küçük bir odaydı. Kapının üzerinde ölünün unvanı ve adı yazılırdı. 3. Sülale zamanında oda genişletilmiş, 4. Sülale zamanında ise oda içine bir sunak eklenmiştir.

Resim 1.10

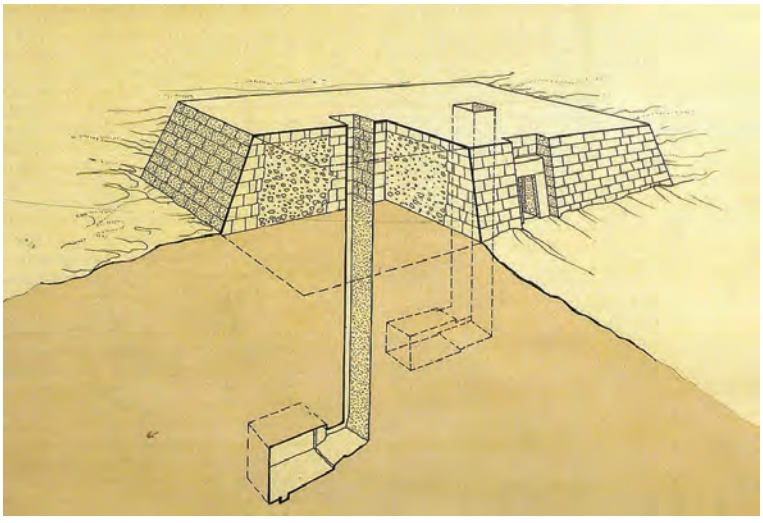

Bir mastabanın kesit çizimi

Sunak üzerine yiyecek maddelerini sembolize eden maddeler ya da gerçek yiyecekler bırakılırdı. Ayrıca odaya ölünün heykel ve heykelcikleri konulurdu. Eğer ölünün mumyası bozulursa, ruhun bu heykellerden birinin içine gireceğine inanılırdı. Oda duvarları ise günlük hayattan alınan resimlerle süslenirdi. Halk tabakası da mastabalara gömülmüştür. Halka ait mastabalarda, oda duvarlarında ekim, hasat, bağ bozumu, hayvancılık, balıkçılık, avcılık, dokumacılık gibi işler baştan sona kadar bir film şeridi gibi her aşaması (ekme, biçme, balyalama) ile resmedilmiştir. Bunların yanında oyunlar, danslar, yelkenliler gibi sahneler de vardır. Bu sahnelerde mezarda yatan kişi, faaliyetleri bizzat yönetir şekilde gösterilmiştir. Daha sonra 6. Sülale zamanında mezar odalarında duvar resimleri yanında ölünün biyografisi de yer almıştır. Mastabalar piramitlerin yakınına inşa edilmişlerdir.

3. Sülale'den itibaren krallar için büyük mastabalar yapılmıştır. Firavun Coser'in ünlü basamaklı piramidi kral mezarlarının ilk anıtsal örneğidir. Mimar İmhotep, taştan bir mastabanın üzerine bir diğerini yerleştirerek basamaklı piramidi inşa etmiştir. Bu piramitte gömü odası, toprak hizasının altındadır. Mısır firavunları MÖ. 2630 ile MÖ. 1640 yılları arasında kendilerine piramit biçiminde mezarlar yaptırmışlardır. Bu tipte büyük mezar anıtları, firavunların ölümlerinden çok önce yapılmaya başlanmaktaydı. Piramitlerin iki ana türü vardı: *Ba-*

samaklı piramitler ve *Gerçek piramitler.* Gerçek piramitler 4. Sülale'den itibaren yapılmaya başlanmıştır. Bunlar basamaklı piramitlerin gelişmesi sonucu ortaya çıkmışlardır. Basamaklı piramitten, gerçek piramit mezar anıtlarına geçiş, 4. Sülale'nin ilk firavunu Snefru'nun Memfis'in 50 km kuzeyindeki Meidum'da ve Dahşur'da yaptırdığı piramit mezarlarda görülebilmektedir. Meidum'daki piramidin üst kısmı eğimi azaltılarak bitirilebildiğinden bu piramit eğik olmuş ve *Eğri Piramit* olarak adlandırılmıştır. Snefru daha sonra Dahşur'da ilk gerçek piramit olan Kızıl Piramidi inşa ettirmiştir. Snefru'nun oğlu olan Keops, Gize platosunda kendisi için en büyük piramidi inşa ettirmiştir. Bu piramidin yanında yer alan oğlu Kefren ve Mikerinos'a ait piramitler daha küçük boyutlardadır. Söz konusu piramit mezarlar taştan inşa edilmişlerdir. Antik dünyanın 7 harikasından biri olan Keops Piramidi'nin kenar uzunluğu 230 m, yüksekliği 146 m'dir. Her üç piramit de Eskiçağ'da soyulmuştur.

Piramitler tek başlarına durmazlar, bir cenaze kompleksinin parçasıdırlar. Örneğin Kefren'in piramit mezarının doğu kenarında cenaze töreninin yapıldığı bir tapınak ve tapınağa ulaşan üzeri kapalı bir koridor bulunmaktadır. Keops'un piramidinin doğusunda ve batısında mastaba mezarlar yer alır. Kral ailesinden gelenler doğu kesimindeki mezarlara, yüksek görevliler ise batı kesimdeki mezarlara gömülmüşlerdir.

5. Sülale firavunları piramitleri daha küçük ölçekte yaptırmışlardır. Piramit yapımı Orta Krallık Dönemi'ne kadar devam etmiştir. Piramitlerin her türlü çabaya rağmen kolaylıkla soyulması, piramidin altına ya da içine inşa edilen mezar odalarındaki hediyelerin, mezar soyguncuları tarafından talan edilmesi üzerine, Orta ve Yeni Krallık zamanlarında kaya mezarlarına ağırlık verilmiştir. Orta Krallık zamanında Deir el-Bahri'de yapılan Mentuhotep'in kaya mezarı ve Yeni Krallık zamanında Hatşepsut'un Deir el-Bahri'deki kaya tapınak mezarı bunların anıtsal örnekleridir.

Resim 1.11

Hatşepsut'un Deir el-Bahri'deki kaya tapınak mezarı-Mısır

Yeni Krallık Dönemi'nde mezar soyguncuları nedeniyle kaya mezarları çok gizli yerlere yapılmışlardır. Krallar Vadisi'nde bulunan gizli kaya mezarları koridorlar, gizli geçitler, sahte mezar odaları ve gerçek mezar odasından oluşacak şekilde karmaşık yapıda yapılmaya başlamışlardır. Geç dönemde ise anıtsal mezar-

lar yerine büyük lahitler kullanılmıştır. Halk tabakası da kralları gibi Yeni Krallık Dönemi'nde kayalıklar içine oyulan mezar odalarına, geç dönemde de lahitlere gömülmüşlerdir.

Tapınaklar: Eski Krallık Dönemi'nde yapılmış tapınakların en güzel örnekleri Güneş Tanrısı Ra için yapılanlardır. Abu Gurab'da yaptırılan Güneş Tapınağı en güzel örneklerden biridir. Tapınağın en belirgin özelliği içinde bir sunağın bulunduğu açık avlu ve Güneş Tanrısı'nın simgesi olan kalın bir dikili taştır. Tapınak alanını sınırlayan duvarların dışında pişmiş topraktan bir kayık vardır. Eski Mısırlılar, Güneş Tanrısı Ra'nın gece bu kayığa binerek gece yolculuğuna çıktığına inanıyorlardı.

Resim 1.12

Abu Gurab Güneş Tanrısı Tapınağı

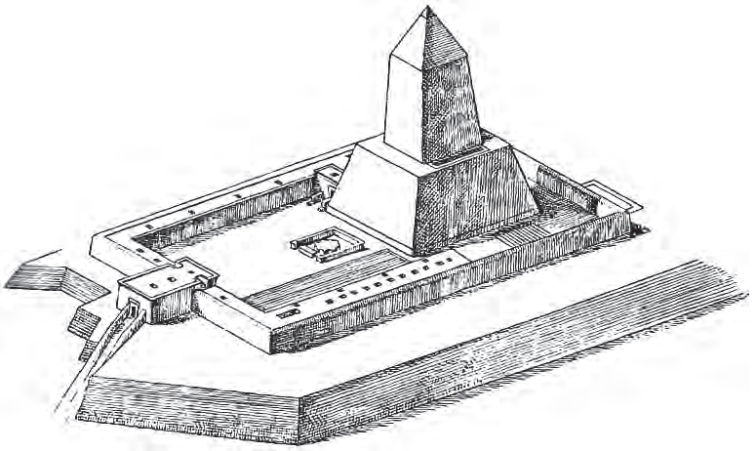

5. Sülale'nin bütün firavunları bu tür Güneş tapınaklarını piramitlerinin yanı başına yaptırmışlardır.

Deir el- Bahri'de bulunan Mentuhotep Tapınağı, Orta Krallık zamanından günümüze kadar bozulmadan gelebilen tapınaklardan biridir. Kayalık bir dağın yamacına yapılan tapınak, ölen insanlar için yapılan ayinlerde kullanılan bir tapınaktır. Bir başka deyişle tapınak, ölü kültü ile ilgilidir.

Yeni Krallık zamanında tapınaklar, büyük tanrılara adananlar ve ölü kültü ile ilgili mezar tapınakları olmak üzere iki tiptir. Firavun Hatşepsut'un Deir el-Bahri'de Krallar Vadisi'nde bulunan teraslı tapınağı ve II. Ramses'in Ramesseum'u ölü kültü ile ilgili tapınaklardır.

Yeni Krallık Dönemi'nde ülke dışına sefere çıkan Mısır kralları yaptıkları savaşlarda başarı kazandıkları zaman tanrılara şükranlarını sunmak için yeni tapınaklar yaptırmışlar ya da eskilerini geliştirmişlerdir. Karnak ve Luksor tapınakları bu türde tapınakların en güzel örnekleridir.II. Ramses tarafından büyük tanrılar için kaya tapınakları da yaptırılmıştır. Bunların en güzel örneği Abu Simbel'de bulunan kaya tapınağıdır.

Resim 1.13

Luksor tapınağı-Mısır

Saray yapılarının hemen hemen hepsi kerpiçten yapıldıkları için günümüze kadar gelememişlerdir. Özellikle Yeni Krallık Dönemi'nde Teb şehri saray yapıları önemliydi.

Din ve Ölü Gömme Gelenekleri

Din: Sülalelerden önceki dönemde hayvan biçimli tanrılar vardı. Bunlar totem din inanışından kaynaklanmaktaydı. Totemler zamanla nomelerin tanrıları düzeyine yükselmişlerdir. Daha sonra tanrılar insan biçiminde düşünülünce hayvan totemlerinin bazı uzuvları insan vücuduna eklenmiştir. Böylece hayvan başlı insan vücutlu tanrı betimlemeleri ortaya çıkmıştır.

Belli başlı Mısır tanrıları şöyleydi: Gök Tanrıçası Nut; Yer Tanrısı Geb; Hava Tanrısı Şu; Gökyüzü Tanrısı Şahin Başlı Horus, Güneş tanrıları Şahin ya da Şahin Başlı Ra, Amon ve Aton; Ay Tanrısı Hons; Timsah ya da Timsah Başlı Suların Tanrısı Sobek; Apis Boğası; Balıkçıl Kuşu Başlı Yazma ve Sayma Tanrısı Thoth; Yaban Eşeği Başlı, Düzensizliğin, Çöllerin, Fırtınaların ve savaşın tanrısı Set; Mumyalama ile ilgili Nekropolis Tanrısı Çakal Başlı Anubis; Ölüm ve Öbür Dünya Tanrısı Osiris; Osiris'in Karısı Koruyucu Tanrıça İsis; Aslan ya da Kedi Başlı Savaş Tanrıçası Bastet; Mumya Biçimli İnsan Şeklinde Bereket Tanrısı Min; Aile Tanrısı ve Genç Kızların Koruyucusu Bes; Su Aygırı ve Hamile Kadın Vücudu Karışımı Olan Hamile Kadınların Koruyucusu Taveret, Doğruluk ve Adalet Tanrıçası Ma'at.

IV. Amenofis (Eknaton) Güneş Tanrısı Aton dinini önermiş ancak güneşi tek tanrı olarak kabul ettirmeye dayalı bu dini yaymakta başarılı olamamıştır. Onun ölümünden sonra eskiden olduğu gibi Amon dinine geri dönülmüştür.

Dinî tapınımlar rahipler tarafından yürütülüyordu. Önemli kült merkezleri arasında Heliopolis, Memfis, Abidos ve Teb şehirleri yer almaktaydı.

Ölü Gömme Gelenekleri: Mısır'da yaşam süresi kısa olduğu için yirmili yaşlarına ulaşacak kadar uzun yaşayanlar mezarlarını planlamaya başlarlardı. Ölen kişinin ölümden sonraki yaşamına karar verilen bir duruşma, tanrılar katında yapılırdı. Duruşmaya Osiris başkanlık ederdi. Duruşmada ayrıca ölünün önünde yalvarmak zorunda olduğu kırk iki yargıç bulunurdu. Anubis ölümlüler ülkesinde gerçekleştirilen kalbi teraziye koyma seremonisine de eşlik ederdi. Ölünün kalbini

terazinin bir gözüne koyardı. Terazinin diğer tarafına da dürüstlüğü ifade eden bir tüy konulurdu. Kalp tüyden daha hafif gelirse kişinin iyi bir hayat geçirdiği kabul edilirdi ve yeni hayatına geçişine izin verilirdi. Kalp tüyden ağır gelirse, günahkâr ölünün kalbi korkunç bir canavar tarafından yutulurdu. Bu sırada bütün olup biteni tanrıların kâtibi tanrı Thoth yazarak not alırdı.

Resim 1.14

Osiris başkanlığındaki ölüler mahkemesini gösteren Tebʼde bulunmuş olan papirüs

Sülaleler öncesi dönemde ölüler çöl kenarına açılan çukurlara gömülüyor ve sıcak kum cesedin nemini alarak, kurumasına neden oluyordu. Bunu tesadüfen gören Mısırlılarda öldükten sonra ruhun bedene tekrar girip öbür dünyada yaşamaya devam edebilmesi için, bedenin korunması gerektiği inancı gelişti. Bu nedenle cesetlerin mumyalanması gerekiyordu. Sülalelerin başlangıcından hemen önce cesetler sandukalara konulmaya başlandı ve kum ile temas kesildi. Bu nedenle de cesedi korumak için mumyalama tekniği geliştirildi. Mumyalama işleminin gerçekleştirildiği mekân taşınabilir, ölünün evi yakınına kurulan bir çadır veya tapınaklarla bağlantısı olan özel bir mumyalama yeriydi.

Öncelikle vücut yıkanıyordu. Daha sonra özel bir masaya yatırılıyordu. Burun deliğinden çengele benzeyen bir alet yardımıyla beyin, karnın sol alt kısmında küçük bir yarık açılarak mide, karaciğer, akciğer ve bağırsaklar çıkarılıyordu Kalp vücut içinde bırakılıyordu. Beyin dışındaki iç organlar **natron** ile kurutulduktan sonra *kanopik* adı verilen 4 adet vazo içine konulurdu. Bu vazolar Osiris ve İsis'in oğlu olan Horus'un 4 oğlunun başını temsil eden figürler şeklindeydi. Çakal başlı Duamutef mideyi, şahin başlı Kebehsenuf bağırsakları, maymun başlı Hapy akciğeri, insan başlı olan İmset karaciğeri korurdu.

Natron: Karbonat, bikarbonat, klorid ve sodyum sülfat karışımı. Nil Nehri'nin kenarında doğal olarak bulunuyordu.

Resim 1.15

Kanopik vazolar

Boşalan yerler hurma şarabı ile yıkanıyordu. Bir çeşit tuz olan natron vücut içine ve dışına konularak 40 gün bekletiliyor ve vücudun nemi alınıyordu. Vücut bu işlemlerle kurutulduktan sonra, yağlanır, erimiş reçine sürülür ve keten bezlerle sarılırdı. Sargılar arasına muska ve takılar konulurdu. Hazırlanan mumya ahşap bir tabuta, ancak ölen kralsa biri altından diğer ikisi ahşaptan 3 tabut içine konurdu ve bu tabutların hepsi son kez taş bir lahitin içine yerleştirilirdi. Kanopik vazolar da yanına koyulurdu. Mumyalama işlemi toplam 70 gün sürerdi. Mumyalama sadece insanlara değil kutsal sayılan kedi, boğa, timsah gibi hayvanlara da yapılırdı.

Mumyalama ayinlerine katılan kişi sayısı, o kişinin toplum içindeki statüsünü gösterirdi. Bu ayinler dizisinin en önemli kısmı özel bir aletle yapılan, mumyanın ağzını açma törenidir. Böylelikle mumya ikinci hayatında yiyip, duyup, görebilecekti. Bu işlemden sonra mezar hazırlanır, kişinin özel eşyaları, günlük kıyafetleri, yemekler, sabti, şavati veya usepti adı verilen heykelcikler ve papirüse yazılmış Ölüler Kitabı konulurdu. Useptiler, ölü öbür dünyada angarya bir iş yapmaya çağırıldığında onun vekili olarak görev yapacak olan işçilerdi. Böylelikle ölü öbür dünyadaki yaşamına uğurlanırdı.

Özet

AMAÇ 1 *Dünya ve canlıların oluşumunu, ilk insan türlerini açıklamak.*

Dünya 4.5 milyar yıl önce gaz ve toz bulutlarından meydana gelmiştir. Dünya üzerinde tek hücreli canlılar yaklaşık 3.6 milyar yıl önce, çok hücreli canlılar ise 1.7 milyar yıl önce ortaya çıkmıştır. Günümüzden yaklaşık 570 milyon yıl önce Birinci Zaman (Paleozoyik)'da bitkiler ve hayvanlar dünyada görülürler. İkinci Zaman'da (Mezozoyik), günümüzden 230 milyon yıl önce dinazorlar, 220 milyon yıl önce de memeliler görülmeye başlar. Bu dönemin sonlarında yaklaşık 65 milyon yıl önce dinazorların soyu tükenmiştir. Dördüncü zaman Pleistosen ve Holosen olmak üzere iki evrelidir. Günümüzden 2 milyon yıl kadar önce başlayan Pleistosen dönem 10 bin yıl öncesine kadar devam eder ve Paleolitik (Eski Taş) Çağ bu dönemde yaşanmıştır. Holosen dönem ise günümüzden 10 bin yıl önce başlar ve günümüzde de devam etmektedir.

Bütün insan türleri Paleolitik Çağ'da görülmüştür. Alt Paleolitik Çağ'da (G.Ö. 2.500.000-200.000) homo habilis, homo rudolfensis, homo erectus, homo ergaster ve homo heidelbergensis; Orta Paleolitik Çağ'da (G.Ö. 200.000-40.000) homo neanderthalensis ve homo sapiens; Üst Paleolitik Çağ'da (G.Ö. 40.000-12.000) da homo sapiens türü insanlar görülmüşlerdir.

AMAÇ 2 *Mezopotamya'nın coğrafi yapısını ve Eski Mezopotamya tarihini genel hatlarıyla kavramak.*

Dicle (İdiglat) ve Fırat (Purattu) nehirleri Mezopotamya'ya hayat verir. Eskiçağ'da Dicle ve Fırat, bugün denize döküldükleri noktadan 200 km daha içeride birbirlerinden ayrı olarak Basra Körfezi'ne dökülmekteydiler. Nehirlerin getirdiği alüvyon nedeniyle deniz dolmuş, nehirler yatak değiştirip birleşerek Şattülarap Nehri'ni oluşturmuşlardır.

Mezopotamya'da Paleolitik Çağ'dan (Eski Taş Çağı) (MÖ. 1.100.000-12.000) itibaren insanlar yaşamaya başlamıştır. Bu çağa ait taş aletlere Kuzey Mezopotamya'da Adıyaman, Gaziantep, Şanlıurfa, Batman ve Kuzey Suriye'de rastlanmıştır. 12000-10.000 yılları arasındaki Epipaleolitik Çağ'da (Orta Taş Çağı) iklim ılımanlaşmış bitki ve hayvan türleri çoğalmıştır. Hassuna, Samarra, Halaf ve Ubeyd Mezopotamya'nın Neolitik ve Kalkolitik çağlardaki önemli kültürlerdir.

Bölgenin bir sonraki evresi Uruk Dönemi (MÖ. 4000-3100) dir. MÖ. 3200'de rahipler, ekonomik kayıtların tutulması sırasında yazıyı geliştirmişlerdir.

Mezopotamya'nın tarihi dönemleri Sümerler ile başlar ve sırasıyla, Erken Hanedanlar Dönemi (MÖ. 2900-2350), Akkadlar (MÖ. 2350-2150), Yeni Sümer Dönemi (III. Ur Sülalesi) (MÖ. 2112-2000), Assurlular ve Babilliler, Kassitler, Assur ve Urartu Krallıkları, Yeni Babil Devleti (MÖ. 625-539) birbirini takip eder. Mezopotamya, MÖ. 539-331 tarihleri arasında Pers Devleti'nin bir parçası olmuştur. Daha sonra bir süre İskender İmparatorluğu'nun, Büyük İskender'in MÖ. 323 yılında ölümünden sonra Selevkosların eline geçmiştir. Romalılar, Mezopotamya'nın kuzeybatı bölümünü kısa bir süre (MS. 115-117) egemenlikleri altına almışlardır. MS. 226-640 tarihleri arasında Sasaniler, son olarak da MS. 640'larda Araplar Mezopotamya'ya hâkim olmuşlardır.

AMAÇ 3 *Eski Mezopotamya'nın devlet yönetimini, hukukunu ve dinini açıklamak.*

Devlet Yönetimi: Sümerlerde yönetimle ilgili En (Bey), Ensi (Vali) ve Lugal (Kral) gibi unvanlar karşımıza çıkmaktadır. Akkad egemenliğinde merkezî krallık yönetimi görülür. Akkadlar devletlerini merkezî sistemle yöneterek bütün dünyayı yönetme düşüncesini geliştirmişlerdir. Daha sonraki Yeni Assur Devleti ve Pers Dönemi kralları da ülkelerini mutlak monarşi sistemiyle yönetmişler, ülkelerinin topraklarını eyaletlere bölerek başlarına valiler atamışlardır.

Hukuk: Sümerlerde adaletin koruyucusu olarak Güneş tanrısını (UTU) kutlamaktaydılar. Adaletin yeryüzündeki temsilcisi hâkimlerdi. En büyük hâkim, başyargıç ise kraldı. Fakat onun mahkemede bulunamadığı hâllerde, kralın vekilleri olarak Sukkaller davalara bakarlardı. Mahkemeler tapınağın veya şehrin kapısında yapılırdı.

Mezopotamya'da bugüne kadar bulunan kanunlar yazılış sırasına göre şunlardır:

I. Sümerce Yazılı Kanunlar:
   a) Urukagina Kanunu
   b) Ur-Nammu Kanunu
   c) Ana İttişu Kanunu
   d) Lipit-İştar Kanunu

II. Akkadca Yazılı Kanunlar:
a) Eşnunna Kanunu
b) Hammurabi Kanunu
c) Orta Assur Kanunları

Din: Mezopotamya'da çok tanrılı bir din anlayışı hâkimdi. Sümerlerde her şehrin bir tanrısı vardı. Uruk'ta İnanna, Ur'da Nanna, Lagaş'ta Ningirsu, Nippur'da Enlil, Babil'de Marduk ve Assur'da Assur gibi. Tanrıların tapınak-ev anlamına gelen zigguratların altında yaşadığına inanılırdı. Zigguratlar tanrıların evi olması yanında yazıcı okulu, kütüphane ve arşiv işlevlerini de görmekteydi.

AMAÇ 4 *Eski Mezopotamya kültürü ve sanatını tartışmak.*

Yazı ve Edebiyat: Uruk Dönemi'nin sonlarına doğru MÖ. 3200 yıllarında Uruk IV tabakasında en erken yazılı belgeler ortaya çıkar. Bunlar resim şeklindeki (piktografik) işaretlerden oluşmaktadır. Yazı yaygınlaştıkça giderek küçülmüş ve resim özelliğini kaybetmiş ve işaret kümeleri hâline gelmiştir. Bu işaretler de çiviye benzetildiği için bu yazıya çivi yazısı denilmiştir.

Sümerler yazıya kavuştuktan sonra, hatıralarındaki bütün hikâyeleri, masalları, gelenekleri, yazıya geçirmeye başlamışlardı. Sümerleri, Babilliler ve Assurlular izlemiştir.

Sümer edebî belgeleri üç grupta incelenmektedir:

I. Liturjik Eserler: Mitoslar (Adapa Mitosu, Etana Mitosu), kaside ve ağıtlar.

Tanrıların insanlarla olan maceralarını anlatan edebî eserlere mitos denir.

Tanrılara veya tanrılaşmış krallara ölçülü ve kafiyeli olarak yazılmış övgüler (kaside) arasında Güneş ve Adalet Tanrısı Şamaş'a ve İsin Sülalesi'nden İşme-Dagan'a yazılmış kasideler örnektir.

II. Epik (Destani) Eserler: Sümerler edebiyatın her dalında ölmez eserler yaratmışlardır. Destani (epik) şiirin mucidi de Sümerlerdir. Sümer destanları Kahramanlık Çağı (Tufan öncesi) krallarının icraatlarını anlatırlar. Bugüne kadar bu türden Sümerce 7 destan bulunmuştur: l) Yaradılış Destanı 2) Gılgamış Destanı 3) Lugalbanda Destanı 4) Enmerkar ve Aratta Beyi Destanı, 5) Ninurta Destanı 6) Kazma Destanı

III. Didaktik Eserler: Nesir halinde yazılmış ilmi eserler. Almanak, sözlük vs.

Bilim: Eski Mezopotamyalılar, MÖ. 2. binyıldan itibaren çarpım cetvelleri, kare, karekök, küp, 2 ve 16 tabanlarında logaritma cetvelleri ile birinci ve ikinci dereceden denklemlerin çözümleri, çeşitli geometrik şekillerin alan ve hacim hesaplarını yapmışlardır. Babil matematikçileri, pi sayısını 3 olarak hesaplamalarına karşın bunun tam değerini 3 1/8 (=3.125) olarak gerçek değere (3.142) çok yakın hesaplamışlardır.

Sümerler, ay takvimi kullanmışlar, yılı 12 aya bölmüşlerdir. Zamanı altmış dakikalık saatlerde ölçen ilk insanlar yine Sümerlerdi. Gün kavramını da ilk kez Sümerler geliştirmiştir. Sümerler ve Babilliler , günü gündüz ve gece olmak üzere ikiye ayırıyor ve 12 çift saate bölüyorlardı. Sümerler ve Babilliler, gündüz saatlerinde saati belirlemek için güneş saatleri yapmışlar, yine gecenin ve gündüzün bölümlerinin belirlenmesinde su saatleri de kullanılmışlardır.

Sanat: Mezopotamya'da çanak çömlek MÖ. 7000 yıllarından itibaren üretilmeye başlar. Başlangıçta elle şekillendirilen kaplar MÖ. 4500 lerden itibaren çarkta yapılmaya başlamıştır. Neolitik Dönem'de biçimlendirilen en erken heykeller, kabartmalar, mücevher ve küçük el sanatları ile teknolojik gelişmeyi gösteren çömlekçi çarkı, araba tekerleği, saban, yelkenli tekne, yapı kemeri ve tonoz, Mezopotamyalı toplumların uygarlığa yaptıkları katkılardır. Mezopotamya'da Sümerlerle başlayıp Yeni Babil Dönemi'ne kadar görülen zigguratlar yanında saray yapıları da mimari açıdan güzel sanat eserlerdir. Saraylar MÖ. 3. binyılın ortalarından itibaren görülmeye başlar. Kiş Sarayı, avlular, holler, taht salonları, oturma birimleri ve depolar gibi pek çok bölümden oluşur. Bunun yanında Eşnunna Sarayı, (M.Ö. 2000), Marili Zimrilim'in Sarayı (M.Ö. 1700), Dur-Karigalzu (M.Ö. 1380), Assur, Ninive ve Babil sarayları dikkat çekicidir.

AMAÇ 5 *Mısır'ın coğrafi yapısını ve Eski Mısır tarihini genel hatlarıyla değerlendirmek.*

Eski Mısır kültürü Nil Vadisi'nde gelişmiştir. Dar ve birkaç kilometre genişlikte olan vadi kuzeyde Delta Bölgesi'nden güneyde Assuan'daki Birinci Çağlayan'a kadar uzanıyordu. Mısır, kuzeydeki Aşağı Mısır (Nil Deltası) ve güneyde vadi boyunca uzanan Yukarı Mısır olmak üzere iki ayrı bölümden oluşur. Batı ve doğuda çöllerle, doğuda kıyıya paralel uzanan sıradağlarla, güneyi çağlayanlarla kuşatılmıştır. Bu bölgede bulunan

kayalıklar geçişi zorlaştırmaktadır. Çağlayanların güneyinde ise Nubya yer almaktaydı. Ülkenin saldırıya en açık bölgesini kuzeyi oluşturmaktadır. İklim hemen hemen yağışsız olduğu için, toprağın verimliliği, tümüyle Nil Nehri'nin taşkınlarına bağlıydı.Mısır'da Paleolitik Çağ'dan itibaren (MÖ. 500.000) insan toplulukları yaşamaktaydı. Yeni İmparatorluk Dönemi'nin başında yerleşmiş bir geleneğe göre MÖ. 3000 yıllarında Menes adlı efsanevi bir kral, o zamana kadar ayrı krallıklar olduğu düşünülen Aşağı ve Yukarı Mısır'ı birleştirmeyi başarmıştır. Mısır Devleti'nin bu şekilde kuruluşundan Büyük İskender'in MÖ. 332 yılında Mısır'a gelişine kadar geçen süredeki Mısır tarihi, Manetho tarafından 31 sülaleye ayrılmıştır. Mısır tarihi, Erken Devir (MÖ. 3000-2650), Eski Krallık (MÖ. 2650-2134), Orta Krallık (MÖ. 2040-1640), Yeni Krallık (MÖ. 1550-1070) ve Geç Dönem (MÖ. 712-332) olmak üzere dönemlere ayrılır. Firavunların güçlerini kaybettiği zamanlarda Mısır tarihinde 3 ara devir yaşanmıştır.

AMAÇ 6 *Eski Mısır kültürünü ve mimarisini tanımlamak.*

Devlet yönetimi: Eski Mısır mutlak bir krallıktı. Devletin başında kral-firavun bulunur. Krallık genellikle babadan oğula ya da kardeşten kardeşe geçerdi.

Firavundan sonra en önemli kişi, firavunun yardımcısı olan vezirdi. Vezir kral adına ülkeyi yönetirdi. 18. Sülale krallarından II. Amenofis (MÖ. 1427-1401) Dönemi'nden başlayarak yönetim sorumluluğunu ülkenin kuzeyinde ve güneyinde iki vezir paylaşmıştır.

Her eyaletin başında firavun tarafından tayin edilmiş bir vali bulunurdu. Bir başka sınıf olan rahipler din gücünü ellerinde bulunduruyorlardı. Memurlar ve rahiplerin altında çok geniş bir çiftçi tabakası vardı. Bunlardan başka zanaatkârlar ve MÖ. 2. binyıldan itibaren köleler de bulunmaktaydı.

Bilim: Mısırlılar geometri konusunda ileri düzeyde bilgiliydiler. Mısır geometrisi bazı problemlerin çözümleriyle alan ve hacim ölçüsü şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Eski Mısır'da yaşayan insanlar tıp konusunda da bazı bilgilere sahiptiler. Parazit hastalıkları, verem, diş eti iltihabı yaygın görülen rahatsızlıklardı. Mısırlı doktorların kırıkları ve açık yaraları iyileştirebildikleri saptanmıştır.

Mısırlıların MÖ. 3000'lerde geliştirdikleri Mısır takvimi Dünya Kültür Tarihi açısından önemlidir. Nil Nehri'nin periyodik taşkınlarına dayanan bir takvimdir. Daha sonra önce Julius Caesar, MS. 1582'de de Papa XIII. Gregor tarafından yapılan düzeltme sonucunda, bugün hâlâ kullandığımız Gregoryen takvimi ortaya çıkmıştır. Mısırlılar basit güneş saatleri de yapmış ve kullanmışlardır.

Yazı: MÖ. 3000 yılı civarında ortaya çıkmıştır. Bu yazı hiyeroglif yazıydı. Zamanla hiyeroglif işaretlerin kısaltılmasıyla hiyeratik yazı (Kutsal Yazı) ve demotik yazı denilen yazılar kullanılmıştır.

Din ve Ölü Gömme: Sülalelerden önceki dönemde hayvan biçimli tanrılar vardı. Bunlar totem din inanışından kaynaklanmaktaydı. Totemler zamanla nomelerin tanrıları düzeyine yükselmişlerdir. Daha sonra tanrılar insan biçiminde düşünülünce hayvan totemlerinin bazı uzuvları insan vücuduna eklenmiştir. Böylece hayvan başlı insan vücutlu tanrı betimlemeleri ortaya çıkmıştır. IV. Amenofis (Eknaton) Güneş Tanrısı Aton dinini önermiş ancak güneşi tek tanrı olarak kabul ettirmeye dayalı bu dini yaymakta başarılı olamamıştır. Onun ölümünden sonra eskiden olduğu gibi Amon dinine geri dönülmüştür. Dinî tapınımlar rahipler tarafından yürütülüyordu. Önemli kült merkezleri arasında Heliopolis, Memfis, Abidos ve Teb şehirleri yer almaktadır.

Mısırlılar daha hayattayken mezarlarını planlamaya başlarlardı. İnsanlar öldükten sonra, tanrılar katında ölen kişinin ölümden sonraki yaşamına karar verilen bir duruşma yapılırdı. Duruşmaya Osiris başkanlık ederdi. Ölü gömülmeden önce mumyalanır ve cesedin bozulmaması sağlanırdı. Tarih boyunca en iyi mumyaları Mısırlılar yapmışlardır.

Mimari: Eski Mısır mimarisi, anıtsal ölçekli mezarlar ve tapınak yapılarında yoğunlaşmıştır. Saray yapıları ise günümüze kadar korunamamıştır. Mezarlar; mastabalar, basamaklı piramitler, gerçek piramitler, kaya mezarları ve lahitler olmak üzere çeşitli tiplere sahiptir. Tapınaklarda ise başlangıçta yuvarlak planlı örnekler görülür. Eski Krallık'ta Güneş tapınakları, Orta Krallık'ta ölü kültü ile ilgili kaya tapınakları, Yeni Krallık'ta ise ölü kültü ile ilgili kaya tapınakları ile büyük tanrılar için inşa edilen tapınaklar önemli örneklerdir. En görkemli tapınaklar Yeni Krallık zamanında görülmektedir.

Kendimizi Sınayalım

1. İlk taş aletleri yapan insan türü hangisidir ?
a. Homo erectus
b. Homo neandertalensis
c. Homo heidelbergensis
d. Homo habilis
e. Homo ergaster

2. Sümerler'de, ilk yazılı reformları ile tanınan Sümer kralı kimdir?
a. Mesilim
b. Ur-Nanşe
c. Urukagina
d. Eannatum
e. Lugalzaggesi

3. Assurlu tüccarların Anadolu'ya getirerek sattıkları maden aşağıdakilerden hangisidir?
a. Altın
b. Demir
c. Gümüş
d. Bakır
e. Kalay

4. İştar Kapısı, Babil Kulesi ve dünyanın yedi harikasından biri olan Babil'in Asma Bahçeleri hangi krallık zamanında yapılmıştır?
a. Akkadlar
b. Eski Babil Devleti
c. Yeni Babil Devleti
d. Eski Assur Devleti
e. Yeni Assur Devleti

5. Mezopotamya'da yazının ilk defa ortaya çıktığı kent aşağıdakilerden hangisidir?
a. Eridu
b. Ur
c. Lagaş
d. Uruk
e. Umma

6. Dünyanın 7 harikasından biri olarak kabul edilen piramitlerin en büyüğü hangi Mısır firavunu tarafından yaptırılmıştır?
a. Narmer
b. Snefru
c. Coser
d. Keops
e. Kefren

7. Eski Mısır Tarihi'nin "Piramitler Çağı" olarak da adlandırılan dönemi aşağıdakilerden hangisidir?
a. Erken Dönem
b. Eski Krallık Dönemi
c. Orta Krallık Dönemi
d. Yeni Krallık Dönemi
e. Geç Dönem

8. Güneş Tanrısı "Ra" için yaptırılan Güneş tapınakları hangi Mısır sülalesi firavunları zamanına aittir?
a. 3. Sülale
b. 4. Sülale
c. 5. Sülale
d. 18. Sülale
e. 20. Sülale

9. I. Firavunların otoritelerini kaybetmesi
II. Eyalet valilerinin bağımsızlık hareketleri
III. Hiksos istilası
IV. Rahiplerin güç kazanmaları
Yukarıdakilerden hangileri, Eski Mısır tarihinde yaşanan üç ara dönemin sebeplerindendir?
a. Yalnız I
b. Yalnız II
c. I ve II
d. III ve IV
e. I, II, III ve IV

10. Mumyalama ile ilgili tanrı aşağıdakilerden hangisidir?
a. Anubis
b. Osiris
c. Thoth
d. Ra
e. Horus

Okuma Parçası

Sümer Okulu

Uygarlık tarihi açısından bakılınca, Sümer'in kazandığı en üstün başarılar, çiviyazısının gelişmesi ve bunun doğrudan uzantısı olan resmi eğitim sistemiydi. MÖ. üçüncü binyılın başlarında yaşayan isimsiz, uygulamaya eğilimli Sümer bilgeleri ve öğretmenlerinin yaratıcılığı ve azmi olmasaydı, günümüzün entelektüel ve bilimsel başarılarının pek olanaklı olamayacağını söylemek bir abartma değildir. Elbette, ilk Sümer işaretleri olan resimyazısını icat edenler, daha sonraki zamanlarda geliştiği haliyle okul sistemini kolay kolay öngöremezlerdi. Fakat öncelikle üzerlerinde ekonomi ve yönetimle ilgili yazılar bulunan binden fazla resimyazılı küçük tabletten oluşan, bilinen en eski yazıyla yazılmış belgeler arasında bile okuma ve alıştırma yapma amaçlı sözcük listeleri içeren pek çok tablet bulunmaktadır. Bu da, daha MÖ. 3000'lerde bile bazı yazıcıların öğretme ve öğrenme üzerine düşünmüş olduklarını gösterir. Bunu izleyen yıllardaki ilerleme yavaş oldu. Fakat MÖ. üçüncü binyılın ortalarından itibaren, bütün Sümer'de yazı yazmanın resmi olarak öğretildiği bazı okullar bulunmuş olmalıdır...

Sümer okulunun başı "okul babası" da denen ummia'ydı. Öğrencilere "okul oğlu," mezunlara ise "eski günlerin okul oğlu" deniyordu. Öğretmen yardımcısı "ağabey" olarak adlandırılıyordu ve görevlerinden bazıları öğrencilerin kopyalaması için yeni tabletler yazmak, öğrencilerin kopyalarını gözden geçirmek ve ezberlerini dinlemekti. Diğer öğretim görevlileri arasında, örneğin "çizimden sorumlu kişi" ve "Sümerceden sorumlu kişi" bulunuyordu. Ayrıca öğrencilerin okula devamından sorumlu gözetmenler ve disiplinden sorumlu özel görevliler vardı. Okul müdürüne de "okul babası" denirdi. Sümer okullarındaki öğrenciler büyük olasılıkla yalnızca erkeklerden oluşuyordu.

Kaynak: Kramer, S. N. (2002). Sümerler. Tarihleri, Kültürleri, Karakterleri, Kabalcı Yayınevi, İstanbul. s. 303, 306.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d	Yanıtınız yanlış ise "Dünyanın Oluşumu ve İlk İnsan Türleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. c	Yanıtınız yanlış ise "Sümerler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. e	Yanıtınız yanlış ise "Asurlular ve Babilliler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. c	Yanıtınız yanlış ise "Yeni Babil Devleti" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. d	Yanıtınız yanlış ise "Eski Mezopotamya Uygarlığı-Yazının Gelişimi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. d	Yanıtınız yanlış ise "Eski Mısır Uygarlığı-Mimari" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. b	Yanıtınız yanlış ise "Eski Mısır Tarihi-Eski Krallık Dönemi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. c	Yanıtınız yanlış ise "Eski Mısır Uygarlığı-Mimari" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. e	Yanıtınız yanlış ise "Eski Mısır Tarihi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. a	Yanıtınız yanlış ise "Eski Mısır Uygarlığı-Din ve Ölü Gömme Gelenekleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Paleolitik çağ insanlarına ait taş aletlere Kuzey Mezopotamya'da Adıyaman, Gaziantep, Şanlıurfa, Batman ve Kuzey Suriye'de rastlanmıştır. Şanidar Mağarası bir diğer önemli yaşam alanıdır.

Sıra Sizde 2

Anadolu'da MÖ. 1950-1750 yılları arasında yaşanan Assur Ticaret Kolonileri Çağ'ında Assurlu tüccarlar Anadolu'ya ticaret yapmaya gelmişlerdir. Tüccarlar genellikle Anadolu'da ihtiyaç duyulan tunç yapımında kullanılan kalay ve çeşitli kumaşlar satıyorlar, karşılığında da altın ve gümüş alıyorlardı. Anadolu'da yaşayan topluluklar Assurlu tüccarlar sayesinde yazı ile tanışmış ve MÖ. 2. binyılın başlarında Anadolu tarihi çağlarına girmiştir.

Sıra Sizde 3

Ziggurat, Sümerlerin mimariye kazandırdığı bir yapı tipidir. Birçok kentte ziggurat bulunmaktaydı. Yapıların planları benzerdir. Taban dikdörtgendir ve yüksek tapınağa dik açıda birleşen üç merdivenle çıkılmaktadır. Ana tapınak odasında tanrı tasvirleri bulunmaktaydı. Tanrının evi, dağın evi, gökle yer arasındaki bağlantı olarak görülüyordu.

Sıra Sizde 4

Heykeltıraşlık, Mezopotamyalılar için önemliydi. En eski insan tasvirleri kireç taşından yapılmıştı. Mezopotamya heykeltıraşlığı Yeni Sümer Dönemi Gudea heykelleri ve Hammurabi başı ile üstün bir noktaya ulaşmıştır. Kabartma sanatı örneklerine de erken dönemden itibaren rastlanmaktadır. Eannatum'un "Akbabalar Steli", "Naram-Sin Kabartması", "Hammurabi Kanunları Steli" ve "Yeni Assur Dönemi savaş ve av kabartmaları" kabartma sanatının en güzel örnekleridir.

Sıra Sizde 5

Erken Devir'de Eski Mısır'daki gelişmeler:

1. Aşağı Mısır ve Yukarı Mısır Krallıklarının birleştirilmesi ve merkezî devletin oluşturulması,
2. Mısır'da yüzyıllar boyunca kullanılacak merkezi yönetim sistemi, bir başka deyişle krallık sisteminin oluşturulması,
3. Hiyeroglif yazının geliştirilmesi,

Sıra Sizde 6

4. sülale büyük piramitlerin dönemidir. Bu sülalenin kralları olan Snefru, Keops, Ra'cedef, Kefren ve Mikerinos'un yaptırdıkları piramitler, Mısır'ın en görkemli anıtları olarak karşımıza çıkarlar. Eski Krallık Dönemi'nde inşa edilen piramitler, o çağa "Piramitler Çağı" adının verilmesine neden olmuştur. Bu dönemde Mısır'da yapılan bir diğer anıtsal yapı türü Güneş Tanrısı "Ra" için yapılan Güneş tapınaklarıdır.

Sıra Sizde 7

Amenemhet, firavunların ölümünden sonra tahtın el değiştirmesini kolaylaştırmak için, oğlunu tahta ortak ederek yeni bir gelenek başlatmıştır. Doğal olarak firavunun ölümünden sonra yönetime ortak olan oğul görevine kral-firavun olarak devam etmiştir.Orta Krallık Dönemi Hurri kökenli Hiksosların istila hareketleri sonucunda sona ermiştir.

Sıra Sizde 8

Mısır takviminin Dünya Kültür Tarihi açısından önemi, günümüzde kullandığımız takvimin temelini oluşturmuş olmasıdır. Nil Nehri'nin periyodik taşkınlarına dayanan bir takvimdir.

Sıra Sizde 9

Hiyeroglif Yazı, Hiyeratik Yazı, Demotik Yazı ve Kopt Yazısı.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Aydın, H. (2011). "Dünyanın Oluşumu ve Tarih Öncesi Çağlar", **Uygarlık Tarihi** Anadolu Üniversitesi Açık öğretim Fakültesi Yayını, (ed) T. Sivas, Eskişehir, 2-25.

Baines, J. ve J. Malek. (1986). **Eski Mısır,** (çev. Z. Aruoba-O. Aruoba), İletişim Yayınları, İstanbul.

Bottero, J., M - J. Steve. (2002). **Evvel Zaman İçinde Mezopotamya,** (çev. A. Tatlıer), İstanbul.

Desplancques, S. (2006). **Antik Mısır,** (çev. İ. Yerbuz), Dost Yayınevi, Ankara.

Freeman, C. (2003). **Mısır, Yunan ve Roma. Antik Akdeniz Uygarlıkları,** (çev. S. K. Angı), Dost Kitabevi, Ankara.

Hırçın, S. (1998). **Çivi Yazısı: Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü,** İstanbul.

Gündüz, A. (2002). **Mezopotamya ve Eski Mısır. Bilim, Teknoloji, Toplumsal Yapı ve Kültür,** Büke Yayınları, İstanbul.

Harmankaya, S. (2013) "Mezopotamya'nın Tarih (Yazı) Öncesi Dönemleri", **Eski Mezopotamya ve Mısır,** Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, (ed.) K. Köroğlu, Ankara, 2-19.

Hooke, S. H. (2002). **Ortadoğu Mitolojisi Mezopotamya, Mısır, Filistin, Hitit, Musevi, Hristiyan Mitosları,** (çev. A. Şenel), Ankara.

Hornung, E. (2004). **Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi,** (çev. Z. Akarsu Yılmazer), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

İnan, A. (1987). **Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

İplikçioğlu, B. (1994). **Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları,** Bilim Teknik Kitapevi, İstanbul.

Jean, G. (2001). **Yazı. İnsanlığın Belleği,** (çev. N. Başer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Köroğlu, K. (2006). **Eski Mezopotamya Tarihi,** İstanbul.

Kınal, F. (1983). **Eski Mezopotamya Tarihi,** Ankara.

Kramer, S. N. (2002). **Sümerler Tarihleri, Kültürleri, Karakterleri,** Kabalcı Yayınevi, (çev. Ö. Buze), İstanbul.

Kramer, S. N. (1999). **Tarih Sümer'de Başlar,** (çev. H. Koyukan), İstanbul.

Maisels, C. K. (2000). **Uygarlığın Doğuşu, Yakındoğu'da Avcılık ve Toplayıcılıktan Tarıma, Kentlere ve Devlete Geçiş,** (çev. A. Şenel), İstanbul.

Nissen, H.J. (2004). **Ana Hatlarıyla Mezopotamya. Yakın Doğu Arkeolojisinin İlk Dönemleri,** İstanbul.

Roaf, M. (1996). **Mezopotamya ve Eski Yakındoğu,** (çev. Z. Kılıç), İstanbul.

Schulz, R.-M.Seidel (2004). **Egypt. The World of the Pharaohs,** İstanbul.

Vercoutter, J. (2003). **Eski Mısır,** (çev. E. Çaykara), İletişim Yayınları, İstanbul.

Yıldırım, R. (1996). **Önasya Tarih ve Uygarlıkları,** Meram Yayıncılık, İzmir.

*Yıldırım, R. (2004). **Uygarlık Tarihine Giriş,** Ankara.*

2

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Anadolu'nun Tarih Öncesi Dönemlerinin özelliklerini ve önemli merkezlerini kronolojik bir düzen içinde tanımlayabilecek,
- Anadolu'nun Demir Çağı Uygarlıkları'nın siyasi ve kültürel yapısını tartışabileceksiniz.
- Anadolu'nun Demir Çağı Uygarlıkları'nın siyasi ve kültürel yapısını tartışabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Tunç
- Tablet
- Karum
- Hitit
- Urartu
- Frig
- Lidya
- Ortostat
- Hilani
- Tümülüs
- Megaron
- Sikke

İçindekiler

Genel Uygarlik Tarihi → Eski Anadolu Tarihi ve Uygarlıkları

- ANADOLU'NUN TARİH ÖNCESİ (PREHİSTORİK) DÖNEMLERİ
- ANADOLU'NUN TUNÇ ÇAĞLARI
- ANADOLU'NUN DEMİR ÇAĞI UYGARLIKLARI

Eski Anadolu Tarihi ve Uygarlıkları

ANADOLU'NUN TARİH ÖNCESİ (PREHİSTORİK) DÖNEMLERİ

Paleolitik Çağ (Eski Taş Çağı, Yontma Taş Devri) (GÖ. 1.000.000-12.000/11.000)

İnsan denen canlının kültürel bir varlık olarak ortaya çıktığı, insanlık tarihinin başlangıç evresini oluşturan Paleolitik Çağ /Yontma Taş Devri, *Besin Toplayıcılığı Dönemi* olarak da tanımlanmaktadır. Günümüze kadar yapılan çalışmalar, Paleolitik Çağ boyunca Anadolu'da kalabalık bir nüfusun barındığını ortaya koymuştur. Paleolitik Çağ'da insanlar avcılık ve toplayıcılıkla geçinmişler, göçebe bir yaşam sürmüşler, doğal mağaralar ve kaya altı sığınaklarında geçici olarak barınmışlardır. Kullandıkları aletleri çakmaktaşı, obsidyen (volkanik cam), diğer işlenebilir taşlar, hayvan kemikleri ve boynuzlardan yapmışlardır.

Paleolitik Çağ kendi içinde Alt, Orta ve Üst Paleolitik olmak üzere üç evreye ayrılır. Paleolitik Çağ'ın Anadolu'daki en eski buluntu yerleri Niğde'de Kaletepe Deresi, Konya'da Dursunlu, İstanbul'da Küçük Çekmece Gölü'nün 1.5 km kadar kuzeyinde yer alan Yarımburgaz Mağarası ile Antalya'nın 27 km kuzeybatısında, Şam Dağı'nın Akdeniz'e bakan yamaçlarında bulunan Karain Mağarası'dır. Konya'da Dursunlu buluntu yerinde ele geçirilen aletler günümüzden 900.000 yıl öncesine tarihlenir. Dursunlu ve Kaletepe Deresi buluntuları Afrika dışına çıkan ilk insan türü olan homo erectuslara aittir. Günümüzden 300-400 bin yıl kadar eskiye giden Yarımburgaz mağarasında uzun bir süre dönüşümlü ve mevsimlere bağlı olarak homo *erectus* türü 20-25 kişilik bir topluluğun barındığı, kış aylarında ise mağaranın ayı türü hayvanlar tarafından in olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

Karain mağarasında Orta Paleolitik Dönem'e ait tabakalarda *Homo sapiens neanderthalensis* türündeki insana ait bu kalıntılardan başka, antik fil, su aygırı, mağara ayısı, öküz, at, geyik gibi hayvanlara ait kemikler ve çakmak taşından yapılmış el baltaları, kazıyıcılar ve çeşitli uçlar da bulunmuştur. Orta Paleolitik Dönem'e ait ocak ve odun kalıntıları ise Anadolu insanının ateşi kullanmaya başladığını, büyük bir olasılıkla yiyecekleri pişirmeyi de öğrendiğini göstermektedir.

Paleolitik Çağ'ın en gelişmiş ancak en kısa evresini oluşturan Üst Paleolitik Dönem'e ait buluntular, Yarımburgaz ve Karain mağaralarının yanında Antakya yakınlarındaki Üçağızlı Mağara, Antalya yakınlarında Beldibi, Belbaşı, Öküzini mağaraları ve Isparta'da Kapalıin mağarasında gerçekleştirilen kazılarda ele geçi-

rilmiştir. *Homo sapiens* türü insanın yapmış olduğu aletlerdeki büyük gelişme ve çeşitlilik bu dönemin en dikkat çekici özelliğidir. Kemik iğne, bız ve delici gibi aletler bu evrenin ürünüdür. Bu evrenin üzerinde durulması gereken bir diğer önemli özelliği, sanatsal etkinliklerdir. Karain ve Öküzini mağaralarının duvarları ile bu mağaralar ve Beldibi Mağarası'nda bulunan yassı çakıl taşları üzerine kazıma, kabartma veya boya ile yapılmış hayvan ve insan figürleri, birçok araştırmacı tarafından av törenleriyle ilişkilendirilmektedir. Bu resimler, bir av kültürünün ortaya çıkmaya başladığını göstermektedir.

Mezolitik Çağ (Epipaleolitik Çağ, Orta Taş Devri) (GÖ. 12.000-11.000)

Mezolitik Çağ, Paleolitik Çağ ile yerleşik düzen ve üretim ekonomisinin gerçekleştiği Neolitik Çağ (Cilalı Taş Devri) arasındaki geçişi hazırlayan ara evredir. Paleolitik Çağ boyunca yaşanan Buzul Çağlarının bitişiyle iklim ılımanlaşmış, bu iklime uygun yeni bitki ve hayvan türleri ortaya çıkmıştır. İnsanlar buzulların erimesiyle genişleyen sulak alanların etrafında yerleşmeye başlamıştır. Avcılık ve toplayıcılık devam etmiştir. Bunun yanında doğada yabani olarak yetişen tahıllar biçilmiş ve öğütme faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Anadolu'da bu çağa ait yerleşme yerleri Toroslar'ın güneyi ile Marmara Bölgesi ve Orta Karadeniz'de saptanmıştır. Yaşam biçimi Paleolitik Çağ'dan büyük bir değişkenlik göstermeyen Mezolitik Çağ'ın en özgün buluntuları, *mikrolit* olarak tanımlanan küçük taş aletlerdir. Çakmak taşı ve obsidyenden yapılmış olan bu aletler içinde, minik saplı kazıyıcılar, kalemler ve deliciler sayılabilir. Ayrıca, bu küçük taş aletler, boynuz, kemik ve ahşaptan bir sapa takılarak kullanılmıştır. Bu şekilde yapılmış olan oraklar biçme işleminin ortaya çıktığını göstermektedir.

Antalya'nın 50 km kadar güneybatısında yer alan, birbirine yakın konumdaki Beldibi ve Belbaşı mağaralarında yapılan araştırmalarda çağa özgü mikrolit aletlerin güzel örnekleri ele geçirilmiştir. Öküzini mağarasında ise dibek ve öğütme taşlarının kullanımı ile ilgili olarak tahıl öğütme sürecine girildiği saptanmıştır.

SIRA SİZDE 1

Paleolitik Çağ ekonomisinin özü nedir? Anadolu'daki en eski Paleolitik Çağ buluntu yerleri nerededir?

Neolitik Çağ (Cilalı Taş Çağı, Yeni Taş Çağı) (MÖ. 10.000- 5.500)

Neolitik Çağ'ın en önemli özelliğini, insanoğlunun sadece avcılık ve toplayıcılıkla sürdürdüğü tüketici yaşamı bırakarak, üretici bir yaşama geçişi olarak tanımlayabiliriz. İnsanlar bu çağda yerleşik düzene geçmişler, ilk köyler kurulmuş, bitki türleri evcilleştirilerek tarım yapılmaya başlanmış, hayvanlar evcilleştirilmiş, ilk ticari faaliyetler başlamış, elle şekillendirilen pişmiş toprak çanak çömlekler üretilmeye başlamıştır. Ancak Neolitik Çağ'ın başlarında (MÖ. 10.000-7.000 yılları arasında) henüz yukarıda saydığımız yeniliklerden pişmiş toprak çanak çömlek üretimi başlamamıştır. Bu nedenle bu döneme *Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ (Aseramik Neolitik Çağ)* adı verilir. MÖ. 7.000-5.500 yılları arasındaki döneme de *Çanak Çömlekli Neolitik Çağ* adı verilir.

Bugüne kadar yapılan çalışmalar Anadolu'da Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'ın Güneydoğu Anadolu ve Orta Anadolu olmak üzere iki büyük kültür grubuna ayrıldığını göstermiştir. Güneydoğu Anadolu'da Hallan Çemi (Batman), Çayönü (Diyarbakır), Nevali Çori (Urfa) ve Göbekli Tepe (Urfa) yerleşmeleri Çanak Çömleksiz (Aseramik) Neolitik Çağ yerleşmelerinin en önemlilerini oluşturmaktadır.

Doğuda Tuz Gölü ile batıda Beyşehir Gölü arasında kalan Orta Anadolu bölgesindeki önemli yerleşmeler ise Aşıklı **Höyük,** Musular (Aksaray), Canhasan III (Karaman), Suberde (Konya) ve Hacılar (Burdur)'dır.

Höyük: İnsanoğlunun bin yıllar boyunca aynı yerde üst üste kurmuş olduğu yerleşmelerin yıkıntılarının oluşturduğu yapay tepe.

Batman ili Kozluk ilçesi yakınlarında yer alan Hallan Çemi Höyüğü Anadolu'nun bugüne kadar saptanmış en eski köyüdür. Burada konutlar, 4-6 m çapındaki, toprağa açılmış yuvarlak çukurlar içine inşa edilmiştir. Yapıların duvarları kumtaşı levhalarla örülmüş ve belirli aralıklarla yerleştirilen ahşap dikmelerle desteklenmiştir. Damın dal-çamur örgü tekniğinde yapıldığı düşünülmektedir. Henüz besin ekonomisine geçmeyen halk, geçimini avcılık ve toplayıcılıkla sağlıyordu. Obsidyen ve çakmak taşı aletlerin yanı sıra ele geçen havan, havaneli ve ezgi taşı örnekleri tahılların öğütülmüş olduğuna işaret etmektedir. Bezemeli taş çanaklar, boncuklar ve kemik olta iğneleri diğer önemli buluntu grubunu oluşturmaktadır. Bu dönemin bir diğer önemli merkezi olan Çayönü, Diyarbakır'ın Ergani ilçesi yakınlarında yer almaktadır. Neolitik Çağ'ın tüm evrelerinin saptandığı bu yerleşmenin sakinleri başlangıcından itibaren tarımı biliyor, buğday ekimi yapıyordu. Nevali Çori ve Göbekli Tepe yerleşmeleri, kabartma bezemeli stel ve yontularla süslü törensel ve dinsel işlevli kutsal yapılarıyla dikkat çekmektedir. Yöresel farklılıklara rağmen, Güneydoğu Anadolu'daki merkezler arasında bir kültür birliğinin varlığı önemlidir.

Resim 2.1

Göbeklitepe hayvan kabartmalı stel

Güneydoğu Anadolu kültür bölgesinden tamamen farklı özellikler sergileyen Orta Anadolu kültür bölgesinin önemli yerleşmelerinin başında Aksaray'ın güneydoğusunda yer alan Aşıklı Höyük gelmektedir. Burada konutlar bitişik düzendedir ve avlularla ayrılan mahalleler şeklinde inşa edilmiştir. Tarıma geçmemiş olan Aşıklı sakinleri hasadı bilmekteydi. Ön evcilleştirme aşamasındaki koyun ve keçi ile yabani domuz ve sığır eti ile besleniyordu.

Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ kültürleri MÖ. 7. binyıl civarında yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Birçok yerleşme ya tamamen terk edilmiştir ya da uzun bir süre iskâna sahne olmamıştır. Bu durum, Toroslar'ın güneyinde başlayan kurak iklimle ilişkilendirilmektedir. Kültürel kesintiden sonra, MÖ. 7. binyılın başlarında, kilin elle şekillendirilip ateşte pişirilmesiyle elde edilen çanak çömleğin kullanılmaya başlandığı Erken Neolitik Çağ'a (Çanak Çömlekli Neolitik Çağ) geçilmiştir.

Erken Neolitik Çağ'a ait yerleşmelerin çoğu Anadolu'nun güney kesiminde, Toroslar'ın güney ve kuzey eteklerinde kurulmuştur. Bu dönemin önde gelen yer-

leşmeleri içinde en ünlüsü Çatalhöyük'tür. Konya'nın 52 km güneydoğusunda, Çumra ilçesi yakınlarındaki höyük, 450 x 275 m boyutlarında, 17 m yüksekliğindedir. Burası, binden fazla konuta sahip, 5-10 bin kişinin yaşadığı hesap edilen Yakın Doğu'nun bilinen en büyük kasabalarından biridir. Çatalhöyük halkı, köy aşamasını geçmiş, bir kent uygarlığı yaratmıştır. Çatalhöyük kazılarında ortaya çıkarılan yerleşme düzeni, tamamen dışa kapalı bir mimari özellik göstermektedir. Mimari sistem, avluların çevresine inşa edilen dikdörtgen planlı konutlardan oluşan mahallelerin birbirlerine eklenmesinden oluşuyordu. Kapısız olan konutlara damlardaki bir açıklıktan ahşap merdivenler ile giriliyordu.

Resim 2.2

Çatalhöyük Neolitik Çağ yerleşmesi (canlandırma)

Konutların dışında, kutsal alan olarak nitelenen özel yapılar da vardır. Bunlar, duvarlarına yapılan av sahneleri, geometrik motifler, dans eden insanlar gibi çeşitli konuların işlendiği duvar resimleri ve kabartmalar, çeşitli heykelcikler, seki altına gömülen ölülere bırakılan zengin armağanlar ile konutlardan ayrılmaktadır. Bunların duvarlarındanbiri üzerinde olasılıkla lav püskürten Hasandağı volkanı önündeki Çatalhöyük kasabasını betimleyen pano son derece önemlidir. Burada, dünyada ilk kez bir yerleşme yerinin planı ile karşılaşılmaktadır.

Konutlar ve kutsal alanlarda ele geçen heykelcikler, elde şekillendirilmiş pişmiş toprak çanak çömlekler, bakır ve kurşundan boncuk, yüzük gibi takılar, bitki lifi ve hayvan kılından yapılmış dokumalar, Çatalhöyük sakinlerinin bu dönemde ulaştıkları yüksek uygarlık seviyesini gözler önüne sermektedir.

Resim 2.3

Çatalhöyük pişmiş toprak Ana Tanrıça heykelciği

Geç Neolitik Çağ'da Anadolu'nun gerçek üretimci köylü toplumları ortaya çıkmıştır. Ekonomide avcılık, önemini giderek yitirirken hayvan besiciliği ve özellikle tarım gelişmiştir. Çanak çömlek yapımı iyice yaygınlaşmıştır. Değişen yaşam şekli, etkisini sanatta da göstermiştir. Önemini yitiren av sahnelerinin yerini, toprağın bereketini kadının doğurganlığı ile özdeşleştirilen *Toprak Ana/ Ana Tanrıça* almıştır. Bu çağın sonunda Konya Ovası ve Göller Yöresi'ndeki yerleşme yerleri nedenleri bilinmeyen birtakım gelişmeler sonucunda ya terk edilmiş ya da uzun bir süre iskâna uğramamıştır.

Kalkolitik Çağ (Bakır Taş Çağı) MÖ. 5500-3200/3000

Taş Devri'nden Maden Devri'ne geçiş dönemi olarak tanımlanan Kalkolitik Çağ'ın en belirgin özelliği, taş aletlerin giderek azalması ve madenciliğin gelişmesidir. İlk kullanılan maden *bakır* olmuştur. Özgün boya bezemeli çanak çömlek geleneğinin ortaya çıkması, nüfusun ve yerleşim yerlerinin artması, soyut ana tanrıça idollerinin ve bakır ticaretinin yaygınlaşması bu çağın özellikleri arasındadır. Neolitik kültüre oranla daha geniş bir alana yayılan Kalkolitik Çağ kültür bölgelerini Trakya ve Kuzeybatı Anadolu, Göller Bölgesi, Konya Ovası, Çukurova, Doğu ve Güneydoğu Anadolu oluşturmaktadır.

Neolitik Çağ'ın en önemli özelliği nedir? Anadolu'da bu çağdaki ilk hareketlenme nerede başlamıştır?

SIRA SİZDE 2

ANADOLU'NUN TUNÇ ÇAĞLARI

Bu çağa adını veren *tunç*, önceleri bakır ve arsenik sonra da *bakır* ve *kalayın* belirli oranlarda birbirine karıştırılmasıyla elde edilen bir alaşımdır. Bakıra göre oldukça sert olan bu alaşım, dövülerek ya da ergitilip kalıplara dökülerek istenilen biçimlere sokuluyordu. Bu çağda yaşayan insanlar, tuncun yanı sıra, aralarında altın ve gümüş gibi değerli madenlerin de bulunduğu hemen tüm madenleri, dökme ve dövme tekniğiyle istedikleri biçimi vererek kullanmışlardır.

Madenciliğin gelişmesi, iş bölümüne dayalı kent yaşamının başlamasını sağlamış, bu oluşum Anadolu'da sosyal sınıfların giderek daha belirginleştiği, yönetici sınıfın görkemli bir yaşam düzeyine ulaştığı ilk bağımsız beyliklerin, siyasal örgütlenmelerin ve merkezî yönetime bağlı devletlerin ortaya çıkışını hazırlamıştır. Tunç Çağı, İlk, Orta ve Son Tunç olarak üç evreye ayrılır. Orta Tunç'tan itibaren yazının Anadolu'da kullanılmasıyla birlikte Anadolu, tarihî çağlarına girer.

İlk Tunç Çağı (MÖ. 3200/3000-2000)

İlk Tunç Çağı, Geç Kalkolitik Çağ'ın sonlarından Anadolu'da yazının kullanımına kadar olan çok uzun bir süreyi kapsamaktadır. Kendi içinde üç alt evreye ayrılan (İlk Tunç Çağı I-III) bu dönemin ilk evrelerinde daha çok, Kalkolitik Dönem'in tarıma dayalı köy kültürü sürdürülmektedir. Özellikle verimli ovalarda kurulmuş olan yerleşmeler, yine birtakım kültür bölgelerine ayrılmıştır. Doğu, Güneydoğu, Orta Anadolu ve Batı Anadolu olmak üzere doğal sınırlarla belirlenmiş olan bu kültür bölgelerinden Doğu Anadolu kendine özgü ayrı bir kimlik taşır. Güneydoğu Anadolu ise büyük ölçüde Mezopotamya'nın etkisi altındadır.

Toplumların daha iyi örgütlenebildiği bu çağda yöneticiler güçlü bir sınıf olarak ortaya çıkmıştır ve Anadolu bu yöneticilerin önderliğinde feodal sistemin egemen olduğu irili ufaklı birçok beylik arasında paylaşılmıştır. Tapınak, saray ve idari binalara sahip, çevresi surlarla tahkim edilmiş anıtsal girişli yerleşmeler bu çağ için karakteristiktir. Çanakkale yakınlarındaki Troya I-V, Aslantepe (Malatya), Karataş Semayük (Antalya-Elmalı), Norşuntepe (Elazığ-Altınova) bu tip yerleşmelerin en etkileyici örnekleridir. Bu yerleşmelerde ortaya çıkarılan saray yapıları ise toplumun giderek hiyerarşik bir düzenin en üst kademelerine doğru ulaşmakta olduğunun açık göstergeleridir. Bu durum Alacahöyük'teki zengin madenî buluntulara sahip mezarlardan da anlaşılmaktadır.

Dönemin sonlarında Orta Anadolu'da etkin bir beyliğin merkezi gibi görünen Alacahöyük'ün en önemli özelliği *Kral Mezarları* olarak adlandırılan 13 adet gömüdür. Bu mezarlıktaki gömülerin dönemin beyleri ve eşlerine ait olduğu düşünülmektedir. Mezarlarda ele geçen çok sayıdaki armağanlar, Troya II yerleşmesinde ele geçen Troya hazinesi olarak tanımlanan buluntular ile çağdaş olup benzer nitelikte altın, gümüş, elektron, tunç ve demirdendir. Bu mezar hediyelerinin en ilginçlerini geyik ve boğa figürlü, son derece karmaşık ve gelişmiş dökme ve dövme teknikleriyle yapılmış tunç diskler oluşturmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, önceki çağların tarım, dokumacılık, çömlekçilik gibi buluşlarına, daha etkili silah ve aletlerin, daha zarif takıların yapılmasını sağlayan, çağa adını veren tuncun eklenmesi dönemin en belirgin özelliğidir.

Dönem içinde gelişen madencilik teknikleri çerçevesinde Anadolu'da biri Troya yöresinde, diğeri ise Orta Anadolu ve Karadeniz bölgeleri arasında yer alan iki yerel madencilik okulunun bulunduğu anlaşılmaktadır. Troya, Alacahöyük, Hasanoğlan, Mahmatlar, Horoztepe, Eskiyapar, İkiztepe ve Aslantepe kazılarından çıkan madeni buluntular, bugün Anadolu Uygarlıkları'nın en seçkin örneklerini oluşturmaktadır. Bu döneme özgü bir diğer önemli teknolojik gelişme, ilk kez İlk Tunç Çağı II evresinden itibaren Anadolu'da *çömlekçi çarkının* kullanılmaya başlamış olmasıdır. Troya IIb tabakasında ortaya çıkan çömlekçi çarkının, Mezopotamya'dan deniz yolu ile Troya'ya geldiği düşünülmektedir. Bir başka teknolojik buluş ise kağnı biçimindeki dört tekerlekli arabadır.

Resim 2.4

Alacahöyük Kral Mezarları'nda bulunan tunç geyik ve disk

İlk Tunç Çağı'nda zengin bir uygarlık yaratan Anadolu toprakları, özellikle Mezopotamya'daki güç odaklarının ilgisini çekmiştir. Akkad İmparatorluğu kralларından I. Sargon ve Naram-Sin'e ait yazılı belgelerde adının geçmesiyle birlikte Anadolu *Ön Tarih* / **Protohistorik Çağı'na** girmiştir (MÖ. 3 binyılın ikinci yarısı). Bu yazılı belgelerde Anadolu toprakları için *Hatti Ülkesi* adı kullanılmıştır. Bu isim Anadolu'nun bugün için bilinen en eski ismidir ve Assur yıllıklarında görüldüğü üzere MÖ. 7. yüzyıla kadar kullanılmaya devam etmiştir. Ülkeye adını veren *Hattiler*, MÖ. 3. binyılın ortalarından itibaren Orta Anadolu Bölgesi'nde Kızılırmak yayı içinde küçük beylikler hâlinde yaşayan bir topluluktur ve daha sonra bu bölgede kurulan Hitit Devleti'nde nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturmuşlardır. Dilleri, bilinen dil ailelerinden hiçbirine dahil değildir.

Protohistorik Çağ: Bir toplum henüz kendisi ile ilgili dolaysız bilgi sağlayan belge yaratma aşamasına gelmemişse fakat çevresinde bulunan ve yazıyı kullanmasını bilen başka toplumların belgeleri o toplumla ilgili bilgi veriyorsa, söz konusu insan topluluğu protohistorik bir çağ yaşıyor demektir.

Anadolu'nun zenginliğini fark eden Assurlu tüccarlar, Anadolu'nun altın ve gümüşünü elde edebilmek için Mezopotamya ile Anadolu arasında yoğun bir ti-

caret ağı kurmuştur. Bu ticaretin Anadolu'ya sağladığı en büyük kazanç Assurlu tüccarlardan yazıyı öğrenmeleri olmuştur (MÖ. 2000/1900). Yazının Anadolu'ya girmesiyle Anadolu Uygarlık Tarihi'nin ikinci evresi, yani *Anadolu'nun Tarihî Çağları* başlamıştır.

Alacahöyük Kral Mezarları'na kimler gömülmüştür?

SIRA SİZDE 3

Orta Tunç Çağı (M.Ö. 2000/1900 -1500/1450)

Mezopotamya ile başlayan örgütlenmiş, güçlü ticari ilişkiler ve yazının ortaya çıkması bu döneme damgasını vuran en önemli gelişmelerdir. Anadolu'da Tarihî Çağların başlangıcını belirleyen üzeri çivi yazılı kil tabletler Kayseri'de Kültepe (Neşa), Çorum'da Boğazköy (Hattuşa) ile Ortaköy (Şapinuva), Yozgat yakınlarında Alişar (Ankuva), Tokat'ta Maşathöyük (Tapigga) yerleşmelerinde ele geçmiştir. Bu tabletlerin yazılmış olduğu dil, Akkadçanın Eski Assur lehçesidir. Bu tabletler Anadolu halkları ile Assurlu tüccarlar arasındaki ticari anlaşmalar, mahkeme kararları, evlat edinme, evlenme, boşanma, köle ticareti, miras ve tüccarların özel yaşamlarına ilişkin konuları içermektedir.

Sayıları Kültepe'de 20.000'e yaklaşan tabletlerden öğrenildiğine göre, yönetim merkezî Mezopotamya'da Assur kenti olan Assur Devleti vatandaşı tüccarlar, kabaca MÖ. 1950-1750 yılları arasında Kültepe'deki gibi, Anadolu'nun farklı yerlerinde ticaret kolonileri kurarak iyi örgütlenmiş bir ticaret ağı geliştirmişlerdir. Bu örgütlü ticaret dönemine *Eski Assur Ticaret Kolonileri Çağı* adı verilmiştir. Bu yeni ticaret düzeninde iki tip ticaret merkezi kurulmuştur: Bunlardan ilki ve önemli olanı Anadolu'da bu dönemin siyasi erkleri olan beyliklerin yakınlarında kurulmuş olan Assurca **karum** denen büyük pazar yerleridir. Diğer merkez ise Assurca **vabartum** denen yerleşmelerdi. Bu ticaret kolonileri hem Assurlu tüccarlara hem de koruması altına girdikleri Anadolu'daki beylere karşılıklı çıkarlar sağlayan uluslararası bir yapıya sahip ticaret sisteminin parçalarıydı. Tabletlerden öğrenildiğine göre, burada Assurlu tüccarların yanında yerli Anadolu halkına ait kişilerin de ticaret şirketleri bulunmaktaydı. Ayrıca Kuzey Suriye ve Kuzey Mezopotamya kökenli tüccarlar da vardı.

Resim 2.5

Kültepe'den kil tablet ve zarfı

En çok yazılı belge veren ve en iyi tanınan karum Kayseri'nin 20 km kuzeydoğusunda, yer alan Kültepe'deki Kaniş (Neşa)'tir. Burası hem tüm karumların merkezi durumundaydı hem de güçlü bir Hatti Beyliği'nin merkeziydi. Burada beyler, daha yüksek eski bir höyük üzerindeki saraylarda, Assurlu tüccarlar ile yerli halk ise bu tepenin eteğindeki aşağı kentte, ayrı mahallelerde yaşıyorlardı. Orta Anadolu'da sonradan Hititlerin başkenti olan Boğazköy'deki Hattuş, o dönemdeki ismi bilinmeyen Yozgat'taki Alişar, Aksaray yakınlarındaki Acemhöyük, Konya'da Karahöyük'te de karumlar kurulmuştur.

Karum: Liman ve rıhtım anlamına gelen yerleşmelerdir. Bu yerleşmelerde Assurlu tüccarlar belirli bir serbesti içinde yaşayıp ticaret yapmaktaydılar.

Vabartum: Konuk anlamına gelen, tüccarların ana merkezler arasında konakladıkları, belki mallarını geçici olarak depoladıkları bir çeşit kervansaraydır.

Tunç silah, alet ve süs eşyalarının yapımı için gerekli olan kalay, Anadolu'da fazla bulunmamaktaydı. Assurlu tüccarlar Anadolu'da bulunmayan kalay ve dokuma ürünleri getirmişler, bunları gümüş, altın ve değerli taş karşılığında satmışlardır. Assurlu tüccarlar, yerli Anadolu türünde dikdörtgen planlı, avlulu tek ya da iki katlı konutlarda yaşıyorlar; yerli halk ile aynı tip eşyaları kullanıyorlardı. Bununla birlikte dilleri, ölü gömme gelenekleri ve mühür biçimleri farklıydı.

Assur Ticaret Kolonileri'nin neden ortadan kalktıkları kesin olarak bilinmemektedir. Kazılar, MÖ. 1750 yılında Karum Kaniş (Neşa) başta olmak üzere Orta Anadolu'nun birçok yerleşmesinin büyük bir yangınla yıkıldığını göstermektedir. Yerli beyler arasındaki bir çatışmaya bağlanan bu olaydan sonra Anadolu'nun ilk merkezî devleti olan Hitit Devleti ortaya çıkmaya başlar.

SIRA SİZDE 4

Karum ve vabartum nedir?

Eski Hitit Devleti

Hitit Devleti'nin kuruluş aşamasında Anadolu'da beylikler hâlinde yaşayan, farklı diller konuşan birçok halk bulunmaktaydı. Bunlar içinde Hattiler, **Luviler, Palalar** ve **Hurriler** en önemlilerini oluşturmaktadır. Hattiler ile hemen hemen aynı bölgede Hititler yaşamaktaydı. Hint Avrupa kökenli dil konuşan ve kendilerini *Neşalılar*, kullandıkları dili de Neşa dili olarak tanımlayan Hititlerin kökeni, Anadolu'ya nereden geldikleri konusu tartışmalı olup bu konuda farklı görüşler vardır. MÖ. 2000 dolaylarında doğudan Kafkasya Derbent kapılarından girmiş oldukları genellikle benimsenen varsayımdır. Son yıllarda ileri sürülen bir başka görüşe göre ise Hititler Orta Anadolu kökenli yerli Anadolulu bir topluluktur.

Luviler: Hint Avrupalı bir topluluktur. Anadolu'nun batı, güneybatı ve güney bölgelerine yayılmışlardır. MÖ. 2300 yıllarına doğru Balkanlar üzerinden Anadolu'ya girdikleri kabul edilir. Ancak bu göç hareketi tartışmalıdır.

Palalar: Karadeniz Bölgesi'nde Kastamonu ve Safranbolu çevresinde yaşayan ve Hint Avrupa kökenli Pala dili konuşan topluluktur.

Hurriler: MÖ. 3. bin yılın sonlarında çivi yazılı belgelerde isimlerine rastlanan ve Doğu Anadolu'ya İlk Tunç Çağı kültürünü getiren Kura-Aras Bölgesi halkları. Hint Avrupa ve Sami gruplarından farklı, kendine özgü bir dil olan Hurca konuşmaktadırlar. Bu dil, kuzeydoğu Kafkas dilleri ile akrabadır.

Farklı etnik kökenli, farklı dillerin konuşulduğu Anadolu'da ilk siyasal birlik kurma çalışmasının başında, kökeni Orta Anadolu'da Kuşşara kentine dayanan Pithana oğlu Anitta (MÖ. 1750) yer almaktadır. Anitta, Neşa (Kültepe), Zalpa ve Hattuş (Boğazköy)'u ele geçirdikten sonra Büyük Kral unvanını almıştır. Anitta, Neşa kentini kendine başkent yapmış, bölgede giderek güçlenip, Anadolu beyliklerini birer birer denetim altına alarak merkezî Hitit Devleti'nin temellerini atmıştır. Anitta'dan yaklaşık yüz yıl sonra, aynı soydan gelen Kuşşaralı Labarna, Hattuş kentini başkent yapıp, kente Hattuşa, kendine de Hattuşili (Hattuşalı) adını vermiştir (MÖ. 1650-1620). Böylece feodal ve teokratik Hitit Devleti kurulmuştur.

I. Hattuşili ve torunu I. Murşili (MÖ. 1620-1590) döneminde Eski Hitit Devleti hızlı bir şekilde gelişir, Kuzey Suriye bölgesi ele geçirilir. Halep, Hitit Devleti'nin sınırları içine alınır, Babil fethedilir. Batı Anadolu'da Arzava ülkesi zapt edilir. Kısa süre içinde Hititler Yakın Doğu'nun etkin siyasi güçlerinden biri hâline gelir. I. Murşili'nin ölümünden Telepinu (MÖ. 1525-1500)'nun başa geçişine kadar olan dönem Hitit Devleti'nin kargaşa dönemidir. Telepinu tahta geçtiğinde devlet zayıflamış, birçok bölge elden çıkmış, Hititler ilk kuruldukları bölgeye çekilmiştir. Telepinu yeni düzenlemeler ile bu karışık duruma son vermiştir.

Eski Hitit kültürünü iyi bir şekilde temsil eden yerleşmeler arasında Boğazköy, Alişar, Alacahöyük, Eskiyapar, İnandıktepe, Afyon Yanarlar, Konya Karahöyük ve İmikuşağı sayılabilir. Eski Hitit Devleti'nin gelişmeye başladığı dönemde Hitit etki alanının dışında kalan bölgelerde yerel krallıklar ya da beylikler de etkinliklerini sürdürmekteydi. Hititler bunlarla bazen savaşarak bazen de antlaşmalar yaparak bölgedeki dengeyi sağlamaya ve güçlenmeye çalışmaktaydı. Bu krallıklar arasında büyük ölçüde Çukurova bölgesini kapsayan Kizzuvatna Krallığı; Fırat'ın doğusunda Elazığ yöresinde İşuva Krallığı; Yukarı Fırat ile Habur Nehri arasında

kalan topraklarda kurulan Mitanni Krallığı sayılabilir. Batı Anadolu'da ise bu dönemde güç kazanan çeşitli beylikler vardır. Çoğunluğunu Luvilerin oluşturduğu bu beylikler zaman zaman Arzava ve Assuva gibi adlar altında konfederasyonlar oluşturmuştu.

Son Tunç Çağı (MÖ.1500/1450-1200)

Telepinu'dan sonra Hitit tarihinde başlayan *Hitit İmparatorluk Çağı* ya da *Yeni Hitit Devleti* olarak tanımlanan yeni evre ile birlikte Anadolu'da Son Tunç Çağı'na girilir. Bu dönemde Hitit Krallığı II. Tudhaliya (MÖ. 1450-1420) ve I. Şuppiluliuma (MÖ. 1380-1340)'nın yönetiminde büyük bir güç olarak yeniden kurulur. I. Şuppiluliuma döneminde ülke sınırları Kuzey Suriye'ye, etki alanı ise Kuzey Mezopotamya'ya kadar genişlemiştir. I. Şuppiluliuma'dan sonraki krallar II. Arnuvanda (MÖ. 1340-1339) ve II. Murşili (MÖ. 1339-1306) dönemlerinin sonunda imparatorluğun sınırları güneyde Lübnan'dan, kuzeyde Karadeniz Dağları'na, batıda Ege Denizi'nden doğuda Bingöl Dağları'na kadar genişlemiştir. II. Murşili'den sonra tahta geçen oğlu II. Muvatalli döneminde (MÖ. 1306-1282), Mısır tahtına da II. Ramses oturmuştur. Ramses'in Suriye toprakları üzerinde hak iddia etmesi üzerine Hitit-Mısır ilişkileri gerginleşmiş ve Suriye egemenliği için iki güç arasında Kadeş (Tel Nebimend) kenti yakınlarında savaş yapılmıştır (MÖ. 1285). Savaşı kimin kazandığı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bununla birlikte savaştan yıllar sonra MÖ. 1270 yılında, dünyanın iki süper gücü Hitit ve Mısır devletleri arasında II. Ramses ile Hitit tahtına çıkan III. Hattuşili (MÖ. 1275-1250), tarihin bilinen ilk büyük yazılı antlaşması olan **Kadeş Antlaşması'nı** imzalamışlardır. Bu antlaşmaya göre Mısır ve Hitit ülkeleri arasında iyi barış ve iyi kardeşlik sonsuz olacaktır. Mısır ülkesinin kralı, Hatti ülkesine sonsuza kadar hiç saldırmayacak; Hatti ülkesinin kralı, Mısır ülkesine sonsuza değin saldırmayacaktır.

III. Hattuşili'den sonra yerine geçen oğlu IV. Tudhaliya (MÖ. 1250- 1220), babasından aldığı güçlü imparatorluğu sürdürmeye devam etmiş; ancak onun ölümünden sonraki yıllarda imparatorluk hızla çöküşe geçmiştir. Son imparator II. Şuppiluliuma (MÖ. 1215-1200) döneminin sonlarında başkent Hattuşa ağır bir yangınla tahrip olmuş ve Yeni Hitit Devleti yıkılmıştır. Devletin yıkılmasının nedeni olarak Kaşkaların bölgeye kuzeyden yaptıkları yağma seferleri gösterilmektedir. Ancak, Hititler tamamen tarih sahnesinden çekilmemiş, kral ailesi ve yöneticiler güneye doğru çekilerek sülalelerini bir süre daha devam ettirmişlerdir.

Kadeş Antlaşması: Tarihin bilinen ilk büyük antlaşmasıdır. Hitit ile Mısır devletleri arasında MÖ. 1270 yılında imzalanmıştır. Antlaşma metni o zamanın diplomatik yazı dili olan Akad ve Mısır dillerinde hazırlanmıştır. Mısır'dan Hattuşa'ya yollanan ve gümüş bir tablet üzerine kazınmış olan Akadca özgün nüsha bulunabilmiş değildir. Aynı metnin kil tablet üzerine yazılmış olan kopyası Boğazköy arşivlerinde ele geçmiştir.

Hitit Uygarlığı

Devlet Yönetimi ve Toplum Yapısı

Hitit Devleti feodal ve teokratik bir yapıya sahiptir. Devletin başında Tabarna denilen egemen bir kral, Tavananna (egemen kraliçe) unvanını taşıyan büyük kraliçe yer almaktadır. Eski Hitit Devleti kurulduğunda devletin yasama gücünde kralın yanında **Panku(ş)** adı verilen bir soylular meclisi bulunmaktaydı. Bu meclis kralın tek başına karar verme yetkisini sınırlamaktaydı. Kral soyundan birine verilen ölüm cezası ile kralın seçeceği veliahdın bu meclisin onayından geçmesi gerekiyordu. Ancak, imparatorluk döneminde devletin giderek güçlenmesi ile yönetim şekli mutlakiyete dönüşmüş ve Panku(ş) ortadan kalkmıştır.

Panku(ş): Eski Hitit Devleti Dönemi'nde kralın yanında geniş yetkilere sahip meclistir. Bu meclis yüksek askerî ve idari görevlerde bulunan ve genellikle kral ailesinin yakınları olan yaşlılardan oluşmaktaydı.

Hitit kralları, tanrıların yeryüzündeki temsilcileriydi. Ancak, Mısır ve Mezopotamya krallarından farklı olarak Hitit kralları hiçbir zaman *Tanrı-Kral* olmamışlardır. Onların öldükten sonra tanrı olduklarına inanılmaktaydı. Görevlerinin

başında başrahiplik, başkumandanlık ve başyargıçlık en önde gelmektedir. Veraset yoluyla geçen krallık makamında kral yerine geçecek veliahdı kendisi hayatta iken belirliyordu. Sarayda kraldan sonra en önemli şahsiyet kraliçe idi. Hitit kraliçeleri, saraylardaki resmi kabullerde, tapınaklarda yapılan dini törenlerde kralla birlikte bulunur, devletin resmî evrakları ve antlaşmalar üzerine kralla beraber mührünü basardı.

Devlet, feodal bir yapıya sahipti. Küçük feodal krallıklar, devlete her yıl belli bir miktar vergi ödemek, savaş zamanlarında da asker, at ve savaş arabası yardımında bulunmakla yükümlüydüler. Devletin doğrudan kendisine bağlı olan toprakları da birtakım yönetim bölgelerine ayrılmıştı. Buralarda saraya mensup prensler vali olarak görev yapmaktaydı.

Hitit toplumunda halkın çoğunu vergi vermekle yükümlü hür insanlar oluşturmaktaydı. Bunlar arasında soylular, tüccarlar, zanaatkârlar ve köylüler yer almaktadır. Sosyal tabakalaşmanın en alt grubunu köleler oluşturmaktaydı. Bunlar, alınıp satılabiliyor, kiralanabiliyorlar veya veraset yoluyla başkalarına geçebiliyorlardı. Buna karşılık mülkiyet haklarına sahiptiler ve kimi hakları yasalar ile güvence altına alınmıştı. Bunların yanında savaşta ele geçirilen ülkelerden sürülerek Hitit ülkesine getirilen insanlardan oluşan bir başka grup daha vardı. Sümerce NAM.RA (yarı hür) olarak tanımlanan bu insanlar, ucuz iş gücü olarak yeni kurulan ekonomik merkezlerde toprağa bağlanarak oturmaya zorunlu kılınmaktaydılar. Tapınağa bağlı tarlası ve evi olan NAM.RAlar yer değiştiremezlerdi. Hitit toplumunun en küçük birimini aile oluşturmaktaydı ve aile reisi erkekti. Aile yapısını ilgilendiren evlenme, boşanma, evlat edinme ve miras gibi konular yasaların denetimi altındaydı.

Din ve Ölü Gömme Gelenekleri

Hitit dini, bütün Eskiçağ toplumlarında görüldüğü gibi çok tanrılı bir dindi. Çivi yazılı bir belgede bu kalabalık tanrılar topluluğu *Hatti ülkesinin bin tanrısı* biçiminde tanımlanmıştır. Bu tanrılar, Hitit Devleti'nin bünyesinde yer alan farklı etnik gruplar gibi değişik kökenliydiler. Bunlar; Hurri, Hatti, Hint-Avrupa, Luvi, Kuzey Mezopotamya, Kuzey Suriye hatta İndo Ari ırktan olan tanrılardan oluşmaktaydı. Burada Hitit egemenlik sahası içindeki tüm halkların tanrıları panteona (tanrılar birliği) dahil edilerek farklı kültürlere mensup halk tek bir din çatısı altında birleştirilmiştir.

Devletin resmî tanrıları, Boğazköy yakınlarındaki **Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı'ndaki** kaya kabartmalarında betimlenmiştir. Bu tanrıların başında Hurri kökenli Gökyüzü ve Fırtına tanrısı Teşup bulunmaktadır. Karısı Arinna kentinin güneş tanrıçası Hepat ve oğlu Şarumma da tanrılar pantheonunun başında yer almaktadır. Güneş ve Ay tanrısı, dağ tanrıları, nehir tanrıları, yeraltı dünyasının tanrı ve tanrıçaları, çeşitli hastalıkların tanrı ve tanrıçaları da pantheonda yer almaktaydı. Tanrılara kurbanlar kesmek, yiyecek, içecek vermek, adaklar sunmak dinin gerektirdiği gündelik işlemlerdi.

Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı: Boğazköy'ün 1.5 km kuzeydoğusunda, doğal bir kayalık alanda yer alan kutsal alandır. İki galeriden oluşmaktadır. Üzeri açık doğal kaya odalarının duvarları tanrı, tanrıça ve başrahip olan kralın kabartmaları ile bezenmiştir. Girişteki A Galerisi'nin duvarlarında Hurri kökenli tanrı ve tanrıçaların baştanrı Teşup ve eşi Hepat'ın önderliğinde Yeni Yıl Bayramı kutlamaları için bir araya gelmeleri gösterilmiştir. Buradaki tanrı ve tanrıçaların sayısı 71'dir. B Galerisi'nde hızla koşan 12 yeraltı tanrısı ve Kılıç tanrı kabartmalarıyla IV. Tudhaliya ve koruyucu tanrısı Şarumma panosu yer almaktadır.

Resim 2.6

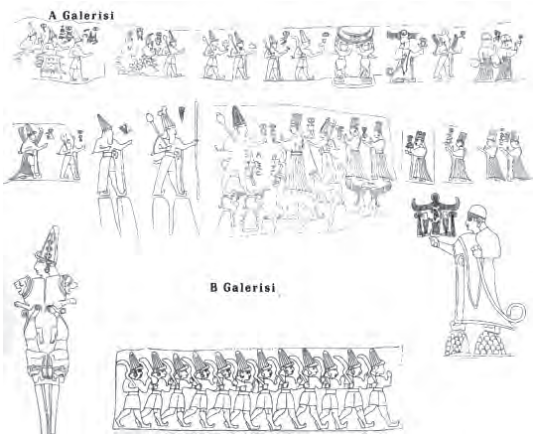

Hattuşa-Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı kabartmalarının çizimi

Bayramlar ise bunun daha yüksek düzeyde, kral ve kraliçenin de katıldığı kalabalık bir halk topluluğuyla birlikte yapılan resmî karakterli törenlerdi. Bu bayramların en önemlilerinden biri **Yeni Yıl Bayramı**'ydı.

Hititlerde ölü gömme geleneği iki türlüdür: *Kremasyon* gömülerde ceset yakıldıktan sonra külleri urne olarak tanımlanan pişmiş toprak bir kap içinde toprağa gömülmekteydi. *İnhumasyon* gömülerde ise çoğunlukla ölü, pithos denilen büyük bir kabın içine ya da taşlardan örülen sandık tipindeki mezarlara yerleştirilerek toprağa gömülüyordu.

Yeni Yıl Bayramı: Tüm Yakın Doğu kültürlerinde görülen, baharın gelişi ile birlikte kutlanan bayramdır. Bu bayramda pantheondaki bütün tanrıların, baştanrı Teşup ve baştanrıça Hepat önünde toplandığına inanılmaktaydı. Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı'nın duvarlarında betimlenen bu törende bir resmigeçit yapılıyor ve tanrılara sunularda bulunuluyor, böylece yeni gelen yılın bereketli olması sağlanıyordu. Yüzlerce tapınak görevlisinin düzenlediği törenlerde kral da başrahip olarak görev alıyordu.

Mimari ve Sanat

Mimari

Hititlerin Eski Anadolu mimarisine kazandırdığı en önemli yeniliklerin başında anıtsal mimari örnekler gelmektedir. Kültepe'de ve Acemhöyük'te bulunan 50-60 odalı saray yapıları Eski Hitit evresine tarihlenen iki anıtsal yapıdır. Mimaridaki anıtsallık Hitit İmparatorluk Çağı'nda daha da büyük boyutlara ulaşarak görkemli kentlerin doğmasına neden olmuştur. Bu kentlerin en güzel örneğini Çorum'un Boğazkale ilçesinde yer alan başkent Hattuşa (Boğazköy) oluşturmaktadır.

Engebeli bir arazide kurulmuş olan kentte Eski Hitit evresine ait yerleşme, Büyükkale olarak tanımlanan kayalık alan ve kuzeybatısındaki Aşağı Şehir diye adlandırılan bölgeye yayılmıştır. Büyükkale, çevresi ayrı bir sur ile çevrelenmiş, içinde ülkenin yönetim birimlerinin yer aldığı, hepsi anıtsal yapılardan oluşan resmî karakterli bir yerleşim alanıdır. Kale görünümündeki bu alanda kralın sarayı, toplantı salonları, devlet arşivi ve çeşitli yönetim yapıları bulunmaktadır. Aşağı Şehir'i de güçlü bir sur çevrelemektedir. Bu surun altında birçok **potern** vardır. Burası dinsel işlevi ağırlıklı bir alandır. Hattuşa'nın en büyük tapınağı burada bulunmaktadır. Büyük Tapınak olarak adlandırılan ve seksenden fazla odaya sahip bu yapı, Hitit baştanrısı Fırtına Tanrısı Teşup ile Arinna kentinin Güneş tanrıçası Hepat'a adanmıştır.

Potern: Yeraltı geçidi. Taş temelli, kerpiç bedenli surların altında açılan, bir tehlike anında veya ana kapının açılmaması gerektiği durumlarda, gizlice şehrin dışına çıkmayı sağlamak amacıyla kullanılan gizli geçitlerdir.

Hitit İmparatorluk Dönemi'nde şehir, gerçek bir imparatorluk başkenti konumuna yükselmiştir. Çevresi 7 km uzunluğunda çift sıra sur ile kuşatılmıştır. Kentin daha yüksekteki güney kesiminde Yukarı Şehir yer almaktadır. Bu kesime kabartmalarla bezenmiş törensel üç anıtsal kapıdan geçilerek ulaşılmaktadır. Bu kapılar kabartmalarına göre Aslanlı Kapı, Kral Kapısı ve Sfenksli Kapı olarak isimlendi-

Sfenks: Genellikle kadın başlı, aslan gövdeli karışık bir mitolojik yaratık. Betimleri Eski Mısır sanatından Antik Yunan ve Roma'ya geçmiştir

rilmiştir. Aslanlı ve Sfenksli Kapı'da, kapıları ve kenti kötülüklerden koruduğuna inanılan anıtsal ölçekli iki aslan ve **sfenks** kabartması yer almaktadır.

Kral Kapısı'nda ise daha çok tanrı olduğu benimsenen ölmüş bir Hitit kralı betimlenmiştir. Sfenksli Kapı'nın altında kentin dışına açılan bir potern bulunmaktadır. Yukarı Şehir, oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Burada otuzu aşkın tapınak ile kentin su ihtiyacını karşılayan büyük havuzlar ortaya çıkarılmıştır. Farklı boyutlardaki tapınaklar, plan bakımından birbirlerine benzemektedir. Bu plan bazen revaklı bir orta avlunun çevresine yerleştirilmiş olan odalardan oluşmaktadır. Tapınaklar, hem tanrı evi olarak bir kült merkezi hem de birer ekonomik merkezdi. Bunlar, kendilerine ait atölyeleri, ekip biçtikleri arazileri, ormanları olan ve kendi gereksinimlerini karşılayan özerk kurumlardı. Kentin kuzeydoğu ucunda Büyükkaya olarak tanımlanan alan, MÖ. 13. yüzyılın sonlarında sur ile çevrelenerek bir kaleye dönüştürülmüştür. Burada çok büyük boyutlu tahıl siloları yer almaktadır.

Resim 2.7

Boğazköy (Hattuşa) Yukarı Şehir Aslanlı Kapı

Boğazköy'ün yanında anıtsal ölçekli mimarisi ile öne çıkan diğer önemli Hitit kentleri arasında Boğazkale yakınlarında bir kült merkezi olan Alacahöyük, Tokat-Zile'de bir sınır beyinin yaşadığı Maşathöyük (Tapigga) ve Sivas yakınlarındaki Kuşaklı (Sarissa) sayılabilir. Yozgat yakınlarındaki Alişar, Çorum'da Ortaköy (Sapinuva) güneyde Tarsus Gözlükule (Tarzi), Mersin -Yumuktepe ve Mut yakınlarındaki Kilisetepe önde gelen diğer Hitit merkezleridir.

Sanat

Hitit sanatı, tek bir halkın değil, devleti oluşturan farklı etnik grupların ve devletin yakın ilişki kurduğu çevre kültürlerin etkisi altında oluşmuş bir bileşimdir. Yapılan çalışmalara göre Hitit sanatı, Hatti, Hurri, Luvi, Mezopotamya ve Mısır sanatının bir sentezi olarak yorumlanabilir. Hitit mimarisine damgasını vuran anıtsallık, Hitit sanatında büyük plastik ve kaya kabartmalarında kendini göstermektedir. Hitit yazılı belgelerinde büyük boy heykellerden söz edilmektedir. Boğazköy ve Alacahöyük'teki sfenks heykelleri bunlara ait güzel örneklerdir. Doğal geçitler ya da tatlı su kaynaklarının yakınına yapılmış olan kaya anıtları, Hitit sanatının günümüze ulaşan en çarpıcı örnekleri olup Hitit İmparatorluğu'nun egemen gücünü simgelemektedir. Bu anıtların en tanınmışları Beyşehir yakınlarındaki Eflatunpınar ve Fasıllar, Adana yakınlarında Ceyhan Irmağı kıyısında Sirkeli, Kayseri yakınlarında Taşçı, Hemite, Gezbel, Fraktin, İmamkulu, Konya'da Hatip, Ankara yakınlarında Gavurkale ve İzmir yakınlarında Karabel'dir.

Kilden yapılmış plastik eserler ise Hitit sanatının dikkat çeken küçük el sanatları örnekleridir. Bunların en ünlülerini Boğazköy'de bulunmuş olan Fırtına tanrısının kutsal boğaları oluşturmaktadır. Hitit sanatında mühürlerin de önemli bir yeri vardır. Kullanılan mühür biçimlerinde Anadolu ve Mezopotamya'nın ustaca bileşimini görmek mümkündür. Anadolu'da yaygın olarak kullanılan damga mühürler, Mezopotamya'da ve Kuzey Suriye'de görülen silindir mühürler ayrı ayrı ele geçtiği gibi, bazen iki mühür tipinin aynı mühürde birleştirildiği de görülmektedir.

Yazı ve Edebiyat

Hititler, çivi ve resim yazısı (hiyeroglif) olmak üzere iki tür yazı kullanmışlardır. Mezopotamya'dan alınmış çivi yazısı kil tabletler ve mühürler üzerine, yerli Anadolu resim yazısı ise anıtlar ve mühürler üzerine yazılmıştır. Bunun yanında Palaca, Luvice, Hurrice ve Hattice gibi diller de bulunuyordu.

Hitit belgelerinin büyük bir bölümü Boğazköy arşivinde ele geçmiştir. Burası 25.000'i aşkın tabletle bir devlet arşivi niteliğindedir. Hitit edebiyatı da din ve sanat gibi farklı kültürlerin bir bileşimidir. Tarih yazıcılığı, dualar, mitos ve destan türünden eserler Hitit edebiyatını oluşturmaktadır. Çoğu Hatti ve Hurri kökenli olan mitos ve destanlar içinde Kaybolan Tanrı, İlluyankas Mitosu, Telepinu Efsanesi ve Kumarbi Efsanesi en tanınmış eserlerdir ve çok daha sonraları yaratılan Eski Yunan mitolojisini de etkilemişlerdir. Sümerler'den Hurri, Hitit ve Fenikelilere, oradan da batı dünyasına aktarılmış olan bu efsane ve destanlar Eski Ön Asya uygarlıklarının birbirlerinden soyutlanamayacaklarını, hepsinin karşılıklı etkileşim içinde olduklarını göstermektedir.

Tarihin bilinen ilk yazılı antlaşması ne zaman ve kimler arasında yapılmıştır?

SIRA SİZDE 5

ANADOLU'NUN DEMİR ÇAĞI UYGARLIKLARI (MÖ. 1200-547/546)

MÖ. 12. yüzyılın başlarında merkezî Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla birlikte Anadolu toprakları büyük bir kargaşa ve çöküntü sürecine girmiştir. Bu süreçte bölgeye çeşitli yönlerden farklı etnik kökenli göçebe topluklar girmeye başlamıştır. Bu topluluklardan Muşkiler, Kafkasya üzerinden gelip Doğu Anadolu'nun batı kesimine; Balkanlar üzerinden boğazlar yoluyla gelen Trak kökenli göçmenler Batı Anadolu'nun kuzey kesimine; Arap çöllerinden gelen Sami kökenli Aramiler ise Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne yerleşmişlerdir. MÖ. 3. binyılın sonları ve 2. binyılın başlarında olduğu gibi Anadolu bir kez daha çok sayıda büyüklü küçüklü güçler arasında paylaşılmıştır. Bu dönemde *demir* madeninin kullanımı yaygınlaşmış, çoğu aletler özellikle de silahlar daha etkili ve dayanıklı olan demirden yapılmıştır. Bu gelişmeler sonucunda Anadolu'nun Tunç Çağları sona ermiş ve yeni bir dönem olan Demir Çağı başlamıştır. Anadolu'da Demir Çağı'nda ortaya çıkan yeni siyasi oluşumda Geç Hitit Kent Devletleri, Urartu Krallığı, Frig Krallığı ve Lidya Krallığı en önemli rolleri oynamıştır.

Resim 2.8

Demir Çağı'nda Anadolu

Kaynak:*SEVİN, V.(2003).* **Eski Anadolu ve Trakya,** *İstanbul, s.180*

Geç Hitit Kent Devletleri

Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından hayatta kalmayı başarabilen kral ailesinin soyluları, bir zamanlar egemenlikleri altındaki Güney ve Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Suriye'yi içine alan bölgeye kaçarak burada yaşayan halklarla kaynaşıp, birbirlerinden bağımsız küçük kent devletleri kurarak bir süre daha varlıklarını sürdürmüşlerdir. Hitit, Luvi, Arami ve bir kısım Hurri kökenli halklarca kurulmuş olan Geç Hitit Kent Devletleri şunlardır: Malatya çevresinde Milidia; Adıyaman yöresinde Kummuh; Kahramanmaraş ve Gaziantep yöresinde Gurgum ve Kargamış; İslahiye dolaylarında Sam'al; Çukurova bölgesinde Que ve Hilakku; Amik Ovası dolaylarında Pattin; Adana-Kadirli yöresinde Asitavanda; Kayseri, Niğde ve Nevşehir civarında Tabal.

Orta Anadolu'dan Fırat Nehri kıyılarına kadar uzanan geniş bir sahada ortaya çıkan ve etnik bir birlik göstermeyen kent devletleri ayrı ayrı hanedanların yönetimi altında, Büyük Kral, Ülke Beyi gibi ünvanlar taşıyan bir kral tarafından idare edilmekteydi. Çoğu Luvice konuşan ve yazı olarak resim yazısını kullanan bu devletler, MÖ. 9. yüzyılın ortalarından başlayarak önce kültürel sonra da siyasi bakımdan Yeni Assur İmparatorluğu'nun etkisi altına girmişler; MÖ.8. yüzyılın sonlarında ise hepsi teker teker Assur'un eyalet sistemine dahil edilmişlerdir.

Geç Hitit Kent Devletleri'ne ait önemli yerleşmelerin başında Kargamış, Zincirli, Malatya, Sakçagözü ve Karatepe yerleşmeleri gelir. Bu merkezlerde yapılan arkeolojik kazılarda bu devletlerin mimarisini ve sanatını aydınlatan, dikkat çekici buluntular ele geçmiştir. Çift sur sistemi ile kuşatılmış olan şehirlerde, gelişmiş bir mimari anlayış vardır. Sarayların, caddelerin, anıtsal merdivenlerin, meydanların düzenli konumu, önceden bir bütün olarak düşünülmüş şehir planlarının varlığını akla getirmektedir. Aşağı ve Yukarı Şehir olmak üzere iki kısımdan oluşan kentlerde saraylar, yönetim binaları ve dinî yapılar, bir iç sur ile çevrelenmiş daha yüksekteki Yukarı Şehir içinde yer almaktadır. **Hilani** tipindeki saraylara kabartma bezemeli altlıklar üzerinde yükselen sütunların taşıdığı revaktan geçilerek girilmekteydi. Bunun gerisinde, enlemesine yerleştirilmiş büyük bir salon ve yan odalar bulunmaktaydı. Yan odalardan birinde yer alan merdiven ile üst kata çıkılıyordu.

Hilani: Ön cephesinde sütunlarla taşınan revağı olan Kuzey Suriye mimarisine özgü, dikdörtgen planlı, girişi uzun duvar üzerinde bulunan çok katlı yapı.

Ortostat: Duvarların alt kısımlarında kullanılan, dikine yerleştirilmiş, bazıları kabartmalarla bezeli taş levha ya da bloklar.

Kentlere giriş sağlayan anıtsal kapılar, sarayların dış cepheleri **ortostat** olarak tanımlanan kabartmalı taş bloklarla süslenmiştir. Bazen girişlere tanrı ve kralların anıtsal ölçekli tam plastik yontuları da yerleştirilmekteydi. Geç Hitit sanatı ve kültürü en iyi şekilde kendisini mimarinin bütünleyicisi olarak yapılmış kabartma sanatında yansıtır. Av, savaş, saray hayatından kesitler, karışık yaratıklar ve çeşitli hayvan figürlerinden oluşan kabartmalar stil yönünden Geç Hitit I, Geç Hitit II ve Geç Hitit IIIa-b olmak üzere üç ana evrede incelenir. İlk iki grupta eski Hitit ögeleri, üçüncü grupta ise güçlü bir Assur etkisi vardır.

Resim 2.9

Kargamış'tan kabartmalı ortostat

Fildişi ve özellikle büyük tunç kazanların yer aldığı madenî eşyalar da Geç Hitit sanatında özel bir yere sahiptir. Tabal ülkesi, tunç işçiliğinin önde gelen merkezlerindendir. Kuzey Suriye kökenli fil dişi eserler ise haraç ve ganimet olarak Assur'a götürülmüştür. Gerek fil dişi, gerek madenî eserler Yunanistan'a da gitmiş, orada taklitleri de üretilmiştir.

Bu eserler, bir yandan Ön Asya ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin yoğunluğunu göstermekte diğer yandan Eski Yunan Uygarlığı'nın yaratılmasında Geç Hitit Kent Devletleri'nin de çok önemli bir aracı rolü oynadığını kanıtlamaktadır.

Urartu Krallığı

Orta Anadolu Bölgesi'nde güçlü Hitit İmparatorluğu varlığını sürdürürken MÖ. 13. yüzyılın başlarında Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Hurri kökenli halkların oluşturduğu, henüz merkezî bir yönetim altında birleşmemiş feodal beylikler bulunmaktaydı. Bu beylikler *Uruatri* ve *Nairi* bölgeleri adında iki bölgede yaşamaktaydılar. Bu dönemde Doğu Anadolu'nun sahip olduğu demir ve bakır gibi ham madde kaynakları, bunlardan işlenmiş mal stokları, toprak ürünleri ve hayvan sürüleri MÖ. 13. yüzyıldan itibaren Ön Asya'da büyük bir imparatorluk kurma uğraşı veren Assur'un askerî seferlerini bu topraklar üzerine yoğunlaştırmasına neden olmuştur. Assur'un amacı, bu bölgede devamlı ve kalıcı bir egemenlik kurmak yerine, bölgedeki zengin kaynakları belirli sürelerde düzenleyeceği yağma seferleriyle ele geçirmek, bu topraklarda yaşayan toplumları baskı altında tutarak vergiler yoluyla sömürmek, böylece ekonomisi için sürekli bir kaynak oluşturmaktı. Güneyden gelen Assur tehlikesi ve baskısı, birbirlerine komşu ve akraba olan feodal beylikleri aralarında Assur'a karşı güç birliği yapmaya yöneltmiştir. Etnik birliğin de sağladığı büyük avantajla kısa sürede beylikler arasında birleşme sağlanmış, önce Uruatri daha sonra Nairi feodal beylikler konfederasyonu oluşturularak Assur'a karşı büyük bir mücadele başlamış, sonuçta MÖ. 9. yüzyılın ortalarında başkent Tuşpa (Van Kalesi ve Eski Van Şehri) olmak üzere Van ovasında merkezî Urartu Krallığı kurulmuştur.

Resim 2.10

Urartu Krallığı'nın başkenti Tuşpa (Van Kalesi)

Urartu Krallığı, birbirini izleyen baba-oğul krallar I. Sarduri (MÖ. 840-830), İşpuini (MÖ. 830-820), Minua (MÖ. 810-785/780), I. Argişti (MÖ. 785/780-760) ve II. Sarduri (MÖ. 760-730) dönemlerinde büyüyüp güçlenmiş ve tüm kurumlarıyla gerçek anlamda merkezî, bürokratik bir devlet hâline ulaşmıştır. Bu dönemde krallığın sınırları kuzeyde Ermenistan ve Güney Gürcistan'a, kuzeybatıda Erzincan'a, güneydoğuda Urmiye Gölü'nün güney kıyılarına, batıda Fırat Nehri'nden doğuda Hazar Denizi kıyılarına kadar genişlemiştir. Urartu topraklarına katılan bölgelerde askerî ve ekonomik amaçlı çoğu Urartu krallarının adını taşıyan birçok kale ile tarımı güçlendirmek üzere baraj, gölet, sulama kanalları inşa ettirilmiştir. Bölgede kazısı yapılmış başlıca Urartu merkezleri arasında Van Kalesi (Tuşpa), Çavuştepe (Sardurihinili), Ayanis (Rusahinili), Adilcevaz, Toprakkale (Rusahinili), Anzaf, Erzincan-Altıntepe, Karmir-Blur (Teişebani), Armavir (Argiştihinili) sayılabilir.

MÖ. 743 yılında Adıyaman Gölbaşı yakınlarında Assur orduları karşısında Urartu ordularının uğradığı yenilgi ile birlikte Urartu Krallığı'nın yükselişi sona ermiştir. Bu yenilgiyi MÖ. 714'te önce Transkafkasya üzerinden dalgalar hâlinde inen Kimmerler, sonra da Assur Kralı II. Sargon karşısında alınan yenilgiler izlemiştir. Sınırları giderek daralan Urartu Krallığı II. Rusa Dönemi'nde (MÖ. 675'ler) yeni bir kalkınma hamlesi yapmıştır. Ancak MÖ. 640 yıllarında Urartu Krallığı yıkılmaya başlamıştır. Son kral IV. Sarduri'nin iktidar dönemi hakkında hemen hemen hiçbir

bilgi olmadığı için krallığın hangi tarihte kesin olarak ortadan kalktığı bilinmemektedir. Bununla birlikte Urartu Krallığı'nın MÖ. 7. yüzyılın sonlarına doğru Assur İmparatorluğu'na son veren olaylarla birlikte tarihten silindiği kabul edilir.

Merkezî ve teokratik bir sistemle yönetilen Urartu Krallığı'nda devletin başında, tüm ülkeyi yöneten güçlü ve mutlak hakim olarak kral bulunmaktadır. Tam anlamı ile monarşik bir düzen mevcuttur. Krallık aynı hanedan içinde babadan oğula geçmektedir. Kral, aynı zamanda tanrıların en büyük başrahibidir ve onların koruması altındadır. Halk soylular, savaşçılar, köylüler ve köleler olmak üzere farklı sınıflara ayrılmıştır. Devletin egemen olduğu bütün topraklar stratejik önemine, üretim durumuna ve diğer benzer özelliklere göre daha küçük birimlere bölünmüş, bu birimler de belirli eyalet merkezlerine bağlanmıştır. Bu merkezlere de kral tarafından valiler atanmıştır. Gücünü savaşçı bir toplum olmasına borçlu olan Urartular çok iyi organize olmuş bir orduya sahipti.

Urartu Devleti'nin resmî dili Urartuca idi. Bu dilin tek akrabası Hurricedir ve her iki dil de Kuzeydoğu Kafkasya dil ailesindendir. Ön Asya'daki diğer halklar gibi Urartular da çivi yazısı kullanmışlardır. Ayrıca mühürler ve kap kacak üzerinde resim yazısı da kullanılmıştı.

Urartu dini, çok tanrılıydı. Devletin resmî tanrılarının başında Haldi, Teişeba ve Şivini üçlüsü yer almaktadır. Tanrı Haldi devleti koruyan Baş tanrı ve savaş tanrısıdır. Büyük bir mızrak ile simgelenen bu tanrının savaşta daima ordunun önünde gittiğine inanılıyor, ona adak olarak çeşitli silahlar sunuluyordu. İkinci sıradaki Fırtına ve Gök Gürültüsü tanrısı Teişeba, Hurri kökenliydi. Üçüncü sıradaki Şivini de Hurri kökenliydi ve Güneş tanrısıydı. Meherkapı kaya nişindeki yazıtta bu üç tanrının yanında 60 tanrı ve 16 tanrıçanın daha adı geçmektedir. Urartuların tanrıları için inşa ettikleri tapınaklar, tören salonları, revaklı avluları, depoları ve sunaklarıyla birlikte bir külliye oluşturmaktadır. Tanrı yontusunun bulunduğu en kutsal kesim (cella) kare planlı yüksek bir kule biçimindeydi. Bunların dış cephelerine adak olarak sunulmuş tunç kalkanlar asılmaktaydı. Bu tip tapınaklara ait örnekler çok iyi korunmamış olmakla birlikte Yukarı Anzaf, Toprakkale, Çavuştepe, Ayanis, Kayalıdere, Altıntepe gibi Urartu merkezlerinde gün ışığına çıkartılmıştır. Bunların yanı sıra Urartuların niş ve stellerin (dikilitaş) yer aldığı yarı açık hava kutsal alanları da vardır. Van Kalesi'ndeki Analı Kız kutsal alanı, Yeşilalıç ve Altıntepe kutsal alanı bunların güzel örnekleridir.

Urartu'da kremasyon ve inhumasyon olmak üzere temelde iki ölü gömme geleneği vardı. Mezar mimarisi olarak kalelerin kayalık yamaçlarına oyulmuş kral ve soylulara ait çok odalı anıtsal oda mezarlar en önemli grubu oluşturur. Bu tip mezarların en etkileyici örnekleri Van Kalesi kayalığının güney yamaçlarındaki Urartu krallarına ait mezarlardır. Ayrıca, toprak altındaki yumuşak kayalara açılmış ya da taşlarla inşa edilmiş giriş koridoru olan (dromos) oda mezarlar da vardır. Bunun yanında ölülerin doğrudan gömüldüğü tek kişilik basit toprak ya da taş sandık mezarlar ile yakılıp küllerinin yerleştirildiği özel kül kapları (urne) da bulunmaktadır.

Urartu Krallığı'nın kurulduğu bölge topoğrafik ve coğrafi koşullar bakımından oldukça güç bir bölgedir. Bu nedenle Urartular doğaya karşı giriştikleri mücadelede özellikle bayındırlık alanında o dönemde mühendislik harikası olarak tanımlanabilecek birçok uygulamaya imza atmıştır. Urartu yöneticileri kale tipi yerleşmelerde oturmuşlardır. Bu kalelerde daima yönetici sarayı, bir ya da birkaç tapınak, depo binaları ve atölyeler bulunmaktadır. Bu tip kalelerden günümüze en iyi durumda kalmış olanları Çavuştepe ve Ayanis kaleleridir. Kimi kaleler ise sadece askerî amaç-

lıydı. Nispeten küçük boyutlu olan bu türdeki tesislerde surların içinde önemli bir yapılaşmaya gidilmemiştir. Çiftçilikle uğraşan halk ise tarlaların yakınlarında savunmasız yerleşmelerde oturmaktaydı.

Ülke içinde en uzak sınır noktalarıyla bağlantı sağlayan karayolları, kısa ve yağışsız geçen yaz aylarında yapılacak sulu tarım için büyük önem taşıyan su kanalları, barajlar ve göletler bayındırlık alanında Urartulardan günümüze kadar ulaşmış en önemli tesislerdir. Modern Van şehrinin çevresindeki arazilerin sulanmasında hâlâ Urartu Kralı Minua'nın yaptırttığı 54 km uzunluğundaki Minua (Şamram) kanalı ile II. Rusa'nın Erek Dağı'nın tepesine inşa ettirmiş olduğu yapay baraj gölünün (Keşiş gölü) sularından yararlanılmaktadır. Bugüne kadar saptanan ve sayıları 100'e yaklaşan sulama tesisleri Doğu Anadolu'yu bir barajlar bölgesi durumuna getirmiştir.

Zengin demir, gümüş ve bakır yataklarına sahip olan Urartular, maden işleme sanatında ileri bir toplumdu. Doğu Anadolu'nun ilk kuyumcuları da Urartulardı. Urartu kuyumcularının altın, gümüş ve tunçtan yapmış oldukları küpe, gerdanlık, elbise ve saç iğnesi, düğme, bilezik gibi mücevherat günümüzde bile büyük bir beğeni ile izlenmektedir. Tunçtan dövme ve döküm tekniğinde yapılan hayvan heykelcikleri, üç ayaklı şamdanlar, çeşitli büyüklükte ve formda kaplar, kalkanlar, kemerler, sadaklar, miğferler, ok uçları, kama ve kılıçlar, at koşum takımları ise maden sanatının özgün örneklerini oluşturmaktadır.

Resim 2.11

Üç ayaklı tunç kazan ve tunç aslan heykelciği

Urartularda gelişmiş ahşap, kemik ve boynuz oymacılığı ve kakmacılığı, kendilerine özgü mühürcülük de vardı. Ayrıca çanak çömlekçilik de önemli bir endüstri koludur. Daha çok madenciliğin etkisinde gelişmiş olan çanak çömlek sanatında kalelerdeki resmî çömlekçi atölyelerinde kırmızı renkli ve parlak görünümlü mallar üretiliyordu.

Urartu sanatı farklı kaynaklardan köklenen, Suriye, Anadolu ve Assur etkileriyle beslenen birleşik bir kültürdür. Bununla birlikte ait olduğu bölgenin coğrafi ve topoğrafik koşulları sanatın gelişmesinde etkili olmuş, yaratılan bütün eserlerde Urartulu kimliği kendini belli etmiştir.

Urartu Krallığı'nın bayındırlık alanında en dikkat çekici ve önemli faaliyetleri hangi alanda olmuştur?

SIRA SİZDE 6

Frig Krallığı

Antik batı kaynaklarındaki bilgilere göre Avrupa'da oturdukları sırada Brygler ya da Brigler adını taşıyan Frigler, MÖ. 1200'lerden başlayarak Makedonya ve Trakya'dan Boğazlar yolu ile Anadolu'ya göç eden Trak boylarından biridir. Friglerin başlangıçta Troya ve çevresini ele geçirdikleri, zaman içinde Askania Gölü (İznik Gölü) kıyıları ile Sangarios (Sakarya) Nehri Vadisi'ne doğru yayıldıkları anlaşılmaktadır. Frigler, buradan güney ve doğu yönde genişleyerek Anadolu içlerine yayılmaya devam etmişler, MÖ. 11. yüzyıla doğru Polatlı yakınlarındaki daha sonra başkentleri olacak olan Gordion (Yassıhöyük)'a ulaşmışlardır.

MÖ. 8. yüzyılın sonuna doğru kent, Anadolu kervan yollarının doğu-batı ticaretinde giderek önem kazandığı bu dönemde Friglerin başkenti konumuna yükselmiştir. Frig Devleti'nin bilinen ilk kralı, başkent Gordion'a adını vermiş olan Gordios'tur (MÖ. 8. yüzyılın ilk yarısı). Kral Gordios'tan sonra, Frig tahtına oğlu Midas (MÖ. 742 veya 738) geçmiştir. Midas, bir yandan Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Urartu, Kuzey Suriye ve Assur ile diğer yandan batıda Batı Anadolu sahilleri ve Kıta Yunanistan ile ilişkiye giren Anadolu'nun ilk Demir Çağ kralı olarak haklı bir üne sahip olmuştur. Onun döneminde Frig Devleti'nin yayılım alanının sınırları kesin olarak saptanamamakla birlikte Kızılırmak Nehri'nin doğusunda Çorum, Tokat ve Kırşehir; kuzeyde Samsun; güneyde Niğde ve Konya; güneybatıda Burdur ve Elmalı Ovası; batıda Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya; kuzeybatıda Bandırma yörelerine kadar etki alanlarını genişlettikleri anlaşılmaktadır. Kızılırmak'ın batısında Ankara, Polatlı yakınlarında Hacıtuğrul-Yenidoğan Höyüğü, Eskişehir yakınlarında Pessinus (Ballıhisar) ve Dorylaion (Şarhöyük); doğuda eski Hitit başkenti Hattuşa, Çorum'un kuzeyinde Pazarlı, Yozgat yakınlarında Alişar ve Kerkenes, Kırşehir yakınlarında Kaman Kalehöyük önemli Frig merkezleridir.

Resim 2.12

Frig kültürünün yayılım sahası

Friglerin siyasi ve kültürel olarak en güçlü oldukları kesim, Yukarı Sakarya vadisinde Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya illeri arasındaki Dağlık Frigya olarak tanımlanan bölgedeki Frig Vadileri'dir. Frig Vadileri'ndeki özgün Frig yerleşmeleri, yüksek, kayalık platolar üzerine kurulmuş olan kale tipi yerleşmelerden oluşmaktadır. Kalelerde olasılıkla yönetici sınıf oturmaktaydı. Halk ise kalelerin eteklerinde köy niteliğindeki yerleşmelerde yaşıyor olmalıydı.

MÖ. 7. yüzyılın ilk yarısında Kafkasya üzerinden gelen göçebe Kimmerler Anadolu'yu kasıp kavurmuştur. Frig başkenti Gordion'un da bu felaketten etkilendiği, antik batı kaynaklarında kral Midas'ın, Kimmerli istilacılara karşı aldığı yenilgiye dayanamayıp boğa kanı içerek intihar ettiği bildirilmektedir. En görkemli çağını yaşadığı sırada uğradığı Kimmer baskını ve kral Midas'ın ani ölümü karşısında Frig Krallığı'nın politik gücü sona ermiştir. Ancak, bu olay geniş anlamda ele alındığında Frig egemenliğinin sonu, Friglerin tamamen tarih sahnesinden çekilmesi demek değildir. Ancak, Gordion artık güçlü bir devletin başkenti olmayıp, yalnızca bölgesel bir merkez durumundadır. Frig beyleri, bu topraklarda M.Ö. 590 yılındaki Lidya Kralı Alyattes (MÖ. 610-560)'in Kızılırmak seferine değin bağımsızca; bu tarihten MÖ. 547/46 yılındaki Pers istilasına kadar da Lidya Krallığı'na bağımlı prenslikler halinde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Lidya Krallığı'nın yıkılışından sonra Frigya, iki yüz yılı aşkın bir süre Pers İmparatorluğu'nun bir parçası olmuştur. Askerî ve idari planda kalan Pers egemenliği boyunca yerli halk, büyük ölçüde geleneksel yaşam biçimi ve kültürlerini sürdürmeye devam etmiş, eski Frig dili ve yazısı en azından MÖ. 4. yüzyıla, hatta 3. yüzyıla kadar kullanılmıştır.

Frig ekonomisinin temeli öncelikli olarak tarıma ve hayvancılığa dayanıyordu ve nüfusun büyük bir bölümü köy niteliğindeki yerleşmelerde yaşıyor olmalıydı. Bu noktada merkeze bağlı soylu beylerin etrafında toplanmış, birbirinden ayrı bölgelerde hüküm süren, feodal yapılı bir Frig devlet yönetiminden söz edilebilir. Çiftçilikle geçinen köylü sınıfının yanında madencilik, ahşap işçiliği, dokumacılık gibi farklı endüstri kollarında çalışan zanaatkârlar, tüccarlar, merkezî yönetimden sorumlu bürokratlar ve rahiplerden oluşan, kent niteliğinde büyük yerleşmelerde yaşayan aydın bir Frig halk tabakasının varlığı da açıktır.

Friglerin Hint-Avrupa karakterli, Trak ve Eski Yunanca ile ilişkili dilleri ve Fenike alfabesinden alınmış bir alfabeleri vardır. 20 kadar harften oluşan Frig alfabesi ile yazılmış en erken Frig yazılı belgeleri MÖ. 8. yüzyılın ikinci yarısında görülür. Bunlar kaya anıtları, nişler, sunaklar ve çanak çömlekler üzerine kazınmış, kısa yazıtlar ve kelimelerden oluşur. Aynı sözcük ya da sözcük gruplarının tekrarlanmış olması nedeniyle Frig yazısı bugün okunabilmekle birlikte henüz çözülememiş bir dildir.

Ana tanrıça Matar, Frig dininde en önemli ilahedir. Bir doğa tanrıçası olarak Matar'ın kutsal alanları, kent dışında, su kaynakları ve verimli tarlaların yakınlarındaki kayalık yerlerde kurulmuştur. Ana kayaya oyulmuş fasadlar (yapı ön cepheleri), basamaklı sunaklar ve nişler Frig dini tapınımlarının somut tanıklarıdır. Hepsi birer açık hava tapınağı olan bu anıtlar Frig Vadileri'nde yoğundur. Yazılıkaya-Midas Şehri'nde yer alan Midas Anıtı, Frig fasadlarının en büyüğü ve görkemlisidir. Ayrıca, Yazılıkaya-Midas Vadisi'nde, Areyastis Anıtı, Kümbet Vadisi'nde Bahşayiş Anıtı; Köhnüş Vadisi'nde Aslankaya Anıtı Frigler'in en önemli kült anıtlarını oluşturur.

Resim 2.13

Eskişehir/ Midas Şehri Yazılıkaya Midas Anıtı (Fasad)

Friglerde inhumasyon ve kremasyon olmak üzere iki tip ölü gömme geleneği uygulanmıştır. Frig soyluları, ya **tümülüs** mezarlara ya da kayalara oyulmuş oda mezarlara gömülmekteydi. Tek kişilik ve bir defa kullanılan tümülüs mezarlarda mezar odası ahşaptan bazen de basit bir çukur şeklinde yapılmıştır. Ölü ve mezar hediyeleri

Tümülüs: Kral ve soylu kişiler için yapılmış, çoğu kez altında ahşap ya da taştan bir mezar odası bulunan yığma toprak ya da taştan mezar anıtı.

Resim 2.14

Gordion Büyük Tümülüs ahşap mezar odası

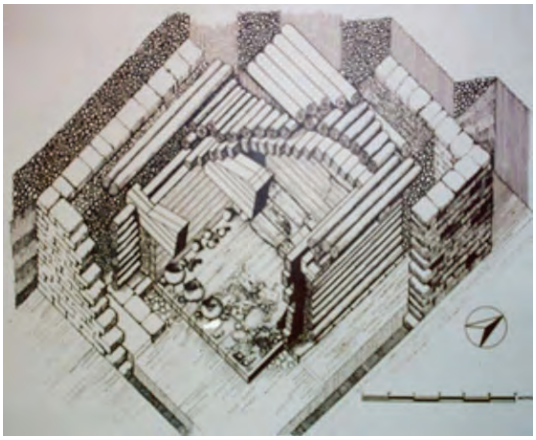

oda içine yerleştirildikten sonra odanın tavanı örtülüp üzerine toprak, nadir olarak da küçük taş yığılmıştır. Tümülüs mezarlar en yoğun başkent Gordion'da bulunmuştur. Bunlar içinde en görkemlisi son yıllarda ilk kral Gordios'a ait olduğu düşünülen, 300 m çapında 53 m yüksekliğindeki Büyük Tümülüs'tür.

Kaya mezarları, çoğunlukla Frig kalelerinin ya da yakın çevresindeki kayaların yerden ulaşılması güç ve dik yüzeylerine oyulmuştur. Aile mezarı olarak kullanılan bu mezarlarda genellikle odaların içi aynen ahşap bir mimariyi andırır şekilde işlenmiştir. Bunlardan bazılarında cephe anıtsal ölçekli kabartmalarla süslenmiştir. Bu tip mezarların en anıtsal örneğini Köhnüş Vadisi'nde bulunan Aslantaş Mezarı oluşturmaktadır.

Orman bakımından zengin bir bölgede yaşayan Friglerin en özgün sanat dalı mobilyacılıktır. Metal çivi kullanılmaksızın, ağaç çiviler ve geçmelerle birbirine tutturulmuş masalar, tabureler ve servis sehpalarına ait çok güzel örnekler Gordion tümülüslerinde bulunmuştur. Bunlar Frig bezeme sanatına özgü geometrik bezekli oyma ve kakmalarla süslenmiştir. Friglerde maden endüstrisi de çok gelişmiştir. Kazma, balta gibi demir aletlerin yanında tunçtan döküm ve dövme tekniğinde yapılmış makaraya benzeyen kulpları olan kâseler, günümüz hamam taslarının atası olan ortası göbekli kaseler, büyük kazanlar, kepçeler, kemerler ve **fibulalar** Frig maden sanatının özgün örneklerini oluşturmaktadır. Ege dünyasında MÖ. 2. binyıldan beri bilinen fibulalar, tümülüs mezarlar gibi Anadolu'da ilk kez Frigler tarafından kullanılmıştır.

Fibula: Tunç, altın ya da gümüşten yapılmış, giysi uçlarını tutturmaya yarayan veya süs amaçlı kullanılan bir tür çengelli iğne.

Resim 2.15

Tunç göbekli kase ve fibulalar

Hayvancılığa bağlı olarak Friglerde gelişmiş bir dokumacılık da vardır. Gordion kazılarında yün ve moherin yanında bitki liflerinden yapılmış dokuma örnekleri ele geçirilmiştir. Tümülüslerde ise duvarlara asılmış halılar ile yerlere serilmiş keçe ve kumaşlara ait izler saptanmıştır.

Daha çok madenciliğin etkisinde gelişmiş olan Frig çanak çömlekçiliğinde Kızılırmak'ın batısında ve doğusunda farklı teknikte üretimde bulunan atölyeler bulunmaktaydı. Batıda Gordion, Ankara ve Midas Kenti gibi merkezlerde daha çok metalik parlaklıkta gri ve siyah renkli kaplar üretilmiştir. Doğuda Boğazköy, Alişar, Pazarlı gibi merkezlerde ise çok renkli bir bezeme anlayışı egemendir. Geometrik motiflerin ağırlıklı olduğu bezemelerde stilize geyik figürleri, konturları belirlen-

miş, içleri noktalar ya da tarama çizgiler ile doldurulmuş aslan, dağ keçisi, kartal ve boğa figürleri yaygın olarak kullanılmıştır. En belirgin motif ise kap yüzeylerindeki boş alanları dolduran pergelle çizilmiş tek merkezli dairelerdir. Testiler, maşrapalar, süzgeçli akıtacağı olan bira kapları, hayvan biçimli özel kaplar, madenî kapları taklit eden makara kulplu testiler Frig çömlekçiliğinin belirgin kap formlarıdır.

Resim 2.16

Boya bezemeli Frig çanak çömlekleri

Anadolu'ya dışarıdan gelen Frig kültürü kendinden önce bu topraklarda yaşamış olan Hitit-Luvi ve Hurrilerinkinden birçok yönden farklı özelliklere sahiptir. Ancak, zamanla eski Anadolu geleneklerini benimseyerek giderek yerli bir karaktere bürünmüştür. Bu durum en açık şekliyle Friglerin geleneksel yaşam biçimi olan çiftçilikle özdeşleşen ve Anadolu'da Erken Neolitik Çağ'dan beri tapınım gören Ana Tanrıça kültünde kendini gösterir.

Lidya Krallığı

Lidya Krallığı, tarihteki yerini zengin maden yatakları, verimli toprakları ve Kroisos gibi ünlü kralları ile almıştır. Lidya ülkesi, İç Ege bölgesinde dağlık bir alan ve aralarında Gediz ve Küçük Menderes nehirlerinin aktığı vadiler içerisinde konumlanmıştır. Bakırçay ve Büyük Menderes nehirleri Lidya bölgesinin kuzey ve güney sınırını oluşturmaktadır. Lidya halkının kökeni tam olarak bilinmemektedir. Antik çağ yazarlarına göre güney komşuları Karyalılar, kuzey komşuları Mysialılar ve doğu komşuları Friglerle akrabadırlar. MÖ. 2. binyıldan beri bölgede yaşadıkları düşünülmektedir. Lidya'da Atyadlar, Heraklid ya da Tylonidler ve Mermnadlar olmak üzere üç kral sülalesi egemen olmuştur. İlk iki sülale ile ilgili yeterli bilgi yoktur.

Mermnad sülalesinin ilk kralı Gyges'ten itibaren ülkeye Lidya, başkente de Sardis denilmeye başlanmıştır. MÖ. 687-547 yılları arasında hüküm süren Mermnad Sülalesi zamanında Lidya, güçlü bir krallık hâline gelmiş ve Anadolu'nun Kızılırmak Nehri'nin batısında kalan kısmına hâkim olmuştur. Bu sülalenin kralları Gyges, Ardys, Sadyattes, Alyattes ve Kroisos, Paktalos (Sart Çayı) Çayı'nın alüvyonlarından elde ettikleri elektron ve altın sayesinde güçlenmişler, başkent Sardis, antik dünyanın en güçlü ve en zengin başkenti olarak ün kazanmıştır. MÖ. 547 yılında İran'dan gelen Persler Sardis'i ele geçirerek Lidya Devleti'ne son vermişlerdir. Bundan sonra Persler tüm Anadolu'ya hâkim olmuşlardır.

Lidya Krallığı merkezî sistemle yönetilmekteydi. Devletin başında kral bulunurdu. Krallık bir sülaleye bağlı olarak babadan oğula geçerdi. Ülke eyaletlere ayrılmıştı ve eyaletlere güvenilir kişiler oldukları için bazen veliahtlar da vali olarak gönderilmişlerdi.

Başkent Sardis, Bozdağ'ın kuzey eteğindeki kayalıkta yer almaktadır. Çevresi güçlü surlarla çevriliydi. İçinde saray ve resmî binalar vardı. Aşağı kent yukarı kentin kuzey ve batı eteklerinde geniş bir alana kurulmuştur. Kentin etrafı MÖ. 7

yüzyılın ikinci yarısında güçlü bir surla çevrilmişti. Kent içinde bazı resmî binalar bulunuyordu. Altın arıtma atölyeleri, dükkânlar ve pazar yeri batı kesimde yer almaktadır. Halka ait konutlar sadedir. Bunlar taş temel üzerine kerpiç duvarlı, tek odadan oluşan, dikdörtgen planlı konutlardır.

Lidyalılar süvari olarak ünlüydüler. Herodotos onları *Asya'da yiğitlikte kimsenin bileğini bükemeyeceği savaşçılar* olarak tanımlar. Ancak Pers istilasından sonra müziğe, zevk ve sefaya düşkün bir halk olarak tanınmaya başlamışlardır.

Lidyalıların insanlık tarihine ve uygarlığa yaptıkları katkılardan en önemlisi MÖ. 7. yüzyılın ikinci yarısında parayı icat etmiş olmalarıdır. Arkeolojide *sikke* olarak adlandırılan madenî paranın icat edilmesinin nedeninin, paralı askerlerin alacaklarının ödenmesi ile ilgili olduğu sanılmaktadır. Sikkenin icadı ile ticarette değiş tokuşun yerini para ekonomisi almıştır. Herodotos ilk defa altın sikke basanların Lidyalılar olduğunu yazmaktadır. Buradaki altın elektron olmalıdır. Çünkü ilk sikkeler altın ve gümüş karışımı bir madde olan elektrondan basılmıştır ve bakla şeklindedirler. Ön yüzleri önce düz, sonra çizgili, daha sonra ise resimli olan sikkelerin, arka yüzlerinde bir, iki ya da üç adet derin dikdörtgen ya da üçgen çukurluklar bulunmaktadır. Resimli sikkelerde ön yüzde Lidya Krallığı'nın arması olan aslan başı, pençesi ya da karşılıklı iki aslanın ön bölümleri yer alır. Kroisos Dönemi'nde altın ve gümüş sikkeler de basılmaya başlamıştır. Bu sikkelerin ön yüzlerinde sırt sırta ya da yüz yüze bakan aslan ve boğa betimleri vardır. Sikke basmayı Lidyalılardan öğrenen İyonya kentleri bu pratik ödeme aracını hemen benimsemişler ve ticaret faaliyetlerinde yoğun olarak kullanmışlardır.

Resim 2.17

Altın Lidya sikkesi

Lidyalılar çok tanrılı bir dine sahipti. Tanrıları içinde en büyük saygıyı Kuvava adıyla anılan Ana Tanrıça Kybele görmekteydi. Sardis'te MÖ. 6. yüzyılın ortalarında tanrıçanın büyük bir tapınağı vardı. Lidya kralları ayrıca Delphoi ve Didyma Apollon tapınakları ile Ephesos Artemisi'ne de zengin hediyeler gönderiyorlardı.

Lidya kralları ve aileleri ölülerini tümülüs mezarlara gömüyorlardı. En önemli mezarlık alanı, Sardis'in 8 km kuzeyinde Marmara Gölü'nün kıyısındaki Bintepe mezarlığıdır. Mezarlıktaki 100 kadar tümülüsün üç tanesinin krallara ait olduğu sanılmaktadır. Bu tümülüslerden en büyüğü 355 m çapında ve 61 m boyutlarıyla Anadolu'nun en büyük tümülüsü olan Alyattes Tümülüsü'dür. Tümülüsün mezar odası kireç taşı bloklardan yapılmıştır. Mezar odası defineciler tarafından yağmalandığından günümüze çok az buluntu kalabilmiştir. Sardis'te yaşayan orta ve aşağı seviyedeki halk, Sart Çayı Vadisi'nin batı yakasındaki yamaçlardaki kayalara oyulmuş kaya mezarlarına gömülmüştür.

Lidyalıların dilleri Hint-Avrupa kökenlidir. Likçe ve Luviceye benzer. Tam olarak çözümlenememiştir. Alfabeleri 26 harflidir ve bu harflerden bazıları Frigce ve Yunancadaki harflerle benzerdir.

Lidya'da kuyumculuk, dokumacılık, fil dişi ve kemik oymacılığı ile çömlekçilik gelişmiştir. Lidya'nın ünlü kremleri ve Bakkaris adı verilen parfümleri, Lydion adı verilen küçük vazolar içinde satışa sunuluyordu.

Lidya Devleti'nin ortadan kalkmasından sonra Persler 200 yıl boyunca Anadolu'ya hâkim olmuşlardır. Pers egemenliğinde Lidya'nın zenginliği devam etmiştir. Bu durum MÖ. geç 6. yüzyıla tarihlenen çok zengin buluntulara sahip Uşak-Güre tümülüslerinden anlaşılmaktadır. Buluntular arasında çok kaliteli bir işçilik gösteren gümüş, altın ve elektron kaplar ve mücevherat dikkat çekmektedir. Bu eserler bugün halk arasında Karun Hazinesi olarak adlandırılan eserler olup Uşak Arkeoloji müzesinde sergilenmektedir. Anadolu'da Pers hâkimiyeti MÖ. 333 yılına kadar sürdü. Bu yıllarda Anadolu'da yerli kültürlerin yerine Yunan kültürü yayılmış ve özgün Anadolu Uygarlıkları sona ermiştir.

Özet

Anadolu'nun Tarih Öncesi Dönemlerinin özelliklerini ve önemli merkezlerini kronolojik bir düzen içinde tanımlamak.

Paleolitik Çağ/Yontma Taş Devri (GÖ. 1.000.000-11.000/12.000), Besin Toplayıcılığı Dönemi olarak da tanımlanmaktadır. Anadolu'da Paleolitik Çağ boyunca kalabalık bir nüfusun barındığı mağara ve açık hava türündeki yerleşmeler bulunmuştur. Anadolu'da Paleolitik Çağ'ın en eski yerleşmeleri Niğde'de Kaletepe Deresi, Konya'da Dursunlu, İstanbul'da Yarımburgaz Mağarası ile Antalya'da Karain Mağarası'dır. Avcılık ve toplayıcılık bu çağın ekonomisini oluşturur.

Mezolitik Çağ (Epipaleolitik Çağ, Orta Taş Devri) (GÖ. 11.000-12.000), Paleolitik Çağ ile Neolitik Çağ (Cilalı Taş Devri) arasındaki geçişi hazırlayan ara evredir. Bu çağda mikrolit olarak tanımlanan küçük taş aletler ortaya çıkmış, en azından öğütme ve biçme faaliyetleri başlamıştır.

Neolitik Çağ (MÖ. 10.000- 5.500)'da insanoğlu üretici bir yaşama geçmiştir. İlk köyler kurulmuş, tarım yapılmaya, hayvanlar evcilleştirilmeye başlanmıştır. İlk ticari faaliyetler ve mühürler de bu çağda ortaya çıkmıştır. Batman ili Kozluk ilçesi yakınlarında yer alan Hallan Çemi Höyüğü, Neolitik Çağ'da Anadolu'nun bugüne kadar saptanmış en eski köyüdür.

Taş Devrinden Maden Devrine geçiş dönemi olarak tanımlanan Kalkolitik Çağ (MÖ. 5500-3200/3000)'ın en belirgin özelliği, taş aletlerin giderek azalması ve madenciliğin gelişmesidir. İlk kullanılan maden bakır olmuştur. Bu çağ insanlarının yaşamında tarım, avcılığa oranla çok önemli bir yer kaplamaya başlamış, tamamen tarımcı topluluklar ortaya çıkmıştır.

Anadolu'nun Tunç Çağları'nın siyasi ve kültürel özelliklerini ve önemli merkezlerini kronolojik bir düzen içinde değerlendirmek.

Bu çağda yaşayan insanların, tuncun yanı sıra aralarında altın ve gümüş gibi değerli madenlerin de bulunduğu hemen tüm madenleri, dökme ve dövme tekniğiyle istedikleri biçimi vererek kullandıkları görülmektedir. Madenciliğin gelişmesi, iş bölümüne dayalı kent yaşamının başlamasını sağlamış, bu oluşum Anadolu'da sosyal sınıfların giderek daha belirginleştiği, yönetici sınıfın görkemli bir yaşam düzeyine ulaştığı ilk bağımsız beyliklerin, siyasal örgütlenmelerin ve merkezî yönetime bağlı devletlerin ortaya çıkışını hazırlamıştır. Tunç Çağı, İlk, Orta ve Son Tunç olarak üç ana bölüme ayrılır. İlk Tunç Çağı (MÖ. 3200/3000-2000), Geç Kalkolitik Dönem'in sonlarından Anadolu'da yazının kullanımına kadar olan çok uzun bir süreyi kapsamaktadır. Bu dönemin ilk evrelerinde daha çok, Kalkolitik Çağ'ın tarıma dayalı köy kültürü sürdürülmektedir. Toplumların daha iyi örgütlenebildiği bu çağda yöneticiler güçlü bir sınıf olarak ortaya çıkmıştır ve Anadolu bu yöneticilerin önderliğinde feodal sistemin egemen olduğu irili ufaklı birçok beylik arasında paylaşılmıştır. Troia I-V, Malatya Aslantepe, Antalya-Elmalı Karataş Semayük, Elazığ-Altınova Norşuntepe bu tip yerleşmelerin en etkileyici örnekleridir. Madencilik faaliyetleri bu dönemde gelişmiştir.

Orta Tunç Çağı (MÖ. 2000/1900-1500/1450)'nda, Assurlu tüccarlar Anadolu'da tunç yapımı için ihtiyaç duyulan kalayı Anadolu'ya getirip satarak ticaret yapmaya başlamışlardır. Bu ticaretin Anadolu'ya sağladığı en büyük kazanç Assurlu tüccarlardan yazının öğrenilmesi olmuştur (MÖ. 2000/1900). Yazının Anadolu'ya girmesiyle Anadolu Uygarlık Tarihi'nin ikinci evresi, yani Anadolu'nun Tarihi Çağları başlamıştır.

MÖ. 1750 yılında Anadolu'nun ilk merkezî devleti olan Hitit Devleti ortaya çıkmaya başlar. Kuşşaralı Labarna, Hattuş kentini başkent yapıp, kente Hattuşa, kendine de Hattuşili (Hattuşalı) adını verdi (MÖ. 1650-1620). Böylece feodal ve teokratik Hitit Devleti kuruldu. Son Tunç Çağı (MÖ. 1500/1450-1200)'nda, Hitit İmparatorluk Çağı ya da Yeni Hitit Devleti görülür.

Anadolu'daki Demir Çağı Uygarlıkları'nın siyasi ve kültürel yapısını tartışmak.

MÖ. 12. yüzyıldan itibaren Anadolu Demir Çağı'na girmiştir. Bu dönemde demir madeninin kullanımı başlamış, çoğu aletler özellikle de silahlar daha etkili ve dayanıklı olan demirden yapılmıştır. Anadolu'da Demir Çağı'nda Geç Hitit Kent Devletleri, Urartu Krallığı, Frig Krallığı ve Lidya Krallığı en önemli siyasi güçler olarak karşımıza çıkarlar.

Geç Hitit Kent Devletleri'nin belli başlıları şunlardır: Malatya çevresinde Milidia; Adıyaman yöresinde Kummuh; Kahramanmaraş ve Gaziantep yöresinde Gurgum ve Kargamış; İslâhiye dolaylarında Sam'al; Çukurova bölgesinde Que ve Hilakku; Amik ovası dolaylarında Pattin; Adana-Kadirli yöresinde Asitavanda; Kayseri, Niğde ve Nevşehir civarında Tabal. Çoğu Luvice konuşan ve yazı olarak resim yazısını kullanan bu devletler, MÖ. 9. yüzyılın ortalarından başlayarak önce kültürel sonra da siyasi bakımdan Yeni Assur İmparatorluğu'nun etkisi altına girmişler; MÖ. 8. yüzyılın sonlarında ise hepsi teker teker Assur'un eyalet sistemine dahil edilmişlerdir.

MÖ. 13. yüzyılın başlarında Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Hurri kökenli halkların oluşturduğu, henüz merkezî bir yönetim altında birleşmemiş feodal beylikler bulunmaktaydı. Bu dönemde Doğu Anadolu'nun sahip olduğu demir ve bakır gibi ham madde kaynakları, bunlardan işlenmiş mal stokları, toprak ürünleri ve hayvan sürüleri MÖ. 13. yüzyıldan itibaren Ön Asya'da büyük bir imparatorluk kurma uğraşı veren Assur'un askerî seferlerini bu topraklar üzerine yoğunlaştırmasına neden olmuştur. Güneyden gelen Assur tehlikesi ve baskısı üzerine beylikler aralarında birleşerek önce Uruatri daha sonra Nairi feodal beylikler konfederasyonu oluşturularak Assur'a karşı mücadeleye başlamış, sonuçta MÖ. 9. yüzyılın ortalarında başkent Tuşpa (Van Kalesi ve Eski Van şehri) olmak üzere Van ovasında merkezî Urartu Krallığı kurulmuştur. Krallığın sınırları kuzeyde Ermenistan ve Güney Gürcistan'a, kuzeybatıda Erzincan'a, güneydoğuda Urmiye Gölü'nün güney kıyılarına, batıda Fırat Nehri'nden doğuda Hazar Denizi kıyılarına kadar genişlemiştir. Krallık, MÖ. 7. yüzyılın sonlarına doğru tarih sahnesinden silinmiştir.

Frigler, MÖ. 1200'lerden başlayarak Makedonya ve Trakya'dan Boğazlar yolu ile Anadolu'ya göç eden Trak boylarından biridir. Frigler, MÖ. 11. yüzyıla doğru Polatlı yakınlarındaki daha sonra başkentleri olacak olan Gordion (Yassıhöyük)'a ulaşmışlardır. Frig Devleti'nin yayılım alanının sınırları kesin olarak saptanamamakla birlikte Kızılırmak Nehri'nin doğusunda Çorum, Tokat ve Kırşehir; kuzeyde Samsun; güneyde Niğde ve Konya; güneybatıda Burdur ve Elmalı Ovası; batıda Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya; kuzeybatıda Bandırma yörelerine kadar etki alanlarını genişlettikleri anlaşılmaktadır. MÖ. 7. yüzyılın ilk yarısında Kafkasya üzerinden gelen göçebe Kimmerler Frig başkenti Gordion'a saldırmışlar, kral Midas'ın, Kimmerli istilacılara karşı aldığı yenilgiye dayanamayıp boğa kanı içerek intihar etmiştir.

Lidya Krallığı, tarihteki yerini zengin maden yatakları, verimli toprakları ve Kroisos gibi ünlü kralları ile almıştır. Lidya ülkesi, İç Ege bölgesinde dağlık bir alan ve aralarında Gediz ve Küçük Menderes nehirlerinin aktığı vadiler içerisinde konumlanmıştır. Lidya'da Atyadlar, Heraklid ya da Tylonidler ve Mermnadlar olmak üzere üç kral sülalesi egemen olmuştur. Mermnad Sülalesi'ne mensup Gyges'ten itibaren ülkeye Lidya, başkente de Sardis denilmeye başlanmıştır. MÖ. 687-547 yılları arasında hüküm süren Mermnad Sülalesi zamanında Lidya, güçlü bir krallık hâline gelmiş ve Anadolu'nun Kızılırmak Nehri'nin batısında kalan kısmına hâkim olmuştur. Bu sülalenin kralları, Paktalos (Sart) Çayı'nın alüvyonlarından Sardis'te elde ettikleri elektron ve altın sayesinde güçlenmişler, başkent Sardis, antik dünyanın en güçlü ve en zengin başkenti olarak ün kazanmıştır. MÖ. 547 yılında İran'dan gelen Persler Sardis'i ele geçirerek Lidya Devleti'ne son vermişler ve daha sonra da tüm Anadolu'ya hâkim olmuşlardır.

Kendimizi Sınayalım

1. Neolitik Çağ'ın en erken evreleri konusunda yeni bilgiler sağlayan, Anadolu'nun bugüne kadar saptanmış en eski yerleşmesi aşağıdakilerden hangisidir?

a. Çayönü
b. Çatalhöyük
c. Yarımburgaz
d. Hallan Çemi
e. Aşıklıhöyük

2. Anadolu'da çömlekçi çarkı ilk kez hangi dönemde ve nerede kullanılmıştır?

a. İlk Tunç Çağı II evresinde, Troya IIb tabakasında
b. Orta Tunç Çağı'nda, Kültepe'de
c. Geç Neolitik Çağ'da, Çatalhöyük'te
d. Mezolitik Çağ'da, Beldibi mağarasında
e. Kalkolitik Çağ'da, Kuruçay'da

3. Anadolu'nun Kalkolitik Çağı hangi tarihler arasındadır?

a. GÖ. 12.000-11.000
b. MÖ. 10.000- 5.500
c. MÖ. 3200/3000-2000
d. MÖ. 5500-3200/3000
e. MÖ. 1200-547/546

4. Assur Koloni Çağı'nda Assur ile Anadolu arasındaki ticaretle ilgili aşağıdaki ifadelerden **hangisi doğrudur?**

a. Assur'dan fildişi ve kalay dışsatımı, karşılığında da Anadolu'dan genellikle gümüş, altın ve değerli taş alımı yapılırdı.
b. Assur'dan hububat dışsatımı, karşılığında da Anadolu'dan kalay ve dokuma ürünleri alımı yapılırdı.
c. Assur'dan gümüş, altın ve değerli taş dışsatımı, karşılığında da Anadolu'dan kalay ve dokuma ürünleri alımı yapılırdı.
d. Assur'dan Anadolu'ya çanak çömlek dışsatımı, karşılığında da Anadolu'dan obsidyen alımı yapılırdı.
e. Assur'dan Anadolu'ya kalay ve dokuma ürünleri dışsatımı, karşılığında da Anadolu'dan genellikle gümüş, altın ve değerli taş alımı yapılırdı.

5. Hitit kralları ve kraliçeleri aşağıdaki unvanlardan hangilerini kullanmışlardır?

a. Rubaum ve Rubatum
b. Basileus ve Tavananna
c. Tabarna ve Tavananna
d. Rubaum ve Tavananna
e. Tavananna ve Rubatum

6. Urartu ve Frigler'in başkentleri sırasıyla aşağıdakilerin hangisinde **doğru olarak verilmiştir?**

a. Hattuşa-Sardis
b. Tuşpa-Sardis
c. Gordion-Hattuşa
d. Gordion-Kaniş
e. Tuşpa-Gordion

7. Fibula nedir?

a. Frig mezarlarına konulan ahşap masalara verilen isimdir.
b. Tunçtan yapılan göbekli kasedir.
c. Tunçtan yapılan yonca ağızlı büyük testidir.
d. Tunç, altın ya da gümüşten yapılmış, giysi uçlarını tutturmaya yarayan veya süs amaçlı kullanılan bir tür çengelli iğnedir.
e. Tunçtan yapılan Frig kemeridir.

8. İlk sikke/para kimler tarafından icat edilmiştir?

a. Hititler
b. Lidyalılar
c. Frigler
d. Urartular
e. İonlar

9. Anadolu'nun en büyük tümülüsü hangi krala aittir?

a. Lidya kralı Gyges
b. Urartu kralı II. Sarduri
c. Lidya kralı Alyattes
d. Frig kralı Midas
e. Lidya kralı Sadyattes

10. Anadolu'da kurulan ilk devlet aşağıdakilerden hangisidir?

a. Assur Devleti
b. Frig Devleti
c. Urartu Devleti
d. Lidya Devleti
e. Hitit Devleti

Okuma Parçası

Hititler'de Beslenme ve Sağlık

Hastalık ve ölümlerin çoğunun temelinde yanlış beslenme ve açlık yattığından asla kuşku yoktur; bu Hititler devrinde de böyleydi. Hitit tıbbında hastaya ilaç adı altında verilen maddelerin pek çoğunun besleyici veya homoöpatik niteliği vardır. Keza büyüyle tedavide de hastaya verilen maddelerin pek çoğu besin maddesidir…

Beslenme ile insan sağlığı ve hastalıkları arasındaki yakın ilişki, Hititçe bir mektupta açıkça görülmektedir. Tabletin üzerindeki adı kırılmış olan bir yetkilinin, Hitit kraliçesine gönderdiği bir mektuptan anlaşıldığı üzere, kraliçe hastalanmıştır, muhtemelen ateşi yükselmiştir. Mektubun yazarına göre, kraliçenin hastalığının sebebi beslenmesindeki düzensizliktir, çünkü kraliçe mahhuella- denen bir ekmekten ve sebzelerden başka hiç bir şey yememektedir. Bu ayrıntıya bakılırsa mektubu yazan kişinin bir doktor veya tıp konusunda oldukça bilgili biri olması lazımdır ki, kraliçenin bu tarz beslenmesini asla uygun bulmamakta ve onu adeta azarlamaktadır. Ama elinden de fazla bir şey gelmemekte, tanrılara "iyauwan (imdat) " diye bağırarak onun iyileşmesini sağlamaya çalışmaktadır. Ayrıca adamlarıyla birlikte kırlara gidip, kraliçesi için av hayvanları vurmak ve onu beslemek istemektedir. Sarp ve makilik arazide yaban hayvanlarını saklandıkları yerlerden kovalayıp öyle avlayacaklarına dair ayrıntılar bile vardır. Mektubun sonu kırık olduğu için av hayvanlarının kraliçeye ulaşıp ulaşmadığı ve kraliçenin iyileşip iyileşmediği bilinmiyor, ama bu mektup bize böyle nadir bilgiler vererek, bizim Hitit günlük yaşamıyla ilgili ayrıntıların içine sızmamıza olanak tanımaktadır.

Kaynak: Ünal, A. (2007), **Anadolu'nun En Eski Yemekleri. Hititler ve Çağdaşı Toplumlarda Mutfak Kültürü,** İstanbul, s. 59-60.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d	Yanıtınız yanlış ise "Neolitik Çağ" konusunu tekrar okuyunuz.
2. a	Yanıtınız yanlış ise "İlk Tunç Çağı" konusunu tekrar okuyunuz.
3. d	Yanıtınız yanlış ise "Kalkolitik Çağ" konusunu tekrar okuyunuz.
4. e	Yanıtınız yanlış ise "Orta Tunç Çağı" konusunu tekrar okuyunuz.
5. c	Yanıtınız yanlış ise "Hitit Uygarlığı" konusunu tekrar okuyunuz.
6. e	Yanıtınız yanlış ise "Urartu ve Frig Krallığı" konularını tekrar okuyunuz.
7. d	Yanıtınız yanlış ise "Frig Krallığı " konusunu tekrar okuyunuz.
8. b	Yanıtınız yanlış ise "Lidya Krallığı " konusunu tekrar okuyunuz.
9. c	Yanıtınız yanlış ise "Lidya Krallığı " konusunu tekrar okuyunuz.
10. e	Yanıtınız yanlış ise "Orta Tunç Çağı" konusunu tekrar okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Paleolitik Çağ ekonomisinin özü avcılık ve toplayıcılıktır. Anadolu'da Paleolitik Çağ'ın en eski buluntu yerleri Niğde'de Kaletepe Deresi, Konya'da Dursunlu İstanbul'da Küçük Çekmece Gölü'nün 1.5 km kadar kuzeyinde yer alan Yarımburgaz Mağarası ile Antalya'nın 27 km kuzeybatısında, Şam Dağı'nın Akdeniz'e bakan yamaçlarında bulunan Karain Mağarası'dır.

Sıra Sizde 2

Neolitik Çağ'ın en önemli özelliği, insanoğlunun sadece avcılık ve toplayıcılıkla sürdürdüğü tüketici yaşamı bırakarak, üretici bir yaşama geçişidir. Bu çağda Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Diyarbakır ve Urfa çevresi ile Tuz Gölü'nün güney kesimlerinde, Isparta ve Burdur yöresindeki Göller Bölgesi'nde kültürel bir gelişme ve hareketlilik başlamıştır.

Sıra Sizde 3

Alacahöyük Mezarları'nın İlk Tunç Çağı'nın sonlarında Alacahöyük'te yaşayan bey ve ailelerine ait olduğu düşünülmektedir. Bu mezarlarda ele geçen çok sayıdaki armağanlar, Troya II yerleşmesinde ele geçen Troya hazinesi olarak tanımlanan buluntular ile çağdaş olup benzer nitelikte altın, gümüş, elektron, tunç ve demirdendir.

Sıra Sizde 4

Karum, Assurca liman ve rıhtım anlamına gelen, pazar yerlerine verilen isimdir. Bu yerleşmelerde Assurlu tüccarlar belirli bir serbesti içinde yaşayıp ticaret yapmaktaydılar. Vabartum, Assurca konuk anlamına gelmektedir. Assurlu tüccarların ana merkezler arasında konakladıkları, belki mallarını geçici olarak depoladıkları bir çeşit kervansaraylardır.

Sıra Sizde 5

Mısır Firavunu II. Ramses'in, Hitit Kralı II. Muvatalli Dönemi'nde Suriye toprakları üzerinde hak iddia etmesi üzerine Hitit-Mısır ilişkileri gerginleşmiş ve Suriye egemenliği için iki güç arasında Kadeş (Tel Nebimend) kenti yakınlarında savaş yapılmıştır (MÖ. 1285). Savaşı kimin kazandığı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bununla birlikte savaştan yıllar sonra MÖ. 1270 yılında, Hitit ve Mısır devletleri arasında II. Ramses ile Hitit tahtına çıkan III. Hattuşili (MÖ. 1275-1250), tarihin bilinen ilk büyük yazılı antlaşması olan Kadeş Antlaşması'nı imzalamışlardır. Antlaşmaya göre Mısır ve Hitit ülkeleri arasında iyi barış ve iyi kardeşlik sonsuz olacaktır. Mısır ülkesinin kralı, Hatti ülkesine sonsuza kadar hiç saldırmayacak, Hatti ülkesinin kralı Mısır ülkesine sonsuza değin saldırmayacaktır.

Sıra Sizde 6

Ülke içinde en uzak sınır noktalarıyla bağlantı sağlayan karayolları, kısa ve yağışsız geçen yaz aylarında yapılacak sulu tarım için büyük önem taşıyan su kanalları, barajlar ve göletler bayındırlık alanında Urartular'dan günümüze kadar ulaşmış en önemli tesislerdir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Akurgal E. (1993). **Anadolu Uygarlıkları,** Net Yayınları, İstanbul.

Akurgal, E. (1998). **Anadolu Kültür Tarihi,** TÜBİTAK Yayınları, Ankara.

Anonim (2002). "Anadolu'nun Tarih Öncesi", **Arkeo Atlas,** sayı: 1, İstanbul.

Anonim (2003). "Tunç Bakışlar. Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı", **Arkeo Atlas,** sayı: 2, İstanbul.

Anonim (2004). "Anadolu'da İlk İmparatorluk. Hititler", **Arkeo Atlas,** sayı: 3, İstanbul.

Anonim (2005). "Doğu'nun Demir Çağı. Kralların Coğrafyası", **Arkeo Atlas,** sayı: 4, İstanbul.

Anonim (2006). "Demir Kayalar. Phrygia ve Lydia", **Arkeo Atlas,** sayı: 5, İstanbul.

Belli, O. (1982). "Urartular", **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi,** Cilt.1, Görsel Yayınları, İstanbul. s. 140-207.

Çilingiroğlu, A. (1997). **Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı,** Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir.

Bilgi, Ö. (2001). **Orta Karadeniz Bölgesi Madencileri,** İstanbul.

Darga, M.(1992). **Hitit Sanatı,** Akbank Yayınları, İstanbul.

Gladstone Bratton, F. (2000). **Yakın Doğu Efsaneleri. Sümer-Akad, Mısır, Ugarit-Kenan, Hitit Efsaneleri,** (çev. N. Muallimoğlu), İstanbul.

Harmankaya, S. ve O. Tanındı (1996). **Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-1. Klasör: Paleolitik-Epipaleolitik,** İstanbul.

Harmankaya, S. ve O. Tanındı ve M. Özbaşaran (1997). **Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-2. Klasör: Neolitik,** İstanbul.

Harmankaya, S., O. Tanındı ve M. Özbaşaran (1998). **Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-3. Klasör: Kalkolitik,** İstanbul.

Harmankaya, S. ve B. Erdoğdu (2002). **Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-.4. Klasör: İlk Tunç,** İstanbul.

Kınal, F.(1998), **Eski Anadolu Tarihi,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Naumann, R. (1973). **Eski Anadolu Mimarlığı** (çev. B. Madra), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Sevin, V. (1999). **Anadolu Arkeolojisi,** Der Yayınları İstanbul.

Sevin, V. (2001). **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Sevin, V. (2003). **Eski Anadolu ve Trakya,** İletişim Yayınları, İstanbul.

Tarhan, M. T. (1986). "Urartu Devleti'nin Yapısal Karakteri", **IX. Türk Tarih Kongresi,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 285-302.

Tüfekçi Sivas, T. (1999). **Eskişehir-Afyonkarahisar-Kütahya İl Sınırları İçindeki Phryg Kaya Anıtları,** Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Yıldırım, R. (1996). **Eskiçağ'da Anadolu,** İzmir.

Yıldırım, R. (2004). **Uygarlık Tarihine Giriş,** Asil Yayın, Ankara.

3

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Tunç Çağı'nda Ege kültürlerini genel hatlarıyla tanımlayabilecek,
- Eski Yunan Uygarlığı'nın karakteristik özelliklerini açıklayabilecek,
- Eski Yunan mimarlığını değerlendirebilecek,
- Eski Yunan heykeltraşlığını ana hatlarıyla tanımlayabilecek,
- Roma uygarlığının karakteristik özelliklerini açıklayabilecek,
- Roma mimarlığını değerlendirebilecek,
- Roma heykeltraşlığını ve portre sanatını kavrayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Minos
- Miken
- Yunan Tapınağı
- Atina Akropolisi
- Pheidias
- Agora
- Tiyatro
- Roma

İçindekiler

Genel Uygarlık Tarihi → Eski Yunan ve Roma Uygarlıkları

- TUNÇ ÇAĞI VE EGE
- ESKİ YUNAN UYGARLIĞI
- ESKİ YUNAN MİMARLIĞI
- ESKİ YUNAN HEYKELTRAŞLIĞI
- ROMA UYGARLIĞI
- ROMA MİMARLIĞI
- ROMA HEYKELTRAŞLIĞI VE PORTRE SANATI

Eski Yunan ve Roma Uygarlıkları

TUNÇ ÇAĞI VE EGE

Ege arkeolojisinde genel olarak MÖ. 3000-1100 arasına tarihlendirilen Tunç (Bronz) Çağı, Ege'de birbirleriyle yoğun ilişkilere sahip dört ana bölgede incelenir: Girit Adasında *Minos,* Ege adalarında *Kiklad (Kyklad)*, Kıta Yunanistan'da *Miken/ Hellas* adını alan uygarlıklar ile Batı Anadolu'da Çanakkale bölgesi ve etkileşim alanı içindeki *Troya (Troia)* kültürü, Tunç Çağı'nda Ege kültürlerini oluşturur.

Harita 3.1

Ege Denizi, Adalar, Batı Anadolu ve Yunanistan

Minos Uygarlığı

Mitoloji: Yunanca mitos (mythos), masal, efsane; logos söz ve bilgi anlamına gelip, çok tanrılı dinlerde tanrıların yaşantısı ile onların insanlar ve diğer mitolojik figürlerle ilişkileri hakkındaki anlatıları kapsayan efsaneler bilgisi.

Minos Uygarlığı, adını Girit Adası'nın efsanevi kralı Minos'tan alır. **Mitolojiye** göre, Europa ve Zeus'un oğlu olan Minos, Knossos şehrinin ve Kiklad Adaları'nın kralıdır. Minos, tanrı Poseidon'a kurban sunmayı unuttuğu için Poseidon onu cezalandırmış ve bir boğayı başına musallat etmiştir. Ancak Minos'un karısı Pasiphae boğaya âşık olmuş ve bu ilişkiden başı boğa, vücudu insan biçiminde olan *Minatauros* adında bir yaratık dünyaya gelmiştir. Minos, Minatauros için dönemin büyük sanatçısı Daidalos'a *Labirintos (Labyrinthos)* adı verilen ve günümüzdeki labirent kelimesinin türediği bir yapı inşa ettirerek onu buraya hapsetmiştir. Atina'nın efsanevi kralı Theseus'un Labirintos'da Minotauros ile olan mücadelesi, onu öldürmesi ve Labirintos'dan çıkabilmesi, uzun yüzyıllar boyunca sanat eserlerine konu olacak kadar etkili olmuştur. Girit adası, Yunan **pantheonunun** baş tanrısı Zeus'un doğum yeri olmasından dolayı da Yunan dini, kültürü ve sosyal yaşamı için önemini korumuştur.

Pantheon: Bir mitoloji ya da dine özgü tüm tanrıların birliği.

MÖ. 3000-2600 yılları arasında, Erken Tunç Çağı'nda gelişmeye başlayan Minos Uygarlığı, Ege ve Akdeniz coğrafyasında çeşitli kültürlerden etkilenmiş, bu etkileri özgün bir hale getirerek düzeyi yüksek bir uygarlık olarak var olmuştur. Minos mimarisinde yerleşmelerde sur olmaması, uzun soluklu bir barış dönemine, halkın denizcilik ve deniz ticareti ile uğraşan bir toplum olduğuna işaret etmektedir. Homeros, Girit halkının pek çok kabileden oluştuğunu söyleyerek bunlardan beş tanesinin adını vermiştir. Yine Homeros'ta 90 şehir adı verilmekle birlikte en önemli şehir merkezi Knossos olarak geçmektedir. Knossos dışında Phaistos, Kydonia, Gortyna da önemli yerleşmeler arasındadır.

20. yüzyılın ilk çeyreğinde Knossos'ta gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar Minos Uygarlığı ve Ege arkeolojisi ile ilgili bilgileri önemli bir noktaya taşımıştır. Çünkü Minos Uygarlığı'nın kültür kronolojisi iki farklı yorumla şekillenmiştir. Sir Arthur Evans, Minos Uygarlığı'nın dönemlerini Knossos'ta yapmış olduğu arkeolojik çalışmalarda elde ettiği çanak çömlek buluntulara göre ortaya koymuştur. Evans'ın yorumuna göre adada Tunç Çağı, Erken Minos (MÖ. 3000-2200), Orta Minos (MÖ. 2200-1500) ve Geç Minos (MÖ. 1500-1000) olmak üzere üç evreye ayrılmıştır. Diğer bir bilimsel düşünce ise Girit saraylarının mimari evrelerine göre dönemlerin belirlenmesidir. Buna göre uygarlık, Saraylar Öncesi Çağ, İlk Saraylar Çağı, İkinci Saraylar Çağı ve Saraylar Sonrası Çağ olarak bölümlenir.

Girit'te Minos Uygarlığı'nın en önemli mimari ögeleri saraylardır. Knossos, Phaistos, Mallia, Kato, Zakro ve Hagia Triada en önemli saraylardır. Ancak Girit arkeolojisinin en önemli yapısı Knossos Sarayı'dır. Kephala tepesinin düzleştirilmiş zirvesi üzerinde konumlandırılmış olan anıtsal saray, her dönemde merkezi avlu ve etrafına mekanlar eklenmesiyle planını sürdürmüştür. Sarayda 1500'ün üzerinde oda vardır. Merkez avlu doğu ve batı olmak üzere ikiye bölünmüştür. Batı kanadına dinî ve resmî devlet odaları yapılmıştır. Doğu kanadına özel odalar ve atölyeler inşa edilmiştir. Knossos Sarayı 22.000 metrekarelik bir alanı kaplamıştır.

Resim 3.1

Knossos Sarayı taht odası. Herakleion (Kandiye)-Girit

Çanak çömlek sanatı, sarayların gelişimine paralellik göstermektedir. Bitkisel motifler ve denizle ilgili bezemeler temel üslup olarak öne çıkar. Minos Uygarlığı'nda duvar resim sanatının da yeri önemli ve büyüktür. Duvar resimlerinde çeşitli kutlamalar, dini bayramlar ve doğa ile ilgili sahneler betimlenmiştir. Duvar resimlerinden dönemin sosyal yaşamının yanı sıra giyim-kuşam ile ilgili önemli bilgilere de ulaşılır. Minosluların yazı dili Linear A olarak bilinmektedir; ancak tam çözülememiştir. Kazılarda yaklaşık 3000 tablet ortaya çıkarılmıştır. Akaların Girit'i zapt etmesinden sonra ise Linear B yazısı kullanılmıştır. Minoslular bakır, kalay, altın ve gümüşten lüks tüketim ürünleri ve seramik ticaretiyle uğramıştır. Yunanistan, Kıbrıs, Suriye, Anadolu, Mısır, Mezopotamya ve İspanya ile ticaret yapmışlardır

MÖ. 1450/1375 yıllarından itibaren Knossos Sarayı'nda bulunan yoğun Miken (Myken) çanak çömleğinden ve Minos mimarisinde kullanılmayan sur sisteminin varlığından dolayı Minos Uygarlığı'nın artık fiilen sona erdiğinden söz edilebilir. Uygarlığın çöküşüyle ilgili iki sebep öne sürülmüştür: Birincisi, Thera (Santorini Adası) yanardağının patlaması; ikincisi MÖ. 1380 civarında Yunanistan'da Miken Uygarlığı'nın giderek yükselmesi ve Minos Uygarlığı'na son vermesidir. Ancak Girit'te, Miken Uygarlığı'nda ve Ege uygarlıklarında Minos etkisi kültürel süreklilik bağlamında MÖ. 1000 yıllarına kadar devam etmiştir.

Girit Adası'ndaki Minos Uygarlığı'nın kültür kronolojisi nasıldır?

SIRA SİZDE 1

Kiklad (Kyklad) Uygarlığı

Kiklad (Kyklad), Ege Denizinde Delos adasının etrafına halkalar halinde dizilmiş, özgün adalar kültürünün Tunç Çağı'nda aldığı genel isimdir. Adalara Neolitik Çağ'da yerleşildiği bilinse de MÖ. 3000-2000 arasında Kiklad kültüründen söz edilebilir. Delos'un dışında Syros, Thera ve Melos adaları kültürün önemli merkezleri olarak kabul edilebilir. Kiklad kültürü buluntulara göre üç temel dönemsel grup halinde incelenir: Grotta-Pelos (Naksos ve Melos adalarında) evresi, Keros-Syros (aynı isimli adalarda) evresi ve Phylakopi (Melos adasında) evreleri. Kiklad sanatı daha ziyade

Resim 3.2

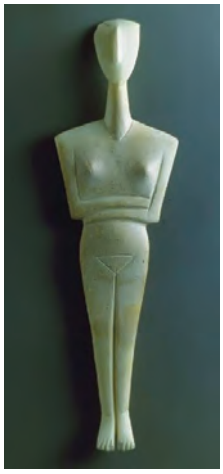

Syros'tan mermer kadın figürini

çanak çömlek ama özellikle de genelde adak için kullanılan idoller ile kendini bulmuş plastik eserler ile öne çıkar. Profili yassı idoller, yarı plastik figürler, Gretto'lar (Pelos evresi) ve Syros figürinleri, temel malzemesi mermer olan idollerin önemli örnekleridir.

Miken (Myken) Uygarlığı ve Kıta Yunanistan

Tunç Çağı, Kıta Yunanistan'da *Hellas* şeklinde isimlendirilir ve incelenir. Yaklaşık olarak MÖ. 1600/1580 - 1200/1100 yılları arasında Kıta Yunanistan'da ana hatlarıyla Erken Miken (MÖ. 1675-1470), Orta Miken (MÖ. 1470-1370) ve Geç Miken (MÖ. 1370-1200) şeklinde evrelenen Hellas kültürüne Aka/Miken Uygarlığı da denilmektedir. Kültüre ismini, Kıta Yunanistan'da **Peloponnessos** yarımadasının doğusunda bulunan Argolis Bölgesi'ndeki bir tepe yerleşmesi olan Mikenai şehri vermiştir.

Miken şehirleri tepe yerleşmeleri (akropolis) olup, Girit adasındaki Minos mimarisinin tersine büyük ölçekli surlar ile korunmaktaydı. Tahkimli **akropolisin** merkezini saray yapısı oluştururdu. Mikenai ve Tyrins bunların arasında en öne çıkanlardır. Miken sarayları bir megaron etrafında gelişmiştir.

Peloponnessos: Yunanistan'ın güneyinde, günümüzde Mora Yarımadası olarak bilinen yerin antik çağdaki ismidir.
Akropolis: Yukarı şehir. Antik Yunan'da şehrin en yüksek ve savunmaya en müsait yerine kurulan iç kale. Genellikle sarp bir tepe üzerine inşa edilmiştir.

Miken ölü gömme geleneğindeki tolos (tholos) tipindeki kubbeli mezar mimarisi de saray mimarisi kadar önemli, kimi zaman daha görkemlidir. Bu mezarların, yer altında gömü odası ve dromos denilen bir girişi bulunur. Mikenai kentinde efsanevi kent yöneticileri ile ailelerinin adlarının verildiği 9 adet tolos mezar ortaya çıkarılmıştır.

Resim 3.3

Mikenai Sarayının Aslanlı Kapısı. Arglis-Mora yarımadası

Linear B yazısını kullanan Aka/Miken kültürü, Minos kültürünün ardından Ege Denizi ve kıyıları ekonomi-politiğinde önemli bir rol oynamıştır. Minos Uygarlığı'nın çöküşü ile Akalar/Mikenler özellikle deniz ticaret yollarına hâkim olmaya başlamış; Kıbrıs, Mısır ve Anadolu ile ticareti ilerletmiştir. Ticaret malları; parfüm yağları, zeytinyağı, şarap, baharat, seramik, bronz objeler, altın, bakır, kalay, fildişi ve boyadır. Ticaretin canlanması ile Atina, Tebai, Mikenai, Tyrins gibi şehirler giderek gelişmiş ve etrafları görkemli surlarla çevrilmiştir. Bu şehirlerde krallıklar biçiminde ve feodal sisteme dayalı bir yönetim biçimi vardır.

Homeros: Büyük ozan. MÖ. 8. yüzyılda yaşamıştır. İonia bölgesinde ve büyük olasılıkla Smyrna (İzmir)'da doğmuştur.

Miken Uygarlığı'nın efsanevi kral ve kahramanları, ünlü ozan **Homeros'un** İlyada(Iliada) ve Odise (Odysseia) isimli eserlerinde anlatılmıştır. İlyada'nın konusu Tunç Çağı'nın sonlarında Akalar yani Mikenler ile Troyalılar (Troia) arasında geçen ve 9 yıl süren büyük savaştır. Savaşın yaklaşık olarak MÖ. 1200-1150 yılları arasında gerçekleştiği düşünülür.

Eski Yunan sanat eserlerini ve mimari plastiği en çok etkileyen mitolojik konulardan biri olan Troya Savaşı, Tunç Çağı'nın sonlarında Kıta Yunanistan ve Batı Anadolu'nun en önemli iki gücünün mücadelesidir. Mitoslara göre savaş Mikenai kra-

lı Agamemnon'un kardeşi Menelaos'un karısı Helene'nin, Troya kralı Priamos'un oğlu ve Hektor'un kardeşi Paris (Aleksandros) tarafından kaçırılması nedeniyle çıkmıştır. Savaşın gerçek nedenini Boğazları geçerek Karadeniz'deki maden yataklarına ve buradaki ticarete egemen olmak isteyen Akalar ile Boğaz'a hâkim Troya arasında ticaret yüzünden çıkan bir savaşta aramak daha gerçekçi bir yaklaşımdır. Mitoslarda, savaşı oluşturan olaylar zinciri oldukça gerilerden başlar. Savaşın en önemli iki figüründen Akhilleus'un anne ve babası olan Peleus ile Thetis'in düğününde, kavga tanrıçası Eris ünlü elmasıyla tanrıçalar arasında bir güzellik yarışması başlatır. Paris'in (Aleksandros) kararı ile elmayı alan aşk ve güzellik tanrıçası Aphrodite güzellik yarışmasını kazanır. Aphrodite bunun karşılığı olarak Paris'e Helene'nin aşkını vadeder. Yarışmayı kaybeden baş tanrı Zeus'un eşi Hera savaş boyunca Akaların tarafını tutarken, Aphrodite de Troya'lıların tarafını tutacaktır. Troya savaşı sırasında Akhilleus, Troya prensi Hektor'u öldürür. Hektor'un ölmesi savaşın sonu için önemli bir kilometre taşıdır. Akhilleus, Hektor'un cesedini arabasına bağlar ve Troya kenti etrafında cesedi yerde sürüyerek defalarca tur atar. Daha sonra kral Priamos gizlice Akhilleus'un yanına gelerek Hektor'un ölüsünü ondan ister. Akhilleus, Hektor'un cesedini babası Priamos'a verir. Troyalılar duygusal olarak savaşı kaybetmişlerdir. Akhilleus'un babası Peleus ölümlü, annesi Thetis ise ölümsüzdür. Çocuğunun ölümsüz olmasını isteyen Thetis, Akhilleus'u topuklarından tutarak ateşe tutmuştur veya başka bir anlatıma göre Styks nehrine (Hades'e yani ölüler ülkesine giderken geçilmesi gereken nehir) batırmıştır. Babası Peleus eşinin bu davranışlarından dolayı Akhilleus'u Skyros adasına bırakmış, bilge kentaur Kheiron'un eğitimine vermiştir. Akhilleus sadece ayak bileklerinden (Aşil tendonu) öldürülebilir. Akalar Troya kentine girdiklerinde, ünlü bir okçu olan ve Helene'yi kaçırarak savaşı başlatmış olan Paris, Akhilleus'u sağ ayak topuğundan vurarak öldürür. Mitoslara göre Troya savaşı tahta at hilesi ile Akalar lehine sonuçlanmıştır.

MÖ. 12. yüzyılda başladığı düşünülen ve dalgalar halinde uzun bir süre devam eden göçler Kıta Yunanistan, Ege ve Batı Anadolu için son derece önemlidir. Miken Uygarlığı'nın çöküşü de bu süreçte çok hızlı ve çeşitli nedenlere bağlı olarak gerçekleşmiştir. Dorlar olarak adlandırılan topluluk, kuzeyden gelerek MÖ. 1200-1100 yıllarında Yunanistan'ı işgal etmiştir. Dorlar, Kuzeybatı Yunanistan, Makedonya ve Epirus'tan gelmiş, buralardan önce Yunanistan'ın merkezine sonra, Peloponnesos ile güneydeki Ege adalarına geçmişlerdir. Miken Krallığı ve hegemonyası, yaklaşık olarak 1100 yıllarında sona ermiştir. Yunanistan'ın Karanlık Çağı olarak bilinen bu dönemde daha önceden bilinen pek çok kültürel öge kaybolmuştur. MÖ. 700 civarında sona eren bu tarihsel sürece *Geometrik Çağ* adı da verilmiştir.

Troya savaşının çıkış sebebi (mitolojik ve gerçek) nedir?

SIRA SİZDE 2

ESKİ YUNAN UYGARLIĞI

Eski Yunan Uygarlığı'nın kültür kronolojisi ana hatlarıyla dört ayrı dönemde incelenir: Geometrik Çağ (MÖ. 1100-700); Arkaik Çağ (MÖ. 700-480); Klasik Çağ (MÖ. 480-330); Hellenistik Çağ (MÖ. 330-30). Kültürel bir dönemi tanımlarken elbette uygarlığın birçok özelliğinden bahsetmek gerekir. Hem sanatsal yaratılar hem de sosyal yaşam ve günlük yaşamın temel ve/veya detaylı unsurları uygarlığın bir parçasıdır. Eski Yunan Uygarlığı ile ilgili olarak da yine birçok farklı sanatsal ve kültürel üretimden veya günlük yaşam ile ilgili gereksinimlerden rahatlıkla bahsedilebilir. Fakat Eski Yunan Uygarlığı'nı orijinal arkeolojik eserler üzerinden

Resim 3.4

Dipylon Amphorası. Geç Geometrik Dönem. Atina Ulusal Arkeoloji Müzesi

değerlendirecek olursak mimari, heykeltraşi ve seramik öne çıkmanın ötesinde kültürü tanımlar.

Dor istilası ile sona eren Miken Uygarlığı'ndan sonra da Ege'nin iki yakası arasındaki ilişkiler devam etmiştir. Özellikle Anadolu'daki çanak çömlek buluntular bu durumu doğrular. Geometrik Dönem' den korunagelen en temel unsur pişmiş toprak çanak çömleklerdir. Vazolar üzerindeki geometrik motifler çağa adını verecek kadar dönemin karakteristik özelliğidir.

Bu dönemde Kıta Yunanistan'dan Batı Anadolu kıyılarına dalgalar halinde göçler olmuştur. Bu göçler *Aioller, Ionlar* ve *Dorlar* tarafından gerçekleştirilmiştir. Yunancanın farklı bir lehçesini konuşan Aioller, Lesbos (Midilli) Adası'na, Troas (Biga Yarımadası) bölgesi ile İzmir Körfezi arasındaki bölgeye yerleşmişlerdir ve yerleştikleri bölge de *Aiolya (Aiolia)* adını almıştır. Orta Yunanistan'dan göç eden Ionlar, Kios (Sakız) ve Samos (Sisam) adaları ile Ege kıyılarında İzmir Körfezi'nin güneyi ile Büyük Menderes ırmağı arasına yerleşmişlerdir. Bu bölge *İyonya (Ionia)* olarak adlandırılmıştır. **Herodotos** bölgede 12 kentin kuruduğunu bildirir. Bu kentler: Miletos (Milet), Myus (Avşar Kalesi), Priene (Güllübahçe), Ephesos (Efes), Kolophon (Değirmendere), Lebedos (Kısık Yarımadası), Teos (Seferhisar/Sığacık), Klazomenai (Urla), Erythrai (Ildırı), Phokaia (Foça), Samos (Sisam) ve Kios (Sakız) Adası'dır. 12 Ion kenti Mykale (Samsun) dağında *Panionion* adında bir birlik kurmuşlardır. İyonya Bölgesi ve kentleri ulaştıkları kültürel seviye ile insanlık tarihinde gerçekten özel bir konumdadır. Pers işgaline değin bu şehirlerden bazıları Kıta Yunanistan'daki Atina ile birlikte günümüzde *Eski Yunan Uygarlığı* şeklinde adlandırılan yüksek kültür düzeyinin en önemli itici unsurları olmuşlardır. MÖ. 6. yüzyıldan itibaren İyonyalılar felsefe, tarih yazımı, biyoloji ve mimari olmak üzere pek çok alanda kendini geliştirmiş ve Yunanistan'ı etkilemiştir. İyonya bölgesinde büyük bir uygarlık gelişmiştir. Dorlar, Girit'i işgal ettikten sonra Kythera, Thera ve Melos'u ele geçirmişlerdir. Buradan doğu yönüne ilerleyerek Rodos ve Kos (İstanköy) adalarına ve bu adaların karşısında Datça ve Bodrum yarımadalarına yerleşmişlerdir.

Herodotos: MÖ 5. yüzyılda yaşamış olan Halikarnasosslu (Bodrum) tarihçidir. Tarihin babası olarak anılır. Gezilerinde gördüğü yerleri ve insanları anlattığı, Herodotos Tarihi olarak bilinen eseriyle tanınır. Eserinin esas konusu, MÖ 492-449 tarihleri arasında Persler ve Yunanlar arasında yapılan savaşlardır.

Yunan **Polis**leri yani şehir devletleri Karanlık Dönem'in sonlarında ortaya çıkmış, demokrasiye kadar aristokrasi, oligarşi, tiranlık dönemlerinden geçmiştir. Genellikle şehirler küçük bir yerleşimin büyümesi ile oluşmuştur. Atina örneğinde görüldüğü üzere bunlardan bazıları Tunç Çağı yerleşimlerinin üzerinde konumlandırılmıştır.

Polis: Hem şehir hem de şehir devleti anlamına gelmektedir. Şehir ve devlet birbiri içine girmiş bir kavramdı. Polis, çevre köyleri içine alan ve genellikle doğal sınırlara dayanan siyasi bir topluluktur.

MÖ. 8-6. yüzyıllar arasında Yunan kentlerinin kolonizasyon dönemi gerçekleşmiştir. Çeşitli zorunluluklar ve/veya ticaret için yeni koloniler kurulmuştur. Kıta Yunanistan ve Batı Anadolu'daki Yunan kentleri Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında

koloni şehirleri kurmuşlardır. Güney İtalya ve Sicilya Adası Akdeniz kolonizasyonunda öne çıkar.

Yeni bir kent kurulacağı zaman Apollon kahinine başvurma geleneği Eski Yunan toplumunun önemli bir davranış biçimidir. Ana şehir göç kararı aldığı zaman bu göçü yönetecek kişi yani *oikist* Kıta Yunanistan'da Delphoi'da bulunan Apollon kutsal alanında, Apollon tapınağında kahine başvururdu. Kahinin dizeleri yorumlanır, göçün olup olmayacağı veya nereye olacağı konusu kesinleşirdi. Bu konu üzerine bir çok mitos (efsane) bulunmaktadır.

MÖ. 8. yüzyılda yaşayan **Hesiodos** Yunanlılar için bir *Teogonia* (Tanrılar Sistemi) yaratmış, tanrılara adlar vermiş, bunların görev ve yetkilerini belirlemiştir. Yine Hesiodos'un *İşler ve Günler,* Homeros'un İlyada ve Odysseia'da oluşturmuş oldukları düzen, Yunan dininin ve tanrısal-mitolojik varlıkları ve figürleri, dolayısıyla Eski Yunan toplumunun inanç değerleri, algıları, olayları ve doğayı yorumlama sistemleri üzerine son derece önemli değerlerdir. Bu tanrıların bir kısmı Ege bölgesinde eskiden beri kendilerine tapınılan tanrılardır. Yunanlılar erken dönemlerde tanrılarını şekilsiz düşünmüşler, daha sonra *anthropomorfizmin* başlamasıyla onları insan şeklinde tasvir etmişlerdir. Kuzey Yunanistan'da bulunan Olympos Dağı zirvesi Yunan pantheonunun merkezidir.

Hesiodos: Boiotialı bir çiftçi olup, evrenin oluşumu ve tanrıların soy ağacıyla ilgili görüşlerini mitolojik kavrayışta gösteren bir eser yazmıştır.

Yunan mitolojisinde ölümsüz tanrılar, ikincil tanrısal veya mitolojik figürler vardır. Temelde 12 tanrı ve tanrıça (*Zeus:* Tüm tanrıların başı ve Gök tanrısı; *Hera:* Evlilik ve doğum tanrıçası; *Athena:* Akıl, bilgelik ve savaş tanrıçası; *Apollon:* Müzik, şiir ve ışık tanrısı; *Artemis:* Avcılık, namus ve ay tanrıçası; *Ares:* Savaş tanrısı; *Poseidon:* Deniz tanrısı; *Hephaistos:* Ateş ve zannatkarların tanrısı; *Aphrodite:* Aşk ve güzellik tanrıöçası; *Hestia:* Aile ocağının koruyucu tanrısı; *Hermes:* Haber tanrısı; *Demeter:* Bereket tanrıçası), pantheona sonradan katılan *Dionysos:* Şarap ve bağ bozumu tanrısı ve en temel üç figürden biri olmasına karşın Olympos'lular arasında sayılmayan Hades: Yeraltı tanrısı ve bunlarla ilgili mitoslar Yunan sanatında en çok betimlenmiş unsurlardır.

Büyük boyutlu heykeller olarak düşünülen insan şeklindeki tanrılara ev yapma ihtiyacı/düşüncesi ise Eski Yunan mimarisinin en önemli ve kutsal yapıları olan tapınakları ve kutsal alanları ortaya çıkartmıştır.

ESKİ YUNAN MİMARLIĞI

Tapınaklar

Eski Yunan toplumunda rahip ve rahibeler dışında insanlar tapınaklara giremezlerdi. Dinsel uygulamalar adakların kesilmesi/yakılması şeklindeydi ve tapınakların hemen önünde bulunan **sunak/altar**larda, rahiplerin gözetiminde gerçekleştirilirdi.

Sunak/altar: Üzerinde kurban kesilen ve tanrıya sunu yapılan, masaya benzer, yüksekçe, genellikle taştan, yuvarlak veya dörtgen şeklinde yapılan ve kurban kanlarının akması için bir deliği bulunan mimari öge. Genelde tapınaklarda veya yakınında bulunur. Tapınak dışında, tiyatroların orkestrası içine ve agoralara yerleştirilmiştir. Bazen Pergamon Sunağı gibi süslü ve anıtsal bir yapı biçiminde yapılmıştır.

Eski Yunan tapınakları *pronaos* (ön giriş) , *naos - cella* (tapınağın adandığı tanrı/tanrıçanın kült heykelinin bulunduğu en kutsal bölüm), *opisthodomos* (tapınak hazinesi ve sunuların konulduğu arka oda) kısımlarından oluşur. Bu kısımların etrafı bir sütun dizisi ile çevrelenirdi. Sütun dizisi ayrıca üst yapıyı taşımak açısından da önemliydi. Topografya ve yerel gelenekler önemli rol oynasa da genellikle tapınaklar doğuya yönelik olarak konumlandırılmışlardır. Tapınaklar inşa edildikleri düzenlere, sahip oldukları planlara, cephelerindeki sütun sayılarına ve sütun eksenlerine göre farklı isimler alırlar. Yunan tapınakları üç farklı düzende inşa edilmişlerdir. Bu düzenler *Dor, İyon* ve *Korinth* düzenleridir. Ortaya çıkışı, çıkış bölgesi

ve yayılım yönü üzerine bilimsel tartışmalar devam etse de genellikle *megaron* plan tipinin Yunan tapınağının kökeni olduğu düşünülür. Bir arka oda/salon ve iki sütun ile taşınan giriş kısmından oluşan megaron, plan tipi açısından tapınak formunun en basit biçimidir. Yunan tapınakları sahip oldukları plan tipine göre *Templum in Antis, Amphidistylos in Antis, Prostylos, Amphiprostylos, Peripteros, Dipteros* ve *Pseudo-dipteros* isimlerini alırlar. Genellikle tapınaklar peripteros plan tipinde inşa edilmişlerdir. Ayrıca dairesel planlı kutsal yapılar da mevcuttur ve bunlar tholos (tolos) olarak isimlendirilirler.

Resim 3.5

Eski Yunan tapınak planları

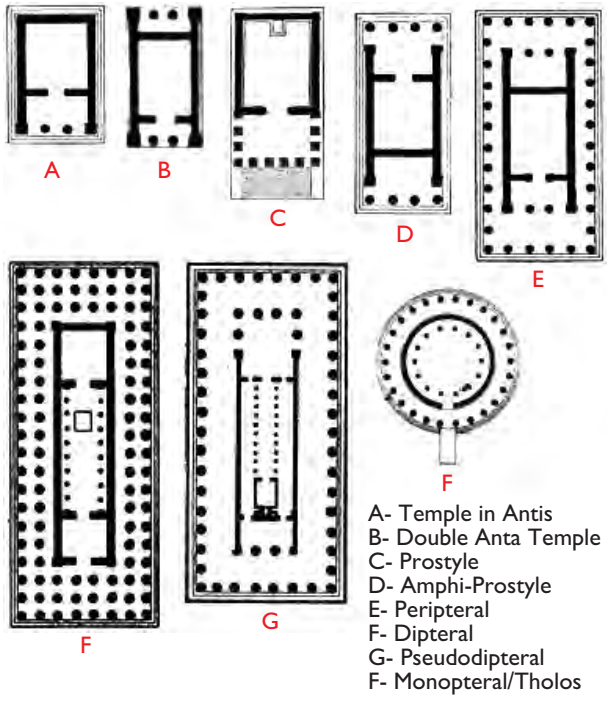

Eski Yunan Uygarlığı içerisinde mimarinin ve mimariye bağlı heykeltraşinin, mimari ve mimari plastiğin içerisinde dini yapıların, dini yapılar içerisinde de Klasik Dönem (MÖ. 480-330) tapınaklarının yeri bir çok açıdan özeldir. Kısmen de olsa günümüze dek korunagelmiş bazı yapılar, Yunan sanatı içerisinde hem mimari ve heykeltraşinin kendilerine has klasik oranlar sistemi, hem de sanatın ve mimarinin taşımış olduğu ruhani değerler, semboller açısından Hellen/Yunan kimliğini tanımlamaları onları *klasik* kılar. Özellikle de Olympia ile Perikles'in Atina'sı ve Atina Akropolisi yapıları. Bu nedenle yapılar ve kendilerine has özellikler açısından çok genel bilgiler vermek faydalı olacaktır.

Olympia Zeus Kutsal Alanı ve Zeus Tapınağı

Olympia Zeus Kutsal Alanı yani Altis (kutsal koru) Kıta Yunanistan'ın en ünlü, en önemli tapınım alanıdır. Burası bir kent değil, ortak bir kutsal merkezdir. Mitoslara göre Kıta Yunanistan'ın Elis bölgesine Anadolu kökenli bir prens olan Pelops gelir. Pelops, kral Oinamaos'un kızı Hippodameia ile evlenmek ister. Daha önceleri kral Oinamaos kızının talipleri ile bir araba yarışı yapmış, yarışları kazanmış ve

sonucunda taliplerin hepsini öldürmüştür. Pelops ise kralı yener. Kızıyla evlenir. Kral olur ve bölgeye hatta yarımadaya adını verir, Peloponnessos yarımadası. Olympia'da dört yılda bir olimpiyat oyunları düzenlenirdi. İlk olimpiyatlar MÖ. 776 yılında düzenlenmiştir.

Olympia Zeus Tapınağı

MÖ. 470-456 arasında inşa edilmiş olan peripteros planlı tapınak, Dor düzenindedir. Yapı Peloponnessos'un en büyük tapınağıdır. Klasik bir dor tapınağının bütün özelliklerine sahiptir. Mimariye bağlı heykeltıraşi tanımlaması metoplar (veya friz), alınlıklar ve kült heykelini kapsar. Heykeller en kaliteli ve pahalı malzeme olan Paros mermerinden yapılmıştır. Yedi harikadan biri olarak tanımlanan kült heykeli ise yapının inşasından daha sonra, MÖ. 438 civarında, Klasik Çağ'ın en önemli sanatkarlarından *Pheidias* tarafından yapılmıştır. Metoplarda, Yunan sanatında ilk kez Herakles'in 12 işi betimlenmiştir. Doğu alınlığında, Pelops ile Oinamaos'un araba yarışı öncesi betimlenmiştir. Batı alınlığında, Lapith-Kentaur mücadelesi (Kentauromakhia) tasvir edilmiştir.

Atina ve Akropolis

Atina kenti, Eski Yunan Uygarlığı şeklinde de tanımlanan *Klasik* değerler bütününün ruhani önderidir. Tıpkı büyük devlet adamı Perikles'in Klasik Dönem Atina'sının ruhani önderi olduğu gibi. Pers tahribatı sonrası, Perikles zamanında inşa edilen yapılar, özellikle de Athena Parthenon tapınağı, uygarlığın en güçlü sembolleridir.

MÖ. 5. yüzyılda, Perikles döneminde akropolis artık siyasi önemini yitireli çok zaman olmuştur. Ancak dini ve kültürel özelliklerini arttırarak sürdürmüştür. Tamamen mermerden yapılmış *Parthenon* bu simgenin başıdır. Akropolis'in diğer önemli yapıları *Propylaion, Athena Nike tapınağı* ve *Erekhtheion*'dur.

Athena Parthenon Tapınağı

Tapınağın mimarları İktinos ve Kallikrates'dir. Tapınağın kült heykelini yapmış olan büyük heykeltraş/sanatçı Pheidias daha çok Akropolis inşa/süsleme projesinin genel tasarımcısı ve danışmanı hüviyetindedir. Tapınağın mimarisi MÖ. 447-438 arası düzenlenmiş, heykeltraşi ise MÖ. 432'ye kadar devam etmiştir. Parthenon'un temelleri kalker, görünen kısımların tamamı ise mermerdir. İlk kez bir yapıda pentelikon mermeri bu kadar fazla oranda kullanılmıştır. Dor düzeninde inşa edilmiştir. Tapınak tamamen boyanmıştır. Tapınağın mimari plastiği uzun bir zaman dilimine yayılmıştır. MÖ. 447-440 arası metoplar, MÖ. 445-438 arası friz, MÖ. 440-432 arası alınlık, MÖ. 438 ve sonrasında kült heykeli yapılmıştır. Metoplarda: Batıda Yunan-Doğu savaşı (Yunan-Amazon mücadelesi); Güneyde Kentauromakhia (Lapith-Kentaur mücadelesi); Kuzeyde İllioupersis (Troia'nın zaptı ve tahribi); Doğuda Giganthomakhia (Olympos'lu tanrılar ile Gigantlar arasındaki mitolojik mücadele); Alınlıklarda: Doğu alınlığında Athena'nın doğum sahnesi; Batı alınlığında Attika toprakları için Poseidon ve Athena arasındaki mücadele yer alır; Frizlerde Panatheneia şenliklerinin tören alayı işlenmiştir. Kült Heykeli: Athena Parthenos MÖ. 438-432 (?) arası yapıldığı düşünülür. 12 m. yüksekliğinde olan heykel *khryselephantin* olarak bilinen altın-fildişi tekniğinde Pheidias tarafından yapılmıştır. Heykelin ten kısımları fildişi, giysisi altın ile kaplı idi.

Propylaion
Batıda, Akropolisin giriş kompleksidir. Atina'nın gücünü simgeleyen görkemli yapılardan biridir. Kutsal yol giriş yapısının içinden geçerek akropolise girer.

Athena Nike Tapınağı
İnşasına, MÖ. 448 yılında Kimon ve Kallias döneminde başlanır. MÖ. 421 yılında, Nikias Barışı esnasında tamamlanmıştır. Planlarını Kallikrates çizmiştir. Tapınak İyon düzenindedir. Frizlerde, batı ve uzun taraflarda Yunan-Pers savaşları, doğuda ise tanrılar toplantısı tasvir edilmiştir. Cellada Athena'nın kült heykeli yer alıyordu.

Erekhtheion
Birkaç tane külte hizmet eden, dini açıdan çok amaçlı bir yapıdır. Yapıya ismini veren Erektheus, Atina'nın efsanevi kahramanlarından biridir. Aynı şekilde efsanevi kral Kekrops'un mezarı da yapının hemen yanındadır. Mimarı büyük olasılıkla Kallikrates'tir.

Önemli Kamusal Yapılar

Agora
Agora her şeyden önce bir alandır. Bu alanı stoalar ve diğer tipte yapılar çevirir. Kentin içinde, şehirden geçen başlıca yolların birleştiği yerde, düzenli veya düzensiz plan formlarında, ticari, sosyal ve politik hayatın merkezidir. Mimari anlamını MÖ. 5. yüzyılda kazanmıştır. Resmi toplantı yapıları, *Bouleuterion* ve *Prytaneion* ya agorada ya da çok yakınında bulunurlar. Agora bu bakımdan siyasi hayatın da asıl merkezidir. Agoralar aynı zamanda kutsal bir alandır. Agorada tapınılan tanrılara *Agoraios* denirdi. Bunların arasında en önemlileri Zeus ve Hermes Agoraios'udur. Pantheonun baştanrısı Zeus toplumun ve sosyal düzenin de koruyucusudur. Hermes ise ticaretin temsilcisi, agoradaki düzenin koruyucusudur. Agorada bulunan küçük agora tapınağı, ticareti koruduğu için genellikle Hermes'e adanır. Yunan toplumunda nekropolis yani mezarlık şehrin dışındadır. Yalnızca büyük kişilikler ve atalar (genellikle efsanevi atalar) agora içine gömülebilmektedir. Agoralar bayramların da gerçekleştirildikleri yerlerdi. Örneğin Atina agorasında iki önemli bayram yapılırdı: Dionysos ve Panathenaia şenlikleri.

Bouleuterion
Şehir devleti olan Polis'in meclis binasıdır. *Boule* Yunan tarihinin erken dönemlerinde kral yanında bir asilzade heyeti idi. Krallık yıkılınca idare aristokratların yani Boule'nin eline geçmiştir. Bu nedenle Tiranlık döneminde Boule gözden düşer. Demokrasi döneminde ise idare Ekklesia'nın (halk meclisi) eline geçmiştir. Demokrasi döneminde ve Yunan idare sisteminde Boule bir anlamda hükümeti temsil etmekte idi. Boule'nin toplantıları erken dönemlerde agoralarda, sonra tiyatrolarda olmuştur. Daha sonra kendi binası ortaya çıkar. Boule üyeleri kura ile seçilirler. Bir yıl görev yaparlar. Boule bayramlar hariç her gün toplanırdı.

Prytaneion
Prytaneis meclisinin binasıdır. Yunan idare anlayışında yukarıda bahsedilen Boule'nin yanında bir heyet daha bulunur. Bu yönetim heyeti Boule'nin icraat işlerini görür. Bu topluluğun ismi *Prytaneis*'dir. Prytaneis'in üyeleri kura ile Boule üyeleri arasından 36 gün için seçilirler. Bu üyelerin özel bir binaları vardır: Prytaneion genellikle Bouleuterion'un yanında yer alır.

Tiyatro

Tiyatro, Eski Yunan dünyasında kentin sosyo-kültürel yaşamı ve Polis'in kendi içerisindeki genel iletişimi için çok önemli bir olgu olmuştur. Dinsel alaylar ve törenlerin yapıldığı, şarkıların seslendirildiği, dansların edildiği, edebi eserlerin sahnelendiği alan ve mimari yapıdır. Şarabın ve tiyatronun tanrısı Dionysos için yapılan şenlikler tiyatronun kökeni ve gelişimi açısından önemlidir. Üç temel mimari öğe zamanla oluşur ve böylelikle tiyatronun mimari yapısı ortaya çıkar:

1. *Orkestra:* Daire formunda, sıkıştırılmış topraktan meydana gelmiş sahne, alandır. Arkaik Dönem'den itibaren vardır. Yunan tiyatrosunda orkestra Klasik Dönemde tam daire, Hellenistik Dönem'de at nalı, Roma Dönemi'nde yarım daire formundadır. Oyunların oynandığı, koronun bulunduğu, dans edilen alandır.
2. *Cavea veya Theatron:* Yarım daire formunda, izleyicilerin oturma yeridir. Klasik Dönem'den itibaren taş malzemeden inşa edilmiştir.
3. *Skene-Sahne (Fon) Binası:* Sahne binasının tiyatro eşyalarını saklamak, sesi iç tarafa aksettirerek akustiğe katkı sağlamak, dekor-fon oluşturmak, oyuncuların kostüm değişimlerine mekan sağlamak gibi unsurları vardır. Erken dönemlerde bu işler için bir çadır kuruluyordu. Daha sonra, Geç Klasik Dönem'den itibaren mimari eleman haline gelmiş, tam tipini Hellenistik Dönem'de almıştır. Yapının ortaya çıktığı dönemlerde sahne yüksek değildir. Proskene, Hellenistik Dönem'den itibaren yükselmiştir. Önceleri sade bir unsur olan sahne binası sonradan çok katlı hale gelmiştir. Hellenistik Dönem'le beraber koro ve oyuncular aynı anda orkestra da yer almaz. Koro orkestra da kalırken oyuncular proskene de yer alırlar.

Yunan tiyatrosu daima dik bir yamaca yaslanarak inşa edilmiştir. Bunun için yamaç dibinde kovuk bir alan tercih edilir. Bu olmadığı takdirde yamaç oyulur, sonra teraslama yapılır. Akropolis tepesinin varlığı nedeniyle böyle elverişli yer bulmak güç olmamıştır. Güneşin konumu ve hakim rüzgarların yönü de çok önemlidir. Tiyatronun soğuk rüzgarlar almaması ve güneşin de seyircileri fazla rahatsız etmemesi gerekir. Genellikle seyircilerin bir manzara seyredebilmelerine olabildiği ölçüde dikkat edilir.

Büyük bir devlet adamı olan Perikles'in ve Akropolis yapılarının Atina için önemi nedir?

SIRA SİZDE 3

ESKİ YUNAN HEYKELTRAŞLIĞI

Arkaik Çağ'da Yunan sanatında ilk kez doğal ölçülerde heykeller yapılmaya başlamıştır. Heykel sanatının başlıca temaları **Kuros** ve **Kore** heykelleridir.

Kuros: Çıplak genç erkek heykellerine verilen isimdir.
Kore: Giysili genç kız heykellerine verilen isimdir.

Dönemin heykeltıraşları, Kuros heykellerinde insan anatomisini etüt etmiş, Korelerde ise giysi ve giysi kıvrımlarının veriliş biçimini incelemiştir. İlk heykellerde kullanılan malzeme kireç taşı olup, MÖ. 6. yüzyılın ortalarından itibaren mermer ön plana çıkmıştır. Özellikle Ege'deki Paros ve Naksos adalarının mermeri popülerdir.

Çoğu heykel tapınaklar (kült heykeli ve alınlık heykeltraşisi), kutsal alanlar ve mezarlıklar için yapılıyordu. Genellikle konular mitolojik idi.

Arkaik Dönem'den Klasik Dönem'e geçişte *duruşun* değişimi çok önemlidir. Sanat eserleri bu sayede hareket kazanmıştır. Arkaik eserlerde *cephesellik (frontalite)* vardır. MÖ. 500 yıllarına kadar heykellerde hareket yoktur. Vücudun iki yarısı birbirine simetriktir. Klasik Çağ'da bu değişir. Heykelin ağırlığı tek bacakta toplanmaya başlar, ana eksen yayvan hale gelir ve simetriyi bozar. En önemli hareket eserin baş kısmındadır. Baş artık cepheden değil daha çok 3/4 profilden yapı-

Resim 3.6

Peploslu Kore. Atina Akropol Müzesi

lır. Arkaik ve Klasik Dönem arasındaki önemli bir fark da çehrenin ifadesidir. Arkaik Dönem eserlerinde, simetriden dolayı *arkaik gülümseme* denen ifade vardır. Klasik döneme geçişte yüz daha doğal bir görünüme kavuşur.

Eski Yunan Klasik Dönem heykeltraşisi içinde çok sayıda önemli sanatçılar ve eserlerden bahsedilebilir. Ancak MÖ. 5. yüzyıl için *Pheidias* ve *Polykleitos,* MÖ. 4. yüzyıl için de *Skopas* ve *Praksiteles* tamamen ayrı bir şekilde ele alınmalıdır. Söz konusu sanatçılar hem yaşadıkları yüzyılı hem de Yunan heykel sanatını tanımlamışlardır.

Pheidias, Yunan sanatında Klasik Dönem'in en büyük ustası kabul edilir. MÖ. 5. yüzyılın ikinci yarısına damgasını vurmuştur. Atinalı sanatçının idealist bir üslubu vardır. MÖ. 460-430 arası genel etkinlik dönemi olarak kabul edilir. Heykellerinde mermer, bronz ve altın-fildişi malzemeleri ustalıkla kullanmıştır. Zeus Olympos ve Athena Parthenos kült heykellerini yapması ona *Agalmatopoios* (Tanrı heykelleri yapan) ünvanını kazandırmıştır. Yapıtlarının hiçbirisi günümüze orijinal halde gelmemiştir. Üslubu kopyalar yardımıyla anlaşılabilmektedir. Atina Athena Parthenon tapınağının kült heykeli *Athena Parthenos* ve Olympia Zeus tapınağının kült heykeli *Zeus Olympos* zaten dünyanın 7 harikasından ikisidir.

Skopas, MÖ. 4. yüzyılın en önemli iki sanatçısından biridir. Aynı zamanda mimardır. Skopas, genelde mermerle çalışır. Yapmış olduğu insan yüzlerinde, kırışıklıklar ve çatılmış kaşlar acıyı ve şiddeti mükemmel bir biçimde yansıtır (patatik ifade). Sanatçının *Dans eden Menad* heykeli önemlidir. Heykelde vücudun bükülmesi ve kendi etrafındaki dönüşümü mükemmel betimlenmiştir.

Praksiteles, MÖ. 4. yüzyılın diğer önemli sanatçısıdır. Hatta yüzyılın en büyük heykeltraşı kabul edilir. Skopas'dan farklı, karşıt çalışmıştır. İdealisttir. Genelde mermerle çalışır. Eserlerini ünlü ressam Atina'lı Nikias'a boyatıyordu. Bronz eserleri de vardır. Tanrı heykelleri yaptığı için Agalmatopoios ünvanını almıştır. Genellikle MÖ. 370-330 arası eser ürettiği kabul edilir. Praksiteles'in tüm eserlerinde vücudun ana formu "S" şeklindedir. Bir bacak tamamen taşıyıcı, diğeri ise dizden bükülmüştür. Serbest ayak yere parmak uçlarıyla temas eder. Bu şekilde taşıyıcı bacak üzerine tüm vücut ağırlığı bindiğinden, bacak yana doğru kavisli bir görünüm kazanır. Dolayısıyla kalça hattı diğerine oranla yukarıda kalmaktadır.. En ünlü eserleri *Knidos Aphroditesi* ve *Bebek Dionysos Taşıyan Hermes* heykelleridir.

Hellenistik Çağ'da heykel sanatında konularda çeşitlilik başlamıştır. Klasik Çağ sanatında gerek tanrılar gerek ölümlüler ideal güzellik anlayışına göre tasvir edilmiştir. Asla çirkin, yaşlı, özürlü insanlar konu edilmemiştir. Tanrılar dingin ve ağır duruşlu gösterilmiştir. İ.Ö. 4. yüzyıldan itibaren heykeltıraş Praksiteles ile beraber tanrılar Olympos Dağı'ndan inerek insanların arasına karışmış ve tıpkı insanlar gibi günlük işleriyle uğraşırken betimlenmiştir. Yaşlılar, gençler, çirkinler, cüceler, çocuklar, köleler, işçiler yani her sınıftan insan sanatın konusu olmuştur.

Bergama'da yaşayan Attaloslar sülalesi de sanatı politik bir araç gibi kullanarak kendi güçlerini göstermek istemiş ve son derece güzel anıtlar yaptırmıştır. Bergama'da çok ünlü bir heykeltıraşlık okulu vardır. Bu okul hem Bergama hem diğer kentlere heykel üretmiştir.

Bunun en iyi örneği bugün Berlin'de bulunan Zeus Sunak/Altarı'dır. MÖ. 2. yüzyılda yapılmıştır.

Eski Yunan Tiyatrosu'nun temel mimari öğeleri nelerdir?

SIRA SİZDE 4

ROMA UYGARLIĞI

Roma Kenti

Roma, Tiberius nehrinin kenarında yedi tepe üzerine kurulmuş bir kenttir. Bu tepeler Palatinus, Aventinus, Caelius, Capitolinus, Esquilinus ve Viminalis'dir. Roma'nın kuruluşu MÖ. 753 kabul edilir. Kentin kuruluş mitoslarında dişi kurt tarafından emzirilen Romulus öne çıkar. Kent, Romulus tarafından Palatinus tepesinde kurulmuştur. Ayrıca Troia savaşından sonra denize açılan Troia'lı **Aeneas**'ın da Roma'nın soy atası olduğu inancı Roma'nın Anadolu ile olan ilişkilerinde her zaman önemli rol oynamıştır. Roma MÖ. 3. yüzyılda tüm İtalya'ya egemen hale gelmiştir.

Aeneas: Troya savaşındaki mağlubiyetten kurtulabilen Troyalı kahramandır. Efsanesi Romalı yazar Vergilius tarafından Aeneas adıyla kaleme alınmıştır. Bu efsanede Troya Savaşı'ndan kurtulanları yöneten Aeneas, pek çok maceradan sonra İtalya'ya ulaşmıştır.

Roma Kenti, Krallık, Erken Cumhuriyet, Geç Cumhuriyet dönemlerini yaşamıştır. Roma kenti halkı çoğunlukla Latinlerden oluşmuşsa da başlangıçta Etrüsk kökenli krallar tarafından yönetilen bir şehir devletiydi. MÖ. 509 yılında Latinler, Etrüsk idaresine isyan ederek kraliyet ailesini Roma şehrinden kovmuş ve Roma Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır.

Geç Cumhuriyet Dönemi aynı zamanda *Yunan hayranlığının* ortaya çıktığı dönemdir. MÖ. 31 yılında Antonius ve Kleopatra ittifakına karşı *Actium* savaşını kazanan Octavianus MÖ. 27 yılında Augustus ünvanını alarak ilk Roma imparatoru olur ve *Iulius-Claudius hanedanının* (MÖ. 27 - MS. 68) iktidarı başlar. Hanedan Augustus sonrası Tiberius, Caligula, Claudius ve Nero ile MS. 68 yılına dek Roma'yı yönetir. MS. 68-69 arasına *Dört İmparatorlar Yılı* denir. MS. 69 yılında Vespasianus ile MS. 96 yılına dek sürecek olan *Flavius Hanedanı Dönemi* (MS. 69-96) başlar. Flaviuslar sonrası Nerva, Traianus ve Hadrianus'un imparator olduğu *Antoninuslar Dönemi* (MS. 98-193), *Severuslar Dönemi* (MS. 193-235), *Asker İmparatorlar Dönemi* (MS. 235-284), İmparator Diokletianus ile başlayan *Tetrarşi Dönemi* (MS. 284-324) ve son olarak *Constantinus Dönemi* (MS. 324-363) ile Roma imparatorluğu sona erer. Roma İmparatorluğu'nun doğudaki geleneksel sınırı Euphrates (Fırat) Irmağı'dır. MS. 330 yılında Constantinopolis (Sarayburnu/İstanbul) kentinin kurulmasıyla, Roma İmparatorluğu'nun başkenti de doğuya taşınmıştır. MS. 5. yüzyılda Roma İmparatorluğu, batı yarısı kavimler göçü baskısı ile yıkılmış, doğusunda ise halk ve devlet yönetimi hristiyanlaşıp Bizans İmparatorluğu'na dönüşerek varlığını sürdürmüştür.

Roma ile Anadolu arasında ilişki kurulması, Roma'nın **Kartaca Devleti** ile yaptığı savaşlar dönemine rastlamaktadır. Roma'daki rahipler belki de yaşanan son derece zor günlerinde etkisiyle Frigya Bölgesi'nde Pessinus (Eskişehir-Ballıhisar Köyü) kentinde bulunan ana tanrıça idolünün Roma'ya getirilmesiyle zaferin kazanılacağını açıklamışlardır. Bunun üzerine Roma senatosu beş senatörden oluşan bir heyeti Anadolu'ya göndermiştir. Her biri yüksek makam sahibi olan M. Valerius Laevinus, M. Valerius Falto, S. Sulpicius Galba, M. Caecilius Metellus ve Cn. Tremellius Flaccus önderliğindeki heyet, Pergamon kralı I. Attalos'tan Pessinus ana tanrıçasının idolü olarak kabul edilen bir göktaşını Roma'ya götürmek üzere yardım istemiş ve taş kendilerine verilmiştir. Bu heyette yer alan senatörler, resmi bir görevle Anadolu'ya ayak basan ilk Romalılar olmuştur. Roma'nın, Pessinus kenti ile olan ilişkisi bu olay neticesinde özel ve daimi bir hal almıştır. İdol, MÖ. 4 Nisan 204 yılında Roma'ya gelmiş ve onun için Palatinus tepesinde bir tapınak yapılmaya

Kartaca Devleti: Fenikeli kolonistlerce Kuzey Afrika'da kurulmuştu. Başkenti bugünkü Tunus'ta bulunan Kartaca Devleti, Kuzey Afrika'nın batısına, İspanya ve Fransa'nın deniz kıyısı bölgelerine ve adalara sahip güçlü bir devletti.

başlanmıştır. Savaşın Roma'nın galibiyetiyle sonuçlanmasından sonra, idolün getirilişinin hatırlanması amacıyla MÖ. 4 Nisan 194 yılında büyük bir bayram yapılmış ve bu bayram her sene tekrar edilmiş, Pessinus ana tanrıçası için Palatinus tepesi üzerinde yapılan tapınak da MÖ. 10 Nisan 191'de Scipio Nasica'nın konsüllüğü sırasında Marcus Iunius Brutus tarafından tamamlanmıştır. Roma'nın efsanevi kurucuları olan Romus ile Romulus'un kökenlerinin, Troia'lı Aeneas'ın annesi olduğuna inanılan ana tanrıçaya dayandığı inancının, en zor anlarında Romalıların Pessinus ana tanrıçasından yardım istemelerinin kökenlerinin Anadolu'da olduğunu tasdik etmelerinden başka bir şey ifade etmediği düşünülür. Roma'nın etkinliğini Akdeniz'e taşımaya başladığı dönemde bu iddia tehlikeli bir durum yaratabilirdi. Önemli araştırmacılara göre Kybele (Ana tanrıça) kültünün kabul edilmesinin en büyük siyasi önemi de buradadır.

Roma, Anadolu'da MÖ. 129 yılında *Asia Eyaletini,* MÖ. 101 ve 63 yıllarında *Kilikia Eyaletini*, MÖ. 74 yılında *Bithynia Eyaletini,* MÖ. 63 yılında *Pontus* ve *Bithynia Eyaletini* ve Anadolu'nun güneyinde MÖ. 63 yılında *Syria Eyaletini* kurmuştur.

Roma Toplumunda Din

Roma toplumu Yunan toplumu gibi çok tanrılıdır. Romalıların ilk kültleri Latium bölgesinin yerel tanrılarıydı. Her aile kendi koruyucu tanrısına özel önem vermekle beraber diğer tanrılara da tapıyordu. Roma'nın kendine özgü bazı yerel veya sonradan geniş çaplı tapınım görmüş tanrısal figürleri olmakla birlikte Yunan tanrı ve tanrıçaları, isimleri değişerek ama temel özelliklerini koruyarak Roma pantheonunu oluştururlar. Ayrıca Hellenistik Dönem'de Büyük İskender'in daha yaşarken tanrısallaştırılması gibi, İmparatorluk Dönemi'nde de Roma imparatorlarının bazıları yaşarken, bazıları ise öldükten sonra tanrılaştırılmıştır. Bu kült tanrıça Roma kültüyle birleştirilmiş ve özellikle eyaletlerde gelişimi teşvik edilmiştir. Örneğin Ephesos'da (Efes) dört ayrı imparator adına **Sebasteionlar** inşa edilmişti. Ankyra (Ankara)'daki Augustus Tapınağı da bu amaçla yapılan bir yapıdır. Bazı Roma imparatorlarının ise ölümlerinden sonra anıları lanetlenmiştir.

Sebasteion: Tanrıça Roma ve tanrılaşmış Roma İmparatoruna tapmak için inşa edilen tapınak.

Romalılar, ele geçirdikleri yeni bölgelerdeki yerel dinlere karşı toleranslı davranmışlardır. Dolayısıyla eyaletlerdeki mevcut kültler gelişerek başkent Roma veya diğer metropollere de yayılarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. MS. 2 ve 3. yüzyıllarda parlak törenleri ve gizemli karakterleri ile insanlara çekici gelen Doğu dinleri, ölümden sonra başka bir dünyada ikinci bir hayat müjdeledikleri için oldukça popüler olmuştur. Bu sorunlara cevap veremeyen klasik tanrılar ise yavaş yavaş terk edilmiştir. Mısır'dan gelen İsis ve Serapis kültü, İran ve Doğu Anadolu üzerinden gelen Mithraizm ve Hristiyanlık bu dönemde geniş bir alana yayılmıştır .

İmparator Augustus zamanında ortaya çıkan Hristiyanlık, MS. 1. ve 2. yüzyıllarda özellikle fakir ve ezilen halk tabakaları arasında hızlı bir şekilde yayılır ancak bu yayılım Roma imparatorları tarafından çok şiddetli bir şekilde bastırılmaya çalışılır. Buna rağmen bu dinin popülerliği sonucu MS. 4. yüzyılda I. Constantinus zamanında Hristiyanlık önce serbest bırakılır, sonra da Roma İmparatorluğu'nun resmî dini olur. MS. 4. yüzyıl sonu 5. yüzyıl başında çok tanrılılık yasaklanmış, Hristiyanlık tapınımının olduğu tüm antik coğrafyada Eski Yunan ve Roma dönemlerine ait tapınaklar ya yıkılmış/yakılmış terk edilmiş ya da kiliselere dönüştürülmüştür.

ROMA MİMARLIĞI

Eski Yunan mimarisinin en önemli mekanı dinsel yapılar iken, Roma mimarisinde *opera publicum* (kamusal yapılar) daha önceliklidir. Kamusal yapılarda görkem ve

propaganda isteği baskındır. Mimaride ve şehircilikte simetri en çok dikkat edilen hususlardandır. Cephe mimarisi yine önemli bir unsurdur. Roma mimarisinin en önemli özelliklerinden biri geniş/büyük mekanların üstünü kapatabilme becerisi olmuştur. Kemer, tonoz ve kubbenin kullanılması geniş/büyük mekanların üstünü kapatabilme yetisi sağlamıştır. Özellikle çatıların kubbe ile örtülmesi mimarların ve mimarinin geldiği noktayı gösterir. Roma şehrindeki *Pantheon* yapısı bu uygulamanın en anıtsal örneğidir.

Resim 3.7

Pantheon. Roma

Roma mimarisinde tuğla ve harç yaygın ve yoğun olarak kullanılır. Çok katlı binalar inşa edilir. Bu binalar nişlerle, dekoratif bezemelerle ve heykellerle süslenir.

Hem Roma **lejyonlarının** rahat bir şekilde ulaşımlarını sağlamak hem de ticari hareketlilik açısından Roma yol sistemi, uygarlığın önemli unsurlarından bir tanesi olmuştur. Şehircilikte, özellikle de yeni kurulan kentlerde büyük oranda ızgara plan sistemi kullanılmıştır. Modern şehirciliğin atası olan bu uygulamanın Roma Dönemi'nden kalan güzel bir örneği Nikaia (İznik) kentinde hâlâ görülebilir.

Lejyon: Tüm Roma ordusunu ya da daha dar anlamda ağır piyadeleri kasteden temel askeri birlik.

İmparatorlar için inşa edilen *Arcus Triumphalisler (Zafer Takları)* Roma mimarisinin bir diğer anıtsal öğesidir. Senato kararı ile yapılan taklar kazanılan büyük bir zafer veya büyük bayındırlık faaliyetleri için inşa edilirdi. Takların en çok tercih edilen formu ise *tek gözlü* tipdir. Zafer takları büyük birer propaganda öğesi olarak imparatorun başarıları ile süslenirlerdi. Roma'da Forum Romanum'da yer alan Titus Takı önemli bir örnektir.

Resim 3.8

Titus Zafer Takı. Forum Romanum. Roma

Roma mimarisinde *hamam (thermae)* yapıları hem aldıkları anıtsal form ile mimarlık tarihinde hem de bir araya gelme, toplanma mekanı olarak sosyal hayat içerisinde oynadıkları rol ile oldukça önemlidir. Roma şehrinde bulunan hamam yapıları anıtsallıkları ile öne çıkarlar. Diğer bir yeni yapı tipi mahkeme ve borsa binası olarak kullanılan *basilikadır.* Kalabalık insan kitlelerini içerisine alabilen bu yapı tipinin mimari formu Geç Roma Dönemi'nden itibaren ilk Hristiyan kiliseleri için de model olarak kullanılmıştır.

Resim 3.9

Aspendos Tiyatrosu. Antalya/Serik (Belkıs köyü)

Roma Dönemi'nde Eski Yunan tiyatro planı bir takım değişikliklere uğramıştır. Tiyatronun orkestra kısmı yarım daire formunu alır. Sahne binası ile orkestra bütünleşir. Sahne alçak ve derin bir biçim alır. Özel localar tonozlu girişlerin üst kısmında konumlandırılır. Toplumun farklı sınıfları parmaklıklarla ayrılmış şekilde farklı yerlerde otururlar. Ayrıca tiyatro yapısı Eski Yunan tiyatroları gibi bir yamaca dayanmak zorunda olmadığından dış cephesi tamamı ile mimari bir form kazanmış, böylelikle mimariye bağlı plastik ile süslenebilmiştir. Aspendos tiyatrosu bütün Akdeniz'de bu türün en iyi örneğidir.

Sergilenen oyunlarda da birtakım değişiklikler olmuştur. Edebi eserlerden ziyade toplum tabakalarının genel zevklerine veya heyecanlarına yönelik gösteriler öne çıkmıştır. Daha çok batı eyaletlerinde yaygın olan *amfitiyatro* ise tam daire veya elips planlıdır. En önemli örneği Roma'daki Colloseum'dur.

Su her anlamda en yaşamsal ihtiyaçtır. Suyun yaşam alanına bazen uzak mesafelerden getirilmesi gerekir. *Aquaduktler (Su kemerleri)* bu bağlamda Roma mimarisinin çok önemli bir öğesidir. Fransa'da bulunan *Pont du Gard* ve İstanbul'da bulunan *Valens (Bozdoğan)* su kemerleri bu yapı tipinin önemli örnekleri arasındadır.

ROMA HEYKELTRAŞLIĞI VE PORTRE SANATI

Roma heykel sanatını tanımlarken bazı temel unsurlar üzerinde mutlaka durulmalıdır. Bu temel unsurlardan önemli bir tanesi kopyacılıktır. Romalı heykeltraşlar Yunan heykeltraşlarının yaptıkları heykelleri kopyalamışlardır. Bu heykeller büyük evlerde, evlerin bahçelerinde veya kentlerde önemli kamusal alanlarda sergilenirdi. Eski Yunan heykel sanatını büyük oranda Roma Dönemi'nde yapılan kopyalar ve antik yazarların tasvirleri yoluyla öğreniyoruz. Diğer bir temel unsur ise Roma portre sanatıdır. Portre sanatında sadece tanrısal figürler veya imparator/hanedan mensupları, önemli kişiler değil, toplumun diğer kesimleri de realist bir şekilde betimlenmiştir.

Augustus (Octavianus) ile ilgili bazı sanat eserleri Roma heykeltraşlığının önemli örnekleri arasındadır. Onunla ilgili en önemli heykel Prima Porta'dır.

Augustus'un Prima Porta heykelini yapan sanatçı MÖ. 5. yüzyılın belki de en önemli iki sanatçısından biri olan Polykleitos'un *Doryphoros* heykelini örnek almıştır. Onunla ilgili bir diğer önemli sanat eseri *Gemma Augustea*'dır. Augustus'un Barış Sunağı *Ara Pacis Augustae* onun dönemini en iyi temsil eden eserlerden biri olup, bir başyapıttır. Ara Pacis sunağı etrafında Roma ile ilgili önemli mitoslar ve olaylar betimlenmiştir. Roma İmparatorluk Dönemi'nde Anadolu'da pek çok heykel atölyesi kurulmuştur. Aphrodisias veya Pamphylia heykeltıraşlık okulları bunlar arasında sayılabilir. Kabartma sanatının çok güzel örnekleri ise lahitler üzerinde görülmektedir. Anadolu'da üretilen kabartmalı lahitler Roma İmparatorluğu'nun her tarafına satılmıştır.

Resim 3.10

Augustus Prima Porta. Vatikan Müzesi/Braccio Nuovo

Roma Mimarisi'nin temel özellikleri nelerdir?

SIRA SİZDE 5

Özet

AMAÇ 1 *Tunç Çağı'nda Ege kültürlerini genel hatlarıyla tanımlamak.*

Ege arkeolojisi içerisinde genel hatlarıyla MÖ. 3000-1100 arasına tarihlendirilen Tunç (Bronz) Çağı Ege'de birbirleriyle yoğun ilişkilere sahip dört ana bölgede incelenir. Kıta Yunanistan'da *Miken/Hellas,* Ege adalarında *Kiklad (Kyklad)*, Girit Adasında *Minos* adını alan uygarlıklar ve Batı Anadolu'da Troya *(Troia)* kenti, bölgesi ve etkileşim alanı Tunç Çağı'nda Ege kültürünü oluşturur.

AMAÇ 2 *Eski Yunan Uygarlığı'nın karakteristik özelliklerini açıklamak.*

Dor istilası ile sona eren Miken/Myken Uygarlığı'ndan sonra da Ege'nin iki yakası arasındaki ilişkiler devam etmiştir. Geometrik Dönem'den günümüze korunagelen en temel unsur çanak çömlek buluntulardır. Vazolar üzerindeki geometrik motifler çağa adını verecek kadar dönemin karakteristik özelliğidir. Bu dönemde Kıta Yunanistan'dan Batı Anadolu kıyılarına dalgalar halinde göçler olmuştur. Genel olarak bu göçlerin Aioller, İon'lar ve Dor'lar tarafından gerçekleştirildiği söylenebilir. İonia Bölgesi ve şehirleri ulaştıkları kültürel seviye ile insanlık tarihinde gerçekten özel bir konumdadır. Pers işgaline değin bu şehirlerden bazıları Kıta Yunanistan'daki Atina ile birlikte günümüzde *Eski Yunan Uygarlığı* şeklinde adlandırılan yüksek kültür düzeyinin en önemli itici unsurları olmuşlardır. MÖ. 8-6. yüzyıllar arasında Yunan kentlerinin kolonizasyon dönemi gerçekleşmiştir. Çeşitli zorunluluklar ve/veya ticaret için yeni koloniler kurulmuştur. Kıta Yunanistan ve Batı Anadolu'daki Yunan kentleri Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında koloni şehirleri kurmuşlardır. Yunan pantheonunun oluşumu ile ilgili olarak Hesiodos'un Theogonia'da aktardıkları kabul edilir. Yine Hesiodos'un *İşler ve Günler,* Homeros'un İlyada ve Odysseia'da oluşturmuş oldukları düzen, Yunan dininin ve tanrısal-mitolojik varlıkları ve figürleri, dolayısıyla Eski Yunan toplumunun inanç değerleri, algıları, olayları ve doğayı yorumlama sistemleri üzerine son derece önemli değerlerdir.

AMAÇ 3 *Eski Yunan mimarlığını değerlendirmek.*

Büyük boyutlu heykeller olarak düşünülen insan şeklindeki tanrılara ev yapma ihtiyacı/düşüncesi Eski Yunan mimarisinin en önemli ve kutsal yapıları olan tapınakları ve kutsal alanları ortaya çıkartmıştır. Eski Yunan tapınakları pronaos, naos (cella) ve opisthodomos kısımlarından oluşur. Tapınaklar inşa edildikleri düzenlere, sahip oldukları planlara, cephelerindeki sütun sayılarına ve sütun eksenlerine göre farklı isimler alırlar. Tapınaklar dışında agora, bouleuterion, prytaneion ve tiyatrolar Eski Yunan mimarlığının en önemli kamusal ve sosyal yapılarını oluşturur.

AMAÇ 4 *Eski Yunan heykeltraşlığını ana hatlarıyla tanımlamak.*

Arkaik Çağ'da Yunan sanatında ilk kez doğal ölçülerde heykeller yapılmaya başlamıştır. Heykel sanatının başlıca temaları Kuros ve Kore heykelleridir. Arkaik Dönem'den Klasik Döneme geçişte duruşun değişimi çok önemlidir. Arkaik eserlerde cephesellik vardır. MÖ. 500 yıllarına kadar heykellerde hareket yoktu. Vücudun iki yarısı birbirine simetrikti. Klasik çağda bu değişmektedir. Heykelin ağırlığı tek bacakta toplanmaya başlar, ana eksen yayvan hale gelir ve simetriyi bozar. En önemli hareket eserin baş kısmındadır. Klasik Dönem'de eserler daha çok 3/4 profilden yapılır. Arkaik ve Klasik Dönem arasındaki önemli bir fark da çehrenin ifadesidir. Arkaik Dönem eserlerinde, simetriden dolayı *arkaik gülümseme* denen ifade vardır. Klasik Dönem'e geçişte yüz daha doğal bir görünüme kavuşur. Hellenistik Çağ'da heykel sanatında konularda çeşitlilik başlamıştır.

Roma Uygarlığı'nın karakteristik özelliklerini açıklamak.

Roma, Tiberius nehrinin kenarında yedi tepe üzerine kurulmuş bir kenttir. Roma'nın kuruluşu MÖ. 753 kabul edilir. Kentin kuruluş mitoslarında dişi kurt tarafından emzirilen Romulus öne çıkar. Ayrıca Troia savaşından sonra denize açılan Troia'lı Aeneas'ın da Roma'nın soy atası olduğu inancı Roma'nın Anadolu ile olan ilişkilerinde her zaman önemli rol oynamıştır. Roma MÖ. 3. yüzyılda tüm İtalya'ya egemen hale gelmiştir. Roma Kenti, Krallık, Erken Cumhuriyet, Geç Cumhuriyet dönemlerini yaşamıştır. Geç Cumhuriyet Dönemi aynı zamanda Yunan hayranlığının ortaya çıktığı dönemdir. MÖ. 31 yılında Antonius ve Kleopatra ittifakına karşı Actium savaşını kazanan Octavianus MÖ. 27 yılında Augustus ünvanını alarak ilk Roma imparatoru olur ve Iulius-Claudius hanedanının iktidarı başlar. MÖ. 31 yılında Antonius ve Kleopatra ittifakına karşı *Actium savaşını* kazanan Octavianus MÖ. 27 yılında Augustus ünvanını alarak ilk Roma imparatoru olur ve *Iulius-Claudius hanedanının* (MÖ. 27 - MS. 68) iktidarı başlar. Hanedan Augustus sonrası Tiberius, Caligula, Claudius ve Nero ile MS. 68 yılına dek Roma'yı yönetir. MS. 68-69 arasına *Dört İmparatorlar Yılı* denir. MS. 69 yılında Vespasianus ile MS. 96 yılına dek sürecek olan *Flavius Hanedanı Dönemi* (MS. 69-96) başlar. Flaviuslar sonrası Nerva, Traianus ve Hadrianus'un imparator olduğu *Antoninuslar Dönemi* (MS. 98-193), *Severuslar Dönemi* (MS. 193-235), *Asker İmparatorlar Dönemi* (MS. 235-284), İmparator Diokletianus ile başlayan *Tetrarşi Dönemi* (MS. 284-324) ve son olarak *Constantinus Dönemi* (MS. 324-363) ile Roma imparatorluğu sona erer. Roma İmparatorluğu'nun doğudaki geleneksel sınırı Euphrates (Fırat) Irmağı'dır. MS. 330 yılında Constantinopolis (Sarayburnu/İstanbul) kentinin kurulmasıyla, Roma İmparatorluğu'nun başkenti de doğuya taşınmıştır. MS. 5. yy.da Roma İmparatorluğu, batı yarısı kavimler göçü baskısı ile yıkılmış, doğusunda ise halk ve devlet yönetimi Hristiyanlaşıp Bizans İmparatorluğu'na dönüşerek varlığını sürdürmüştür.

Roma mimarlığını değerlendirmek.

Eski Yunan mimarisinin en önemli mekanı dinsel yapılar iken, Roma mimarisinde *opera publicum (kamusal yapılar)* daha önceliklidir. Kamusal yapılarda görkem ve propaganda isteği baskındır. Mimaride ve şehircilikte simetri en çok dikkat edilen hususlardandır. Cephe mimarisi yine önemli bir unsurdur. Roma mimarisinin en önemli özelliklerinden biri geniş/büyük mekanların üstünü kapatabilme becerisi olmuştur. Kemer, tonoz ve kubbenin kullanılması geniş/büyük mekanların üstünü kapatabilme yetisi sağlamıştır. Roma mimarisinde tuğla ve harç yaygın ve yoğun olarak kullanılır. Çok katlı binalar inşa edilir. Roma yol sistemi, uygarlığın önemli unsurlarından bir tanesi olmuştur. Şehircilikte, özellikle de yeni kurulan kentlerde büyük oranda ızgara plan sistemi kullanılmıştır. İmparatorlar için inşa edilen *Arcus Triumphalisler (Zafer Takları), hamam (thermae)* yapıları, mahkeme ve borsa binası olarak kullanılan *basilikalar, aquaduktler (Su kemerleri)* Roma mimarisinin antik çağ mimarisine kazandırdığı önemli yapılardır.

Roma heykeltraşlığı ve portre sanatını kavramak.

Roma Heykel Sanatını tanımlarken bazı temel unsurlar üzerinde mutlaka durulmalıdır. Bu temel unsurlardan önemli bir tanesi kopyacılıktır. Romalı heykel sanatçıları Yunan ustaların yaptıkları heykelleri kopyalamışlardır. Bu heykeller büyük evlerde, bu evlerin bahçelerinde veya kentlerde önemli kamusal alanlarda sergilenirdi. Portre sanatında sadece tanrısal figürler veya imparator/hanedan mensupları, önemli kişiler değil, toplumun diğer kesimleri de realist bir şekilde betimlenmiştir.

Kendimizi Sınayalım

1. Tunç Çağı'nda Ege Arkeolojisi için en doğru gruplanmış bölgeler aşağıdakilerden hangisidir?
a. Kıta Yunanistan, Batı Anadolu, Girit Adası.
b. Kıta Yunanistan, Batı Anadolu, Mısır.
c. Kıta Yunanistan, Mısır, Marsilya kıyıları.
d. Batı Anadolu, Mısır, Tibet.
e. Mısır, Kartaca, Fenike.

2. Girit Adası'nda Minos Uygarlığı'nın en önemli mimari öğeleri hangi yapı türüdür?
a. Evler
b. Saraylar
c. Merdivenler
d. Çeşmeler
e. Mezarlar

3. Kiklad (Kyklad) Kültürü için aşağıdakilerden hangi zaman dilimi ve coğrafi bölge en doğru veridir?
a. MÖ. 5-4. bin arası, Karadeniz.
b. MÖ. 6-5. bin arası, Mısır
c. MÖ. 3-2. bin arası, Ege Denizi.
d. MÖ. 7-6. bin arası, Hint Okyanusu.
e. MÖ. 4-3. bin arası, Akdeniz.

4. Yaklaşık olarak MÖ. 1600-1580 ile 1200-1100 yılları arasında Kıta Yunanistan'daki Son Hellas kültürüne ne isim verilir?
a. Atlantis Kültürü
b. İç Batı Anadolu Kültürü
c. Minos Kültürü
d. Myken Kültürü
e. Troya Kültürü

5. Arkaik Çağ hangi zaman dilimini kapsar?
a. MÖ. 3000-2500
b. MÖ. 2700-2000
c. MÖ. 2000-1950
d. MÖ. 480-330
e. MÖ. 700-480

6. İyonya Bölgesi neresidir?
a. Batı Anadolu'da Gediz (Hermos) nehri ile Büyük Menderes (Maiandros) nehirleri arasında kalan kısımdır.
b. Güney İtalya ve Sicilya Adası'nı kapsayan bölgedir.
c. Kıta Yunanistan ile İtalya arasında kalan denizdir.
d. Troas (Biga Yarımadası) ile İzmir Körfezi arasındaki bölgedir.
e. Datça ve Bodrum yarımadalarını kapsayan bölgedir.

7. Hellenistik Çağ hangi zaman dilimini kapsar?
a. MÖ. 1100-800
b. MÖ. 800-500
c. MÖ. 330-30
d. MÖ. 400-330
e. MÖ. 500-400

8. Aşağıdakilerden hangisi Roma Uygarlığı üzerinde çok etkili olmuştur?
a. Etrüsk Uygarlığı
b. Latin Uygarlığı
c. Eski Yunan Uygarlığı
d. Minos Uygarlığı
e. Miken Uygarlığı

9. Aşağıdakilerden hangisi Roma Dönemi'nin tipik yapılarından biri **değildir?**
a. Basilikalar (Mahkeme ve borsa binaları)
b. Hamamlar
c. Tiyatrolar ve amfitiyatrolar
d. Aquaduktler (su köprüleri)
e. Piramitler

10. Prima Porta nedir?
a. Augustus'a adanmış görkemli bir Roma tapınağıdır.
b. Augustus'un yaptırdığı önemli bir Roma kamu binasıdır.
c. Augustus'un Actium savaşını kazanırken bindiği atının adıdır.
d. Sadece Augustus'un giyebildiği bir Roma kıyafetidir.
e. Augustus'un ünlü bir heykeline verilen isimdir.

Okuma Parçası

Genç Plinius'un Anadolu Mektupları:

Mektup 75: Plinius'tan İmparator Traianus'a
Efendim, Pontuslu Iulius Largus, her ne kadar kendisiyle henüz görüşüp konuşmadıysam da -kuşkusuz senin karar yetine güven duydu- sana duyduğu saygının, deyim yerindeyse, yönetimini ve uygulamasını bana emanet etti. Nitekim, vasiyeti yoluyla mirasını üzerime almamı ve kendimi varis ilan etmemi, ardından, mirastan 50 bin nummus çıkardıktan sonra kalan miktarın tamamını Heraclea ve Tieium kentlerine vermemi, senin onuruna ithaf edilecek yapılar yapmak ya da Traianus Oyunları adıyla beş yılda bir yapılan oyunlar düzenlemek arasında bir karara varmamı istedi. Durumu, özellikle, hangisini seçmem gerektiğini belirlemen için bilgine sunmayı düşündüm.

Mektup 76: Traianus'tan Plinius'a
Iulius Largus, çok iyi tanıyormuşçasına, sana güven duydu. Bu yüzden, anısını ölümsüzleştirmeye en uygun olan şeyi, her bir yerin koşuluna göre seçmek ve en iyisi olduğunu düşündüğün çözümü gerçekleştirmek sana düşer.

Mektup 77: Plinius'tan İmparator Traianus'a
Efendim, çok seçkin kişi Calpurnius Macer'e, Byzantium'a bir centurio birliği göndermesini buyurmakla çok öngörülü davrandın. Benzer saygınlığın Iuliopolislilere de sağlanması gerektiğini düşünüp düşünmediğini dikkate al; onların kenti, çok küçük bir kent olmakla birlikte, çok ağır yükümlülükler altındadır ve ne kadar zayıf olursa o kadar daha ağır haksızlıklara katlanıyor. Öte yandan, Iuliopolis kentine bağışlayacağın herhangi bir şey tüm eyaletlere de yarar sağlayacaktır. Nitekim kent Bithynia girişindedir ve buraya gelen çok sayıda yolcu için geçiş noktasıdır.

Kaynak: Plinius, Epistulae, 10. Kitap (Genç Plinius'un Anadolu Mektupları), (çev. Çiğdem Dürüşken - Erendiz Özbayoğlu), Yapı Kredi Yayınları, Kazım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi, İstanbul, 2001.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. a	Yanıtınız yanlış ise "Tunç Çağı ve Ege" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. b	Yanıtınız yanlış ise "Minos Uygarlığı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. c	Yanıtınız yanlış ise "Kiklad (Kyklad) Uygarlığı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. d	Yanıtınız yanlış ise "Miken (Myken) Uygarlığı ve Kıta Yunanistan" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. e	Yanıtınız yanlış ise "Eski Yunan Uygarlığı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. a	Yanıtınız yanlış ise "Eski Yunan Uygarlığı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. c	Yanıtınız yanlış ise "Eski Yunan Uygarlığı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. c	Yanıtınız yanlış ise "Roma Uygarlığı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. e	Yanıtınız yanlış ise "Roma Mimarlığı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. e	Yanıtınız yanlış ise "Roma Heykeltraşlığı ve Portre Sanatı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Minos Uygarlığı'nın kültür kronolojisi iki farklı yorumla şekillenmiştir. Sir Arthur Evans, Minos Uygarlığı'nın dönemlerini Knossos Sarayında yapmış olduğu bilimsel arkeolojik çalışmalarda elde ettiği çanak çömlek buluntulara göre ortaya koymuştur. Evans'ın keramik yorumuna göre adada Tunç Çağı Erken, Orta ve Geç Minos şeklinde düşünülür. Diğer bir bilimsel düşünce ise Girit saraylarının mimari evrelerine göre dönemlerin belirtilmesidir. Bu yoruma göre ise uygarlık Saraylar Öncesi Çağ, İlk Saraylar Çağı, İkinci saraylar Çağı ve Saraylar Sonrası Çağ olarak bölümlenir.

Sıra Sizde 2

Savaşın yaklaşık olarak MÖ. 1200-1150 yılları arasında gerçekleştiği düşünülür. Eski Yunan sanat eserlerini ve mimari plastiği en çok etkileyen mitolojik konulardan biri olan Troia Savaşı, Bronz Çağ'ın sonlarında Kıta Yunanistan ve Batı Anadolu'nun en önemli iki gücünün mücadelesidir. Mitoslara göre savaş Mykenai kralı Agamemnon'un kardeşi Menelaos'un karısı Helene'nin, Troia kralı Priamos'un oğlu ve Hektor'un kardeşi Paris (Aleksandros) tarafından kaçırılması nedeniyle çıkmıştır. Savaşın gerçek nedeni ise deniz ticareti yolları üzerindeki hakimiyet mücadelesi olmalıdır.

Sıra Sizde 3

Atina kenti, "Eski Yunan Uygarlığı" şeklinde de tanımlanan "Klasik" değerler bütününün ruhani önderidir. Tıpkı Büyük devlet adamı Perikles'in Klasik Dönem Atina'sının ruhani önderi olduğu gibi. Pers tahribatı sonrası, Perikles zamanında inşa edilen yapılar, özellikle de Athena Parthenon tapınağı, uygarlığın en güçlü sembolleridir. MÖ. 5. yüzyılda, Perikles döneminde akropolis artık siyasi önemini yitireli çok zaman olmuştur ancak dini ve kültürel özelliklerini arttırarak sürdürmüştür. Akropolisin bu dönemde savunmaya yönelik bir tavrı yoktur. Artık bir simge niteliğine bürünmüştür. Tamamen mermerden yapılmış Parthenon bu simgenin başıdır. Akropolis'in diğer önemli yapıları "Propylaion", "Athena Nike tapınağı" ve "Erekhtheion"dur.

Sıra Sizde 4

Eski Yunan tiyatrosunun mimari yapısında üç temel öğe bulunmaktadır:

1. Orkestra: Daire formunda, sıkıştırılmış topraktan meydana gelmiş sahne, alandır.
2. Cavea veya Theatron: Yarım daire formunda, izleyicilerin oturma yeridir.
3. Sahne Binası olan "Skene": Sahne binasının tiyatro eşyalarını saklamak, sesi iç tarafa aksettirerek akustiğe katkı sağlamak, dekor-fon oluşturmak, oyuncuların kostüm değişimlerine mekan sağlamak gibi unsurları da vardır.

Sıra Sizde 5

Roma mimarisinde opera publicum (kamusal yapılar) daha önceliklidir. Kamusal yapılarda görkem ve propaganda isteği baskındır. Mimaride ve şehircilikte simetri en çok dikkat edilen hususlardandır. Roma mimarisinin en önemli özelliklerinden biri geniş/büyük mekanların üstünü kapatabilme becerisi olmuştur. Kemer, tonoz ve kubbenin kullanılması geniş/büyük mekanların üstünü kapatabilme yetisi sağlamıştır. Özellikle çatıların kubbe ile örtülmesi mimarların ve mimarinin geldiği noktayı gösterir. Roma şehrindeki "Pantheon" yapısı bu uygulamanın en anıtsal örneğidir. Roma mimarisinde tuğla ve harç yaygın ve yoğun olarak kullanılır. Çok katlı binalar inşa edilir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Akşit, O. (1985). **Roma İmparatorluk Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Alexiou, S. (1991). **Minos Uygarlığı,** (çev: E. Tül Tulunay), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Atlan, S. (1970). **Roma Tarihi'nin Ana Hatları I: Cumhuriyet Devri,** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Boardman, J. (2001). **Yunan Heykeli Arkaik Dönem,** (çev. Yaşar Ersoy), Homer, İstanbul.

Boardman, J. (2005). **Yunan Heykeli Klasik Dönem**, (çev. Gürkan Ergin), Homer, İstanbul.

Boardman, J. (1995). **Greek Sculpture The Late Classsical Period,** Thames & Hudson, London.

Boardman, J. (2003). **Siyah Figürlü Atina Vazoları,** (çev. Gürkan Ergin), Homer, İstanbul.

Boardman, J. (2002). Kırmızı Figürlü Atina Vazoları, (çev. Gürkan Ergin), Homer, İstanbul.

Carpenter, T. H. (2002). **Antik Yunan'da Sanat ve Mitoloji,** (çev. Bensen Ünlüoğlu), Homer, İstanbul.

Coulton J. J. (1977). **Ancient Greek Architects at Work,** Cornell University Press, New York.

Dinsmoor, W. B. (1975). **The Architecture of Ancient Greece,** Batsford, London.

Jenkins, I. (2006). **Greek Architecture and Its Sculpture,** British Museum, London.

Kretzschmer, F. (2000). **Antik Roma'da Mimarlık ve Mühendislik,** (çev. Zühre İlkgelen), Arkeoloji ve sanat Yayınları, İstanbul.

Lawrence, A. W. (1990). **Greek Architecture,** Penguin, London.

Mansel, A. M. (1988). **Ege ve Yunan Tarihi,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Spawforth, T. (2006). **The Complete Greek Temples,** Thames & Hudson, London.

Stewart, A. (1990). **Greek Sculpture,** Yale University Press, New Haven.

Thorpe, M. (2002). **Roma Mimarlığı,** (çev. Rıfat Akbulut), Homer, İstanbul.

Wheeler, M. (2004). **Roma Sanatı ve Mimarlığı,** (çev. Zeynep Koçel Erdem), Homer, İstanbul.

Wycherley, R. E. (1993). **Antik Çağ'da Kentler Nasıl Kuruldu?,** (çev: N.Nirven- N. Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

4

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Ortaçağ kavramı ve Batı Roma İmparatorluğu'nun Kavimler Göçü sonrası yıkılması ile Erken Ortaçağ'da Avrupa'daki yeni siyasi ve kültürel dönüşümleri değerlendirebilecek,
- Papalık gücünün imparatorluk makamınca sınırlandırılmasının yüzyıllar boyu süren bir çatışmaya nasıl yol açtığını açıklayabilecek,
- Yüzyıl Savaşları'nın ve büyük Veba Salgını'nın Fransa ve İngiltere'deki siyasi ve ekonomik etkilerini tartışabilecek,
- Ortaçağ Avrupa'sının kültür, sanat ve mimarisinin belirleyici özelliklerini değerlendirebilecek,
- İmparator Constantinus'un tahta çıkış sürecinde ve sonrasında imparatorluğun içinde bulunduğu politik ve dinsel koşulları tartışabilecek,
- İmparator Heracleius'un varoluş savaşını nasıl kazandığını açıklayabilecek,
- İkonoklasm hareketinin politik sonuçlarını değerlendirebilecek,
- Makedonya Hanedanı Dönemi'ndeki siyasi gelişmeleri tartışabilecek,
- Komnenos Hanedanı Dönemi'ndeki siyasi gelişmeleri açıklayabilecek,
- Palaiologos Hanedanı Dönemi'ndeki siyasi gelişmeleri değerlendirebilecek,
- Doğu Roma (Bizans)'nın kültür, sanat ve mimarisinin belirleyici özelliklerini tanımlayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Magna Karta
- Simoni
- Cluny Reformu
- Thema
- Milano Fermanı
- İkonoklasm
- Donatism-Arianism
- Konsil

İçindekiler

Genel Uygarlık Tarihi

Ortaçağ Avrupa-Doğu Roma (Bizans) Tarihi ve Uygarlığı (MS. 4-15. Yüzyıl)

- GİRİŞ
- ORTAÇAĞ KAVRAMI VE ERKEN ORTAÇAĞ'DA AVRUPA (5-11. YÜZYIL)
- ASIL ORTAÇAĞ (11-14. YÜZYIL)
- GEÇ ORTAÇAĞ (14-15.YÜZYIL)
- ORTAÇAĞ AVRUPASI'NDA KÜLTÜR, SANAT VE MİMARİ
- DOĞU ROMA (BİZANS) KAVRAMI VE SİYASAL DÜŞÜNCESİ
- CONSTANTİNUS DÖNEMİ (ERKEN BİZANS DÖNEMİ
- HERACLEIUS DÖNEMİ
- MAKEDONYA HANEDANI DÖNEMİ (ORTA BİZANS DÖNEMİ)
- PALAIOLOGOS HANEDANI (GEÇ BİZANS DÖNEMİ)

Ortaçağ Avrupa-Doğu Roma (Bizans) Tarihi ve Uygarlığı (MS. 4-15. Yüzyıl)

ORTAÇAĞ KAVRAMI VE ERKEN ORTAÇAĞ'DA AVRUPA (5-11. YÜZYIL)

Ortaçağ Kavramı

Ortaçağ kavramı ilk olarak Rönesans Dönemi tarihçilerince kullanılmıştır. Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden (MS. 476) Batı'nın yüzyıllar boyunca unuttuğu antik değerlerle yeniden tanıştığı *Yeniden Doğuş* anlamına gelen *Renaisance (Rönesans)* Dönemi'ne kadar sürdüğü genel olarak kabul edilir. Batılı tarihçilerin 18. yüzyılın ortalarına kadar çıkardıkları bu dönemin bitiş tarihi, Türk tarihçiler için Doğu Roma (Bizans) başkenti Constantinopolis (İstanbul)'in fethedildiği 1453 yılıdır. Avrupa Ortaçağı, Erken Ortaçağ (5-11. yüzyıl), Asıl Ortaçağ (11-14. yüzyıl) ve Geç Ortaçağ (14-15. yüzyıl) ; Doğu Roma (Bizans) tarihi ise Erken Bizans Dönemi (4-7. yüzyıl), Orta Bizans Dönemi (7-11. yüzyıl) ve Geç Bizans Dönemi (11-15. yüzyıl) olarak üçe ayrılabilir.

Geç Roma imparatorlarından I. Theodosius MS. 395 yılında Roma İmparatorluğu'nu *Batı* ve *Doğu Roma* olmak üzere kalıcı olarak oğulları arasında ikiye bölmüştür. *Batı Roma İmparatorluğu,* halkın çoğunun Latince konuştuğu bölgelerde kurulmuştu. Başlangıçta başkent, Roma'dan daha korunaklı ve kuzey sınırına daha yakın bulunan Mediolanum (Milano)'dur. Ancak MS. 402'de başkent Ravenna'ya taşınmıştır. Batı Roma İmparatorluğu MS. 476 yılında son imparatoru Romulus Augustus'un tahtı Visigot Kralı Odoacer'e terk etmesi ile yıkılmıştır. Bu tarihten itibaren Germen kabileleri kendi devletlerini kurarak modern Avrupa devletlerinin temellerini atmışlardır.

Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) ise başkenti Constantinopolis olmak üzere, imparatorluğun Yunanca konuşulan bölgelerinde kurulmuştur. Latince, hukuk ve kanun metinlerinde resmî dil olarak kullanılmaya devam etse de, MS. 6. yüzyılda resmî belgelerden çıkarak yerini tamamen Yunancaya bırakmıştır. Doğu Roma İmparatorluğu, İstanbul'un 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmesine kadar varlığını sürdürmüştür. Tarihçiler, eski Roma İmparatorluğu ile karıştırılmaması için bu devlete Bizans ismini vermiştir. Bununla birlikte Bizans imparatorları ve halkı devletin yıkılışına dek kendilerini Romalı olarak kabul etmişlerdir. Günümüzde dilimize de geçen *Rum* kelimesi aslında *Romalı* demektir.

Kavimler Göçü ve Sonuçları

MS. 4. yüzyılın başlarında İskandinavya'da yaşayan Germen kavimleri, nüfus artışı ve kaynakların yetersiz kalışı yüzünden güneydeki Roma İmparatorluğu'nun Ren-Tuna hattındaki sınırlarına yığıldılar. Orta Asyalı Hun Türkleri batıya doğru yürüyüşe geçtiklerinde Germenler'den *Ostrogotlar (Doğu Gotları)* ve *Visigotlar (Batı Gotları)* ile karşılaştılar. Hunlar'dan kaçan Gotlar, Roma sınırlarına ilerlerken karşılaştıkları diğer Germen kabilelerini domino taşı etkisiyle batıya doğru ittiler. *Visigotlar* 376 yılında kitleler hâlinde Roma İmparatorluk topraklarına girdiler. Bir süre sonra güney Galya (bugünkü Fransa) ve İspanya'ya ilerlediler. *Ostrogotlar* İtalya'da yerleştiler 4. yüzyıl sonu, 5. yüzyıl başında başka Germen kavimleri de ortaya çıktı. *Vandallar,* Ren sınırını aşıp Avrupa'yı kat ederek İspanya üzerinden Kuzeybatı Afrika ve Batı Akdeniz kıyılarına geçerek krallık kurdular. Onları takiben *Burgundlar* Galya'nın güneyinde, *Angel ve Saxonlar* Britanya'da yerleştiler. *Sal ve Ripuart Frankları* iki koldan orta ve kuzey Galya'ya yerleşerek *Frank Krallığı*'nı kurdular. 410'da Visigotlar, Alaric (370-410)'in komutasında Roma idaresine karşı ayaklanarak başkent Roma'yı yağmaladılar. 451-453 döneminde İtalya, çağdaşlarının Tanrının Kırbacı olarak tanımladığı Atilla önderliğindeki (öl. 453) Hun istilasına uğradı. 5. yüzyıl ortalarında Batı Roma İmparatorluğu'nda iktidar, barbar liderlerin eline geçti. 476'da Ostrogot şefi Odoacer (434-493) Roma İmparatoru Romulus Augustulus'u tahttan indirdi. Başka bir Germen şefi Theodoric (454-526), Odoacer'ı yenerek yerine geçti. Theodoric, İtalya'da Roma imparatorunun tam onayı ve hem Romalı hem de Germen halkın tam desteğiyle hüküm sürdü. Britanya ve Afrika dışında tüm Avrupa'da Latince, Roma hukuku ve yönetim biçimi, Germen kurumlarıyla yan yana yaşadı. Theodoric'in yönetimi altında Germen hukuku geçerli hale geldi.

Erken Ortaçağ'da Avrupa'da oynadığı siyasi rolle *Frank Devleti* öne çıktı. Kavimler Göçü sonrasında Batı Avrupa dönüşüme uğradı. Romalılar ve Germenler karışıp kaynaştılar. İdari üstünlük Germenlerde, kültürel üstünlük her zaman Romalılarda kaldı. Gotlar ve Franklar, Romalılaştılar. Latin dili, Nikaia Hristiyan dogması ile Roma hukuku ve yönetim tarzı Ortaçağ boyunca Batı dünyasında az-çok hâkim oldu. Ortaçağ'ın bu karanlık döneminde Avrupa, devlet otoritesinden yoksun kaldı, büyük bir karmaşaya sürüklendi. Batı'nın o zamana kadar bildiği devlet anlayışıyla ilgisi olmayan birçok Barbar krallık kuruldu. Bu köklü değişiklik, siyasi, ekonomik ve sosyal yapıyı değiştirdi: Ortaçağ Avrupası'na damgasını vuran ve Geç Ortaçağ Dönemi'ne kadar siyasi yapıyı şekillendiren *feodalizm* ortaya çıktı. Feodalizm, teoride siyasî erkin feodal piramidin en yukarısındaki kralda toplandığı ve onun, gücünü mutlak sadakat koşuluyla ve kontrollü olarak derebeyleriyle paylaştığı bir idare tarzıdır. Avrupa'daki birçok siyasi bunalımın nedeni de bu sistemdir.

Frank Devleti

Barbar devletleri arasında en uzun ömürlü olanıdır. Kapladığı alan Roma İmparatorluğu'nun mirasına sahip çıkmasını sağladı.Roma Galya'sında hakim olan *Sal Franklarının* başındaki *Childeric*'in MS. 470'te bölgeninin Romalı şeflerini ortadan kaldırarak Frank kontrolünü kurmasından sonra oğlu *Clovis*'in MS. 486'da Frank egemenliğini güçlendirmesi Roma Galya'sında ilk Frank hanedanı olan *Merovenjlerin* yönetimini başlatır. Clovis'in Fransa'nın kurucusu ve Fransız krallarının atası kabul edilmesinin nedeni budur. Son Merovenj kralı Dagobert'in ölümü ile (639) krallık üç eyalete *(Neustria, Austrasia ve Burgundiya)* bölünür. 751'de saray nazırı

Pepin aristokrasinin desteğiyle papanın elinden taç giyerek Frank tahtına geçmesi ile Merovenj Böylece Merovenj Hanedanı sona erer ve Karolenj Hanedanı idareye geçer. Bu hanedanın en ünlü yöneticisi *Büyük Karl (Charlemagne)* olmuştur (747-814). *Karolenj Rönesansı* olarak da tanımlanan bu dönemde ülke, idari ve yargı yetkileriyle donatılmış taşra yöneticileri Kontların iş başında olduğu *Kontluklara* ve askeriyeden sorumlu *Düklerin* bulunduğu *Dükalıklara* bölünür.

Büyük Karl, İspanya, İngiltere ve kuzey İtalya'daki eğitim aktiviteleri ile ilgilendi. Bu dönemde manastır okulları ve **scriptoriumların** sayısı arttı. Buralardaki çalışmalar sayesinde Latin edebiyat eserlerinin çoğu bugüne ulaşabildi. *Karolenj Dönemi*'nin en önemli siyasî olayı Büyük Karl'ın Papa III. Leo'nun elinden Batı Roma İmparatoru olarak taç giymesidir (800 yılı, Noel günü). Bu olayın tarihi önemi Doğu ve Batı İmparatorlukları arasında siyasi çatışmayı başlatmasıdır. Büyük Karl, Doğu Roma İmparatorları gibi **caeseropapistik** bir hükümdardı. Büyük Karl, ölümünden önce krallığını üç oğlu arasında paylaştırdı. Küçük oğulu *Şişman Ludwig* Doğu krallığını (yani bugünkü Almanya'yı), *Kel Charles (Şarl)* Batı krallığını (bugünkü Fransa'yı) aldı. Büyük oğul Lothar, imparator ünvanıyla İtalya ve Alsace-Lorrain'i aldı. Bu toprak paylaşımını karara bağlayan *Verdün Antlaşması*'nın (843) Almanca ve Fransızcanın o dönemin erken formlarında kaleme alınması iki ayrı milliyetin ve dilin oluşumunu belgelemiştir. Hanedanın 987'de iktidardan düşüşüyle *Roma İmparatorluğu ideali* Batı Avrupa'da bir süreliğine kayboldu.

Scriptorium: Manastırlarda el yazmalarının kopya edildiği bölüm

Caeseropapistik: Tevrat'taki David (Davut) gibi rahip-kral yönetici modeli

Erken Ortaçağ'da İdari Yapı: Feodal Sistem

Ortaçağı betimleyen en önemli özellikler etkili bir merkezî idarenin olmayışı, her an patlak verebilecek bir savaş durumu ve kıtlıktır. Karolenj Hanedanı'nın tarih sahnesinden çekilmesinden sonra başlayan *Karanlık Dönem*'de (9. yüzyılın son çeyreği - 10. yüzyılın ilk çeyreği) Avrupa, otorite boşluğuna düştü. Avrupa, İskandinavya'da ortaya çıkan kıtlık yüzünden *Normanlar* ve *Vikinglerin,* doğudan *Macarların* ve güneyden *Arapların* istilalarına uğradı. İkinci kez dış tehditle karşılaşan Avrupa, savunma pozisyonunu aldı. Barbarlar, para ya da toprak bağışıyla satın alınmaya çalışıldı. Fransa'nın kuzeyi Normanlara verildi. Ancak savaş kaçınılmaz olduğunda halkın can ve mal güvenliği için yaşadıkları bölgelerin kodamanına sığınmaktan başka çaresi kalmıyordu. Feodal toplum, zayıfın güçlü kişilerden koruma talep ettiği ve bunun için onun himayesine girdiği bir düzeni temsil eder. Bu terim, istilalar sırasında toplumun savunmasız fertlerine gereksinim duydukları acil korumayı sağlayabilecek ve kıtlık dönemlerinde onları gözetebilecek güçlü lordların/efendilerin hâkim olduğu politik, sosyal ve ekonomik bir sistemdir. Kısaca, güçlü savaş lordlarının daha güçsüz kişilerce egemen güç kabul edildiği zayıfların kendilerini bu efendilere emanet ederek karşılığında sadakatle hizmet sözü verdikleri bir toplum yapısıdır. Karşılıklı sadakate dayalı bu ilişkiler ağında savaş lordlarının sadık bir orduya sahip olabilmesi ve belli bir bölgedeki egemenliklerini meşru kılabilmeleri için bir asalet unvanına ya da o bölgenin mülkiyetine sahip olması her zaman gerekli değildi. Böylece Avrupa'nın her yerinde bu güçlü askerî şeflere bağlılık yemini etmiş savaşçı *vassallar* (bağlaşıklar) ortaya çıktı. Bunlar Ortaçağ'ın profesyonel savaşçı (şövalye) sınıfını oluşturdu. Vassal, lorduna yükümlü olduğu hizmetlerden uygun bir para ödeyerek kurtulabilirdi. Lord, bu parayı ordularını güçlendirmek için kullanabilirdi. Vassal, temelde belli aralıklarla lordunun kurultayına katılarak tavsiyelerde bulunmak ve gerektiğinde maddi yardım etmek zorundaydı. Kraliyetin vassalı olmak Karolenj Dönemi'nde en yüksek aristokrasiye dâhil olmak demekti. Vassallar, zaman içinde kendi vassallarını yarattılar. Toprakla otoritenin de bölüş-

türüldüğü bu sistemde bir lordtan toprak alan bir vassal, kendisi de bir toprak bağışında bulunduğu için başka birinin lordu oluyordu. Böylece en tepedeki kraldan en aşağıdaki vassala kadar genişleyen feodal bir piramit oluştu.

Ekonomik Yapı: Malikane Sistemi

Ortaçağ toplumundaki en geniş ve en düşük sosyal grubu çiftçi köylüler oluşturuyordu. Üst sınıfların refahı onun emeğine bağlıydı. Toprağın sahibi olan lord, malikânede yaşayan köylü ve ailesinin de sahibiydi. Her malikânede tüm ihtiyaçlarını kendi kendine karşılayabilecek yeterlikte bir köy cemaati mevcuttu. Malikâneler, lordun ve ailesinin yaşadığı binalardan, çalışan köylülerin kulübelerinden, tarımsal ürünlerin saklandığı depolardan, tarlalardan ve meradan oluşuyordu. Güçlü bir lordun bir çok malikânesi olabilirdi. Kral, vassallarından malikâne sayısı oranında asker ve vergi toplardı. İki tür malikâne vardı; özgür köylülerin ve serflerin çalıştığı malikaneler. Malikânelerde yaşayan köylülerin yükümlülük ve statülerini gelenekler belirlerdi. Birçok bölgede özgür köylü grupları lordların egemenliği dışında yaşıyordu. Köylülerin bir toprak parçası üzerinde hak iddia edemediği malikane türü ise **serf** malikâneleri idi. Lordların keyfi isteklerine açık olan serflerin değeri taşınabilir eşyadan biraz daha fazla idi. Köylünün seyahat özgürlüğü yoktu. Malikâne papazı, onların dış dünyaya açılan penceresiydi. Kilise festivalleri başlıca ortak eğlenceydi. Köylülerin aşırı dindarlığı büyük oranda kilisenin tek gösteri merkezi olmasındandı.

Serf: Köle ile özgür köylü arasında bir statüsü olan; hiç bir hakkı olmayan, bir eşya gibi alınıp satılabilen, seyehat özgürlüğü olmayan, toprağa bağlı ve malikânede boğaz tokluğuna çalışma zorunluluğu olan köylü.

SIRA SİZDE 1

5. yüzyıl Avrupa'sını politik ve ekonomik açıdan dönüşüme sürükleyen olaylar nelerdir. Bu olayların sonucu ne olmuştur?

ASIL ORTAÇAĞ (11-14. YÜZYIL)

Ulusal Devletlerin ve Kilisenin Güçlenmesi: I. Otto ve Batı Roma İmparatorluğu

Roma İmparatorluğu fikri Almanya'da yeniden canlandı. Saksonya dükü *I. Heinrich* (öl. 936), Almanya'nın Frank kökenden olmayan ilk kralı oldu. Bu olay yeniden kurulacak Batı Roma İmparatorluğu'nun ve papalığın kaderini değiştirdi. Heinrich, Almanya'daki *Swabia, Bavaria, Saxonia, Gaskonia* ve Lotharingia dükalıklarını zorla birleştirerek güçlü bir krallık kurdu. Almanya'nın toprak birliğini sağladı. Bu krallık, oğlu ve halefi *I. Otto*'nun (936-973) kuracağı imparatorluğun temelini oluşturdu.

I. Otto, Roma İmparatorluğunu yeniden kurma programının önemli bir parçası olarak selefleri gibi Kilise'nin desteğini sağladı. Bunun nedeni piskopos ve baş keşişlerin hem eski Roma'nın evrensel imparatorluk duygusuna sahip olması, hem de bağlı oldukları kurallar ya da **Kilise Kanonu** gereği evlenmeyerek iktidara rakip hanedanlar kurmamalarıydı. Ayrıca, toplumun en eğitimli sınıfı olarak kraliyete sadık birer memur olabilmeleriydi. Papa XII. Jean, I.Otto'ya İmparatorluk tacını giydirdi (962) ve Batı Roma İmparatorluğu yeniden kuruldu.

Kilise Kanonu: Roma kilisesinin kendi içindeki düzenlenmeleri yürütmek üzere oluşturmuş olduğu kanunları anlatmak için kullanılan bir terimdir. Genelde bu kanunlar ara ara toplanan kilise meclislerinde görüşülen sorunları çözmek amacıyla alınan kararlar ya da önlemlerdir.

Kilise-Devlet İlişkileri ve Cluny Reformu

I. Otto, Papalık Devleti'ni resmen tanıdı ve kiliseyi koruması altına aldı. Onun kontrolüne giren kilise hiyerarşisi içinde yer alan piskopos ve başkeşişler, imparatorluğun atanmış memurları ve bürokratları oldular. Başka bir deyişle papalar, Roma kentinde imparatorun kılıcının gölgesinde hüküm sürebildiler. Kilisenin dünyevi

otoriteye yanıtı Fransa'nın Cluny manastırındaki reform hareketidir. *Cluny tarikati,* Papalık düzeyinde kiliseyi üzerindeki politik güçlere meydan okuyabilecek bir pozisyona yükseltti. Kilise, o dönemde bu dünyanın zorluklarından ve tehlikelerinden umutsuzluğa düşmüş insanlara öbür dünyada daha iyi bir yaşam sözü veren tek kurumdu. Batı Avrupa'nın Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra düştüğü karışık ortamda Roma papaları epeydir kentteki sivil otoriteyi elde etmişler ve otorite boşluğunu doldurmuşlardı. Reform hareketinin kaynağı olan Cluny manastırı, 10. yüzyılının başlarında kuzey Fransa'da kurulmuştu. Clunyli reformcu keşişlerin görüşüne göre, **ruhban sınıfının** kraliyet otoritesine itaat etmesi yanlıştı. Çünkü Papa tüm ruhban sınıfı üzerindeki tek egemen güç idi. Bu kesişlere göre hiç bir dünyevi iktidar Cluny'yi kontrol edemezdi. Kilisenin ruhban sınıfının tek efendisi ve hayat arkadaşı olduğunu savunan Cluny reformcuları, ruhban sınıfını hem krallardan ve hem de eşlerinden özgürleştirmeye ve iffetli kılmaya karar verdiler. Böylece bazı rahip ve rahibeler özel bir hukuka tabi olarak dünyadan ellerini eteklerini çektiler.

Ruhban Sınıfı: Hristiyanlıkta Tanrı ile kul arasında kendilerine yine tanrı tarafından yetki verildiğine inanılan, bu yetkilere dayanarak standartlar koyan, bu standartlara uyulmasının tanrıya ulaştığını öne süren sınıftır.

Kilise ve Devlet ayrımı ve Katolik ruhbanın evlenmemesi ilkesinin mutlak kökleri Cluny reform hareketindedir. Cluny manastırı, Fransa ve İtalya'da kurulan yeni şubeleriyle reformist keşiş yetiştiren bir eğitim merkezi oldu. 9. yüzyılın sonunda Papalık, Cluny reformunu onaylayınca tarikat gücünün zirvesine ulaştı. Bu reform hareketinin etkisi 10. ve 11. yüzyılın sonunda *Tanrı Barışı'nın* ilanıyla görülür. Ortaçağ toplumundaki kadın, köylü, tüccar ve ruhban gibi savunmasız gruplara herhangi bir şekilde zarar veren herkes aforozla tehdit edilerek kötülüklerle mücadele edilmeye çalışılıyordu. Tanrı Barışı'nı Tanrı Mütarekesi'nin ilanı izledi. Bu kilise kuralları, tüm Hristiyan erkeklere haftanın belli günlerinde ve kutsal günlerde şiddeti ve savaşı yasaklıyordu. Papa IX. Leo'nun, Cluny'dekileri Roma'da önemli makamlara getirmesiyle reformcu papalar, çocuk yaştaki IV. Heinrich (1056-1106)'in çalkantılı saltanat yıllarında otoritelerini arttırdılar. Papa IX. Stefan (1057-1058), I. Otto'nun kurduğu geleneğe aykırı olarak imparatorluk onayı almadan hüküm sürdü. Papa II. Nicholas 1059'da papayı **kardinallerin** seçeceğini ilan etti. Onun bu hareketi, bugün dahi papayı seçen *Kardinaller Kurulu*'nun temelini attı. Bu kurulla papalık İtalya'daki güçlerin ve imparatorluğun kontrolünden bağımsızlaştı. Avrupalı hükümdarlar papa seçiminde önemli ve dolaylı etkiye sahip olmaya devam etti.

Kardinal: Katolik Kilisesine bağlı başpapaz.

Papalığın 11. yüzyıldaki durumu Clunyli keşişlerin reform hareketinin başarısını nasıl etkilemiştir?

SIRA SİZDE 2

İngiltere ve Norman Egemenliği (1066-1214)

1066'da Anglosakson kral Edward'ın çocuksuz ölümü, İngiliz politik yaşamını değiştirdi. Edward'ın annesinin Norman olması Fransa'nın kuzeyindeki Normandiya düküne İngiliz tahtı üzerinde irsî hak iddia etme fırsatını verdi. Edward, ölmeden önce bu hakkı tanıyıp tahtının Normandiyalı Guillaume (William) verilmesini emretti. Kraliyet gücünün kaynağı Anglosakson aristokrasisi buna karşı çıkarak kendi kralını seçti. Bu durum, İngiltere'nin Normanlarca fethine neden oldu (1066). Guillaume, İngiliz kralı olarak taç giydi. Fransızca konuşan Norman efendilerin egemenliği süresince İngiltere'de yeni bir hanedan hüküm sürdü. İngilizcedeki Latince kökenli Fransızca kelimeler bu kültürel kaynaşmanın sonucudur. Guillaume, İngiltere'nin tamamını ele geçirmek için bir harekât başlattı. Bu harekât küçük büyük tüm aristokrasiyi topraklarını kraldan almış vassallar haline getirdi. Guillaume, güçlü bir monarşinin temellerini attı. En büyük reformu,

Anglosakson kral Büyük Alfred (871-899)'in geliştirdiği kralın sıkça kurultayda topladığı aristokratlara danışması geleneğini yıkmasıydı. Guillaume, asil vassallarını kraliyete sıkıca bağlayarak devlet kararları hakkında düzenli olarak onlara danışmakla birlikte sonuçta son sözü kendisi söylemekte ısrar etti. Nadiren de olsa kralın vassallarıyla bir araya gelmesi, İngiliz yönetiminde en eski zamanlardan beri var olan monarşik ve parlamenter unsurlar arasında bir denge oldu. Ülkesinin kaynakları hakkında bir fikir sahibi olabilmek için detaylı mal ve nüfus sayımı yaptırdı. 1080-1086'deki bu sayımın kayıtlarına *Domesday Book (Kıyamet Kitabı)* adı verildi. Norman Hanedanı 1154'de düşünce Fransız Anjou dükü Henry taç giydi. Böylece İngiltere'de idare Angevin Hanedanına geçti. II. Henry (1154-1189) döneminde İngiliz monarşisi ezici bir güç kazandı. Fransa'nın sahillerini kontrolü altına alan Henry, kısmen İrlanda'yı fethetti ve İskoç kralını vassalı yaptı. Fransız kralı VII. Louis, bu istilada ağır bir darbe aldı. İngilizleri ülkesinden kovmak için harekete geçti. Fransızlar iki ülke arasındaki Yüzyıl Savaşları'na kadar (15. yüzyıl) başarılı olamadılar.

Halk Ayaklanması ve Magna Carta

II. Henry, dışarıda yeni topraklar elde ederken ülke içinde daha otokratik bir hükümdar oldu. *Clarendon Nizamnamesi* ile ruhban sınıfını sivil mahkemelere tabi kıldı (1164). Piskoposların seçiminde kontrolü ele geçirdi. Aristokrasi ve ruhban sınıfı buna şiddetle direndi. İngilizlerin krala karşı tutumu Henry'nin halefleri Arslan Yürekli Richard (1118-1199) ve John (1199-1216)'un döneminde isyana dönüştü. İngiliz halkı, aristokrasinin, ruhbanın ve şehirli adamların desteğiyle kral John'a karşı ayaklandı. İsyan, 1215'te kralın *Magna Carta (Büyük Sözleşme)*'yı onaylaması ile sona erdi. İngiliz krallarını ebediyen bağlayan belge halka birçok hak ve özgürlüğün bağışladı. Kral John, Magna Carta ile kraliyeti *kanunlara dayalı bir idari sistem* içine çekti. Bu belge, Norman ve Angevin otokrasisini kanunen sınırladı. Aristokrat, ruhban ve kentlilerden oluşan ayrıcalıklı çoğunluğun haklarını monarşiye karşı korudu. Magna Carta, çoğunluğun vergi gibi önemli konularda en yüksek idari makamlar önünde temsilini sağladı. Monarşi eski gücünü kaybetti. İngilizler, aristokrat sınıfın müdahalesiyle monarşinin çözülmesini ve asalet sınıfının haklarının kısıtlanmasını önlediler. Sonraki İngiliz kralları Magna Carta yokmuş gibi davransa da, bu belge *modern İngiliz hukukunun temeli oldu.* Kanunların kralın da üzerinde olduğu ve kralın gerektiği zamanlarda bunlara uymaya zorlanabileceği ilkesi kabul edildi. Modern devletin hukukun her şeyin üzerinde olduğu ilkesi gelişti. I. Edward (1271-1307), o zamana kadar hâkimlerin kararlarına dayalı olan yazılı olmayan kanunları maddeler hâlinde yazıya geçirti. Hukuk alanında hızlı bir gelişme yaşandı. Edward, Parlamentodan mülkiyet konusunu düzenleyen ve ruhbanla aristokrasinin gücünü sınırlayan kanunlar çıkarttı. Böylece, kanunların tek yasama organı Parlamento tarafından çıkarılıp değiştirilmesi ilkesi yerleşti. Aristokratik *kraliyet konseyi* tek yasama ve yürütme organıyken I. Edward, 1295'te ilk defa kasaba ve kentlerin sözcülerini topladı. *Model Parlamento* denilen genişletilmiş bir parlamento oluşturdu. Şövalye ve kent soylular bu parlamentoya girdi. Edward, halk meclislerine oy hakkıyla vergilendirmede söz hakkı tanıdı. Bu gelenek, kraliyetin savaşın finansmanını sağlamak için parlamentoyu toplayıp halk onayını almasıyla demokratik bir özellik kazandı.

Fransa'da Capet Hanedanı Dönemi

Bu dönemde Fransa'ya güçlü feodal prensler egemendi. Bu durum, Karolenj Hanedanı'ndan sonraki Capet Hanedanı'nın başlangıcından (987) II. Philip Augustus (Ogüst) dönemine (987-1223) kadar sürdü. Capet kralları, Paris civarındaki kraliyet topraklarını korudular. Şişman VI. Louis (1108-1137), bu bölgedeki aristokrasiye feodal haklarını zorla kabul ettirdi. Krallar bu grubun mutlak itaatini kazanarak ülkenin tek egemen gücü oldular. Paris, II. Philip Augustus döneminde Fransız idare ve kültürünün merkezi oldu. Normanların İngiltere'yi istilası, karışık Fransa'nın birleşmesine dolaylı yoldan yardım etti. Kralların ulusal Fransız monarşisini kurmalarına olanak sağladı. Oğlu IX. Louis (1226-1270), Philip Augustus'tan birleşik ve mutlak bir krallık devraldı. Atalarının bağlaşıklarını sömürdüğü etkili Fransız bürokrasisi, onun ellerinde düzen ve adaleti sağlama aracı hâline geldi. Kraliyet, komisyon üyelerini taşraya gönderdi. Görevleri yerel idarecileri denetlemek ve adaleti sağlamaktı. Bu kurum sıradan insanların seslerini duyurabildikleri bir kürsü oldu. IX. Louis, hanedana ait topraklarda serfliği lağvetti. Uyruklarına üst mahkemelere başvuru hakkı verdi. Ortaçağ ölçülerine göre eşitlikçi bir vergi sistemi oluşturdu. Fransızlar, krallarını adalet kavramıyla özdeşleştirmeye başladılar. Bu durum ulusal duygunun oluşmasında etkili oldu. Fransız toplumu, dili ve kültürüyle modern zamanlara dek tüm Avrupa'nın taklit ettiği bir model oldu. Kuzey Fransa, monastik (manastırla ilgili) reformun, şövalyeliğin ve Gotik sanat ile mimarinin vitriniydi. IX. Louis devri, skolastik düşüncenin altın çağıydı.

Almanya'da Hohenstaufen İmparatorluğu (1152-1272)

12. ve 13. yüzyıllarda Fransa'da ve İngiltere'de istikrarlı yönetimler gelişirken; 13. yüzyıl ortasında Almanya, Burgundiya ve kuzey İtalya'yı kapsayan Roma-Germen/Alman İmparatorluğu'ndaki gelişmeler çok farklıydı. Magna Carta ile İngiliz aristokrasisinin hakları kralların otoritesine karşı dengelenirken, Fransa'da II. Philip Augustus'un döneminde kralın otoritesi aristokrasisinin aksi yöndeki iddialarına karşı korundu. IX. Louis gibi krallar sayesinde Fransızlar merkezî idareyi güçlendirip uluslararası politikaya ve kültüre yön verir konuma geldiler. Alman imparatorlarının güney İtalya'yı ele geçirme çabası, Almanya'yı iki yüzyıl süren kanlı savaşlara sürükledi. Ülkenin 19. yüzyıl sonuna kadar parçalanmış hâlde kalmasına yol açtı. Ruhban sınıfını atama yetkisi konusundaki mücadele, imparatorluk otoritesini zayıflattı. I. Friedrich Barbarossa'nın (1152-1190) tahta çıkışı Otto soyundan sonraki Alman hanedanı dönemini başlattı. *Hohenstaufenlar,* imparatorluk otoritesini yeniden kurdular. Papa-imparator rekabetine ise yeni bir boyut kattılar. I. Friedrich, Almanya ve Lombardiya'daki güçlü feodal prensliklere ve Roma'daki Papalığa göz dikti. İmparator, İtalya'nın Bologna kentinde canlanan kültür ve eğitim faaliyetleri çerçevesinde yeniden hayat bulan Roma hukuku çalışmalarına destek verdi. Bunun nedeni, Roma hukukunun I. Friedrich'in aristokrat sınıfa karşı merkezî otoriteyi artırma ve papalığın imparatoru taçlandırması geleneğine karşı imparatorluk gücünün temellerini vurgulama planlarına hizmet etmesiydi. İmparator vassallarıyla feodal bağlarına dayanarak imparatorluğa tek başına hükmetmeye kalktı. I. Friedrich'in İtalya'nın imparatorluk sınırlarına dâhil etme girişimleri, İtalya'daki güçlerce geri püskürtüldü. 1183'teki Constance Barışı'ndan sonra İmparatorluk, Almanya'nın feodal prensler arasındaki bölünmüşlüğünü kabul etmişti. VI. Heinrich, 1190'da tahta çıktığında imparatorların Papalık Devleti üzerindeki territoryal hak iddialarını reddeden Papalık gücü, Cologne (Köln) baş-

piskoposunun yönlendirdiği bağımsız Alman prenslerini , Arslan Yürekli Richard İngiltere'sini ve sürgündeki Saksonya dükü Arslan Heinrich'i destekliyordu. Tahtın geleceği için tek bir hanedanın gerekliliğine inanan İmparator VI. Heinrich, birçok Alman Prensini yanına çekmeyi başardı. Ancak, Papa, imparatorun otoritesinin prensler arasında dağıtılmış olduğu 1152 öncesindeki statükoyu tercih ettiğinden mutlak Alman monarşisi fikrine muhalif Alman prenslerine katıldı. VI. Heinrich, 1197'de ölünce Almanya iç savaşın içine sürüklendi. Bu arada, İngiliz Kralı I. Richard, Hohenstaufen karşıtı cepheye finansal destek veriyordu. Böylece tahta aday olan rakip Welf Hanedanı'ndan Arslan Heinrich'nin oğlu Brunswickli Otto, 1198'de IV. Otto olarak taç giydi. Hükümranlığı Almanya'nın genelinde kabul gördü. Ancak iki hanedanın savaşından çıkarı olan İngiltere ve Fransa bu kez Hohenstaufenları desteklemeye başladı. Bu olay, Fransızların tarih boyunca sık sık Almanya'nın iç işlerine karışmalarının başlangıcını oluşturur. Alman halkının Hohenstaufenlera desteği hep canlı kaldı. Otto, bu nedenle parçalanmış bir krallığa hükmedebildi. Papa Innocentius, Hohenstaufen gücünü İngiliz-Welf ittifakına sadık Fransızlara katılarak ve İtalya'da gözü olan Otto'ya cephe alarak dengeledi. Bu olaydan bir süre sonra Fransız kralı Philip Augustus, IV. Otto yönetimine son verdi (1215). Son Hohenstaufen İmparatoru II. Friedrich, Papalığın, Fransız ve Almanların desteğiyle Romalıların imparatoru olarak taç giydi. Politikası, Almanya'yı parçaladı: Alman prenslerinden sadece kendi ve halefleri için imparatorluk unvanı istedi. Karşılığında prensleri imparatorluk otoritesine vassallıktan azat etti. Ancak onun bu hareketi, Almanya'yı altı yüzyıl bölünmüş hâlde bıraktı. Friedrich, verdiği bu ayrıcalıkla Almanya'daki imparatorluk sorumluluğundan feragat ediyordu. Bu durum, asalet sınıfının haklarını koruduğundan Almanya'da Magna Carta'ya eşit bir sözleşme tekrarlandı. Ancak tek bir farkla Magna Carta atanmış bir kral ve uzun ömürlü bir parlamento yarattıysa Friedrich'in prenslere verdiği onama, onları krallığının küçük imparatorları yaptı. Friedrich, 1250' de öldüğünde Alman monarşisi tarihe karıştı.

Kentler: Yeniden Doğuş ve Tacirler

11. ve 12. yüzyıllarda kentler, Batı Avrupa nüfusunun sadece yüzde beşini oluşturuyordu. Almanya'nın 3000 kentinden 38'inin nüfusu 1000'in altındaydı. Sadece 50 Alman kentinin nüfusu 100.000'i geçiyordu. İngiltere'de Londra'nın nüfusu 10.000'den fazlaydı. Paris, Londra'dan daha büyükse de nüfusu daha azdı. En büyük Avrupa kentleri İtalya'daydı. Floransa 100.000'e yaklaşıyordu. Avrupa'nın en hareketli yerleri olan kentler, Ortaçağ toplumunun en yaratıcı kısımlarını barındırıyordu. Kentlere feodal lordlar hükmediyordu. Lordlar, kentleri bizzat yaratıyordu. Bunu da kentlerde yaşamayı ve çalışmayı kabul edenlere ayrıcalıklar bağışlayarak yapıyorlardı. Aristokratların bu gönüllülere verdiği ayrıcalıklar güvenliklerini de garantiliyordu. Amaç, lordların ve piskoposların istediği maddeleri üretecek emekçileri bir araya toplamaktı. Bu yolla aristokratların kendi sınıflarını zayıflattıkları düşünülebilir. Ancak, soylu adamların tüketim maddelerine ve uzak ülkelerden getirilen lüks mallara talepleri arttığından serfleri bu işlerle meşgul olmaya yönlendirdiler. Bu durum, serflere yeni bir önem ve güç bahşetti. 11. yüzyılda serfler sabit bir kira ve uygun bir bağımlılık karşılığında kentlerde yaşamaya ve çalışmaya özendirildi. Böylece, serfler aristokratlardan bazı haklar kopardılar. Kentler gelişirken birçok kalifiye serf, kaçarak ya da lordlarının özendirmesiyle yeni kentlere göç etti. Böylece özgür bir ortamda daha yüksek bir sosyal tabakaya tırmanma şansı elde ettiler. Serf göçü hızlanırken, kırsaldaki lordlar bunları toprakta tutabilmek için daha uygun kira koşulları sundular. Fakat kent yaşamının fırsatlarını

keşfeden serfler artık kolayca çiftliklerde tutulamıyordu. Bu şekilde, kentlerin gelişimi pek çok serfin durumunu iyileştirdi. Kırsaldaki serf sınıfı, kentlere zanaatkârları ve ilk girişimci tacirleri kazandırdı. Serf soyundan gelen tacirler, kaybedecek bir şeyi olmayan ve uzak ülkelerle ticaretten büyük kârlar elde etti. Tacirlerin Ortaçağ Uygarlığı'na en büyük hizmeti bugünkü Batı Avrupa kentlerini yaratmış olmalarıdır.

Asıl Ortaçağ'da Avrupa'nın tarıma dayalı ekonomisini değiştiren olay nedir?

SIRA SİZDE 3

GEÇ ORTAÇAĞ (14-15. YÜZYIL)

Geç Ortaçağ'da siyasi, sosyal ve dinsel alanda yaşanan gelişmeler Avrupa'yı bir kez daha sarsar. İngiltere ve Fransa arasında yüz yıllık bir döneme yayılan *Yüzyıl Savaşları* (1337-1453) iki ulus için de bir intihardan farksızdı. Bu savaşlar barut ve ağır topun icadı yüzünden ağır kayıplara neden oldu. Çağdaşlarının *Kara Ölüm* dedikleri, gelen ticari yolları izleyerek Doğu'dan Avrupa ana karasına giren veba, 1348-1350 arasında Avrupa'nın birçok bölgesini etkisi altına aldı ve nüfusun beşte ikisini yok etti. İtalya'daki kalabalık limanlardan girerek kuzeye doğru yayılan bu hastalık kentlerde daha çok kayıplara neden oldu.

Fransa ve İngiltere'deki Politik Gelişmeler

Fransa kralları 13. yüzyılda merkezî otoriteyi güçlendirmeye çalıştılar. Kralllar İngiltere'deki gibi vergi koymadan önce aristokratlardan oluşan bir kraliyet konseyine danışıyordu. Konseyin kararları vergi toplamada yetersiz kalınca kral Güzel Philip, Yüzyıl Savaşları'nın finansmanı için gerekli vergileri toplama işinde destek olması için ruhban, aristokrasi ve kent soylulardan oluşan *Etajenero* meclisini oluşturdu ve 1355'te bu meclisi toplantıya davet etti. Etajenero, aristokrasinin çıkarlarını temsil eden birleşik İngiliz Parlamentosu'nun tersine, her kafadan bir sesin çıktığı heterojen yapısıyla etkili bir idare aracı olamadı. Parisli güçlü tacirlerin yönetimindeki Etajenero, kraldan Magna Carta'nın bağışladığına benzer haklar aldılar. İngiltere'nin tersine Fransa, 14. yüzyılda feodal sistemden merkezî devlete geçiş sancısı yaşıyordu. Bu meclis, 1614 yılına kadar toplanmaya devam etti. O tarihten Fransız Devrimi'ne kadar da toplanmadı. İngiliz kralları Yüzyıl Savaşlarının finanse edebilmek için yeni vergiler koydular. Kral, vergi istediğinde parlamento bundan yararlanarak yeni dayatmalarda bulununca yeni kanunlar ortaya çıktı. Orta sınıfın temsilcilerinin girmesiyle parlamento değişikliğe uğradı. Böylece I. Edward'ın (1272-1307) parlamentoya dayalı idare tarzı, İngiltere'nin değişmez bir kurumu oldu. 14. yüzyıl ortalarında İngiltere ve Fransa'da çöküşe geçen aristokrasi, büyük Veba Salgını ve Yüzyıl Savaşları'nın etkilerinden köylü sınıfın vergilerini artırarak ve kente göçü sınırlayan kanunlarla kurtulmaya çalıştı. Köylülerin cevabı isyandı. Fransa'daki köylü isyanının nedeni aristokrasinin doğrudan vergiyi arttırmasıydı. İngiliz Parlamentosu, 1351'de ücretlerini indirdiği köylüleri lordların toprağında kalmaya zorlayan kanun çıkarınca 1381'de isyan çıktı. Aristokrasi, isyanları şiddetle bastırdı. Bu durum, Ortaçağın sonunda toplumun bozulmaya başladığının göstergesidir. Yüzyıl Savaşlarından sonra iki tarafta gelişen ulusal duygu, Ortaçağ toplumunun politik birliğini kıracaktı. İngiliz kralları Fransa'daki haklarından vazgeçti. Şehirlerde tüccar sınıf, zenginlik ve sayıca tırmanışa geçti. Loncalar kurarak aristokrasinin gücüne meydan okumaları aristokrasiyle ile mücadele başlattı. 1350'deki vebadan sonra savunmada kalan aristokrasi ve ruhban lonca liderlerine kent idaresinde temsil hakkı verdi. Loncalar politik güç kazanınca, yerel endüstrileri ko-

ruyan yasalar çıkardılar. Krallara destek veren kentler, feodal toplumdan ulusal monarşiye geçişte büyük rol oynadılar: kentler, kralları aristokratlara karşı güçlü kılan insanî, maddi ve teknolojik kaynaklara sahipti. Krallara kent burjuvazisiyle ittifaka iten bir başka neden de kentlerin krallıkları yönetmede etkili bir araç olan Roma hukukunu bilen eğitimli bürokrat ve hukukçuları yetiştiren üniversitelere sahip olmasıydı. Böylece feodal yönetimleri ortadan kalktı. 11-14. yüzyıllarda kentler özgürlük ve otonomi elde ettiler. Böylece antikçağdaki gibi Batı Uygarlığı'nın kültür merkezleri oldular.

Dinsel Gelişmeler

Ruhban sınıfı da veba salgınından etkilendi. Hastalıkla savaşan üyelerinden pek çoğunu bu hastalığa kurban veren ruhban sınıfı azaldı. Kardinaller kurulu, 1409'da üç farklı papa seçince kilise otuz altı yıllık (1378-1415) bir kriz yaşadı. Vebanın neden olduğu büyük nüfus kaybı Avrupalıları kaderci yaptı. Avrupalı entelektüeller, Padualı Marcilius, Ockhamlı William ve Lorenzo Valla gibi bilim adamlarının öncülüğünde Tanrı, insanoğlu ve toplum yapısı gibi kavramları sorgulamaya başladı. Roma kilisesinin sapkın ilan ettiği dinsel tarikatların ortaya çıkışı da Ortaçağ toplumunun o zamana kadarki sözde dinî birliğine son verdi.

SIRA SİZDE 4

Geç Ortaçağ'da İngiltere ve Fransa'da monarşilerin güçlenmesinde ve geleneksel aristokrasinin güç kaybetmesinde etkili olan güç odakları nelerdir?

ORTAÇAĞ AVRUPASI'NDA KÜLTÜR, SANAT VE MİMARİ

Eğitim ve Öğretim

Ortaçağ Avrupa dünyasındaki bilim ve felsefenin gelişmesinde, Constantinopolis'in Osmanlı Türklerince kuşatıldığı yıllarda Batı'ya göç eden Bizanslı âlimlerin büyük katkısı vardır. Bizans hanedanının hocalığını ya da elçiliğini yapan bu kişilerin arasında Demetrios Cydones, Demetrios Chrysoloras ve Demetrios Chalcocondyles gibi âlimler sayılabilir. Bu aydınlar, Avrupa'da 11. yüzyıldan itibaren kurulan üniversitelerde Eski Yunanca gramer, retorik, cebir, astronomi, coğrafya, fizik, kimya, tıp ve matematik dersleri verdiler. Diğer önemli katkı da Endülüs Emevî medreselerindeki İslam âlimlerinin antik Yunan bilimini yorumlayarak Arapça'ya çevirmesi ve bu bilgiyi Batı üniversitelerine aktarmasıdır. Batı Avrupa'nın ilk yükseköğrenim kurumu Bologna Üniversitesi (1088) Alman imparatoru Friedrich Barbarossa'dan ayrıcalıklar kazandı. Modern üniversitenin temel taşları; öğrenci ve hocaların ilk resmi organizasyonları ve ilk lisans programları bu üniversitede oluşturuldu. Üniversite, yasalar gereği üniversiteyi denetim altında tutan piskoposların ve kent yönetimlerinin baskısından korunmak için birleşen öğrenci loncası olarak ortaya çıktı. Bolognalı öğrenciler, yüksek kira ve fiyat politikalarına karşı birleştiler. Düzenli ve yüksek kalitede bir öğretim istediler. Ücret karşılığında hocalarına almak istedikleri dersleri sıraladılar. Sözlerini tutmayan hocaları boykot ettiler. Üniversite, başlarda sürekli başka bir şehre taşındığından henüz sabit bir fizikî yapıya sahip değildi. Bu gezgin hayat, üniversitedekilere kent kanunlarından bağımsız olma ayrıcalığını veriyordu. Bu arada hocalar da kendi loncalarını kurdular. Eğitim-öğretim için gerekli meslekî yeterlilik standartlarını belirlediler. İlk akademik derece olan lisans derecesi (a licentia docendi) eğitim verebilme hak ve yeterliliğini belirliyordu. Bu derece bugünkü doçentlik unvanına karşılık gelir. Bu dereceye sahip olabilmek

için liberal sanatlar programından mezun olmak şarttı. Temel yükseköğrenim bu şekildeydi.

Bologna, Güney Avrupa (İspanya, İtalya, ve güney Fransa) üniversitelerindeki hukuk çalışmaları için bir model oldu. Paris de kuzey Avrupa üniversiteleri ve teoloji çalışmaları için bir esin kaynağı oldu. İngiltere'deki Oxford ve Cambridge üniversiteleri ile daha sonraları Almanya'da kurulan Heidelberg Üniversitesi bu üniversitelerin taklitleridir. Tüm bu üniversiteler, yüksek tıp, teoloji ve hukuk bilimlerindeki ileri düzey çalışmalar bakımından liberal bilimlerde temel bir eğitim gerektiriyordu. Liberal Sanat programları *trivium* (gramer, retorik ve mantık) ve *quadrivium* (aritmetik, geometri, astronomi ve müzik) yani sözel ve sayısal dallardan oluşmaktaydı. Erasmus, Dante Alighieri, Francesco Petrarca, Thomas Becket, Albrecht Dürer ve Papa V. Niccolò, Bologna Üniversitesi'nin mezun ettiği önemli şahsiyetlerden sadece bazılarıdır.

Dil ve Edebiyat

Hümanizmin babası kabul edilen Francesco Petrarca (1307-1374), tüm mesaisini edebî mektup ve şiirlere hasretmiştir. Petrarca, eski Roma'yı övdüğü *(Eski) Romalı Ölüye Mektuplar* adlı eserinde ünlü Romalı hatip Cicero'ya, Titus Livius, Vergilius, ve Horacius gibi Romalı yazarlara hayali mektuplar yazmıştır. Latince epik şiirler de kaleme alan Petrarca, *Afrika* adlı eserini ünlü Romalı General Scipio Africanus'a ithaf etmiştir. *Ünlü Adamların Yaşamları* adlı eseri ünlü Romalılara atfettiği bir düzine biyografiden oluşmaktadır. Petrarca'nın en ünlü çalışması, platonik bir aşkla sevdiği Laura adlı evli bir kadın için yazdığı kendi duygularını inceleyen aşk **soneleridir.** Petrarca'nın Aziz Augustinus ile hayali diyaloglarında ve Aristotelesçilere karşı ruhun ölümsüzlüğünü savunmak için yazılmış risalelerde Ortaçağ Hristiyan değerleri gözlemlenebilir. Petrarca, çağdaşı olan ünlü Dante Alighieri'den çok daha laik bir yazardır. Dante'nin *Vita Nuova (Yeni Hayat)*'sı ve *Divina Komedia (İlahi Komedya)*'sı Petrarca'nın soneleriyle birlikte modern İtalyan dili ve edebiyatının temelini oluşturur. Petrarca'nın öğrencisi ve arkadaşı Giovanni Boccaccio (1313-1375) da Hümanist çalışmaların öncüsü kabul edilir. Boccaccio'nun *Dekameron Hikayeleri* 1348'de Floransa'yı sarsan müthiş veba salgınından kurtulmuş bir ülkedeki üç adam ve yedi kadını konu alan yüz hikayeden oluşur. İtalyanca'nın babası sayılan ve gayretli bir el yazmaları koleksiyoncusu olan Boccaccio, Yunan ve Roma mitolojileriyle ilgili bir ansiklopedinin de yazarıdır.

Sone: Belli bir uyak ve ölçü kalıbına dayalı, ondört dizelik şiirdir.

Sanat ve Mimari

Ortaçağ sanatı, Hristiyanlığın etkisi altında kalmış dini nitelikli bir sanattır. Erken Hristiyanlık, başlangıçta pagan Roma'nın baskısı yüzünden rahat yayılma olanağı bulamadı. Ancak resmî din olarak kabul edildikten sonra gelişme gösterebildi. Batı Roma İmparatorluğu'ndaki hristiyan cemaatin kaderi 4. yüzyıldaki imparator Constantinus'un tahta çıkışıyla değişti. O zamana kadar ölülerini gömerken gösterişli ayinler yaptıkları için tutuklanan hristiyanlar mezarlıklarını yer altında yapmak zorunda kalıyordu. Uzun ve uçsuz bucaksız dehlizlerden oluşan **katakomblarda** ölülerini duvarlara oydukları mezarlara gömüyorlar ve giriş kısmına inşa ettikleri salonda ibadet ediyorlardı.

Katakomb: İlk hristiyanlar'ın ölülerini gömmek amacıyla yeraltına oydukları mezarlara verilen addır. Gömme işlemi genellikle dinsel törenler eşliğinde yapıldığından, katakomplara kutsal yer gözüyle bakılırdı.

Resim 4.1

Priscilla Katakombu, Roma

Yahudiliğin etkisi altındaki erken hristiyanlık, başlarda tasviri yasakladığı için ilk resim örnekleri ancak MS. 3. yüzyıldaki katakomp duvarlarında görülebilir. Genellikle çok basit ve şematik olan bu resimler okuma yazma bilmeyen hristiyanların vaazlarda anlatılan dinsel olayları gözlerinde canlandırabilmeleri için yapılmış işlevsel örneklerdir. Bu resimlerdeki semboller, o dönemde inançlı kişilerin zihinlerinde bir takım dinsel imgeler uyandırmayı amaçlıyordu. Örneğin, Roma'daki Priscilla Katakombu'ndaki resimle İncil'deki İsa'nın on iki havarisiyle birlikte yediği *Son Akşam Yemeği* betimlenmiştir.

Kuzeyli Germen kavimlerin göçü Batı Avrupa'ya kendine has bir sanat anlayışını getirmiştir. Bu kavimler, hristiyanlığı benimseyerek yerleştikleri ülkelerin kültürünü de özümsemişler ve 11. yüzyılın ortalarına kadar güçlü bir sanatsal etkinlik yaratmışlardır. Erken Hristiyan sanatında Hellen-Latin kültürü kadar kuzey kavimlerinin de katkısı büyüktür. Bu dönemde dinsel olmayan tek sanat eseri Normanların İngiltere'yi istilasını anlatan 70 metre boyundaki Bayeux Halısı'dır.

6. yüzyılda İtalya'nın Ravenna kentinde yapılan Ostrogot kralı Büyük Theodoric'in anıtsal mezarı Avrupa mimarîsinin erken örneklerindendir. Bu görkemli anıtta merkezi planlı, dış cephesi mermer kaplamalı Roma yapılarının etkileri görülür.

Kuzey İtalya'yı istila eden Normanlar, 1066 yılında Britanya'yı işgal ettiklerinde yeni bir mimarî üslup getirdiler. Bu üslup, Britanya'da *Norman üslubu,* kıta Avrupa'sında ise *Roman üslubu* (Romanesk) olarak adlandırılır. Başlangıcı 1050'lere tarihlenen Romanesk, Avrupa'nın yeni bir canlanış dönemi olarak kabul edilir. Romanesk sanatın en önemli örnekleri Ortaçağ'ın büyük manastırlarıdır. Bunlar, yalnız dinsel değil, sosyal ve kültürel etkinliklere de ev sahipliği yapan yapılar topluluğudur. Romanesk kiliseler ise kalın taş duvarları, masif kuleleri ve heybetli görünümleriyle Ortaçağ şatolarına benzerler. Romanesk mimarî üslubu Avrupa'nın değişik yörelerinde görülebilir. En tipik ve anıtsal örnekler daha çok Almanya, Fransa ve İngiltere'de bulunmaktadır.

Şekil 4.2

Ostrogot kralı Büyük Theodoric'in anıt mezarı, Ravenna-İtalya

Ortaçağ mimarisinin son büyük aşaması olan *Gotik dönem,* Romanesk dönemi izlemiştir. Başlangıcı 12. yüzyıl ortalarına tarihlenen Gotik sanat, Rönesans dönemine kadar sürmüştür. Gotik sanat denildiğinde akla gelen sivri çatı ve kuleleriyle göğe (Tanrı'ya) doğru yükselen, dev boyutlu katedral yapılarıdır. Gotik mimarinin başlangıcı Paris yakınlarındaki St. Denis Manastır Kilisesi'nin inşa edildiği 1122 yılına tarihlenir. Baş keşiş Suger'in tasarladığı bu yapının temsil ettiği Gotik sanatın en başarılı ve artık klasik örnekleri Fransa'nın Ile de France (Paris ve çevresi) bölgesindedir. Bu yapılar Lyon, Chartres, Rheims, Amiens ile Paris Notre-Dame Katedralleridir.

Şekil 4.3

Notre-Dame Katedrali, Paris

SIRA SİZDE 5 **Romanesk ve Gotik sanatın en önemli mimari yapıları nelerdir?**

DOĞU ROMA (BİZANS) KAVRAMI VE SİYASAL DÜŞÜNCESİ

Bizans Kavramı

Bizans terimi ilk olarak Rönesans döneminde Batı Avrupalı tarihçilerce kullanıldı. Bizanslılar kendilerini daima Romalı olarak saymış ve devletlerini de Roma İmparatorluğu olarak tanımlayarak Roma geleneğini takip etmişlerdir. Büyük Constantinus'un başkenti doğu sınırındaki Pers tehlikesine karşı idarî-askerî bir tedbir olarak uzaktaki Roma kentinden doğu sınırına yakın Byzantion'a taşımasıyla yeni başkent kuruldu: Constantinopolis yani Constantinus'un kenti. Byzantion, MÖ. 7.yüzyılın ilk yarısında Yunanistan'ın Megara kentinden gelen kolonistlerce kurulmuş olan bir koloni kenti idi. Megaralılarca kralları Byzas'a ithafen buraya Byzantion (Byzas'ın)adı verilmişti.

Siyasi ve kültürel olarak Anadolu, Balkanlar, Mısır, Suriye, Filistin, Kuzey-Afrika coğrafyasına etki eden Doğu Roma Uygarlığı, Roma İmparatorluğu'nun batısının barbar kavimlerce istilasından sonra Batı Roma'dan giderek yabancılaşmıştır. Bizans'ın doğulu özellikleri Rönesans tarihçilerini bu uygarlığı Batı hristiyan uygarlığından ayırmak için Bizans terimini yaratmalarına neden oldu. Onların düşüncesine göre Roma ve Romalılık ancak Papa ve Batı hristiyanlarına has tabirler olabilirdi. Böylelikle Bizans terimi bilim çevrelerinde yaygınlaştı. Bizans Uygarlığını 4. yüzyılın sonlarından itibaren Germenleşen Batı Avrupa'dan farklılaştıran kültür bileşenleri *Latin-Roma devlet geleneği ve Roma Hukuku, Yunan Kültürü (Hellenism) ve Hristiyanlık* (Doğu Kilisesinin Katolik Roma Kilisesiyle ilişkilerinin koptuğu 1054 sonrası Ortodoksluk) idi.

Bizans Siyasal Düşüncesi

Bizans doğal olarak idari gelenekleri bakımından Latin-Roma örneğini izlemişti. Roma teorik olarak bir çeşit *cumhuriyet* idi. Octavianus (Augustus)'un idareyi tek elde toplamasından sonra imparatorluk olarak gelişmişti. Bu sistemde Bizans imparatoru sadece tanrısal desteğe bağımlı olan ama kimseye bağımlı olmayan bir *otokrattı.* Bu siyasi anlayış Yakın Doğu, özellikle Sasani ve Hellenistik dönem monarşilerinden etkilenmişti. Bu eğilim, selefi Diocletianus döneminde kabul edilmişti. Hristiyan olan halefi Constantinus'un bu siyasi anlayışı yeni dinle harmanlaması doğal bir gelişmeydi: Constantinus, İsa'nın yeryüzündeki vekili idi, seçilmişti ve sadece İsa'ya karşı sorumluydu. Hristiyan Tanrı, İmparatorluğun gerçek yöneticisiydi.

CONSTANTİNUS DÖNEMİ (ERKEN BİZANS DÖNEMİ)

Constantinus, taht mücadelesine girdiğinde Roma İmparatorluğu'nda tetrarşi idarî sistemi vardı. Babası Constantius 306'da ölünce ona bağlı birliklerce York kentinde imparator ilan edildi. 312'de İtalya'yı elinde tutan Maxentius'a karşı yürüyüşe geçti. Çağdaşları gibi Constantinus da mücadelesinde dinin yardımına başvurdu: Galya'da Apollo'ya ve babasının taptığı tanrı olan Sol Invictus (Yenilmez Güneş)'a taparken; Hercules (Herkül) kültünün desteğine başvurdu. Tarihî kaynaklar Constantinus'un İtalya'ya yürüyüşü sırasında gökyüzünde aniden bir haçın belirdiğini yazar. Constantinus bu deneyimi nereye kanalize etmesi gerektiğini henüz bilmese de askerle-

rinin savaş donanımlarına haç işaretini koydurur. Bu işaret İsa'nın sembolü oldu. Constantinus, iç çatışmalardaki rakiplerini ortadan kaldırarak 324'de tek imparator oldu. 313'de Licinius ile birlikte **Milano Fermanı'**nı yayınlayınca hristiyanlara yönelik adlî kovuşturmaya son verdi. Kiliseleri onarttı ve hristiyan piskoposları maddeten destekledi. Onun döneminde hristiyanlığın kabulü ve başkentin Roma'dan Constantinopolis'e taşınması, sonraki tarihi gelişmelere ortam hazırladı. Constantinus'un din değiştirmesi Batı uygarlığı için çok önemliydi. İmparatorun vaftiz olup olmadığı hep tartışıldı. Gerçekten hristiyan olmadıysa bile cemaatinin desteği için bu dinle yakından ilgilendi. Constantinus, Hristiyan Tanrı'nın seçilmiş hükümdarıydı. Constantinus'un hristiyanlığa geçişi Roma İmparatorluğu'nun siyasi anlayışına kesin şeklini verdi. Bu anlayış, Roma İmparatorluğu ve Tanrı Krallığına paralel ve bu ikisi üzerine temellenmiş bir oluşumdu.

Milano Fermanı: Din özgürlüğü tanıyan ferman. Özellikle Hristiyanlar için yayımlanan bu ferman, Hristiyanlara ve diğer din mensuplarına seçtikleri bir dine ve mezhebe girme özgürlüğü veriyor, daha önce bu gibi kimseler hakkında alınmış olan bütün zorlayıcı ve önleyici önlemleri kaldırıyordu.

Dinsel Sapkınlık ve Donatism

Dinsel sapkınlık ve kilise tarafından doğru inanca (Ortodoks) başkaldırı Bizans uygarlığının en önemli özelliklerindendir. Zaman içinde hristiyan cemaat içinde aykırı düşünceler ve çatışmalar ortaya çıkmıştır. Hristiyanlık, öğretilerinin mutlak doğruluğuna inanılan bir din olarak düşünce farklılıklarını sapkın(heretik) olarak gördü. Tarihçiler sapkın ile Ortodoks olanı birbirlerinden ayırırlar. Çatışma dönemlerinde taraflar kendisini Ortodoks, hasmını sapkın kabul ederdi. Ortodoks cepheyi mücadeleyi kazanan taraf belirliyordu. Roma Devleti'nin müdahalesi meseleye siyasî bir boyut kattı. *Donatius,* MS. 4. yy. başında yaşayan ve çile çekerken inancından vazgeçenleri hristiyan saymayan Kuzey Afrikalı bir keşişti. Tarihte Donatist grubun geliştirdiği ve *Donatism* olarak tanımlanan öğreti, işkence altında dini reddedenlerin yeniden vaftiz olması gerektiğini savunuyordu. Donatius'un görüşleri, kilisenin yapısıyla ilgili tartışmalar doğurdu. Böylece Kuzey Afrikalı Katoliklerle Donatistler kamplaştılar. Aralarında çözemedikleri soruna hakemlik etmesi için 313 yılında Constantinus'a başvurdular. Constantinus, çok açık bir şekilde dinî konulara karışmak istemedi. Ancak, piskoposlara göre doğru inancı koruması Tanrıya karşı onun göreviydi. İmparator, anlaşmanın payına düşen kısmını yapmazsa Tanrı (gerçekte hristiyanların)'nın onu terk etmesinden korkuyordu. Böylece, kilise işlerine karışarak bir ilke imza attı. Constantinus, önce taraflara çatışmayı bırakmalarını, hepsinin hristiyan olduğunu ve yaptıklarının uygunsuz olduğunu söyledi. **Ortodoks (Katolik)** tarafı destekleyerek Donatistlerden kilisenin geri kalanına katılmalarını istedi. Haklı olduklarını düşünen Donatistler bunu reddetti. Bunun üzerine askerler, birliği sağlamak için güç kullandılar. Fakat asî Donatist kilise, kuzey Afrika'nın 7. yüzyıldaki Arap fethine kadar var oldu.

Ortodoks (Katolik): Hristiyanlığın erken zamanlarında Ortodoks ve katolik kelimeleri aynı anlama gelir ve doğru inancı temsil ederdi.

Teslis (Üçleme) Çıkmazı ve Arianism

Erken hristiyanlıkta Tanrı'nın tek olduğu düşünülse de birçok hristiyan **Teslis** kavramına da inanıyordu. Bu iki düşüncenin uzlaşamaması birçok teolojik çatışmaya neden oldu. Teologlar bu soruna bir çözüm bulmak üzere antik Yunan felsefesine başvurdular. Bizanslı hristiyanlara göre, bireysel kurtuluşları doğru inanca bağlıydı. Bu yüzden doğru cevabı bulmak son derece önemliydi. *Arius,* İsa'nın Tanrıyla eşit tutulamayacağını düşünen Alexandria (İskenderiye)'lı bir keşişti. Bu düşünce, Teslis kavramını politeizmle özdeşleştiren hristiyanların desteğini kazandı: Teslis, Oğul'u Baba'dan daha az tanrısal görmüyordu. Arius'a göre *Baba* dünyaya getiren tanrıdan ziyade yaratan tanrıydı. Bu öğretiler Aristocu felsefeyle uyuşuyordu. Arius'un öğretisi Doğu'da kargaşaya neden oldu. Constantinus, tüm piskoposları

Teslis: Kutsal üçleme:Baba, Oğul ve Kutsal Ruh.

konuyu görüşmek üzere toplantıya çağırmaya ikna edildi. Constantinus, **konsili** Kilisenin Roma senatosu gibi algıladı. Hristiyanlık tarihinin ilk konsili 325'de Nikaia (İznik)'da toplandı. İsa'nın Baba ile aynı özden olduğuna karar verildi. Arius, bu öğretiyi reddetti. Arianistler, devlet ve kilise tarafından mahkûm edildi. Arianism sapkın ilan edildiyse de uzun yıllar etkili oldu.

Konsil: Kilisenin hristiyan inanç esaslarını tespit ve tahkim etmek, ayinlerin icrası konusunda kararlar almak, hristiyanlık ahlakı ve disiplininin esaslarını belirlemek ve onaylamak üzere kiliseye bağlı bütün piskoposların katılımı ile yaptığı toplantı.

4. Yüzyılda Politik Durum: Haleflik (Ardıllık) Sorunu

Constantinus, 337'de öldü. Yerine üç oğlu tahta geçti. Tetrarşi idare prensibi hala işliyordu. II. Constantinus ve Constans, II. Constantinus'un ölümüne kadar (340) Batı'da idareyi paylaştılar. Constans'ın 350'de ölümünden sonra II. Constantius (öl. 361) tek başına Doğu'nun ve Batı'nın imparatoru oldu. Pers seferinde ölünce yerine yeğeni Julianus geçti (361-363). Constantinus'un ailesinin son üyesi eski dine dönerek paganismi canlandırmaya çalıştı. Hristiyanlara birçok sınırlamalar getirdi. Pagan dinini iyi örgütlenmiş hristiyan kilisesiyle rekabet edebilmesi için organize etti. İmparatorluk şehirlerini diriltmeye ve eskisi gibi Roma'nın sosyoekonomik merkezleri yapmaya çalıştı. Julianus, hristiyan üst tabakaya karşı tepkili eğitimli aristokratlarca desteklendi. Perslere karşı çıktığı seferde ölünce hristiyan Jovianus (363-64) başa geçti. Ölümünden sonra idare kardeşleri Valens ile I. Valentinianus arasında bölündü. Ariusçu Valens (364-378) Doğu'ya, Ortodoks Valentinianus (364-375) Batı'ya egemen oldu. Valens'in orduları Adrianopolis (Edirne) savaşında (378) tarihin en önemli yenilgilerinden birini yaşadı. Valens, müttefik Visigotlara yenildiği savaşta öldürüldü. Batı'daki I. Valentinianus ölünce, yerine oğlu Gratianus (375-383) geçti. Gratianus, Theodosius'u Doğu imparatoru seçti; Theodosius (379-395), yetenekli bir asker ve yöneticiydi. Roma İmparatorluğu'na tek başına hükmetti. O, antik Roma imparatorlarının son temsilcisidir. Vasiyeti gereği imparatorluğun Doğu yarısının idaresini büyük oğlu Arcadius'a, Batı yarısını (Roma kenti merkez olmak üzere) küçük oğlu Honorius'a bıraktı. Bu bölünme geniş sınırlara ulaşan imparatorluğun idari yükünü hafifletmek içindi. Gerçek bir bölünme değildi. Yayınlanacak bir yasanın iki tarafta da geçerli olduğu, imparatorluğun tek olduğu ilkesi kabul edildi. Ancak imparatorluk bir daha fiilen birleşmeyecekti. Böylece *Doğu Roma İmparatorluğu* ortaya çıktı.

Monofizit: İsa'da var olduğuna inanılan insani ve tanrısal özelliklerin katışma ve değişme olmaksızın tek bir tabiatta birleşmesi, tek tabiata dönüşmesi görüşüdür. Buna göre Kelam İsa ile birleşmeden önce de İsa tanrı idi ve Meryem'dan doğan çocuk (İsa) tam bir insan ve tam bir tanıdır. Dolayısıyla Meryem tanrının annesidir. İsa'da bulunan tanrılık ve insanlık özellikleri değişmeksizin birleşmişlerdir ve birbirinden ayrılmazlar.

Duofizit: Monofizit kavramının zıddıdır. Bu görüşe göre İsa'ya 30 yaşında iken Kelam'ın indiği, o zamana kadar Meryem'den doğan İsa'nın saf ve günahsız bir insan olduğu, tanrılık vasfının ancak Kelam geldikten sonra oluştuğu ve ancak o zamandan sonra hem insan hem de tanrı karakterinin her ikisini de taşıdığı, Meryem'in tanrı olan İsa'nın değil, insan olan İsa'nın annesi olduğu kabul edilir. İsa Kelam'ın gelmesinden sonra bu iki tabiatı taşır.

Kristolojik (İsa'ın Özü ile İlgili) Çatışmalar

İmparator Theodosius, Ortodoksiye bağlıydı. Constantinopolis'te (381) topladığı konsilde Doğu eyaletlerine yayılan Arianismi yasakladı. Paganlara ve sapkınlara karşı mücadele etti. Hristiyanlığın devlet dini olmasında tarihî rol oynadı. Ancak, İsa'nın insanî ve tanrısal özünün ilişkisi sorunu devam etti. İmparator Marcianus'un Khalkedon (Kadıköy)'da topladığı (451) konsili **monofizitliği** mahkûm etti. Papa I. Leo'nun İsa'nın insanî ve ilahî özü öğretisi **Duofizit** kabul edildi. En büyük tepki Mısır'daydı. İmparatorluk karşıtları monofizit cepheye katıldı. Monofizitlik, Mısır ve Suriye'de güçlendi. Monofizit Koptlar (Kıptîler) Mısır, Jacobitler Suriye kilisesine egemen oldular. Ortodokslar azınlıktaydı. Başkent ve imparatorluğun Batısı Khalkedon konsili kararlarına sadık kaldı. Uzlaşı sağlanamadı. Birlik sağlamaya çalışıldıkça monofizit eyaletler merkezden uzaklaştı. Bu tartışmalarda ekonomik, sosyal ve politik nedenler gibi merkezi idareye tepkisel gelişen nasyonalizm de etkili oldu.

5.- 6. Yüzyıllarda Politik Durum: Halefler (Ardıllar)

İmparator Arcadius (395-408) ile oğlu II. Theodosius (408-450) dönemi Gotlar sorunu, Hun tehlikesi ve dini mücadeleler ile geçti. II. Theodosius, 450'de çocuksuz ölünce imparatorluğun yönetimini kızkardeşi Pulcheria'nın kocası, ordu komutanı Marcianus (450-457) devraldı. Onun ve halefi I. Leon (457-474) döneminde ordudaki Gotlar huzursuzluk yarattılar. I. Leon'un yerine geçen torunu II. Leon, 474'de ölünce babası Zenon tahta çıktı (474-491). Zenon zamanında İtalya'da Ostrogot şeflerinden Odoacer 476'da Batı Roma imparatorunu tahttan indirip başa geçti. Böylece *Batı Roma İmparatorluğu tarihe karıştı.* Zenon'un ölünce karısı Ariadne senatör ve yüksek hâkim Anastasius (491-518) ile evlendi. Yeni imparator monofizitliği destekledi. Özellikle hazineyi düzene sokarak ekonomiyi büyük ölçüde düzeltti. Onun ölümüyle Bizans tarihinde yeni bir dönem başladı. Yerine Romalılaşmış bir komutan olan I. Justinus imparator seçildi (518-527).

Hristiyanlığı kabul eden Bizans imparatorlarının konumu ve imajında nasıl değişiklikler olmuştur

SIRA SİZDE 6

Justinianus Dönemi (527-565) ve Batı Avrupa'nın Yeniden Fethi

Erken Bizans Dönemi'nin altın çağı kabul edilen Justinianus döneminde antik ve hristiyan toplumun yeni bir senteziyle birlikte istikrar hâkim oldu. Justinianus, imparator I. Justinus'un yeğeniydi. İdarenin başına getirildiğinde genç yaşta olan Justinianus, kendisini dirayetli bir idareci yapacak ölçüde iyi bir eğitim almıştı. Teoloji, politika, askeri strateji, sanat, mimari ve bilimden anlardı. Onun en uzun soluklu eseri Corpus Juris Civilis'dir. Roma hukukunun en yüksek düzeydeki terkibi olan bu eser, *Avrupa medeni hukukunun temelini oluşturdu.* Dönem tarihçisi Prokopius'un *Anekdotlar (Gizli Tarih)* adlı eseri bu dönem hakkında önemli bir kaynaktır. Prokopius'un *Savaşlar Hakkında* adlı eseri Justinianus'un askeri başarılarından bahseder. İmparator, Barbarlara kaybedilen eski Roma eyaletlerini yeniden fethetmek istiyordu. Papalık, Justinianus'u destekledi. O da Ariusçu Germenlere karşı papalığı savundu. Sasanilerle Ebedi Barışı garantiledi. Komutanı Belisarius, Afrika'da Vandal filosunu yendi. Sicilya'yı ve Roma'yı ele geçirdi, Got kuşatmasında Roma'yı başarıyla savundu. Justinianus, 550'de komutan Narses'i gönderdi. Yirmi yıllık fetih tamamlandı. İspanya ve Galya kısmen güvenceye alındı. Ravenna ve Kartaca'da Roma **eksarhlıkları** kuruldu. Eksarhlar sivil ve askeri yetkileri olan liderlerdi.

Eksarhlık: Askeri ve sivil yetkileri olan valilerin görev yaptığı Bizans eyalet idari birimleridir.

HERACLEIUS DÖNEMİ

Heracleius (610-641), Bizans tarihinin en büyük imparatorlarından biriydi. Tahta çıktığında ülke ekonomik ve mali bakımdan mahvolmuştu. İdari mekanizma işlemez haldeydi. Ücretli asker sistemi artık işlevini yitirmişti; hazinede para yoktu ve asker kaynakları da kurumuştu. Devletin çekirdek arazisi Anadolu işgal altındaydı. Balkan yarımadasında Avarlar ve Slavlar tehdit oluşturuyordu. İran istila dalgası Anadolu'nun içlerine girmişti. Devleti bu genel çöküşten sadece bir içten yenilenme kurtarabilirdi. Bu kritik dönemde Bizans ordu ve idare düzeni köklü değişikliğe uğradı. *Thema Sistemi* denilen yeni bir idari-askerî düzene geçildi. Bizans Devletinin eyalet idaresine damgasını vuran sistemin temelleri atıldı. Bizans'ın elinde kalan Anadolu toprakları themalara (askerî bölgelere) ayrıldı. *Themanın anlamı kolordudur.* Anadolu themaları da eksarhlıklar gibi askerî nitelikte idari birliklerdi.

Her birinin başında askeri ve sivil yetkilere sahip bir komutan (strategos) bulunurdu. Themalar aynı zamanda askerî birliklerin iskân bölgeleriydi. Köylülere orduda hizmet karşılığında çocuklarına miras bırakabilecekleri (mülkiyetinin devlete ait olduğu) arazilerin gelirlerinin tasarruf hakkı bağışlandı. Thema sistemi ve ordusu, toprağa yerleşik sınır birliklerinin sistemine bağlandı. İstilalar yüzünden Anadolu içlerine çekilen eski sınır birlikleri ve ordunun seçme birlikleri Anadolu'ya yerleştirildi. Heracleius, *Opsikion, Armeniakon* ve *Anatolikon* themalarını kurdu.

Şekil 4.3

Anadolu'daki Bizans Themaları

Bu sistem, kuvvetli ve yerli bir ordu yarattı. Bunlar iaşelerini topraktan sağlayan köylülerdi. Çağrı halinde, savaş donanımları ve atlı olarak orduya katılan bu askerlere ürün cinsinden küçük bir ücret de ödeniyordu. Yeni sistem devlet giderlerini büyük ölçüde azalttı. Asker mülkleri özgür küçük arazi sahipliği kurumunu kuvvetlendirdi. Thema sistemi sonraki dönemlerde geliştirildi ve devletin askeri bakımdan belkemiğini oluşturdu. Bu sistem yaşadığı sürece Bizans askeri bakımdan güçlü olmuştur. Bu dönemde Sasani-Bizans mücadelesi Bizans lehine değişti. Armenia, Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Mısır ele geçirildi. Buna karşı Araplar Bizans için yeni bir tehdit unsuru oldu. Halife Ebu Bekir ve Ömer döneminde Suriye ve Filistin Arapların eline geçti (639). Bizans, Mısır'ı ebediyen kaybetti. Heracleius dönemi, siyasal ve kültürel bakımdan Bizans tarihinin dönüm noktasıdır. Geç Roma Çağı bu dönemde sona erdi. Asıl Bizans dönemi başladı. Bu döneme kadar resmi dil olan Latince yerini Eski Yunancaya bıraktı. Böylece devlet batıdan koparak *Doğululaştı.*

III. LEON DÖNEMİ VE İKONOKLASM (TASVİR KIRICILIK)

III. Leon'un (711-741) Bizans tahta çıkışıyla imparatorluk tarihinde yeni bir dönem başladı. Leon, iç karışıklıklara son verdi ve devleti güçlü bir askerî ve siyasî temele oturttu. Onun imparator oluşundan kısa süre sonra İslam ordusu başkenti hem karadan hem denizden kuşattı. Gemilerin girmemesi için ilk kez Haliç'in ağzına zincir gerildi. III. Leon, başkenti başarıyla savundu. Bir yıl süren Arap kuşatmasında büyük kayıplar verildi (718). Devletin geleceği için önemli reformlar yapıldı. Bu dönemde *Ecloga* olarak bilinen kanun kitabı ve ikonoklasm politikası önemlidir. Ecloga, 726'da yürürlüğe girdi ve kanunlardaki karışıklıkları giderip daha açık hale getirmek için planlandı. Eski Yunanca yazılan eserde medeni hukuka ceza yasasından daha çok yer verildi. Ceza hükümleri oldukça sertti. Bu yasalarla ordu disipli-

ne sokulup devlet hazinesine yeni kaynaklar bulunuyor, köylü sınıf güvence altına alınıp deniz ticaretinin gelişmesi sağlanıyordu.

Hristiyanlığın resmen devlet dini olmasından sonra 4. ve 5. yüzyıllarda tasvirler kültü çok gelişmişti. Aziz ve Meryem tasvirlerine (ikona) taparcasına bağlılık tepkilere neden olmuş ancak fazla etkili olamamıştı. III. Leon, 726'daki emirnameyle aziz tasvirlerini tahrip etme *(İkonoklasma)* hareketini başlattı. III. Leon'un ikonoklast politikasının kaynağının Bizans ile sıkı ilişki içindeki İslamın ve Museviliğin olduğu kabul edilir. Bu olay, Constantinopolis'te ve Batı dünyasında büyük muhalefete yol açtı. İkonaları hoş gören Roma Papalarına göre okuma yazma oranının çok düşük olduğu ve eğitimin sadece ruhban sınıfıyla sınırlı olduğu bir çağda İsa'nın hayatıyla havarilerin eylemlerini tasvir eden **ikonalar** dini eğitimde kolaylık sağlıyordu. III. Leon, 730'da huzuru sağlamak için bir **sinod** topladı. İkona tapınımını yasakladı. III. Leon 741'de öldü. Oğulları döneminde Suriye kökenli İsauriya hanedanı gücünün zirvesine ulaştı. İzlenen ikona karşıtı politika ile ikona taraftarlarına baskılar sertleşti. V. Constantinus (741-775), babasının askeri politikasını sürdürdü. Araplar, o sırada Emevilerin düşmesi ve 750'de Abbasilerin idareyi ele alması gibi politik mücadelelerle zayıflamıştı. Başkent, Suriye'deki Damascus (Şam)'dan Bağdad'a taşınmış ve Abbasiler'in batı sınırına ilgisi azalmıştı. Arap tehdidi zayıflayınca batıda Bulgar tehdidi başladı. V. Constantinus, Bizans'ın kuzey sınırına yerleşen Bulgarlara karşı saldırgan politika izledi.

İkona: Doğu kiliselerinde tahta üzerine yapılan dini resimler.

Sinod: Konsil gibi tüm hristiyan cemaati bağlamayıp yerel düzeydeki dini konuların tartışıldığı meclis.

İkonoklasm hareketinin Bizans Devleti'ni ve Batı Avrupa devletleriyle ilişkilerini nasıl etkilediğini değerlendiriniz.

SIRA SİZDE 7

MAKEDONYA HANEDANI DÖNEMİ (ORTA BİZANS DÖNEMİ)

Makedonya Hanedanı Bizans'ta yeni bir refah dönemiydi. I. Basilios (867-886), Araplara karşı bir dizi askeri operasyon başlattı. İmparatorluk doğuya doğru genişledi. İtalya'da yeni üsler ele geçirdi ve Bizans'ın Akdeniz'deki gücü perçinledi. VI. Leon (886-912), babası gibi tahtın babadan oğula geçmesine inanıyordu. Justinianus'un hukukî içtihatlarının eski Yunanca özetlerini yaptırdı. Bundan Basiliki *(İmparatorluk Kanunları)* adı verilen yeni bir kanun külliyatı doğdu. Leon'dan sonra VII. Constantinus Porfirogennitos (911-959) imparator oldu. Bulgarlarla savaş çıktı. Çar Simeon, 914'de Adrianopolis'i aldı. Bizans orduları, Sırp ittifakına rağmen Bulgarları durduramadı. Çar, 924'te Constantinopolis surlarına ilerledi. Kenti denizden abluka edecek donanması yoktu. Arap yardımını da sağlayamayınca barışa razı oldu. Bizans'ı Çar'ın ölümü kurtardı. Arapları Armenia'dan sürdü. İmparator öldüğünde (959) Bizans Devleti Hristiyanlığın lideriydi. VII. Constantinus'un oğlu II. Romanos (959-963) kısa bir süre tahtta kalabildi. Öldüğünde eşi Theophano, tehdit altındaki imparatorluğu kurtarmak için General Nikephoros Phokas (963-969) ile evlendi. Phokas öldürülünce, VII. Constantinus'un damadı İoannis Çimiskis (969-976) tahta çıktı. Onun kısa idaresinden sonra II. Romanos'un oğulları II. Basilios (976-1025) ve VIII. Constantinus (976-1028) tahta çıktı. Constantinus ölünce, Romanos Argiros tahta geçti. O ölünce karısı Zoe, Paflagonyalı Mihail ile evlendi ve onu imparator ilan ettirdi. IV. Mihail de tahtı sadece bir yıllığına yeğeni V. Mihail'e bıraktı. Bir isyan onu da devirdi. Zoe, birkaç ay için kız kardeşi Theodora ile hüküm sürdü. Üçüncü kocası IX. Constantinus Monomakhos (1042-1055) imparator oldu. O ölünce Theodora kendini imparator ilan ettirdi. Bir yıl sonra ölünce (1056-1057) Makedonya hanedanı sona erdi.

VI. Mihail, ordunun tepkisini çekince tahttan indirildi. Askerler Isaakios Komnenos'u imparator seçtiler. O da sert ekonomik önlemleriyle askerî aristokrasiyi kızdırınca tahtı Constantinus Dukas (1059-1067)'a bıraktı. Böylece kısa süreli Dukas hanedanı dönemi başladı.

DUKAS HANEDANI DÖNEMİ (1059-1081)

VIII. Constantinus Dukas'ın kötü idaresi, devletin savunma gücünü sınırladı. 1061'de Normanlar İtalya'da Brindisi'yi, 1064'de Hunlar Belgrad'ı istila etti. Peçenek ve Uz akınları sıklaştı. Selçuklu Türkleri Orta Asya'dan İran'a ilerleyerek Arapları dize getirdi. Nihayet Bizans'ın Armenia themasına ulaştıklarında Constantinus, para bulmak için masumları ağır para cezalarına çarptırıp vergileri ağırlaştırdı. Eşkıya askerden usanan Anadolu ahalisi merkezî idareden uzaklaştı ve Türklerle kaynaştı. Constantius'un ölünce General Romanos Diogenes (1068-1071) tahta çıkarıldı. Diogenes, kısa sürede orduyu disipline etti. Türklerle çarpışarak zaferler kazandı. 1071 baharında Malazgird (Manzikert)'i ele geçirdi. Burada Sultan Alparslan komutasındaki Türklerle savaştı. Sonuçta savaş öncesi durumu sürdüren ve Bizans için tatmin edici bir antlaşma yapıldı. Tahta çıkan VII. Mihail Dukas, yeteneksiz bir adamdı. Devletin kötü durumu Türkler'in işine yaradı. Hızla Anadolu'nun içlerine ilerlediler. Ekonomik kriz çıkınca Mihail, tahttan indirildi ve Nikephoros Botaniates (1078-1081) imparator oldu. General Aleksios Komnenos, birçok darbe girişimini engelledi. Darbeci Nikephoros Melissenos, Türk yardımıyla Anadolu şehirlerini yanına çekti. Şehirlerin savunmasını Türklere emanet etti. Nikaia'yı (İznik) ele geçirerek 1080'de orada imparator ilan edildi. Türk muhafızlar birçok Anadolu şehrini sahiplendiler. O dönemde Selçuklu prensi Süleyman Şah Nikaia'yı fethederek Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurdu. Anadolu'nun Türklerce fethi, Balkanların akınlara uğraması ve kötü idare ekonomiyi sarstı. Develüasyona gidildi. Bizans altın parasının değeri düşünce yerini Venedik dukatası ve Floransa florini aldı. Aleksios Komnenos, Bizans sarayındaki entrikalardan birine kurban gitmemek için Botaniates'i tahttan indirdi. 4 Nisan 1081'de Ayasofya'da taç giydi.

KOMNENOS HANEDANI DÖNEMİ (1081-1185)

I. Aleksios Komnenos, tahta çıktığında devlet kötü idare yüzünden zayıflamıştı. Peçenekler, Selçuklu Türkleri ve Normanlar saldırıya hazırdı. İznik sultanı Süleyman ile bir barış yapıldı (1081). Bithynia'daki Drakon (Yalakdere) nehri Bizans-Selçuklu sınırı oldu. Aleksios, Alman imparatoru IV. Heinrich ve Papa VII. Gregorios'u Bizans düşmanı Normanlara karşı kışkırtmaya çalıştı. 1081'de Venedik, ticari kapitülasyonlar aldığı Bizans'a denizden yardımı kabul etti. Aleksios, orduyu güçlendirdi ve en iyi adamlarını komutan atadı. 1081 yazında Güney İtalya'daki Normanlar, Dalmaçya'daki Draç kentinden Makedonya'ya ilerleyerek Kuzey Yunanistan'ı ele geçirdi. Aleksios, kuvvetlerini Thessaloniki (Selanik)'de toplamıştı. Bizans diplomasisi, Norman şeflerini böldüğünden İtalya'ya geri çekildiler. Diplomat imparator kaybedilen şehirleri geri aldı. 1086'da sorun çıkaran Peçeneklerden Kumanlarla ittifak ederek kurtuldu. Bizanslılar, İznik sultanının işbirliğiyle İzmir'deki Çaka Bey'i alt etti (1093). Aleksios, 1094'de Sırpları ve Kumanları durdurdu. İşgal altındaki Anadolu'yu Türklerden kurtarmak için harekete geçti. I. Haçlı Seferi planları bozdu. Disiplinsiz Haçlı birliklerini Bizans başkentine almayan Aleksios Anadolu'ya geçirdi. Profesyonel Haçlı birlikleri 1096 sonunda Constantinopolis'e vardı. Aleksios, bu seferi amaçlarına uydurmak istedi: anlaşmayla Haçlılara ele geçirecekleri bölgeleri Bizans'a teslim etme sözü verdirdi. Bizans gemileriyle Anadolu'ya geçiri-

len (1097 baharı) Haçlılar İznik'i ele geçirdi. Frigya'ya yönelerek Dorylaion (Eskişehir), Philomilion (Akşehir) ve İkonio (Konya)'dan doğuya ilerlediler. Kent güçlü surlarına rağmen düştü. Böylece Batı Anadolu Bizans idaresine girdi. Ancak dini açıdan önemli Antiokhia (Antakya)'yı fetheden Haçlılar sözlerini unuttu. Norman Bohemund burayı bir Haçlı prensliği yaptı. I. Haçlı Seferi Aleksios'un umutlarını boşa çıkardı. Aleksios, 1082'de Venedik ile 1111'de Pisa ile kapitülasyon antlaşmaları yaptı. Latinlere Bizans sularında ticaret serbestîsi sağlanınca devlet ekonomisinin kontrolü yabancılara geçti. İçerde yönetim iyice merkezîleşti. Thema sistemi işlemez hale geldi. Bizans ordusu paralı askerlerin eline düştü. Yanlış harcama ve sürekli savaşlar yüzünden Bizans altın parasının değeri düştü. Halka ağır vergiler yüklendi. Güçlü sınıflar daha da zenginleşti. Hazine ve manastırların ise aleyhinde işledi. I. Aleksios'un halefi II. Ioannes (1118-1143), babasının politikasını sürdürdü. İyi bir asker ve siyasetçi olan Ioannes, Peçenekleri yendi (1122). 1125'den sonra Selçuklu Türklerine seferler düzenledi. İmparator yaralanıp 1143'de ölünce yerine oğlu I. Manuel geçti. Bu dönemde II. Haçlı seferi gerçekleşti. Sefer Alman-Fransız çekişmesi, seferin kötü idaresi, zor yol koşulları yüzünden başarısız oldu. Bizanslılar, Venediklilerin kapitülasyonları suistimal etmesinden bıkmıştı. Manuel, Venedik tekelini kırmak için rakip Cenova'ya (1169) ve Pisa'ya (1170) ekonomik ayrıcalıklar verdi. Bizans ekonomisi iyice kötüleşti. Bu arada, Alman imparatoru I. Friedrich, Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan (1156-1193)'ı Bizans'a karşı kışkırtmıştı. Manuel, güçlü bir orduyla Anadolu'ya geçerek Frigya'ya ilerledi. Ancak 17 Eylül 1176'da Türklerin Myriakephalon'un dar geçitlerinde kurduğu pusuya düştü. Büyük bir bozguna uğradı. Bu savaşın kayıpları Bizans'da moral bozukluğu yarattı. İmparator, 1180'de üzüntüden öldü. I. Manuel'in halefi II. Aleksios Komnenos (1180-1183) idi. Andronikos Komnenos'un darbeyle iktidara gelmesiyle (1183) iç teşkilat hızla düzene sokuldu. Ayrıcalıklı sınıfı gücendirmesi bir darbeyle ölümüne yol açtı. Böylece Komnenos hanedanı sona erdi.

4. Haçlı Seferi ve Latin Hâkimiyet Devri (1204-1261)

İlk üç Haçlı seferinde Antakya, Kudüs, Akka, Urfa gibi önemli kentler ele geçirilmişti. Ancak Haçlı egemenliği uzun sürmedi. Kayıpların büyüklüğü ve başarılarının geçiciliği kutsal toprakları kurtaran Haçlı romantizmini yok etti. Papa III. Innocentius'un dönemindeki 4. Haçlı seferinin (1202) rotasını Constantinopolis'e çevirerek işgal etmesi (1203), Bizans İmparatorluğu'nda Latin Dönemi'ni başlattı. Başkent Latinlerce istila edildi. Kent ve çevresinde bir Latin devleti kuruldu. Venedikliler ve Fransızlar Flandre kontu Baudouin'e Ayasofya'da taç giydirdi. Haçlılar, halka büyük zulümlerle işkence ettiler. Şehri yakıp yıktılar ve yağmaladılar. Bizans yazarları Müslümanların bile Bizanslılara sözde din kardeşleri kadar eziyet etmediğini yazar. Bizans idaresi Nikaia'da 57 yıllık bir sürgüne gitti. İmparatorluk parçalandı. Komnenos hanedanı Trabzon'da bir prenslik kurdu. Angelos hanedanı kuzeybatı Yunanistan (Epiros)'da bir despotluk kurdu. Bu Sefer, 7. yüzyıldan itibaren Arap fetihleri yüzünden Doğu dünyasından kopmuş olan Batı Avrupalılara burada ticarî üsler edinme şansı verdi. Bizans hanedanı ve idaresi, Selçuklu Türklerinden geri alınan Nikaia'ya kaçtı. Papa, Ortodoks Greklerle Slavlara elçi gönderdiyse de başarılı olamadı. Ortodoks ve Katolik kiliseleri birleştirilemedi. Haçlı işgali Doğu ve Batı arasındaki politik ve dinî ayrılığı derinleştirmişti. Haçlı seferlerinden sonra 14. yüzyılda Bizans'taki ayrıcalıklı sınıfın iktidarı ve zenginliği halkın tepkisine ve sosyal kargaşaya yol açtı. Ekonomi bozulmaya devam etti. Zayıflayan imparatorluk hızla dağıldı. 7. yüzyılda Suriye ve Mısır'ın Araplara kaybından etkilenmeyen devlet

11. yüzyılda Anadolu'yu Selçuklulara kaybedince derinden sarsıldı. Ağustos 1261'de Mihail Palaiologos (1261-1282), Konstantinopolis'i ele geçirdi. Törenle şehre girerek patrik Arsenios'un elinden taç giydi. Oğlu Andronikos'u ortak imparator ilan etti ve Palaiologos hanedanını kurdu.

PALAIOLOGOS HANEDANI DÖNEMİ (GEÇ BİZANS DÖNEMİ)

Bu dönem, edebiyat ve sanatın yükselişiyle, içerde ve dışarda savaşlarla geçti. VIII. Mihail Palaiologos (1261-1282), iyice küçülen yeni bir devlet kurdu. Devlet arazisi, Anadolu'nun kuzeybatısı, Trakya, kısmen Makedonya, Thessaloniki, kuzey Ege adaları ve Boğazlarla sınırlıydı. Anadolu'da Türkler, Balkanlar'da Bulgarlar ve Sırplar kuvvetlenirken Bizanslılar birleşemedi: Trabzon Rum devleti hâlâ merkezden bağımsızdı. Ege'de Venedik, Karadeniz'de Cenova egemenliği sürüyordu. İmparatorluğun sonunu başkentin Osmanlı Türkleri tarafından ele geçirilmesi değil onu yağmalayan Latinler hazırladı. VIII. Mihail'in cesareti ve diplomatik dehası büyük bir tehlikeyi önledi. Sicilya'nın Norman kralı Manfred Bizansı ele geçirmek istiyordu. Manfred, 1266'da, Sicilya Kralı Charles d'Anjou tarafından öldürüldü. Charles, Manfred'in politikasını sürdürdü. VIII. Mihail, Papa'ya desteği karşılığında Kiliselerin birliği için görüşmeyi teklif etti. 1274'de Mihail, Bizans karşıtı koalisyona rağmen Anjou'nun ordularını bozguna uğrattı. Mihail Palaiologos, Türk istilasını görmedi. Ancak geçici seferlerle yetinen Türkler, Bizans sınırlarının zayıflığını anlamışlardı. Bizans'ın diğer düşmanı Sırplardı. Mihail'in halefi oğlu IX. Mihail (1284-1329) idi. Onun ölümünden sonra imparator olan II. Andronikos, İoannis Kantakuzinos'un desteğiyle başkentini zapt eden torunu III. Andronikos ile mücadele etti (1328). III. Andronikos, taç giydiğinde devlet işlerini dostu Kantakuzinos'a emanet etti. 1341'de ölen III. Andronikos, veliaht belirlememişti. Yeni varis, V. İoannis Palaiologos idi. Bizans'da iç savaş çıktı. Sonunda anlaşmayla idareyi ortaklaşa devraldılar. Bu arada Sırp kralı Stefan Duşan Thessaloniki'ye yürümüş, Bulgarlar kuzey sınırına asker yığmıştı. Rumeli'ye geçen Türk akıncılar Trakya'ya saldırıyordu. Kantakuzinos'un Sırplara karşı müttefiki Aydınoğlu Umur Bey idi. Ama bu küçük ordu Kantakuzinos'un, ihtiyaçlarını karşılayamazdı. 1345'de Orhan Bey ile ittifak yaparak kızı Theodora'yı gelin verdi. 1347'de başkente girerek taç giydi. Taht naibesi Anna ile anlaştı. Bu anlaşmayla iç savaş sona erdi. Bizans'daki iç savaşta Kantakuzinos'un Osmanlı birliklerine parası yetmeyince Gelibolu'da bir üs sağladı. Süleyman Paşa, yıkık Çimpe kalesini onarmak için askerleriyle Gelibolu yarımadasına geçti. Türkmenleri Kallipolis şehrine yerleştirdi. VI. Ioannis, 1383'de ölünce V. Ioannis imparator oldu. V. Ioannis, Trakyada ilerleyen Türklere karşı Batı'dan yardım alabilmek için Papa'ya Ortodoks ve Katolik Kiliselerini birleştirmeyi vadetti. İtalya'ya giden imparator, Çirmen savaşından sonra (1371) Sırplar gibi I. Murad'ın vassalı oldu. V. Ioannis, 1391'de öldü. Aynı yıl Manuel taç giydi. Osmanlılara karşı Avrupalı hükümdarlara yaklaştı. I. Bayezid, Constantinopolis (1394)'i ablukaya aldı. Manuel, tahtı yeğeni VII. Ioannis'e emanet etti ve askerî yardım için Avrupa'ya gitti (1399). 1402'de Osmanlı kuvvetleri Ankara Savaşı'nda Timur'a yenildiğinde şartlar değişti. Bayezid'in oğulları Venedik ve Bizans'tan yardım istediler. II. Manuel, 1403'de Batı'dan dönünce I. Mehmet (1413-1421) Bizans ile dostane ilişkiler kurdu. Bu ilişkiler II. Murad (1421-1451) döneminde bozuldu. Manuel, idareyi oğlu VIII. Ioannis'e devretti. Sultan, 1422'de Bizans başkentini kuşattıysa da başarılı olamadı. II. Manuel, 1425'de öldü. Yerine oğlu VIII. Ioannis geçti ve 1448'e kadar tahtta kaldı. 1423'den beri Osmanlı

kuşatması altındaki Thessaloniki düştü (1430). Böylece Bizans, Constantinopolis ve civarıyla Mora'ya sıkışıp kaldı. Varna Savaşı'nda (1444) Haçlıların yenilmesi Ioannis'in umutlarını yoketti. Sultan, Varna'dan Mora'ya yürüdü. 1448'de II. Kosova savaşında Haçlıların yenilmesi Bizans, çaresiz bıraktı. Ioannis, kısa süre sonra öldü. Bizans'taki taht kavgalarına sultanın arabuluculuğu son verdi. Sultan, Konstantinos'un tahta geçmesini istedi (1449). XI. Konstantinos, II. Murad'ın ölümünden (1451) ve II. Mehmed'in tecrübesizliğinden yararlanmak isteyince Osmanlı kuşatması başladı. Nisan 1453'de imparator Batılıların desteği için çabaladıysa da sonuç alamadı. Teslim olmayan son Bizans imparatoru, 29 Mayıs 1453'te surları aşan Osmanlı askerleriyle çarpışırken öldürüldü. Fethi Batılı tarihçilerce bir felaket olarak nitelendirilen ve 4. Haçlı seferinde tahrip edilen başkent fetihten sonra yeniden doğdu. İyice azalan nüfusuyla dul bir kraliçeye benzetilen kent, II. Mehmed'in emriyle yeniden imar edildi. Anadolu'dan getirilen halk ve dönmesine izin verilen bir kısım eski ahaliyle canlandırıldı.

Bizans İmparatorluğu'nun çöküşünün Osmanlı ilerleyişi dışında nedenleri var mıdır?

SIRA SİZDE 8

DOĞU ROMA (BİZANS)'DA KÜLTÜR, SANAT VE MİMARİ

4. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar Doğu Hristiyanlığı'nın kutbu olan Bizans kültürü ve uygarlığı, imparatorluğun başkentinin Byzantion'a taşınmasıyla birlikte zengin ve köklü Ön Asya ve Anadolu kültürlerinden etkilenmiştir. Bizans sanatı ise, büyük ölçüde Roma ve Yunan sanatı ile ilişkili bir sanattır. Ancak bu sanat Hristiyanlığın hizmetinde olmuş, bu dinin beğeni ve tercihlerinin izlerini taşımıştır.

Devlet Yönetimi

Bizans İmparatorluğu, fiilen ve hukuken bütün iktidarın kaynağı ve odağı imparator olan monarşik bir idari yapıya sahipti. İmparatorun Tanrı'nın iradesiyle bu makama seçilmiş bir kişi olduğuna inanılırdı. Hristiyanlığın resmi din olarak kabul edilmesinden sonra Constantinopolis patriği imparatora çoğunlukla Ayasofya'da taç giydiriyordu. İmparator kilisenin koruyucusu ve ortodoksluğun savunucusuydu.

İmparatorlukta idari örgüt merkez ve eyaletler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Merkez örgütü, saray memurları ile sivil ve askeri memurlardan meydana gelen bir memurlar aristokrasisinin elinde bulunuyordu. Merkez örgütünde en önemli kuruluşu, Roma senatosu örnek alarak kurulmuş olan senato oluşturmaktaydı. Ayrıca, imparatora daha yakın olan Hagion Konsistorion (Kutsal Şura) bir çeşit saray şurası görevini yürütüyordu.

Taşra örgütü Heracleius ve halefleri zamanında önemli değişikliklere uğramış ve thema adı verilen askeri idare bölgeleri kurulmuştur. Her themanın başında strategos adı verilen bir çeşit askeri valiler bulunmaktaydı.

Edebiyat

Bizans edebiyatı, ilk zamanlar Antik edebiyatın devamı niteliğindedir. Hristiyanlığın devlet dini olarak kabul edilmesinden sonra bile eski pagan edebiyatı devam etmiştir. Ancak hristiyan düşüncesi hemen sonra edebiyatta da ağırlığını hissettirmiştir. Şeklen eskiye bağlı kalınsa da ruhen hristiyan bir edebiyat idi. Bizans yazarlarının çoğunda Kutsal Kitap (Kitab-ı Mukaddes) 'ın bilinmesi, antik eserlerin bilinmesi kadar önemli sayılırdı. I. Justinianus devri, Bizans edebiyatının en parlak dönemidir. Başkent Constantinopolis başta olmak üzere Anadolu, Suriye, Filistin

ve Mısır'daki kentlerde de edebi bir canlılık vardı. Tarih, hukuk, bilim ve teknoloji Bizans şiirine konu oluyor ve her tür nesir şiire çevriliyordu. Önemli Bizans şairleri arasında *Nannos, Romanos, Musaios, Patrik Sergios* sayılabilir. 7. Yüzyılın ortalarından itibaren Bizans edebiyatı bir duraklamaya girmiştir. Özellikle ikonoklasm hareketi kutsal resimlerin yanı sıra bilimsel ve edebi faaliyetlerin durmasına neden olmuştur. Bu dönemin özelliği çoğunlukla din adamlarının yazmış olduğu şiirlerde dinî temaların işlenmesidir. Ayrıca paganlarca şehit edilmiş azizlerin biyografileri de bu dönemde oldukça yoğun işlenen konular arasındadır. Bizans'ın ilk kadın şairi *Kasia* bu dönemde yaşamıştır. Constantinopolis Üniversitesi'nin yeniden kurulması (863) iki yüzyıllık bir duraklama devresini bitirerek yeni ve parlak dönemi başlatmıştır. Antik dönem ve Bizans devri eserleri toplanarak incelenmiş ve özetlerinden oluşan ansiklopediler hazırlanmıştır. Bunun en önemli örneği *Suidas*'dır. Bu dönemde ayrıca milli destanlar, epigramlar, ilahiler, manzum eserler kaleme alınmıştır. 12. yüzyıla gelindiğinde halk dilinde yazılmış didaktik, satirik, lirik şiirlerin yanı sıra atasözleri ve hikayeler yazılmaya başlanmıştır. Diğer yandan Eski Yunan mitolojisi halk edebiyatına hakim olmuştur.

Eğitim ve Öğretim

Constantinopolis'in başkent olmasından sonra imparatorluğun çeşitli bölgelerinden, özellikle Atina, Mısır ve Suriye'den gelen bilginler başkenti bir bilim merkezi haline getirmişlerdi. II. Theodosius, başkentteki ilk üniversiteyi kurdu. Daha çok Erkek çocukların okula gönderildiği Bizans İmparatorluğu'nda eğitim yaygın değildi. Sivil, asker, din görevlileri ile büyük toprak sahipleri ve zengin tüccarların çocuklarının okutulduğu ortaöğretimde antik Yunan yazarlarının metinleri okutuluyordu. I. Justinianus döneminde üniversite eğitimine önem verildi. Ancak sonraları üniversite zayıflamaya başladı ve Phokas döneminde kapatıldı. 9. yüzyıl Bizans uygarlığının düşünsel ve sanatsal hamle yaptığı bir dönemdir. III. Mihail ve Bardas, üniversiteyi yeniden açarak (863), kürsülerini ünlü bilginlere teslim ettiler. Bu kurum doğunun çok önemli bir kültür merkezî haline geldi. Magnaura sarayının çatısı altındaki üniversite, dinî bağnazlığa karşı bir özgür düşünce yuvasıydı. Öğretimini dinsel-bilimsel tartışmalara endekslemeyen üniversite laik, din dışı ve putperest olarak nitelendirilebilir. Burada incelemelerde bulunan âlimler antik düşünce üstatları, Yunanistan'dan gelen filozof ve şairlerdi. Hellenizm, üniversite çatısı altında yeniden doğdu ve güçlendi. Bilgilerinin derinliği ve çalışma alanlarının genişliğiyle herkesi hayran bırakan âlimler, İtalya ve Fransa'daki Rönesans'ı yaratan büyük hümanistlerin öncülleridir. Constantinopolis, bilimsel alanda barbar Batı'dan beş yüzyıl ilerdeydi. Grek kültürünün bu gelişmesi, Ortodoks kiliseyi rahatsız ediyor ve filozof Leon, Fotios ya da Patrik İoannis gibi bilginlere şeytanın uşakları gözüyle bakıyordu. Kilise bilginleri, Studion manastırında insanî bilgi dallarını hristiyan bir görüşle geliştirerek doktrinlerini öğreten başka bir üniversite kurdular. Azizlerin yaşam öykülerini konu alan *(hagiografik)* eserler bu manastırda yazıldı. Bizanslı bilginlerin ve sanatçıların merak, anlama ve sempati duygusu, komşu uygarlıkları da incelemeye yöneltiyordu. Bağdat hilafet sarayı Bizanslı sanatçılara esin kaynağı olan ve zaman zaman rekabet ettikleri bir merkezdi. İki uygarlık, en orijinal yaratımları paylaşıyor ve karşılıklı hayranlık duygusu, geniş ve yüce bir hoşgörü havası oluşturuyordu.

Sanat

Bizans sanatı, Doğu Akdeniz çevresindeki toplulukların, hristiyan inancı kabul ettikten sonra yarattıkları bir sanattır. Bu sanatın merkezi Anadolu'dur. Makedonya, Yunanistan, Suriye Mısır ve Kuzey Afrika'daki Bizans eserleri, eyalet sanatı örnekleridir.

Bizans sanatı 4. yüzyılın ilk yarısında hristiyanlığın serbest bir din olmasıyla 5. yüzyılda bir geçiş süreci yaşamış ve Yunan-Roma geleneklerini yeni inanca uyarlamaya çalışmıştır. Bu dönemin eserleri biçim ve süsleme bakımından Eski Roma sanatına bağlıdır. Bu nedenle Bizans sanatının başlangıcı kesin bir çizgi ile ayrılamaz. Bizans sanatı birbirinden farklı özellikleri olan dönemlere ayrılır:

1. Erken Bizans Dönemi Sanatı: 5. yüzyılın sonlarından ikonoklasm hareketinin başladığı 726 yılına kadar devam eder. Bu dönemde Hellenistik ve Roma sanatı özellikleri Bizans sanatı üzerinde etkili olmuştur. Ayrıca Yakındoğu'nun sanat ve estetik zevkleri de sanata sızmıştır.

2. İkonoklasm Dönemi Sanatı: Bu dönemde (726-842) tasvir yasağı vardır. Dini resimler yasaklanmış ve tahrip edilmiştir. Tamamen bezemeye dayanan ve dini olmayan sanat anlayışı hakimdir.

3. Orta Bizans Dönemi Sanatı: Bizans sanatının kendine özgü karakterini bulduğu dönemdir (842-1204). İslam uygarlığı ile beraber, İlkçağ'ın bilgi ve Doğu'nun sanat zevkini egemen kıldıkları bir dönemdir.

4. Son Dönem Bizans Sanatı: 1261'den 1453'e kadarki son eserlerin verildiği dönemdir.

Erken Hristiyan Sanatı İsa ve azizlerin tasvirinden sakınmıştı. Bu sanat kendini sembolik temsil ile sınırlamıştı. Bunun nedeni putlara tapınmayı yasak eden Musa peygamberin öğretisinden kaynaklanması olmalıdır. Özellikle imparator I. Constantinus ile birlikte dini resimler kabul edilmeye başlamıştır. İkonalar aziz ve rölik kültlerini teşvik eden eski gelenekten kaynaklanmıştır. Hristiyan inancında azizler, insanlarla tanrı arasında bir aracı işlevi görmeye başlamıştır: Azizler, koruyup gözeten olarak kabul görmüştür. Hristiyanlığın ilk zamanlarında bile insanların her an güçlü bir azizin yanında olması imkânsız olduğundan aziz tasvirleri önem kazanmıştır. Azizlerle bağdaştırılan **rölikler** ve onları betimleyen resimler, azizle irtibata geçmeyi sağlayan bir araç olmuştur. İkonaların yüceltilmesi Neoplatonist düşünceden de beslenmiştir. Bu felsefi sisteme göre çevremizde gördüğümüz dünya gerçeğin yansımasıdır. Tanrının ya da bir azizin resmi orijinal değildir, ancak orijinal olanın bir yansımasıdır. Bu nedenle gördüğümüz herhangi bir şey kadar da gerçektir. Böylece, inananların gözünde bir ikona kendine ait güçlere sahip kabul edilmiş olmalıdır. İkonalara tapınmak başlarda bireysel düzeydeyken çok geçmeden cemaatin ortak tapınımının bir parçası oldu. Bu adetler Suriye ve Mısır'ın sanatsal geleneklerine benzemekteydi. 6. ve 7. yüzyıllarda ikona tapınımı yaygınlaştı. II. Justinianus, bastırdığı sikkelerde ilk kez İsa figürüne yoğun olarak yer veren imparator oldu.

Rölik: Hazreti İsa ve azizlerle ilişkili ya da onlardan artakalan kutsal eşya ve parçalar.

Şekil 4.5

Hristiyan Pantokrator ikonası. Aynaroz Vatopedi Manastırı

İkonalara karşı duranlar hep oldu. Quinisextum konsili (691-92) İsa'nın tasvirini yasaklamış ve aslı gibi resmedilmesini istemişti. İkonoklasm hareketi, birçok

eseri yok etmiş olsa da Bizans estetiğini yeni arayışlara yönelterek. Bizans sanatını şekilcilikten kurtarmıştı. İkonoklast dönemde dini sanatın boşluğu, din dışı antik dünyadan ve doğadan ilham alan, gerçekçi bir sanatla doldurulacaktı.

Mimarî

Bizans mimarisi, 4. ve 5. yüzyıllarda Hellen ve Roma kültürünün yeni bir yorumu olarak Anadolu'da doğmuş ve Constantinopolis'te gelişmiştir. Bizans mimarisi, ilk olarak Arap mimarîsinden faydalanmış ve bu bilgiyi kendi amaçlarına uydurmuştur. Doğu mimarlığının etkisi altında gelişen Bizans mimarisi, bir tuğla mimarisidir. Malzeme olarak taş, bazen taş ve tuğla (almaşık) da kullanılmıştır.

Hellenistik ve Roma döneminde bir toplantı mekânı olan bazilika, açık pazarı ve mahkemesi bulunan büyük salonlardı. Ticari anlaşmazlıkları çözen hâkimin yerine İsa'nın konulmasıyla hristiyanlaştırılarak kiliseye dönüştürülmüştür. Bazilika şeklindeki kilise, uzun bir yapıdır. Doğu ucunda yarım yuvarlak bir şekilde dışarı taşan, toplantı ya da ayinin yöneticisinin durduğu apsis adı verilen yarım daireli boşluk vardır. Apsisin önünde ise koro alanı, batı ucunda ise, narteks adı verilen bir hol bulunur. Narteksin iki yanındaki merdivenlerden yan neflerin üzerinde uzanan ve kadınlara ait olan galerilere çıkılır. Bir bazilikanın üstü çift meyilli ve kiremit kaplı ahşap bir çatı ile örtülürdü. Bu basit ve sade kilise tipi, Erken Hristiyanlık ve Erken Bizans mimarisinde çok tutulmuş ve birçok örnek verilmiştir.

Şekil 4.6

Bazilika planı ve görünümü

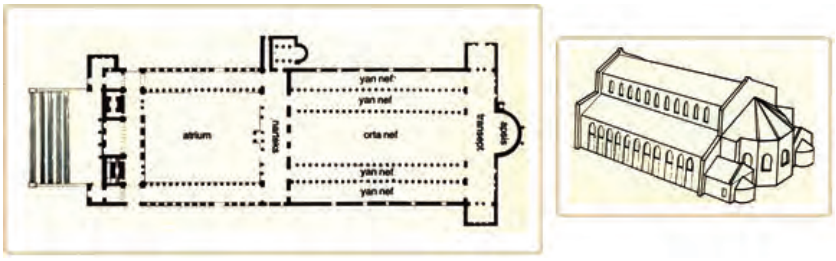

İtalya, Anadolu, Yunanistan, Mısır, Filistin ve Suriye'de yapılan bazilikaların birçoğu günümüze kadar gelebilmiştir. 6. yüzyılda bazilikaların üzeri tonoz kemerler ya da kubbelerle örtülmüştür. Kubbeli bazilikaların en görkemli örneği Ayasofya kilisesidir. Bu eser dikdörtgen plân üzerine oturmuştur. Bunun batısına yerleştirilen narteks, yani giriş bölümü vardır. Narteksin önüne de bir atrium (iç avlu) gelmiştir. Ayasofya'nın dış yüzeyindeki tuğlaları sıvalıdır. Yine tuğla ile örülen kubbeler kurşunla kaplıdır. İç duvarlar, payandalar ve zemin çeşitli mermerlerle; tonoz ve kubbeler ise mozaiklerle kaplanmıştır. 1453'den sonra cami olan Ayasofya, 1933'ten sonra müze hâline getirilmiştir.

Şekil 4.7

Ayasofya Kilisesi planı ve kesit çizimi

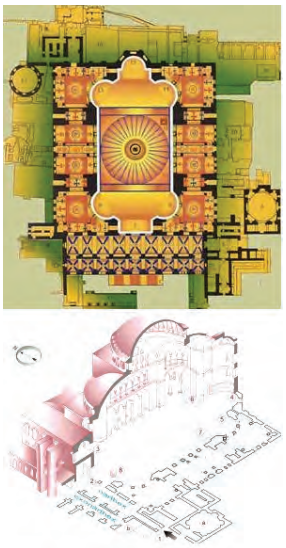

Bizans mimarlığının ikinci kilise tipi haç plânlı olanlardır. 8. yüzyıldan sonra bu kiliseler kare plânlıdır. Karenin ortasında dört fil ayağı üzerinde bir kubbe oturtulmaktadır. Kubbenin ağırlığı da dört taraftan, eksenleri birbirine dikey olan beşik kemerle karşılanmaktadır. Bu kubbe ve kemer sistemi zemi-

ne yansıtıldığından, dört kolu birbirine eşit bir haç (Yunan haçı) oluşmaktadır. Ortada yer alan ana kubbe dışında, dört kol üzerine de kubbeler konarak sayı beşe çıkarılmıştır. Doğuda bir apsis, batıda ise narteks bulunur. Haç plânlı kiliseler, başta başkent olmak üzere Anadolu'nun birçok yerinde yapılmıştır.

Bizans dönemi sivil ve askerî mimarî örneklerine başkentte ve Anadolu'nun birçok yerinde rastlanabilir. Şehirlerin etrafını çevreleyen surlar, kaleler, çeşitli saraylar, su kemerleri, köprüler, yer altı yolları, sütunlu caddeler, üzeri kapalı ya da açık sarnıçlar örnek olarak gösterilebilir. Bugün de İstanbul'daki surlar, Tekfur Sarayı, Chora Manastırı(Kariye Camii), Pantokrator Manastırı (Zeyrek Camii), Yerebatan ve Binbirdirek sarnıçları, Valens Su Kemeri (Bozdoğan Kemeri), Çukurbostan Açık Sarnıcı, Dikilitaş, Çemberlitaş Bizans mimarîsinin dev boyutlu yapılarındandır. Edirne'deki Adrianapolis Kalesi, Gebze'deki Eskihisar Kalesi, Malatya'daki Karamanağa Köprüsü, Amasra Kalesi, İzmir'deki Laskarisler Sarayı, Anadolu'daki Bizans yapılarından sadece bazılarıdır.

Şekil 4.8

Valens (Bozdoğan) Su kemerleri, İstanbul

Bizans sanatının beslendiği kaynaklar nelerdir?

SIRA SİZDE 9

Özet

Ortaçağ kavramı ve Batı Roma İmparatorluğu'nun Kavimler Göçü sonrası yıkılması ile Erken Ortaçağ'da Avrupa'daki yeni siyasi ve kültürel dönüşümleri değerlendirmek.

Kavimler Göçü bu dönüşümün ana nedenlerindendir. Kültürel dönüşüm iki demografik unsurun Romalılar ve Germenlerin uzun bir süreçte karışıp kaynaşmasıyla oldu. Romalılar idari üstünlüğü Germenlere kaptırsa da kültürel üstünlük hep onlarda kaldı. Gotlar ve Franklar Galya'da Romalılaştılar. Erken Ortaçağ'da en önemli siyasi değişiklik Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşüdür. İdare, barbar Germen şeflerinin eline geçti. Eski Roma eyaletlerinde Germen krallıkları kuruldu.

Roma idaresinin çöküşüyle Germen devlet kadrolarında Roma hukukunu kavrayıp uygulayabilecek personelin bulunmayışı ilkel Germen hukukunun egemenliğini getirdi. Avrupa, devlet otoritesinin yokluğunda kaosa sürüklendi. Siyasi değişiklikler Avrupa'nın ekonomik ve sosyal yapısını da etkiledi. Ortaçağ Avrupa'sına damgasını vuran feodalizm ortaya çıktı.

Papalık gücünün imparatorluk makamınca sınırlandırılmasının yüzyıllar boyu süren bir çatışmaya nasıl yol açtığını açıklamak.

Büyük Karl ve Otto, kendilerini kilisenin özel koruyucusu ilan etmişlerdi. Bu durum kiliseyi doğrudan kraliyet kontrolüne sokmuş, kilise hiyerarşisinde yer alan piskopos ve baş keşişler atanmış imparatorluk bürokratlarına dönüşmüşlerdir. Fransa'da kurulan Cluny manastırının reformcu keşişleri kilisenin ruhban sınıfının tek efendisi ve hayat arkadaşı olduğunu savunarak bu sınıfı krallardan ve eşlerinden özgürleştirmeyi istiyordu.

Papa IX. Leo, Cluny keşişlerini Roma'daki başlıca idari görevlere getirince papalık, 11. yüzyılın ikinci yarısında iyice güçlendi. Papa II. Nicholas, 1059'da papanın kardinallerce seçileceğini ilan etti. Bu kurulun oluşturulmasıyla papalar İtalya'daki yerel güçlerinden ve Alman kraliyet imparatorlarından bağımsızlıklarını elde ettiler. Papa VII. Gregorius (1073-1085) döneminde kilisenin dünyevi otoriteden özgür olma iddiası daha da şiddetlendi. Cluny taraftarlarının amacı, imparatorların ruhbandan olmayan yakınlarını dinî makamlara atamalarına son vermek ve bu yetkiyi papanın tasarrufuna sokmaktı. 1075'te Papa Gregorius, ruhbandan olmayanların kilise hiyerarşisi içindeki herhangi bir göreve atanması hâlinde aforozla cezalandırılmasına karar verdi.

Bu dönemden sonra papa ve ruhban sınıfı imparatorların atanmış memurları olmaktan çıktılar; papalar Kardinaller Kurulunca seçilmeye başladı. Piskoposlar, papanın yetkilendirdiği kilise otoritelerince atanmaya başladı. Batı Kilisesi dünyevi monarşilerden ilke ve hukuk bazında bağımsız bir güç hâline geldi.

Yüzyıl Savaşları'nın ve büyük Veba Salgını'nın Fransa ve İngiltere'deki siyasi ve ekonomik etkilerini tartışmak.

Yüzyıl Savaşları iki ülkeye demografik ve ekonomik açıdan büyük kayıplar verdirdi. Fransız kralları, savaşı finanse etmek için İngiliz kralları gibi vergi koymadan önce aristokratik Kraliyet Konseyine danışırken çıkan kararlar yetersiz kalınca kral Philip, bir finansman aracı olarak Etat Generaux meclisini kurdu (1355). Ruhban, aristokrasi ve kent soylulardan oluşan bu meclis kralın durumundan kendi çıkarları doğrultusunda yararlandı. Bu bakımdan bu meclis, İngiliz Birleşik Parlamentosu'nun tersine, etkin bir yönetim aracı olamadı. 14. yüzyılda Fransa, İngiltere'nin tersine birliğini sağlayamamış ve feodal yapıdan merkezî devlete geçememişti.İngilizler ise Yüzyıl Savaşları'nın ağır mali yükünü halka yeni vergiler koyarak hafifletmeye çalıştılar. Kralın vergi taleplerine parlamentonun yeni dayatmaları eklenince yeni kanunlar çıkarıldı. Orta sınıfın temsilcileri parlamentoya girdi. Yüzyıl Savaşları, her iki tarafta da halkı kralın etrafında birleştirdi. Ulusal duyguyu güçlendirdi.

İki devleti siyasi ve ekonomik olarak etkileyen diğer olay Veba Salgını'dır. Nüfusta yol açtığı kayıplar emek gücünü azalttı Aristokratların mülklerindeki üretimi düşürdü. Bu olay, emeğe değer kazandırdı. Köylü ve kalifiye zanaatkârın ücretleri arttı. Serfler, kazançlı iş olanakları sunan şehirlere akın ettiler. Tarımsal ürüne azalan

talep fiyatları düşürdü ve lüks tüketim ürünlerinin fiyatları arttı. Tüm bu gelişmeler geleneksel güçlü aristokrasiyi olumsuz etkiledi. 14. yüzyılda İngiltere ve Fransa yönetimleri, yasaları, köylülerin dolaşımını sınırlamaya ve vergilerini artırıp ücretlerini düşük tutarak eski dengeleri korumaya çalıştılar. Her iki ülkede kanlı köylü isyanları çıktı. Lüks düşkünlüğü üretici zanaatkâr sınıfının önemini artırdı. Geç Ortaçağ'da zenginleşen zanaatkâr ve tacirler geleneksel güçlere karşı kendi loncalarını kurdular. Böylece yeni siyasi mücadelelere girebildiler. Sonunda aristokrasi, tüccar sınıfına şehir meclislerine girme hakkı vermek zorunda kaldı.

AMAÇ 4 *Ortaçağ Avrupa'sının kültür, sanat ve mimarisinin belirleyici özelliklerini değerlendirmek.*

8. yüzyılda Batı ve Orta Avrupa'ya hâkim olan Franklar, Büyük Karl döneminde topraklarını İtalya ve bugünkü Almanya yönünde genişleterek Avrupa'nın en güçlü devletini kurdular. Bu sayede devletin egemenlik şemsiyesi altında siyasî olarak birleştirdiği bu bölgelerdeki (Roma-Germen) kültürel birikim harmanlandı, ortak bir potada eriyerek Avrupa uygarlığını meydana getirdi. Bu uygarlık, Geç Ortaçağ Dönemi'nde doğulu Arap ve Bizanslı âlimlerin antik Yunan bilgi ve kültürünü transferiyle mayalanarak Hümanizm fikirlerini ortaya koyacak ve Rönesans hareketinin ön koşullarını hazırlayacaktır.

AMAÇ 5 *İmparator Constantinus'un tahta çıkış sürecinde ve sonrasında imparatorluğun içinde bulunduğu politik ve dinsel koşulları tartışmak.*

Hristiyanlığın serbestlik kazanarak yayılması Constantinus'un taht mücadelesiyle ilgilidir. Diocletianus, tahttan feragat edince yeni caesarlar seçilirken saf dışı edilmeye çalışılan Constantinus, taht mücadelesinde hristiyanların maddi desteğiyle Milvia köprüsünde zafer kazandı. 313'de Milano'da bir fermanla hristiyanlara serbesti tanıdı. Hristiyan Tanrının seçilmiş hükümdarı olan Constantinus, yeni dini destekledi. Ruhban kesimi ona bu dini yayma ve inanç birliğini koruma sorumluluğunu yükledi. Hristiyanlık büyük prestij kazandı. Constantinus'un hristiyanlığı Roma İmparatorluğu ve Tanrı Krallığı fikri üzerine temellenen Bizans politik felsefesine kesin şeklini verdi. Tanrı'nın tekliğine inanan hristiyanlarla Teslis kavramına inananların uzlaşamaması teolojik çatışmalara yol açtı. Başlarda dinsel içerikliyken ruhban sınıfının iktidar mücadelesinin körüklediği bu sorun devlet müdahalesiyle siyasî boyut kazandı. İlk kez bir Roma imparatoru dinî konulara karıştı. Constantinus, 325'de her bölgeden gelen piskoposları Nikaia'da topladı. Herkesçe kabul edilecek bir kararın çıkmasına çalıştı. Arianism sapkın ilan edildi. İmparator, ülkedeki huzursuzluğu gidermek için tarafları uzlaşmaya çağırdı. Ama mümkün olmadı. Arianist grup, uzun süre var oldu. Constantinopolis konsiliyle (381) Teslis anlaşmazlığı karara bağlandı. Ancak bu kez İsa'nın insanî ve tanrısal özü arasındaki ilişki sorun oldu. Bu tartışmalar Khalkedon'da (451) karara bağlandı. Teolojik tartışmalar dünyevî sorunlarla karıştı. Bunda Constantinopolis ile Alexandria piskoposlarının cemaatin lideri olma rekabeti rol oynadı. Sertleşen devlet müdahalesi sorunu derinleştirdi. İmparatorluk bölündü. Bunda eyaletlerde merkezi idareye karşı tepkisel olarak gelişen nasyonalizm de rol oynadı.

AMAÇ 6 *İmparator Heracleius'un varoluş savaşını nasıl kazandığını açıklamak.*

Heracleius tahta geçince Anadolu Sasani işgalindeydi. Savunma sistemi çökmüş, hazine boşalmıştı. Ücretli askerlere dayalı ordu sistemi işlemez haldeydi. İmparator Anadolu'yu Ravenna ve Kartaca eksarhlıkları gibi idari-askeri birimlere böldü. Başına askerî ve sivil yetkileri olan valiler getirdi. Thema adı verilen bu idari birimlerde yaşayan köylülere askerî hizmet karşılığında miras bırakabilecekleri (mülkiyeti devlete ait olmak şartıyla) toprak bağışlandı. Böylelikle güvenilmez ücretli askerlerden bağımsız sağlıklı, güçlü ve daimî bir ordu ve eyalet idaresi kuruldu. Barış zamanında toprağını ekip biçerek geçimini sağlayan asker köylüler devlet savaşa çağırdığında donanımlarıyla orduya katılıyordu. Devlet, savaş masraflarından kurtuldu. Yerli-milis güçlerden oluşan ordu Sasaniler karşısında kendi toprağını büyük bir bağlılıkla savundu. Düşman ordusu püskürtülerek Anadolu arazisi yeniden kazanıldı.

AMAÇ 7 *İkonoklasm hareketinin politik sonuçlarını değerlendirmek.*

Bizans imparatorlarının ikonoklast tutumu Doğu-Batı ilişkileri açısından olumsuz politik sonuçlar getirdi. Papalık, 726'da Bizans'ın ikonoklast politikasını reddetti. önceleri Bizans imparatorlarını askeri koruyucuları gören Papalık, ikonoklast imparatorların Batı'ya ilgisizliği yüzünden Doğu'dan koptu. Bizans yönetimi 754'deki Nikaia konsiliyle ikonast teolojiyi savundu. Büyük Karl, papalığı tehdit eden Lombardları etkisiz hale getirince Bizans'ın başaramadığı bir görevi başardı. Bundan sonra Roma kilisesi Frank devletinin güdümün girdi. Bozulan ilişkiler Nikaia konsiliyle ikonaların serbest bırakılmasıyla bile düzelmedi. Papa III. Leo, 25 Aralık 800'de Karl'a imparatorluk tacı giydirince doğuyla ilişkileri daha da zora girdi. Doğu ile Batı'nın dinî ayrılığı siyasî boyuta da taşındı. Hristiyan evren birbirinden dil, kültür, din ve siyasi bakımdan ayrıldı.

AMAÇ 8 *Makedonya Hanedanı Dönemi'ndeki siyasi gelişmeleri tartışmak.*

Makedonya Hanedanı Dönemi (867-1056) ile birlikte Bizans'ta yeni bir refah dönemi başladı. Bizans imparatorluğu diğer uluslarının örnek, ilham ve destek aldığı itibarlı bir noktaya çıktı.

AMAÇ 9 *Komnenos Hanedanı Dönemi'ndeki siyasi gelişmeleri açıklamak.*

Komnenos Hanedanı başa geçtiğinde imparatorluk kötü yönetim yüzünden dağılmaya başlamıştı. Peçenekler, Selçuklu Türkleri ve Normanlar saldırıya hazırdı. Yeni imparator masraflı savaş finansmanını sağlayıp çok cepheli savaştan kaçınmak zorundaydı. Kiliselerdeki altın ve gümüş eşya zorla ödünç alınıp ergitilerek altın ve gümüş para bastırıldı.

AMAÇ 10 *Palaiologos Hanedanı Dönemi'ndeki siyasi gelişmeleri değerlendirmek*

Palaiologos Hanedanı Dönemi, edebiyat ve sanatın yükselişi yanında içerde ve dışarda savaşlarla dolu son bir çırpınışın hikâyesidir. VIII. Mihail Palaiologos (1261-1282), boyutları iyice ufalmış yeni bir devlet kurmuştu. Devlet arazisi, Anadolu'nun kuzeybatısı, Trakya, Makedonya'nın bir bölümü, Thessaloniki ve kuzey Ege adalarıyla Çanakkale ve Karadeniz Boğazları ile sınırlanmıştı.

AMAÇ 11 *Doğu Roma (Bizans)'nın kültür, sanat ve mimarisinin belirleyici özelliklerini tanımlamak.*

4. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar Doğu Hristiyanlığı'nın kutbu olan Bizans Uygarlığı, imparatorluk başkentinin Byzantion'a taşınmasıyla birlikte zengin ve köklü Ön Asya ve Anadolu kültürlerinden etkilendi. Bizans Sanatı, Roma İmparatorluğu'ndaki siyasal değişikliklerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Büyük ölçüde Roma ve Hellen Sanatı ile ilişkili bir sanat olmuştur. Ancak bu sanat hristiyanlığın hizmetinde olmuş ve bu dinin beğeni ve tercihlerinin izlerini taşımıştır. mayalanarak Hümanizm fikirlerini ortaya koyacak ve Rönesans hareketinin ön koşullarını hazırlayacaktır.

Kendimizi Sınayalım

1. Erken Ortaçağ ile Asıl Ortaçağ dönemlerindeki siyasi koşulların birbirinden farklı olduğu görülür. Buna göre, aşağıdaki ifadelerden hangisi Avrupa'daki siyasi gelişmeleri tam olarak yansıtır?

a. Avrupa'da politik anlamda genel bir istikrarsızlık yaşandı
b. Batı Avrupa'nın coğrafi sınırları yabancı istilacılara karşı korunamadı
c. Doğu-Batı ticareti 11.-13. yüzyıllardaki Haçlı Seferleri sonrasında canlandı
d. Feodal yönetimlerin geçerli olduğu İngiltere ve Fransa'da ulusal monarşiler doğdu
e. Batı Avrupa parlamentoları, kralın keyfi idaresine karşı halkın haklarını korumaya başladı

2. Cluny reform hareketinin en önemli nedeni aşağıdakilerden hangisidir?

a. Papaların, I. Otto'nun en sadık müttefikleri olmaları
b. Papaların, imparatora sadakat yemini etmeden tahta çıkamamaları
c. Papa Jean'ın Otto tarafından tahtından edilmesi
d. Papaların, dünyevi meselelere fazlaca müdahale etmeleri
e. Papanın şahsında Roma Kilisesi'nin halkın gözünde prestijini yitirmesi

3. Papa VII. Gregorius'un ruhban sınıfından olmayanların herhangi bir kilise makamına atanması durumunda kararı alanları aforoz ederek cezalandırması gibi önlemler almasının en önemli sonucu aşağıdakilerden hangisidir?

a. Ruhban sınıfının en önemli üyelerinin dünyevi otoriteyle uzlaşması
b. Papaların dünyevi işlerden ellerini çekmeleri
c. Cluny reformcularının memnun edilerek kraliyetle barışmaları
d. Papaların bundan böyle Kardinaller Kurulunca seçilecek olması
e. Ruhbanın, yaşam tarzı olarak Hristiyanlığın köklerine geri dönmesi

4. 1215'te İngiliz kralının onayladığı Magna Carta'nın en önemli politik sonucu aşağıdakilerden hangisidir?

a. İngiltere'deki çoğunluğun haklarını korudu
b. Aristokrasi burjuvazinin politik hak taleplerine darbe vurdu
c. İngiliz aristokrasisi monarşiyi iyice zayıflattı
d. İngiliz aristokrasisi krala danışmadan keyfi vergilendirme hakkını elde etti
e. İngiltere'deki kraliyet otokrasisi yasal olarak sınırlandı

5. Aşağıdakilerden hangisi Ortaçağ Avrupa edebiyatının ürünlerinden biri **değildir?**

a. Petrarca-(Eski) Romalı Ölüye Mektuplar
b. Cicero-Mektuplar
c. Petrarca-Ünlü Adamların Yaşamları
d. Dante- Yeni Hayat
e. Boccaccio-Dekameron Hikayeleri

6. Heracleius döneminde thema sistemi hangi ihtiyacı gidermek üzere kurulmuştur?

a. Bizans seçme birliklerinin sürekli ayaklanmaları
b. Toprağa yerleşik sınır birlikleri sisteminin işlemez hale gelmesi
c. Anadolu köylülerinin askeri hizmette ısrarı
d. Devleti sadakatsiz ve yetersiz sayıdaki yabancı-ücretli askerlere bağımlılıktan kurtarmak
e. Eski ordu birliklerinin iç çatışmaları

7. İkonoklast devrin Doğu-Batı ilişkileri açısından neden olduğu en önemli siyasi sonuç aşağıdakilerden hangisidir?

a. Bizans imparatorluğunun Batı Avrupa'daki topraklarını kaybetmesi
b. Papa III. Leon'un Büyük Karl'a Batı Roma imparatorluk tacını giydirmesi
c. Kısa Pepen'in Papalığa Bizans karşıtı baskıları
d. Papalığın Bizans'ın egemenliğinden çıkarak Frank krallarının kontrolüne girmesi
e. Batılı hristiyanların Doğu Roma'dan uzaklaşması

8. Aşağıdakilerden hangisi Bizans İmparatorluğunun çöküşünün nedenlerinden biri **olamaz?**

a. Thema sisteminin çöküşü ve büyük toprak kayıpları
b. Venedik ve Ceneviz gibi İtalyan devletlerinin Bizans ekonomisine hakim olması
c. Eyaletlerdeki idarecilerin merkezi idareden uzaklaşması
d. Hanedan içindeki taht mücadelelerin yıkıcı etkileri
e. İmparatorların Latin dostu ve Union taraftarı politikaları

9. Aşağıdakilerden hangisi Bizans sanat ve mimarisinin özelliklerinden biri **değildir?**

a. Hellenistik ve Roma sanatının etkili olduğu bir sanattır
b. Suriye ve Mısır'ın sanatsal geleneklerine öykünen bir sanattır
c. Önasya ve Anadolu kültürlerinin etkisi altında kalmıştır
d. Arap ve Pers estetiğinden etkilenmiştir
e. Kavimler göçü sonrası Germen sanatının etkisi altına girmiştir

10. Aşağıdakilerden hangisi Palaiologlar dönemi Bizans tarihini en iyi şekilde özetler?

a. Hanedan içi çekişmeler, Türk düşmanlığı, Latin dostu dış politika
b. İç savaşlar, Bizans'ın Osmanlı vassallığı, Union sorunu, ekonominin Latinlerce sömürülmesi
c. Bizans ekonomisindeki Latin egemenliği, Osmanlı taraftarı politikalar
d. Slav-dostu politikalar, Latin düşmanlığı, Venedik-Bizans ittifakları
e. Papalıkla Union konusundaki müzakereler, Osmanlı taraftarı politikalar

Okuma Parçası

Ortaçağ düşünce sistemini belirleyen tek etken yalnızca Hıristiyanlık dininin dogmaları değildir. Ortaçağ düşüncesi incelenmek istendiğinde bu dönemdeki bilimsel çalışmaların siyasi, toplumsal olayların teknolojik gelişmelerin ve Antikçağ düşüncesiyle İslam Dünyası'nda yapılmış çalışmaların da birer faktör olarak ele alınması gerekir. Batı Dünyası'nda 17. yüzyılda gerçekleşmiş olan bilimsel devrimi, 12. ve 16. yüzyıllar arasında ortaya çıkmış olan bilimsel, toplumsal ve siyasi olaylar hazırlamıştır. Bu olayları şekillendiren ve Batı Dünyası'nda bilimsel devrimin ortaya çıkmasında etkili olan üç temel etmen vardır. Bu etmenlerden birincisi 12. ve 13. yüzyıllar boyunca Yunan ve İslam bilimsel eserlerinin Latinceye çevrilmesidir. Bu etmen, bilimsel devrimin oluşması sürecinde diğer iki etmene göre daha temel ve zorunlu bir işleve sahiptir. Çünkü Ortaçağ biliminin şekillenmesi büyük ölçüde, daha önce üretilmiş bilginin Batı'ya aktarılması ile gerçekleşmiştir. Bu aktarılma işleminde, savaşların ve ticari ilişkilerin de önemli rolü olmuştur. Emeviler Dönemi'nde (661-750) Müslümanların İspanya'yı fethetmeleri ile birlikte, İslam Dünyası'nda üretilen bilimsel kaynakların Avrupa'ya aktarılmış olması, bu durumun belirgin ve bilinen kanıtıdır. Bu etkileşim ve kültür alışverişi, 431 yılında Efes konsilinden sonra sürgüne gönderilen Nestorius ve yandaşlarının Antik Yunan ve Roma eserlerini de beraberlerinde getirerek Urfa-Harran civarlarına yerleşmeleri ve burada Arap ve Fars toplumlarıyla etkileşime girmeleriyle başlamıştır. Böylece bu eserler Süryanice, Sanskritçe, Yunanca, Latince ve Pehlevice'den çevrilerek dönemin bilimsel altyapısını oluşturmuştur. Bu şekilde gerçekleşen çeviri faaliyetleri Avrupa'da Skolastik Dönemin güçlenmesini ve bunun sonucu bilimsel çalışmaların ve eğitim sisteminin yeniden yapılanmasını beraberinde getirmiştir. Bu bakımdan 11. yüzyılın sonları Ortaçağ düşünce tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Çünkü bu dönemde İslam Dünyası, hem bilimsel çalışmalar hem de yetişmiş bilim adamları açısından Avrupa'dan daha ileri düzeydi. Yunanca, Arapça ve Farsça eserlerin Latince'ye kazandırılması için İspanya'da Toledo'da başpiskopos Raymond de Sauvetat tarafından bir çeviri okulu kurulmuş olması bunun açık kanıtıdır. Bilimsel devrimin oluşumunu sağlayan ikinci etmen ise, Ortaçağ'da üniversitelerin ortaya çıkması ve kurumsallaşmalarıdır.

Kaynak: http://www.populertarih.com/ortacagda-ilk-universiteler-studium-generale/ (erişim: 27.03.2011)

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d	Yanıtınız yanlış ise "Erken Ortaçağ'da İdari Yapı: Feodal Sistem" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. b	Yanıtınız yanlış ise "Kilise-Devlet İlişkileri ve Cluny Reformu" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. d	Yanıtınız yanlış ise "Kilise-Devlet İlişkileri ve Cluny Reformu" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. e	Yanıtınız yanlış ise "Halk Ayaklanması ve Magna Carta" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b	Yanıtınız yanlış ise "Ortaçağ Avrupası'nda Kültür, Sanat ve Mimari-Dil ve Edebiyat" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. d	Yanıtınız yanlış ise " Heracleius Dönemi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. d	Yanıtınız yanlış ise "III. Leon Dönemi ve İkonoklasm (Tasvir Kırıcılık) konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. b	Yanıtınız yanlış ise "Palaiologos Hanedanı Dönemi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. e	Yanıtınız yanlış ise "Doğu Roma (Bizans)'da Kültür, Sanat ve Mimari" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. b	Yanıtınız yanlış ise "Palaiologos Hanedanı Dönemi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

5. yüzyıl Avrupa'sını politik anlamda dönüşüme sürükleyen en önemli olay içteki politik karışıklıklar (iç savaşlar) ve ekonomik bunalımlarla zaten sarsılmış durumda olan Roma İmparatorluğu'nun Kavimler Göçü'nün vurduğu son darbeyle çökmesidir. Bu olay Batı Avrupa topraklarında bir otorite boşluğunu ve anarşi ortamını beraberinde getirmiştir. Roma'nın tüm imparatorluğu saran memur ağı artık yoktur. Avrupa genel olarak Germenler arasında şu şekilde paylaşılmıştı: İtalya'da Ostrogot Krallığı (476), İspanya'da Visigot Krallığı (475), Kuzey Afrika'da Vandal Krallığı (429). Bu üç krallık Doğu'daki Roma imparatorunun onayını almayı da ihmal etmemişlerdir.

Dönemiekonomik açıdan değerlendirirsek; feodal soylu sınıfın geçimini sağladığı ve içine sadece emekçi güç olan çiftçi köylüleri koyabileceğimiz *Malikâne Sistemi* bu döneme damgasını vurmuştur.

Sıra Sizde 2

Alman kralı I. Otto (936-973)'nun Batı Roma imparatoru olur olmaz Papalık Devleti'ni resmen tanıması ve kiliseyi koruması altına almasıyla kilise hiyerarşisi içinde yer alan piskopos ve baş keşişler imparatorluğun atanmış memurları ve bürokratları oldular. Papalar, imparatorluk onayı olmadan tahta çıkamıyorlar ve onun kılıcının gölgesinde hüküm sürüyorlardı. Roma Kilisesi dünyevi otoriteye Fransa'nın Cluny manastırındaki reform hareketini destekleyerek karşı çıktı. Cluny tarikati, kiliseyi politik güçlere meydan okuyacak pozisyona yükseltti. Cluny keşişleri, halkın kiliseye duyduğu saygıdan destek aldı. Kilise, o dünyanın zorluklarından ve tehlikelerinden umutsuzluğa düşen insanlara öbür dünyada kurtuluş sözü veren tek kurumdu.

Sıra Sizde 3

Bu araç ticarettir. Avrupa kentlerinin yükselişe geçmesi ticari faaliyetlerin ivme kazanmasını tetikleyen bir etkendi. Bu nedenle tüccar sınıfının bugünün Batı Avrupa kentlerini yaratarak Ortaçağ uygarlığına en büyük hizmeti yaptığı belirtilmelidir.

Sıra Sizde 4

Avrupa kentlerinde uzak ülkelerle ticaretten büyük karlar elde edip zengin olan tüccar sınıfı ortaya çıktı. Bu kent soylu sınıf aristokrasiye karşı lonca teşkilatı altında güçlerini birleştirdi. 1350'deki vebadan sonra savunmada kalan aristokrasi lonca liderlerine kent idaresinde temsil hakkı verdi. Loncalar politik güç kazanınca, yerel endüstrileri koruyan yasalar çıkardılar. Krallara destek veren kentler, feodal toplumdan ulusal monarşiye geçişte büyük rol oynadılar: kentler, kralları aristokratlara karşı güçlü kılan insanî, maddi ve teknolojik kaynaklara sahipti. Krallara kent burjuvazisiyle ittifaka iten bir başka neden de kentlerin krallıkları yönetmede etkili bir araç olan Roma hukukunu bilen eğitimli bürokrat ve hukukçuları yetiştiren üniversitelere sahip olmasıydı. Böylece feodal yönetimleri ortadan kalktı. 11-14. yüzyıllarda kentler özgürlük ve otonomi elde ettiler. Böylece antikçağdaki gibi Batı Uygarlığı'nın kültür merkezleri oldular.

Sıra Sizde 5

Romanesk sanatın en önemli örnekleri Ortaçağ'ın büyük manastır yapılarıdır. Bunlar, yalnız dinsel değil, sosyal ve kültürel etkinliklere de ev sahipliği yapan ya-

pılar topluluğudur. Gotik sanat denildiğinde akla gelen sivri çatı ve kuleleriyle göğe (Tanrı'ya) doğru yükselen, dev boyutlu *katedral* yapılarıdır.

Sıra Sizde 6

İmparatorlar bundan sonra Tanrı tarafından seçildiğine inanılan, Tanrı krallığının yeryüzündeki temsilcisi, sadece Tanrı'ya karşı sorumlu ve bu nedenle tebaasının mutlak itaatini hak eden doğulu despot bir hükümdar caeseropapistik (dünyevi hükümdar ve ruhani lider) bir karakter kazanmıştır.

Sıra Sizde 7

726'da Papalığın Bizans'ın ikonoklasm politikasını reddetmesi Bizans toplumunu böldü. İkona tapınım merkezleri manastırlarda yaşayan keşişler başta ruhban sınıfıyla imparatorluk makamını karşı karşıya getirdi. Sorun, imparatorluk otoritesinin tüm devlet makamları gibi kilise üzerine de genişletilip genişletilemeyeceğiyle ilgiliydi. İkonoklasm mücadelesi, kendini Tanrının yeryüzündeki gölgesi gören imparatorun kilise üzerinde kontrolünü kurmaya yönelikti. Erken Bizans döneminde Bizans'ın himayesindeki Papalık, imparatorların ikonoklasmı desteklemesi ve Batı'ya ilgisizliği iki taraf arasındaki bağı kopardı. 751'de İtalya'daki Bizans kenti Ravenna'nın Lombardlara kaybedilmesiyle buradaki eksarkhlık ortadan kalkınca savunmasız kalan Papa II. Stephen, Frank major domusu Kısa Pepin'i hami edindi. V. Constantinos döneminde ikona karşıtı teoloji önemli ölçüde güçlenince kristolojik tartışmalar iki kilise arasındaki anlaşmazlıkları iyice çıkmaza soktu.

Sıra Sizde 8

Komnenos Hanedanı Dönemi'nden (1080-1203) başlayarak imparatorların sırasıyla Venedik, Ceneviz ve Pisa gibi İtalyan güçlerine ticari kapitülasyonlar verilmesi devletin ticaret-iç piyasasının yabancı güçlerin eline geçmesine neden oldu. Dış tehditlere karşı Venedik donanmasının yardımına bel bağlayan devlet Bizans donanmasının önemsizleşmesine göz yumdu. Palaiologos hanedanı döneminde (1261-1453) devletin kaynaklarını tüketen iç savaşlar onu içerden güçsüzleştirmiştir. Bu da Osmanlı güçleri karşısında iyice savunmasız ve kırılgan bir hale sokmuştur.

Sıra Sizde 9

Bizans sanatı devletin hâkim olduğu Anadolu, Mısır, Suriye ve Filistin gibi antik değerlerin etkilerini sürdürdüğü coğrafyanın sanatından ve İran ve Arap uygarlıklarının estetik ve sanatından etkilendi. Büyük İskender, ,Ön Asya'dan Hindistan'a kadarki bölgeyi birleştirmişti. Ölümünden sonraki Hellenistik devrin uygarlığı, Roma uygarlığı ve yaşam kurallarını şekillendiren hristiyanlık Bizans uygarlığını besleyen kaynaklardır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Akyürek, E. (1997). Sanatın Ortaçağı, Türk, Bizans ve Batı Sanatı Üzerine Yazılar, İstanbul.

Bloch, M. (1983). **Feodal Toplum,** Savaş Yayınları, Ankara.

Eyice, S. (1982). "Türkiye'de Bizans Sanatı", **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi,** cilt.3, Görsel Yayınları, İstanbul, s. 514-564

İnalcık, H. (2003). **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600),** İstanbul.

Jorga, N.(2005). **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1300-1451)** I, İstanbul.

Kastritsis, D.J.(2010). **Bayezid'in Oğulları (1402-1413),** İstanbul.

Le Golf J. (1994). **Ortaçağda Entelektüeller,** (çev. M.A.Kılıçbay), İstanbul.

Le Goff, J. (1999). **Ortaçağ Batı Uygarlığı,** (çev. H. Güven-U. Güven), (1. Baskı), İzmir.

Nicol, D. (1993). **Bizans'ın Son Yüzyılları** (1261-1453), İstanbul.

Ostrogorsky, G. (1995). **Bizans Devleti Tarihi,** Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Runciman, S. (1993). **Byzantine Civilisation,** New York.

Seidler, G.L. (1980). **Bizans Siyasal Düşüncesi,** (çev. Mete Tunçay), Ankara.

Tanilli, S. (1995). **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası. İnsanlık Tarihine Giriş,** Ortaçağ, c. II, (4. Baskı), İstanbul.

Yıldız, H. D. (1982). "Bizans Tarihi", **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi,** cilt.3, Görsel Yayınları, İstanbul, s. 434-511.

5

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- İslâmiyet öncesi Arabistan'ın yaşam koşullarını ve dinî manzarasını genel hatlarıyla açıklayabilecek,
- İslâmiyet'in hangi koşullar altında ortaya çıktığını kavrayabilecek,
- Hz. Peygamber'in yapmış olduğu kutsal savaşları açıklayabilecek,
- İslâmiyet'in yeni gelişme dönemini tartışabilecek,
- Dört halife döneminin ayrıntılarını açıklayabilecek,
- Emevîler ve Abbasîler döneminin olaylarını ve iktidar mücadelelerini kronolojik bir sıralama içerisinde anlatabilecek,
- Endülüs Emevî Devleti'nin genel hatlarını açıklayabilecek,
- Abbasî Devleti'nin gelişimini kavrayabilecek,
- İslâm kültür ve uygarlığını tartışabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Arabistan
- Hz. Muhammed
- Hz. Peygamber
- Kutsal Savaşlar
- Hz. Ebûbekir
- Hz. Ömer
- Hz. Osman
- Hz. Ali
- Emevîler
- Muaviye
- Yezid
- Kerbelâ Olayı
- Endülüs Emevîleri
- Abbasîler
- Hârûn Reşid
- İbn-i Sina

İçindekiler

Genel Uygarlık Tarihi → İslâm Tarihi ve Uygarlığı

- İSLÂMİYET'TEN ÖNCE ARABİSTAN
- İSLÂMİYET'İN DOĞUŞU
- HZ. MUHAMMED DÖNEMİNDE YAPILAN SAVAŞLAR
- İSLÂMİYET'İN YENİ GELİŞME DÖNEMİ
- DÖRT HALİFE DÖNEMİ (632-661)
- EMEVÎLER DÖNEMİ (661-750)
- ENDÜLÜS EMEVÎ DEVLETİ (756-1031)
- ABBASÎLER DÖNEMİ (750-1258)
- İSLÂM KÜLTÜR VE UYGARLIĞI

İslâm Tarihi ve Uygarlığı

İSLÂMİYET'TEN ÖNCE ARABİSTAN

Yaşam Şartları ve Din

Arabistan, 4. ve 6. yüzyıllar arasında yoksulluk ve bedevîleşme çağı olarak tabir edilen bir tür karanlık çağa gömülmüştür. Müslümanlar, söz konusu dönemi **Cahiliye** olarak isimlendirirler. İslâmiyet'in doğuşundan önceki dönemde, Arap halkı, bedevî kabileleri şeklinde örgütlenmişti. Geçimlerini, sürülerinin yanı sıra kervan ticareti ve yağmacılıkla sağlıyorlardı. Kabilenin siyasî örgütlenmesinde liderliği, adına **seyyid** veya **şeyh** denilen önderler üstlenmişti. Göçebelerin dini, eski Sâmîler'in putperestliğiyle yakından ilgili olup, ayrıca en önemlileri *Lât, Menât, Uzza* ve *Hübel* olan ilahları da mevcuttu. Göçebeler, ilahlarını bir kutsal emanet gibi taşırlar ve savaşlarda mutlaka yanlarında bulundururlardı. Dini inkâr etmek ihanet anlamına geleceği gibi, dine riayet, aynı zamanda siyasî itaatin de göstergesiydi. Putperestliğin dışında, Arabistan'da *Hanîf dini* denilen İbrahim milletinin dini de iz bırakmış gibiydi. Bunlar, **şirki** asla kabul etmeyip, bir Allah'a inanmak ve Allah'ın rızasına uymak, doğruluğa meyletmek, Hacca gitmek, sünnet olmak gibi dinî gelenekleri yerine getirenlerdir. Kur'an'da İslâm, Hz. İbrahim'in dininin yeniden canlandırılması olarak tanımlanmaktadır.

Cahiliye: İslâm'dan önceki Arap devrinin adı olup, Hz. Muhammed'den önce Arap yarımadasındaki puta tapma devri olarak da değerlendirilmektedir.

Şeyh: Kabile mensuplarına yol göstermekten çok, onların genel görüşlerine uygun hareket ederdi. Hiç kimseye görev veremez ve ceza kesemezdi. Bu gibi hak ve görevler, kabile içindeki bazı ailelere ait olup, bu konuda dışarıdan müdahale söz konusu değildi.

Şirk: Birini Allah'a şerik, ortak olarak görme, putları, Allah'a tekaddüm etme, yani önceleme

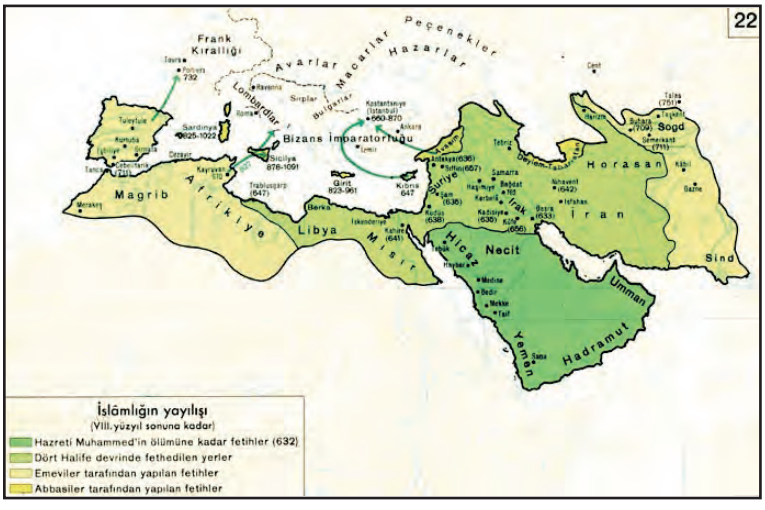

Şekil 5.1

İslamlığın Yayılışı

İSLÂMİYET'İN DOĞUŞU

Hz. Muhammed'in Peygamberlik Öncesi Yaşamı

Hazreti Muhammed, Rebiü'l-evvel ayının on ikinci pazartesi gecesi Mekke'de Beni Haşim mahallesinde dünyaya geldi. Mîlâdî takvim, 20 Nisan 571 yılına işaret etmektedir. Babası, Mekke'nin ileri gelenlerinden Abdülmuttalib'in oğlu Abdullah, annesi ise Veheb kızı Âmine'dir. Dedesi Abdülmuttalib'in mensup olduğu **Hâşim soyu,** Mekke'nin önde gelen aileleri arasındadır. Genel olarak Hz. Peygambere, Muhammed isminin dedesi tarafından verildiği kabul edilir. Anlamı, övülmüş, beğenilmiş, hamdedilmiş, bereketlendirilmiş demektir. Doğumundan önce babası Abdullah'ın ölümü, Peygamber'in ağır şartlar altında büyümesine sebep olmuştur. Bundan sonra dedesi Abdülmuttalib ve annesi Âmine'nin himayesinde büyüyen Hz. Muhammed, bir süre sonra Halime isimli bir sütanneye verilmiştir. Mekke'nin çok sıcak bir yer olması sebebiyle şehrin ileri gelenlerinin yeni doğan çocuklarını civardaki yaylalarda oturan sütannelere vermesi bir gelenek halini almıştı. Sütanne ile birlikte geçen üç yıldan sonra Halime, çok sevdiği bu çocuğun yanında bir yıl daha kalması için annesinin müsaadesini istemişti. Hz. Muhammed, sütanne yanında dört yıl kaldıktan sonra annesinin yanına gönderilmiştir. Âmine, oğlunu akrabalarıyla tanıştırmak ve özellikle babasının kabrini ziyaret etmek için Medine'ye götürdüğü sırada dönüş yolunda hastalanıp hayatını kaybetmiştir. Beraberinde bulunan Ümmü Eymen, onu dedesi Abdülmuttalib'e teslim etmiş, fakat dedesinin yanında geçen mutlu günler de çok kısa sürmüştü. Ölüm yatağındayken dedesi, torununu, oğlu Ebû Tâlib'in himayesine bırakmıştır. Hz. Hatice ile evleninceye kadar Ebû Tâlib'in yanında süren yaşamı, zaman zaman ailenin koyunlarını gütmekle, oniki yaşını tamamlamasıyla birlikte, amcasının yanında ticaretle uğraşarak geçmiştir. Daha genç yaşındayken Mekkeliler arasında kazandığı itibar *Muhammedü'l-Emîn* denmesine sebep olmuştur. Mekke'nin önde gelen ailesi **Kureyş** zenginlerinden olan Hatice adına yaptığı ticaret seferi, ilerideki evliliğinin temelini de atmıştır. Bu tarihten sonra Hz. Muhammed'in hayatında bir refah dönemi başlamış ve Hz. Hatice ile olan evliliğinden, dördü kız ikisi erkek olmak üzere altı çocuğu olmuş, ancak erkek çocukları kısa süre içinde hayatlarını kaybetmişlerdir. Ayrıca, Mısır'lı Mâriye'den de İbrahim isimli bir oğlu daha olmuş, o da iki yaşına girmeden hayatını kaybetmiştir. Arabistan'da yaşanan kıtlık yıllarında sıkıntı yaşayan amcası Ebû Talib'e yardım amacıyla yeğeni Ali'yi yanına almıştı. Bir köle olarak verilen Zeyd bin Harise ve yeğeni Ali, kaybettiği evlatlarının yerini tutmuşlardı.

Hâşim soyu: Hz. Peygamber'in dedesinin babası olan Haşim'in neslinden olanlara verilen isim olup, Beni Haşim olarak da isimlendirilmektedir. Haşimoğulları anlamına gelmektedir.

Kureyş: Hz. Muhammed'in mensup olduğu Arap kabilesinin adı olup, Kâbe'nin korunması bu aileye aitti.

Hz. Muhammed'in Peygamberliği

Hz. Muhammed, 40 yaşına yaklaştığı zaman, iç dünyasına dönük bir yaşam biçimini tercih etmiş ve özellikle Haram aylarda (Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Recep) Hira Dağı'ndaki bir mağaraya çekilmeye başlamıştır.

Hz. Muhammed'e Peygamberlik çağrısı kırkıncı yaşına doğru, Ramazan ayında bir gece, Hira dağında gelmiştir. Cebrail, tefekkür halinde olan Hz. Muhammed'e görünmüş ve *Oku!* demiştir. Bu ilk mesajı, diğer vahiyler izlemiş ve *Kur'an*'da yerini bulmuştur.

Hz. Muhammed, peygamberliğinin ilk yıllarında ailesi ve yakın çevresinde taraftar bulmuştur. Tebliğ görevinin emredildiği ayet indirildikten sonra Hz. Peygamberin eşi Hz. Hatice, ardından azâd ettiği kölesi Zeyd ve yeğeni Ali de Müslüman olmuşlardır. Hz. Peygamber, önce aile efradı, sonra yakın akrabaları, daha sonra

da çevresindeki önemli insanlara yeni dinin emirlerini ulaştırmaya başlamıştır. Bu gelişmelere öfkelenen Mekke ileri gelenleri, yeni müminlerle uğraşmaya başlamıştır. Müslümanları, Kureyşlilerin zulmünden kurtarmak isteyen Hz. Muhammed, bir kısım Müslüman'ın, Habeşistan'a göç etmesini gerekli görmüştür. Nihayet, Müslümanlara uygulanan zulüm ve baskılar, yeni dinin Mekke'de tebliğ edilemeyeceğini ortaya koymuş ve Hz. Peygamber, Taif'e göç etmeye dönük sonuç alınamayan bir denemeden sonra Medine ahalisinin şehirlerine yerleşme teklifini kabul etmiştir.

Hicret (622)

Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye göçü - *Hicret*- bir dönüm noktasıdır ve haklı olarak Müslüman takvimine başlangıç teşkil etmiştir. Tarihler (MS. 622) Rebiü'l-Evvel ayının 12. gününü işaret ederken Hz. Muhammed, Medine'ye ulaşmıştır. Mekke'de, Peygamberi olduğu dini tebliğ etmeye çalışırken Medine'de siyasî ve sosyal işlerle de meşgul olan bir önder haline gelmiştir. İlk olarak, Müslümanların ibadetlerini yerine getirecekleri bir câmi inşa ettirmiştir. Ardından, **Muhâcirle Ensâr** arasındaki dinî ve sosyal bağları kuvvetlendirmek için onları birbiriyle kardeş ilan etmiş ve toplumlar arası dengeyi sağlamaya çalışmıştır.

Muhâcirûn (göçmenler): Mekke'den göç eden Müslümanlara, göç etmeleri sebebiyle verilen isimdir.

Ensâr (yardımcılar): Medineli Müslümanlara Muhacirlere ve Peygambere yardımlarından dolayı verilen isimdir.

Medine'de kurulan yeni düzenin kısmen istikrara kavuşturulmasıyla Mekke'ye giden ticaret ve kervan yolları üzerinde bulunan Medine şehri, daha güçlü ve önemli hale gelmiştir. Hz. Muhammed, bu önemli ticaret yolunu kontrol altında tutmak için bazı girişimlerde bulunmuş ve Mekke ticaretine karşı düzenlenen seferlerle Mekke etrafında bir kuşatma çemberi kurulurken Medine'deki Müslümanların servet ve itibarı da artmıştır.

Hicret nedir ve Hz. Peygamber Hicret'in ardından hangi sonuçlara ulaşmıştır?

SIRA SİZDE 1

HZ. MUHAMMED DÖNEMİNDE YAPILAN SAVAŞLAR

Bedir Savaşı (624)

Hicret'in ikinci yılında Mekkeliler, **Ebû Süfyan**'ın başkanlığında çok büyük bir ticaret kervanı hazırlamışlardı. Kureyşliler, bu kervanın, Suriye'den dönüşünde, Müslümanlar tarafından yağma edileceğinden endişe etmişler ve Ebû Cehil'in kumandasında yaklaşık 950 kişilik bir kuvveti, kervanı korumak üzere harekete geçirmişlerdi. Kervan, hiç bir hücuma maruz kalmadan Mekke'ye ulaştığı halde, Kureyş ordusu geri dönmedi. Durumdan haberdar olan Hz. Muhammed, yaklaşık 300 kişilik bir orduyla onlara karşı koymaya karar verdi. Bedir'deki savaş, Müslümanların galibiyetiyle sonuçlandı. Ebu Cehil ve pek çok İslâm düşmanının öldüğü savaşta, Müslümanlar toplam 14 kayıp vermiş ve önemli ganimetler elde etmiştir.

Ebu Süfyan: Kureyş'in bir kolu olan Beni Ümeyye'nin reisi, Muaviye'nin babası ve Hz. Muhammed'in karşı safında yer alan bir kişidir.

Uhud Savaşı (625)

Bedir'deki mağlubiyetin ardından Kureyşliler, yaklaşık 3.000 kişilik bir ordu ile Medine'yi hedef aldılar. Hz. Muhammed'in, şehirde kalarak savunma yapılmasını önermesine rağmen ortaya çıkan farklı görüşler sonucunda Mekkelilerin şehrin dışında karşılanmasına karar verildi. Savaş, Medine'ye çok yakın olan Uhud Dağı eteklerinde yapıldı. Müslümanlar başta başarılar elde etmişlerse de kısa süre içerisinde savaş aleyhlerine dönmüştür. Başta, **Hz. Hamza** olmak üzere birçok Müslüman savaşta şehit olmuş ve Kureyş, bu savaştan çok az kayıpla, galip ayrılmıştır.

Hz. Hamza: Hz. Peygamber'in amcalarından biridir.

Hendek Savaşı (627)

Selman-ı Farisî: Hz. Peygamber'in en önemli arkadaşlarından biri olup, aslen İranlı'dır. Mabeh b. Buzahşah olan ismini, Hz. Peygamber Selman olarak değiştirdi. Farisî (İranlı) mahlasıyla birlikte Selman-ı Farisî adıyla anıldı.

Müslümanların, Kureyşlilerle üçüncü büyük karşılaşması, Hendek savaşında olmuştur. Yaklaşık 10.000 kişilik bir Mekke ordusu Medine'ye gelerek şehri kuşatmıştır. **Selman-ı Farisî**'nin, Fars ülkesinde saldırıya uğrayan bir şehrin hendek kazılarak savunulacağı görüşü, Müslümanlar tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Yirmi gün süren savaşta kazılan hendekler, Kureyş'i büyük şaşkınlığa uğratmış ve tükenen erzak da dağılmalarına neden olmuştur. Hendek savaşında Müslümanlardan 6 kişi şehit olmuştur.

SIRA SİZDE 2

Hendek Savaşı'nda uygulanan yöntem kimin görüşüydü ve Müslümanlar bu yöntemle hangi sonuçları elde etmiştir?

Hudeybiye Anlaşması (628)

Hicret'in 6. yılında Hz. Peygamber, binden fazla kişiyle birlikte, Mekke'ye doğru yola çıkmış, bu duruma Mekke ileri gelenleri itiraz etmişlerdir. İki taraf, Mekke yakınlarındaki Hudeybiye'de buluşarak adına Hudeybiye denilen bir anlaşmaya varmışlardır. Anlaşma ile Müslümanlar'ın, Mekkelilerle eşitliği sağlanmış ve birçok kabilenin Hz. Peygamberle ittifak yapması sonucu, Medine'nin hâkimiyeti öne çıkmıştır. On yılı kapsayan anlaşmayla Müslümanlar, ertesi yıl Mekke'ye, Hac seferinde bulunmak ve orada üç gün kalmak hakkını da elde etmişlerdir.

İSLÂMİYET'İN YENİ GELİŞME DÖNEMİ

Hudeybiye Anlaşması sonrasında Hz. Peygamber civar kabileleri İslâm'a davet ederek ve komşu ülkelere mektuplar göndererek dış ilişkileri başlatmıştır.

Hz. Muhammed, dış ilişkilerin yanı sıra siyasî ve sosyal meselelerin çözümü için de uğraş vermiştir. Yahudiler ile imzalanan anlaşmaya karşın özellikle Kaynuka Yahudileri anlaşma şartlarını ihlâl etmiş ve yapılan savaş, Müslümanların galibiyeti ile sonuçlanmış, yaklaşık 700 kişilik bir grup oturdukları yerden ayrılmıştır. Nadîr Yahudileri ise, taşınabilir mallarıyla birlikte Medine'den ayrılmıştır. Benî Kureyza Yahudilerinin yenilmesinden sonra sıra **Hayber** Yahudilerine gelmiş ve 628 yılının Mayıs ayında, Hayber'in alınmasıyla Yahudi sorunu önemli ölçüde çözüme kavuşturulmuştur.

Hayber: Şam ticaret yolu üzerinde, hurma bahçeleri ve verimli toprakları bulunan, büyük ve küçük kalelerden oluşan bir bölgeydi. Medine civarından kaçıp gelen Yahudilerin çoğu burada toplanmışlardı.

Bu dönemde, Peygamber'in asıl hedefi, Mekke'yi ele geçirmek ve Kâbe'yi putlardan temizlemekti. 629 senesinin Aralık ayında, Medine'den yola çıkan İslâm ordusu, kısa süre içerisinde kan dökmeden Mekke'yi ele geçirmiştir. Hz. Peygamber'in vefatından önce gerçekleştirdiği askerî seferlerin sonuncusu Tebük Seferi (630) olmuştur. Burada bir savaş yapılmamış, kuzey sınırlarını emniyet altına almak için bir dizi anlaşma imzalanmıştır.

622 yılında Medine'ye göç eden Hz. Peygamber, aradan geçen uzun sürede farz olan Hac görevini yerine getirememişti. 632 yılında Hz. Peygamber'in Hac yapacağı ilân olunmuş, Veda Haccında kendisine kalabalık bir heyet eşlik etmiştir.

Hz. Peygamber, 8 Haziran 632 tarihinde kısa bir hastalıktan sonra vefat etmiştir. Büyük işler başardığı hayatında, Batı Arabistan'ın putperest kavimlerine İslâm'ı kabul ettirmiş ve bu dini bir kitapla pekiştirmiştir. İslâm inancına göre, o peygamberlerin sonuncusu olup vefatıyla birlikte insanlık için gönderilen vahiyler de son bulmuştur.

DÖRT HALİFE DÖNEMİ (632-661)

Hz. Ebûbekir'in Halifeliği (632-634)

Hz. Peygamber'in ölümünden sonra Müslümanların yönetimine birinin geçmesi gerekiyordu. Bu dönemde, Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman gibi önemli isimlerin mensup olduğu *Muhâcirler,* Sad b. Ubâde'nin lideri olduğu *Ensâr,* Hz. Ali ve Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas'ın mensup olduğu *Âl-i Beyt* ve nihayet Muaviye'nin başında bulunduğu *Emevîler* isimli gruplar vardı. Böyle karışık bir ortamda, Hz. Peygamber'in yakın çevresi, İslam'ı ilk kabul edenlerden Hz. Ebûbekir'i halife olarak seçti. Bundan böyle halifelik kurumu, İslâm dünyasının en önemli dinî ve siyâsî makamı olacaktı.

Hz. Ebûbekir, ilk olarak, kabileler arasında ortaya çıkan **Ridde** hareketlerini önlemekle işe başladı. Halifenin en büyük hizmetlerinden biri, yalancı peygamberler ve irtidâd olaylarının kökünden halledilmesi olmuştur. Bir kısım gönüllü Hâlid b. Velid komutasında asilerin üzerine gönderilmiş ve 633 yılında yalancı peygamber Müseylime'ye karşı kazanılan *Arkaba* (veya Akrabâ) zaferinden sonra Yemame bölgesi, Medine'nin hâkimiyeti altına girmiştir. Bu zafer, İslâm fetih hareketlerinin de başlangıcı anlamına gelir. Nitekim, Irak, Suriye ve Mısır'a komşu bölgelerdeki fetihler de bu döneme rastlar.

Ridde: İslâm dininden dönmeye verilen addır.

Hz. Peygamber zamanında, vahiy kâtipleri tarafından kâğıt parçaları, kürek kemikleri, deri üzerine yazılarak ezberlenen Kur'an, Vahiy kâtiplerinden Zeyd b. Sâbit başkanlığındaki bir heyet tarafından Hz. Ebûbekir döneminde kitap (Mushaf) haline getirilmiştir.

Hz. Ömer Dönemi (634-644)

Hz. Ebûbekir'in ölümünden sonra Hz. Ömer halife olmuştur. Hz. Ebûbekir, daha çok sosyal ve siyasî istikrarın sağlanması ile meşgul olmuş, hilafetinin son aylarında fetih hareketleri için bazı önemli adımlar da atmıştır. Bu fetihlerdeki en önemli rol Hz. Ebûbekir'in başkumandanı Hâlid b. Velid'e aittir. Hâlid b. Velid, 634 Nisanı'nda Şam'a girmiştir. Arap ordularının Şam'ı ele geçirmesinden sonra Hâlid, kuzeye doğru ilerlerken diğer kuvvetler Filistin'e yayıldılar. Heraklios'un, süvari birliğiyle harekete geçmesi sonucunda, Araplar Şam'dan Yermuk nehri sahiline çekildiler. Temmuz 636'da, Yermuk'ta, Bizans'ın yenilmesiyle Suriye ve Filistin hemen hemen fethedildi. Bu fetihlerin ardından Hâlid b. Velid başkumandanlıktan alınıp yerine Ebû Ubeyde getirildi.

Suriye'de kazanılan başarılar, Filistin, Mısır ve Kuzey Afrika'nın fethine zemin hazırlamış ve Amr b. As komutasındaki Müslüman orduları, dört ay süren bir kuşatmanın ardından 637 tarihinde Kudüs'ü alarak Mısır'ın fethi için uygun ortamı da hazırlamışlardı. Amr b. As, 639 tarihinde Ariş'i almış; Fustat'ı 641 yılında ele geçirmiş ve Müslüman birlikleri 642 yılında, İskenderiye'yi fethetmişlerdir.

Batıdaki fetihlerin yanı sıra kuzeyde, Irak'ta da bir takım faaliyetler başlamış ve Hâlid b. Velid'in elde ettiği başarılar, Müslümanları yeni fetihler için cesaretlendirmiştir. Kâdisiye Savaşı (635)'yla, İranlılar yenilmiş ve Müslümanlara, İran'ın kapıları açılmıştır. Arap orduları birkaç önemli zaferle Irak'ı tamamen ele geçirmiş ve Zağros Dağları eteklerine kadar olan bölgeye hâkim olmuşlardır. 642 yılında yapılan Nihâvend Savaşı ile İran ordusu tamamen yenilmiştir. Arap tarihleri bu başarıdan 'zaferlerin zaferi' veya 'en büyük zafer' olarak bahsetmişlerdir. Bu zaferden yaklaşık dokuz yıl sonra son Sâsânî hükümdarı Yezdicürd'ün öldürülmesiyle Sâsânî Devleti yıkılmıştır.

Hz. Ömer döneminin sonuna yaklaşıldığında, İslâm Devleti'nin sınırları, Mısır, Anadolu'nun güney kesimleri, Azerbaycan, Kafkasya ve İran dahil Ceyhun nehrine kadar uzanmış bulunuyordu. Hz. Ömer, Kasım 644 tarihinde İranlı bir köle olan Ebû Lülü tarafından hançerlenerek öldürülmüştür.

Hz. Osman Dönemi (644-656)

Ashab: Hz. Peygamber döneminde yaşamış, onu görmüş ve sohbet etmiş kimselere denir.

Hz. Ömer, ölüm döşeğinde, **Ashab'**dan altı kişilik bir şûra atamış ve bunları aralarından birini halife seçmek üzere görevlendirmiştir. Şûra, Hz. Osman'ı 644 yılında halife olarak belirlemiştir.

Hz. Osman devrinin ilk yıllarında fetih hareketlerine devam edilmiştir. Taberistan alınmış ve Türkistan'a ilk akınlar başlamıştır. Şam valisi Muaviye, Anadolu'nun bazı bölgeleri ile Kıbrıs ve Rodos'u fethetmiş ve Kıbrıs yıllık vergiye bağlanmıştır. Ayrıca, Afrika'nın kuzey kısımları ele geçirilmiştir. Bu dönemde Kur'an'ın değişik biçimde okunmasından ortaya çıkan ihtilafın çözülmesi için Hz. Ebûbekir devrinde mushaf haline getirilen nüshadan *istinsah* (kopya) yapılmıştır.

Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer döneminde Emevîlere rağbet edilmemiş, Hz. Osman ise halifeliği süresince kendi akrabalarına yakınlık göstermiş başta Muaviye olmak üzere Emevî soyundan olan valiler büyük arazi sahibi olmuşlardı. Bütün bunlar, halkı devlet idaresinden soğutmuş ve her tarafta genel bir hoşnutsuzluk yaratmıştı. 656 yılında memnuniyetsizliklerini ifade etmek için Mısır'dan Medine'ye gelmiş olan bir grup, halifenin evini basarak onu ağır şekilde yaraladılar. Bu olayın ardından Hz. Osman hayatını kaybetti. Hz. Osman'ın öldürülmesi, İslâm tarihinde bir dönüm noktası olup İslâm'da birliğin ifadesi olan halifelik kurumunun dinî itibarı zedelenmiştir.

Hz. Ali Dönemi (656-661)

Biat: İtaat etmek, kabul etmek, onaylamak

Hz. Osman'ın öldürülmesi, İslâm tarihinde sürüp giden birçok kanlı olayın başlangıcı olmuştur. Hz. Osman'dan sonra halifelik makamına Hz. Ali seçilmiştir. Ashab'ın bir kısmı yeni halifeye **biat** etmekte tereddüt göstermiştir. Hz. Ali hilafete geçtiğinde bir takım gruplar da siyasî alanda mücadele ediyorlardı. Bu gruplar:

- Liderliğini, Suriye ve Filistin valisi Muaviye'nin yaptığı Emevîler,
- Talha ve Zübeyr'in içinde bulunduğu ve daha sonra Hz. Ayşe'nin etrafında toplanacak Medine grubu.
- Allah'ın emri ve Peygamber'in sünneti üzerine yaşamayı seçen dindar grup,
- Hz. Ali ve onu destekleyenler.

Hz. Ali halifelik makamına geçer geçmez, Talha ve Zübeyr, Hz. Osman'ın katillerinin bulunması için Mekke'de Hz. Ayşe ile bir araya gelerek muhalefete başladılar. Mekke'de kalarak Medine'ye karşı muhalefet edemeyeceklerini anlayınca Basra'ya gittiler. Bütün bu yaşananların ardından Hz. Ali, Medine'deki desteğinin azaldığına inanarak 656 yılının Ekim ayında Kûfe'ye doğru yola çıktı. Böylece Medine, İslâm Devleti'nin siyasî merkezi olmaktan çıkmış ve ilk defa İslâm ordusu, Müslümanlardan oluşan bir başka orduyla karşı karşıya gelmiştir.

Kûfelilerin desteğini kazanmış olan Hz. Ali, Basra üzerine yürümüş ve görüşmeler sonuçsuz kalınca savaş kaçınılmaz olmuş, muhalefetin başında bulunan Talha ve Zübeyr bu savaşta hayatlarını kaybetmişlerdir. İslâm tarihinde *Cemel Vak'ası* (656) adı verilen bu savaş, Hz. Ayşe'nin bindiği devenin etrafında cereyan ettiği için bu şekilde isimlendirilmiştir. Savaş sonrasında Hz. Ali'nin halifeliği bütün Irak'ta tanınmış ve Kûfe merkez haline getirilmiştir.

Hz. Osman'ın intikamını alma görevi, Emevî sülalesinin başında bulunan Suriye valisi Muaviye b. Ebû Süfyan'a kalmıştı. Muaviye, doğrudan halifelik makamında hak iddia etmiyor fakat Hz. Osman'ın ölümünden ötürü Hz. Ali'yi itham ederek makamına gölge düşürüyordu. Muaviye, Hz. Ali'nin kendi yerine gönderdiği valiyi kabul etmeyince halife, ordusuyla birlikte Suriye'ye doğru yola çıktı. İki ordu 657 yılında, Suriye sınırındaki *Sıffîn* yakınlarında karşılaştı. İlk çarpışmalarda Hz. Ali başarı elde etse de Muaviye bu durumu, Mısır valisi Amr b. As sayesinde değiştirdi. Mağlup durumdaki Suriyeliler, Kur'an sayfalarını mızraklarının ucuna takarak, meselenin çözümü için Kur'an'ın hükümlerine başvurulmasını istediler. Muaviye'nin taktiği etkisini göstermekte gecikmedi. İki taraftan seçilecek hakemler, meseleye bir çözüm bulacaklardı. İslâm Tarihi'nde *Hakem Olayı* olarak bilinen bu olayda, Ebû Musa el-Eşarî Hz. Ali'nin, Amr b. As ise Muaviye'nin hakemi olarak tayin edildi. Hakeme başvurma durumu, Hz. Ali'nin önüne kısa sürede bazı güçlükler çıkarmıştı. Bu hareketten memnun olmayan bazı taraftarları isyan ettiler. Hz. Ali'den ayrılarak Kûfe yakınlarındaki Harura'da toplanan bu grup ileride **Hâricîler** olarak adlandırılacaktı.

Hâricîler: Hz. Ali taraftarlarından bazılarının onun kuvvetlerinden ayrılıp ona karşı dönmesiyle ortaya çıkan gruptur. Hz. Ali'yi katleden bunlardan biriydi ve bu grup, Emevîler'e de onların haleflerine de muhalefete devam ettiler.

Hakemler Ocak 659 tarihinde Ezruh'ta karşılaştılar. Hakemlerin verdiği karara göre, Hz. Ali ve Muaviye halife olmaktan azledilerek halkın oylarıyla yeni bir halife seçilecekti. Fakat durum değişmiş, Muaviye'nin hakemi Amr b. As, Hz. Ali'nin hakemi Ebû Musa el Eşarî'nin kararı uyarınca azledilen halifenin yerine kendi adayını tayin ettiğini ifade etmişti. Bu olay sonrasında Hz. Ali ve taraftarlarının etkisi azalmıştır. Muaviye, Mısır'ı ele geçirerek Hz. Ali'yi büyük bir kaynaktan daha mahrum etmiştir. 660 tarihinde ise Kudüs'te halifeliğini ilan ederek halkın kendisine biat etmesini sağlamıştır.

Hz. Ali, Suriye üzerine bir sefer yapmanın gerekliliğine inanıyordu. Bunun için hazırlık yaptığı sırada, Ocak 661 yılında *İbn Mülcem* isimli bir Hâricî tarafından Kûfe camiinde namaz sırasında öldürüldü. Ölümünden sonra oğlu ve halefi durumunda bulunan, mizacı gereği barışsever olan Hz. Hasan, hakkını Muaviye'ye devretmek zorunda kaldı. Bu durum sonrasında, Muaviye, Irak'a girerek halkın biat etmesini sağlamış ve halifeliği bütün İslâm Devleti'nde tanınarak Emevî Devleti'nin temelleri de atılmıştır.

Hz. Ali halife olduğu zaman siyaset sahnesinde bulunan gruplar hangileridir?

SIRA SİZDE 3

EMEVÎLER DÖNEMİ (661-750)

Kureyş kabilesinde, Abdu- Menaf'ın oğulları olan Haşim ile Abdu'ş-Şems iki önemli ailenin kurucusu oldular. Böylece, Haşimîler ve Emevîler olarak adlandırılan iki önemli aile ortaya çıkmış ve bu iki aile arasında yıllar sürecek bir rekabetin tohumları da atılmıştır. Hz. Osman'ın halifeliği döneminde bu rekabet iyice belirgin hale gelerek bu durumdan yararlanan Muaviye b. Ebû Süfyan, dört halife döneminden sonra Emevî Devletini kurdu. Bu devirde fetih hareketleri üç yönde devam etmiş olup, birincisini *Türkistan* yönündeki hareketler oluşturuyordu. Bu bölgeye yapılan seferler sonucunda Emevî orduları, Kâbil, Buhara, Sicistan, Nesef ve Baykent gibi yerlerin yanı sıra büyük ganimetler de elde etmişlerdi. *Anadolu* ve *İstanbul*, fetih hareketlerinin yoğunlaştığı ikinci bölgedir. Muaviye, Bizans İmparatorluğu'na karşı yapılan mücadeleyi daha aktif bir içeriğe kavuşturmuş ve İstanbul üzerine bir sefer yapılmış ama sonuç alınamamıştır. Bu arada deniz seferlerine yeniden başlanmış, Kıbrıs, Rodos, Sakız gibi adalar alınmış ve İstanbul'a yapılacak seferlerde

Cizye: İslâm hukukuna göre, zımmî statüsünde kabul edilenlerden himâye ve güvenlikleri için alınan vergi.

önemli bir üs haline gelecek Kapıdağ yarımadası da fethedilmişti. Fetih hareketlerinin son bölgesini *Kuzey Afrika* oluşturur. Kuzey Afrika'daki mücadele daha çok Berberîlere karşı verilmiş; bir kısmı İslâmiyet'i kabul ederken bazıları da **cizye** vermeye devam etmişlerdir.

Muaviye döneminde, yapılan önemli fetihlerin yanı sıra devlette düzenin sağlanmasına da büyük özen gösterilmiş ve Halife ile Şam'daki şûranın aldığı karar doğrultusunda Muaviye'nin oğlu *Yezid*, İslâm tarihinde ilk defa olarak *veliaht* tayin edilmiştir. Nitekim, babasının ölümünden sonra Yezid (680-683), hilafet makamına oturmuştur.

Yezid'in halife olması ve Emevîler'in yürütmüş olduğu siyaset, Suriye yönetimine duyulan öfkeyi arttırmış ve Hz. Ali'nin küçük oğlu Hz. Hüseyin'in etrafında, Emevî hilafetine muhalif bir hareketin doğmasına sebep olmuştur. 680 yılında Hz. Hüseyin ve taraftarları, Şam yönetimine son vermek amacıyla harekete geçtiler. Ancak, Hz. Hüseyin ve ailesinden birçok kişi Emevîler tarafından Kerbelâ'da katledildi. *Kerbelâ Olayı* olarak anılan bu hadise, Emevî iktidarına karşı muhalefeti güçlendirmekle kalmayıp muhalefetin Hz. Ali ailesi etrafında toplanmasına sebep olmuştur. Nitekim, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesinin ardından, İran, Mekke ve Medine'de isyanlar çıkmıştır.

Yezid, 683 yılında öldükten sonra yerine oğlu *II. Muaviye* halife olmuş ve altı aylık kısa halifeliğine ülkedeki iç karışıklıklar damgasını vurmuştur. 684 yılında Emevîlerin diğer kolundan gelen *Mervân b. Hakem* (684-685) halifelik makamına geçmiştir. Yeni halifenin işbaşına geçmesiyle birlikte, Emevîler'in *Süfyâniye* kolu son bularak, bir diğer kolu olan *Mervânîler* iktidar sahibi oluyordu. Mervân b. Hakem, Suriye ve Filistin'deki karışıklıklara son vererek Mısır ve Kuzey Afrika'yı yeniden Emevî toprakları arasına katmıştır. 9 aylık hilafetinin ardından 685 yılında oğlu *Abdülmelik b. Mervân (*685-705) halife olmuş ve ilk olarak, Suriye ve Mısır'da işleri yoluna koymuş ve Irak'taki muhalefeti ortadan kaldırmıştır. Irak'ın ele geçirilmesinden sonra Abdülmelik, *Haccac b. Yusuf es-Sakâfî* komutasındaki 20 bin kişilik bir orduyu Mekke üzerine göndermiştir. Haccac, Mekke'deki direnişi yok etmeyi başarmış ve 694 yılında Kâbe'yi yeniden inşa ettirmiştir. Bu başarılardan sonra Abdülmelik, Afrika'ya dönerek bütün Kuzey Afrika'nın İslâm idaresine girmesini sağlamıştır. Bu dönemde, Kıbrıs, Emevî-Bizans ortak yönetimine bırakılmıştır. Abdülmelik, Bizans'a olan ödemesini, kendi bastığı altın paradan yapmak isteyince savaş kaçınılmaz olmuş, Çukurova'da yapılan savaşı, Bizans kaybetmiş ve Emevîler vergiden kurtulmuşlardır. Siyasî dengeyi sağladıktan sonra halife Abdülmelik, ilk İslâmî sikkeyi de bastırmıştır.

Abdülmelik'in ölümüyle yerine oğlu *Velid* (705-715) halife olmuştur. Velid, memleketin imarı hususunda büyük gayret gösterdiği gibi fetih hareketlerini de sürdürmüştür. Kuteybe b. Müslim komutasındaki Emevî orduları, Buhara, Semerkand, Harezm ve Fergana gibi bölgeleri fethetmişlerdir. Ayrıca, 711 yılında yapılan sefer ile Emevî orduları İspanya'ya geçerek bölgenin fethine başlamışlardır. Velid'in ölümünden sonra kardeşi *Süleyman*, (715-717) Şam'a gelerek halifelik makamına oturmuştur. Süleyman, İstanbul üzerine kardeşi Mesleme b. Abdülmelik komutasında bir ordu göndermiş ancak bir yıl süren kuşatmadan sonuç alınamamıştır. Süleyman, Emevî ordusunun İstanbul kuşatması devam ederken hayata veda etmiştir.

Süleyman'dan sonra yerine geçen *Ömer b. Abdülaziz* (717-720) İslâm Devleti'nin mevcut topraklarının yeterli olduğunu düşünüyor ve yeni topraklar kazanmak yerine adil bir idare kurmanın gereğine inanıyordu. Özellikle, İslâm'ı kabul eden kalabalık sayıdaki **Zımmî** toprak sahiplerinin daha az vergi ödemek istemeleri en önemli sorunlar arasında yer alıyordu. Yine bu dönemde Ömer, **mevâlî**nin ordugâh şehirlere yerleşmelerine izin vererek onları **harâc** ve cizyeden muaf tuttu ve mevaliye aylık ödenmesi prensibini de kabul etti. Ömer b. Abdülaziz'den sonra Emevî tahtına *II. Yezid b. Abdülmelik* (720-724) geçti. II. Yezid, Haricî isyanları ile uğraşmış, Türkistan'daki Türklerle savaşmıştır.

II. Yezid'in ölümüyle Emevî halifesi olan kardeşi *Hişâm* (724-743) döneminde Türkistan bölgesinde Türklere karşı yapılan savaş, bu dönemin tamamını kapsar. Özellikle, Hazarlar'a karşı verilen mücadele, uzun süre başarıya ulaşmasa da Mervân b. Muhammed, Hazarları mağlup etmeyi başarmıştır. Hazarlar, Müslüman olmak şartıyla barışı kabul etmişlerdir. Hişâm döneminde, Endülüs valisi Anbese b. Süheym-i Kelbî komutasındaki ordu İspanya'daki fetihlerine devam etmiştir. Abdurrahman b. Abdullah, Endülüs valiliği sırasında Avrupa'yı geçerek kuzeyden Bizans'a inmeyi ve Akdeniz'i bir İslâm gölü haline getirmeyi hayal etmiştir. Abdurrahman ordusuyla, Fransa'ya doğru harekete geçmiş, Burgonya ve Lion'u alarak Sen'e ulaşmıştır. Emevî orduları, Frankların başkentine doğru ilerlemekle elde ettikleri ganimetleri alıp geri dönmek arasında tereddüt etmişlerdir. Bu durumdan yararlanan Franklar, Emevî ordularıyla yaptıkları savaşı kazanmışlardır. Hişâm devrinde, Bizans ile yapılan savaşlarda Anadolu'nun iç bölgelerine kadar gidilmiş ve bazı şehirler fethedilmiştir. Muaviye b. Hişâm, Bizans imparatoru Leon'la barış yaparak savaşa son vermiştir.

Hişâm döneminin en önemli olaylarından biri, Zeyd b. Zeynel Abidin'in isyanıdır. **Râfızî Hareketi**nin başlangıcı olan bu isyanda, Zeyd'in öldürülmesi, Abbasî taraftarlarının çalışmalarının hız kazanmasına sebep olmuştur.

Hişâm devrinin son günlerinde Abbasîlerin faaliyetleri artarken fetih hareketleri de azalmıştır. Hişâm'ın ölümünden sonra Emevî Devleti'nde süratli bir çöküşe tanıklık edilmiş ve iç mücadeleler şiddetlenmiştir. Özellikle, **Şiî** ve Hâricî muhalefetin etkisiyle devletin otoritesi Suriye'de bile tartışılır olmuştur.

Hişâm'ın ölümü üzerine *II. Velid b. II. Yezid* (743-744) Emevî tahtına geçmiştir. Bu dönemde Emevî Devleti'nin her tarafında isyanlar çıkmış ve bu kargaşa ortamında, *III. Yezid b. I. Velid* kendi adına hutbe okutup gizlice biat almaya çalışmıştır. Bu, Emevî tahtında ilk defa **intihalle** iktidara geçme anlamına gelir. III. Yezid'in birkaç ay süren halifeliğinden sonra yerine kardeşi *İbrahim* (744) geçmiş ancak iç çatışmalar sonucu kısa sürede tahtını *Mervân b. Muhammed'e* (744-749) bırakmak zorunda kalmıştır. 744 yılında iş başına geçen Mervân, Harran'ı hükümet merkezi yapmıştır. Bu son halife döneminde, Emevî Devleti tam bir çöküş içine girmiş ve İslâm ülkesi karışıklıklarla sarsılmıştır. Mervân, ülkedeki isyanlarla uğraşırken Abbasîler'in, Emevî karşıtı propagandaları da yayılmak için gerekli ortamı bulmuştur. Mervân, ülkesini kurtarmak için gereken çabayı gösterse de artık çok geç kalınmıştır.

Zımmî: Fethedilen bölgelerdeki müsamaha edilen dinlerin mensupları anlamına gelmektedir. Ehl-i kitaplar eğer İslâm egemenliğinde yaşıyorsa bunlara Ehl-i Zimmet veya Zımmî denir. İslâm hukuku, dört din mensubunu genellikle Ehl-i Kitap kabul etmiştir. Bunlar Hıristiyanlar, Musevîler, Mecusiler ve Sabiîlerdir. İslâm hukukuna göre, Zımmîlerin varlıkları ve güvenlikleri İslâm devletinin sorumluluğu altındadır.

Mevâlî: Arap olmayan Müslümanlara verilen isim olup, teoride mevâlî, Araplar ile eşit haklara sahipti ve bazı vergilerden muaftı, fakat uygulamada, Araplar, onlara karşı üstün ve küçümser bir tavır takınarak, mevâlîyi uzun müddet İslâm'ın sunduğu maddî imkânlardan uzak tutmuşlardı.

Harâc: İslâm hukukuna göre, Müslüman olmayanların ürünleri üzerinden alınan bir tür vergi.

Râfızî Hareketi: Râfıza fırkasından olan, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in halifeliğini kabul etmeyenler. Râfızî, geniş anlamda sünni mezhebinin din anlayışını ve kurallarını benimsemeyen, Hz. Muhammed'den sonra yerine Hz. Ali'nin geçmesi gerektiğini ileri süren kimsedir.

Şiî: Şia mezhebinden olanlar, halifeliğin ilahî hakla Hz. Peygamber ailesinden gelenlere, özellikle Hz. Ali'ye ait olduğuna inananlar.

İntihal: Kendi hakkı olmayan bir şeyde hak iddia etme

Muaviye döneminde fetih hareketleri hangi bölgelere yönelmiştir? Bu fetihlerden ne gibi sonuçlar elde edilmiştir?

SIRA SİZDE 4

ENDÜLÜS EMEVÎ DEVLETİ (756-1031)

Arap fethi öncesinde Hıristiyan olan İspanya'da halkın, derebeyleri ve rahiplerin baskılarından bıkmış olması, Müslümanların bu topraklara ayak basmasıyla birlikte kısa sürede İslâm dinini kabul etmelerini sağlamıştır. Fetihten sonra yapılan göçlerle birçok Arap ve Berberî buraya yerleşmiştir. Özellikle, 742 tarihinde ayaklanan Berberîleri bastırmak için gönderilen Suriyelilere buraya yerleşme hakkı verilmiş ve kendilerine *Şamî* ya da *Suriyeli* denilmiştir. İspanya'da, Suriyelilerin güçlü duruma gelmesi, Emevî hanedanına mensup *Abdurrahman b. Muaviye* (756-788)'ye gerekli ortamı hazırlamış ve Kurtuba'yı ele geçiren Abdurrahman, 756 yılında Endülüs Emevî Devleti'ni kurmuştur. Ölümünden sonra tahta çıkan oğlu *Hişâm b. Abdurrahman* (788-796) döneminde Hıristiyanlara karşı mücadele verilmiştir. Hişâm'ın oğlu *Hakem* (796-822) döneminde uzun yıllar sürecek isyanlar, Endülüs'e Hıristiyan saldırılarını kolaylaştırmıştır.

Endülüs Emevî Devleti'nin kuruluş yılları yukarıda belirtilen olaylarla geçmiştir. *II. Abdurrahman* (822-852), devrinde merkezî ve bürokratik idare yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca, doğudan bilim adamları ve çeşitli kitaplar getirilmiştir. Bu yıllar, Endülüs'te bir barış ve huzur dönemi olmuştur. Ölümü ile yerine geçen oğlu *Muhammed* (852-886) kararlı siyasî tutumuna rağmen iç karışıklıkların çıkmasını engelleyememiştir. Muhammed'in ardından oğlu Munzir (886-888) tahta geçtiğinde ülke, babasından miras kalan isyanlarla çalkalanıyordu. Yapılan seferler sonucunda, asayiş temin edilmiş ancak kardeşi Abdullah b. Muhammed (888-912) sağlanan huzuru koruyamamıştır. Yeni halife *III. Abdurrahman* (912-961) iç karışıklıkları bastırarak asayişi tekrar kurmuştur. Araplar, Berberîler ve Müslüman İspanyolların meydana getirdiği toplumsal yapı, III. Abdurrahman'ın dayandığı en önemli gücü oluşturmuştur. III. Abdurrahman, Endülüs'ü, refah ve huzurun hakim olduğu bir ülkeye dönüştürerek Endülüs Emevî Devleti'nin ikinci kurucusu olarak kabul edilmiştir. Fatımî Devleti kendi hilafetini kurunca, III. Abdurrahman da kendisini halife ilan etmiştir. Bu dönemde başkent Kurtuba, bir bilim merkezi haline gelmiştir. Yerine geçen oğlu *II. Hakem* (961-976) binlerce ciltlik kitaptan oluşan bir kütüphane kurmuştur. Döneminde bilim ve sanata büyük önem verilmiştir. II. Hakem'in ölümü ile tahta geçen *II. Hişâm* (976-1009) henüz 12 yaşında olduğu için devleti Zaptiye Birliklerinin başında bulunan İbn Ebî Âmir idare etmiştir. İbn Ebî Âmir, Hıristiyanlara karşı büyük galibiyetler kazanmış ve halifeyi korumak bahanesiyle muhalif devlet adamlarını ortadan kaldırmıştır. Onun ölümünden sonra oğlu Muzaffer de babasını izleyerek II. Hişâm'ı devlet işlerinin dışında bırakmıştır. İspanyol Müslümanların işe karışmasıyla birlikte, Emevî ailesine duyulan içten bağlılık, İbn Ebî ailesinin sonunu getirmiştir. Endülüslülerle, Berberîler arasındaki rekabet **Slav**lar **(Sakalibe)** adlı yeni bir grubun doğmasına zemin hazırlamış, devlet hizmetinde çok fazla kullanılmaları ve Berberîlerle çatışmaları, Endülüs Emevî Devleti'nin çöküşünde etkili olmuştur.

Slav: Başlangıçta, sadece Doğu Avrupalı köleler için kullanılsa da Slav tabiri zaman içerisinde Endülüs Emevî devletinin hizmetinde bulunan Avrupalı bütün köleler için kullanılmıştır.

11. yüzyıl itibarıyla, Endülüs Emevî Devleti iç karışıklıklar ve iktidar mücadeleleri nedeniyle parçalanmaya başlamıştır. Kurtubalıların Endülüs Emevî tahtında yaptıkları değişiklik, çöküşü hızlandırmış ve küçük beylikler dönemi başlamıştır. Son Emevî hükümdarı III. Hişâm, Kurtuba'ya gelerek tahta oturmasına rağmen yaptığı işlerin halk tarafından ilgi görmemesi üzerine tahtını terk etmek zorunda kalmıştır. Kurtubalıların hilâfeti bütünüyle ortadan kaldırmaları, Endülüs Emevî Devleti'nin varlığına da son vermiştir.

ABBASÎ DEVLETİ (750-1258)

İranlı bir köle olan *Ebû Müslim,* 747 yılında İran'ın Horasan eyaletinde bir isyan hareketi başlattı. Ebû Müslim, Horasan'ın her tarafında Emevîler'in zulüm ve baskılarını vurguluyor ve Abbasîler'in, Hz. Peygamber'in amcası, Hz. Abbas'ın soyundan gelmeleri nedeniyle hak sahibi olduklarını belirterek halkı ayaklanmaya teşvik ediyordu. Ebû Müslim'in taraftarları genellikle, İranlı ve Mervli köylüler ile aralarında idarî görevlerde bulunan Araplardan oluşuyordu. 748 yılında Merv'e girerek halkın desteğini alan Ebû Müslim, Horasan'ı baştanbaşa istilâ etti. Orduları 749 tarihinde Dicle'nin kolu Zap Suyu'nu geçerek, Emevî güçlerini bozguna uğrattı. Hareketin lideri *Ebû'l Abbas* (749-754) Kûfe'de halife ilan edildi. Irak ve Suriye'de elde edilen galibiyetler, Emevîler'in sonunu getirdi ve yeni halifenin otoritesi kısa sürede İslâm topraklarında yayıldı. Bu durum, İslâm tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı anlamına gelir.

Abbasîler ilk olarak isyanın mimarı Ebû Müslim'i ve taraftarlarını ortadan kaldırdılar. Abbasî iktidarına karşı Emevî taraftarlarının isyan ve kıpırdanmaları baş gösterse de bunlar kanlı bir şekilde bastırıldı. Ebû'l Abbas, ölmeden önce kardeşi *Ebû Câfer Mansûr*'u (754-775) kendisine veliaht tayin etti. Ebû Câfer Mansûr'un ilk yılları, Bizans'ın tahrip ettiği Malatya'nın imarı, Anadolu'ya yapılan akınlar ve Bizans'la gerçekleştirilen esir değişimine yönelik faaliyetlerle geçmiştir. Bu döneme, aynı zamanda Hz. Peygamber'in torunlarından Hz. Hasan ailesinin isyanı da damgasını vurmuştur. Abdullah b. Hasan'ın oğulları Muhammed ve İbrahim'in isyanı, Halife Mansûr tarafından kısa sürede bastırıldı ancak bu olay ile Mansûr, Benî Haşim ailesi ile Hz. Abbas ailesi arasındaki ilk ihtilafın da mimarı oldu.

Kûfe'nin Hz. Ali taraftarları, Şam'ın ise Emevîlerle dolu olması, Ebû Mansûr'u, yeni bir hükümet merkezi kurmaya mecbur etmiş ve bu iş için Bağdat seçilmiştir. Şehrin inşasına 762 yılında başlanmış, dört yıl süren inşaatın ardından yeni başkent meydana çıkmıştır. İlk halife Ebû'l Abbas olmakla birlikte devletin asıl kurucusu Mansûr olmuştur. Ölmeden önce, oğlu *Mehdî*'yi (775-785) veliaht ilan etmiştir. Mehdî, babası Mansûr'dan huzuru büyük ölçüde sağlanmış bir devlet devralmıştır. Ancak, Mehdî, Mecûsilerin isyanları ile Horasan'daki Mani ve Mazdek inançlarına karşı mücadele vermiştir. Yine, Merv'de, kendisinin Tanrı olduğunu ilan eden Mukanna'nın isyanı da bastırılmıştır. Abbasî Devleti'nin iç sorunlarla uğraştığı dönemde, Bizanslılar Maraş'a girmiştir. Bu durum üzerine 782 yılında Bizans'a karşı verilen mücadele başarılı olmuş, yapılan anlaşma ile Bizans İmparatorluğu, yıllık vergi ödemeyi kabul etmiş ve ordu ganimetlerle geri dönmüştür.

Mehdî, öldüğü zaman yerine oğlu *Musa el-Hâdî* (785-786) geçti. Kısa süren hilafetinin ardından 786 yılındaki ölümünden sonra kardeşi *Hârûn Reşîd* (786-809) Abbasî halifesi oldu. Hârûn Reşîd, Abbasî Devleti'nin en başarılı hükümdarlarından biri olup saltanatı hanedanın en parlak dönemidir. Döneminde ziraat, ticaret, sanayi, bilim ve eğitimin düzeyi yükselmiş, Bağdat, Doğu'nun en büyük ve en önemli iktisadî merkezi olmuştur. Hârûn Reşîd'in başarısındaki en büyük rollerden biri **Bermekîlere** aittir. Bermekî ailesi, Abbasî Devleti'nin on yedi yılına tanıklık etmiş ancak hanedana alternatif bir iktidar odağı olmayı düşünenlere ibret olması amacıyla, ağır şekilde cezalandırılarak ortadan kaldırılmıştır. Cezalandırılmalarının temel nedeni, sahip oldukları etki ve sınırsız güçtür.

Hârûn Reşîd, Bağdat'taki iktidarını güçlendirmenin yanı sıra ülkenin başka bölgelerinde de bir takım faaliyetlerde bulunmuştur. Kuzey Afrika'nın idaresi babadan oğula geçecek şekilde İbrahim b. Ağleb ailesine bırakılmış ve burası devletten ayrılan

Bermekîler: Belh civarında yaşayan İranlı bir aile olup bazı kaynaklarda ise Belh kenti Budist rahipleri soyundan gelen Orta Asya İranlıları olarak tanımlanmaktadırlar. Mensuplarından Halid b. Bermek, İslâmiyet'i seçerek Emevî sarayında bulunmuştur. Abbasî devletinin ilk halifesi Ebû'l Abbas'ın yakınında yer almış, Mansur döneminde de başvezir olmuştur. Halid'in oğlu Yahya, Harun Reşid döneminde vezir yapılmış, yaşlanınca görevini oğlu Cafer'e bırakmıştır.

ilk toprak parçası olmuştur. Devrinin en önemli olaylarından bir diğeri, Bizans'la yapılan savaşlardır. Bizans'ın anlaşmaları defalarca ihlâl etmesi sebebiyle yapılan savaşlar, Bizans İmparatorluğu'nun daha ağır vergiler ödemesiyle sonuçlanmıştır.

Hârûn Reşîd, yaklaşık 23 yıl süren hilafetinden sonra, 809 tarihinde vefat etmiştir. Hârûn Reşîd dönemi, Abbasî saltanatının en parlak noktası olarak görülmekle birlikte çöküşün ilk izlerine de bu devirde rastlanır. İspanya ve Kuzey Afrika, Abbasî egemenliğini sadece ismen tanıyan ve kendi kendilerini yöneten bağımsız bölgeler haline gelmiştir. Halifenin ölümü ile oğulları, Me'mûn ile Emin arasında bir iç savaş patlak vermiştir. İktidarda bulunan *Emin* (809-813)'in, oğlu Musa'yı, kardeşi Me'mûn'un yerine veliaht ilân etmesi bir iç savaş sebebi olmuştur. Emin ve Me'mûn'un orduları iki defa savaşmış ve her iki mücadeleden de Me'mûn'un orduları galip ayrılmıştır. 813 yılında kardeşini yenerek iktidarı devralan *Me'mûn* (813-833), başkent Bağdat'ın yanı sıra Merv'de de ikamet etmiş ve özellikle bilim ve sanat faaliyetlerine çok önem vermiştir. Abbasî tarihinde savaşla tahta geçen ilk halife unvanına sahip olan Me'mûn, veziri Fazl b. Sehl'e devlet yönetimini devretmiş ancak bu durum, pek çok ayaklanmanın çıkmasına sebep olmuştur.

Me'mûn, Hz. Ali ailesiyle Hz. Abbas ailesi arasındaki ihtilafı gidermek için İmam Ali er-Rıza'yı kendisinden sonra veliaht ilan etmiştir. Abbasîler bu duruma tepki göstermişlerse de Ali er-Rıza'nın ani ölümü sorunun büyümesini engellemiştir. Öte yandan, Bağdat'ta daha önce halife ilan edilen İbrahim b. Mehdî'nin yenilmesiyle Me'mûn, 819 yılında Bağdat'a girerek asayişi yeniden sağlamıştır. Me'mûn devrinin en önemli olaylarından biri de Babek'in isyanıdır. Babek'in mensubu olduğu *Hürremîler* hareketi, Ebû Müslim'in ölmediğine ve dünyaya döneceğine inanmaktaydı. Ülkedeki karışıklıklardan ötürü Hürremîler'in hareketi bastırılamadı. Nihayet, Me'mûn'un ardından tahta oturacak olan halife Mu'tasım'ın komutanlarından Afşin, Babek'in üzerine gönderildi ve Babek yakalanarak katledildi.

Me'mûn, Babek İsyanına verdiği destek nedeniyle Bizans'a karşı bir sefer düzenlemiş, Tarsus'a kadar gelmiş ve burada hayatını kaybetmiştir. 833 yılında halife olan *Mu'tasım* (833-842) zamanında, Babek İsyanı'nı fırsat bilen Bizans, Abbasî topraklarına saldırmış ancak karşı hareketle Bizans kuvvetleri bozguna uğratılmıştır.

Mu'tasım, genellikle Türk ülkelerinden gelen ücretli askerlerden oluşan bir ordu kurmuş ve yeni ordusu için Samarra'da bir ordugâh şehir inşa etmiştir. Şehrin büyük bir kısmı Türk reislere ayrılmakla birlikte mevâlîler de Abbasî idaresinde bazı mevkileri elde etmeye başlamışlardı. Türk birliklerinin halifeleri etki altına aldıkları ve isyanlara sebep oldukları görüşü, Mu'tasım aleyhinde bazı olumsuz fikirlerin yayılmasına sebep olmuştur.

Halifenin ölümüyle yerine geçen *Vâsık* (842-847), ilk yıllarında iç isyanlarla uğraşmış ve huzuru sağlamayı başarmıştır. 845 yılında Bizans'la barış yapılmış ve esirler karşılıklı olarak değiştirilmiştir. Oğlu küçük olduğu için Vâsık'ın ardından taht, kardeşi *Mütevekkil*'e (847-861) geçmiştir. Mütevekkil, iktidarının ilk yıllarında uzun zamandan beri devletin resmî inanışı haline gelen **Mu'tezile** kolunun yerine ehl-i sünneti geçerli kılmıştır. Ayrıca, Mütevekkil, Türk kumandanların etkisinden kurtulmak için Şam'a yerleşmeye karar vermiş fakat uyum sağlayamadığı için Bağdat'a geri dönmüştür. Mütevekkil'in oğlu *Muntasır*, (861-862) hassa birliğinin bazı üyeleriyle babasını öldürerek tahta geçmiş ancak kısa bir süre sonra rahatsızlanarak hayatını kaybetmiştir. Muntasır'ın ölümü üzerine kumandanların ortak kararıyla lâkabı Musta'in (862-866) olan Ahmed b. Muhammed yeni halife seçilmiştir. Ancak, sonraki yıllarda hapishanede bulunan Mu'tez'in (866-869) tahtta hak iddia etmesi sebebiyle, iki taraf arasında çıkan savaştan Mu'tez galibiyetle ayrılmıştır. Mu'tez'in

Mu'tezile: Kaderi inkar edip, kul yaptıklarının yaratıcısıdır diyen ve Allah'ın sıfatlarını kadîm saymakta ehl-i sünnetten ayrılan ve Vasıl bin Ata'nın yolunda olan kimselerdir.

öldürülmesi üzerine *Muhtedibillah* (869-870) lâkabıyla anılan Muhammed b. Vâsık tahta geçmiş fakat hilafeti yalnızca 11 ay kadar sürmüştür.

Mu'temid (870-892) döneminin en önemli olaylarından biri Saffârî hanedanının kurucusu olan Yakup b. Leys'in isyanıdır. Saffârî isyanının bastırılmasından sonra sıra Zenci İsyanları'na gelmiştir. İki yıl süren mücadele, çözümü de beraberinde getirmiştir. Mu'temid, oğlunu kendisinden sonra veliaht olarak görmek istese de yeğeni *Ebû'l Abbas el-Mu'tezid* (892-902) tahtın sahibi olmuştur. Bu dönemin en önemli olaylarından biri, **Karmatîler**in isyanıdır. Hamdan Karmat'ın isyanıyla başlayan Karmatî hareketi, Abbasî birlikleri tarafından bastırılsa da devletin zayıf düşmesinin en büyük nedenlerinden biri olarak kabul edilmiştir.

Mu'tezid'den sonra tahta geçen kardeşi *Muktefî* (902-908) döneminde de Karmatîler, Suriye, Bağdat ve Basra'da tahribatlarına devam etmişlerdi. Muktefi dönemi, Mısır'daki **Tolunoğulları Devleti**'nin yıkılması açısından da önemlidir.

Muktefî'den sonra iktidara geçen kardeşi *Muktedir* (908-932) zamanında bir çok bölgede isyan çıkmış, Afrika'daki bazı topraklar ve Musul kaybedilmiştir. Muktedir öldürüldükten sonra yerine geçen *el- Kahir*, (932-934) tahttan uzaklaştırılarak hapsedilmiştir. Yerine önceki halife Muktedir'in oğlu *Râzî* (934-940) geçmiş, malî sıkıntılar ve iktidar çekişmelerinin yanı sıra bir çok savaş da çıkmıştır. Râzî'den sonraki halife *Muttekî* (940-944) döneminde, Türklerin etkisi en yüksek düzeye çıkmıştır. Bir sonraki halife *Müstekfî*, (944-946) Türklerden kurtulmak için Büveyhî hükümdarının Bağdat üzerine yürümesine itiraz etmemiş, hatta bu durumu bir çare olarak görmüştür. 945-1055 tarihleri arasında Abbasî Devleti, Büveyhîlerin idaresinde kalmış ve Müstekfî, Büveyhî hükümdarı tarafından 946 yılında tahttan indirilerek hayatını hapiste geçirmiş ve orada ölmüştür.

Abbasî Devleti'nin en güçlü dönemi, kuruluştan itibaren 120 yıl kadar sürmüş ardından toprak kayıpları başlamıştır. Bir İran hanedanı olan Şii Büveyhîler döneminde, Abbasî halifeleri etkilerini kaybetmiş ve bu durum, hilafetin çöküşünü beraberinde getirmiştir. Abbasîler, Büveyhîler'in etkisi altına girerken Mısır'da Fatımî halifeliği zirvesini yaşıyordu. Mısır ve Suriye'de otoriteleri tanınıyor, Hicaz ve Yemen'de halifeleri adına hutbe okunuyordu. 1242 yılında *Mustasım* son Abbasî halifesi olarak tahta geçmiştir. Moğol hükümdarı Hülâgû ordularıyla Bağdat üzerine yürümüş ve şehri kuşatarak Abbasî ordularını yenmiştir. Kısa süre sonra halife de Hülâgû ve ordusundan nasibini almış, ailesiyle birlikte hayatını kaybetmiştir. Abbasî Devleti, 1258 yılında Hülâgû tarafından ortadan kaldırıldıktan sonra 1261 tarihinde Mısır'da Kölemenler tarafından halife ilan edilen *Mustansır* ile birlikte gölge halifeler dönemi de başlamış olur. Böylece, 1517 yılına kadar Mısır'da, Abbasî halifeleri fiilen güç sahibi olmasalar da işbaşına gelmeye devam etmiştir. Nihayet, Yavuz Sultan Selim'in, Mısır'ı fethinden sonra halifelik Osmanlılara geçmiştir.

Karmatî: Şii grupların en önemlilerinden biri olup, aynı zamanda İslâm mezhepleri arasında en çok ihtilafa sebep olan fırkalardan biridir.

Tolunoğulları Devleti: Abbasîlerin siyasî ve sosyal anlamda çöküş yaşadıkları dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde Mısır'da, Müslüman olan Türkler tarafından kurulan ilk bağımsız devlettir. 868 yılında Mısır valiliğine getirilen Ahmed b. Tolun kısa süre içerisinde orada Tolunoğulları devletini kurmuş ve topraklarına Suriye, Filistin, Tarsus gibi önemli bölgeleri dahil ederek sınırlarını Berka'dan Fırat nehrine kadar genişletmiştir. Tolun- Türkçe Tolun-ay, tam ay, bütün ay isimlerinde görüldüğü gibi tam ve bütün anlamında bir kelimedir.

Ebû Mansur'un başkent olarak Bağdat'ı seçmesinin sebepleri nelerdir?

SIRA SİZDE 5

İSLÂM KÜLTÜR VE UYGARLIĞI

Ortadoğu'da İslâm devletlerinin yükselmesiyle birlikte görkemli bir uygarlık doğdu. Bu uygarlığın doğuşu ile Arap fetihleri arasında yakın bir ilişki vardır. Yapılan fetihlerle İran, Kuzey Afrika ve Anadolu'ya doğru genişleyen İslâm devletleri, bu bölgelerden pek çok kültürel birikimi de bünyesine katmıştır. Dolayısıyla, İslâm kültür ve uygarlığının oluşmasında anılan bölgelerin çok önemli etkisi görülmektedir. Ancak, bu uygarlık, temel çizgileri itibariyle, İslâm damgası taşımaktadır.

Dil ve Edebiyat

İslâm uygarlığının oluşmasındaki en önemli araçların başında dil gelmektedir. Arapça, Sâmî dil ailesinin en zenginleri arasında yer alır. İslâm öncesinde Arapça, yazılı olmaktan daha çok sözlü olarak kullanılan bir dildi ve Araplar, köklü bir şiir geleneğine sahipti. Arapça'nın kullanıldığı şiir yazımında, siyasi, toplumsal, kültürel konular gibi geniş bir yelpazede eserler verilmekteydi. İslâmiyet'in yayılması ile birlikte bu dil, fethedilen topraklarda da geçerli olan ortak bir iletişim aracı haline gelmiş ve İslâm devletinin sınırlarına katılan yeni topraklarda konuşulan yerel dilerin de katkısı ile Arapça, önemli bir dile dönüşmüştür. Arapça'nın güçlü bir dil haline gelmesi, kültür ve uygarlığın zenginleşmesini de beraberinde getirmiştir. Öte yandan, Arapça, fethedilen bölgelerin Araplaştırılmasına da yardım etmiştir. Böylece, 11.yüzyıla gelindiğinde Arapça, İran'dan Pireneler'e kadar geniş bir coğrafyada konuşulan ortak dil olmuştur. Arapça yayıldıkça, fethedilen bölgelerde yaşayan insanlarla fethedenler arasındaki farklılık ortadan kalkarak İslâm dininden olan herkes ortak bir kültür dünyasının üyeleri haline gelmiştir. Arapça, aynı zamanda, Farsça, Türkçe, Urduca gibi dillerin üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Fetihlerle birlikte diğer kültürlerle etkileşime girmesi sayesinde Arapça da zenginleşmiştir. Arapça'nın canlanması ve yayılması dilden de öte bir olay olmuş ve dil ile birlikte temaların seçiliş ve işlenişinde de Arap zevk ve geleneği yayılmıştır. Bu yeni oluşan Arapça sayesinde, özellikle şiir alanında, *Beşşar b. Bürd* (öl. 783), *Mutî b. İlyas* (öl.787) ya da *Mütenebbî* (905-965) gibi önemli şairler ortaya çıkmıştır.

Şiir alanındaki ilerlemeyi düz yazıdaki gelişmeler izlemiştir. Bu bağlamda, Kur'an'ın Arap edebiyatındaki ilk nesir örneği olduğu söylenebilir. Ancak, Kur'an'ın asıl önemi, İslâm Dünyası'nda, düzyazı geleneği ve birikiminin oluşmasını sağlamasıdır. Özellikle, peygamberin hayatının incelenmesiyle başlayan çalışmalar, ciddi bir tarih birikiminin oluşmasına yol açmıştır. Bu sebeple, İslâm dünyasında başlangıçtan itibaren giderek gelişen ve güçlenen bir tarih bilgisi ortaya çıkmıştır. Nitekim, ortaçağların en önemli filozofu, tarihçisi ve hatta sosyologu olan *İbn Haldun* (1332-1406) bunun en güzel örneğidir.

SIRA SİZDE 6

Arapça'nın gelişmesinde İslâmiyet'in yayılmasının etkisi var mıdır?

Bilim ve Felsefe

Edebiyat ve tarih alanında yapılanları, bilim ve felsefe alanındaki çalışmalar takip etmiştir. İslâm dünyasındaki bilim ve felsefenin gelişiminde, eski Yunan mirasının önemli katkısı olmuştur. Özellikle, matematik, astronomi, coğrafya, kimya, fizik ve tıp gibi alanlarda, bu etki açıkça görülür. Yunanca kitapların Arapçaya çevrilmesi ile IX. ve X.yüzyıllarda önemli bir bilgi birikimi sağlanmıştır. Bunun yanı sıra, İskenderiye, Antakya ve diğer pek çok bölgede İslâmiyet'ten önceki dönemde kurulan eski Yunan okulları da varlıklarını devam ettirmişlerdir. Dolayısıyla, bu okullar da bilim ve felsefe alanındaki gelişmeleri hızlandırmıştır.

Yunanca'dan yapılan çeviri faaliyetinin, Emevîler Dönemi'nde başladığı söylenebilir. Emevî Halifesi Ömer b. Abdülaziz (717-720) döneminde, Basralı bir Yahudi olan *Mâsarcaveyh*, Süryani tıp kitaplarından bazılarını Arapça'ya çevirerek Arap tıbbının temellerini atmıştır. Ancak, Emeviler devrinde yapılan çeviriler, kurumsal bir yapıya sahip değildir. Çoğunluğunu, Hristiyan ve Yahudi tercümanların oluşturduğu bu ilk dönemdeki çevirilerin sayısı, oldukça sınırlıdır.

Emevî zamanındaki ilk çalışmaların ardından Abbasî Devleti döneminde, çeviri işi, daha köklü ve sistematik bir düzeye ulaşmıştır. Özellikle, Halife Me'mûn (813-833) döneminde Bağdat'ta, kütüphanesi ve devamlı memurları bulunan bir bilimler akademisi (Beytü'l-hikme) kurulmuş ve tercüme faaliyetinin gelişmesi ile birlikte pek çok önemli tercüman ortaya çıkmıştır. Cundişapurlu, Hristiyan bir hekim olan *Huneyn b. İshak* bunların en önde gelenlerinden birisidir. Huneyn b. İshak'ın, özellikle, **Hippocrates**'ten yaptığı çeviriler, Arap tıp dünyasının gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Bu dönemde, astronomi, fizik, matematik ve diğer konularda da önemli sayılarda çeviriler yapılmıştır. Hatta, halifeler, her tarafa ve özellikle Bizans'a, yazma eserlerin araştırılması ve Arapça'ya kazandırılması amacıyla bilim adamları göndermişlerdir.

Hippocrates: Tıbbın babası olarak kabul edilen Yunan kökenli hekimdir. Zamanının büyücülük ve yanlış inançlara dayanan tıp bilgisine yeni görüşler getirmiştir. Kendi adıyla anılan hekimlik yemini batıdaki tıp fakültelerini bitiren öğrenciler tarafından meslek esası olarak kabul edilmektedir.

Halifelerin bizzat desteklediği bilimsel çalışmalar, bir süre sonra önemli bilim adamlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Tıp başta olmak üzere matematik, astronomi, fizik ve diğer alanlarda çok önemli bilim adamları yetişmiştir. Bunlar arasında en önemlileri, Râzî (865-925) ve Avrupalıların *Avicenna* olarak isimlendirdikleri *İbn Sînâ* (980-1037)'dır. Râzî'nin tıptaki öncü çalışmalarının yanında, İbn Sînâ'nın gerek tıp gerek felsefe alanındaki çalışmaları, İslâm dünyasının yanı sıra Avrupa'da da derin etkiler bırakmıştır. Benzer şekilde, Ortaçağ İslâm dünyasının en özgün bilim adamlarından biri sayılabilecek *Bîrûnî* de astronomi, matematik, fizik ve diğer pek çok alanda önemli çalışmalara imza atmıştır. Müslümanlar, özellikle matematik alanında dünya uygarlığına çok önemli katkılar yapmışlardır. Sıfır, Müslümanlar tarafından kullanılmış ve Arap rakamları diye bilinen sistem matematiğe kazandırılmıştır. Özellikle, ünlü matematikçi *Harizmî* önemli çalışmalar yapmıştır. Cebir, geometri ve trigonemetri, Müslümanlar tarafından geliştirilerek bilimin hizmetine sunuldu.

Matematikteki çalışmalara benzer şekilde, Ortaçağ İslâm dünyasında astronomi alanında da önemli çalışmalar yapılmıştır. Halife Me'mûn döneminde, Bağdat'ta bir gözlemevi kurularak gök cisimleri ile ilgili araştırmalar başlamıştır. Halifenin ilk emirlerinden birisi, güneş yılının uzunluğunun tam olarak hesaplanması olmuştur. Abbasî dönemi, İslâm tarihinde, astronomi çalışmaları açısından en parlak devirlerden biri olmuştur. Nitekim, bu dönemde, Ortaçağların en ünlü astronomlarından *Ebû Mâşer* oldukça önemli çalışmalara imza atmıştır. Abbasî halifeliğinin hâmiliğinde gerçekleştirilen astronomi çalışmaları, batı dünyasını da derinden etkilemiş ve Avrupa'daki araştırmaları hızlandırmıştır.

Astronomi, tıp, matematik ve benzeri alanlardaki çalışmaların yanında Ortaçağ İslâm dünyası, felsefede de önemli isimlerin yetişmesine zemin hazırlamıştır. Diğer pek çok alanda olduğu gibi, felsefede de eski Yunan düşüncesi etkili olmuştur. Abbasî Halifesi Me'mûn döneminde, bilimlerdeki gelişmelere paralel olarak felsefe alanında da yeni çalışmalar hız kazanmıştır. Bu dönemde, **Aristo**'nun eserlerinin Arapça'ya çevrilmesi ile birlikte, İslâm dünyasında zengin bir felsefe geleneğinin oluşması için gerekli adımlar atılmaya başlamıştır. Bu çalışmaların sonucu olarak yalnızca İslâm dünyasını değil Hristiyan dünyayı da etkileyecek çok önemli filozoflar ortaya çıkmıştır. Arapların filozofu olarak kabul edilen ve **Platon** ile Aristo'nun düşüncelerini bir sentez haline getirmeye çalışan *Kindî* (öl. 850), en önemli filozoflardan biridir. Benzer şekilde, Aristo'dan sonra felsefenin ikinci babası olarak nitelenen *Fârâbî* (öl.950) ve *Gazâlî* de İslâm tarihinin en önemli filozofları

Aristo: Antik Yunan filozofu, Platon ile birlikte Batı düşüncesinin en önemli iki filozofundan biri kabul edilmektedir. Felsefe, mantık, politika gibi konularda pek çok eser vermiştir.

Platon: Antik Yunan filozofudur. Sokrates'in öğrencisi ve Aristo'nun hocası olmuştur. Atina'da Akademi'nin kurucusudur.

arasındadır. Bu dönemin diğer iki önemli ismi ise İbn Sînâ (öl.1037) ve *İbn Rüşd* (öl.1198) olarak sıralanabilir. Özellikle, Avrupalıların, *Averroes* olarak adlandırdıkları İbn Rüşd, batı felsefesinin gelişmesine çok önemli katkı yapmıştır. Hristiyan dünyasının, eski Yunan filozoflarını ve metinlerini, Müslüman filozoflar sayesinde, yeniden tanıdığı söylenebilir. Hatta, Yunan eserleri, Arapça'ya tercüme edilmeseydi, bu eserlerin tamamen unutulabileceğini söylemek yanlış sayılmaz.

SIRA SİZDE 7

Abbasîlerde tercüme faaliyetlerinin gelişmesiyle birlikte özellikle hangi alanlarda önemli çeviriler yapılmıştır?

Sanat

Edebiyat, bilim ve felsefedeki gelişmelerin yanı sıra Ortaçağ İslâm dünyasında, sanat alanında da önemli çalışmalar yapılmıştır. İslâm sanatı, kısa zamanda bütün Akdeniz çevresine yayılmıştır. Fetihlerle birlikte İslâm coğrafyası genişledikçe, İslâmiyet'i kabul eden yeni milletlerin bu sanata yaptıkları katkı, ilerlemeyi de hızlandırmıştır. Dolayısıyla, değişik halkların katkısı ile görkemli bir İslâm sanatı ortaya çıkmıştır. Gerek Emevî gerek Abbasî dönemlerinde, pek çok sanat eseri meydana getirilmiştir. Özellikle, Abbasî hilâfeti boyunca Bağdat, ortaçağın en büyük sanat merkezlerinden biri haline gelmiştir.

Abbasî halifeleri Mehdî, Hadî ve Harun Reşid döneminde, müzik alanında parlak eserler verilmiştir. Bu dönemde, Fârâbî, müzik teorisi üzerine araştırmalar yaparken bir çok besteci de yeni ürünler vermiştir. Diğer alanlarda olduğu gibi, müzikte de Abbasî halifelerinin yapılan çalışmaları yakından izledikleri ve desteklediklerini görülür. Örneğin, Harun Reşid'in müzikle yakından ilgilendiği bilinmektedir. Bağdat'taki zengin müzik birikimi ve anıları, yüzyıllar sonra bile hatırlanır. İbn Haldun, Bağdat'ta verilen eşsiz güzellikteki konserlerin melodilerinin hâlâ unutulmadığını belirtir.

İbn Mukla: İslâm hat sanatının kurucusu olarak kabul görmektedir. Hat sanatının piri olarak nitelendirilmiştir. Ticaret ve idare, kültür ve bilim, özel yazışma alanlarında günlük kullanıma dönük daha yuvarlak bir yazı biçimi baştan beri vardı. İbn Mukla'nın 10. yüzyıl başlarında Bağdat'ta kurallara bağladığı "altı stil"in söz konusu yuvarlak yazıdan türetildiği sanılmaktadır. Günümüze kadar geliştirilen bu yazı stilleri Nesih, Muhakkak, Reyhanî, Tevkî, Rikâ ve Sülüs'tür.

Müzikteki gelişmelerin yanında, diğer sanat dallarında da oldukça önemli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Abbasî halifeliği döneminde Bağdat'ın yanı sıra Samarra, Basra ve Kûfe şehirleri de önemli sanat merkezlerine dönüşmüştür. Abbasî halifeliği boyunca Irak, diğer İslâm topraklarındaki sanat hayatına da yön veren bir bölge haline gelmiştir. Özellikle, Samarra, cam ve seramik sanatları açısından önemli eserlerin verildiği bir şehir olmuştur. Benzer şekilde, Basra ve Kûfe'de de bu iki sanat dalında zengin eserler verilmiştir. Ayrıca Kûfe, kitap ciltleme ve süsleme işlerinde de önemli eserlerin ortaya çıktığı bir bölgedir. Irak'ta yetişen pek çok sanatçı, Mısır'daki İslâm sanatının gelişmesine de yardımcı olmuştur. Nihayet, İslâm dünyasının en önemli sanat dalları arasında yer alan hat sanatında da oldukça önemli hattatlar yetişmiştir. Bunlar arasında hiç şüphe yok ki en meşhur olanı, **İbn Mukla** (öl. 939) dır.

Mimari

Sanatın pek çok alanında kaydedilen gelişmeler, mimarî için de geçerlidir. İslâmiyet'in hızla yayıldığı bölgelerde kısa sürede şaheser niteliğinde yapılar yükselmiştir. Suriye'den İspanya'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada gerek Emevîler gerek Abbasîler döneminde eşsiz eserler bırakılmıştır. Erken dönem İslâm mimarisini oluşturan iki temel yapı biriminin, cami ve saray olduğu belirtilebilir. Özellikle, Emevîler

ve Abbasîler döneminde inşa edilen cami ve saraylar, mimâri açıdan oldukça önemli eserlerdir. Ancak, İslâm mimarisinin şekillenmesinde, yalnızca Arap etkisinin olduğu da düşünülmemelidir. Mısır, İran hatta, fethedilen diğer bölgelerdeki mimarlık mirasının, İslâm mimarisinin şekillenmesinde büyük katkısı olmuştur.

Hz. Peygamberin Medine'de yaptırdığı ilk caminin ardından Amr b. As, 642 yılında Fustat'ta bir cami yaptırmıştır. Bugüne dek pek az değişikliğe uğrayarak günümüze kadar gelmeyi başarabilmiş bilinen ilk cami Şam'da yaptırılan *Emevî Camii* (706-714)'dir. Bu cami, Hz. Peygamber'in Medine'de yaptırdığı ilk caminin planına uygun olarak inşa edilmiştir. Cami, aynı zamanda, mozaik sanatının zengin örneklerini de barındırır.

Resim 5.1

Emevi Camii, Şam

Emevî halifesi *Velid* tarafından yaptırıldığı düşünülen Kudüs'teki *Mescidü'l-Aksa*, hiç şüphe yok ki İslâm mimarisinin en önemli eserleri arasında yer alır. Bir depremde yıkıldıktan sonra Abbasî halifesi Mansur döneminde yeniden yaptırılmıştır. Haçlıların kiliseye çevirmek için yaptıkları değişiklikler, 1187 yılında Selahaddin Eyyûbî tarafından düzeltilmiştir. Kudüs'teki bir diğer önemli mimarlık eseri ise Ömer Camii olarak da anılan ve 691-692 tarihlerinde yaptırılan *Kubbetü's-Sahra*dır. Kubbetü's-Sahra, Abdülmelik tarafından hicretin 72. yılında Kudüs'te yaptırılmıştır. Yine, *Kayravan Camii* (670-726) ve Şam'daki Büyük Camii de Emevî döneminin önemli eserleri arasında yer alır.

Resim 5.2

Kubbetü's-Sahra, Kudüs

Emevî döneminde, camilerin yanı sıra, pek çok önemli saray da yaptırılmıştır. Bunun ilk örneği, Amman yakınlarında, Halife I. Velid tarafından inşa ettirildiği sanılan *Kusayr-ı Amra Sarayı*'dır. Benzer şekilde, Halife Hişam b.Abdü'l-Melik tarafından 728 yılında Şam yakınlarında yaptırılan *Kasrü'l-Hayri'l-Garbî* de bir başka önemli Emevî eseridir. Yine, Şam'ın güneyinde inşa edilen *Mışatta Sarayı* (734-744) da Emevî döneminin görkemli yapıları arasındadır. Emevîlerin, İspanya'daki kolu olan Endülüs Emevî Devleti'nin bıraktığı birçok eser de mimarî açıdan oldukça önemlidir. Kurtuba'da yaptırılan *Büyük Camii* (961-966) bunların en bilinenleri arasındadır. Endülüs Emevîleri'nin dünya mimarîsine bıraktığı en önemli eserlerden biri de Gırnata (Granada)'da yaptırılan ve bugün hâlâ ayakta duran, *Elhamra Sarayı*'dır. Yapımına, I. Yusuf (1334-1353) döneminde başlanan saray, oğlu V. Muhammed (1353-1391) devrinde tamamlanmıştır.

Resim 5.3

Elhamra Sarayı, Gırnata-İspanya

Emevî hilâfetini takip eden Abbasî Halifeliği döneminde de pek çok önemli cami ve saray inşa edilmiştir. Abbasîler devrinde, İslâm mimarisinin daha ince bir zevke ulaştığı söylenebilir. Özellikle, İran ve Mezopotamya mimarlık mirasının bu dönemdeki eserlere büyük etkisi olmuştur. Emevîlerin, Şam'ı merkez alarak geliştirdikleri mimarinin Akdeniz etkileri taşımasına benzer şekilde Bağdat merkezli Abbasî mimarisi de İran ve Mezopotamya izleri taşır. Abbasîler döneminde inşa ettirilen en önemli camiler arasında Samarra'daki *Büyük Camii* (848-852) ve *Ebu Dulef Camii* (861-862) ile Kahire'deki *Tolunoğlu Camii* (876-879) gösterilebilir. Özellikle, Samarra'daki yapılarda zengin çini örneklerine de rastlanır. Abbasî camilerinden bir diğeri de İran'da inşa edilmiştir. Hazar Denizi kıyısındaki *Damgan* şehrinde yaptırılan *Tarı Hane Camii* de Abbasî döneminin önemli eserleri arasında yer almaktadır.

Camilerin yanı sıra Abbasî döneminde de Emevî devrine benzer şekilde önemli saraylar yaptırılmıştır. Bu yapılar arasında iki tanesi öne çıkar: *Ukhaydir ve Cevsaku'l-Hakani Sarayları.* Ukhaydir Sarayı, Kerbelâ yakınlarında Vâdi-i Ubeyd'dedir. Yaklaşık olarak 778 yılında Abbasî halifesi el-Mansûr tarafından yaptırılmıştır. Abbasî döneminin diğer önemli yapısı olan Cevsaku'l-Hakanî Sarayı, Bağdat yakınlarında 836 yılında Halife Harun Reşid'in oğlu Mutasım tarafından yaptırılmıştır.

Cami ve sarayların yanı sıra, Abbasî askerî mimarîsi de oldukça gelişmiştir. *Ribat* adı verilen korunaklı yapılar bu tarzın en önemli örnekleridir. Bu yapıların inşasına ilk defa VIII.yüzyılda başlanmıştır. Özellikle, Abbasî Devleti'nin kara ve deniz sınırlarındaki önemli noktalarda inşa edilmiştir.

Emevî ve Abbasî dönemlerindeki mimarî eserlerin yanında Mısır'da 250 yıldan fazla egemenlik kuran Fatımîler de İslâm mimarisine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Kahire'deki *Mehdiye* (916), *El-Ezher* (970-972), *El-Hâkim* (990-1003), *El-Cüyûşî* (1085) *El-Akmer* (1125) ve *Talayi* (1160) Camiileri Fatımîler döneminde yaptırılmıştır.

Özet

İslamiyet öncesi Arabistan'ın yaşam koşullarını ve dini manzarasını genel hatlarıyla açıklamak.

Arabistan, 4.-6. yüzyıllar arasında yoksulluk ve bedevîleşme çağı olarak tabir edilen bir tür karanlık çağa gömülmüştür. Söz konusu dönem, Cahiliye olarak isimlendirilir. Arabistan'da Putperestliğin yanı sıra Hanîf dini denilen İbrahim milletinin dini de iz bırakmış gibiydi.

İslâmiyet'in hangi koşullar altında ortaya çıktığını kavramak.

Hz. Muhammed'e Peygamberlik çağrısı kırkıncı yaşına doğru, Ramazan ayında bir gece, Hira dağında gelmiş ve İslâmiyet ilk olarak Peygamberin ailesinde yayılmaya başlamış, Hz. Hatice'den sonra azâd ettiği kölesi Zeyd ve yeğeni Ali de Müslüman olmuştur.

Hz. Peygamber'in yapmış olduğu kutsal savaşları açıklamak.

Bedir Savaşı (624)

Hicret'in ikinci yılında Mekkelilerle Müslümanlar arasında meydana gelmiştir. Bedir'de karşılaşan kuvvetlerin çarpışması, Müslümanların galibiyetiyle sonuçlanmıştır.

Uhud Savaşı (625)

Savaş, Medine yakınlarındaki Uhud Dağı eteklerinde yapılmıştır. Müslümanlar başta başarılar elde etmişlerse de kısa süre içerisinde savaş aleyhlerine dönmüştür. Hz. Hamza ve birçok Müslüman savaşta şehit düşmüştür.

Hendek Savaşı (627)

Müslümanlar, Kureyşlilerle üçüncü defa Hendek savaşında karşılaşmış; kazılan hendekler, Kureyş'i şaşkınlığa uğratmış ve tükenen erzak da dağılmalarına neden olmuştur.

İslâmiyet'in yeni gelişme dönemini tartışmak.

Hudeybiye Anlaşması'ndan sonra Kaynuka, Nadîr ve Benî Kureyza Yahudileri ile ilgili sorun kısa sürede halledilmiş ve 628 yılında Hayber'in fethiyle, Yahudi sorunu çözüme kavuşturulmuştur. Hayber'in fethinden sonra 629 yılı Aralık ayında, Medine'den yola çıkan ordu, kan dökmeden Mekke'yi ele geçirmiştir. 632 yılında Hz. Peygamber'in Hac ibadetini yerine getireceği ilan olunmuş ve Veda Haccında kendisine kalabalık bir heyet eşlik etmiştir.

Dört Halife döneminin ayrıntılarını açıklamak.

Hz. Ebûbekir Dönemi (632-634)

Hz. Ebûbekir, ilk olarak Ridde hareketlerini önlemeye çalışmış ve 633 yılındaki Arkaba (veya Akrabâ) savaşı ile Yemame bölgesi, hâkimiyet altına alınmıştır. Bu savaş, İslâm fetih hareketlerinin de başlangıcı anlamına gelir. İlk halife döneminde, Vahiy kâtiplerinden Zeyd b. Sâbit başkanlığında bir heyet kurulmuş ve bu heyet Kur'an'ı kitap haline getirmiştir.

Hz. Ömer Dönemi (634-644)

Hz. Ömer dönemi fetih hareketlerinin hız kazandığı dönem olup Arap orduları kısa zamanda Suriye'yi fethetmişler ardından Filistin, Mısır ve tüm Kuzey Afrika'ya seferler başlatmışlardır. Kudüs'ün alınmasıyla Mısır'ın fethi için gerekli zemin de hazırlanmıştır. Ayrıca, Irak ele geçirilmiş; Kadisiye (635) ve 642 yılındaki Nihavend Savaşları ile İran ordusu tam bir yenilgiye uğratılmıştır. Hz. Ömer döneminin sonuna yaklaşıldığında, İslâm Devleti'nin sınırları, batıda Mısır, Anadolu'nun güney kesimleri, Azerbaycan, Kafkasya ve İran dahil Ceyhun nehrine kadar uzanmıştır.

Hz. Osman Dönemi (644-656)

Hz. Osman devrinde Taberistan fethedilmiş, Azerbaycan'daki isyanlar bastırılmıştır. Anadolu'nun bazı kasabaları, Kıbrıs ve Rodos ile Kuzey Afrika'da pek çok bölge de fethedilmiştir. Ayrıca, Hz. Ebûbekir döneminde mushaf haline getirilen nüshadan istinsah (kopya) yapılmıştır.

Hz. Ali Dönemi (656-661)

Talha ve Zübeyr, eski halife Osman'ın katillerinin bulunmasını isteyerek Hz. Ali'nin halifeliğine muhalefete başlamış ve Hz. Ali de Medine'de

kendisine sunulan desteğin azaldığına inanarak Kûfe'ye yönelmiş ve şehrin desteğini kazanarak Basra üzerine yürümüş ve halifeliği bütün Irak halkı tarafından tanınarak Kûfe başkent haline getirilmiştir.

Irak'taki asayişin sağlanmasından sonra Hz. Ali, ordusuyla birlikte Suriye'deki esas rakibi Muaviye bin Ebu Süfyan'a yönelmiş ve iki ordu, 657 yılında Sıffîn yakınlarında karşılaşmıştır. İlk çarpışmaların ardından mağlup duruma düşen Suriyeliler, Kur'an sayfalarını mızraklarının ucuna takarak meselenin çözümü için Kur'an'ın hükümlerine başvurulmasını istemişlerdir. İki taraftan seçilecek hakemlerin meseleye bir çözüm bulmasına karar verilmiştir. Bu olay, İslâm Tarihi'nde, Hakem Olayı olarak bilinir. Hakemler, Hz. Ali ve Muaviye'nin halife olmaktan azledilerek, halkın oylarıyla yeni bir halife seçilmesini kararlaştırmışlardır. Fakat durum değişmiş, Muaviye'nin hakemi Amr b. As, Hz. Ali'nin hakemi Ebû Musa el-Eşarî'nin kararı uyarınca azledilen halifenin yerine kendi adayını tayin ettiğini ifade etmiştir. Bu olayın ardından Hz. Ali, Suriye üzerine bir sefer daha yapmaya karar vermiştir. Sefer hazırlıkları devam ederken Ocak 661'de, İbn Mülcem isimli bir Hâricî tarafından Kûfe camiinde namaz sırasında öldürülmüştür.

AMAÇ 6 *Emevîler ve Abbasîler döneminin olaylarını ve iktidar mücadelelerini kronolojik bir sıralama içerisinde anlatmak.*

Dört halife döneminden sonra Muaviye b. Ebû Süfyan, Emevî Devleti'ni kurmuştur. Muaviye'den sonra halifelik, babadan oğula geçen bir kurum olarak devam etmiş ve Emevî hanedanı kurulmuştur. Emevîler'in yürütmüş olduğu siyaset sebebiyle 680 yılında, Hz. Hüseyin ve taraftarları, Şam yönetimine son vermek amacıyla harekete geçmiş ancak, Hz. Hüseyin ve ailesinden birçok kişi Emevîler tarafından Kerbelâ'da katledilmiştir. Emevîler döneminde, Kuzey Afrika, Anadolu ve Türkistan yönünde önemli fetihler yapılmış, İspanya'nın büyük bir kısmı fethedilmiş ve ayrıca İstanbul üzerine bir ordu gönderilerek şehir kuşatılmış ancak başarı elde edilememiştir. Son Emevî halifesi Mervan döneminde tam bir çöküş yaşanmıştır.

AMAÇ 7 *Endülüs Emevî Devleti'nin genel hatlarını açıklamak.*

Endülüs'ün fethinden sonra Müslümanlar, İspanya'da kalmış, özellikle Kuzey Afrika'dan gelen göç dalgaları birçok Arap ve Berberî'nin buraya yerleşmesini beraberinde getirmiştir. Emevî hanedanına mensup Abdurrahman b. Muaviye, 756 yılında Kurtuba'yı ele geçirerek 1031 tarihine kadar ayakta kalacak olan bağımsız Endülüs Emevî Devleti'ni kurmuştur. XI. yüzyılda, Endülüs Emevî Devleti yerel güçler arasındaki iktidar mücadelesi sebebiyle parçalanmaya başlamış ve Kurtubalıların hilâfeti bütünüyle ortadan kaldırmaları, Endülüs Emevî Devleti'nin varlığına da son vermiştir.

AMAÇ 8 *Abbasî Devleti'nin gelişimini kavramak.*

İranlı bir köle olan Ebû Müslim, Horasan'ın her tarafında Abbasîler'in faaliyetlerini ve bunların Peygamber ailesine olan yakınlığını belirterek Emevîler'in zulmünü vurgulamış, halkı ayaklanmak için cesaretlendirmiştir. Ebû Müslim'in propagandası, kısa sürede etkisini göstermiştir. Hareketin lideri Ebû'l Abbas (749-754) halife ilan edilmiştir. Hârûn Reşîd'in, yaklaşık 23 yıl süren halifeliği, Abbasî Devleti'nin en parlak dönemi olarak görülmekle birlikte çöküşün ilk izlerine de bu devirde rastlanmıştır. Abbasî Devleti'nin en güçlü dönemi, kuruluştan itibaren 120 yıl kadar sürmüş, ardından toprak kayıpları başlamıştır. Abbasî Devleti, 1258 yılında Moğol hükümdarı Hülâgû tarafından yıkılmıştır.

AMAÇ 9 *İslâm kültür ve uygarlığını tartışmak.*

Dil ve Edebiyat

İslâmiyet'in yayılması ile birlikte Arapça, ortak bir iletişim aracı haline gelmiş ve kısa süre içinde özellikle şiir alanında, önemli çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca, Hz. Peygamber'in hayatının incelenmesiyle başlayan çalışmalar sayesinde ciddî bir tarih birikimi meydana gelmiştir.

Bilim ve Felsefe

İslâm dünyasındaki bilim ve felsefenin gelişiminde, eski Yunanca'dan yapılan çeviriler önemli olmuş ve Emevî dönemindeki ilk çalışmaların ardından Abbasî Hilâfeti devrinde de astronomi, fizik, matematik ve diğer konularda önemli sayılarda çeviriler yapılmıştır. Tıp başta olmak üzere matematik, astronomi, fizik ve diğer alanlarda,

Râzî, İbn Sînâ, Bîrûnî, Harizmî ve *Ebû Mâşer* gibi önemli isimler yetişmiştir.

Aristo'nun eserlerinin Arapça'ya çevrilmesi ile İslâm dünyasında zengin bir felsefe geleneği oluşmuş ve *Kindî, Fârâbî, Gazâlî, ve İbn Rüşd* gibi büyük filozoflar ortaya çıkmıştır.

Sanat

Abbasî halifeleri Mehdî, Hâdî ve Hârûn Reşîd döneminde, bilhassa müzik alanında parlak çalışmalar yapılmıştır. Yine Samarra'da cam ve seramik, Kûfe'de kitap ciltleme ve süsleme sanatları gelişmiştir. Ayrıca, İbn Mukla gibi meşhur hattatlar da yetişmiştir.

Mimarî

Şam'da yaptırılan *Emevî Câmii*, Kudüs'teki *Mescidü'l-Aksa* ve *Kubbetü's-Sahra* ile yine Şam'daki Büyük Câmii Emevî döneminin önemli eserlerindendir. Ayrıca, *Kusayr-ı Amra, Kasrü'l-Hayri'l-Garbî, Mışatta* gibi pek çok saray da inşa edilmiştir. Endülüs Emevî Devleti döneminde yaptırılan Kurtuba'daki *Büyük Câmii* ve Gırnata (Granada)'da bulunan *Elhamra Sarayı* da eşsiz mimarî örnekleridir.

Abbasîler devrinde, İslâm mimarisinin daha ince bir zevke ulaştığı söylenebilir. Samarra'daki *Büyük Câmii* ile *Ebû Dulef Câmii* örnek olarak gösterilebilir. Damgan şehrinde yaptırılan *Târı Hâne Câmii* de Abbasî döneminin önemli eserleri arasında yer alır. Camilerin yanı sıra *Ukhaydir* ve *Cevsâku'l-Hakani* gibi önemli saraylar da yaptırılmıştır. Ayrıca, *Ribat* adı verilen askerî yapılar da inşa edilmiştir.

Mısır'da 250 yıldan fazla egemenlik süren Fatımîler de İslâm mimarisine, Kahire'deki *Mehdiye, El-Ezher, El-Hâkim* gibi câmileri miras bırakmışlardır.

Kendimizi Sınayalım

1. İslâmiyet, Kur'an'da hangi peygamberin dininin restorasyonu olarak tanımlanmaktadır?
a. Hz. İsa
b. Hz. Musa
c. Hz. Muhammed
d. Hz. Davut
e. Hz. İbrahim

2. Mekke'den Medine'ye göç eden Müslümanlara hangi ad verilir?
a. Ensar
b. Kureyş
c. Hanif
d. Beni Haşim
e. Muhacirun

3. Hudeybiye Anlaşması'nın Müslümanlar açısından en önemli sonucu hangisidir?
a. İslâm dini gelişmiştir.
b. Mekkelilerle eşitlik sağlanmıştır.
c. Medine'nin hakimiyeti öne çıkmıştır.
d. Hz. Peygamber'in dışa dönük faaliyetleri artmıştır.
e. Medine'ye göç eden Müslümanlar Hac seferine çıkma izni elde etmişlerdir.

4. Hz. Peygamber'in askerî seferlerinden sonuncusu hangisidir?
a. Uhud Savaşı
b. Bedir Savaşı
c. Tebük Savaşı
d. Hayber Savaşı
e. Hendek Savaşı

5. Kur'an hangi dönemde Mushaf haline getirilmiştir?
a. Hz. Peygamber
b. Hz. Ebûbekir
c. Hz. Ömer
d. Hz. Osman
e. Hz. Ali

6. Kudüs hangi halife döneminde fethedilmiştir ?
a. Hz. Ali
b. Hz. Osman
c. Hz. Ebûbekir
d. Hz. Ömer
e. Muaviye

7. Hakem Olayı'ndan memnun olmayanların oluşturduğu gruba ne ad verilir.
a. Şia
b. Emevîler
c. Ensar
d. Hâricîler
e. Muhacirun

8. Endülüs Emevî Devleti'nin kurucusu kimdir?
a. II. Muaviye
b. Abdurrahman b. Muaviye
c. Hişam b. Abdurrahman
d. Hakem b. Hişam
e. II. Abdurrahman

9. Hârûn Reşid döneminde devletin gelişmesine katkıda bulunan aile hangisidir?
a. Büveyhîler
b. Karmatîler
c. Şiiler
d. Hâricîler
e. Bermekîler

10. Kubbetü's-Sahra nerededir?
a. Medine
b. Mekke
c. Şam
d. Kudüs
e. Samarra

Okuma Parçası

Şehirler ancak işçilerin bir araya toplanması, çokluğu ve birbirine yardımlaşmaları sayesinde kurulabilir. Devlet, şehir ve heykeller vücuda getirmek üzere geniş ülkesinin etrafından işçiler toplar. Bu yapılar için gereken ağır şeyleri nakletmek üzere çok defa, kuvvet ve kudreti artıran, ağır şeyleri kaldıran, nakleden ve geometri kaidelerine göre yapılmış olan makinaların yardımına başvurulur. Çünkü beşer kuvveti bu gibi ağır şeyleri kaldırmaktan âcizdir. Birçok kimse, eski kavimlerin bıraktıkları büyük eser ve büyük yapıları, mesela, Kisra'ların taklarını, Mısır'ın ehramlarını Batı Afrika'daki kemerler üzerinde birbirine bağlanarak yapılan su kanallarını ve şarşal eserlerini gördüklerinde, o kavimlerin bunları bir araya toplanarak veyahut ayrı ayrı olarak kendi cismani kuvvetleriyle yapmış olduklarına inanmışlar ve bu eserlerin o kavimlerin gövdeleri ile mütenasip olduğu vehmine kapılarak onların vücutça iri olduğuna kani olmuşlardır. Bunlar, geometri ilminin, ağır şeyleri kaldıran ve taşıyan (cerrieskal) makinelerin yardım ve faydalarından ve geometri ilmine dayanan sanayiden gaflet ederler. Şehir ve ülkelerde dolaşan birçok kimselerin, Arap olmıyan kavimlerin ilim, fen ve makinelerin yardımiyle büyük yapılar vücuda getirmiş ve ağır nesneleri taşımak hususunda ne gibi hilelere başvurmuş olduklarını gözleriyle görmeleri, bu sözlerimizin doğruluğuna tanıklık eder. Halkın, vücut ve kuvvetçe bize nispetle kat kat üstün olduğu vehmine kapılmış oldukları Ad kavmine nispet edilen ve 'Ad binaları' adını verdikleri eski kavimlerden kalma ve hâlâ da mevcut olan eserlerin çoğu ilim, geometri ve makinelerin yardımiyle vücuda getirilmiştir. Yoksa, halkın inandığı gibi, o kavimlerin vücutları bizimkinden büyük ve kuvvetleri bizimkinden fazla değildi.

Kaynak: İbn Haldun, Mukaddime, c. II, s. 228-229.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. e	Yanıtınız yanlış ise 'Yaşam Şartları ve Din' konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. e	Yanıtınız yanlış ise 'Hicret' konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. e	Yanıtınız yanlış ise 'Hudeybiye Anlaşması' konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. c	Yanıtınız yanlış ise 'İslâmiyet'in Yeni Gelişme Dönemi' konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b	Yanıtınız yanlış ise 'Hz. Ebûbekir'in Halifeliği" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. d	Yanıtınız yanlış ise 'Hz. Ömer Dönemi' konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. d	Yanıtınız yanlış ise 'Hz. Ali Dönemi' konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. b	Yanıtınız yanlış ise 'Endülüs Emevî Devleti' konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. e	Yanıtınız yanlış ise 'Abbasî Devleti' konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. d	Yanıtınız yanlış ise 'Mimarî' konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye göçü, Hicret olarak adlandırılmıştır. Hz. Muhammed, Medine'de Peygamberi olduğu dini uygulamaya koyulmuştur. Hz. Peygamber, Medine'de geleceğin büyük İslâm devletinin çekirdeğini oluşturacak çok sağlam temeller de atmıştır.

Sıra Sizde 2

Hendek Savaşı'nda, uygulanan metod, Selman-ı Farisî'nin fikriydi. Bu durum, Müslümanların başarısını getirmiş ve hendekler, Kureyş'i büyük şaşkınlığa uğratmış, tükenen erzak da dağılmalarına sebep olmuştur.

Sıra Sizde 3

- Başında Muaviye'nin bulunduğu, öldürülen halife Hz. Osman'ın da mensup olduğu Emevîler,
- Talha ve Zübeyr'in içinde bulunduğu ve daha sonra Hz. Ayşe'nin etrafında toplanacak olan Medine Grubu,
- Allah'ın emri ve Peygamber'in sünneti üzerine yaşamayı seçen dindar grup,
- Hz. Ali ve onu destekleyenler.

Sıra Sizde 4

Muaviye döneminde (661-680) fetih hareketleri üç yönde devam etmiş olup, birincisini Türkistan yönündeki hareketler; ikincisini Anadolu ve İstanbul üzerine yapılan seferler ve son olarak da Kuzey Afrika yönüne yapılan hareketler oluşturur.

Sıra Sizde 5

Halifenin Bağdat'ı seçmesindeki neden, Kûfe'nin Hz. Ali taraftarlarının, Şam'ın da Emevîler'in merkezi olmasından kaynaklanmıştır. Ayrıca, şehrin Dicle ve Fırat'ı birbirine bağlayan bir kanalın yakınında olması ve stratejik önemi de etkili olmuştur.

Sıra Sizde 6

Fethedilen yeni topraklarda konuşulan yerel dillerin de katkısı ile Arapça, zengin bir medeniyet dili haline gelmiştir.

Sıra Sizde 7

Abbasî Hilâfeti devrinde, tercüme faaliyeti, daha köklü ve sistematik bir düzeye ulaşmıştır. Bu dönemde tıp, astronomi, fizik, matematik gibi alanlarda önemli sayılarda çeviriler yapılmıştır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Aktan, Ali (2010), **İslam Tarihi: Başlangıcından Emevîlerin Sonuna Kadar,** Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Bayraktar, Mehmet (1985), **İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara

Brockelmann, Carl (1992), **İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi,** (çev. Neşet Çağatay), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Corbin, Henry (1986), **İslâm Felsefesi Tarihi: Başlangıçtan İbn Rüşd'ün Ölümüne Kadar (1198),** (çev. Hüseyin Hatemi), İletişim Yayınları, İstanbul.

Crone, Patricia, (2007), **Ortaçağ İslam Dünyasında Siyasi Düşünce,** (çev. Hakan Köni), Kapı Yayınları, İstanbul.

Çağatay, Neşet, (1997), **Sorularla İslâm Dini ve İslâm Tarihi,** Gündoğan Yayınları, Ankara.

Hamidullah, Muhammed (2003), **İslâm Peygamberi: Hayatı ve Faaliyeti,** 2 cilt, İrfan Yayıncılık.

Hitti, Philip K. (1989), **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi,** (çev. Salih Tuğ), Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

Hobson, John M. (2006), **Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri,** (çev. Esra Ermert), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

İbn Haldun, (1991), **Mukaddime, cilt 2,** (çev. Zakir Kadiri Ugan), MEB Yayınları, İstanbul.

Köksal, Mustafa Asım (1981), **İslâm Tarihi (A.S) ve İslâmiyet: Mekke Devri,** Şamil Yayınevi, İstanbul.

Köksal, Mustafa Asım (1981), **İslâm Tarihi (A.S) ve İslâmiyet: Medine Devri,** Şamil Yayınevi, İstanbul.

Kitapçı, Zekeriya (1986), **Yeni İslâm Tarihi ve Türkistan,** Otağ Yayınevi, İstanbul.

Lapidus, Ira M. (2010), **İslâm Toplumları Tarihi: Hz. Muhammed'den 19. Yüzyıla,** cilt 1, (çev. Yasin Aktay), İletişim Yayınları, İstanbul.

Lewis, Bernard (1996), **Ortadoğu,** (çev. Mehmet Harmancı), Sabah Kitapları, İstanbul.

Lewis, Bernard (2000), **Tarihte Araplar,** (çev. Hakkı Dursun Yıldız),Anka Yayınları, İstanbul.

Mez, Adam (2000), **Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti: İslâm'ın Rönesansı,** (çev. Salih Şaban), İnsan Yayınları, İstanbul.

Turani, Adnan (1997), **Dünya Sanat Tarihi,** Remzi Kitabevi, İstanbul.

Ünlü, Nuri (1997), **İslâm Tarihi I (Başlangıçtan Osmanlılara Kadar),** M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.

Watt, W. Montgomery, (1982), **The Influence of Islam on Medieval Europe,** Edinburgh University Press, Edinburgh.

Watt, W. Montgomery, (2001), **İslam'da Siyasal Düşüncenin Oluşumu,** (çev. U.M. Kılavuz), Birey Yayınları, İstanbul.

Yetkin, Suut Kemal, (1954), **İslam Sanatı Tarihi,** Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslâm Sanatları Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara.

6

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Yeniçağ'da Batı Avrupa'da yaşanan ekonomik ve sosyal değişimler ve bu değişimlere yol açan temel nedenleri açıklayabilecek,
- Yeniçağ'da Batı Avrupa'da yaşanan düşünsel değişim ve yeni düşünsel yapıyı şekillendiren gelişmeleri değerlendirebilecek,
- Hümanizm ve hümanizm akımının özelliklerini kavrayabilecek,
- Rönesans ve Reform nedir, bu döneme damgasını vuran düşünürler kimlerdir sorularını açıklayabilecek,
- Aydınlanma Çağı'nın temel özelliklerini ve Aydınlanma Felsefesi'nin ilkelerini değerlendirebilecek,
- Aydınlanma Çağı'na etki eden bazı düşünürleri ve savundukları fikirleri açıklayabilecek,
- Doğa yasası ve bunun ekonomiye yansımasını kavrayabilecek,
- Aydınlanma Çağı edebiyatını, müzik ve sanat anlayışını açıklayabilecek,
- Modern Avrupa'nın doğuşunda Osmanlı Devleti'nin rolünü ve Osmanlı kültürünün Avrupa'ya etkilerini tartışabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Burjuvazi
- Kapitalizm
- Rönesans
- Reform
- Hümanizm
- Aydınlanma
- Akılcılık
- Bilim
- Osmanlı
- Avrupa
- Etkileşim

İçindekiler

Genel Uygarlık Tarihi

Değişim ve Etkileşim: Yeniçağ'da Avrupa ve Osmanlı (15-18. Yüzyıl)

- YENİÇAĞ'DA BATI AVRUPA'DA YAŞANAN EKONOMİK VE SOSYAL DEĞİŞİM
- YENİÇAĞ'DA BATI AVRUPA'NIN DÜŞÜNCE YAPISINDA YAŞANAN DEĞİŞİM
- HÜMANİZM
- RÖNESANS VE REFORM
- AYDINLANMA ÇAĞI'NIN TEMEL ÖZELLİKLERİ VE AYDINLANMA FELSEFESİ
- AYDINLANMA ÇAĞINA ETKİ EDEN BAZI DÜŞÜNÜRLER
- DOĞA YASASI VE EKONOMİK LİBERALİZM
- AYDINLANMA ÇAĞI'NDA EDEBİYAT, SANAT VE MÜZİK
- OSMANLI VE AVRUPA İÇİÇELİĞİ: İLETİŞİM VE ETKİLEŞİM

Değişim ve Etkileşim: Yeniçağ'da Avrupa ve Osmanlı (15-18. Yüzyıl)

YENİÇAĞ'DA BATI AVRUPA'DA YAŞANAN EKONOMİK VE SOSYAL DEĞİŞİM

Değişime Direniş: Amaç Düzenin Devamlılığı

Ortaçağ'da üretim malikânelerde o malikânenin ihtiyacı kadar yapılıyordu. Dolayısıyla Ortaçağda kendi içine kapalı ve tüketime yönelik bir üretim vardı. Feodal toplum yapısı içinde ayrıcalıklı sınıfları oluşturan aristokratlar ve ruhbanlar, feodal üretim biçiminin devamından yanaydılar. Ayrıcalıklı ve avantajlı konumlarını sürdürmeleri buna bağlıydı. Ancak sistem içinde zamanla nüfusları artan tarımsal kökenli sınıf, geçim sıkıntısı içine girdi. Uzun yıllardır durumlarında hiçbir iyileştirmeye gidilmeyen serfler arasında genel bir memnuniyetsizlik hakim oldu. Hiçbir maddi varlığı olmayan toplumun bu alt tabakası, düzen için bir tehdit olarak algılandı. Amaç düzenin devamlılığını sağlamak olduğundan bu kitlenin Avrupa dışına çıkarılmasına karar verildi ve *Haçlı Seferleri* örgütlendi (1095). Bu seferler, düzen için tehlikeli görülen işsiz güçsüz, hiçbir maddi varlığı olmayan bu kitlenin tamamen Avrupa dışına atılmasını sağlamak için 200 yıl sürdü.

Görünüşte, dinsel nedenlerle başlatılan Haçlı Seferleri'nin altında yatan gerçek budur. Düzenin devamı için yok edilmeleri gereken bu insanlar yüksek dinsel ideallerle ve cennetle müjdelenerek, Müslümanlar üzerine gönderildi. Ayrıca bu seferler sırasında elde edebilecekleri kazanımlar, ruhban sınıfının amacına hizmet edecek ve saygınlığının artmasını sağlayacaktı. Nitekim öyle de oldu. Kudüs alındı, Urfa'da, Antakya'da, Suriye'de Haçlı kontlukları kuruldu. Bütün bunlar papalığın yükselişini sağladı. Ancak hesaba katılmayan bir şeyler vardı. Uzun vadede düzeni değiştirecek gelişmelerin temeli, yine Haçlı Seferleri ile atılmış oldu.

Üretimin Değişimi ve Burjuvazinin Yükselişi

Karayolunu güvenli görmeyen Haçlılar'ın, daha sonra seferlerini deniz yoluyla yapmayı tercih etmeleri, aynı zamanda ticaretin gelişmesini de sağladı. Önce Haçlılar'ı, arkadan hacıları taşıyan şövalyeler, gemicilik ve ticaretle uğraşır hâle geldiler. Akdeniz'e kıyısı olan ticaretin tohumunu attılar. Sonuç olarak Haçlı Seferleri denizaşırı, kıtalar arası ticareti başlatmış oldu.

Ticaret sayesinde zenginleşen, kentlerde oturan, bu yüzden kendisine kent soylu anlamına gelen **burjuvazi** denilen tüccar sınıfı 15.yüzyıldan itibaren yükselişe geçti. Ticaretle uğraşarak zenginleşen burjuvazi, ekonomik yapıda ağırlığını his-

Burjuvazi: Yeniçağ Batı Avrupa'sının sınıfsal yapısı içinde yükselen sınıfı oluşturan, zenginliği ticarete dayalı olan, ekonomik yapıda üstünlüğü ele geçiren ve sonrasında siyasal yapıda hak arayışları içine giren, döneme damgasını vuran bir sınıf.

settirdi. Aristokratların zenginliği toprağa dayalıydı ve toprakların bir sınırı vardı. Oysa burjuvazinin zenginliği ticaretten kaynaklanıyordu ve ticaretin, üstelik denizaşırı ticaretin sınırı yoktu. Dolayısıyla ticaretten elde edilen servet, aristokratların topraktan elde ettiği serveti kısa sürede geçecekti. Değişim kaçınılmazdı.

Değişen Aristokrasi

Ortaçağ'ın kan soyluluğuna dayalı ayrıcalıklı sınıfı aristokratlar, bu değişime ayak uydurma çabası içine girdiler. Bir kısmı topraklarını girişimcilere kiralamaya başladılar ve yüksek rantlar elde ettiler. Bir kısmı da topraklarındaki serfleri, özgürlüklerini de bağışlayarak topraklarından çıkarıp, topraklarını çayır hâline dönüştürerek koyun sürüleri beslemeye başladılar. Bu iş için birkaç çoban yeterli olduğundan, sayıları gittikçe artan serfleri de beslemek zorunda kalmayacaklardı. Böylece elde ettikleri yünü satıp, kendi ihtiyaçlarını karşılama yoluna gittiler. Yün, dokuma sanayii için önemli bir ham madde idi. Doğulu sultanlar, yünlü kumaşlara büyük ilgi gösteriyorlardı. Bir malın alım ve satım yerleri arasındaki fiyat farkı, bu işle uğraşanların yani tüccarların daha da zenginleşmesini sağladı.

Dokuma ve Maden Sanayinin Gelişimi: İşçi Sınıfının Ortaya Çıkışı

Dokuma sanayii ilk sırada gelişen sanayi kollarından biri oldu. Bu dönemde pek çok imalathane örgütlendi. İmalathaneler sanayileşmeye gidişte ilk adımı oluşturdular. Bu imalathaneler, uzak pazarlara yönelik üretim yapıyorlardı. Özellikle dokumacılık büyük gelişme gösterdi. Dokuma kumaşlara olan talep arttı. İmalathanelerde seri üretim başladı. Kısa sürede ucuz ve standart mal üretilmeye ve bunların ticareti yapılmaya başlandı. Bu durum karşısında kendi dükkânında kendi üretim araçlarıyla üretim yapan zanaatçılar, imalathanelerle rekabet edemediler ve kısa sürede iflas ettiler. Sonuç olarak dükkânını kapatmak zorunda kalan zanaatçılar, imalathanelerde emeklerini satarak çalışmak zorunda kaldılar. Böylece imalathanelerde parça işi yapmaya başlayan zanaatçılar, emeklerinin karşılığında ücret almaya başladılar. Bunun sonucunda zanaatçılar işçileşti. **İşçi sınıfını** besleyen diğer bir kesim de serflerdi. Feodal beyler serfleri topraklarından çıkarıp, değişen yapıya ayak uydurma çabası içine girdikleri zaman, işsiz güçsüz kalan ve hiçbir maddi varlığı olmayan serfler de imalathanelere gidip çalışmaya başladılar. Böylece serfler de işçileşti. İmalathanelerin iş gücüne ihtiyacı vardı. İmalathaneleri örgütleyen sermaye sahibi girişimci sınıf, serf ve zanaatçıları imalathanelere çekmeyi başardı. Böylece serfler ve zanaatçılar işçileşerek ister istemez sistemin bir parçası oldular.

İşçi Sınıfı: Yeniçağ Avrupa'sında ekonomik ve sosyal yapıda meydana gelen değişimle birlikte ortaya çıkan ve imalathanelerde iş bölümü esasına göre çalışan, ücret karşılığı emeklerini satarak geçinen yeni sınıfa verilen isim. Bu sınıfı oluşturanlar serfler ve zanaatçılardı.

Bu dönemde gelişme gösteren bir diğer sanayi kolu maden sanayiidir. Madenlerin işletilmesi sermayenin daha da artmasını sağladı. Maden sanayiinin gelişmesi ile ateşli silahlar kullanılmaya başlandı. Feodal beylerin son sığınakları olan kaleleri top ve tüfeklerle yerle bir edildi. Böylece feodal toplum yapısı büyük bir değişime uğradı. Ayrıca ateşli silahlar, Batı Avrupa Devletlerinin yeni coğrafyalara yayılmasına ve sömürgecilik faaliyetlerine imkan sağladı.

SIRA SİZDE 1

Yeniçağ'da Batı Avrupa'da nasıl bir değişim yaşandı? Ekonomik alanda yaşanan değişimde Haçlı Seferlerinin nasıl bir rolü oldu?

Kapitalizm

Feodal ekonomik sistem çözülmüştü, ticaretle zenginleşen burjuvazi sınıfının yükselişe geçmesi, imalathanelerin örgütlenmesi ve işçilerin ortaya çıkması ile

yeni bir ekonomik sisteme, **kapitalizme** geçiş süreci başladı. Kapitalizm feodal sistemin içinden çıkmıştı ama onun zıttı bir üretim biçimine dayanıyordu. Kendi kendine yeterli, kapalı ekonomik yapı, yerini dışa açık, ticarete ve sermaye birikimine dayalı bir sisteme bıraktı. Ana malın yani sermayenin esas olduğu bu sistemde sermayeye sahip olanlar, üretim araçlarına da sahip oldular. Dolayısıyla üreticiler, üretim araçlarından ayrılmış oldular ve ücret karşılığında çalışmaya başladılar. Değişen bu sistemin sürekliliğini sağlamak gerekiyordu. Bunun için daha çok ham madde ve iş gücüne ihtiyaç vardı. Bu ihtiyaç siyasal birliğini tamamlayan devletleri yeni arayışlara itti. Böylece coğrafi keşifler başladı. Keşfedilen yerlerden getirilen ham madde, iş gücü ve değerli madenler ile sistemin devamlılığı sağlandı. Büyük sömürge imparatorlukları kuruldu. Her bir devlet, diğerinden daha zengin ve güçlü olma peşindeydi. Bu da devletler arasındaki rekabeti arttırıyordu. Bir yandan da hiçbir devletin daha güçlü konuma geçmemesi için Yeniçağ'da dış politikada denge siyaseti izlendi.

Kapitalizm: Yeniçağ'da Batı Avrupa'da ortaya çıkan, üretici güçlerin üretim araçlarından ayrılığı esasına dayanan, sermaye sahibi girişimci bir sınıf ile işçi sınıfının ekonomik ilişkisine dayalı sisteme verilen isim.

Bilimsel ve teknik alanda meydana gelen gelişmelerin gemilere uygulanmasıyla, okyanus koşullarına uygun gemiler üretildi. Aynı zamanda ateşli silahların bu gemilerde kullanılması, Avrupalılara okyanuslar ötesinde yayılma imkânı verdi. Büyük coğrafya buluşlarıyla beraber sömürgecilik faaliyetleri de başlamış oldu. Sömürgelerden gelen ham madde ve iş gücü, sermaye sahibi girişimci sınıf tarafından zenginliklerini arttırmak için kullanıldı. Giderek zenginleşen, sermayeye yani kapitale sahip bulunan bu sınıfa **kapitalist sınıf** yeni oluşan bu düzene de *kapitalizm* denildi.

Kapitalist Sınıf: Yeniçağ'da Batı Avrupa'da ortaya çıkan, ekonomik sistemin değişmesini sağlayan sermaye sahibi, girişimci sınıf.

Yeni coğrafyaların keşfine neden gerek duyuldu?

SIRA SİZDE 2

Avrupa'nın Sömürgecilik Faaliyetleri

Coğrafi keşiflerden önce Avrupalının bildiği dünya, Avrupa Kıtası'ndan başka Asya'nın bir bölümü ve Afrika'nın kuzeyi ile sınırlıydı. Avrupa'yı sömürgeci faaliyetlere iten başlıca sebep, değişen ekonomik yapıyı devam ettirebilmek ve aralarındaki rekabettir. Yeniçağ'da dış politikada genel olarak denge politikası izlenmeye çalışılsa da siyasal birliğini tamamlayan her devlet diğerinden daha güçlü olma yarışı içindeydi.

Siyasal birliğini en erken sağlayan Portekiz, coğrafi keşiflere ve sömürgecilik faaliyetlerine ilk başlayan Avrupa ülkesi oldu. Ticari ilişkilerde, Akdeniz havzasının dışında kalmış olması da Portekiz'i yeni arayışlara itmiş olmalıdır. Portekiz, Afrika kıyılarına yönelik seferleri sonucunda 1442 yılında ilk Afrikalı köleleri Avrupa'ya getirecek, hatta papadan bu işin tekelini alacaktır. Köle ticareti çok kârlı bir iş olarak görülecektir. Portekiz, köle ticaretinin yanı sıra Avrupa'ya altını da getirecektir. 1497'de Vasco de Gama Afrika Kıtası'nı güneyden geçerek Hindistan'a ulaştı. Böylece Batı Avrupa ile Hindistan arasında ilk kez doğrudan ilişki sağlanmış oldu. Portekiz amacına ulaşmıştı. Sonuç olarak Portekiz, Afrika Kıtası ve Hint Okyanusu'nun kıyı ülkeleri üzerinde hâkimiyetini kurdu ve ticaret kolonileri oluşturarak sömürgeciliğe başladı.

Siyasal birliğini sağlayan İspanya da Portekiz'in ardından sömürgeci yarışa girdi. İspanya hizmetinde yola çıkan Kristof Kolomb (1446-1506), yeni bir kıta buldu (1492). Gerçi kendisi Asya Kıtasına gittiğini düşünecektir ama Asya ile Avrupa arasında yeni bir kıtanın olabileceği ihtimali de düşünülmeye başlanmıştır. Nitekim Floransalı denizci Amerigo Vespucci (1454-1512), burasının yeni bir dünya olduğunu kanıtlamaya çalışır. Kolomb'un bulmuş olduğu bu yeni kıta da

Amerigo Vespucci'nin ismiyle Amerika olarak adlandırılır.Bundan sonra bu yeni kıtayı tanımaya ve sömürmeye yönelik seferler devam etmiştir. Bunlar arasında Meksika'daki Aztek Uygarlığı'na son veren (1521) Fernandez Cortez (1485-1547) ile Peru'daki İnka Uygarlığı'na son veren (1532) Francisco Pizarro (1541)'nun seferleri hiç unutulmayacaktır.

Öte yandan Magellan (1480-1521) ise sürekli batıya gidildiğinde Asya Kıtası'na ulaşılacağını düşünüyordu. Nitekim, Magellan'ın İspanya hizmetinde başlattığı (20 Eylül 1519) ve Sabastian del Cano'nun tamamladığı (6 Eylül 1521) seferin önemi, dünya çevresinde gerçekleştirilmiş ilk sefer olmasından kaynaklanmaktadır. Bu ilk seferin bedeli ağır olmuştur. 1519'da 5 gemi ve 265 kişilik bir mürettebatla yola çıkılmış, 1521'de tek bir gemi ve sadece 18 kişi ile geri dönülebilmiştir. Magellan da yerlilerle yapılan bir çatışmada hayatını kaybetmiştir. Ödenen bu ağır bedele karşın seferin yankıları büyük olur. Avrupa ile Asya arasında yeni bir kıtanın varlığı ve en önemlisi de dünyanın yuvarlak olduğu kesinlik kazanır. Bundan sonraki seferler bu yeni kıtayı tanımaya yönelik olacak ve sömürgecilik faaliyetleri başlayacaktır. 16. yüzyıl başlarında Amerika Kıtası'nı fethe başlayan İspanyollar 50 yıl içinde Meksika, Orta Amerika ve Brezilya hariç Güney Amerika'ya yayılacaklardır. İspanya'nın ardından İngiltere, Hollanda ve Fransa da sömürgeci yarış içinde yerini alacaktır.

Coğrafi keşiflerle birlikte 1540'lardan itibaren sömürgelerden köle emeği ile ucuza elde edilen değerli madenler, Avrupa'ya taşınmaya başlandı. Özellikle Aztek ve İnka uygarlıklarına ait hazineler ile Meksika ile Peru'dan getirilen çok miktarda altın ve gümüş, değerli madenlerin fiyatının düşmesine ve malların fiyatlarının yükselmesine yol açtı. Bu fiyat artışı öyle boyutlara ulaştı ki bazı yerlerde fiyatlar 4 kat arttı. Fiyatlarda meydana gelen bu yükselişe *Fiyat Devrimi* denildi. Fiyat Devrimi ile birlikte küçük üretici iflas ederken, burjuvazi giderek güçlendi.Buna karşılık ücretlerde bir değişiklik olmadı. Bu da sosyal yapıda, sınıflar arasında uçurumların oluşmasına ve kapitalist sınıfın oluşumunun hızlanmasına yol açtı.

Avrupa'nın Yeniçağ'ı

Bütün bu değişimler Avrupa'da ekonomik ve sosyal yapıyı tamamen değiştirerek yeni bir çağı başlatmıştır. Çağları bıçakla keser gibi birbirinden ayırmak mümkün değildir. Bir çağın sonunu getiren gelişmeler, diğer bir çağın başlamasına neden olur. Sözünü ettiğimiz dönemde, artık öylesine önemli değişimler yaşanmıştır ki bütün bunlar, Ortaçağ'ın karakteristik özelliklerine taban tabana zıt gelişmelerdir. Bu nedenle bu yeni döneme Yeniçağ adı verilmiştir. Kronolojik düzenleme amacıyla Yeniçağ'ın başlangıcı için bir tarih vermek gerekirse, genellikle kabul gören iki tarih karşımıza çıkar: 1453 (İstanbul'un Türkler tarafından fethi ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun yıkılması) ve 1492 (Amerika Kıtası'nın keşfi ve İspanya'daki Müslüman Devlet Gırnata'nın tarihe karışması). Hangi tarihi Yeniçağ'ın başlangıcı olarak kabul ederseniz edin; esas olan, artık 15.yüzyılın ikinci yarısından itibaren, yeni bir dönemin başladığı gerçeğidir. Şunu da eklemekte yarar var ki, bu kapitalist gelişmeler Batı Avrupa'da yaşanmaktadır. Doğu Avrupa, kendi tarihsel gelişimini sürdürmektedir. Nitekim Rusya, Balkanlar, Çin, Hindistan, Güneydoğu Asya adaları ve Japonya için 15. yüzyıl yeni bir çağın başlangıcı sayılmaz. Avrupa'nın Yeniçağ'ı tabiri bu yüzden kullanılmıştır.

SIRA SİZDE 3 **Avrupa'nın Yeniçağ'ı neden 15.yüzyılın ikinci yarısına tarihlenir?**

YENİÇAĞ'DA BATI AVRUPA'NIN DÜŞÜNCE YAPISINDA YAŞANAN DEĞİŞİM

Tarih boyunca toplumların düşünce yapılarında meydana gelen değişim, ekonomik ve toplumsal yapılarında yaşanan değişimle doğrudan ilişkili olmuştur. Yeniçağ Batı Avrupa'sında yaşanan ekonomik ve toplumsal değişim, üstyapının değişimini de sağlayacak ve yeni bir düşünsel yapı şekillenecektir. Yeniçağ, feodalizmden Aydınlanma Dönemi'ne bir geçiş sürecidir. Dolayısıyla feodal yapı çözülüp yeni bir yapılanmaya doğru gidilirken birtakım çatışmalar yaşanacak ve Ortaçağ'ın bazı uzantıları Yeniçağ'da da görülecektir. Ancak artık öyle değişimler olacaktır ki bu dönem tamamen Ortaçağ'ın ekonomik ve toplum yapısından farklılaşacaktır. Geçiş dönemlerine özgü gelgitler, toplumsal sınıflar arasındaki çatışmalar, mücadeleler, din ve mezhep savaşları bu dönemde çok yoğun yaşanacaktır. Bu çatışmalar sırasında, toplumsal sınıflar bazı haklar elde edecekler ve çatışmalardan sonra Batı Avrupa toplumu 18.yüzyılda da *Aydınlanma Dönemi*'ni yaşayacaktır. Yeniçağ bir geçiş dönemi olduğundan bu dönemdeki fikir akımları da kendi içinde bazı çelişkiler taşır. İdealize edilenlerle gerçekler arasında yaşanan çelişkiler ütopik kuramların ortaya çıkmasına neden olacaktır.

Yeni Düşünce Yapısının Gelişme Koşulları

Ortaçağ'ın feodal dinsel ideolojisine karşı tepki olarak, Yeniçağ'da bilimsel siyasal düşünüş gelişmeye başlayacak, din merkezli düşüncenin yerini, insan merkezli, aklı ve bilimi esas alan bir düşünce sistemi alacaktır. Böylece yeni düzen kendi düşünce sistemini oluşturacaktır. Burada esas olan bir önceki düşünce sistemini reddederek, yaşanan değişimle ortaya çıkan yeni egemen sınıfın ideolojisini oluşturmaktır. Bunun nedeni ise şudur: her üretim biçimi kendi ekonomik düzenini oluşturur. Bu ekonomik düzen içinde, ekonomik ilişkileri ve faaliyetleri kontrolüne alan bir sınıfsal yapılanma ortaya çıkar. Ekonomiyi ele geçiren ve bu yolla maddi güç elde eden sınıf (burjuvazi) bu düzenin devamı için kendi ideolojisini oluşturur. Çünkü mevcut ideoloji bir önceki egemen sınıfların varlığını sürdürmelerine olanak tanıyan bir ideolojidir. Dolayısıyla şimdi bu yeni düzende yeni bir ideoloji oluşturulmalıdır ki yeni egemen güçlerin devamlılığı bu yeni ideoloji ile sağlanabilsin. Bu düzenle değişen ekonomik yapının korumacılığını üstlenerek sürekliliğini sağlayan ise siyasal yapılanmadır. Bu düzende ekonomi ne kadar sömürgeye dayalı ise sistemin koruyuculuğunun üstlenen siyasal yapılanmada o kadar baskıcıdır.

Değişen Siyasal Yapı

Yeniçağ'daki siyasal yapılanmaya baktığımızda, ilk aşamada **mutlak monarşilerin** oluşum sürecini görürüz. Bu süreçte Ortaçağ'daki çok başlı feodal siyasal yapının değiştirilmesi ve iktidarın tek elde toplanması amaçlanmıştır. Kısaca bu, değişen ekonomik yapıya uygun bir siyasal yapılanma arayışıdır. Üretim biçimi değişmiş, üretim ilişkileri iş birliği ve iş bölümü esasına göre yeniden şekillenmiştir. Bu üretim ilişkilerinin sürekliliğini sağlayacak olan siyasal yapıdır. Ancak değişen ekonomik yapıya karşın, siyasal yapıda çok başlı feodal birimlerin hâkim olması, ekonomik faaliyetlerin sürdürülmesini engelliyordu. Örneğin, Kıta Avrupası'nda ticaret yapabilmek için pek çok feodal beyin toprağından geçmek gerekiyordu. Bu da hem güvensiz bir ortam oluşturuyor hem de maliyeti arttırıyordu. Yükselen sınıf burjuvazi, kendi üretim ilişkilerini destekleyecek ve güvenli bir merkezi yönetim kurabilecek güçlü prenslerin yanında yer aldı. Böylece merkezî mutlak

Mutlak Monarşi: Kapitalist sistemle birlikte ortaya çıkan yeni yönetim biçimine verilen isim. Kral, burjuvazinin desteği ile feodal özerkliklere karşı iktidarını güçlendirerek, çok başlı feodal siyasal yapılanmaya son verecek ve merkezî mutlak yönetimini yerleştirecektir. Böylece değişen ekonomik yapıya uygun bir yönetim biçimi oluşturulacaktır ki bu yönetim biçimi, ilk aşamada mutlak monarşi olacaktır.

monarşiler kuruldu. Bu ortamda artık ülkenin her yerinde aynı alışveriş yasaları hâkim kılındı. Burjuvazi amacına ulaştı. Siyasal yapılanmanın bu ilk aşamasında, yani mutlak monarşilerin oluşum sürecinde, burjuvazi ve krallar arasında karşılıklı çıkarlara dayalı, geçici bir iş birliği yapıldı. Bu iş birliği feodal güçlere karşı idi. Böylece mutlak monarşilerin kurulması ile değişen ekonomik yapıya uygun bir siyasal yapılanma sağlanmış oldu. Ancak Avrupa'daki devletler bu değişimin farklı evrelerini yaşıyorlardı.

Genel olarak 15 ve 16.yüzyıllarda Batı Avrupa devletlerinin hepsinin amacı merkezî mutlak siyasal yapılanmaya gitmekti. Düşünürler de geliştirdikleri kuramlarla, mutlak monarşiyi savunan görüşler ileri sürdüler. Aynı dönemlerde İtalya'da Niccola Machiavelli (1469-1527), İngiltere'de Thomas Hobbes (1588-1679), Fransa'da Jean Bodin (1530-1596) mutlak monarşiyi savunan kuramlar geliştirdiler. Böylece farklı ülkelerde, birbirine yakın görüşler ileri sürülmüş; hepsi de içinde bulundukları siyasal duruma çözüm olarak mutlak monarşik yönetimleri görmüşler ve bunu savunmuşlardır. 16.yüzyılda amaç iç karışıklıklara son verecek güçlü bir yönetimin kurulma arzusudur. Farklı ülkelerdeki farklı düşünürlerin birleştikleri ortak nokta mutlak monarşinin sorunları çözeceği genel görüşüdür.

Mutlak monarşik yönetim, bu dönemde burjuvazinin de özlediği bir yönetim biçimidir. Egemen sınıfın kapitalist ilişkilerini sürdürebilmesi, siyasal yapıdaki istikrara bağlı olduğundan güçlü bir yönetim burjuvazinin de çıkarlarına uygun düşüyordu. Ancak ilerleyen yüzyıllarda burjuvazi, ekonomik gücüne dayanarak, siyasal yapıda da hak arayışları içine girecektir. İşte bu dönemde, krallarla burjuvazi arasındaki denge değişecek; burjuvazi kralın yetkilerini sınırlandırarak, parlamentoya girebilmenin mücadelesini verecektir.

SIRA SİZDE 4

Siyasal yapıda mutlak monarşik yönetimlerin kurulmak istenmesinin temel nedeni neydi?

HÜMANİZM

Hümanizm: Latince kökenli bir kelime olup "insancılık" anlamına gelmektedir. Rönesans Avrupa'sında antik dönem metinlerinin incelenmesiyle ortaya çıkan, insanı temel alan, insanın her şeyin ölçüsü olduğunu kabul eden düşünce akımına verilen isimdir. Hümanizm, öte dünya görüşüne karşılık bu dünya görüşünü öne çıkarır. İnsan, evrenin merkezinde Tanrı'nın yerini alır. Hümanizmle, bireycilik ve laiklik gibi görüşler ön plana çıkar.

Yeniçağ'da düşünsel yapıya insanı merkez alan **hümanizm** akımının hâkim olduğunu görüyoruz. Ortaçağ'daki feodal-dinsel ideolojiyi esas alan skolastizme karşı, Yeniçağ'da insanı temel alan akla dayalı bir düşünce sistemi gelişmeye başlayacaktır. Döneme damgasını vuran Rönesans'ın ideolojisini hümanizm akımı oluşturacaktır. Hümanist düşünce sisteminde her şey yeniden incelenip sorgulanmaya başlanacaktır. İnsanın evren hakkındaki düşünceleri değişecektir. İnsan, evrenin merkezine kendini koyacaktır ve adeta yaratıcının yerini alacaktır. İnanan insanın yerine şüphe duyan ve sorgulayan insan geçecektir. Bu hümanist insan, bağımsız olma arzusundadır. Hatta ırk, kavim ve aile bağlarından bile kurtulma çabası içindedir. Böylece egemen sınıf, tamamen bireycilik esasına dayalı kendi ideolojisini yaratma çabası içine girecektir. Bu süreçte hümanist düşünürler de ileri sürdükleri görüşleriyle bilerek veya bilmeyerek burjuvazi bireyciliğine hizmet etmiş olacaklardır.

Gerçekle İdealin Çelişkisi

Zaman içinde idealize edilen hümanist insan tipi ile tarihsel gerçekliğin birbirleriyle çeliştiği görülecektir. İnsanın tek başına bir değer taşıdığı ve önemli olduğu vurgulanırken, bir yandan da bu sistem içinde ezilen ve insanca yaşayamayan alt sınıfların varlığı bir çelişki yaratacaktır. Bir yandan sömürgecilik faaliyetleri ve köle ticareti bütün hızıyla devam ederken, bir yandan insanın değerli olduğuna dair ileri sürülen görüşler havada kalıyordu. Ayrıca ücretlilerin durumları da gittikçe kötüleşiyordu. 16.

yüzyılda sömürgelerden getirilen çok miktarda altın ve gümüş madenleri ile yaşanan Fiyat Devrimi, Avrupa'da fiyatların hızla artmasına ve alım gücünün azalmasına yol açarken, sınıflar arasındaki çelişkiyi de iyice belirginleştirmişti.

Kapitalizm, Ortaçağ'daki feodal sistemin sömürücü zihniyetini miras almıştı. Bu yapıda da ezilen sınıfların varlığı düşünsel yapıyı etkiledi. İdealize edilen hümanizm ile burjuvazinin kendi çıkarlarına göre kullanılan bireyciliğin, alt sınıfları ezmesi karşısında, düşünürler bir arayış içine girdi. Yaşanan bu çelişkiler ütopik kuramların ortaya atılmasına neden oldu. Genel olarak **ütopyacı** olarak nitelendirdiğimiz bu düşünürlerin görüşlerini, içinde bulundukları kapitalist sistem ve bu sisteme karşı insanların mutluluğa nasıl erişebilecekleri arayışı şekillendirmiştir. Thomas Morus (1480-1535)'un *Ütopyası* ve Campenalla (1568-1639)'nın *Güneş Ülkesi,* bu arayışın güzel örnekleridir. Thomas Morus ve Campenalla bu dönemde ileri sürdükleri görüşleriyle sosyalist düşünürlerin ilk öncüleri olacaklardır.

Ütopya: Büyük ölçüde zihinde tasarlanmış, olması istenen, düşlenen ya da bazı verilerden yola çıkarak olacağı kabul edilen düşler, istekler.

Thomas Morus, 1516 yılında basılan *Ütopya* adlı eserinde olmayan bir ülkeyi ve hayalî bir düzeni anlatmaktadır. Nitekim Yunancadan türetilmiş olan ütopya da olmayan yer anlamındadır. Morus, insanların mutlu olabilecekleri bir düzen arayışı içindedir. Yaşadığı ülke olan İngiltere'de, teknolojik gelişmeler sonucu, kapitalist ilişkilerin ortaya çıkması ve sermaye birikimiyle sosyal dengeler değişmeye başlamış, eşitsizlik belirginleşmiştir. Morus, sosyal sınıflar arasındaki dengesizliğe, özel mülkiyetin yol açtığı düşüncesindedir. Nitekim, Ütopya adlı adada herkes çalışır ancak hiç kimsenin özel mülkiyeti yoktur.

Bu görüşler, döneme ve mevcut sisteme karşı duyulan tepkinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Özellikle alt sınıflar bu yeni düzende de mutlu olamamışlardır Bu durum bazı düşünürleri, insanları mutluluğa kavuşturacak eşitlikçi ama ütopik bir düzen arayışı içine itmiştir. Görüldüğü gibi düşünsel yapıyı şekillendiren, içinde bulunulan toplumda yaşanan değişim ve dönüşümlerdir. Düşünsel yapı, altyapı ile doğrudan ilişkilidir. Değişen ekonomik ve sosyal ilişkiler, kendi dünya görüşünü de yaratacaktır.

Hümanizmin Ortaya Çıkışı

Hümanizm, İtalya'da antik dönem yazarlarının eserlerine ilgi duyan, bu eserleri araştırarak genel kütüphaneler, edebiyat dernekleri kuran fikir adamlarının bir araya gelerek görüş alışverişinde bulunmaları sonucu ortaya çıktı. Bu araştırmacı yazarlara hümanist denildi. Önce antik dönem eserlerini incelediler, sonra kendi eserlerini verdiler. Böylece hümanizm akımı, edebî eserlerle başladı. İtalya'da ortaya çıktı ve kısa süre içinde İtalya dışına yayıldı. İngiltere'de, Fransa'da, Almanya'da hümanistler ortaya çıktı ve çeşitli eserler verdiler. Hümanistler içinde çok ünlü isimler vardır. Bunlardan biri hümanistlerin babası kabul edilen Petrarch'dır. Hümanizmin pek çok Avrupa ülkesinde temsilcileri ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında Boccacio, Bacon, Monteigne, Erasmus gibi isimler sayılabilir. Hümanizm akımı Rönesans'ın ideolojisini oluşturur. Ayrıca hümanist bireyciliğin siyasal yapıya etkisi, ulusal devletlerin kurulması şeklinde olacaktır.

Hümanizm kavramı nedir? İdealize edilen hümanist insan tipi ile yaşananlar arasında bir çelişki var mıdır?

SIRA SİZDE 5

RÖNESANS VE REFORM

Rönesans

Rönesans: 15. ve 16. yüzyılda Avrupa'da edebiyat ve güzel sanatlar alanındaki yeniliklerin ve sanat anlayışının tümüne Rönesans denir. Rönesans, Ortaçağ kültürü ve sanatının reddedilmesi ve antik dönem sanat ve kültürünün yeniden diriltilmesi anlayışından dolayı Yeniden Doğuş olarak nitelendirilmiştir. Bu, genel olarak Ortaçağ'ın, Karanlık Çağ olarak kabul edilme yanlış anlayışından kaynaklanmaktadır. Oysa Ortaçağ'ın da kendine özgü bir sanat ve kültür anlayışı vardır. Bu dönem sanat anlayışının reddedilmesinin altında başka nedenler yatmaktadır. Esas olan, egemen sınıfın kendi kültürünü yaratma çabasıdır.

Yeniden Doğuş anlamına gelen **Rönesans** antik dönem eserlerinin Yeniçağ'da yeni bir yorumla ele alınması esasına dayanır. Bu dönemde, Antik Çağ'ın örnek alınmasının temelde iki önemli nedeni vardır: Bunlardan öncelikli olanı Antik Çağ sanatının dünyasal ve canlı oluşu, aynı zamanda Yeniçağ'ın ruhuna ve dönemin ihtiyaçlarına cevap vermesidir. Bir diğer neden ise her üretim biçiminin kendi toplumsal yapısını ve kültürünü oluşturma gereksiniminden kaynaklanmaktadır. Bir önceki yapı yani Ortaçağ kültür, felsefe ve ideolojisi reddedildiğine göre, antik dönem örnek alınacaktır. Bu süreçte *hümanizm akımı* Rönesans'ın ideolojisini oluşturacaktır. Rönesans, 15.yüzyıldan 17.yüzyıla kadar olan dönemi kapsar. Bu dönem, düşüncede akılcı ve bilimci, sanatta da akılcı ve gerçekçi eğilimlerin görüldüğü bir dönemdir. Rönesans, İtalya'da Floransa merkezli olarak ortaya çıkmıştır. İtalya'da ortaya çıkmasının nedenleri arasında; ekonomik gelişmişlik, antik geleneğin varlığı, Bizanslı bilginlerin eski Yunan edebiyatının metinlerini buraya getirmeleri ve bunların incelenmesi ile ilk genel kitaplıkların ve edebiyat derneklerinin burada kurulması sayılabilir.

Rönesans döneminde her türlü sanat dalında en güzel eserler verilecektir. Klasik dönem Rönesans sanatçıları arasında Leonardo da Vinci (1452-1519), Michealangelo (1475-1565) ve Rafaello (1483-1520)'yu sayabiliriz. Bu dönem sanatçılarının birçoğu hem bilim adamı hem de sanatçıdır. Bu da bilim ve sanatın henüz ayrılmadığını ve uzmanlık alanlarının belirginleşmediğini gösterir. Rönesansla birlikte, sanatçı yaptığı eseri imzalayarak, kendi kimliğini ortaya koymaya başlamıştır. İnsan merkezli düşünüşün bir ürünü olarak, portre sanatı gelişmiştir. Perspektif kullanılmaya başlanmış, peyzaj başlı başına önem kazanmıştır. Figürler gerçek doğanın içinde resmedilmiştir. Jest ve mimikleri ile hareket kazandırılan figürlerin duygularına da resim ve heykellerde yer verilmiş, anatomi bilgisinden de yararlanılmıştır. Sanat, uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Ayrıca insanın zayıflığını temsil eden Ortaçağ heykellerinin aksine bu dönemde güçlü, kahraman insanı temsil eden heykeller yapılmaya başlanmıştır. Michelangelo'nun Davut heykeli, gücünden ve gençliğinden yararlanılan bir kahraman figürü olarak güzel bir örnektir.

Resim 6.1

Michelangelo'nun Davut Heykeli

Ancak hümanist bireyciliğin iflası ile yaşanan çelişki sanata da yansıyacaktır. Bazı yerlerde tepki olarak Katolikliğin öne çıktığı görülür. Aynı dönemlerde sanat eserlerinde, gerçek boyutlardan uzaklaşılan, abartılı ve özenticiliğin hâkim olduğu sanat anlayışı ortaya çıkar. Buna **maniyerizm** adı verilir. Düşünsel yapıda ise ayakları yere basmayan ütopik kuramların ortaya çıkması örneğin Campanella'nın *Güneş Ülkesi,* işte bu döneme rastlar. Görüldüğü gibi düşünsel yapı ve sanat anlayışı, yaşanılan ortamla ekonomik, sosyal ve siyasal yapı ile doğrudan ilişkilidir.

Maniyerizm: 16. yüzyılın ikinci yarısında Rönesans sanatına karşı duyulan bir tepkinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Rönesans'ın insanı ön plana alan, sıkı bir geometriye dayanan akılcı tutumuna karşı çıkma, katı kalıpları yıkma eylemidir.

Rönesans'ın sanatta karakteristik özellikleri nelerdir?

SIRA SİZDE 6

Reform

Yükselen burjuvazi, kendisini kısıtlayan engellerden kurtulma çabası içindeydi. Gelişiminin önündeki en büyük engel, feodal düzenin dayanağı olan Katolik ideoloji idi. Bu ideoloji yıkılmalı ya da egemen sınıfın çıkarlarına uygun hâle getirilmeliydi. Değişen ekonomik ve sosyal yapı ideolojinin de değişimini zorunlu kılıyordu. Kapitalist düzenin devamlılığı, kendi ideolojisini oluşturmasına bağlıydı. Böylece reform hareketi, Katolik Kilisesini hedef aldı. Katolik Kilisesi, burjuvazinin üretim ilişkilerinin gelişmesine engeldi. Bu durumda burjuvazi, kendi kilisesini örgütleyerek, Katolikliğin karşısına Protestanlığı çıkardı. Protestan Kilisesinin, Katolik Kilisesinden en önemli farkı; kilisenin, devletin denetiminde olmasıydı. Devlet, egemen sınıfın bir aracı olduğuna göre, kilise egemen sınıfın kontrolü altına alınıyordu. **Reform**, Katolik Kilisesini hedef aldığından dinî boyutu öne çıkarılan sosyal bir harekettir. Ama aynı zamanda Katoliklik, feodalizmin ideolojisi olduğundan, onu yıkıp, değişen yapıya uygun düşen bir ideoloji yaratma amacı da vardır. Reform ile feodal dinsel ideoloji ve Katolik Kilisesi sorgulanmaya başlanır. Böylece reform, dinsel bir hareket olarak başlar; sosyal ve ideolojik bir hareket olarak gelişir.

Reformun hümanist fikirlerle yakından ilişkisi vardır. Hümanizm akımı ve matbaa yoluyla düşüncelerin geniş kitlelere iletilmesi, kutsal kitap çevirilerinin yapılarak halka ulaştırılması, reformu hızlandırıcı bir etki yapmıştır. Hümanist fikirlerin halka indirgenmesi ve eyleme dönüşmesi reform hareketi ile olmuştur.

Reform: Daha iyi duruma getirmek için yapılan değişiklik, iyileştirme, düzeltme, ıslahat anlamlarına gelmektedir. Reform, 16.yüzyıl başlarından itibaren, Katolik Kilisesinin yozlaşmasına karşı çıkışla başlayan ve Protestanlık mezhebinin ortaya çıkışına yol açan, dinsel bir harekettir. Önce Almanya'da, daha sonra Fransa, İngiltere ve Kuzey Avrupa ülkelerinde etkili olmuştur.

Reform hareketinin hümanizm akımı ile bir ilişkisi var mıdır?

SIRA SİZDE 7

Reformcu Düşünürler

Martin Luther (1483-1546)

Ekonomik ve sosyal yapının değiştiği ve bir dönüşümün yaşandığı bu ortamda reform hareketinin başlatıcısı Luther olmuştur. Luther, kutsal kitabı esas alarak, kilise babalarının yazdıklarını, papalık bildirilerini, din adamlarının aracılığını ve papanın otoritesini reddetmiştir.Luther'in ileri sürdüğü görüşlerde öne çıkan nokta, inananların kendi kendilerinin rahipleri olduğu söylemidir. Luther, bu konuyu, Hristiyan özgürlüğü kavramıyla açıklamaktadır. Hristiyanların, dinsel anlamda özgür olduğunu, aracıya ihtiyaçları olmadığını ifade etmektedir. Ancak bu özgürlüğün bir sınırı vardır. O da din, yani inançtır. Bunun dışında sosyal ve siyasal alandaki eşitsizliği kabul eder. Mevcut düzenin devamından yana görüşler ileri sürer. Özellikle başta bulunan yöneticilere boyun eğilmesini ister. Çünkü ona göre manevi özgürlüğe olanak veren, dünyasal düzendir ve bu düzen korunmalıdır. Nitekim *Hristiyanların Başkaldırı ve Ayaklanmalardan Kaçınmalarına Çağrı* adlı eserini yazarak bu görüşlerini açıklamış, reformun başarısını prenslerin otoritesine bağlamıştır. Ayrıca Luther, bu dünyadaki düzenin Tanrı'nın istediği bir düzen olduğunu, dolayısıyla yöneticilere koşulsuz boyun eğilmesi gerektiğini savunmuştur. Hatta daha da ileri giderek yöneticiler adaletsiz ve dinsiz dahi olsalar, baş kaldırılmaması gerektiğini belirtmiştir. Görüldüğü gibi Luther'in reformu, kilisenin dışına taşmamaktadır. Hatta Luther, reformun sosyal bir hareket hâline yani eyleme dönüşmesine engel olmaya çalışmıştır.

John Calvin (1509-1564)

Cenevre'de Protestanlığı örgütlemeye çalışan Calvin, Luther'in görüşlerini sürdürmüş ve Protestanlığı, Avrupa çapında bir hareket hâline getirmiştir. Calvin'in öğretisi, insanı, dünya işlerinden ayırmıyordu. O, insanın yapabileceği her girişimi görev olarak görüyordu. Calvin'in görüşlerini benimseyenler *Calvincilik* adı altında her türlü kapitalist girişime aracı oldular. Böylece Calvincilik, kapitalizmin gelişme gösterdiği ülkelerde yayıldı. Yükselen burjuvazi, kazanç amacıyla yaptığı tüm hareketlerin dinsel yaptırımı olarak Calvinciliği kullandı.

Calvin'in Luther ile bazı ortak görüşleri paylaştığı görülür; Katolik Kilisesinin otoritesinin, din adamlarının aracılığının ve bazı dinsel törenlerin reddedilmesi, kutsal kitabın esas alınması bunlar arasında sayılabilir. Aynı zamanda Calvin'in doğadaki düzenin tanrısal olduğu ve insanların değiştiremeyeceği, bu nedenle de düzenin koruyucusu olması gerektiği yolundaki görüşleri de Luther'le örtüşmektedir. Nitekim Calvin, insanların manevi eşitliğinden söz ederken; ekonomik, sosyal ve siyasal eşitsizliği kabul eder. Calvin, yöneticilerin gücünü Tanrı'dan aldığını, bu nedenle yöneticilere karşı gelmenin Tanrı'nın düzenine karşı gelmek demek olduğunu iddia eder. Hatta yönetici kötü olduğunda bile, onu cezalandırmanın vatandaşlara düşmeyeceğini; bunun Tanrı'ya ait olduğunu ve Tanrı'nın kralların kralı olduğunu ileri sürer. Tüm krallar Tanrı buyruklarına bağlıdır. Buradan çıkan sonuç; kralların, yönettiği halklara karşı değil Tanrı'ya karşı sorumlu olduklarıdır.

Thomas Münzer ve Köylüler Savaşı (1524-1525)

Reform hareketini, ekonomik, sosyal ve siyasal yaşamı içine alacak şekilde genişleten Münzer oldu. Böylece diğer reformcu düşünürlerden ayrılan bir çizgi izledi. Münzer, reform hareketini o dönem Almanya'sında en çok ezilen köylü sınıfına dayandırdı. Keskin ve devrimci görüşler ileri süren Münzer, Hristiyanlığın sadece Katolik biçimine değil, kitabına da karşı çıktı. Onun yerine aklı temel alan görüşler ileri sürdü. İnsanı tanrılaştıran, öbür dünya cennetini reddeden ve materyalizme kayan bir felsefeye sahip olan Münzer, ekonomik alanda eşitlikçi bir düzen arayışı içindedir. Münzer, Tanrı Krallığı adını verdiği bir sosyal düzenden söz etmektedir. Özel mülkiyetin ve zümre farklılıklarının olmadığı bu düzenin, tüm Hristiyan dünyayı kapsamasını hedeflemişti.

Münzer, düşlediği düzene kavuşmak için prenslere ve soylulara da çağrıda bulunmuş âksi hâlde onları silahla devireceklerini ilan etmişti. Münzer, devrimci düşüncelerini gerçekleştirmek için prenslerden destek alamayınca hareketini köylülere dayandırarak feodal düzenin egemen sınıflarına ve bunların mülklerine karşı harekete geçti. Bu durumda mülklerini tehlikede gören imparatorlar, prensler, feodal beyler, kilise, devlet ve burjuvazi kendi aralarındaki çekişme ve çatışmaları bir yana bırakarak, ortak çıkarlarına yönelen tehlikeye karşı güç birliği yaptılar. Sonuçta köylüler yenildi ve Münzer öldürüldü.

Reformun Sonuçları

Reformla birlikte, Hristiyanlıkta bölünmeler oldu. Yeni mezhepler ortaya çıktı. Katolik Kilisesinin mutlak otoritesi kırılmış oldu. Papalığın ve din adamlarının aracılığı reddedildi. Ruhban sınıfından olanlarla olmayanlar arasındaki fark ortadan kaldırıldı. Reform, kilise dışındaki ekonomik, sosyal yaşamı ve düşünce yapısını da etkiledi. Bilim, sanat ve kültürün gelişmesinin önü açılmış oldu. Ekonomik yapıda ise kapitalizmin daha da güçlenmesi ile sonuçlandı. Protestanlık, kapitalizmle iç içe

gelişti. Öte yandan reform, mezhep çatışmalarına yol açtı. Katoliklerle Protestanlar arasında yoğun mücadeleler yaşandı. Sonuçta bu çatışmalar Avrupa'da *Din Savaşları*'nı ve *Otuz Yıl Savaşları*'nı başlattı. Pek çok insan hayatını kaybederken; Avrupa bu savaşların bedelini gerek nüfusunun azalışı gerekse ekonomik hayatındaki olumsuz etkileriyle ödedi. Sonuç olarak 1648 Westfalya Antlaşması ile Protestanlık mezhebi resmen tanınmış oldu ve günümüze kadar Hristiyanlığın en çok taraftar bulan üç büyük mezhebinden biri hâline geldi.

Reform hareketi genellikle Batı ve Kuzey Avrupa ile sınırlı kalmış olsa da ekonomik ve politik gücün değişmesine, geniş bir coğrafyayı etkilemesine ve papaya karşı güç kazanılmasına yol açmış olması önemlidir. Reformla, Katolik Kilisesinin merkeziyeti yıkılmış, Batı Hristiyan dünyası çeşitli kiliselere bölünmüştür. Evrensel Katolik Kilisesinin yerini devlet kontrolündeki, ulusal kiliseler almıştır ve Roma Katolik Kilisesinin otoritesi kırılmıştır.

Reformun mesleki anlamda sonucu; tüm işlerin eşit sayılması ve sıradan hayatın da kutsal olduğu düşüncesidir. Artık mesleklerden biri, diğerinden daha kutsal değildi. Böylece aracılığına ihtiyaç duyulmayan din adamları sınıfı diğerleriyle aynı seviyeye indirgenmiş oldu. Dünyasal mesleklerin de önemli olduğu vurgulanarak, kapitalizmin önü açılmış oldu.

Reformla birlikte laik öğretim kurumları açılmaya ve kişisel yargı hakkı savunulmaya başlandı. Ruhani konularda yetki, sivil yöneticilerin eline geçti, devletin gücü arttı. Kuramcılar da değişen ekonomik yapıya uygun dinsel söylemleriyle döneme damgalarını vurdular. Luther, faiz ve fiyat konusundaki düzenlemeleri kiliseden ayırıp devletin kontrolüne verirken; Calvin, çalışma ve zengin olmanın öte dünyada da ödüllendirileceğini söylüyordu. Kapitalist birikim adına yapılan her türlü girişim insanın görevi sayılıyordu.

Sonuç olarak, Yeniçağ'da ekonomik, sosyal ve siyasal yapıda meydana gelen değişim, düşünsel yapıyı etkiledi ve bir dönüşüm yaşandı. Avrupa Rönesans ve Reformu yaşadı. Coğrafi keşifleri gerçekleştirdi. Dünyaya ve evrene ilişkin görüşler değişti. Bütün bunlar olurken çatışmalar, çelişkiler, savaşlar ve uzun mücadeleler yaşandı. Böylece Avrupa'nın Aydınlanma Çağı'nı yaşaması için gerekli altyapı hazırlanmış oldu.

AYDINLANMA ÇAĞI'NIN TEMEL ÖZELLİKLERİ VE AYDINLANMA FELSEFESİ

Yeniçağ Batı Avrupa'sında, ekonomik ve sosyal alanda başlayan dönüşüm, siyasal düşünce yapısında da değişimi beraberinde getirdi. Döneme damgasını vuran burjuvazi, ekonomik yapıya hâkim olduktan sonra, siyasal yapıda da etkinliğini arttırma mücadelesi içine girdi. Onun bu isteğini kuramsal anlamda dile getirenler Aydınlanma Dönemi düşünürleri oldu. Bu yeni dünya görüşü, Aydınlanma Felsefesi olarak adlandırılmıştır. **Aydınlanma Felsefesi** İngiltere'de başlayarak Fransa'ya geçmiş ve Fransız İhtilali'nin düşünsel yönünü oluşturmuştur. Aydınlanma düşünürleri 1789 Fransız Devrimi'nin öncüleri olmuşlardır. Almanya'yı da etkileyen Aydınlanma Felsefesi, her ülkede o ülkenin sosyo-politik yapısına göre şekillenmiştir. Aydınlanma Felsefesi'nin temelini bireyin özgürlüğü düşüncesi oluşturmuştur. Aydınlanma Felsefesi akılcılığa dayanarak peşin yargıları yıkmayı amaçlamıştır. Dolayısıyla hedefi, Katolikliğin getirdiği peşin yargılar ile siyasal peşin yargılardır. Bu peşin yargılara karşı çıkış Rönesans ve Reform hareketleriyle başlamış ve 18. Yüzyıl Aydınlanma Çağı'nın hazırlayıcısı olmuştur.

Aydınlanma Felsefesi: Avrupa'da 17. yüzyıl ortalarından 19. yüzyılın ilk yarısına kadar süren Rönesans, Reform, Hümanizma akımlarıyla bağlantılı bir fikir hareketidir. Aydınlanma Çağı'nın, siyaset bilimine önemli katkısı, siyasi iktidarın kaynağının tanrısal kökenli olmayıp halka ait olduğunun kabul edilmesidir.

Aydınlanma Çağı, toplumsal yaşamın ve düşüncenin aklın rehberliğinde yeniden şekillendiği bir çağ olmuştur. Kant'ın *"Aklını kendin kullanma cesaretini göster!"* sözü, Aydınlanma Felsefesi'nin bu yönüne vurgu yapmaktadır. Nitekim aklın kullanılma ilkesi bu dönemin parolası olmuştur. Aklın kullanılması ile bilimin gelişmesinin önünü açılmış; doğa bilimleri büyük bir gelişme göstermiştir. Newton ve Kopernik ile insanın evrene ilişkin görüşleri köklü bir değişime uğramış; Decartes ve Kant ile bu değişimin felsefi yönü oluşturulmuştur.

Şu da bir gerçek ki Aydınlanma Felsefesi, burjuvazinin yeni dünya görüşü idi. Bu dönemde burjuvazi, aklı esas alarak, siyasi rejimi kendi çıkarlarına göre şekillendirme mücadelesi içine girmiştir. Fransız burjuvazisi, bu dünya görüşünü, sadece Fransızları değil, bütün insanlığı içine alan evrensel bir felsefe haline getirecektir. Dolayısıyla bu yeni dünya görüşünün temel esasları, bütün insanlığı ilgilendiriyordu. Nitekim *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi* (1789)'nin evrensel yönü de bunu vurgulamaktadır. İnsanı esas alan bir yönetim biçimi hedeflenirken siyasal erkin kaynağı da değiştiriliyor; iktidarın kaynağı Tanrı'dan insana indirgeniyordu. Öte yandan insanların mutluluğunun sağlanması için öncelikle yapılması gereken, birtakım ayrıcalıklara son verilerek, onların eşitliğinin sağlanmasıydı. Amaç, insanların doğuştan birtakım haklara sahip olduklarını kabul eden, akla dayalı evrensel hukuk ilkelerini geçerli kılmaktı. Kan soyluluğuna dayalı birtakım ayrıcalıkların ortadan kaldırılması, mutlak monarşik yönetimlerin sona ermesi anlamına geliyordu. Böylece zaten ekonomik güce sahip bulunan burjuvazi, hukuki ayrıcalıkların kaldırılmasıyla siyasi yapıda da güç sağlayabilecekti.

Aydınlanma Felsefesi ile akılcı ve değişime açık bir dünya görüşü hâkim olmaya başladı. Herkesin eşit ve özgür olduğu düşüncesi, bütün insanlığın ihtiyaçlarına cevap veriyordu. Ama bundan en çok burjuvazi yararlandı. Bu akılcı dünya görüşünü, özgürlük fikrini, bir yandan eşitliği sağlamada, bir yandan da ticaret hacmini genişletmede kullandı. Sonuçta özel mülkiyetin dokunulmazlığıyla ve üretimin hacminin artmasıyla burjuvazi gücüne güç kattı. Ekonomi üzerindeki gücü burjuvaziye siyasi yapıya da hakim olmasının yolunu açtı. Aydınlanma Çağı'nda ileri sürülen düşünceler de aslında burjuvazinin siyasal iktidarını meşrulaştırmış oldu. Sonuçta Aydınlanma Felsefesi bir burjuva felsefesi oldu.

SIRA SİZDE 8

Aydınlanma Felsefesi nedir?

AYDINLANMA ÇAĞI'NA ETKİ EDEN BAZI DÜŞÜNÜRLER

J. Locke (1632-1704)

Liberal bireyciliğin babası sayılan Locke, mutlak iktidarın sınırlandırılmasına ilişkin görüşleriyle burjuvazinin sözcülüğünü yapmıştır. Nitekim siyasetle ilgili *Hükümet Üzerine İki Deneme* adlı eserini 1690 yılında kaleme almış ve burjuvazinin ideallerini dile getirmiştir. Bunlar arasında hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması, özellikle mülkiyet hakkının tanınması ve mutlak iktidarın sınırlandırılması başta gelmektedir. Gerçekte ihtiyaç duyulan, değişen ekonomik yapıya uygun bir siyasal yapılanmayı sağlamaktır. Bir başka deyişle kapitalist sistemin devamı için ihtiyaç duyulan kurumların oluşturulması gerekiyordu. Temel hak ve özgürlükler, özellikle de mülkiyet hakkı güvence altına alınmıştır. Böylece iktidar da sınırlandırılmış oluyordu. Ayrıca hakların güvence altına alınmadığı durumlarda, insanların baş kaldırma hakkı ortaya çıkıyordu. En önemlisi de çalışmanın mülki-

yet hakkını doğurduğu görüşü idi. Böylece mülkiyetin dokunulmazlığı ilan ediliyordu. Ayrıca devletin ekonomi üzerindeki etkinliği azaltılarak, ekonomik liberalizm savunuluyordu. Sonuç olarak bütün bu görüşler, burjuvazinin işine yarıyordu. İktidarın sınırlandırılması ve bu amaçla yasa yapan ve bunları uygulayan güçlerin ayrı ellerde toplanması gerektiğine ilişkin görüşleriyle Locke, demokratikleşme yolundaki önemli kilometre taşlarından biri sayılır.

Montesquieu (1699-1755)

Aristokrat bir aileden gelen Montesquieu, aristokratik libaralizmi savunur. *Yasaların Ruhu* adlı eserinde, iklimler kuramı, yönetim biçimleri kuramı ve kuvvetler ayrılığı üzerinde durmuştur. Montesquieu'ya göre *"kuvvet kuvveti durdurmalı"* yoksa özgürlük olmaz. Onun bu görüşü Batı demokrasisinin temeli olacaktır. Devletin üç ayrı görevi olduğundan söz eder; yasaları yapmak, bunları uygulamak ve suçluları cezalandırmak. Böylece her güce bir karşı güç oluşturularak, kuvvetin kuvveti durdurması sağlanacaktı. Yürütme gücünün krala verilmesini, yasama gücünün ise halk ve soylulardan oluşan iki meclise verilmesini savunan Montesquieu'nun amacı; kral, soylular ve halk arasındaki siyasi ve sosyal dengeyi sağlamaktır. Öte yandan krala veto hakkı vermiş, yargı üzerinde de yasamanın yetkisini tanımıştır. Aslında Montesquieu, sınırlı yani meşruti monarşiyi savunmuştur. Önemi, güçler ayrılığına ilişkin görüşlerinden kaynaklanmaktadır. Montesquieu'dan sonra güçler ayrılığı ilkesi demokrasinin koşulu haline getirilecektir.

Resim 6.2

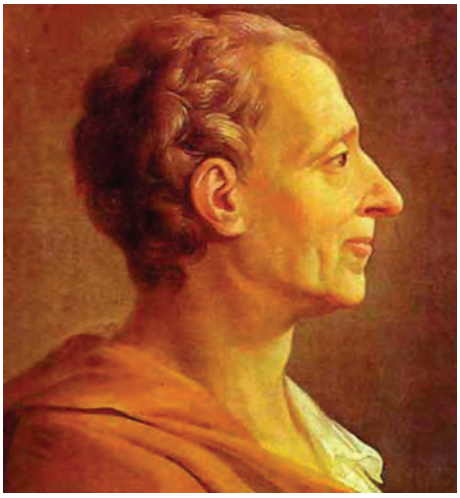

Montesquieu

J.J. Rousseau (1712-1778)

Rousseau, burjuvazinin Yükseliş Dönemi'nde halkın iktidarını, her alanda eşitliği ve mutlak demokrasiyi savunur. Üstelik demokrasinin gerçekleşmesine ilişkin herhangi bir belirtinin olmadığı bir dönemde demokrasiyi savunmuştur. Bu, onun ilerici yönünü oluşturmaktadır. Rousseau'nun amacı eşitlikçi bir demokratik toplum oluşturmaktır. Araştırmacılar, Rousseau'nun, milleti, egemenliğin sahibi olarak görmesi itibarıyla, egemenliğin kaynağı yönünden *"milli egemenliği"*, egemenliğin kullanımı yönünden ise *"halk egemenliğini"* savunduğunu ileri sürerler.

Rousseau, *"Toplum Sözleşmesi"*nde halk egemenliğinin sonucu olarak doğrudan doğruya demokrasiyi savunur. Yasalar yasa koyucular tarafından hazırlansa bile bunları onaylayan halk meclisleri olduğuna göre, yasama yetkisi halkın elindedir ve son söz halka aittir. Ancak kapitalist sistem içinde kalabalık bir nüfusla halk egemenliğini gerçekleştirmenin zorluğu karşısında Rousseau, *Emredici Vekâlet* kavramıyla bu sorunu çözmeye çalışmıştır. Seçmenlerin ve vekillerin olduğu bu yapıda seçmenler vekillerine direktifler verecek, vekiller de bunları uygulayacaktır. Direktifler yerine getirilmediği takdirde ise seçmenler vekilleri azledebileceklerdi. Yani Emredici Vekâlet yoluyla, doğrudan doğruya bireyin temsil edilmesine çalı-

şılacaktır. Burada önemli olan bir diğer nokta da vekillerin çeşitli sınıf veya toplulukların değil, doğrudan halkın vekili olmalarıdır. Öte yandan eşitlikçi demokratik bir toplum özlemi içinde olan Rousseau, burjuvazi için tehlikeli bir düşünürdü. Çünkü onun amacı, ya halkın iktidarı doğrudan kullanmasını sağlamaktı ya da halkı kendisi adına iktidarı kullanacak olan memur durumundaki vekilleri azledebilme yetkisine sahip kılmaktı. Böylece sınıfsal bilinçlenme devlet yönetimine yansıyabilecekti. Burjuvazinin çıkarlarına uygun düşen rejim ise daha çok milletin bütününü bağımsız milletvekillerinin temsil ettiği temsilî rejimdi.

Görüldüğü gibi Rousseau, demokrasiye ilişkin görüşleriyle çağını aşmış bir düşünürdür. Aynı zamanda çok yönlü bir araştırmacıdır. Siyasi düşünceye olduğu kadar edebiyat, pedagoji, müzik gibi çeşitli alanlara da ilgi duymuştur.

Voltaire (1699-1778)

Voltaire, 18. yüzyıla damgasını vuran en önemli düşünürlerden biridir. Hatta 18. yüzyıl *Voltaire'in Çağı* olarak kabul edilmektedir. Feodal yapıya ve Katolik Kilisesine karşı çıkışlarıyla, akılcı yaklaşımı ve alaycı üslubuyla tanınan Voltaire, Fransız İhtilali'nin düşünsel yönünü hazırlayan en önemli düşünürlerden biridir. Voltaire, siyasal özgürlüğünü elde etmek isteyen burjuvazinin en etkili temsilcilerinden biri olmuştur. Özellikle düşünce özgürlüğünü sağlamak için büyük mücadele vermiştir. Şu sözleri onun düşünce ve ifade özgürlüğüne bakış açısını çok iyi yansıtmaktadır: *"Söylediklerinizin hiçbirinde sizinle aynı düşüncede değilim; ancak onları söyleme hakkınızı ölünceye değin savunacağım."*

Resim 6.3

Voltaire

Katolikliğe ve kiliseye karşı savaş açan Voltaire, Katolikliği peşin yargılar, boş inançlar ve bağnazlıkla eşdeğer görürü. Bir yandan da dinin sosyal yararına inanmakta ve bağnazlıktan arınmış bir dini savunmaktadır. Özetle Voltaire'in tanrısı, Newton'unki gibi kalbe değil akla seslenmektedir. Voltaire'in zaman zaman ileri sürdüğü fikirleriyle çelişkiye düştüğü görülür. Örneğin bir yandan boş inançlara savaş açıp, aklı egemen kılma mücadelesi verirken öte yandan halkı *"ayak takımı"* olarak görmüş ve sosyal sınıflar arasında hiyerarşi bulunması gerektiğini savunmuştur. Dahası egemen sınıfın zenginliğine zenginlik katma çabasını, burjuva mülkiyet anlayışını desteklemiştir. Özetle burjuvazinin değerlerini savunmuştur. Aslında dönemin düşünürlerinin birçoğunda genel eğilim bu yöndedir. Önemli olan ise ileri sürülen bu düşüncelerin etkileri ve evrensel sonuçlarıdır. Özellikle getirdiği somut reform önerileri ile Voltaire, dönemindeki diğer düşünürlerden ayrılır. Onun gerçekleşmesini istedikleri arasında keyfî tutuklamalara son verilmesi, işkence ve ölüm cezasının kaldırılması, cezaların suçlarla orantılı olması, vicdan ve düşünce özgürlüğünün sağlanması, bazı feodal haklara son verilmesi ve iç gümrüklerin kaldırılması gibi uygulamalar yer almaktadır. Voltaire gerçekleştirmek istediği bu

amaçları, ileri sürdüğü düşünceleri ve verdiği mücadeleleriyle bir çağa ismini veren bir düşünür olmuştur.

Aydınlanma Çağı'na etki eden düşünürler kimlerdir?

SIRA SİZDE 9

Aydınlanma Felsefesinin İlkeleri

1. Bilim, Doğa ve Felsefe: Bu dönemde doğa bilimlerine duyulan ilgi artmış, uygulama ön plana çıkmıştır. Dönemin düşünürleri bir yandan felsefi kuramlarını geliştirirken bir yandan da doğa bilimleriyle ilgilenmişlerdir. Örneğin Voltaire matematikle, Diderot, anatomi, fizyoloji ve kimya ile, J. J. Rousseau botanikle uğraşmıştır. Bilim ve felsefe arasında bir ayırım veya bir sınır yoktur. Doğa üzerinde edinilen bilgiler halkla paylaşılmak istenmiş; halkın anlayabileceği eserler, sözlükler ve ansiklopediler döneme damgasını vurmuştur. D'Alembert ve Diderot'un Ansiklopedisi, 18.yüzyılın simgesi olacaktır.

Aynı zamanda bilimsel anlamda yeni denemeler devam ettirilmektedir. Bu dönem astronomi, fizik ve kimya alanlarında bilimsel gelişmelerin olduğu bir dönemdir. Örneğin, Newton'un çekim kuramı, düşünceye yenilik getirir; Lagrange ve Laplace gök mekaniği ile ilgili önemli veriler elde ederler; Lavoisier kimya alanında önemli atılımlar yapar; Buffon (1707-1788) ise doğa bilimleriyle ilgili pozitif ve laik görüşler ileri sürer.

Bir yandan bilimsel gelişmeler yaşanırken, bir yandan da yeni felsefi kuramlar geliştirilmiştir. 18. yüzyıl filozoflar yüzyılı olmuştur. Doğanın nasıl inceleneceği konusunda filozofların kuramsal yaklaşımları etkili olmuştur. Bu noktada filozofların her şeye kuşkuyla yaklaşmaları dikkat çekmektedir. Tarihsel dinleri reddeden bir eğilim içinde olan filozoflar, görüşlerini akıl yoluyla ortaya koymaya çalışmışlardır. Düşüncelere, çözümleme ve yararlılık egemen olmuş ve sosyal olaylar incelenmeye başlanmıştır. Örneğin Voltaire *14. Louis'in Yüzyılı* adıyla ilk tarih kitabını yazar. Fizyokratlar, toplumun ekonomik yapısını inceleyerek, gelirin toplumda nasıl üretildiğini ve nasıl paylaştırıldığını araştırırlar ve iktisat biliminin temel esaslarını ortaya koyarlar. Montesquieu, iklimin ve coğrafi yapının, yönetim yapısı üzerindeki etkisini inceleyerek sosyal bilimin olasılığını gösterir. Locke ise liberalist görüşleri ile siyaset biliminin temellerini ortaya koyar.

Bu bilimsel gelişmelerin ışığında, mutlak monarşi ve geleneksel yapı sorgulanmaya başlanır. Yönetime ilişkin yeni çözüm önerileri getirilir; bazı düşünürler aydınlardan oluşan bir yönetimi yani aydın despotizmini savunurken, bir kısmı despotluğa şiddetle karşı çıkarak, bireyin özgürlüğünü amaç edinir. Bu düşünürlerden Montesquieu, despotizmi, özgürlüğün düşmanı olarak görür; özgürlüğün sağlanabilmesi için de yasama, yürütme ve yargı gücünü birbirinden ayırır. Daha sonra bu ilke, güçler ayrılığı olarak kabul görecektir. Öte yandan Rousseau ise eşitliği savunarak halk yönetiminden yana görüşler ileri sürer. Bu görüşler sonraki yüzyılları da derinden etkiler ve 19. yüzyılda çeşitli ideolojik mücadelelere kaynaklık eder.

2. Akıl: Akılcılık, Aydınlanma Çağı'na damgasını vurmuş olan en önemli ilkedir. Bu dönemde akıl, geleneğin ve tanrı iradesinin yerine geçer. Her şey akıl süzgecinden geçirilir. İnsana ve evrene ilişkin görüşler aklın rehberliğinde şekillenir. Akıl, her şeyin ölçüsüdür. İnsanlığın mutluluğunun ancak akıl ile sağlanabileceği düşüncesi, döneme hâkim olmuştur.

3. Laiklik: Aydınlanma Çağı'nda her şeyin aklın rehberliğinde, bilimsel bir metotla incelenmesi ve laik temele oturtulması esas olmuştur. Din, ahlak ve siyaset laikleştirilmeye çalışılmıştır.

4. Mutluluk: Aydınlanma Çağı'nın amaçlarından biri de insanın bu dünyada mutlu olmasını sağlamaktır. Bunu da ancak peşin yargılardan kurtularak ve aklını kullanarak sağlayacağı vurgulanıyordu.

5. Özgürlük: İnsanın düşünme ve düşündüğünü ifade etme özgürlüğü vardır. Peşin yargılar ve sınırlamalar olmaksızın insanın kendini, evrendeki yerini ve doğayı anlama çabası, akılcılığın gereklerindendir. Ayrıca Voltaire'in formülleştirdiği *ticaretin zenginliği, zenginliğin özgürlüğü, özgürlüğün ticaretin gelişmesini ve ticaretin gelişmesinin de devletin büyüklüğünü sağladığı inancı döneme hâkim olmuştur.*

6. Kendine Güven: Kendine güvenen, akılcı ve özgür insan, Aydınlanma Çağı insan tipidir. Değişim ve ilerlemenin ancak insan aklına duyulan güvenle sağlanabileceği düşüncesi öne çıkmıştır.

7. Hukuk: Aydınlanma Çağı'nın amaçlarından biri de hukuk ilkelerini akla uygun, eşitlikçi, adaletçi bir hale getirmek; hukuk reformunu gerçekleştirmektir.

SIRA SİZDE 10

Aydınlanma Felsefesi'nin temel ilkeleri nelerdir?

DOĞA YASASI VE EKONOMİK LİBERALİZM

Aydınlanma Çağı'nda bilimsel alanda devrim olarak nitelendirilebilecek gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerin temelinde, insanı ve evreni düzenleyen doğa yasalarını bulma amacı yatmaktadır. Buna göre doğanın bir makine olduğu ve insanın da bu doğa yasalarına bağlı bulunduğu ileri sürülüyordu. Bu konuda Descartes (1596-1650) ve Newton (1642-1727)'un görüşleri büyük yankı bulmuştur. Rasyonalizmin babası sayılan Descartes, bilgiyi doğadan öğrenmenin gerekliliğine dikkat çekmişti Doğadaki hiçbir şeyin keyfî olmadığını ve doğanın evrensel matematik kanunlarına bağlı olduğunu savunan Descartes'ın bu görüşleri Newton'un düşüncelerine temel olacaktır. Nitekim Newton da genel çekim yasasını bularak tüm evreni tek bir çekim yasasının hâkim olduğu dev bir makine olarak görecektir.

Bu dönemde yaşanan, doğa ile ilgili bilimsel gelişmeler sonucunda, evrenin tam bir uyum ve düzen içinde olduğu ve bu düzenin doğa yasaları sayesinde mükemmel bir saat gibi işlediği düşüncesi hâkim olmuştur. Bu düşünce, Aydınlanma Çağı düşünürlerinin kuramlarının temelini oluşturacak ve Modern Çağ'a geçişi sağlayan bir dönüm noktası olacaktır.

Newton'un doğa yasasına ilişkin düşüncelerinin ekonomik yaşama uygulanmasıyla yeni bir toplum bilim dalı olarak politik ekonomi gelişmeye başlamıştır. Bu alanda görüş ileri süren düşünürler, ekonomik yaşamın da kendine özgü kuralları olduğunu savunmuşlardır. Görüşlerinin temelini, her türlü müdahaleden uzak bir ekonomik yaşam biçimi oluşturuyordu. Fizyokratlar olarak anılan bu düşünürler, ekonomide "Laissez-faire" (bırakınız yapsınlar) ilkesini geliştirdiler. Fizyokratlara göre ekonomik, toplumsal ve siyasal tüm kurumlar, doğal yasalara bağlı bulunuyordu. Bu durumda ekonomiye dışarıdan yapılan herhangi bir müdahale, bu düzeni bozacağından insanların mutsuz olmasına neden olacaktı. Bu nedenle yapılacak düzenlemelerin doğal düzene uygun olması gerekliydi ve devlet ancak özel mülkiyeti korumak için ve kamuyla ilgili bazı konularda müdahalede bulunabilirdi. Ayrıca fizyokratlar bir ulusun zenginliğinin kaynağı olarak doğayı görüyorlardı.

Öte yandan Adam Smith (1727-1790) de ekonomik yaşamın doğal yasalara bağlı bulunduğunu savunmuş ancak ulusların zenginliğinin kaynağının doğa değil emek olduğunu ileri sürmüştür. Nitekim 1776'da yayınlanan Ulusların Zenginliği adlı ünlü eseri kapitalizmin temel kitabı olacaktır. Ona göre ülke çıkarlarının ko-

runması için serbest dolaşımın sağlanması ve gümrük duvarlarının kaldırılması gerekiyordu.

Görüldüğü gibi bu düşüncelerle devletin ekonomiye müdahalesinin önüne geçilmeye çalışılıyor; ekonomik alanda liberalizmi savunan görüşler ileri sürülüyordu.

Doğa yasası nedir?

SIRA SİZDE 11

AYDINLANMA ÇAĞI'NDA EDEBİYAT, SANAT VE MÜZİK

Edebiyat

Aydınlanma Çağı edebiyatta düz yazı çağı olarak anılmaktadır. Özellikle matbaanın yaygınlaşması ve eserlerin ulusal dillere çevrilmeye başlanması edebî eserlerin geniş çevrelere ulaşmasını sağlamıştır. Bu dönemde edebiyata ve sanata duyulan ilgi ekonomik gelişmişlikle de paralellik gösterir.

18. yüzyıl Fransız edebiyatında Voltaire, Condorcet ve Rousseau öne çıkan isimler arasındadır.

Voltaire, Candide adlı romanında insanlığın sorunlarının bilimsel ilerleme ile çözümlenebileceğine duyulan inancı eleştirerek, teknolojik gelişmelere bel bağlamak yerine insanın kendi kendisini geliştirmesi yani "kendi bahçesini ekmesi" zorunluluğunu vurgular. Rousseau ise eğitim konusuna eğilmiş ve Emile adlı romanında eğitimin amacının, insana yaşama sanatını öğretmek olması gerektiğine dikkat çekmiştir. Aydınlanma Çağı'nda İngiltere'de özellikle yergi alanında Jonathan Swift (1667-1745)'in ve Samuel Johnson (1709-1784)'ın ismi geçmektedir. Swift, Gulliver'in Gezileri adlı ünlü eserinde savaşı, kavgayı, kötülüğü eleştirmektedir. Johnson da eleştiri ve hiciv yazılarıyla, yazdığı İngiliz Dili Sözlüğü ve şiirleriyle İngiliz edebiyatında önemli bir yere sahiptir.

Bu yüzyılda Alman edebiyatında öne çıkan isim ise Gotthold Lessing (1739-1781)'dir. Alman tiyatro türünün babası sayılan Lessing, eserlerinde akıl çağı konularını ele almıştır.

Sanat

Aydınlanma Çağı'nın sanat anlayışının hazırlık evresi Rönesans Dönemi olmuştur. Ancak bu yüzyılda aklın egemenliği sanat anlayışına da yansımış ve resim sanatı daha demokratik bir içerik kazanmıştır. Heykelde ise daha duygusal ve hareketli figürler öne çıkmıştır. Mimaride klasik Rönesans mimarisi ile barok üslubun birleştirilerek yeni bir tarzın oluşturulduğu görülür. Versailles Sarayı bu mimarinin en güzel örneklerinden biridir.

Müzik

Rönesans Dönemi'nde İtalya'da din dışı müziğin ilk örneği olarak ortaya çıkan opera, 18. yüzyılda da egemenliğini sürdürmüştür. Ancak bu dönemde Georg Friedrich Handel (1685-1759), Christoph Gluck (1714-1787) ve Wolfgang Amedeus Mozart (1756-1791) gibi daha çok Alman sanatçılar öne çıkmıştır. Handel aynı zamanda oratoryo müziğinin de ilk bestecisidir. Ayrıca Johann Sebastian Bach (1685-1750) da orkestra, oda müziği ve sonat gibi müziğin pek çok türüne katkıda bulunmuştur.

Görüldüğü gibi 18. yüzyılda pek çok alanda olduğu gibi müzik alanında da bir devrim yaşanmıştır. İlk senfoni ve quartet örneklerini veren Franz Joseph Haydn

(1732-809) ile her türden çok sayıda eser besteleyen Mozart, Çağ'a isimlerini vermişlerdir. Haydn ve Mozart Çağı olarak da bilinen 18. yüzyılda müziğin merkezi olarak Viyana sivrilmeye başlar. Sonuç olarak 18. yüzyıl, yaşanan değişimlerin sonuçlarının alındığı bir yüzyıl olmuştur.

OSMANLI VE AVRUPA İÇİÇELİĞİ: İLETİŞİM VE ETKİLEŞİM

Osmanlı Devleti'nin Çağdaş Avrupa'nın Doğuşundaki Rolü ve Etkisi

Kuruluşundan itibaren batıya doğru yayılma politikası izleyen, Balkanlar'da ilerleyen, Viyana kapılarına dayanan Osmanlıların tarihinden bahsetmeyen bir Avrupa tarihi eksik kalmaya mahkumdur. Osmanlı ve Avrupa tarihleri birbiriyle iç içe geçmiştir; bu nedenle de bir arada incelenmelidir.

Burada amacımız Osmanlı'nın özellikle Klasik Dönemi'nde (16. yüzyıl) Avrupa siyasetini belirleyen çok önemli bir siyasi güç olduğu ve modern Avrupa'nın doğuşunu hazırlayan temel bir dinamik olduğu gerçeğine dikkat çekmektir.

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren bulunduğu coğrafyadaki güçlerle siyasi, kültürel ve ekonomik ilişki içinde olmuş ve 600 yıl varlığını bu şekilde sürdürmüştür.

İstanbul'un fethi (1453) ile kendisini Roma İmparatorluğunun varisi sayan Fatih Sultan Mehmet'in şahsında, Osmanlı'nın siyasi gücü tartışmasız kabul görmüştür. Daha önce Bizans'a tabi olan yerleri Fatih Sultan Mehmet, birer birer kendisine bağlamış, hakimiyet alanını genişletmiş ve seferler planlı bir şekilde Güney İtalya'da Otranto'ya kadar sürdürülmüştür. Dolayısıyla Katolik Rum Kilisesi'nin siyasi gücünü kaybetmesinde Osmanlı ilerleyişinin ve Ortodoksların hamiliğini üstlenmiş olmasının etkisi büyüktür. Papalık otoritesinin sarsılmasıyla Avrupa siyasi dengesinin değişmesinde de Osmanlının etkisinden söz etmek mümkündür.

Osmanlı Devleti'nin Venedik'le olan ticari, siyasi ve askeri ilişkileri hem Balkanlar'ın hem de Avrupa'nın tarihini etkilemiştir. Bu nedenle bu devletlerin tarihi iç içe geçmiştir. Yine Habsburg İmparatorluğu'nun tarihi de Osmanlı tarihinden ayrı anlatılamaz. Amacı, Katolik olan bir dünya devleti kurmak olan Şarlken'in karşısına Kanuni Sultan Süleyman kendi evrensel egemenlik anlayışı ile çıkıyordu. Hedefini gerçekleştirme konusunda hiçbir engel tanımayan Kanuni Sultan Süleyman'ın ordularının karşısına çıkma cesareti gösteremeyen Şarlken, Osmanlı karşısında prestij kaybederken; Kanuni, Avrupa topraklarındaki ilerleyişine devam ediyordu.

Aynı dönemde Fransa kralı siyasi gücünü Osmanlı Devleti'nden alıyordu. Nitekim Fransa Kralı Fransuva, Şarlken'e esir düşünce, ancak Osmanlı'dan aldığı destekle krallığının başına tekrar geçebilmiştir. Varlığını Osmanlıya borçlu olan Fransa, Osmanlı yanlısı bir siyaset izlemiştir. Böylece Osmanlı Devleti, Fransa'yı Hristiyan bloğunun ve Haçlı ittifaklarının dışında tutmayı başarmıştır. Öte yandan İngilizler de Akdeniz'de güvenli bir ticaret yapabilmek için Osmanlı devleti ile iyi bir ilişki kurmaya çalışmıştır. Çünkü İspanyol donanmalarına karşı kendilerini koruyacak tek güç olarak Osmanlı Devletini görüyorlardı. Nitekim İngiltere Kraliçesi Elizabeth, Sultan III. Murad'a gönderdiği mektubunda İngiliz tüccarlarının ticaretine izin verildiği takdirde İngilizlerin Osmanlılara sadık bir dost olarak kalacağını ifade ediyordu. Anlaşıldığı üzere Akdeniz'de söz sahibi olan Osmanlılar, İspanyollara karşı yardımı ve desteği aranan bir güç olarak görülmüşlerdir. Böylece İngiltere ile de ticari ve siyasi ilişkiler kurulmaya başlanmış, 1583'te İngilizlere serbest ticaret

izni veren anlaşma imzalanmıştır. Daha Kanuni döneminde verilen kapitülasyonlarla ticari ayrıcalıklara sahip olan Fransa, Osmanlı himayesinde Akdeniz ticaretini kendi tekelinde tutmak istiyordu ve İngilizlere tanınan haklardan rahatsızdı. İngilizler ise İspanyollara karşı Osmanlı himayesini tercih ediyorlardı. Osmanlı gelişen siyasi şartlara uygun bir politika izliyor; bir yandan dengeyi sağlarken bir yandan da siyasi ilişkilerin temel belirleyicisi olarak Avrupa devletlerini kendi hedefleri doğrultusunda kullanıyordu. Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti kendine özgü ekonomik, sosyal ve siyasi organizasyon modelleri geliştirmiş ve Avrupa devletleriyle yakın bir ilişki içinde olmuştur. Böylece Avrupa'daki değişmelerden hem etkilenen hem etkileyen taraf olmuştur.

Öte yandan Osmanlı Devleti, yönetimi altındaki etnik, dilsel ve dinsel grupların kimliğini koruyarak izlediği siyasetle Güneydoğu Avrupa, Orta Doğu hatta Kuzey Afrika toplumları üzerinde derin izler bırakmıştır. Osmanlı Devleti, üç dini birden resmen tanıyan; etnik ve dinsel alt gruplarıyla birlikte uyumlu bir şekilde bir arada yaşamalarını güvence altına alan tek siyasi organizasyondur. Kaynaklar Osmanlı yönetiminde varlığını sürdüren çok sayıda etnik veya dilsel gruptan söz etmektedir. Avrupa, Asya ve Afrika'daki devletlerin ve federe cumhuriyetlerin çoğu kısmen veya tamamen Osmanlı egemenliğinde bulunmuştur. Bu durumda Avrupalı, Balkanlı ve Orta Doğulu bu devletlerin tarihi, Osmanlı tarihinden ayrı düşünülemez ve incelenemez. 600 yıl boyunca, üç kıtaya yayılan Osmanlı Devleti'nin uzun ömürlü oluşunun sırrı; bu kadar geniş topraklarda farklı din, dil ve ırk mensuplarını bir arada uyum içinde yaşatabilecek bir dahili teşkilata ve kapasiteye sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bu çok uluslu ve çok dinli Osmanlı yapısı, sosyo etnik bir dengeyle iç tutarlılığını kurmayı başarmıştır. Bu dengenin uzun ömürlü olması da yönetim anlayışına milli bir ideolojinin hakim olmamasından kaynaklanmıştır. Sonuç olarak Klasik Osmanlı Devlet yönetiminin temel özelliği çokuluslu ve çok dinli bir teşkilat yapısına sahip olması, bu yapıyı uyum içinde yaşatabilmesidir.

Osmanlı Siyasetinin Avrupa'daki İzleri

Osmanlı Devleti, 16.yüzyılda dorukta olan siyasi gücünü ve nüfuzunu müttefiki olan Avrupalı devletler üzerinde etkin bir şekilde kullanmıştır. 1535'den itibaren Fransa'ya daha sonrada Hollanda ve İngiltere'ye tanınan ticari ayrıcalıkların temelinde, Osmanlı otoritesi lehine bir güç dengesi oluşturma çabası dikkat çekmektedir. Şöyle ki bir yandan bu devletleri papalık otoritesine karşı himaye ederek ve papalığa karşı mücadelelerini destekleyerek kendi yanına çekmekte; bir yandan da rakibi Habsburg Hanedanı'na karşı elini güçlendirmekteydi. Aynı zamanda bazı Avrupa devletlerine ticari ayrıcalıklar tanınmasının temelinde Akdeniz ticaretini canlı tutma çabasının yanında bu devletleri olası bir Haçlı bloğunun dışında tutma hedefi de öne çıkıyordu. Sonuçta karşılıklı bu siyasi ve ekonomik ilişkilerin seyrini 15. ve 16. yüzyıllarda büyük oranda Osmanlı Devleti belirliyordu. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Fransa ile ilişkileri bu hedef doğrultusunda şekillenmiş ve planlı bir siyasetin gereğine göre işlemiştir. Bu amaç doğrultusunda Osmanlı, ünlü denizcileriyle ve donanmasıyla Fransa'yı desteklemiştir. Batı Akdeniz'deki Osmanlı donanması Fransa'nın güneyini her türlü saldırıdan koruyarak, Fransa'ya gücünü kuzeyde yoğunlaştırma imkanı tanımıştır. Sonuç olarak Fransa'nın ulusal bir devlet olarak doğmasında Osmanlı desteğinin önemli bir payı olmuştur. Yine Osmanlıların Protestanlara olan desteği ile Kalvinistlerin başarısı bu politikanın bir sonucudur. 1430'dan 1525'e kadar süren İtalya savaşlarında ve İtalyan diplomasisinde de Osmanlı Devleti, belirleyici bir rol oynamıştır. Fransa örneğinde

olduğu gibi İtalya kent devletleri de rakiplerine karşı Osmanlı desteğini sağlama peşindeydiler ve muhaliflerini Osmanlı'yı yardıma çağırmakla tehdit ediyorlardı.

Kısaca Osmanlı Devleti, 16.yüzyılda Avrupa'daki kuvvetler dengesini sağlayan önemli bir siyasi güç olarak görülüyordu. Osmanlıların Avrupa siyaseti üzerinde oynadıkları bu etkin rol, 1580'den sonra da İngiltere ve Hollanda üzerinden devam etmiştir. Onlar da Osmanlı desteğine ihtiyaç duymuşlardır. Özelliklede Habsburgların üstünlük mücadelesine karşı Osmanlı Devleti bir kurtarıcı olarak görülmüştür. Habsburglar karşısında Osmanlı yükselişi, aynı zamanda Avrupa'da Protestanlığın yayılmasını sağlayan bir etki yapmıştır. Benzer şekilde, Osmanlı hakimiyeti altındaki Macaristan ve Transilvanya'da da Kalvinizmin yayılması mümkün olmuştur.

Özetle, Osmanlı yönetimi, hakim olduğu coğrafyalarda yaşayan halkların din ve dillerini koruyarak kültürel kimliklerini kalıcı kılmış, devamlılığını sağlamıştır. Bu sayededir ki Balkan ve Ortadoğu toplumları dini farklılıklarına ve siyasi bölünmüşlüklerine rağmen bugüne kadar yaşayabilmişlerdir. Bütün bu nedenlerden dolayı Avrupa tarihini Osmanlıdan ayrı incelemek mümkün değildir. Osmanlı Devleti, Avrupa tarihinin dışında değil, aksine tam merkezinde yer almış; Avrupa tarihinin ayrılmaz bir parçası olmuştur.

SIRA SİZDE 12

Osmanlı Devleti Avrupa siyasi yapısını nasıl etkilemiştir?

Doğu-Batı Arasında Bir Köprü Olarak Osmanlı

Bir İslam devleti olan Osmanlılar, İslam dünyasının batıya doğru ilerlemiş uç noktası konumundaydı. Gaza anlayışı içinde yapılan fetihlerle de Osmanlı, Doğu'nun egemenlik anlayışının Batı'ya uzanmasını sağlayan bir devlet oldu. Doğu ile Batı arasındaki bağ, Osmanlı üzerinden kuruldu. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi bir bakıma Doğu ile Batı'nın; bir başka ifadeyle İslam Dünyası ile Hristiyan Dünyası arasındaki ilişkilerin bir tarihidir. Burada iki farklı dünyadan; kendine özgü tarihsel koşullara ve kültürel birikime sahip iki farklı uygarlıktan söz edilmektedir. Köprü görevi gören Osmanlı siyasi organizasyonu altında karşılaşan bu iki uygarlığın birbirleriyle bütünüyle örtüşmesi mümkün olmadığı gibi birbirlerinden etkilenmemiş olmaları da mümkün değildir.

Doğu ile Batı'nın etkileşimi, tarihi süreç içinde bazı somut örneklerle kendini göstermektedir. Yeniçağ Avrupa'sının ekonomik, sosyal, siyasal ve düşünsel değişiminin başladığı ilk yer İtalya kent devletleridir. Haçlı seferleri ile başlayan süreçte Doğu ile ticareti sayesinde zenginleşen İtalya kent devletleri, feodal ekonomik ve sosyal yapının en erken çözüldüğü yer olmuştur. Bu ticaret sayesinde elde edilen sermaye ile kapitalist birikimin ilk örnekleri burada ortaya çıkmış, dolayısıyla İtalyan şehir devletlerinin, uzun mesafeli bu ticareti, Roma İmparatorluğu'nun mirasından çok 11.ve 12.yüzyıllardaki İslam dünyasının izlerini taşımıştır. Avrupa'nın Ortaçağ'ı yaşadığı bu yüzyıllarda, Doğu'da İslam Rönesansı yaşanıyordu. Bu etki, düşüncede olduğu kadar ekonomik ve toplumsal hayatta da kendini gösteriyordu. Coğrafi keşiflerden önce, Afrika ve Asya'dan gelen ticari mallar İslam ülkelerinin içinden geçerek, Avrupa'ya taşınıyordu. Bu ticareti İslam dünyasının tüccarları yaptığı için vadeli satış, senetle mal teslimi gibi uygulamalar da ilk olarak İslam coğrafyasında ortaya çıktı ve buradan, önce İtalya kent devletlerine, sonra da diğer Avrupa devletlerine yayıldı. Nitekim ticari işlemlerle ilgili Batı dillerine geçmiş olan İslami kelimelerin varlığı da bunu doğrulamaktadır. Batıda bu işlemler, bankacılık sistemi içinde daha da geliştirilmiştir. Ayrıca Arap rakamları, barut ve pusula da Doğu'nun Batı'ya armağanları arasında sayılır. Özellikle pusulanın kullanımı, coğrafi keşifler-

de Avrupalılar için hayati öneme sahip unsurlardan biri olmuştur. Bunlar zamanı gelince bu defa Batı'dan başka yerlere aktarılmıştır. Bütün bu ödünç alınan mal ve değerler, Doğu ile Batı arasında kültürel etkileşimin varlığını göstermektedir. Avrupa'nın Doğu'dan edindiği ve coğrafi keşifleri mümkün kılan bilgi birikimi ve tecrübelerin ayrı bir önemi vardır. Haritaların yapılması, limanların tespiti, Hint Okyanusu'ndaki akıntılar, rüzgarlar, yıldızlar, yön tespiti ile ilgili bilgi ve deneyimler Arap coğrafyacıları aracılığıyla Batı'ya aktarılmıştır.

İslam aracılığıyla, Batı'ya taşınan bir başka değer de, İslam dünyasında tanınan, Yunan bilim ve felsefesidir. Batının İslam aracılığıyla yeniden keşfettiği bu felsefe, Batı rönesansına giden süreci başlatacaktır. Yine İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethi üzerine İtalya'ya giden Rum aydınlar tarafından getirilen antik dönem eserleri de, Roma kültürünün yeniden canlandırılmasında etkili olmuştur. Böylece antik Yunan felsefesi ve eserleri Avrupa'ya yayılmıştır. Avrupa'daki düşünsel dönüşümün kaynakları arasında İspanya'daki Endülüs İslam etkisini de saymak gerekir. İbn-i Sina, İbn-i Rüşd gibi önemli İslam filozoflarının eserlerinin incelenmesi de dönüşüm için ihtiyaç duyulan birikime katkıda bulunmuştur. Kısaca Batı Avrupa'da yaşanan bu büyük dönüşümün temelinde Osmanlı'nın ve İslam'ın izlerini görmek mümkündür. Bu dönüşümün ekonomik ayağı ise coğrafi keşiflerle tamamlanmıştır.

Osmanlı'da Bilim ve Avrupa Bilimi ile İlk Temas

Osmanlı'da bilim hareketleri kendine özgü bir gelişim göstermiştir. Başlangıçta eski İslam devletlerinin birikiminden etkilenerek oluşan Osmanlı bilimi kısa bir süre içinde eski bilim ve kültür çevrelerini etkileyen öncü bir konuma gelmiştir. Daha sonra da 17.yy.dan itibaren Batı biliminin etkilerinin Osmanlı'da görülmesiyle birlikte yine Osmanlı kanalıyla İslam ülkelerini etkilemiş olması da Osmanlının bu öncü karakteriyle gerçekleşmiştir. Osmanlı üstlendiği bu rol ile Doğu ile Batı arasında kendine özgü bir sentez oluşturmuştur. Osmanlılar bir yandan İslam dünyasının bilimsel ve kültürel birikimini koruyup yaşatırken bir yandan da kendi deneyimleriyle bu mirası zenginleştirmişlerdir. Böylece İslam medeniyetinin eski merkezlerinin yanı sıra Bursa, Edirne, İstanbul, Üsküp, Saray Bosna gibi yeni kültür ve bilim merkezleri ortaya çıkmıştır. Bu dönemde gelişen Osmanlı bilim ve kültürü birçok Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Balkan ülkesiyle günümüz Türkiye'sinin de kültürel kimliğini ve bilim mirasını oluşturmuştur.

Osmanlıda bilimsel faaliyetleri gerçekleştirmek, devlet ve toplumun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla medreseler kurulmuştur. Medreseler dışında matematik, astronomi, tıp gibi ilimlerin, usta-çırak ilişkisi içinde eğitimini veren kurumlar da vardı. Şifahaneler ve muvakkithaneler, bunlar arasında sayılabilir. Böylece medreselerin dışında da ilmi ve kültürel faaliyetler sürdürülmüştür. Tıp eğitimi ve sağlık hizmeti veren darüşşifalar, zaman tayininin yanı sıra matematik ve astronomi eğitimi veren muvakkithaneler gibi kurumlar ile aktif ve dinamik bir ilim ortamı oluşturulmuştur. Klasik dönemde yazılan bir çok eser medreselerin yanı sıra bu kurumlarda hazırlanmıştır.

Bu alanda III. Murad'ın emriyle İstanbul'da açılan rasathaneden de söz etmek gerekmektedir. Bu rasathane İslam dünyasının en büyük rasathanesi olarak planlanmış ve zamanın en gelişmiş astronomi cihazlarıyla donatılmıştır. Bir kütüphanesi de bulunan rasathanenin başında Suriye ve Mısırda eğitim alan Türk asıllı Takiyüddin El Raşid bulunuyordu. 1573 yılında faaliyete başlayan rasathane, 1580 yılında yıkılışına kadar çalışmalarını sürdürmüştür. Takiyüddin'in rasathanesinde

kullandığı aletleri, Avrupalı çağdaşı, ünlü astronom Tycho Brahe'nin 1576'da kurduğu rasathanesinde kullandığı aletlerle benzer özelliklere sahiptir. Aynı dönemde farklı coğrafyalarda benzer aletlerle rasat çalışmalarına başlanmış olması dikkat çekicidir. Batı Dünyası Batlamyus'dan (2.yy), Kopernik'e kadar (16.yy), açıların ölçülmesinde kirişleri kullanırken; Takıyeddin kirişleri değil İslam astronomi geleneğine uyarak; sinüs, kosinüs, tanjant, kotanjant gibi trigonometrik fonksiyonları kullanmıştır. Ayrıca güneşin apojesini, Kopernik ve Brahe'ye göre gerçeğe en yakın değerde hesaplamıştır. Takıyeddin, yeni rasat aletleri de icat etmiştir. Böylece İstanbul rasathanesinin kuruluşundan sonraki faaliyetleri, İslam astronomi çalışmalarına en ileri gelişmeyi sağlamıştır. Osmanlı biliminin zirvesini oluşturan bu çalışmalar; devlet adamları arasındaki rekabet ve kıskançlık yüzünden, dini bahaneler ileri sürülerek yıkılmıştır. Bu yıkım, Osmanlı ilim geleneğinin duraksamasının da başlangıcı olmuştur.

Klasik dönem Osmanlı bilim geleneğinin oluşmasında; özellikle medreselerin kurulması, maddi destek, eserlerin telifi gibi pek çok konuda doğrudan padişahların ve aynı zamanda diğer devlet erkanının önemli katkıları olmuştur. İmparatorluğun en ihtişamlı döneminde; en iyi eserlerini ortaya koyan klasik bilim geleneği, Osmanlı eğitim kurumları ile İslam bilim geleneği üzerine kurulup gelişmiştir. Bu gelenek, Osmanlının Batı ile teması sonrasında da yaşamış ve 19.yüzyılın ikinci yarısına kadar bazı temel unsurlarıyla devam etmiştir.

Avrupa Biliminin Osmanlı Üzerindeki İzleri

Geniş bir coğrafi alana hükmetmesi ve Batı Avrupa ülkeleriyle sınır komşusu olması dolayısıyla Osmanlı Devleti, Batı dünyasındaki gelişmelerin dışında kalmamıştır. Dolayısıyla Batı Avrupa ülkelerinde yaşanan değişimin izlerini ve etkilerini Osmanlı Devleti üzerinde görmek mümkündür. Batı bilim ve teknolojisinin yayıldığı ilk yer Osmanlı coğrafyasıydı. Osmanlılar, Avrupa'daki keşifler ve icatlardan haberdardı. Ancak, Osmanlılar hem askeri açıdan, hem de sahip oldukları kültürel kimlikle manevi açıdan kendilerini Avrupalılardan üstün görüyorlardı. Osmanlıların Batı bilim ve teknolojisi karşısındaki tutumu, "güçlü bir İmparatorluğun kendi nüfuz alanı dışındaki gelişmeler karşısında takındığı seçici tavır" şeklinde yorumlanmaktadır. Böylece Osmanlı açısından seçici bir transfer süreci başlayacaktır.

Avrupa biliminin alınması konusunda seçici davranılmasının bir nedeni de Osmanlı eğitim sistemi ve ekonomik yeterlilikti. Doğal olarak yükselme döneminde Osmanlılar, Batı'yı takip etme ihtiyacı duymadılar. Ayrıca Batı'daki yeniliklere karşı da tedbirli davrandılar. Osmanlılar, ancak Sanayi Devrimi ile Avrupa'nın aşılamayan yükselişini fark etmişlerdir. Bu seçici transfer süreci içinde Osmanlılar, 15. yüzyıldan itibaren özellikle ateşli silahlar, haritacılık ve madencilik alanında Avrupa teknolojisinden yararlanmaya başlamışlardır.

16.yüzyılda Osmanlı haritacılığı Piri Reis'in eserleriyle gelişmiştir. Piri Reis 1513'te çizdiği büyük ölçekli dünya haritasını, Kristof Kolomb'un Amerika haritası ile Avrupa ve İslam haritalarından yararlanarak hazırlamıştı. Piri Reis, ikinci haritasını 1528'de Kanuni Sultan Süleyman'a sunmuştur. Bir parçası günümüze gelen bu harita Kuzey Atlas Okyanusu ile Kuzey ve Orta Amerika'da yeni keşfedilen yerleri içine alıyordu. Yine Piri Reis'in denizcilik ve deniz astronomisi hakkında kendi gözlemlerine yer verdiği; Doğu ve Batı kaynaklarından yararlanarak hazırladığı Kitab-ı Bahriye adlı eseri Akdeniz ve Ege Denizi'nin harita ve çizimlerini de içeren önemli bir eserdi.

Resim 6.4

Piri Reis'in Dünya Haritası

Deniz coğrafyası konusunda öne çıkan bir diğer isim de Seydi Ali Reis'dir. Uzun deniz seyahatlerini, Hint Okyanusundaki gözlemlerini astronomi ve coğrafi bilgilerini kaleme aldığı el-Muhit adlı türkçe eseri oldukça önemlidir. 16.yüzyılda kaleme alınan, Muhammed b.Emir el-Suudi el Niksari'nin Tarih-i Hind-i Garbi adlı eseri ise Amerika'dan ve coğrafi keşiflerden bahsetmektedir. İspanyol ve İtalyan kaynaklardan yararlanılarak yazılan eserde Kolomb, Balboa, Magellan, Cortes ve Pizarro'nun keşifleri anlatılmaktadır. Bu eser, Avrupalıların gerçekleştirdiği coğrafi keşifleri Osmanlıların yakından takip ettiğinin ve coğrafi eserlere verdiği önemin bir göstergesidir.

17.yüzyıla gelindiğinde ise Batı ve Doğu kaynaklarından yararlanılarak hazırlanan Katip Çelebi'nin eseri Cihannüma dikkat çekmektedir. Osmanlı coğrafyası ve kültür tarihi bakımından önemli olan bu eserden başka Katip Çelebi'nin başka eserleri de vardır; bunlar arasında Avrupalı yazarların tarih ile ilgili eserlerinin çevirileri dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak Piri Reis ile başlayan Osmanlı Coğrafyacılığı Cihannüma ile gelişmiş ve bu akım 19. yüzyıla kadar devam etmiştir. Özellikle 17.yüzyıldan itibaren Avrupa dillerinden tercüme edilen bilimsel eserler öne çıkmaktadır. Bu tercüme eserlerle, Osmanlı bilim dünyasına, Batılı kavramlar girmeye başlamıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki Kopernik'in güneş merkezli kuramı Avrupa'da büyük tartışmalara yol açarken, Osmanlıda olumlu bir yaklaşımla teknik bir detay olarak ele alınmıştır. İslam inancında bu konuya ters düşen bir anlayışın olmaması bunda etkili olmuştur. Bu konuda din ve bilim çatışması yaşanmamıştır. Batıda ise kilise öğretilerine ters olduğu için kabul görmemiştir. Ancak bilimsel gelişmelerin önünü kesmek mümkün olamayacak; Papanın bilim üzerindeki baskısına rağmen, Kilise otoritesi reddedilerek bilimin gelişmesinin önü açılacaktır. Kısaca İslam, bilimle çatışmazken; Hristiyan öğreti bilimle çatışıyordu ve Batı dünyasında bu çelişki Katolik Kiliseye karşı çıkılarak aşıldı. Avrupa'daki ilmi ve coğrafi gelişmelerden haberdar olan Osmanlılar, özel-

likle 17.yy. sonlarından itibaren batı bilim ve teknolojisine daha fazla ilgi duymaya başladılar. Böylece klasik dönemde uyguladığı, seçici bilgi transferinden de uzaklaştılar. 18.yüzyıla gelindiğinde ise Avrupa bilimi kadar, kültür ve yaşantısı da ilgi uyandırmaya başladı.

Kültürel Etkileşim

Aynı coğrafyada yaşayan; birbirleriyle siyasi ve ticari ilişkiler içinde bulunan Osmanlı Devleti ile Avrupa devletlerinin kültürel etkileşimi kaçınılmazdır. Ancak Klasik Dönem'de Osmanlılar, Dar ül Harb olarak nitelendirdikleri Hristiyan dünyasının kültür etkilemesinden mümkün olduğunca uzak kalmışlardı. Bunda siyasi güç ve otoritesinin zirvede olmasının yanı sıra gayrimüslimleri taklit etmeyi küfürle eşdeğer gören bakış açısının da rolü vardı. Bu anlayışın değişimi ise Karlofça Antlaşması (1699) ile başlayacaktır. 18.yüzyıldan itibarende Batı beğenilen ve dolayısıyla da taklit edilen bir kültür haline gelmiştir.

Batı'dan ilk aktarımlar teknik alanda ve silahlarda olmuştur. Devletin en temel görevi kendini ve halkını korumak olduğundan, savunmaya yönelik teknik yeniliklerin alınması öncelikli olmuş, ayrı bir önem taşımıştır. Ayrıca İslam anlayışı da bunu destekliyor; düşmanı yenmek için onun silahını ve uyguladığı yöntemi taklit etmenin dine aykırı olmadığını kabul ediyordu. Üstelik reform yanlısı İslam uleması İslam toplumunun yararına olacak ve devamını sağlayacak her türlü bilim ve teknik gelişmeleri bu bağlamda değerlendiriyordu. Nitekim Osmanlılar, çeşitli milletlerden gelen sanatkar, mühendis ve tabipleri gruplar halinde teşkilatlandırmış; sarayda Efrenciyan adıyla ayrı bir dairede toplanan bu meslek erbabının bilgi ve deneyimlerinden yararlanmıştır. Öte yandan Fatih Sultan Mehmed, sarayında Rum ve İtalyan alim ve sanatkarları himaye etmiş; Yunan ve Latin klasik eserlerinden oluşan bir saray kütüphanesi kurmuştu. Gentile Bellini'nin hükümdarın portresini yapması; Leonarda da Vinci gibi rönesans döneminin önemli sanatçılarının Osmanlı padişahına büyük projeler -köprü ve inşaat gibi- sunması , rönesansın kültür etkileri olarak değerlendirilebilir.

İki kültür arasında ticaret yoluyla başlayan ekonomik ve sosyal iletişim de kültür aktarımını kolaylaştırıcı bir etki yapmıştır. Dış ticarete açık liman şehirlerinde bu değişim daha açıktır. İki kültür arasında aracı grupların varlığı, sürgün, göç, din değiştirme, yabancı uzmanların istihdamı da kültürel etkileşimi hızlandırıcı bir rol oynamıştır. Nitekim Klasik Dönem'de, Osmanlı topraklarına gelen göçmenler aynı zamanda kültür taşıyıcısı olmuşlardır. Özellikle 1492'de İspanya'dan kovulan Yahudilerin Osmanlıya göçü, tekstil, silah yapımı gibi alanlarda teknoloji transferine yol açmıştır. Ticari ilişkiler, Osmanlı ile İtalya kent devletleri arasında diğer Avrupa devletlerine göre daha erken başlamıştır. Bu ilişkiler teknolojik alanda bazı alışverişlere de vesile olmuştur. II. Bayezid, büyük yelkenli gemilerin yapımı için Ceneviz'den mühendisler getirtmiştir. Denizcilik alanında İtalyan kentlerinin teknik deneyimi ileri düzeyde idi ve donanmasını güçlendirmek isteyen Osmanlı Devleti de bu tecrübeden yararlanmasını bildi. Osmanlı denizcilik deyimlerinin İtalyanca kökenli olması bunu göstermektedir.

Ticaretle başlayan kültürel etkileşim 15.yüzyıldan itibaren kendini göstermektedir. İtalyanlardan sonra, 16-18. yüzyıllarda Fransız etkisi görülecektir. Diğer Avrupalıların da liman şehirlerine gelip yerleşmesiyle özellikle 19.yüzyılda giderek artan ticari ilişkiler sonucunda Osmanlı yüksek sınıfı tarafından Avrupa yaşam tarzı taklit edilmeye başlanacaktır. Tanzimat'ın ilanıyla (1839) Batı'nın kanunları ve idari usulleri de Osmanlı'ya girmiştir.

Avrupa Kültüründe Osmanlı Etkisi

Osmanlı ve Avrupa'nın bir arada yaşamasının doğal bir sonucu olarak Avrupa kültüründe de Osmanlı etkisi kendini göstermiştir. 1482'den başlayarak 16.yüzyıl sonlarına kadar, Avrupa saraylarını ziyaret eden Osmanlı elçilerinin kıyafetleri ve davranışları büyük ilgi uyandırmış, bu ülkelerde bir Türk modasını başlatmıştır. Osmanlı elçilerine Avrupalı halk da büyük ilgi göstermiştir. Özellikle elçilerin geliş-gidişlerinde halk sokaklarda birikerek, Osmanlı elçi alaylarını ilgiyle izlemiştir. Bu gösterişli elçilik alayları, Batılı ressamların tablolarına da yansımıştır.

16.yüzyılda Fransız elçilerinin sık sık İstanbul'u ziyareti, Osmanlıların yaşamını ve kültürünü tanıma ve aynı zamanda Osmanlı üstünlüğünün sırlarını öğrenme isteğinden kaynaklanıyordu. Böylece Avrupa saraylarında bir Osmanlı-Türk modası başlamıştır. Kılık kıyafetleri kadar Osmanlı'ların kullandığı eşyalarda ilgi çekiyordu. Örneğin Batı Anadolu halılarını kullanmak Avrupa saraylarında moda olmuştur. Bir lüks maddesi olarak ithal edilen Osmanlı halıları öylesine değerliydi ki sadece döşemede değil, masa üzerinde de kullanılıyordu. Osmanlı halılarındaki zengin renk ve motifler Avrupalı ressamların tablolarına da yansıyordu. Alman, İtalyan ve Hollandalı ressamlar (Lotto, Carpaccio, Holbein) hayran kaldıkları Türk halılarını resmediyorlardı. Osmanlı'nın Avrupa üzerindeki bir diğer etkisi de tekstilde kendini göstermiştir. Dokuma, desen ve boyama tekniği bakımından Avrupa ipekli ve pamuklu sanayisinde Osmanlı izlerini açıkça görmek mümkündür. Nitekim 1700'lerden sonra pamuklu kumaş kullanımının artması ve halka inmesiyle, Avrupa devletleri Doğu mamullerini taklit eden bir pamuklu sanayi oluşturmuştur.

Öte yandan Osmanlı kültürü Avrupalıların sosyal yaşamını da etkilemiş ve Avrupalılar taklit yoluyla Osmanlıdan kahvehane kültürünü almıştır. Kahvehaneler, Osmanlı toplumunda bir araya gelme, toplanma işlevini üstlenmişlerdi. Osmanlı etkisiyle 1660'larda Marsilya'da kahvehaneler yaygınlaşmıştır. 1669'da Paris'e giden Osmanlı elçisi Süleyman Ağa ile kahve kültürü Avrupa'da moda olmuştur. 18.yüzyılda ise kahvehaneler Avrupa şehirlerinin vazgeçilmez bir sosyal kurumu haline gelecektir.

Askeri alanda da etkileşim söz konusudur. Kanuni Döneminde Osmanlılar Avrupa'dan ileri bir topçuluk teşkilatına sahiptiler. Daha 1389'da I.Kosova Savaşında Osmanlıların top kullandığı kesin olarak bilinmektedir. Bu tarihten itibaren geliştirilen topçuluk, Fatih Sultan Mehmet ile yeni bir döneme girmiştir. İstanbul'un surlarını dövmek için Fatih'in Macar top ustası Urban'a döktürdüğü toplar o zamana kadar görülmemiş büyüklükte toplardı. Topların kullanımı, Avrupa'da feodal kalelerin yıkılması ve merkezi monarşilerin kurulmasında büyük rol oynadı.

Osmanlıların 16 yüzyıldaki askeri zaferleri, Avrupalıları derinden etkiledi ve onları Osmanlı ordusu ve savaş yöntemi hakkında araştırmalar yapmaya itti. 17. yüzyılda bu konuda eserler verildi.

Askeri alanda Osmanlıya üstünlük sağlayan bir başka özellik ise Osmanlı ordusunun manevra kabiliyeti yüksek askeri bir güce sahip olmasıydı. Osmanlı ordusundaki hafif süvarilerin, tımarlı sipahilerin ve hafif piyadelerin ileri manevra gücüyle sağladıkları avantajın farkına varan Avrupalılar, Osmanlıyı örnek aldılar ve askerlerinin manevra kabiliyetini arttırmak için piyadelerinde zırh kullanımını azalttılar. Ayrıca savaş sırasında askerleri cesaretlendiren ve karşı tarafın psikolojisini olumsuz etkileyen Osmanlı mehterhanesi de Avrupalıların ilgisini çekmiş; Osmanlı mehterhanesini taklit eden Avrupalılar, kendi askeri bandolarını oluşturmuşlardır.

Öte yandan Osmanlıların Avrupa'da hızla ilerlemesi 16.yüzyılda Almanya'da bir korku yaratmıştı. Öyle ki Osmanlı tehlikesine karşı Türk çanı adeti başlatılmıştır. Günün belli saatlerinde kilisede çanlar çalınarak, Hristiyanlar, Türk istilasına karşı duaya çağrılıyorlardı. Yine ilk gazete de (Newe Zeitung) 1502'de Türklere ait haberler için çıkarılmıştır.

Luther, Osmanlı akınlarını doğal afetlere benzetiyor ve Tanrının bir cezası olarak değerlendiriyordu. Türklere karşı direnme konusunda üç risale yazan Luther, Türkleri şeytanın hizmetkarı olarak görüyor, deccal olarak tasvir ediyordu. 1529'da Osmanlıların Viyana'yı kuşatmaları üzerine Luther, Avrupa Devletlerini aralarındaki savaşı sonlandırıp, Türklere karşı birlik olmaya çağırıyordu. Bununla birlikte 17.yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti, Avusturya karşısında yenildi. 1593-1606 savaşında Osmanlının başarısız olmasının temel nedeni, Avusturya'nın ordusunu ve kalelerini ateşli silahlarla donatmış olmasıydı. Ateşli silahların üstünlüğü bir dönüm noktası oldu ve artık 17.yüzyılda Osmanlı, Avrupa karşısındaki üstünlüğünü kaybetmeye başladı. Bundan sonra ekonomik, teknolojik ve askeri alanda Batı'nın ilerleyişi başladı.

Avrupa'ya Bir Model Olarak Osmanlı Siyasal Rejimi

Yeniçağ Avrupa'sında, siyasal yapıda gerçekleştirilmek istenen temel hedef, merkezi monarşileri kurmaktı. Bu konuda da Osmanlı Devletinin merkezi-mutlak rejimi örnek olmuş, incelenmiş ve çeşitli eserlere konu olmuştur. Siyaset biliminin kurucusu kabul edilen Machiavelli (1469-1527) Prens adlı eserinde İtalya'nın siyasal birliğini nasıl sağlayacağı sorununa çözüm önerileri getirirken Osmanlı Devletini örnek olarak göstermiştir. Osmanlı Devletinde tüm ülkenin tek bir efendiye tabi olduğunu, görevlilerin padişahın kulu olup varlığını ona borçlu olduğunu ve yalnız ona itaat ettiğini; dolayısıyla da dış güçlerin içeriden bir işbirlikçi bulmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Machiavelli, bir devletin farklı bir ülkede kalıcı olmasını, kendi halkından bir kısmını oraya yerleştirmesine; yerli halkı ise hoş tutmasına; kanunlarını değiştirmemesine ve şikayetlerine kulak vermesine bağlamaktadır. Böyle davranıldığı takdirde o ülkenin, yeni yönetimi benimseyeceğini belirtmektedir. Bu da Osmanlı'nın fethettiği topraklarda uyguladığı bir siyasettir. Fransız siyaset teorisyeni Bodin de eserinde Osmanlı Devletine özel bir yer ayırmış; Osmanlı siyasal rejimini Batı monarşisiyle karşılaştırmıştır. Fransız monarşisinde tebanın hükümdarın kanunlarına; hükümdarın da doğanın kanunlarına itaat ettiğini vurgulayan Bodin, Osmanlı monarşisinde ise hükümdarın, tebasının mallarına ve şahıslarına hakim olduğunu belirtmiştir. Bodin Osmanlı padişahı Kanuni Süleyman'ı despot bir efendi olarak görüyordu. Buna karşılık Francois de Bellefort ise Fransız krallarına, Kanuni Sultan Süleyman'ın adaletini örnek almalarını önerecektir.

Avrupa'nın kapısı sayılan Belgrad'ın Kanuni Sultan Süleyman tarafından fethi(1521), ardından Mohaç Zaferi (1526) ve Macaristanın fethi Osmanlı ve Avrupa tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Çünkü o zamana kadar Macar krallığı Avrupa'nın kalkanıydı. Bundan sonra ise Osmanlı gücü ve korkusu, Avrupa politikasının belirleyicisi olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman, yarım yüzyıla yaklaşan saltanatı ve Avrupa politikasında oynadığı belirleyici rol nedeniyle Batı'da en çok söz edilen hükümdardır.16.yüzyıl Avrupalı siyaset yazarları genel olarak Aristo'nun tiranlık ile ilgili fikirlerinin etkisinde kalarak, Osmanlı hükümdarını meşru dayanağı olmayan, kanun ve kural tanımayan keyfi bir tiran olarak nitelendirdiler. Bu yaklaşım, Osmanlı rejimini belirleyen eski Hind-İran devlet geleneğini tanımamaktan kaynaklanıyordu. Bu pratik devlet geleneğinde hükümdarın otoritesi

bizatihi devletti; dolayısıyla ülke-toprak, tebaa-üretici sınıflar bu otoriteyi sürdürmede araçtı. Ancak otoritesi bu unsurların maddi gücüne bağlı olduğundan tebasını adaletle yönetirdi. Sonuçta mutlak otorite adaletin sağlanması için gerekli idi. Yani mülkün temeli adaletti. Nitekim bu ayırımı fark eden O.G.Busbecq 1555'te Osmanlı İmparatorluğuna elçi olarak geldiğinde önemli gözlemlerde bulunmuş ve kul sisteminin Osmanlı mutlak rejiminin temel bir kurumu olduğunu vurgulamıştır.

18.yüzyıla gelindiğinde ise Akıl Çağı'nın siyaset teorisyenleri, Osmanlı rejimini Doğu Despotizmi içinde değerlendirmişlerdir. Bu siyasi rejim, Fransız Aydınlanma düşünürlerinden Montesquieu'nun ileri sürdüğü gibi coğrafi koşulların bir sonucu veya Ortadoğu imparatorluklarının bir geleneği değil, Osmanlı-Avrupa mücadelesinin bir sonucu idi. Osmanlı, Avrupa'da bir ölüm kalım mücadelesi veriyordu. 14.yüzyıl ortalarından başlayarak birçok kez düzenlenen Haçlı seferleriyle Balkanlardan çıkarılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Bu siyasal koşulların doğal bir sonucu olarak, ülkesinin birliğini korumak amacıyla merkezi gücünü arttırma yoluna gitti. Bu amaç doğrultusunda Osmanlı toplumu bir ordu gibi örgütlendi. İmparatorluk kaynakları kontrol altına alındı. Her türlü kaynak tek bir otoritenin mutlak iradesi altında birleştirildi ve sonuçta Dünya imparatorluğuna doğru giden yolda gerekli hazırlıklar tamamlanmış oldu. Ünlü sosyolog Max Weber ise Osmanlı rejimini determinist bakış açısıyla keyfi sultanlık olarak nitelendirmiştir. Hükümdarın otoritesini sınırlayan bir asiller sınıfının veya temel bir kanunun olmamasını, Osmanlı padişahını, Avrupalı hükümdarlardan ayıran en temel fark olarak görmektedir. Oysaki 14.ve 15. yüzyıllarda uçlardaki gazi ailelerinin varlığı; İslamı temsil eden ulema; ayrıca örfi kanun rejimi ve bürokratik kurallar padişahın otoritesini sınırlayan unsurlardı.

Osmanlı siyasal rejimine karşı bir başka bakış açısı ise K.Marx ve F.Engels'in Asya üretim tarzı adı altındaki yaklaşımlarıdır. Askeri sınıfın köylülerin artı üretimine zorla el koymaları biçiminde yorumlanan bu anlayış vaktiyle Osmanlı idaresi altında bulunmuş olan milliyetçi Balkanlı tarihçiler tarafından resmi tarih görüşü olarak benimsenmiştir. Öte yandan Fransız Annales Ekolü ile tarihin; toplumsal, ekonomik ve coğrafi koşullarla birlikte değerlendirilmeye başlanmasıyla Osmanlı tarihinin de daha tarafsız bir şekilde incelenmesi mümkün olmuştur. Ancak yine de Osmanlı gerçeklerini bazı sosyolojik soyutlamalara veya belli doktrinlere göre yorumlayan çalışmalara rastlanmaktadır.

Sonuç olarak, Osmanlı tarihi ile Avrupa tarihi birbirine paralel gelişmiş; aynı coğrafyada bir arada yaşamış toplumların tarihidir. Bugün Balkan dillerinde yaşayan 6000'e ulaşan Türkçe kelimelerin varlığı kültürel etkileşimin açık bir göstergesidir. Güneydoğu ve Doğu Avrupa'da yerleşmiş ve 500 yıl yaşamış bir devlet olan Osmanlı devleti hiç kuşkusuz bu coğrafyada sadece siyasi değil kültürel anlamda da derin izler bırakmıştır.

Dini Hoşgörü Konusunda Osmanlı ve Avrupa

Anadolu'nun batısında kurulup Rumeli'de hızla ilerleyen Osmanlı Devleti İstanbul'un fethi ile bir dünya devleti kimliği kazandı. Doğu Roma İmparatorluğu tarihe karışırken Hristiyanlığın doğudaki son kalesi olan İstanbul'un Osmanlı hakimiyetine geçmesiyle Osmanlı Devleti, özellikle Avrupa siyasetinde birinci derece rol oynamaya, söz sahibi olmaya başladı. Bir İslam devleti olan Osmanlı Devleti'nin sistemli fetih politikası, gaza anlayışıyla gerçekleştirildi. Fethin hemen ardından uygulanan iskan siyaseti ile de bu toprakları vatan olarak benimsediğini ve kalıcılığını göstermiş oldu. Fethedilen topraklarda yaşayan gayrimüslim halkın yerlerinde kalmalarına izin ve-

rildiği gibi her türlü can ve mal güvencesi de teminat altına alınıyordu. Ayrıca din ve geleneklerini yaşama özgürlüğü de tanınıyordu. Bu temel hak ve özgürlükler devlet güvencesi altına alınarak gayrimüslimler devlete zimmetlenmiş sayılıyordu. Gayrimüslimler için kullanılan zimmi kavramı da buradan geliyordu. Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti, fethettiği topraklar üzerindeki gayrimüslim halkın can ve mal güvenliği ile din ve vicdan özgürlüğünü sağlama yükümlülüğünü üzerine almıştı. Hemen şunu da belirtelim ki din ve vicdan özgürlüğü sadece inanç ve ibadet ile sınırlı değildi. Gayri Müslimlerin evlenme, boşanma, vasiyet, miras gibi her türlü işlemlerde kendi hukuklarına tabi olmaları da sahip bulundukları din ve vicdan özgürlüğünün bir gereği olarak kabul edilmiştir. Kısaca gayrimüslimlere yaşantılarını kendi dini ve hukuki esaslarına ve geleneklerine göre düzenleme imkanı tanınmış, hukuki özerklik verilmiştir.

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethettikten sonra Hristiyanlardan patriklik makamına birini seçmelerini istemiş, rahipler ve yerli halk tarafından patrik seçilen Gennadiosu'a patriklik asasını ve tacını bizzat kendisi vermiştir. Aynı anlayışla Yahudi cemaatine de havralarına sahip olma hakkını tanımıştır. Benzer şekilde Ermeni cemaatinin başına da bir patrik tayin edilmiştir. Böylece en temel hak olan inanç ve ibadet özgürlüğü sağlanırken cemaatler arasında bir denge de kurulmuştur. Ayrıca Müslümanlar ile gayrimüslimlerin de birlikte uyum içinde yaşamaları sağlanmıştır. Patrikliğin devamına izin vererek sosyal dengeyi sağlayan Fatih Sultan Mehmed, aynı zamanda Katolik dünyasına karşı siyasi bir zafer kazanmıştır. Ortodoks Hristiyanlarını, İstanbul Patrikhanesi kanalıyla himaye ederek; Rumlar ve diğer balkan Hristiyanları üzerindeki Katolik-Latin nüfuzunu önlemeyi hedeflemiştir. Böylece Doğu ve Batı kiliselerinin birleşme ihtimallerinin önü tamamen kesilmiş oluyordu. Gayrimüslimlere tanınan hak ve özgürlükler konusunda bir örnek vermek gerekirse; İstanbul'un fethinden sonra Galata zimmileri ile yapılan ve günümüze kadar gelen anlaşmada, kiliselerine el konulmayacağı, mescid haline getirilmeyeceği, ibadetlerine karışılmayacağı ve hiçbir zimminin Müslüman yapılmayacağı belirtiliyordu. Aynı döneme ait bulunan metropolit beratında da ruhani reislerinin bundan önce nasıl metropolitlik yapıyorlarsa öylece devam etmelerine izin veriliyordu.

Görüldüğü gibi gerek Galatalılar ile yapılan anlaşmada gerek metropolit beratında ayin ve erkanın ve metropolitliğin eskiden nasıl yapılıyorsa aynen devam etmesi taahhüt altına alınıyordu. Daha önceki uygulamanın devamı ile Bizans dönemindeki haklar da korunmuş ve sürdürülmüştür. Bütün bu örnek ve uygulamalar Osmanlı yönetiminin diğer din mensuplarına olan hoşgörülü tavrını gözler önüne sermektedir. Bir karşılaştırma yapmak gerekirse aynı dönemlerde Hristiyan Batı Avrupa'da bırakın başka dine mensup olmayı Hristiyan olup da Katolik olmayanlara karşı bile yaşam hakkı tanınmıyordu. Katolik Kiliseyi eleştiren Luther papalık tarafından aforoz edilirken İmparator tarafından da sapkın (din dışı) ilan ediliyordu. Avrupa'da Protestanlar yoğun bir baskı altında tutulup zulme uğrarken, Osmanlı ilerleyişi ile Protestan halk, Osmanlı himayesinde rahat bir nefes alabilmiştir.

Hoşgörü temeline dayalı dini inanç ve geleneklere saygılı Osmanlı yönetimi Balkanlarda her zaman tercih edilir olmuştur. Nitekim İstanbul'da Papazların ve halkın dile getirdiği Latin şapkası yerine Türk sarığı görmeyi tercih ederiz ifadesi bu gerçeği açıkça ortaya koyuyordu. Çünkü İstanbul'un Ortodoks halkı 1204-1261 yılları arasında yaşadıkları Latin zulmünü ve vahşetini unutmamıştı. Kendi din mensuplarına bile acımasızca davranan ve kıyasıya mücadeleye giren Avrupalı devletler başka dinden olanlara ise hiç yaşama hakkı tanımamışlardır. Kastelya

Kraliçesi ile Aragon Kralının güç birliği yaparak İspanya'da 1492'de yayınladıkları kararnamede; Yahudilerin ya din değiştirmeleri ya da ülkeyi terk etmeleri isteniyor, terk etmezlerse öldürecekleri bildiriliyordu. Yoğun baskılara maruz kalan Yahudiler de dinlerini yaşayabilecekleri en güvenli ülke olarak Osmanlı topraklarını görmüşler ve buraya göç etmişlerdir. Bütün bu örnekler Osmanlı hoşgörüsünün boyutlarını göstermesi açısından önemlidir. Aynı şekilde Avrupa'da sürekli baskılara maruz kalan Bogomil Mezhebi mensubu Bosnalılar ve Arnavutlar Osmanlı hoşgörüsünden etkilenip Müslüman olmuşlardır. İspanya'daki son İslam devleti olan Gırnata'nın yıkılmasıyla Endülüslü Müslümanlara uygulanan baskı politikası da Katolik Batı Avrupa'nın kendi inancı dışındaki din ve mezheplere hiçbir şekilde yaşam hakkı tanınmadığının bir başka örneğidir.

Bu dönemde Hristiyan Batı Dünyasında Müslümanların inançlarını yaşayarak var olmalarına izin verilen tek yer Venedik'te yetmiş kadar Osmanlı tüccarının misafir edildiği Fondoca dei Turchi adıyla geçen bölgedir. Fransa, İspanya ve İtalya'da ise Osmanlı Devletinin hüküm sürdüğü 600 yıllık dönemde kayıtlara geçmiş herhangi bir azınlığı bulamıyoruz. Osmanlı yönetiminde farklı dini ve etnik guruplara; Rum, Ermeni, Yahudi, Müslüman cemaatlere inançlarını özgürce yaşama konusunda eşit haklar tanınmış ve bu çeşitlilik bir zenginlik olarak algılanmıştır. Osmanlıdaki bu uygulanmanın örneğine aynı dönemde Batı Avrupa'da rastlayamıyoruz.

Bu bağlamda değinilmesi gereken bir başka örnek de coğrafi keşiflerle Amerika Kıtasına giren İspanyolların İnka ve Aztekleri de zorla Katolikleştirme politikasıdır. Aynı zamanda bu eski ve köklü uygarlıklara ait sanat ve mimarı eserlerinin yerle bir edildiğine, hazinelerinin de Avrupa'ya taşındığına tanık oluyoruz. Coğrafi keşiflerle gidilen yerlerin yer altı ve yer üstü kaynakları ile insan gücü köle olarak sömürülüyordu. Avrupalıların hedefleri arasında değişen ekonomik yapıyı ayakta tutmak için kaynak arayışı olduğu kadar, Katolikliği yaymak da vardı. Bundan dolayı keşiflerle sağlanan zenginlik Avrupa'da Hıristiyanlığın zaferi olarak görüldü.

Osmanlı Devleti'nde farklı din mensuplarına geniş bir hoşgörü ile inançlarını yaşama hakkı tanınırken Batı Avrupa'da aynı dinde olanlar arasında bile kıyasıya mücadeleler yaşanıyordu. Yeniçağ Avrupa tarihi bir bakıma mezhep savaşlarının tarihidir. Bu tarihlerde Avrupa için din ve mezhep özgürlüğünden söz etmek mümkün değildir. Ancak yoğun mücadelelerden sonra bazı haklar elde edilecek ve mezhep savaşları Protestanların zaferi ile sonuçlanacaktır. Ancak bu zaferin, aslında burjuvazinin bir zaferi olduğu da unutulmamalıdır.

Değişen ekonomik yapı içinde yükselen sınıf olarak hakim bir konuma gelen burjuvazinin temel amacı, devletin denetiminde olan yeni bir kilisenin/mezhebin örgütlenmesiydi. Nitekim Katolik Kiliseye yönelen eleştiriler, burjuvazi tarafından benimsendi ve desteklendi. Burjuvazi kendi ekonomik ve siyasi gelişiminin önündeki engelleri kaldırma amacıyla yeni bir dünya görüşü/ideoloji yaratma çabasındaydı ve bu yöndeki bütün eğilimleri destekledi. Çünkü merkezi mutlak yönetim yapısı ve devlet denetimindeki kilise örgütlenmesi çıkarlarına daha uygun düşüyordu. Bir malın fiyatını dilediği gibi arttırmasını engelleyen Katolikliğin adil değer kuramı burjuvazinin işine gelmiyordu. Zamanını dini ayinlerde harcamak ve parasını da kiliseye kaptırmak istemiyordu. Bu nedenle Katolikliğin dışındaki mezhepler desteklendi. Pek çok yerde kapitalist birikime Kalvinizm aracılık etti. Bütün bunlardan ulaştığımız sonuç şudur ki Batı Avrupa'da yeni mezheplerin ortaya çıkışının tarihsel arka planında yatan gerçek, inanç özgürlüğünden çok ekonomik ve siyasal güç elde etme ve bu gücü sürdürme isteğidir.

Bununla birlikte yaşanan mücadeleler sonunda elde edilen haklarla, doğal olarak din ve vicdan özgürlüğü konusunda da yol alınmış oldu ve 18.yüzyıla giden sürecin hazırlık evresi bu şekilde tamamlanmış oldu.

SIRA SİZDE 13

Dini hoşgörü konusunda Osmanlı Devleti'nin tutumu nedir?

Sanatta Osmanlı-Avrupa Etkileşimi

Osmanlı ve Avrupa arasındaki etkileşim sanat alanında da karşılıklı izler bırakmıştır. Siyasal ilişkilerin yanı sıra Batı ile kültür alışverişine giren ilk Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmet olmuştur. Antik tarihe ve kültüre ilgi duyan Fatih, kütüphanesini tarih, coğrafya, tıp, felsefe konularında yazılmış çok çeşitli dillerdeki eserlerle doldurmuştur. İstanbul'da yaşayan gayri Müslim ve Avrupalı bilim adamlarıyla ve tüccarlarla ilişki içinde bulunan Fatih'in kütüphanesinde, İtalyan ve Katalan haritalarıyla; İtalyan sanatçıların mitolojik konulu gravürleri de yer alıyordu.

Öte yandan rönesans sanatına karşı da ilgisiz kalmayan Fatih Sultan Mehmed, İtalyan sanatçılarına (Costanzo da Ferrara, Gentile Bellini) kendi madalya ve portrelerini yaptırarak, gücünü ve otoritesini göstermek; kendi imparator imajını Avrupa'ya yaymak istedi. Bu portreli madalyalar 15 ve 16.yy Rönesans Avrupa'sının diplomatik ve kültürel etkileşiminin de bir örneğini oluşturdu. Bununla birlikte İtalyan sanatçılar da (Bellini, Antonio Pisonello, Vitello Carpaccio, Bernerdina Pintura vb.) resimlerinde Türk figürlerine, giysilerine, Türk desenlerine ve halılarına yer verdiler.

Bu dönemde Osmanlı padişah portrelerine Avrupa'da büyük ilgi duyulmaya başlandı. Osmanlı saray hayatı da Avrupalıların ilgi odağı haline geldi. Fatih'in ölümünden sonra yaşanan taht mücadelesinde Cem Sultan, Osmanlı ile Avrupa diplomasisinin merkezine yerleşirken, onun Avrupa'daki maceralı yaşamı da çeşitli eserlere konu oldu.

Kanuni Sultan Süleyman dönemine gelindiğinde fetihlerin ilerlemesi, Avrupa ile artan siyasi ve ticari ilişkiler, kültürel etkileşimi arttırdı ve bu etkileşim sanata da yansıdı.

Bu dönemde Avrupa sanatı üzerinde Osmanlı etkisi iki şekilde ortaya çıktı. Bunlardan biri, Osmanlı ilerleyişine ve üstün otoritesine karşı duyulan korku ve tepki ile üretilen eserlerden oluşurken; diğeri ise Osmanlı yükselişini anlamaya ve Osmanlı kültürünü tanımaya yönelik verilen daha nesnel ve bilimsel çalışmalar ile sanat eserlerinden oluşuyordu.

16.yüzyılda Osmanlılar, Avrupa'dan silah ve teknik malzemeler alırken; Osmanlı kumaşları, halıları, seramikleri, ebruları ve deri ciltleri de Avrupa pazarlarında alıcı buluyordu. Bu Osmanlı ürünlerine öylesine bir talep vardı ki bu talebi karşılamak için Avrupa'da Osmanlı halılarını ve seramiklerini kopya eden atölyeler kurulmuştu. Kanuni Sultan Süleyman Avrupa'da en çok resmi yapılan Osmanlı padişahlarından biri oldu. Şüphesiz bu, onun Avrupa siyasetinde yarım yüzyıla yakın bir süre oynadığı etkin rol ile ilişkilidir. Özellikle Viyana kuşatması sonrasında Avrupa'da, Kanuni Süleyman'ın portreleri yaygınlaştı. Venedikli ünlü sanatçı Tiziano padişahın büst portresini yapmış; Alman ressam Albrecht Dürer de daha 1526 yılında Kanuni'nin portresini çizmişti. Bu aynı zamanda bir otoritenin sanat yoluyla gösterilmesiydi. Nitekim portresini yaptıran Fatih Sultan Mehmet'in egemenlik anlayışına benzer şekilde Kanuni Sultan Süleyman da Avrupa hükümdarlarına üstünlüğünü göstermek için Batılılar gibi bir imparatorluk tacı takacaktır.

Kanuni Sultan Süleyman fetihleri ve yaşantısıyla Avrupa'yı öylesine etkilemiştir ki çok sayıda edebi esere, bale ve operaya esin kaynağı olmuştur. Padişahın bizzat kendisi, eşi Hürrem Sultan, sadrazamı İbrahim Paşa ve şehzadesi Mustafa çeşitli eserlere konu olmuştur. Fransız yazar Gabriel Bounin kaleme aldığı La Sultana adlı trajedisinde, şehzade Mustafa'nın öldürülmesini işlemiştir. Ünlü İspanyol yazar Cervantes'in de Türkleri konu alan eserleri (La Gran Sultana, El Trato de Constontinopli) vardır. Bütün bu örnekler Osmanlı saray yaşamının Batı'da ilgi odağı haline geldiğinin bir göstergesidir.

16.yüzyıldan sonra Avrupa'yla diplomatik ilişkilerin artması, kültürel etkileşimi hızlandırmıştır. Bunun sonucunda 17.yüzyılda Avrupada daha gerçekçi bir Türk imajı oluşmuştur. Bunda Osmanlı Devletine gelen elçilik heyetine eşlik eden ressamların yaptığı resimlerin etkisi vardır. Resmi törenler, padişah ve ailesi, Osmanlı kıyafetleri ve günlük yaşam sıklıkla resmedilmiştir. İngiliz Büyükelçisi Sir Paul Rycaut, İstanbul'da kaldığı 1661-1668 yılları arasındaki gözlemlerini kaleme aldığı eserini 1668'de Londra'da yayımlamıştır. Bir çok dilde basılan bu eserde Rycaut, Osmanlı devlet örgütü ve günlük yaşamıyla ilgili bilgiler vermiş, Osmanlı kıyafetlerinin çizimlerini yapmış ve dönemin padişahı IV. Mehmet'in portresini de eserine eklemiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devletinden Avrupa'ya giden elçilerin de kültürel etkileşimde payı vardır. Osmanlı elçilik heyetlerinin Avrupa da özel bir ilgi ve merak uyandırdığı bilinmektedir. Özellikle Osmanlı kıyafetleri ilginin odak noktasıydı. Nitekim 1610 yılında Fransa'da sahnelenen bir bale gösterisinde müzisyenler Türk giysileri ile sahne aldılar. Ayrıca saraydaki maskeli balolarda da Türk giysilerini giyme modası başladı. Ünlü yazar Moliere de eserinde Türk törenine yer verdi. Bütün bu örnekler, Avrupalıların Osmanlı kültürüne olan ilgisini gösteriyordu.

17.yüzyıla gelindiğinde Osmanlılar da Avrupa'yı daha yakından tanıma çabası içine girdiler. Evliya Çelebi'nin yazdığı seyahatname, bu yüzyılda bir Türk'ün Avrupa'yı nasıl gördüğünü gösteren güzel ve renkli bir eserdir. Avrupa kültürüne ve bilimine duyulan ilginin artmasıyla 17.yüzyılda çok sayıda eser Türkçeye çevrildi. Aynı yüzyılda Avrupa'da Türklerle ilgili eserler de yaygınlaştı. 17.yüzyıl Avrupa resimlerinde de Türk motifleri kullanılmaya devam edildi. Ünlü Flaman ressam Peter Paul Rubens, Türk kıyafet çizimleri yaptı. 17.yüzyıl Hollanda resmine Türk motifleriyle girmeye başladı. Bunda 1612'de Hollandalılara ticaret hakkının tanınmasıyla hızlanan diplomatik ve kültürel ilişkilerin de etkisi vardır. Bunun sonucunda Osmanlı seramik ve halılarının Hollanda'ya girmesiyle, Hollanda'daki atölyelerde Osmanlı motifli çiniler ve seramikler üretilmeye başlandı. Ayrıca 16.yüzyılda elçi Busbecq'in Viyana'ya götürdüğü soğanlardan üretilen lalelerin yaygınlaşmasıyla, lale üzerine kitaplar yazılmaya başlanmış, lale günlük yaşama girmiş ve en çok kullanılan bezeme motifi olmuştur. Bu arada Osmanlı kıyafetli modeller resimlere konu olmuştur. Ünlü Hollandalı ressam Rembrandt'ın Tevrat konulu resimlerinde peygambere Osmanlı kıyafeti giydirmesi ise dikkat çekicidir.

II. Viyana bozgunundan sonra Osmanlı Devleti, Avrupa ülkelerine gönderdiği elçileri aracılığıyla bilim, teknik ve kültürüyle ilgili daha kapsamlı bilgi edinme yoluna gitmiştir. 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa'ya giden Osmanlı elçilerinin yazdıkları sefaretnameler bu amaca hizmet etmiştir. 1721 yılında Paris'e elçi olarak giden Mehmet Çelebi, Sefaretnamesinde Fransa sarayındaki bahçeleri, örf ve adetleri anlatmış; teknik bilgiler de vermiştir. Ayrıca Fransa'da opera ve konserlere de giden Mehmet Çelebi'nin ardından 1742'de Paris'e elçi olarak giden oğlu Said Efendi'nin ziyaretleri, götürdükleri hediyeler ve kıyafetleri büyük ilgi uyandırmıştır. Bu elçilik

ziyaretleri sonunda Fransa'da edebiyat, resim, sahne dekorasyonunda Türk temaları yaygınlaşmış; özellikle fantastik dekorlar içinde Türk karakterlerine yer veren bale ve operalar birbirini izlemiştir. Bu dönemde Türk kıyafetleriyle portre yaptırmak moda olmuştur. Türk motifleri mobilyalar ve porselenlerde kullanılarak evlerin içine kadar girmiştir. Türk temalarını işleyen eserler arasında Türkleri yücelten eserler de dikkat çekmektedir. 1735'te sahnelenen Rameau'nun operasının ilk perdesi Gönlü Yüce Türk (Le Turc Genereux) adını taşırken Carolet'in balesindeki bir perde de İyi Türk (Le Bon Turc) adını taşıyordu. Yüzyılın sonlarında Türk ezgileri Mozart, Haydn ve Beethoven gibi ünlü besteciler tarafından kullanılacaktır. Beethoven'in ünlü 9.senfonisinin sonundaki mehter ezgileri bu etkileşimin güzel bir örneğidir.

Özet

AMAÇ 1 *Yeniçağ'da Batı Avrupa'da yaşanan ekonomik ve sosyal değişimler ve bu değişimlere yol açan temel nedenleri açıklamak.*

Yeniçağ'da Batı Avrupa'da yaşanan dönüşümün temelinde ekonomik değişim yatmaktadır. Ortaçağ'ın Çağın kendi içine kapalı, tüketime yönelik ekonomik yapısı, Haçlı Seferleri ile başlayan ve sonrasında hızlanan ticaret sayesinde değişti. Ticaret, ekonomik yapıda dışa açık sosyal bir üretimi başlattı. Ticaretle elde edilen sermaye ise imalathanelerin örgütlenmesinde kullanıldı. Böylece kapitalist sistemin ortaya çıkışını sağlayan gerekli altyapı hazırlanmış oldu. Ekonomik yapıdaki bu değişim, sosyal yapıdaki değişimi de beraberinde getirdi. Bu sistemde üretici güçler üretim araçlarından ayrıldılar ve girişimci sınıfın örgütlediği imalathanelerde ücretli olarak çalışmaya başladılar.Böylece işçi sınıfı ortaya çıkmaya başladı. Burjuvazi ise bu dönemde yükselen sınıfı temsil etti.

AMAÇ 2 *Yeniçağ'da Batı Avrupa'da yaşanan düşünsel değişim ve yeni düşünsel yapıyı şekillendiren gelişmeleri değerlendirmek.*

Yeniçağ'da Avrupa, hümanizm, Rönesans, reform ve Aydınlanma Dönemi'ni yaşamıştır. Düşünsel yapıda yaşanan bu değişimin temelinde ekonomik ve sosyal yapıda meydana gelen dönüşüm yatmaktadır. Altyapıda meydana gelen bu dönüşüm, üstyapıyı etkilemiş ve düşünsel yapıda da değişimi başlatmıştır.Döneme damgasını vuran egemen sınıfın amacı, kendi dünya görüşüne uygun bir üstyapının şekillenmesiydi. Böylece düşünsel yapı, değişen ekonomik ve sosyal yapının ihtiyaçlarına cevap verebilecekti. Bu aslında egemen sınıfın gücünü meşrulaştıracak ve sürekliliğini sağlamış olacaktı.

AMAÇ 3 *Hümanizm ve hümanizm akımının özelliklerini kavramak.*

Hümanizm, insanı ön plana çıkaran, Ortaçağ boyunca insanı sınırlayan engelleri ortadan kaldırmayı amaçlayan bir düşünce akımıdır."İnsancılık" anlamına gelen hümanizm akımı ile insan merkezli bir düşünce sistemi gelişmeye başlar. Hümanizm akımı ile insanın dünyadaki ve evrendeki yeri yeniden araştırılır. Böylece sorgulayan, araştıran, bağımsız ve özgür insan tipi ortaya çıkar. Aynı zamanda , insanın tek başına bir değer taşıdığını savunan bu düşünce akımı, hümanist bireyciliğin gelişmesine yol açar.

AMAÇ 4 *Rönesans ve reform nedir, bu döneme damgasını vuran düşünürler kimlerdir sorularını açıklamak.*

Rönesans, 15 ve 16. yüzyılda Avrupa'da edebiyat ve güzel sanatlar alanındaki yeniliklerin ve sanat anlayışının tümünü ifade eder. Rönesans'ın, yeniden doğuş olarak ifade edilmesi, antik dönem sanat ve kültürünün örnek alınmasından kaynaklanmaktadır. Antik Dönemi'n örnek alınmasının nedeni ise dünyasal ve canlı olması ve bu dönemin ihtiyaçlarına cevap vermesidir. Döneme damgasını vuran klasik dönem sanatçıları içinde ilk sırada Leanardo da Vinci, Michealangelo ve Rafaello gelmektedir. Düşünürler arasında ise Machiavelli, Bodin ve Hobbes'u sayabiliriz.Bu düşünürlerin düşüncelerini, yaşadıkları ülkelerin içinde bulunduğu koşullar belirlemiştir.Birleştikleri nokta, mutlak monarşik bir yönetimin sorunları çözeceği, kargaşa ve iç savaşlara son vereceği öngörüsüdür.

Reform, Katolik Kilisesini hedef alan, dinsel olduğu kadar ideolojik ve sosyal boyutu da olan bir eylemdir.Amaç Katolik ideolojiyi yıkarak kapitalist düzenin devamlılığını sağlayacak olan yeni bir ideoloji yaratmaktı. Burjuvazi, ekonomik gelişiminin önünde engel olarak gördüğü Katolik Kilisesine karşı kendi kilisesini örgütledi. Böylece Protestan Kilisesi ve Hristiyanlığın önemli mezheplerinden biri ortaya çıkmış oldu. Döneme damgasını vuran en ünlü reformcu düşünürler arasında Luther, Calvin ve Münzer'i sayabiliriz.

AMAÇ 5 *Aydınlanma Çağı'nın temel özelliklerini ve Aydınlanma Felsefesi'nin ilkelerini değerlendirmek.*

Aydınlanma Çağı'nın en temel özelliği bu dönemin akıl çağı olmasıdır. Peşin yargılara karşı çıkılan bu dönemde, bireyin özgürlüğü düşüncesi ön plana çıkarılmıştır. İnsanın mutlu olmasını sağlayacak bir yönetim biçiminin oluşturulması hedeflenmiştir. Aynı zamanda insanlar arasında eşitliğin sağlanması amaçlanmıştır. Bu, kan

soyluluğuna dayalı ayrıcalıkların ortadan kaldırılması anlamına geliyordu. En önemlisi de siyasal erkin kaynağının değişmiş olmasıdır. Bu güç, Tanrısal olmaktan çıkarılıyor, halka indiriliyordu. Böylece yeni bir dünya görüşü gelişmeye başladı. Hümanist felsefe, Rönesans ve Reform hareketi ile bağlantılı olarak gelişen bu yeni dünya görüşü, Avrupa tarihinde bir dönüm noktası olan Fransız İhtilali'nin düşünsel yönünü oluşturacaktır. Aydınlanma Felsefesinin temeli akılcılığa dayalıdır. Akıl herşeyin rehberi kabul edilecek; din, ahlak ve siyaset laikleştirilmeye çalışılacaktır. Amaç insanların mutluluğunu sağlamaktır. Bunun için de insanların eşit ve özgür olduğu düşüncesi öne çıkarılacaktır. Kendine güvenen, akılcı ve özgür insan tipi Aydınlanma Dönemi'ne damgasını vuracaktır. Ayrıca bu dönem, doğa bilimleri, hukuk ve felsefe alanında önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Bütün bu gelişmeler Aydınlanma Felsefesinin temel özelliklerini oluşturacaktır.

AMAÇ 6 *Aydınlanma Çağı'na etki eden bazı düşünürleri ve savundukları fikirleri açıklamak.*

Döneme etki eden düşünürler arasında Locke, Montesquieu, Rousseau ve Voltaire'i sayabiliriz. Locke, liberal bireycilikten ve mutlak iktidarın sınırlandırılmasından yana görüşler ileri sürmüştür. Temel hak ve özgürlüklerin özellikle de mülkiyet hakkının güvence altına alınmasını istemiş; aksi hâlde insanlara baş kaldırma hakkını tanımıştır. Böylece burjuvazinin isteklerinin tercümanı olmuştur. Ayrıca yasaları yapan ve uygulayan güçlerin ayrı ellerde toplanması gerektiğini savunarak demokratikleşme yolunda önemli bir adım atmıştır. Montesquieu da iktidarın sınırlandırılmasına ilişkin görüşler ileri sürmüş, aristokratik liberalizmi savunmuştur. Onun demokrasiye en önemli katkısı, kuvvetler ayrılığına ilişkin görüşleridir. Ona göre kuvvet kuvveti durdurmalıdır. Özgürlüklerin sağlanmasının ön koşulu budur. Onun bu görüşü demokrasinin temeli olacaktır. Rousseau ise halkın iktidarını ve her alanda eşitliği yani mutlak demokrasiyi savunmaktadır. Onun amacı, eşitlikçi, demokratik bir toplum düzeni oluşturmaktır.

Döneme damgasını vuran düşünürlerden biri de Voltaire'dir. Düşünce ve ifade özgürlüğüne ilişkin görüşleriyle kendisinden sonraki dönemleri de etkileyen Voltaire, somut reform önerileriyle de dikkat çekmektedir. Özellikle düşünce özgürlüğünü sağlamak için verdiği mücadele nedeniyle 18.yüzyıl "Voltaire Çağı" olarak anılmaktadır.

AMAÇ 7 *Doğa yasası ve bunun ekonomiye yansımasını kavramak.*

Aydınlanma Çağı'nda, insanı ve evreni düzenleyen doğa yasalarını bulmaya yönelik araştırmalar yapılmış ve doğanın bir makine olduğu ve insanın da bu doğa yasalarına bağlı bulunduğu ileri sürülmüştür. Bu konuda Descartes'ın, doğanın evrensel matematik kanunlarına bağlı olduğu şeklindeki görüşleri Newton'un genel çekim yasası ile tüm evren tek bir çekim yasasının hâkim olduğu dev bir makine olarak görülmüştür. Newton'un doğa yasasına ilişkin bu düşüncelerinin ekonomik yaşama uygulanmasıyla, politik ekonomi bilimi gelişmeye başlamıştır. Ekonomik yaşamın da kendine özgü kuralları olduğu ve her türlü müdahaleden uzak olması gerektiği savunulmuştur.

AMAÇ 8 *Aydınlanma Çağı edebiyatını, müzik ve sanat anlayışını açıklamak.*

Aydınlanma Çağı'nda edebiyata, müzik ve sanata duyulan ilgi ekonomik gelişmişlikle ve matbaa yoluyla eserlerin geniş kitlelere ulaştırılmasıyla bağlantılıdır. Aydınlanma Çağı edebiyatta düz yazı çağı olarak anılmaktadır. Bu yüzyıl aynı zamanda müzik alanında pek çok eserin bestelendiği ve yeni türlerin görüldüğü bir müzik çağı olmuştur.

Aydınlanma Çağı, Batı uygarlık tarihinin en verimli dönemlerinden biri olmuştur. Bilimsel siyasal düşüncenin geliştiği bu dönem, aynı zamanda doğa bilimlerinde de bilimsel yöntemin esas alındığı bir dönemdir. Bilimsel alanda yaşanan bu atılımlar, sosyal, kültürel ve sanat alanında da kendini göstermiştir. Sosyal bilimlerin temeli bu dönemde atılmıştır. Edebiyat alanında rasyonalist roman, tiyatro eserleri verilmiş ve 18.yy. düz yazı çağı olmuştur. 17.yüzyıla damgasını vuran barok sanat ve müzik ise 18.yüzyıla yerini neoklasik tarza bırakmıştır.

AMAÇ 9 *Modern Avrupa'nın doğuşunda Osmanlı Devleti'nin rolünü ve Osmanlı kültürünün Avrupa'ya etkilerini tartışmak.*

Osmanlı Devleti İstanbul'un fethinin ardından içeride merkezi teşkilatını güçlendirirken dışarıda da Avrupa içlerine doğru ilerlemesini sürdürdü. Aynı coğrafyada birbirleriyle siyasi, ticari ve kültürel ilişki içinde bulunan Avrupalı Devletler Osmanlı Devletinin siyasi organizasyonundan etkilendiler. Yeniçağ Avrupasında devletlerin öncelikli hedefleri siyasal birliklerini sağlayarak merkezi krallıklarını kurmak ve monarşik bir siyasal rejimi yerleştirmekti. İşte bu noktada Osmanlı siyasal rejimi, Avrupalı Devletlere örneklik etti. Osmanlı yönetimine ilgi duyulmaya ve Osmanlı siyasal rejimi araştırılmaya başlandı. Osmanlı yönetim biçimi çeşitli eserlere konu oldu. 16. Yüzyılda gücünün zirvesinde olan Osmanlı Devletinin sahip olduğu otoritesi, yönetim biçimiyle ilişkilendirildi ve Avrupalı devletlere örnek oldu. Ayrıca Avrupalı devletlerin Papalık otoritesine karşı çıkarak ulusal devletlerini kurma sürecinde de Osmanlı Devleti'nin etkisi oldu.

Osmanlı Devleti'nin Klasik Dönem'de sahip olduğu siyasi otoritesinin ve aynı zamanda Avrupa siyasi dengesini belirleyen ve Avrupa siyasetine yön veren bir konumda bulunmasının doğal bir sonucu olarak Osmanlı kültürü Avrupa'da ilgi uyandırdı. Diplomatik ilişkiler sırasında gidip gelen elçilerin kılık-kıyafetleri, tavır ve davranışları Avrupalı halkların ilgisini çektiği kadar sanatçıların eserlerine de konu oldu. Yazılan edebi eserlerde, yapılan resimlerde, oynanan tiyatro oyunlarında Osmanlı kültürünün izleri açıkça görüldü. Yine ünlü bestecilerin eserlerinde Türk ezgilerine yer verildi. Bunun sonucunda Avrupa saraylarında Türk modası başladı. Osmanlı kumaşları, halıları, seramikleri, ebruları ve deri ciltleri Avrupa pazarlarında öylesine rağbet görüyordu ki Avrupa atölyelerinde Osmanlı motifli çiniler ve seramikler üretilmeye başlandı. Ayrıca dokuma, desen ve boyama tekniği açısından Osmanlıyı taklit eden bir tekstil sanayi oluştu. Bütün bunların yanı sıra Osmanlı ordularının Avrupa içlerine kadar ilerlemesi ve elde ettiği başarılar Avrupalıların Osmanlı ordusu ve savaş yöntemi üzerine araştırmalar yapmalarına neden oldu. Bu araştırmaların sonucunda Osmanlı hafif süvarilerini örnek alan Avrupa Devletleri, piyadelerini yeniden düzenleyerek zırh kullanımını en aza indirdiler. Ayrıca seferlerde Osmanlı askerlerini cesaretlendiren, manevi gücünü arttıran Osmanlı Mehterhanesi'nden etkilenerek kendi askeri bandolarını oluşturdular. Avrupa'nın sosyal yaşamında da Osmanlı kültürünün izlerini görmek mümkündür. Osmanlı toplumunda bir araya toplanma işleviyle öne çıkan ve sosyal iletişimi sağlayan kahvehaneler de Avrupalı devletlerce örnek alınarak Avrupa şehirlerinde kahvehaneler açıldı ve sosyal yaşamın vazgeçilmez bir kültür unsuru haline geldi.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi Magellan'ın gezisinin önemini ifade eder?
a. Yeni bir kıtanın keşfedilmesi
b. Batı Avrupa ile Hint Okyanusu arasında ilk kez doğrudan ilişki sağlanması
c. Amerika'daki eski uygarlıkların tarihe karışması
d. Afrika Kıtası'nı güneyden dolaşarak, Hindistan'a gidilen ilk gezi olması
e. Dünya çevresindeki ilk gezi olması.

2. Kapitalizmin doğuşuyla birlikte ortaya çıkan yönetim biçimi aşağıdakilerden hangisidir?
a. Aristokrasi
b. Mutlak Monarşi
c. Cumhuriyet
d. Demokrasi
e. Oligarşi

3. "Yasaların Ruhu" adlı eserinde iklimler, yönetim biçimleri ve kuvvetler ayrılığına ilişkin görüşlerini formülleştiren düşünür kimdir?
a. Hobbes
b. Bodin
c. Montesquieu
d. Locke
e. Rousseau

4. Çekim Yasası'nı bularak tüm evreni tek bir çekim yasasının hâkim olduğu dev bir makineye benzeten düşünür kimdir?
a. Diderot
b. Rousseau
c. Locke
d. Newton
e. Descartes

5. Liberal bireyciliğin babası kabul edilen ve 1690 yılında "Hükümet Üzerine İki Deneme" adlı eseri yazan düşünür kimdir?
a. Hobbes
b. Bodin
c. Locke
d. Montesquieu
e. Rousseau

6. Ekonomide, "bırakınız yapsınlar" ilkesini savunarak her türlü müdahaleye karşı çıkan düşünürler kimlerdir?
a. Rasyonalistler
b. Fizyokratlar
c. Pozitivistler
d. Kapitalistler
e. Sosyalistler

7. Düşünce ve ifade özgürlüğü için mücadele vererek Aydınlanma Çağı'na damgasını vuran düşünür kimdir?
a. Locke
b. Münzer
c. Montesquieu
d. Bodin
e. Voltaire

8. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'daki Ortodoks Kilisesinin haklarını tanımasının ve Ortodoksları himaye etmesinin sonuçları arasında yer almayan seçenek hangisidir?
a. Katolik Kilise ile birleşme ihtimali tamamen ortadan kaldırılmış oldu.
b. Ortodoks halklar Osmanlı yönetimini tercih ettiler.
c. Yeni mezheplerin kurulması engellendi.
d. Papalığın otoritesi sarsılmaya başladı.
e. Osmanlılar, Balkanlarda desteği aranan bir güç oldu.

9. Çağdaş Avrupa'nın doğuşunda Osmanlı Devleti'nin nasıl bir etkisi olmuştur?
a. Ulusal devletlerin ortaya çıkışını kolaylaştırmıştır.
b. Mezhep mücadelelerine neden olmuştur.
c. Avrupa devletlerine ticari ayrıcalıklar vermiştir.
d. Papalık otoritesinin artmasında etkili olmuştur.
e. Avrupa devletlerini birbirlerine karşı kullanmıştır.

10. Hangi ünlü besteci eserinde mehter ezgilerine yer vermiştir?
a. Mozart
b. Beethoven
c. Rossini
d. Haydn
e. Rameau

Okuma Parçası

Batıda Özgürlükleri Geliştiren Tarihsel Etmenler

Yeniçağ Avrupa'sındaki siyasal gelişmelerle ilgili olarak söylenebilecek bir şey de, Doğu'nun merkezi siyasal örgütlerine karşılık, Batı'nın dağınık feodal siyasal yapısının, uzun dönemde vatandaş hak ve özgürlüklerini geliştirip, kurumlaştırıp, güvenlik altına alan sonuçlar doğurmasıdır. İktidarın tekçi ve merkezi olmaktan çok çoğulcu dağılımı, özgürlüklerin gelişeceği koşulları yaratmıştır.

Önce feodal beyler, 1215 Magna Carta belgesinde ve onu izleyen öteki belgelerde görüldüğü gibi, krala karşı bazı haklar ve özgürlükler elde etmişlerdi. Aristokratların bu ayrıcalıklı hakları, sonra burjuvaları (Yakınçağda da işçileri) içerecek biçimde toplumsal savaşımlarla genişletildi. Öte yandan egemen aristokrat sınıfın iki kampı, laik aristokratlar ve dinsel aristokratlar arasındaki çekişmeler de siyasal iktidarın tek merkezde yoğunlaşıp, bireysel hakları ve özgürlükleri baskı altında tutucu bir duruma gelmesini önlemiştir. Bu iki kamp birbirlerine karşı bazı haklar elde edip bunları kurumlaştırırlarken, vatandaşlar, birinden silleyi yediğinde ötekine sığınabilmiş, o kamp da , kuşkusuz vatandaşları yanına çekip, öteki kampa, egemen sınıfın öteki kanadına karşı gücünü arttırabilmek için, vatandaşların o konudaki davasını benimseyip savunabilmiştir.

Feodal beylerle kralların, kilise ile devletin çatışmaları kadar, yerel kiliselerle papalığın, krallarla parlamentoların, parlamento içinde de aristokrat meclisleriyle burjuva meclislerinin çatışmaları ve birbirlerine karşı kopardıkları haklar, çatışmalar boyunca uzayan bir haklar ve özgürlükler listesi yaratmıştır. Batı demokrasilerindeki hakların ve özgürlüklerin köklülüğüne karşılık, Batı demokrasilerinin yöntemlerini benimseyen azgelişmiş ülkelerdeki hakların ve özgürlüklerin köksüzlüğü altında yatan nedenlerden biri de onların böyle bir tarihsel boyuttan yoksun olmalarıdır".

Kaynak: Şenel, A. (1996). Siyasal Düşünceler Tarihi, Ankara, s. 288

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. e	Yanıtınız yanlış ise "Avrupa'nın Sömürgecilik Faaliyetleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. b	Yanıtınız yanlış ise "Değişen Siyasal Yapı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. c	Yanıtınız yanlış ise "Aydınlanma Çağına Etki Eden Bazı Düşünürler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. d	Yanıtınız yanlış ise "Doğa Yasası ve Ekonomik Liberalizm" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. c	Yanıtınız yanlış ise "Aydınlanma Çağına Etki Eden Bazı Düşünürler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. b	Yanıtınız yanlış ise "Doğa Yasası ve Ekonomik Liberalizm" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7.e	Yanıtınız yanlış ise "Aydınlanma Çağına Etki Eden Bazı Düşünürler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. c	Yanıtınız yanlış ise "Yeniçağda Dini Hoşgörü Konusunda Osmanlı ve Avrupa" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. a	Yanıtınız yanlış ise "Osmanlı Devletinin Çağdaş Avrupa'nın Doğuşundaki Rolü ve Etkisi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. b.	Yanıtınız yanlış ise "Sanatta Osmanlı Avrupa Etkileşimi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Haçlı seferleri ile başlayan denizaşırı ticaret, Yeniçağ'da Batı Avrupa'da ekonomik ve sosyal yapıda bir dönüşüme yol açtı. Ticaretle birlikte kapalı ekonomik yapının yerini ticarete dayalı, dışa açık, sosyal bir üretim biçimi aldı. Ticaret sermayesinin oluşmasıyla, bu sermayeye sahip yükselen bir burjuva sınıfı döneme damgasını vurdu. Bu girişimci sınıf daha sonra imalathaneleri örgütleyerek, yeni bir sınıfın ortaya çıkışına önayak oldu. Haçlı Seferleri, ekonomik yapının değişiminde bir dönüm noktası oldu. Bu seferler düzenlenirken, egemen sınıfların mevcut ekonomik ve sosyal yapıyı devam ettirmeleri amaçlandıysa da uzun vadedeki sonuçları tam aksine düzenin değişmesine yol açtı. Bunun temel nedeni Haçlı Seferleri ile başlayan ticaret ve ticaretten elde edilen sermaye olmuştur. Böylece ekonomik yapıda dönüşüm gerçekleşmiştir. Feodal ekonomik yapı çözülürken, ticaretle elde edilen sermaye birikimi kapitalist sisteme geçişi sağlayacaktır.

Sıra Sizde 2

Yeniçağ ile birlikte Batı Avrupa'da başlayan ekonomik yapıdaki değişimin sürdürülebilmesi, değişen ekonomik yapının ihtiyaç duyduğu ham madde ve insan gücünün teminine bağlıydı. Bu ihtiyaç, Avrupa'nın dünyaya açılmasına ve yeni coğrafyalar keşfetmesine yol açtı. Bu durum aynı zamanda keşfedilen bu yerlerin sömürülmesiyle ve geniş sömürge imparatorluklarının kurulmasıyla sonuçlandı.

Sıra Sizde 3

15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı Avrupa'da öyle değişimler olmuştur ki bu dönemi Ortaçağ'dan ayırmak gerekmiştir. Dönemin karakteristik özellikleri bir önceki dönemden tamamen farklılaşmıştır. Ekonomik ve sosyal yapıda yaşanan dönüşümle başlayan değişimler, siyasal ve düşünsel yapıyı da etkilemiştir. Böylece yeni bir döneme geçilmiştir. Bu çağın başlangıcı olarak bir tarih belirlemek gerekirse; ister İstanbul'un Türkler tarafından fethedildiği 1453 yılı, ister Amerika kıtası'nın keşfedildiği 1492 yılı kabul edilsin, esas olan Batı Avrupa'da büyük bir değişimin yaşandığı ve bunun da 15.yüzyılın ikinci yarısından itibaren başladığı gerçeğidir.

Sıra Sizde 4

Siyasal yapıda mutlak monarşik yönetimlerin kurulmak istenmesinin temel nedeni burjuvazinin çıkarlarına uygun düşmesidir. Ekonomik gücü eline geçiren burjuvazinin ilk aşamada siyasal yapıya ilişkin görüşleri, çok başlı siyasal birimlerin ortadan kaldırılarak güçlü kralların desteklenmesi yönündedir. Amacı ülkenin her yerinde aynı alışveriş yasalarını geçerli kılarak güven içinde ekonomik ilişkilerini sürdürebilmektir.

Sıra Sizde 5

Hümanizm, "insancılık" anlamına gelen, bireyin tek başına değerli ve önemli olduğunu savunan bir düşünce akımıdır. Burada önemli olan bireyin Ortaçağ boyunca kendisini bağlayan zincirleri kırmaya başlamış olmasıdır. Her şeyi sorgulayan birey, kendisini ve evrendeki yerini de sorgulamaya başlamış ve böylece insan merkezli bir düşünce sistemi gelişmeye başlamıştır. Öte yandan burjuvazi, bireyciliği ön plana çıkararak hümanizmi kendi çıkarlarına uydurmuştur. Hümanizm akımı ile insanın önemli olduğu vurgulanıyordu ama bu düşünce, sosyal yapı içindeki bütün sınıfları kapsamadı. Burjuvazi bireyciliği ön plana çıktı. Bir yandan insanın değerli olduğundan söz edilirken bir yandan köle ticareti yapılıyordu. Aşağı halk tabakalarının durumları gittikçe kötüleşiyordu. Bu durum hümanizmin çelişkisini ortaya çıkardı; idealize edilen ile gerçekler birbirinden farklıydı.

Sıra Sizde 6

Rönesans'la birlikte sanatçı yaptığı eseri imzalayarak kendi kimliğini ortaya koymaya başlamıştır. İnsan merkezli düşünüşün bir ürünü olarak portre sanatı gelişmiştir. Perspektif kullanılmaya başlanmış, peyzaj başlı başına önem kazanmıştır. Figürler gerçek doğanın içinde resmedilmişlerdir. Jest ve mimikler ile hareket kazandırılan figürlerin duygularına da resim ve heykellerde yer verilmiş, anatomi bilgisinden de yararlanılmıştır. Sanat uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Ayrıca insanın zayıflığını temsil eden Ortaçağ heykellerinin aksine bu dönemde güçlü, kahraman insanı temsil eden heykeller yapılmaya başlanmıştır. Sanat ve bilim birbirinden ayrışmamıştır.

Sıra Sizde 7

Reformun hümanist fikirlerle yakından ilişkisi vardır. Hümanizm akımı ve matbaa yoluyla düşüncelerin geniş kitlelere iletilmesi, kutsal kitap çevirilerinin yapılarak halka ulaştırılması reformu hızlandırıcı bir etki yapmıştır. Hümanist fikirlerin halka indirgenmesi ve eyleme dönüşmesi reform hareketi ile olmuştur.

Sıra Sizde 8

Aydınlanma Felsefesi, Avrupa'da 17. yüzyıl ortalarından 19. yüzyılın ilk yarısına kadar süren Rönesans, Reform, Hümanizma akımlarıyla bağlantılı bir fikir hareketidir. İngiltere'de başlayarak Fransa'ya geçmiş ve Fransız İhtilali'nin düşünsel yönünü oluşturmuştur. Almanya'yı da etkileyen Aydınlanma Felsefesi her ülkede o ülkenin sosyo politik yapısına göre şekillenmiştir. Aydınlanma düşüncesinin temelini bireyin özgürlüğü düşüncesi oluşturmuştur. Aynı zamanda akılcılığı esas alan Aydınlanma Felsefesinin amacı peşin yargıları yıkmaktır. Dolayısıyla hedefi Katolikliğin getirdiği peşin yargılar ile siyasal peşin yargılardır. Bu peşin yargılara karşı çıkış "Rönesans" ve "Reform" hareketleriyle başlamış ve 18. yy. Aydınlanma Dönemi'nin hazırlayıcısı olmuştur. Bu yönüyle Aydınlanma Felsefesi, burjuvazinin yeni dünya görüşü olmuştur. Bu dönemde burjuvazi aklı esas alarak siyasi rejimi kendi çıkarlarına göre şekillendirme mücadelesi içine girmiştir. İnsanı mutlu edecek bir yönetim biçimi hedeflenmektedir. Öncelikle yapılması gereken, birtakım ayrıcalıklara son verilerek insanlar arasında eşitliğin sağlanmasıydı. Kan soyluluğuna dayalı birtakım ayrıcalıkların ortadan kaldırılması, mutlak monarşik yöntemlerin sona ermesi anlamına geliyordu. En önemlisi de siyasal erkin kaynağı değişmiş; iktidarın kaynağı Tanrı'dan, halka inmiştir. Böylece zaten ekonomik güce sahip bulunan burjuvazi, siyasi yapıda da hak arayışları içine girebilecektir. Bu akılcı dünya görüşünü, özgürlük fikrini bir yandan eşitliği sağlamada bir yandan da ticaret hacmini daha da genişletmede kullanan burjuvazi gücüne güç kattı. Aydınlanma Dönemi'nde ileri sürülen düşüncelerle burjuvazinin siyasal iktidarı meşrulaştırılmış oldu. Sonuçta Aydınlanma Felsefesi bir burjuva felsefesi oldu.

Sıra Sizde 9

Aydınlanma Çağı'na etki eden düşünürler arasında Locke, Montesquieu, Rousseau ve Voltaire'i sayabiliriz. Her biri ileri sürdükleri fikirleriyle demokratikleşme yolunda önemli kilometre taşlarından biri kabul edilmektedir. Geliştirdikleri kuramlarla hem kendi dönemlerini hem de sonraki çağları etkileyen görüşler ileri sürmüşlerdir. İktidarın sınırlandırılması, yönetimde halkın etkinliğinin artırılması, hukuksal eşitlik, özgürlük, düşünce ve ifade özgürlüğüne ilişkin görüşleriyle döneme damgasını vuran bu düşünürler demokrasinin temel ilkelerini savunmuşlardır.

Sıra Sizde 10

Aydınlanma Felsefesinin temel ilkeleri; bilim ve felsefe, akılcılık, laiklik, mutluluk, özgürlük, kendine güven ve hukuk olarak belirlenmektedir. Peşin yargılara karşı çıkılan bu dönemde, bireyin özgürlüğü düşüncesi ön plana çıkarılmıştır. İnsanın mutlu olmasını sağlayacak bir yönetim biçiminin oluşturulması hedeflenmiştir. Aynı zamanda insanlar arasında eşitliğin sağlanması amaçlanmıştır. Aydınlanma Felsefesinin temeli akılcılığa dayalıdır. Akıl her şeyin rehberi kabul edilecek; din, ahlak ve siyaset laikleştirilmeye çalışılacaktır. Amaç insanların mutluluğunu sağlamaktır. Bunun için de insanların eşit ve özgür olduğu düşüncesi öne çıkarılacaktır. Kendine güvenen, akılcı ve özgür insan tipi Aydınlanma Dönemi'ne damgasını vuracaktır. Ayrıca bu dönem, doğa bilimleri, hukuk ve felsefe alanında önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Bütün bu gelişmeler Aydınlanma Felsefesinin temel özelliklerini oluşturacaktır.

Sıra Sizde 11

Aydınlanma Çağı'nda, insanı ve evreni düzenleyen doğa yasalarını bulmaya yönelik araştırmalar yapılmış ve doğanın bir makine olduğu ve insanın da bu doğa yasalarına bağlı bulunduğu ileri sürülmüştür. Bu konuda Descartes'ın, doğanın evrensel matematik kanunlarına bağlı olduğu şeklindeki görüşleri, Newton'un genel çekim yasası ile tüm evren, tek bir çekim yasasının hâkim olduğu dev bir makine olarak görülmüştür. Birbirine yakın iki cismin ağırlıklarıyla doğru orantılı olarak birbirini çektiğini ileri süren Newton, böylece gezegenlerin Güneş etrafında sabit bir yörünge ile dönme nedenine de açıklık getirecektir. Bu gelişmelerin sonucunda, insanlığın evrene bakış açısı değişmiş; evrenin tam bir uyum ve düzen içinde olduğu ve bu düzenin doğa yasaları sayesinde mükemmel bir saat gibi işlediği düşüncesi hâkim olmuştur.

Sıra Sizde 12

Osmanlı Devleti, siyasi gücünü ve otoritesini Avrupalı devletler üzerinde etkin bir şekilde kullanmıştır. Müttefiki olan Avrupalı devletleri Papalık otoritesine karşı ve rakibi Habsburg hanedanına karşı himaye ederek, Avrupa siyasetinde kendi lehine bir denge sağlamıştır. Osmanlı Devleti, Habsburgların üstünlük mü-

cadelesine karşı desteğine ihtiyaç duyulan bir kurtarıcı olarak görülüyordu. Başta Fransa olmak üzere diğer Avrupalı devletlere tanınan ticari ayrıcalıkların temelinde de bu amaç öne çıkmaktadır. Yine İtalya kent devletleri arasında yapılan savaşlarda da yardımı aranan bir güç olmuştu. Bu rakip kent devletleri, birbirlerini Osmanlıyı yardıma çağırmakla tehdit ediyorlardı. Ayrıca Katolikliğe karşı Protestanlığın Avrupa'da yayılmasında Osmanlıların Protestanlara olan desteğinin de etkisi vardır. Özetle Osmanlı Devleti Klasik Dönemde Avrupa siyasi dengesini belirleyen en temel güç olmuş ve Avrupa siyasetinin merkezinde yer almıştır.

Sıra Sizde 13

Osmanlılar, toprakları üzerinde yaşayan gayrimüslimlerin her türlü hakkını devlet güvencesi altına alırken; aynı dönemde Batı Avrupa'daki Katolik devletler, Katolik olmayanlara yaşam hakkı dahi tanımıyorlardı. Osmanlı yönetiminde gayrimüslimlerin can ve malları devletin koruması altına alınırken inanç ve ibadet özgürlüğü de teminat altına alınıyordu. Gelenek ve adetlerini yaşamalarına izin veriliyor; kendi inançları doğrultusunda kendi hukuk kurallarına tabi olmalarına imkan tanınıyordu. Buna karşılık Avrupa'da Hristiyanların kendi aralarında bile dini hoşgörü yaşanmıyordu. Bu hoşgörüsüzlüğün bir sonucu olarak ortaya çıkan mezhep savaşları Yeniçağ Avrupa'sına damgasını vurmuştur. Benzer şekilde Müslümanlara ve Yahudilere ise yaşam hakkı tanımayarak topraklarından sürmüşlerdir. Ayrıca Avrupalılar kendi toprakları dışındaki coğrafyalarda yaşayan toplumlara da dini hoşgörü göstermemişler; İnka ve Aztekleri zorla Katolik yapmaya çalışmışlar, kabul etmeyenleri ise öldürmüşlerdir. Nitekim Coğrafi keşiflerin bir amacı da Katolikliği yaymaktı. Kısaca Osmanlı Devletinde, bir devlet politikası olarak uygulanan dini hoşgörü sayesinde, farkı dinden insanlar bir arada uyum içinde yaşamışlardır. Buna karşılık aynı dönemde Batı Avrupa'da farklı dinden ve mezhepten insanların bir arada uyum içinde yaşadığına dair bir örneğe rastlayamıyoruz.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Aktürk, Ş. (2009-2010). "Osmanlı Devletinde Dini Çeşitlilik: "Farklı Olan Neydi", Doğu Batı, yıl:12, sayı:51, ss.133-158.

Akyürek, E. (1994). **Ortaçağdan Yeniçağa Felsefe ve Sanat,** İstanbul.

Amittay, J.B. (1983). **Siyasal Düşünceler Tarihi. Çağlar Boyunca Siyasal Düşüncenin Değişimi,** Ankara.

Aster, Ernest von (2004). **Fransız İhtilali'nin Siyasi ve Sosyal Fikirleri,** Ankara.

Aydın M.A. (1994). "Osmanlıda Hukuk", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi,** Ed: E.İhsanoğlu, C.I, İstanbul.

Baykal, B. S. (1961). **Yeni Zamanda Avrupa Tarihi,** Ankara.

Braude, B. (1982). "Foundation Myths of Millet System", **Chtistians and Jews in the Ottoman Empire,** C.I, Newyork.

Braudel, F. (1991). **Maddi Medeniyet ve Kapitalizm,** İstanbul.

Burckhardt, J. (1974, 1977). **İtalya'da Rönesans Kültürü I-II,** (çev. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara.

Burke, P. (2003). **Avrupa'da Rönesans,** (çev.Uygar Abacı, İstanbul.

Coşan, L. (2009). **Tanrım Bizi Türklerden Koru,** İstanbul.

Dobb.M-P.Sweezy-C.Hill-K.H.Takahashi-R.Hilton (2000). **Feodaliteden Kapitalizme Geçiş,** (çev. Çetin Yetkin), İstanbul.

Emecen, F. (2009). **Osmanlı Klasik Çağında Siyaset,** İstanbul.

Febvre, L. (1995). **Rönesans İnsanı,** Ankara.

Goldmann, L. (1999). **Aydınlanma Felsefesi,** (çev. Emre Arslan), İstanbul.

Göze, A. (1993). **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler,** İstanbul.

Hobson, J. (2010). **Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri,** İstanbul.

Hampson, N. (1991). **Aydınlanma Çağı,** İstanbul.

İhsanoğlu,E.(2004)."Osmanlı İmparatorluğunda Bilim", (ss.318-343) ve "Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim",(ss.344-385), **Osmanlı Uygarlığı,** C.I, Yay. Haz: Halil İnalcık, Günsel Renda, Ankara.

İhsanoğlu, E.(Yay.Haz.),(1992). **Osmanlılar ve Batı Teknolojisi, Yeni Araştırmalar, Yeni Görüşler,** İstanbul.

İnalcık, H. (2004). "Siyaset, Ticaret, Kültür Etkileşimi", **Osmanlı Uygarlığı,** C.2, (ss.1048-1089), Yay. Haz: Halil İnalcık, Günsel Renda, Ankara.

İnalcık, H. (2010). **Osmanlılar Fütuhat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler,** İstanbul.

Karpat, K. (Haz.), (2000). **Osmanlı ve Dünya: Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri,** İstanbul.

Küçükkalay, A.M. (2001). **Coğrafi Keşifler ve Ekonomiler. Avrupa ve Osmanlı Devleti,** Konya.

Machiavelli, N. (1984). **Hükümdar,** (çev. S. Bağdatlı), İstanbul.

Michelet, J. (1948). **Rönesans,** (çev. Kazım Berker), İstanbul.

Renda G. (2004). "Sanatta Etkileşim", **Osmanlı Uygarlığı,** C.2, (ss.1090-1121), Yay. Haz: Halil İnalcık, Günsel Renda, Ankara.

Sabine, G. (1969). **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Yeniçağ, C.II., (çev: Alp Öktem), Ankara.

Sarıca, M. (1987). **100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi,** İstanbul.

— (1980). **Siyasal Tarih**, İstanbul.

Şenel A. (1996). **Siyasal Düşünceler Tarihi, Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş,** Ankara.

Tanilli S. (1990). **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, XVI. ve XVII. Yüzyıllar, III,** İstanbul.

— (1994). **Voltaire ve Aydınlanma,** İstanbul.

— (2004). **Uygarlık Tarihi,** İstanbul.

Tunçay, M. (1969). **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi, Yeniçağ,** C.II, Ankara.

Uzunçarşılı, İ.H.(1983-1984). **Osmanlı Tarihi,** C.II, Ankara.

7

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Sanayi Devrimini doğuran etmenleri ve yeni bir dünyanın oluşumundaki rolünü değerlendirebilecek,
- Amerikan Devrimi'ni hazırlayan şartları ve sonuçlarını tartışabilecek,
- Fransız Devrimi'ni doğuran nedenleri, devrimin aşamalarını ve uygarlık tarihi açısından önemini açıklayabilecek,
- 1830 Devrimleri'ni hazırlayan şartları, 1830 Devrimleri ve hareketlerinin Avrupa ülkelerini nasıl etkilediğini kavrayabilecek,
- 1848 Devrimleri'ni doğuran şartları ve sonuçlarını tanımlayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Devrim
- Sanayi
- Liberalizm
- Burjuvazi
- Yurttaş
- Ulusçuluk (Milliyetçilik)

İçindekiler

Demokrasi Devrimleri ve Sanayi Devrimi

SANAYİ DEVRİMİ

Tüm dünyada 19. yüzyılın başlarına kadar ekonomik hayat, temelde tarımı, küçük el sanatlarını ve ticareti esas alan bir yapıdaydı. Ekonomik hayatı, temel üretim aracı toprak ve ona bağlı faaliyetler belirlemekteydi. 18. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkan yeni buluşlar, sanayinin bütün üretim süreçlerinde uygulandı. Buhar gücü ile çalışan makinalar sayesinde, üretilen mal ve ürünlerde, büyük üretim miktarlarına ulaşıldı. Sanayi Devrimi terimi, kol gücünün yerine buharla işleyen makineler vasıtasıyla, kısa zamanda büyük üretim kapasitelerine ulaşan, fabrikalaşmış bir ekonominin doğurduğu sanayi, ticaret ve toplum yaşamında oluşan köklü dönüşüm ve yeniden yapılanmayı ifade etmektedir.

Sanayi Devrimi, tarım ekonomisi ve onun üretim ilişkileri yerine, arka planında sermaye ve makinelerin yer aldığı yepyeni bir ekonomik yaşamın oluşumunu sağlamıştır. İlk olarak İngiltere'de ortaya çıktığı gözlemlenen Sanayi Devrimi, kısa denilebilecek bir zaman diliminde Batı-Avrupa ülkelerine de yayıldı. Sonuçları bakımından günümüze kadar uzanan süreç boyunca da, tüm dünyayı etkisi altına almayı başardı.

Dünyada İlk Kez Sanayi Devrimi'nin İngiltere'de Görülmesi ve Nedenleri

18. yüzyılın ortalarından itibaren İngiltere'de Sanayi Devrimi'nin doğuşunu sağlayan pek çok faktörün bir araya geldiği görülür. Kısaca bunları sıralarsak :

- İngiltere, bir ada devleti oluşu sebebiyle, demokrasi tarihi bakımından kıta Avrupa'sından farklı bir süreç yaşamıştır. 1215 Magna Charta ile başlayan ve Kral William'ın, 1689 *Haklar Bildirisi*'nin kabulüne uzanan tarihsel süreç boyunca, İngiliz Parlamentosu geniş haklara kavuşmuştur. Egemenliğin kaynağının ilahi olduğu anlayışı ilk olarak İngiltere'de ortadan kaldırılmıştır. Oluşumuna bağlı olarak İngiliz Parlamentosu, İngiltere'de her zaman kapitalist gelişimi ve serbest ticaretin gelişimini desteklemiştir.
- İspanya'nın denizlerdeki üstünlüğünü 16. yüzyılda ele geçiren İngiltere, Sanayi Devrimi'nin doğuşuna kadar, deniz ulaşımı ve deniz ticaretinde rakipsiz hale geldi. Denizlerdeki üstünlüğü sayesinde, Hindistan, Kanada, Güney Afrika, Batı Hint Adaları dışında pek çok küçük ülkeyi de içine alan büyük bir imparatorluk kurdu. İngiliz donanması ve güçlü ticaret filolarıyla, taşımacılık gelişmişti. Ticaret ve **sömürgecilik** yoluyla, İngiltere'de büyük servetlerin

Sömürgecilik; Bir ülkenin, bir başka devleti veya toplumu siyasal bakımdan egemenliği altına alarak, doğal kaynakları ve pazarları üzerinde kendi çıkarları doğrultusunda hakimiyet kurması.

(sermaye) birikimi sağlanmış ve biriken servetler, 18. yüzyıl İngiltere'sinde *Bankacılık ve Borsa* gibi büyük finans kurumlarını geliştirmişti. Ellerindeki büyük sermayeleri, yeni yatırım alanlarına yatırabilecek kapitalist bir sınıf ekonomik yaşama hakimdi.

- 16. yüzyıldan itibaren görülen Avrupa'daki nüfus artışına paralel bir şekilde İngiltere'de de nüfus hızla artmıştı. Hızlı nüfus artışı yanında, tarımdaki ilerlemelere bağlı olarak, köylerden kentlere göç olgusu da görüldü. Genel nüfus artışı ve köyden kente göç hareketleri, kentlerde sanayi için gereken işgücünü hazırladı.
- 18. yüzyıla gelindiğinde İngiltere'de Ortaçağ kurumları olan **Lonca** sistemine dayalı sanayi üretimi, yetersiz hale gelerek işlevini yitirmişti. Loncalara bağlı çalışan zanaatkarlar bağımsızlaştılar. Artık Loncaların getirdiği sınırlamalar olmaksızın, kendilerine iş siparişi yapan tüccarlar için çalışmaktaydılar. Zanaatkarlar ve işçiler giderek makinesiz, kol gücüne dayalı (manifaktur) üretim yapan imalathanelerde, tüccarlar için belirlediği bir mahalde (fabrika) bir araya gelerek, toplu halde çalışmaya başlamışlardı. Bu durum işbölümünü ve ihtisaslaşmayı da hızlandırmıştır.
- İngiltere'nin Sanayi Devrimi öncesinde, dünyanın en büyük sömürge imparatorluğu oluşu ona geniş hammadde ve pazar olanakları sağlamaktaydı. Genel nüfus artışının yarattığı talep patlaması yanında, gelişen orta sınıf ihtiyaçları çerçevesinde tüketim mallarına olan talep artışı gibi nedenler, üreticiler üzerinde talep baskısı yaratmakta ve üretimde gereken artışları sağlayacak, yeni arayışlara yöneltmekteydi.
- İngiltere, makineleşmiş bir sanayi kurabilmek için gerekli olan temel kaynaklar bakımından zengindi. Özellikle artan enerji ihtiyacını karşılamak için kömür ve sanayinin gelişebilmesi bakımından ise demir gibi zengin madenlere sahipti.

Lonca; Aynı meslek grubuna bağlı zanaatkarların oluşturduğu, rekabeti önleyici şekilde kaynakların, üretimin, fiyatların kendi içlerinde sıkı bir disiplinle kontrol edildiği ve piyasa üzerinde devlet kontrolünü sağlar nitelikteki, mesleki birlik.

İngiliz Sanayi Devriminin Ortaya Çıkışı

İngiltere'de Sanayi Devrimi, ilk önce dokuma ve demir sanayiinde görülmüştür. Tarihsel olarak, geniş otlaklarda hayvan yetiştiriciliği ve ona bağlı yün ile **plantasyonlardan** gelen pamuğa dayalı dokumacılık sektörü, İngiltere'de gelişkindi. Üretim birimleri bakımından İngiliz ekonomisi, bütün aile bireylerinin katıldığı ev içi sanayisine dayalıydı. 18. yüzyıl ortalarına kadar İngiltere'de, büyük sömürgelere sahip olunmasına ve ticaretin çok canlı olmasına rağmen, gerek iç pazar ve gerekse geniş sömürge pazarları için yeteri kadar üretim yapılamamaktaydı.

Plantasyon; Sınai mallarının üretiminde kullanılan tarım ürünlerinin (pamuk, çay, kahve vb.) geniş ölçekli olarak yetiştirildiği işletme.

19. yüzyılın başlarına kadar, gerekli üretim artışlarını sağlama konusunda, arayış çabasında olanların çoğu, makineler ve sanayi uygulamaları hakkındaki gerekli bilgilere sahip zanaatkarlardı. Bu yüzden üretim artışlarına yönelik ilk buluşlar da onlar tarafından gerçekleştirildi.

Dokuma Sanayisi açısından ilk önemli buluş, John Kay isminde bir dokumacı tarafından 1730'da *uçan mekik* adı verilen, yeni bir mekiğin bulunmasıydı. Yeni mekik, dokumacılar tarafından, kısa zamanda benimsenerek geniş bir kullanım alanı buldu. Bu sayede iplik oldukça hızlı dokunmaya başladı. Kumaşlar, eskiye oranla çok daha fazla miktarlarda dokunabilmekteydi. Bu durum hammadde yani iplik sıkıntısına yol açtı. Özellikle 1750'lerden itibaren, dış pazarlardan gelen talep baskısı iplik sıkıntısını daha da artırmıştı.

1764'de James Hargreaves isimli bir başka dokumacı ise, dokuma tezgahları için gereken ipliği hızla büküp, kumaş üretimine hızla hazırlayacak bir başka ma-

kinayı icat etti. Bu yeni makinada on altı pamuk ipliği aynı anda gerilebilmekteydi. 1784'e gelindiğinde ise iğ sayısının seksene çıktığı görülür. 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde bu sayı 120'ye ulaşmıştı. Bu makine (tezgah) sayesinde istenen miktarlarda iplik üretimine ulaşılabilmekteydi. Öte yandan 1769'da Richard Arkwright (1732-1792) tarafından icat edilen bir başka makine de, dokuma sanayinde devrimsel bir başka etki yarattı ve seri imalâta başlandı. Makine, enerji olarak suyun gücünü kullanmaktaydı.

Buna paralel olarak İngiltere'de ilk dokuma fabrikası 1771'de kuruldu. Dokuma tezgahları su dolaplarıyla çalıştığı için sadece ırmak boylarına kurulabilmekteydi. 1785 gelindiğinde ise, James Watt'ın yaptığı ve buhar gücüyle işleyen motoru, bir fabrikadaki bütün tezgahları çalıştırabilmekteydi. Artık ev içi sanayi ya da sadece ırmak boylarında çalışabilen tezgahlar yerine, kentlerde içinde büyük makinaların çalıştırılabileceği binalar, yani *fabrikalar* açılabilir ve büyük ölçekli üretim yapılabilirdi.

Çeyrek yüzyıl içinde İngiltere'de dokuma sanayisi, fabrikalaşma ile birlikte müthiş bir sıçrama gösterdi. İngiltere'nin ihracat hacmi 1780'lerde, Hargreaves Tezgahı'nın bulunmasından önceki, 1760'lardaki hacminin dört katına çıkmıştı. 1760'larda İngiltere'nin dışsatımında, yıllık 250.000 sterlinlik bir paya sahip olan dokuma sanayisi, 1780'lerde yıllık beş milyon sterlini aşan bir paya sahip oluyordu.

İngiltere'de görülen olağanüstü teknolojik sıçrama ve gelişmeler, özellikle dokumacılık alanında yoğunlaştı. J. Watt'ın 1769 da patentini aldığı buhar makinası sonrasında ise, teknolojik gelişmelerin yönü, fabrikaların daha çok üretim yapabilmesine olanak tanıyacak şekilde, makinaların geliştirilmesine yönelmiştir.

Resim 7.1

James Watt'ın Buhar Makinası

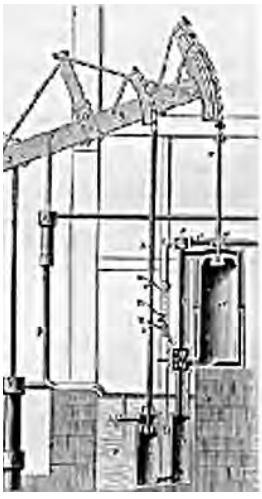

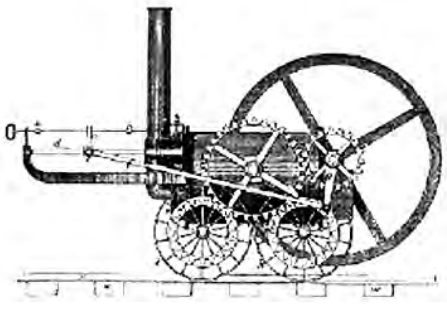

1804'de Richard Trevithick'in (1771-1833) yaptığı dünyadaki ilk lokomotif

18. yüzyılın son çeyreğinde üretim teknolojisi önemli ölçüde değişen bir diğer İngiliz sanayi kolu, demir sanayisiydi. Sınırlı bir kaynak olan odun kömürü yerine, 1709 da Abraham Darby kok kömürü kullanarak *demir* elde etmeği başarmıştı. Kömür, odun kömürüne göre yavaş yanan bir yakıt olup, yanması sırasında gereken hava basıncı için su gücünden faydalanılmaktaydı. 1775'de James Watt'ın buhar makinasını bulmasıyla beraber demir sanayisi, odun ve suya olan bağımlılığından kurtularak, kömür ve kaliteli demir cevherlerinin bulunduğu yerlere taşınabildi. Kaliteli demir üretimindeki iyileştirmelere paralel olarak demirden, 18. yüzyılın

son çeyreğinde köprü, bina gibi inşa işlerinde geniş ölçüde kullanılmağa başlanmıştır. 19. yüzyılın ortalarına doğru demiryolları, lokomotifler, gemiler, çeşitli makinalar, havagazı sistemleri gibi alanlarda demir, yoğun olarak kullanılacaktır.

James Watt'ın buhar makinası tıpkı dokuma sanayisinde olduğu gibi demir sanayisinin teknolojisinde de, devrimsel bir etki yaptı. Buhar gücünün bu iki sektörde ortaya çıkardığı şaşırtıcı sonuçlar dışında, ilk buluşların tetikleyici etkisiyle, 19. yüzyıl boyunca teknolojik gelişmeler hemen her alanda devam etti. Maden sanayisi, kimya sanayisi, dokuma sanayisi vb. bütün sanayi kollarında ve teknolojik gelişmelere bağlı alanlar olan tarım, ulaşım ve haberleşmede de ilerlemeler görülecektir. 1807'de Amerikalı Robert Fulton buhar makinasını gemilere uyguladı. 1825'de demir raylar üzerinde yürüyen ve buhar kuvvetiyle çalışan ilk lokomotif çalışmaya başladı. 1844'lerden itibaren Samuel Morse'nin telgrafı, 1876'dan itibaren Alexander Graham Bell'in telefonu Avrupa toplumlarını, sanayi öncesi dönemle kıyaslanmayacak şekilde, değiştirdi.

Sanayi Devrimini, teknolojik gelişme sürecinin karakteristiği bakımından ikiye ayırmak, sanırız açıklayıcı olacaktır. İlk evre, 1870'lere kadar uzanan süreçte Sanayi Devrimi, sistemli araştırmalar yerine becerikli teknisyenlerin tecrübelerine dayanan şekilde gelişmişti. İkinci evre ise, 19. yüzyılın son çeyreğinden başlayan ve neredeyse günümüze kadar uzanan bir süreç olup, teknolojik gelişme bakımından bireysel çabalar bir yandan devam etmekle beraber, giderek bilimsel kuramlarla ve teknolojik süreçlerle sıkı ilişkiler kuran, mühendis ve bilim adamlarının iyi donatılan laboratuvarlarda daha sistemli araştırmalar yürüttüğünü söyleyebiliriz.

Sanayinin ve ulaşımın makineleşmesinden ilk olarak faydalanan İngiltere olmuşsa da, Belçika, Fransa ve Birleşik Amerika da kısa zamanda bu yarışa katıldılar. 19. yüzyılın ortalarında Almanya sanayileşme yarışına girerken, onu İtalya, Avusturya ve İskandinav ülkeleri izledi. Böylece Batı Avrupa, dünyanın fabrikası haline geldi. 1870 yılı itibariyle İngiltere, Almanya, Belçika, Fransa, İtalya ve İsveç dünya imalat üretiminin % 61'ni, Amerika Birleşik Devletleri ise % 23'ünü gerçekleştiriyordu. Sanayileşen ülkeler, denizaşırı ülkelerden, bir yandan ticaret ve sömürgecilik yoluyla gıda maddeleri ve sanayileri için hammadde alırken, diğer yandan da imal edilmiş (mamül) maddeler ile hizmetleri sattılar. Bu ticari faaliyetler sonucunda Batı Avrupa, o zamana kadar hiç erişilmemiş bir refah düzeyine ulaştı. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarından itibaren teknoloji Uzakdoğu, Rusya gibi bölgelere de yayıldı. Bu bölgeler de sanayilerini makineleştirirlerken, gelişmiş tarım yöntemlerini de kullanmağa başladılar. Sanayileşmesini tamamlayan ülkelerde refah atmakla beraber, yeni toplumsal sınıflar da ortaya çıktı. Dünya, bir yandan sanayi toplumu olma özellikleri nedeniyle, sınıfsal çelişkiler yaşarken, bir yandan da sanayileşen ülkelerin birbirleriyle giriştikleri amansız bir rekabetin alanı oldu.

Ekonomik, Toplumsal ve Uluslararası İlişkiler Bakımından Sanayi Devrimi'nin Sonuçları

Sanayi Devrimi'nin, dünya üzerinde bugün sanayileşmiş olarak kabul edilen bütün ülkelerde ortaya çıkışı, birdenbire ve belli bir süreçte veya tek bir olayın sonunda gerçekleşmemiştir. Ancak ortaya çıktığı tüm ülkelerde hemen hemen benzer bazı özellikler gösteren, özel bir gelişme biçimi "Sanayi Devrimi" adıyla nitelendirilmektedir. Sanayileşen toplumların ekonomik ve sosyal yapılarında belirgin ve gözlemlenebilir ortak bazı sonuçlara bakarak, bir toplumun sanayileşmiş olup olmadığına karar verebilmekteyiz. Bu noktada sanayileşen ülkelerde tarihsel olarak görülen şu sonuçlara bakarsak, toplumsal ve ekonomik değişimi görebilmekteyiz.

Öte yandan uluslararası ilişkiler açısından da dünyayı derinden sarsan sonuçlara yol açmıştır. Bu sonuçlara kısaca bakarsak:

- Sanayileşen ülkelerde modern bilim ve tecrübi bilgiler, ekonomik pazarların ihtiyaçlarını giderme veya pazarları genişletme amaçlı olarak, üretim süreçlerinin bütün aşamalarında geniş çaplı ve sistematik olarak uygulandı.
- Ekonomik faaliyetler, küçük ölçekli üretim yapan aile içi veya yerel kullanımlardan ziyade, ülke düzeyinde ve uluslararası pazarlara yönelik olması ve giderek uzmanlaşmaya doğru gelişti.
- Üretim birimleri şahsi olmaktan çıkarak, ortaklık vb. yollarla büyük sermaye yatırımı gerektiren teşebbüslere ve fabrikalaşmaya yöneldi.
- Sermayeye dayalı üretim süreçleri yoğun ve yaygın kullanılmaya başladı.
- İşgücü, temel malların üretimi yerine mamül mallar ve hizmetlerin üretiminde yoğunlaştı.
- Tarım tekniklerindeki iyileştirmeler ve makineleşme sonucu, işsiz kalan veya topraksız nüfusun, kırsal alandan kentlere yöneldi ve kentlerin nüfusu yoğunlaştı. Kentlerin nüfus artışının bir diğer esas nedeni de, halk sağlığı alanında kent yönetimlerinin aldığı önlemler yanında, tıp bilimindeki gelişmelerle ölüm oranlarının düşmesidir. Avrupa kıtasında üretimden gelen maddi koşulların iyileşmesi de genel bir nüfus artışını doğurdu.
- Ortaya çıkan sermayeye dayalı üretim araçlarının sahipliğinin ya da bu araçlarla olan ilişkilerin belirlediği, yeni mesleki ve sosyal sınıflar olarak sanayiciler burjuvazi sınıfına, katıldı ve sanayi öncesinde de varolan işçiler, sanayileşmeye (fabrikalaşma) paralel olarak, önemli bir toplumsal sınıf olarak ortaya çıktı.
- 19. yüzyıl boyunca sanayileşen Avrupa devletleri arasında, yeni hammadde kaynakları ve pazar arayışı nedeniyle büyük bir rekabet doğdu. Avrupa Devletleri arasında ekonomik yarışın doğurduğu başlangıçta bölgesel nitelikteki rekabetler, sömürgecilik ve pazarları genişletme, var olan pazarını kaptırmama gibi nedenlerle, 19. yüzyılın sonuna doğru küresel düzeye ulaşırken, ortaya çıkan devletlerarası gerginlikler 20. yüzyıl başında I. Dünya Savaşı'nı ve sonrasında da II. Dünya Savaşı'nı doğurdu.

Sanayi Devrimi ilk olarak hangi ülkede gerçekleşmiştir ve onu oluşturan koşullar nelerdir ?

SIRA SİZDE 1

DEMOKRASİ TARİHİ BAKIMINDAN AMERİKAN DEVRİMİ

Amerika'da İngiliz Kolonilerinin Oluşumu ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı

Amerika Kıtası'nın keşfi sonrası Avrupalı sömürgeci ülkeler tarafından, Güney Amerika kıtası gibi Kuzey Amerika kıtası da, istila edildi. İspanya, Fransa ve İngiltere başta olmak üzere Kuzey Amerika'da da yeni koloniler oluşturuldu. İngiltere'nin ilk ticari kolonisi 1607'de Virginia'da kuruldu. İngiltere'den gelen göçmenler, bu yeni kıtaya yerleşmek suretiyle, Amerikan Bağımsızlık Savaşına kadar olan dönemde toplam 13 koloni kurmuştu. Zaman içerisinde bu koloniler, İngiltere Krallığı'na bağlı sömürgeler haline geldiler.

Kuzey Amerika'da oluşan bu 13 koloni halkı, diğer devletlerin kurduğu sömürge koloni halklarından önemli farklılıklar göstermekteydi. Diğer sömürgeci devletlerin kurdukları kolonilerden farklı olarak, İngiliz göçmenlerin yerleşerek oluş-

turdukları koloniler Avrupa tipi bir toplumun yeni bir coğrafya üzerinde farklı bir örgütlenmesiydi. Avrupa'dan gelen bu göçmenler, yeni ve verimli topraklara yerleşmek amacındaydılar. Yeni işler ve çalışma alanlarında yer alarak, zengin ve özgür yaşamak istiyorlardı. Yine bu kolonilerin halkı, İngiliz ve diğer Avrupa halkları gibi monarşik bir idareye yakın olmaktan daha çok, temelini eşitlik ve özgürlük kavramlarının oluşturduğu liberal düşüncelere sahipti. Yeni Dünya'ya gelen bu göçmenlerin büyük çoğunluğu aynı zamanda, 16. ve 17. yüzyıllarda İngiltere'de kilisede reform yapmağa çalışan, *Tanrı önünde eşitlik* ilkesine inanmaları nedeniyle, eşitliğe bağlı ve dini kuralların basitleştirilmesini isteyen, Prütan hareketinin takipçisiydiler. İngiltere'deki birtakım demokratik ilkeler ve uygulamalar, bu kolonilerin halkının yönetim tarzını oluşturmuştu. Amerika Kıtasının, kuzey bölgelerindeki bu serbestlik ortamı, özerk devletler kurma düşüncesini geliştirmiştir. *Prütan göçmenler* dışında, daha fazla dini özgürlük ve zenginlik arayan göçmen grupları da kolonilere yerleştiler. Yeni Dünya, farklı dinî inançları hiçbir baskıya maruz kalmadan, bir arada yaşatabilmekteydi. Tanrı önündeki eşitlik inancı nedeniyle, doğuştan özgür olduklarına inanan ve çoğunluğunu *Prütanların* oluşturduğu koloniler, eşitlikçi inançlarının etkisiyle, Kuzey Amerika'daki çoğunluğa dayalı ilk siyasal yönetimi kuracaklardır.

İngiltere'nin kendine bağlı kolonilerde, siyasi bakımından, müdahalesinin sınırlı oluşu da, Amerikan Devrimi'nin gerçekleşmesinde bir etmen olarak kaydedilmelidir. İngiltere'nin, kolonilerin yönetimi bakımından müdahalesi, kolonilerin başına birer vali ataması yapmakla sınırlıydı. Oysaki koloniler, İngiltere'ye bağlanmadan önce, kendi kendilerini yönetmek üzere demokratik temsil esasına bağlı, yasama organları kurmuşlardı. Öte yandan bu kolonilerin hepsinin birer anayasası niteliğinde, özgürlük belgeleri bulunmaktaydı. Koloniler daha ilk kuruluşlarında, özgürlüklerinin bir teminatı olarak, bunu yazılı bir belge haline getirmeğe çalışmışlardı.

Magna Carta Libertium; İngiltere'de 1215 yılında Kral John ve asiller arasında imzalanan, Kral'ın mutlak(sınırsız) yetkilerini sınırlandıran ve kanunun üstünlüğünü vurgulayan belge.

1215 tarihli **Magna Carta Libertium'**u tanıyan bu kolonilerin halkı, vergiler konusunda oldukça hassastı. İngiltere'ye bağlanmalarından sonra da, koloni halkının seçtiği yasama meclisleri ile kralın tayin ettiği valiler arasında, vergilerin toplanması ve harcanmasının kontrolü konularında zaman zaman mücadeleler olmuştu.

İngiliz kolonileri, yine bir vergi sorunundan doğan anlaşmazlık sonucu, İngiltere'ye karşı ayaklanarak bağımsızlıklarını kazanacaklardır. Olayların başlangıcını Fransa ve İngiltere'nin, Amerika kolonileri üzerinde denetim kurmak için giriştikleri mücadelede yatar. Bu mücadele, *7 Yıl Savaşları* (1756-1763) sonunda, Fransa'nın yenilgisiyle neticelendi. Yürütülen bu savaş, İngiliz mali sisteminde sıkıntı doğurmuştu. İngiliz hükümeti durmadan büyüyen imparatorluğunu ayakta tutmak için daha fazla paraya ihtiyaç duymaktaydı. İngiltere mali sıkıntıyı çözebilmek için, kolonilere yönelik olarak, yeni düzenlemelere gitti.

İngiliz Parlamentosu, koloniler için 1764'de *Şeker Kanunu* adını taşıyan bir kanun yayınladı. Kanuna göre, İngiliz yönetimi altında olmayan bölgelerden yapılacak, rom içkisinin ithali yasaklanmakta ve şeker pekmezi üzerinden küçük bir gümrük vergisi alındıktan başka, şaraplar, ipekliler, kahve vb. lüks mallara gümrük vergisi konmaktaydı. Bu olay, koloniler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Şeker Kanunu, tüccarlar, koloni meclisleri ve mitingler yoluyla da halk tarafından protesto edilmiştir. Samuel Adams gibi koloni avukatları bu durumu *temsil edilmeksizin vergilendirme* olarak tanımlamaktaydılar. Aynı yıl çıkarılan *Kağıt Para Kanunu* ile kolonilerin çıkartacağı kağıt paralar da geçersiz sayıldı. 1765'de çıkarı-

lan *Asker Konaklama Kanunu* da kolonilerin halkı tarafından yine hoşnutsuzlukla karşılandı. Bu kanuna göre koloniler, kendi bölgelerine yerleşen Britanya askerlerinin yiyecek ve barınmalarını sağlamakla yükümlü kılındılar.

Birbirinin peşi sıra çıkan bu kanunlara karşı, kolonilerde genel hoşnutsuzluk havası doğmakla beraber, asıl muhalefeti doğuran 1765 tarihli *Damga Pulu Kanunu* oldu. Bu kanunla resmi makamlardan verilecek belgelere, damga pulu yapıştırılması zorunluluğu getiriliyordu. 13 kolonide birden şiddetli protestolar oldu. Boston'da halk sokaklara dökülürken, Virginia Meclisi *temsil edilmeksizin vergilendirmenin* kolonilerin özgürlüğünü tehdit ettiğine dair pek çok karar almıştı. Massachusetts Meclisi, bütün Amerikan kolonilerini *Damga Pulu Kanunu*'nun kendilerine yönelttiği tehdidi görüşmek üzere, 1765 Ekim'inde New York'ta toplanacak bir kongreye temsilci göndermeye davet etti.

Dokuz koloniden gelen 27 delege ile toplanan kongre, Amerikan halkının insiyatifi ile toplanan, ilk koloniler arası kongreydi. Birçok tartışmalardan sonra New York Kongresi, *kolonilerde kendi meclisleri dışında hiç kimsenin vergi koyamayacağı* kararını aldı. Kolonilerle İngiltere arasında asıl tartışma konusu, *Temsil İlkesi*'nden doğmaktaydı. Kolonicilere göre, İngiliz Parlamentosu'nda seçilmiş üyeleriyle koloniler temsil edilmedikçe, kolonilerin halkının parlamentoda temsil edildikleri kabul edilemezdi.

İngiliz Parlamentosu, 1766'da *Damga Pulu Kanunu*'nu kaldırmak ve Şe*ker Kanunu*'nda iyileştirmelere gitmek zorunda kaldı. Ancak bu durum geçici bir barış olmaktan öteye gidemedi. 1767 yılında İngiltere Maliye Bakanı Charles Townshend yeni bir mali program tasarısı hazırladı. Bu tasarıda Amerikan ticaretinden daha fazla vergi alarak, İngiltere'deki vergi mükelleflerinin yükümlülüğünü hafifletmeyi düşünmüştü. Bu amaçla Amerika kıtasındaki gümrük kontrollerinin sıkılaştırılması, İngiltere'den kolonilere ihraç edilmekte olan kağıt, cam ürünleri, boya ve çay üzerine de ihraç vergileri konulmuştu. Böylece kolonilerde görev yapan İngiliz memurlarının masraflarının karşılanması amaçlanmıştı. Yine Townshend'in önerdiği başka bir kanun tasarısıyla da, kolonilerin üst mahkemelerine gerektiği zaman, istenilen yerde arama tarama yapma yetkisi verilmekteydi. Özellikle arama tarama sistemi, kolonilerde büyük hoşnutsuzluk yarattı. İthalat, tüccarlar tarafından boykot edildi. Getirilen gümrük uygulamalarına karşı, evlerde dokunan kumaşların kullanımı, içecek olarak çay yerine başka ürünlerin kullanımı, evleri olanların evlerini boyamayı ertelemeleri gibi yollarla cevap verildi. Tepkilerin önderliğini *Massachusetts Kolonisi* yürütmekteydi. Bu nedenle İngiltere, Mart 1769'da Massachusetts'i asi ilan etti. Bunun yanında çay dışında, diğer ürünler üzerindeki ithal vergilerini kaldırdı. Kolonilerde ithalata konan vergi nedeniyle, çayın fiyatı iki misline çıkmış, İngiltere'den ithal edilen çaya talep azalmıştı. Buna karşın İngiltere'de çay stokları artmıştı. Bu yüzden İngiliz hükümeti 1773'te çaydan aldığı ihracat vergisini düşürerek, kolonilere çay ihracatını arttırmak istedi.

1773'te Doğu Hindistan Şirketi, İngiliz Hükümeti'ne başvurarak, bütün kolonilere ihraç edilen çayların ihraç tekelini aldı. Şirket çaylarını, kolonilerde kendi memurları vasıtasıyla normal fiyatlardan çok daha ucuza satma yoluna gitti. Çay boykotundan itibaren kolonilerde kaçak çay ticareti yapan tüccarlara, büyük bir darbe indirilmişti. Bu tüccarlar da giderek kolonilerin bağımsızlığını isteyen vatansever gruba katıldılar. Şirketin İngiltere'den getirdiği çaylar, ya depolanmakta ya da İngiltere'ye geri gönderilmekteydi. Karşılıklı gerginlikler sonucu, Samuel Adams'ın liderliğindeki bir grup Amerikalı 16 Aralık 1773 gecesi Boston Limanı'nda demirlemiş bulunan, çay yüklü üç İngiliz gemisine zorla girerek, çayları denize dök-

tü. İngiltere bu hareketi cezalandırmak amacıyla 1774 Mart'ında *Boston Liman Kanunu*' nu yayımladı. Boston Limanı her türlü ticarete kapatıldı.

Parlamentonun bu sert kanunlarına karşı, koloniler arası haberleşme daha hareketlendi. Çeşitli toplantılar düzenlenirken, gazetelerde de çeşitli yazılar kaleme alınarak, İngiltere karşıtı hareket büyüdü. Virginia, bütün kolonileri Amerika'nın birleşik menfaatleri için bir kongreye davet etti. 5 Eylül 1774'te Philadelphia'da toplanan *Birinci Continental (kıtasal) Kongre* adını taşıyan kongreye, Georgia dışındaki koloniler delege gönderdi. 55 kişiden oluşan delegeler arasında George Washington, Benjamin Franklin ve John Adams gibi kişiler de bulunmaktaydılar. Kongre, Massachusetts'in Boston Liman Kanunu'na direnişini destekleyerek, bir yıl boyunca İngiltere ile ithalat ve ihracatı durdurma kararı aldı.

Amerikan Bağımsızlık Düşüncesinin Oluşumu ve Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nin Demokrasi Açısından Değeri

Philadelphia Kongresi üzerine İngiltere, kolonilerde askeri tedbirlere yöneldi. 18 Nisan 1775'te Boston'da İngiliz askerleriyle halk arasında ilk silahlı çatışmalar başladı. Çatışmalarla birlikte 10 Mayıs 1775'te yine Philadelphia'da *İkinci Continental Kongre* toplandı. Kongre *Amerikan Kıta Ordusu* adıyla, bir ordu kurulmasına ve ordunun komutanlığına da George Washington'un getirilmesine karar verdi. Bu askeri hazırlıklara rağmen, gerek Kongreye katılan koloni temsilcileri ve gerekse Amerikan halkının büyük çoğunluğu tarafından, İngiltere'den tamamen kopmak fikri tam olarak benimsenmemişti. Ancak çarpışmalar devam ettikçe ve Amerika'ya 1774'de gelen siyasal bir teorisyen olan Thomas Paine'nin 1775'de yayınladığı *Sağduyu* adını taşıyan 50 sayfalık broşürü, bütün kolonilerde dağıtılarak, bağımsızlık düşüncesini savunanlar güçlendi. Thomas Paine, soydan geçme krallık sistemini saçma olarak nitelerken, despotik bir yönetim altında yaşamanın alternatifinin, kendi-kendini yöneten bağımsız, özgür ve bolluk içinde yaşayan bir cumhuriyet olduğunu söylüyordu. İngilizlerle yürütülen silahlı savaş süreci de, giderek kolonilerde bağımsızlık fikrini iyice belirgin hale getirdi.

7 Haziran 1776'da Virginia, Kongre'ye bağımsızlık kararı alınmasını teklif etti. Kongre, bağımsızlık ilkesini kabul etti. Tasarının kabulü üzerine, alınan bağımsızlık kararının, nedenlerini açıklamakla görevli Thomas Jefferson başkanlığında bir heyet oluşturdu. T. Jefferson'un, Avrupalı filozofların öğretilerinden büyük oranda esinlenerek kaleme aldığı bildiri, 4 Temmuz 1776'da Kongre tarafından kabul edildi. *Bağımsızlık Bildirisi*, demokrasi tarihi açısından çok büyük bir öneme sahiptir. Çünkü bir siyaset belgesinde ilk kez, insanların doğuştan bazı haklara sahip oldukları vurgulanarak, özgür ve demokratik bir yönetimin temel ilkeleri ortaya konulmaktaydı. Bildirinin temel esasları şu şekilde tanımlanabilir:

- Tüm insanlar eşit yaratılmışlardır.
- İnsanların doğuştan sahip oldukları, vazgeçilemez ve devredilemez bazı hakları vardır. Bunlar yaşama, özgürlük ve mutluluğa erişme haklarıdır.
- Devletler bu hakları korumak adına insanlarca kurulmuştur. Yöneticiler, yönetme gücünü yönetilenlerin onayından alırlar.
- Eğer herhangi bir hükümet şekli, bu amaçlara aykırı hareket ederse, bu yönetimi düşürmek ya da değiştirmek, yeni bir yönetim kurmak halkın hakkıdır.

Bildirinin son kısmında ise despotizme karşı koloni halkının, *Amerika Birleşik Devletleri* adıyla bağımsız bir devlet kurmaya karar verdiği ifade edilmekteydi.

Amerikan Bağımsızlık Bildirisi, yukarda söylenen temel ilkeleriyle, dünyadaki diğer milletlere demokrasi yolunda örnek oluşturan bir ilk belge özelliğini taşımaktadır.

İngilizlerle askeri mücadele bir süre daha devam etmiş, Fransa'nın da yardımlarıyla, nihayet 19 Ekim 1781'de İngiliz Ordusu'nun Virginia'da teslim olmasıyla, İngiltere yenilgiyi kabul etmek zorunda kalmıştır. Görüşmeler sonucu, 3 Eylül 1783'te Paris'te imzalanan barışla İngiltere, zorunlu olarak Amerika Birleşik Devletleri'ni tanımıştır.

Amerikan Kolonilerini Bağımsızlık düşüncesine yönelten ve Amerikan Devrimi'nin doğmasında etkili olan siyasal anlayış nedir ?

SIRA SİZDE 2

FRANSIZ DEVRİMİ

Fransa'da 1789-1799 yıllarını kapsayan, burjuvazinin önderliğinde feodal yapılanmaya ve mutlak monarşiye son vererek, ülkenin siyasal ve toplumsal yapısının temellerini değiştiren ve ülkenin birliğini kuran, siyasal ve toplumsal değişim sürecine *Fransız Devrimi* denmektedir.

Fransız Devrimi, bir yandan burjuvazinin (bu sınıfın dünya görüşü) iktidara gelişine sahne olurken, bir yandan da zafer kazanan **Liberalizm** çerçevesinde, dünyada ulusçuluk ve ulus devlet düşüncesinin gelişmesine neden oldu. 1789 Fransız Devrimi, uygarlık ve dünya tarihi bakımından, kendisinden sonraki dönemin olaylarını öyle derinden etkilemiştir ki, onu ve evrensel etkilerini göz önüne almadan bugünün dünyasını anlamak mümkün değildir. Bu nedenledir ki, *Yeni Çağ*'ı kapatan ve *Yakın Çağ*'ı başlatan olay olarak kabul edilir.

Liberalizm; Temelinde özgürlük kavramının şekillendirdiği, düşünce özgürlüğü çerçevesinde, bireylerin ifade özgürlüğünü, sınırlamalar olmaksızın özel girişimciliğin ve serbest piyasa koşullarının ekonomik alanda geçerliliğini, sağlamayı amaçlar. Bu amaçların gerçekleşmesine yönelik olarak, toplumsal yaşama devlet vb. kurumların müdahalelerini en asgari seviyede tutmayı ve hukukun üstünlüğünü esas alan, bir toplum düzenini hedefleyen öğreti.

Fransız Devrimi'ni Doğuran Toplumsal, Düşünsel ve Ekonomik Etkenler

Fransa, yüzlerce yıldan beri krallar tarafından, mutlak monarşi anlayışıyla yönetilmekteydi. Mutlak monarşi anlayışı ise, *kralın egemenlik hakkını Tanrı'dan aldığı ve hiç bir güce karşı sorumlu olmaksızın, halkını yönetme hakkı olduğu* kabulüne dayanmaktaydı. Kralla, asiller ve din adamlarına dayanarak Fransa'yı yönetmekteydiler.

Fransız Devrimi öncesi, özellikle Fransız düşünürlerince Aydınlanma felsefesinin bir ürünü olarak aklın ışığında insanlar için en iyi yönetim biçiminin bulunabileceği inancı, mutlak monarşi anlayışını temelinden sarsmıştı. Öte yandan Fransa'nın mali durumu ve ekonomisinin içinde bulunduğu şartlar, Fransa'da bir devrimin gerçekleşmesi için gerekli alt yapıyı hazırlamıştı.

Toplumsal Etkenler

Fransa'da Devrim öncesi dönemde toplumsal yapının sınıf esası üzerine kurulduğu görülmektedir. Mevcut hukuk düzeni içinde Fransız toplumu, asiller, ruhban ve halk (Tiers-Etat) olmak üzere üç sınıfa ayrılmakta ve tüm bu sınıfların üzerinde de kral ve hanedan üyeleri gelmekteydi. Bu üç sınıf birbirlerinden, hukuki bakımdan sınıflarına tanınan ayrıcalıklara (imtiyaz) göre ayrılıyordu. Fransa'da 25 milyonluk nüfusun, 23 milyonunu halk sınıfı oluşturmaktaydı. Bu üç sınıftan, ayrıcalık bakımından, en geniş haklara sahip olan sınıf olan asillerin sayısı 350.000 kişiye yakın olup, nüfusun % 1,5 oluşturmaktaydı. Temel üretim aracı olan toprakların büyük bir kısmına sahip olan asiller, toprakları üzerinde çalıştırdıkları köylülere, sayısız feodal yükümlülükler yüklemişlerdi. Geniş topraklardan elde edilen gelirlerin büyük çoğunluğuna el koyan feodal beyler (Asiller), bir yandan krallığın bitmek-tükenmek bilmeyen istekleri ve ağır vergilerini de köylülere ödettirirlerdi. Buna kar-

şılık, asiller sınıfı hiç vergi ödemezdi. Sivil ve askeri yüksek dereceli görevler ise sadece asillere aitti.

Kiliseler vasıtasıyla ruhban sınıfı, ülkedeki toprakların dörtte birine sahipti. Ruhban sınıfı da geniş bir vergi muafiyetine sahipti. Elde edilen büyük gelirlere karşılık, hemen hemen hiç vergi ödememekteydiler. Söz konusu ayrıcalıklar ve gelirler daha çok üst düzey 5-6 bin civarındaki rahiplerce kullanılmaktaydı. Rütbece alt düzeydeki 60 bin rahip ise halkın geneli gibi rejimden memnun değildi.

Halk sınıfı ise nüfusun büyük çoğunluluğunu oluşturan köylüler dışında, bankacılar, tüccar, sanayiciler gibi büyük sermaye sahiplerinin oluşturduğu burjuvalar, doktor, avukat, küçük memurlar, aydınların oluşturduğu küçük burjuvalar ile sanatkarlar ve işçiler gibi çok çeşitli gruplardan oluşmaktaydı. Hukuki bakımından üçüncü sınıfı oluşturanların ortak özelliği, ayrıcalıksız olmalarıydı. Bütün vergileri bu sınıf ödemekteydi. Feodal üretim tarzına uygun olarak, eşitsizlik temelinde kurulan bu toplum yapısı doğal olarak, bünyesinde ayrıcalıksız sınıfın, ayrıcalıklara sahip sınıflara ve krallığa karşı, her zaman tepki duyulan bir ortamı hazırlamaktaydı.

Düşünsel Etkenler

18.yüzyıl Aydınlanma düşünürlerinin, Fransa'da devrimin düşünsel altyapısını hazırladıkları görülür. Liberal düşünürler, mutlakiyetçi yönetim yaklaşımına karşı yürütülen bu düşünsel mücadelede, Fransa'nın sınıflı yapısını, kurumlarını ve nihayet krallığını incelemişler ve İngiltere'yi örnek alarak kralın yetkilerinin sınırlandırılmasıyla, Fransız toplumuna dayanan ve özgür bir yönetimin kurulmasını istemişlerdi.

Montesquieu (1689-1755), *Kanunların Ruhu* isimli eserinde Fransa'da dinsel, siyasal ve sosyal kurumları incelemiş ve *mutlak monarşi* yerine *anayasalı bir monarşiyi* savunurken devlet iktidarını oluşturan *yasama, yürütme ve yargının* (kuvvetler ayrılığı esasını) birbirinden bağımsız olması gerektiğini savunmuştu. Böylece bu kuvvetlerin gerektiğinde birbirini dengelemesi, durdurması gerektiğini savunarak, Fransa'da mutlak monarşi rejimine karşı ilk darbeyi vurmuştu.

Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), *Toplum Sözleşmesi* isimli eserinde, insanların devleti kendi aralarında yaptıkları bir sözleşmeyle oluşturduklarını ve kendi özgür iradeleriyle kurduklarını belirtmekteydi. Böylece egemenliğin kaynağı ilahi olmaktan çıkmaktaydı. Kral'ın tanrısal egemenliği yerine, *halk egemenliği* düşüncesini getirerek, Fransa'da rejime yönelik ikinci büyük darbe vurulmaktaydı.

Diderot (1713-1784) ise ilk cildi 1751'de yayınlanan *Ansiklopedi* isimli eserini 1764'te tamamlamıştı. Avukat, hekim, profesör, rahip, akademisyen, sanayici, üretici pek çok kişinin yazımına katıldığı *Ansiklopedi*'de, esaret, adaletsizlik, vergi vb. dönemin kavramları açıklanırken, halkın eğitilmesi amaçlanmıştı.

Voltaire (1694-1778), kilisenin ve Katolikliğin bağnaz etkisine karşı savaş açmıştı. Bağnazlıktan arınmış bir din ile birlikte soylularla kilisenin imtiyazlarının kaldırılması talebi yanında, vicdan ve düşünce özgürlüğünü savunmaktaydı.

18. yüzyıl filozoflarının akıl önderliğinde, geleneklere dayalı mutlak monarşi rejimini sert bir eleştiriye tabi tutan düşünceleri, ekonomik bakımdan giderek zengin ve etkin bir sınıf olarak ortaya çıkan, burjuvazi ve halkın geniş bir kısmı tarafından benimsenmişti.

Devrime düşünsel bakımdan önemli bir etkisi bulunan diğer bir unsur da Amerikan Devrimi'dir. İngiltere ile yürütülen savaş sırasında, pek çok Fransız yurttaşı gönüllü olarak Amerikan devrimcilerinin yanında savaşa katılmış, Fransa Kralı XVI.

Louis tarafından 6000 kişilik bir Fransız birliği de Amerikalılara yardıma gönderilmişti. Fransızlar, Aydınlanma düşünürlerinin ileri sürdükleri düşüncelerin, Amerikan Bağımsızlık Bildirisi ile gerçekleşebildiğini, bir halkın özgürlükleri ve haklarını korumak için kendi kralına karşı gelerek despotizme karşı yapılan mücadeleyi kazandıklarını görmüşlerdi.

Ekonomik Etkenler

Devrim öncesi Fransa'da sosyal yapılanma ile Fransız ekonomisi artık uyum göstermemekteydi. Sanayi alanındaki teknik gelişmeler, Fransa'da üretim artışına neden olurken, tüccar ve sanayicilerin zenginleşmesini sağladı. Burjuvazi adını alan bu sınıf, Fransa'daki toplumsal ve ekonomik hayat içinde gücü ve etkisi artmakla beraber, siyasal bakımdan hiçbir söz hakkına sahip değildi. Ayrıca gelişen ekonomik yaşam içersinde, feodal ekonominin sınırlandırıcı etkileri de, burjuvazinin gelişimine engel olarak görülmekteydi. Örnek vermek gerekirse, Fransa'nın güneyinde yapılan şaraplar, şarabın yapımından önce ve sonra yerinde ödenen vergilere rağmen, ayrıca Paris'e getirilinceye kadar da 40 ayrı gümrükten geçmek zorundaydı. İç gümrükler yüzünden ticaret gelişememekteydi. Devletin, asillerin, piskoposların, manastırların kendi topraklarından geçiş karşılığında aldığı bu vergiler (iç gümrükler), Fransa'nın ekonomik birliğini de önlemekteydi. Öte yandan kentlerde meslek loncaları, krallık için önemli gelir kaynağı olup, oldukça sıkı kontrole tabi tutulmaktaydı. Bu yüzden feodal lonca sisteminin sıkı kontrolü altındaki, hammadde ve üretim aşamalarının her unsuru sınırlandırılmıştı. Loncalara dayalı üretim anlayışı, sanayi ve ticaretin serbestçe gelişimini engelleyici bir durumdaydı. Burjuvazinin ekonomik hayat içersindeki ağırlığına rağmen, siyasal düzlemde ise belirleyici olanlar, asiller ve ruhban sınıfıydı. Doğaldır ki burjuvazi, ekonomik gücüne paralel şekilde, siyasal hayatta da etkili olma fırsatı aramaktaydı. Öte yandan özellikle Fransa'da 1785-1789 yılları arasındaki genel fiyat artışlarının % 65'e ulaşması ve en fazla yükselişlerin ise gıda maddeleri üzerinde görülmesi, geniş halk kütlelerinde büyük bir huzursuzluk yaratmıştı.

Fransız maliyesinin 1756 yılına kadar oldukça dengeli bir yapısı vardı. Ancak İngiltere ile yapılan, 7 Yıl Savaşları'ndan sonra Fransa büyük ve kronik denilebilecek bütçe açıklarıyla karşılaşmaya başlamıştır. XV. Louis'in ölümünden sonra 1774 de Fransa Kralı olan XVI. Louis ile karısı Marie-Antoinnette, karşılaşılan bütçe açıklarının oluşumunda büyük pay sahibiydiler. 1779'da R. Jacques Turgot Maliye Bakanı olduğu zaman, Fransız maliyesi 22 milyon Frank açık vermişti. Turgot herkesi kapsayan bir vergi koymak ve sarayın masraflarını kısmak gibi bir takım önlemler almak istemişse de, kraliçe Marie-Antoinette'in girişimiyle görevden alınmıştı. Turgot'un sonrası yerine atanan Maliye Bakanı Necker döneminde ise devlet borcu 530 milyon Franka çıktı. İngilizlerle girişilen rekabet sebebiyle, 7 Yıl Savaşları'ndaki hezimetinin intikamını İngilizlerden almak isteyen Fransa, Amerikan bağımsızlık hareketine, maliyeti tahminen bir buçuk-iki milyar Frank arasında olan, askeri harcama ve mali yardımda bulunmuştu.

Necker'den sonra, Fransız Maliye bakanı olan Calonne döneminde devlet borcu 800 milyon franka çıkarken, 1789 yılı itibariyle devlet borçlarının miktarı, dört buçuk milyar Frangı bulmuştu. Elde bir devlet bütçesi olmadığı için iç borçlanma ile sağlanan gelirlerin nerelere harcandığı da belli değildi. Ancak borçlanılan bu paranın büyük bir kısmının, kral ve kraliçenin masrafları ile kalabalık saray memurları ve Versailles (Versay) Sarayı'nda yaşayan asiller grubuna harcandığı şüphesizdi.

Fransız Devrimi, Ortaya Çıkışı ve Gelişim Süreci

Derinleşen mali bunalımı çözebilmek amacıyla 1787'de başbakanlığa getirilen Brienne yeni vergi kanunları çıkarmak isteyince, adına parlamento denilen yerel meclislerin en güçlüsü olan Paris Parlamentosu'nun talebiyle kral, 1614 yılından beri toplanmayan sınıflar meclisi olan *Etats Généraux*'u (Eta jenero) zorunlu olarak toplantıya çağırdı. Fransa'nın tarihi bakımından önemli olan Etats Généraux, gerçekte temsili bir danışma meclisi niteliğindeydi. Şubat 1789'da yapılan seçimler sonucunda Etats Généraux'a seçilen üyeler, XVI. Louis'in davetiyle, 5 Mayıs 1789'da Versailles Sarayı'nda toplandılar.

Etats Généraux, 279 asil, 291 ruhban ve 584 halk sınıfının temsilcilerinden oluşmuştu. Kral, meclisi açış konuşmasında meclisin görevinin ülkenin içinde bulunduğu mali darlığa çözüm bulmak olduğunu söylemekteydi. Meclis çalışmalarına başlar başlamaz, alınacak kararlarda oylamanın nasıl yapılacağı konusunda anlaşmazlık doğdu. Halk sınıfının temsilcileri, ferdi oy esasının kabulünü isterken, asiller her sınıfın bir bütün olarak kabul edilmesini ve buna göre oylamaların yapılmasını istemekteydi. Böylece asiller ve ruhban sınıfının iki oyuna karşılık, halk sınıfının bir oyu olacaktı. Böylece halk sınıfı içersinde büyük ağırlığı olan burjuvazi daima azınlıkta olacaktı. Bu tartışmalar süresince kral, tavrını asiller yönünde belli etmekteydi. Tartışmaların uzayacağını düşünen halk temsilcileri, 17 Haziran 1789'da Fransa'nın %96'sını temsil ettiklerini belirterek, kendilerini *Ulusal Meclis* (Assemblée Nationale) ilan ettiler. Ulusal Meclis'in ilk kararı da Fransız ulusunun genel iradesini temsil etme hakkının bu meclise ait olduğu ve meclisin iradesi olmaksızın hiç kimsenin vergi koyamayacağına dairdi. 20 Haziran 1789'da meclis üyeleri çalışmak için toplantı salonuna gittiklerinde, salonun kral tarafından kapatıldığını gördüler. Bu engelleme girişime rağmen, meclis üyeleri çalışmalarına devam etti. 27 Haziran 1789'da kral, üç sınıfın üyelerinin oluşturduğu bu meclisi bir *Ulusal Meclis* olarak tanımak zorunda kaldı.

Gelişen olaylar nedeniyle kral, kendisini güvende hissetmemekteydi. Bu yüzden Paris'e yabancı uluslardan toplanan askerleri getirtmeye çalışıyordu. Bu olay kralın yetkilerinin sınırlandırılması düşüncesini mecliste doğurdu. Amaç krallığın ortadan kaldırılması değildi. Meclisin amacı kralın yetkilerini sınırlamak yanında, Fransız ulusunu oluşturan bireylerin özgürlükleri ve haklarını yazılı bir belgeye geçirerek güvenceye almaktı. Meclis artık vergi konusunu bir tarafa bırakarak, bir anayasa hazırlama çalışmasına girişti. 9 Temmuz 1789'da da ulusal meclis, kendisini *Kurucu Meclis* (Assemblée Constituante) olarak ilan etti.

Bu sırada gerek Paris kenti ve gerekse diğer kentler kaynaşma halindeydi. Kralın yabancı askerleri Paris'e sevk etme çabaları ve ulaşım konusunda yaşanan sıkıntıların doğurduğu ekmek kıtlığı gibi nedenler, Paris'te gergin bir ortam doğurmuştu. Meclisin dağıtılacağı söylentileri üzerine 13 Temmuz 1789'da halk tarafından Paris Belediyesi ele geçilerek, şehir yönetimi devrim yanlılarının eline geçti ve *Milli Muhafızlar* isminde bir ordu kuruldu. Milli Muhafızlar'ın komutanlığına, Amerikan Devrimi'ne de katılan, *Lafayette (Lafayet)* getirildi. Bu gergin ortamda Camille Desmoulin isimli genç bir gazetecinin verdiği söylev sırasında halk galeyana gelerek, âdeta *despotik* yönetimin bir simgesi olan *Bastille Hapishanesi*'ne 14 Temmuz 1789'da saldırdı. Bütün mahkumlar serbest bırakılırken, hapishane ateşe verildi. Paris dışındaki pek çok kentte halk, asillerin şatolarına hücum etmiş ve şehirlerin yönetimini ellerine geçirerek, *Komün* (Commune) isimli yeni yönetimler ve yerel kuvvetler kurdular. Giderek durumun daha da tehlikeli olmaya başladığı-

nı fark eden Kurucu Meclis, 4 Ağustos 1789 da asiller ve ruhban sınıflarının feodal hak ve imtiyazlarını kaldırdı. Böylece, eşitsizlik üzerine kurulu feodal sistem ve mutlakiyetçi yönetim anlayışı, Fransa'da yıkıldı. Artık eşitliğe dayanan yeni bir toplumsal yapının temelleri oluşturulabilecekti.

İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi (26 Ağustos 1789)

Kurucu Meclis, anayasa hazırlama çalışmalarına devam etmekteydi. Gelişen olayların etkisiyle, Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nden de esinlenerek, özellikle Lafayette'nin teklifi ve katkılarıyla, yurttaşların temel hak ve özgürlüklerini belirten *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi* adını taşıyan bir metnin, hazırlanmakta olan Fransız Anayasa'sının başına konması meclis tarafından kabul edildi. 17 ana maddeye dayanan bildirinin, temel ilkeleri şöyledir;

- İnsanlar özgür ve haklar bakımından birbirine eşit şekilde doğarlar ve öyle kalırlar.
- Bu haklar özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve zulme karşı direnme hakkıdır.
- Her türlü egemenlik, esas olarak, ulusundur
- Özgürlük, başkasına zarar vermeyen her şeyi yapabilme gücüdür.
- Kanun, sadece toplum için zararlı olan hareketleri yasaklayabilir, kanunun yasak etmediği hiçbir şeyin yapılması engellenemez ve kanunun emretmediği bir şeyi yapmağa kimse zorlanamaz.
- Kanun genel iradenin açıklanmasıdır. Kanunun yapılmasına her yurttaşın kendisinin veya temsilcilerinin katılması hakkıdır. Kanun önünde her yurttaş eşittir.
- Kanunun gösterdiği durumlar dışında hiç kimse suçlanamaz, tutuklanamaz ve gözaltına alınamaz.
- Kanunsuz suç olamaz.
- Kamu düzenini zedelemedikçe, hiç kimse siyasi ve dini inançlarından dolayı kınanamaz.
- Her yurttaş serbestçe düşünebilir, konuşabilir, yayın yapabilir.

Temelde burjuvazinin dünyaya bakışını yansıtmakla beraber, *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*'nin yayınlanması, uygarlık tarihi açısından bakıldığında bir dönüm noktası özelliği taşır. Gerçekte bu bildiri, dünyada insan hakları bakımından yayınlanan ilk belge olma özelliği göstermez. Bu tip bildiriler daha önce de, en son *Amerikan Bağımsızlık Bildirisi* olmak üzere, yayınlanmıştır. Ancak Fransız *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi* dünyadaki etkisi bakımından, diğerleriyle karşılaştırılamayacak kadar büyük etki yaratmıştır. Fransız devrimcileri de, Amerikan devlet kurucularının yaptığı gibi, insanların doğal ve başkasına devredilemez ve kutsal hakları olduğunu ilan etmişlerdi.

Ancak Fransız *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*'nin etkisi ve öneminin diğerlerinden çok daha büyük olmasının nedenlerine bakıldığında, ilk neden olarak bildirinin açık, berrak bir üslupla kaleme alınması yanında, getirdiği ilkelerin giderek, tüm dünyada evrensel değerler olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bildiri adından da anlaşılacağı üzere sadece Fransız halkına seslenmemektedir. Tüm insanlığı kapsayıcı ve bireylerin haklarını vurgulayan, onun özgürlüğünü esas alan bir anlayışı yansıtmaktaydı. Bildiri, yalnızca içinde yaşanılan çağı değil, bütün çağlar için geçerli olabilecek temel ilkeleri ve değerleri açıklamaktaydı. Bu evrensel nitelikteki ilke ve değerler ışığında tüm dünyada, demokratik rejimlerin kurulmasına yönelik bütün yaklaşımlar için, referans alınan bir başlangıç noktası oldu. Bu özelliğiyle tarihsel olarak günümüz dünyasına kadar uzanan yepyeni bir dönem

açmıştır. Uygarlık tarihi bakımından insan olgusunun değeri ve yeri, bu belge ile kayda alınmaktaydı. *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*, günümüze kadar uzanan tarihsel süreç boyunca, kendisinden sonra ortaya çıkan tüm özgürlük ve insan haklarına yönelik toplumsal hareketlerde ve benzer evrensel belgelerde adeta kurucu niteliğindeki etkisini açıkça göstermiştir.

Devrim sonrası Fransa kısa sürede özellikle sosyo-ekonomik bakımdan temel niteliklerinde kökten bir değişim süreci yaşadı. Bunu sağlayan en temel unsur, halkın içinden çıkardığı Meclis idi. Kurucu Meclis asillerin ayrıcalıklarını kaldırmak yanında, ruhban sınıfının da mallarına el koydu. Temelde iktidarını bu sınıflarla dayandırmış olan kral, bu sınıfların ortadan kaldırılması veya ekonomik bakımdan zayıflamasına yol açacak son gelişmelerden hoşnut değildi. *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*'ni kabul etmemişti. Devrim hareketini önlemek için askeri kuvvet toplamaya çalışıyordu. Bu gelişme üzerine ekonomik sıkıntılar içerinde bulunan halk, 5 Ekim1789'da, Paris'in dışındaki Versailles Sarayı'na yürüdü. Kral ve ailesi, ancak ulusal ordu kumandanı Lafeyette'nin girişimleriyle kurtulabildi. Kral ve ailesi Paris içersindeki Tuileries Sarayı'na nakledildi.

İlk Fransız Anayasası (1791)

Kurucu Meclis'in hazırladığı Anayasa, 14 Eylül 1791'de kral tarafından onaylandı. Anayasa, yasama yetkisini Ulusal Meclis'e veriyordu. Yürütmenin başı olan krala ise, sadece veto hakkı tanımaktaydı. Ancak bir kanun vetoya rağmen, meclis tarafından tekrar kabul edilirse, yürürlüğe girecekti. Egemenlik hakkının sahibi olan meclisi, kral dağıtamazdı. Kralın kanun bile önerme hakkı bulunmamaktaydı. Yürütme gücü, kralın meclis dışından atayacağı bakanlardan oluşmakta, yargı gücü ise doğrudan doğruya halk tarafından seçilen yargıçlar tarafından kullanılacaktı. Fransa'da artık yeni bir dönem, meşruti monarşi rejimi, yürürlüğe girmişti. Fransız Devrimi'nin ve yeni hazırlanan anayasası temel olarak, ulus egemenliği anlayışını esas almıştı. Kurucu Meclis'in, anayasayı hazırladıktan sonra, görevini tamamlamış olduğu kabul edildi. Bu yüzden yeni seçimlere gidilerek, 1 Ekim 1791'de 745 üyeye sahip yeni bir meclis açıldı.

Avrupa Devletleri ve Yeni Fransa'ya Karşı Tepkiler

Gelişen olaylar nedeniyle, Fransa'dan kaçmak zorunda kalan kral taraftarları, asiller ve ruhban sınıfı üyelerinin kışkırtmaları ve özellikle ilk Fransız Anayasası'nda yazılı olan *egemenlik millete aittir, bütün iktidarlar kaynağını milletten alır, Kanundan üstün otorite yoktur, kral ancak kanunla hükümdarlık yapar* anlayışı, Avrupalı devletlerce tehlikeli bir gelişme olarak görüldü. Özellikle Avusturya ve Prusya gibi, mutlak monarşinin hakim rejim kabul edildiği devletlerde gelişmeler rahatsızlık doğurmuştu. Fransa kralı ise, yapılan yeni düzenlemelere istemeden razı olmakta ve Paris'te Tuileries Sarayı'na getirildiğinden beri, kendisini adeta tutsak kabul etmekteydi. Nihayet Fransa kralı, Belçika sınırına yakın Mondmédy'de bulunan kral taraftarı kuzey ordusuna ulaşmak amacıyla, Paris'ten kaçtı. Ancak 22 Haziran 1791'de yakalanarak, Paris'e geri getirildi. Kralın kaçma girişimi karşısında Yasama Meclisi, kralı görevden aldı. Kral ve kraliçenin dışarıyla olan irtibatı, kontrol altına alındı. Bu olay, Avrupa'nın diğer mutlak hükümdarları üzerinde büyük bir etki yaptı. Kralın tahttan indirilmesini, ayaklanan milleti önünde bir kralın küçük düşürülmesi, olarak değerlendirmekteydiler.

Gelişen olaylar nedeniyle Avusturya ve Prusya İmparatorları bir araya gelerek, 27 Ağustos 1791'de, *Pillnitz Bildirisi*'ni yayınladılar. Bildiride, Fransa'daki olayların

bütün Avrupa hükümdarlarını ilgilendirdiğini, amaçlarının Kral XVI. Louis'e yeni bir hükümet kurma imkanı sağlamak olduğunu belirtmekteydiler. Bu amacı gerçekleştirmek için görüşmelere de katılan kralın kardeşi Comte d' Artois'in kumandanlığında bir *Göçmenler Ordusu* kurulmasını da karara bağladılar. Bu karar üzerine, Fransız Yasama Meclisi'nde yapılan görüşmeler sonucu, Avusturya'nın bu orduyu dağıtmasına dair bir ültimatom verilmesine karar verildi. 1 Mart 1792'de verilen ültimatoma, Avusturya yanıt dahi vermeyince Fransa 20 Nisan 1792'de Avusturya ve Bohemya'ya savaş ilan etti. Prusya da Avusturya'nın yanında savaşa katıldı. Bir yandan savaş sürerken, Yasama Meclisi de, 21 Eylül 1792'de, Cumhuriyeti ilan etti. Fransa'da böylece meşruti monarşi rejimi sona eriyordu.

Konvansiyon Meclisi

Konvansiyon (Convantion) Meclisi adını alan ilk Cumhuriyet Meclisi, halk tarafından seçilmiş 749 üyeden oluşmuştu. Bu meclisin yaptığı ilk iş, Avrupa halklarına yönelik olarak bir bildiri yayınlamak olmuştur. Bildiride Avrupa'ya Fransız Devrimi'nin ilkeleri tanıtılıyor ve Fransız Ordusu'na bu ilkeleri yayma görevi veriliyordu. Konvansiyon Meclisi, Kral XVI. Louis'i yargılayarak, ulusuna ve devletine karşı ihanet suçuyla idama mahkum etti. Kral 21 Ocak 1793'te giyotinle idam edildi. Bu olayla birlikte İngiltere, İspanya, Hollanda, Toskana, Venedik ve Papalık da Fransa'ya karşı yürütülen savaşa katıldılar. Fransa'nın karşısındaki devletlerden oluşan bu gruba, *I. Koalisyon* denir. Böylece Fransa'nın bütün Avrupa'yı karşısına aldığı ve 1815 yılına kadar süren bir mücadeleye girişti. Konvansiyon Meclisi'nin yönetiminde, Fransa'da devrim düşmanı olmakla suçlanan 40.000 kişinin ölüm cezasıyla cezalandırıldığı, bir terör rejimi kurulmuştu. Gerçekte, hükümeti desteklemek için kurulan *Kamu Selameti Komitesi*'nin başkanı olan Danton ve daha sonraki başkan Robespierre, Jakoben Derneği ve taraftarlarının etkisi altında, Fransa'yı bir terör rejimi ile yönetti.

Konvansiyon Meclisi hazırlanan yeni anayasayı 1793'de kabul etmişti. Bu anayasa, güçler birliği esasına göre hazırlanmıştı. Yürütme ve yasama güçleri birleştirilmişti. Hükümet, Konvansiyon Meclisi'nin bir alt komisyonu gibi kabul edilmişti. Diğer yandan, genel ve eşit seçim hakkını da kabul eden yeni anayasa savaş boyunca yürürlüğe sokulmayacaktı.

Nihayet Konvansiyon Meclisi'nin harekete geçmesi sonucu, 27 Temmuz 1794'de Robespierre ile önde gelen Jacoben taraftarlarının tutuklanmasıyla, terör rejimi sona erdi. Konvasiyon Meclisi, birkaç gün içinde de diktatörlük yönetimi kuranları idama yolladı.

Direktuvar Dönemi

Konvansiyon Meclisi 1795 yılında yeni bir anayasayı, Fransa'nın III. Anayasası'nı hazırladı. Yeni yönetim dönemine, *Direktuvar Dönemi* denmektedir. Anayasaya göre, yürütme gücü *Direktör* denilen ve 5 kişiden oluşan bir kurula verilmekteydi. Yasama ise *İhtiyarlar Meclisi* denilen 150 kişilik bir kurul ile *Beşyüzler Meclisi* adı verilen bir başka meclise bırakılmaktaydı. Direktuvar Dönemi, Mısır seferinden dönen Napoléon Bonoparte'nin gerçekleştirdiği bir hükümet darbesiyle sona erdi.

Napolyon Dönemi 1799-1815

Fransız Devrimi sonrası Avrupa ile yürütülen savaşlar sırasında büyük başarılar kazanarak sivrilen Napolyon, Direktuvar yönetimini devirdikten sonra, üç konsülden oluşan (Sieyés, Ducas, Napolyon), geçici bir hükümet kuruldu. *Konsüllük Dönemi*

denilen, bu dönemle birlikte III. Fransız Anayasası da ortadan kalkmış oluyordu. 1804'te Napolyon'un imparatorluğunu ilan edişine kadar süren Direktuvar Dönemi'nde, hazırlanan IV. Anayasa'ya göre, bütün siyasal güç bu üç konsülde toplanmaktaydı. I. Konsül, iktidarın gerçek sahibiydi, diğer iki konsül ise danışman niteliğindeydi. Napolyon, I. Konsül seçilmeyi başardı. Yasama görevi, iki meclis arasında bölüştürülmekle beraber, bu meclislere yasa önerme hakkı verilmemişti. *Tribunat Meclisi* 100 üyeli ve Yasama Meclisi ise 300 üyeden oluşuyordu. Bunların üzerinde ise, 100 üyeli Senato bulunmaktaydı.

Napolyon'un I. Konsüllük döneminde, Fransa'da pek çok reform gerçekleştirildi. Fransa'nın bugünkü vilayet (départemen) sistemi, merkeziyetçi bir yaklaşımla yeniden düzenlenerek, Napolyon döneminde kuruldu. Yargıçların halk tarafından seçilmesi yerine hükümetçe tayin edilmesi, Fransız Merkez Bankası'nın kurulması, *Codé Napoléon* denilen ilk *Fransız Medeni Kanunu*'nun yayınlanması, din adamlarının hiyerarşisini düzenlemek ve onları devletin maaşlı görevlileri haline getirmek gibi reformlar, toplum hayatında devletin kontrolünü artırdı. Böylece Fransa'yı birleşik ve bütünleşmiş bir yapıya dönüştürecek temel adımlar atılmaktaydı.

Napolyon giriştiği reformlarla ülkesinde prestijini büyük oranda artırdı ve buna dayanarak, 2 Aralık 1804'te kendisini imparator ilan etti. Fransa'nın Avrupalı devletlerle yürüttüğü savaşlar sonucunda yenilgiye uğraması üzerine, Napolyon 11 Nisan 1814'de imparatorluktan feragat ederken, Elbe Adası'nda ikameti zorunlu kılındı. Napolyon'un tasfiyesi sonrası bozulan Avrupa haritasını *Viyana Kongresi* yeniden şekillendirdi.

Fransız Devrimi'nin Avrupa'daki Yansımaları

1789 Fransız Devrimi'nin ortaya çıktığı ilk dönemler itibariyle Avrupalı devletler, konuyu Fransa'nın bir iç işi olarak görmüşler, öyle ki Fransa'nın yıpranmakta olduğunu düşünerek memnuniyet duymuşlardı. Ancak devrim süreci geliştikçe, bu memnuniyet yerini kaygıya bırakmıştır. Avrupa'da hükümdarlar, Fransız Devrimi'nin getirdiği ilkelerin iktidarlarını tehlikeye düşürdüğünü, anlamakta gecikmediler.

Avrupalı hükümdarları kaygılandıran en önemli noktalar, egemenliğin kaynağının ilahi olmaktan çıkartılarak *ulus egemenliği* anlayışının geçerli hale gelişi; laik bir düzen anlayışının benimsenmesi; çok uluslu devletlerin çıkarlarına aykırı olarak ulusçuluk (milliyetçilik) akımının, çok uluslu imparatorlukların tebaaları arasında yayılma eğilimi; geniş kitlelere yayılacak şekilde, insanların temel hakları olduğu anlayışı ve bu haklarını alma yolunda, insanların zulme direnme hakkı gibi düşüncelerdi.

1830 DEVRİMLERİ

Avrupa'nın büyük ve mutlaki yönetim yanlısı devletleri, Fransız Devrimi ve devamında ortaya çıkan Napolyon savaşlarının sonucunda alt üst olan Avrupa haritasını çıkarlarına göre yeniden çizmek, devrim öncesi eski düzenleri ve hanedanlıkları yeniden kurmak amacıyla, 1815'de *Viyana Kongresi*'ni topladılar.

Viyana Kongresi'nin aldığı bazı önemli kararlara bakarsak, Fransa'yı 1792 sınırlarına çekilmek zorunda bırakırken, Polonya'yı Rusya, Prusya ve Avusturya arasında paylaştırıyordu. Saksonya Krallığı, kuzey topraklarının büyük bir kısmını Prusya'ya vermek zorunda kaldı. Belçika ve Hollanda'nın birleştirilmesiyle Niederland adıyla yeni bir devlet kurulması, İsveç ve Norveç'in birleştirilerek İsveç - Norveç Krallığı kurulması, 22 kantondan oluşan sürekli tarafsız bir devlet olarak İsviçre'nin kurul-

ması dışında, Napolyon savaşları sonucu, tahtlarını kaybeden hükümdarlar tahtlarına iade edilmekteydi.

Kongre'de alınan kararlarda İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya'nın görüşleri etkili oldu. Fransız Devrimi'nin ortaya çıkardığı ve Napolyon'un yaydığı düşüncelerin, Avrupa toplumları üzerindeki yaptığı etkiler dikkate alınmadığı gibi Avrupa haritası yeniden çizilirken milliyet, din, dil gibi unsurlar da dikkate alınmamıştı. Viyana Kongresi kararlarını yürütmek amacıyla, Avrupa devletleri iki ayrı bağlaşma kurmuşlardır. Avrupa tarihinde 1815-1830 yılları arasındaki bu döneme, Restorasyon Dönemi denilmektedir.

Kutsal İttifak (26 Eylül 1815)

Sürgünde bulunan Napolyon'un Fransa'ya tekrar dönmesi üzerine, Viyana Kongresi'nin oluşturduğu düzeni korumak ve nerede bir ayaklanma çıkarsa bastırmak amacıyla, Avrupa'nın üç büyük devleti harekete geçti ve Rusya, Avusturya, Prusya arasında bir bağlaşma ortaya çıktı. Kutsal İttifak adı verilen bu antlaşmanın asıl hedefi, Fransız Devrimi ve onun getirdiği düşüncelere karşı olarak, mutlakiyetçi anlayışı güçlendirmekti.

Dörtlü İttifak (20 Kasım 1815)

Bu ittifakın kurucusu Prens Meternich'tir. Bu yüzden *Meternich Sistemi* de denmektedir. Kutsal İttifak'ın, liberal düşünceleri ve hareketleri önlemekte yetersiz olduğuna inanan Prens Meternich'in girişimiyle İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya'dan oluşan dört devlet, liberal düşüncelerin yayılmasını silah gücüyle durdurmayı kararlaştırmışlardı.

Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan Yunan isyanı nedeniyle Meternich, bu isyanın bastırılmasını ilgili devletlere teklif etmesine rağmen, Rusya ve Fransa aksine bir tutumla isyana yardım ettiler. Bir süre sonra İngiltere de isyana yardımcı ülkeler safına katıldı. Yunan isyanının uluslararası bir durum alıp (20 Ekim 1827) Navarin'de Osmanlı donanmasının bu devletlerce yakılmasıyla beraber, Viyana Kogresi'nin imzacı devletleri, kendi imzalarını çiğnemiş ve ulusçu bir hareketi desteklemişlerdi. Kutsal İttifak'ta büyük bir çatlak oluşmuştu. 1830 Fransız Devrimi ise son darbeyi vuracaktır.

Ulusçuluk ve özgürlük temelindeki liberal fikirler sadece siyasal alanda kalmayıp, dinsel ve ekonomik alanlarda da yayılarak, Avrupa toplumlarının düşünce yapısını bütünüyle değiştirmişti. 1815'te başlayan *Viyana Sistemi*, Fransa'da patlak veren 1830 olaylarına kadar sürdü. Kurulan Viyana Sistemi'ne karşı doğan 1818-1822 arasındaki ilk liberal tepkiler, bastırılabilmişse de, 1830 Temmuz'unda Fransa'da gelişen yeni bir devrim hareketi dalga dalga diğer Avrupa devletlerine de sıçrayarak, Restorasyon Dönemi'nin kapanmasını sağlamıştır.

Fransa'da Devrim (1830) ve Sonuçları

1814'de tahta çıkan XVIII. Louis ile birlikte Fransa'da, anayasa da yürürlüğe girmiş ve meşruti monarji rejimi kurulmuştu. Ancak kral parlamentoya tamamen hakim durumdadır. Seçmen olabilmek ve seçilmek için, yurttaşların yüksek düzeyde vergi ödemiş olma şartı nedeniyle, parlamentonun Millet Meclisi kısmına ancak varlıklılar girebiliyordu. Senato ise tamamen kralın atadığı kişilerden oluşmaktaydı. Kısa sürede ülkenin yönetimi, asillerin ve kral taraftarlarının eline geçmişti. Kişi hak ve özgürlükleri zaman içinde ortadan kaldırılırken, özgür olması gereken basına da sansür getirildi. XVIII. Louis'in ölümü sonrası tahta

çıkan X. Charles, mutlaki yönetimden yanaydı. Özgürlükleri her gün daha da sınırlamaya yöneldi.

Liberaller ise her gün daha da güçlendiler. Fransa'nın Cezayir'i işgalini fırsat gören X. Charles 25 Temmuz 1830'da yayınladığı emirlerde, basına yeni sınırlamalar getirirken, seçmen sayısını 100.000'den 25.000'e indirmekteydi. Kral tarafından meclis dağıtılmakta ve yeni seçimlere gidilmekteydi. Kral, parlamentoda bulunan sınırlı, liberal muhalefeti de tamamen ortadan kaldırmaya yönelmişti. 27 Temmuz 1830'da Paris sokaklarında ayaklanma başladı. Liberallerin cumhuriyet yanlılarınca başlatılan bu harekete, öğrenciler, gazeteciler, işçiler ve nihayet halk katıldı. 3 gün süren çarpışmalar sonucunda liberal milletvekillerinin kurduğu Yürütme Konseyi tarafından, X. Charles'in tahttan indirildiği ve yerine I. Louis Philippe'nin kral olduğu ilan edildi. Anayasa demokratik ilkelere göre değiştirilirken, kralın Fransa Kralı yerine Fransızların Kralı olduğu belirtilmekteydi. Böylece liberaller Fransa'da yönetime hakim oldular.

Fransa'da ortaya çıkan ilk kıvılcım bütün Avrupa'yı sardı. Olaylar ilk olarak Belçika'ya sıçradı. Viyana Kongresi'nin, dil, din, milliyet vb. unsurları dikkate almaksızın, birleştirdiği Belçika ve Hollanda'nın, yeni kralı Hollandalı I. Wilhelm olmuştu. I. Wilhelm'in uygulamaları ve iki halk arasındaki farklar nedeniyle, özellikle Belçikalılar huzursuzdular. 25 Ağustos 1830'da Belçika'da hem liberal hem de ulusçu bir hareket patlak verdi. Gelişen olaylar sonucu, 4 Ekim 1830'da bağımsızlığını ilan eden Belçika, Hollanda'dan ayrılarak tarafsız ve bağımsız bir devlet olarak uluslararası alandaki yerini aldı.

Polonya'da, Ruslara karşı başlatılan (Kasım 1830) bağımsızlık hareketi başarıya ulaşamadı. İtalya coğrafyasında 1831'de Modena, Bologna ve Papalık devletlerinde ortaya çıkan liberal nitelikteki ayaklanmalar sonucu, buraları yöneten hükümdarlar kaçmak zorunda kaldıysa da, Mart 1831'de Avusturya bu ayaklanmaları sertçe bastırdı. Kaçan hükümdarları tekrar tahtlarına çıkardı.

1830 devrimlerinin etkisi bazı Alman prensliklerinde de hissedildi. Saksonya, Baden, Hesse-Kassel, Brunswick vb. devletlerde hükümdarlar nispeten liberal anayasaları kabul ettiler. Prusya'da ve diğer Alman prensliklerinde liberal hareketler bastırılmışsa da, Alman devletleri için 1834'de gümrük birliğinin ilanıyla, ileride Alman birliğinin kurulması noktasında önemli adımlar atılmıştır. Portekiz'de 1834'de Don Pedro'nun tahta çıkışıyla liberal hareket başarıya ulaşırken, İspanya'da 1834'de liberal bir anayasa ve meşruti bir yönetim yürürlüğe girdi. İngiltere'de 1830 Devrimlerinin etkisi reformist bir şekilde görüldü. 1832'de yeni bir seçim kanunu kabul edilerek, seçmen sayısı artırıldı. Böylece 1830 devrimleri İngiltere'de daha iyi bir demokrasi yolunda, bir adım daha atılmasını sağladı.

1848 DEVRİMLERİ

Avrupa'da 1815-1830 yılları arasında görülen sosyal, ekonomik, siyasi, düşünsel, sınıfsal değişme ve gelişmeler, 1830 Devrimleri ile yeni bir güç ve ivme kazanırken, bütün Avrupa'yı temelden etkileyecek yeni bir devrim dalgasının da ortaya çıkışını sağladı. Bu yeni devrimler ve devrim hareketleri süreci, 1848 Devrimleri adıyla tanımlanmıştır. 1848 Devrimleri, liberalizmin yanında ulusçuluk ve sosyalist akımlarının da doğuşunu sağlamaktaydı. Avrupa'da ortaya çıkan devrimler ve devrim hareketleri sonucu, burjuvazi sınıfı pek çok hak ederken, toplumun çoğunluğunu oluşturan diğer sınıflar açısından pek önemli gelişmeler sağlanamamıştı. Özellikle seçme ve seçilme konusunda sınırlamalar bu çoğunluk için hala devam etmekteydi. Oysaki Sanayi Devrimi sonrasında güçlü bir şekilde ortaya

çıkan yeni bir sınıf doğmuştu. Bu yeni sınıf işçi sınıfıydı. Bu yeni sınıfın haklarını savunmak için güçleri oranında yönetimde ve iktisadi hayatta söz sahibi olabilmek adına, Avrupa'da bu sınıfın temsilcisi sosyalist partiler kurulmağa başladı.

1830'dan sonra gelişen sosyalist düşüncelerin etkisi altında, burjuvazi de daha liberal reformlar istemeğe başladı. Öte yandan İtalya ve Almanya kaynaklı, ulusçuluk anlayışı temelinde, liberal istekler 1848 devrimlerini doğmasına neden oldu. İlk devrim niteliğinde hareket, Viyana Kongresi'nin oluşturduğu 22 kantonlu İsviçre'den geldi. **Kantonların** çoğunda halk, 1830'lardan itibaren mevcut mahalli oligarşilerin yönetiminden kurtulmak, merkezi ve demokratik bir idare kurmak için çaba harcıyordu. Bu kantonların anayasalarında yapılan değişikliklerle haklar konusunda genişleme sağlanmışsa da, kantonlar arasındaki mezhep farklılığı, liberal eğilimlerin daha da gelişmesine izin vermemişti. Liberal kantonlar, karşılarında bulunan Katolik 7 kantondan oluşan birliğe karşı zafer kazandılar. 1848'de Amerikan Anayasası örnek alınarak hazırlanan ve günümüz İsviçre'sinde de halen yürürlükte olan bu anayasa, tamamen liberal ve özgürlükçüydü. İsviçre'deki bu devrimsel nitelikteki hareketin bütün aşamaları tüm Avrupa'da liberaller ve sosyalistler tarafından dikkatle izlenmişti.

Kanton: bir ülkenin, idari ya da sınırsal alt birimlerinden her birine verilen addır. Örneğin bu bir coğrafi bölge ya da bir eyalet olabilir.

İsviçre'deki bu hareket 1848 Devrimleri'nin ilk işareti gibi gözükürse de, Avrupa'yı sarsan 1848 Devrimleri, ilk olarak yine Fransa'da başladı. İhtilalin patlak vermesinde liberallerin ve sosyalistlerin yanı sıra, Kral Louis Pilippe'nin izlediği politikalar da etkili olmuştur. Kral, aristokrasinin yerine, yeni bir güç odağı olarak burjuvazinin aldığını fark ederek bu kez iktidarını burjuvaziyle işbirliğine dayandırmıştı. Buna karşın ortaya güçlü bir şekilde çıkan işçi sınıfının temsilcileri, az ücret, fazla çalışma saatleri, sağlıksız ortamlarda çalışma, kadın ve çocukların çalıştırılması gibi noktalarda işçi sınıfının sorunlarını gündeme getirmekteydiler. Toplumsal ve yönetsel anlamda taleplerine uygun değişimlerin yapılması gerektiğini cumhuriyet taraftarları da desteklemekteydiler. Ilımlılar ve liberaller de mevcut durumdan hoşnut değillerdi.

Kral, kendisine yönelik muhalefete karşı tutumunu sertleştirme yolunu seçerek, giderek liberal görüşlerinden vazgeçmeğe başladı. Bu çerçevede kişi hakları, düşünce ve basın özgürlükleri kısıtlanırken, yazarlar ağır cezalara çarptırıldı. Gündeme gelen işçi sınıfının taleplerini dikkate almak yerine, giderek şahsi iktidarını güçlendirmeye yöneldi. Bu durum 22 Şubat 1848'de bir devriminin doğuşuna neden oldu. 24 Şubat 1848'de kral istifa etmek zorunda kaldı. 21 yaşını dolduran bütün Fransızların oy hakkı kazanmasıyla, Fransa'da 250.000 civarındaki seçmen sayısı, 9 milyonu aşacak şekilde genişledi. Ölüm cezası kaldırıldı, esir ticareti yasak edildi. Bunlar gittikçe kuvvetlenen sosyalistleri tatmin etmedi. Yeniden karışıklıklar çıkmasına neden olduysa da, yeni bir meclis kuruldu. Yeni kurulan meclis, Fransa'da II. Cumhuriyeti ilan etti. Aralık 1848'de, yapılan seçimi kazanan, Louis Napolyon cumhurbaşkanı seçildi.

1848 Devrimi ve Avrupa

Fransa'da ortaya çıkan bu son devrim etkisini diğer Avrupa ülkelerinde de gösterdi. Avusturya - Macaristan İmparatorluğu, Meternich ve onun sistemine karşı, halk isyanı patlak vererek, ayaklanma yeni bir meclisin kurulmasıyla sonuçlandı. Feodal nitelikteki vergiler kaldırıldı, eşitlik ilân edildi. Meternich istifa etti. Macarlar ayrı bir hükümet kurdular. Fakat Rusya'dan yardım alan Avusturya, kanlı bir şekilde Macar İhtilâlini bastırarak, yeniden Macaristan'ı Avusturya'ya bağladı.

1848 Devrimi İtalya'da da liberal bir hareket olarak başlamış ve ulusal birlik hareketine dönüşmüştür. Piyemonte Kralı Charles-Albert önderliğinde Ocak 1848'de

başlatılan hareket, Sicilya Krallığı'nda da etkisini gösterdi. Sicilya' da bir anayasa kabul edilerek, iki meclisli bir parlamento kuruldu. Avusturya'ya karşı bir başka ayaklanma da Lombardiya'nın merkezi olan Milano şehrinde ortaya çıktı. Piyemonte Kralı Charles-Albert, Mart 1848'de İtalya kralı ilan edildi. Ancak Avusturya'nın İtalya ordusunu iki kez yenilgiye uğratmasıyla hareket başarıya ulaşamadı.

Almanya'da ise Alman birliğini kurmak için başlatılan hareket, Berlin'de halk isyanına neden oldu. Alman birliğini sağlamak amacıyla, kurulan meclis yeni bir anayasa için çalışmalara başladı. 28 Mart 1849'da kabul edilen yeni anayasa ile Alman birliği konusunda, önemli bir adım atılmış oldu. Fakat Avusturya'nın baskısı, burada da kendisini gösterdiği için Alman birliği idealinin gerçekleşmesi bir süre daha ertelenmek zorunda kalmıştır. Yeni anayasaların yapıldığı Alman şehir devletlerinde daha demokratik yönetimler kuruldu. İngiltere'de ise işçiler, daha geniş haklar için harekete geçtilerse de başarıya ulaşamadılar.

Avrupa'ya yayılan 1848 Devrim hareketlerinin genel olarak sonuçlarını incelediğimizde, ilk olarak Fransa'da önce cumhuriyet ve bir süre sonra da bir imparatorluk rejimi kurulduğunu görüyoruz. İtalya, Prusya, Hollanda ve Belçika'da krallar yurttaşlarına bir takım haklar ve imtiyazlar vermek zorunda kalmışlardır. Almanya ve İtalya siyasal birliklerini oluşturma yolunda önemli kazanımlar elde etmişlerdir. Liberal yönetim anlayışı yanında, ulusçu ve sosyalist akımlar Avrupa'da ağırlık kazanırken, mutlaki rejimler ya meşruti monarşiye dönüşmek zorunda kalmışlar ya da büyük oranda yıpranmışlardır.

SIRA SİZDE 3

Avrupa'da 1848 Devrimleri'nin doğuşunda, Amerikan-Fransız Devrimleri ve 1830 Devrimleri'ndeki özgürlükçü ve ulusçuluk temelli siyasal yaklaşımlar dışında, yeni bir siyasal faktör olarak hangi unsur etkili olmuştur?

Özet

Sanayi Devrimi'ni doğuran etmenleri ve yeni bir dünyanın oluşumundaki rolünü değerlendirmek.

Tarihsel, sosyal ve ekonomik gelişmeler gibi faktörlerin ilk kez İngiltere'de uyumlu birlikteliği sonucu 17. yüzyılda, Sanayi Devrimi'nin doğması mümkün olmuştur. 18. yüzyılın ortalarından itibaren buharın bir enerji kaynağı olarak kullanıma girişi, yeni buluşların birbirini zincirleme bir reaksiyon şeklinde izlemesi, teknolojik alanda büyük bir dönüşümü gerçekleştirdi. Makineleşme ve fabrikalaşma, sanayileşme öncesi üretim faaliyetleriyle karşılaştırıldığında, olağanüstü büyük miktarlarda mamul mal üretimini sağladı. Üretimdeki olağanüstü sonuçlar, ekonomik organizasyonlarda yeni metotlar kullanımına ve uluslararası pazarlar için üretim gibi etkenler ise uluslararası siyasal ilişkilerde yapısal bir dönüşüme yol açtı. Burjuvazi ve işçi sınıfları sanayileşme sürecini takip eden ülkelerde, siyasal ve toplumsal yapıda belirleyici ve güçlü birer sınıf olarak ortaya çıktılar. 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Avrupa, 18. yüzyılın ortalarına kadar varlığını sürdüren, Ortaçağ kurumları ve toplumsal yapılanmasından tamamen kopmuş, farklılaşmıştır.

Amerikan Devrimi'ni hazırlayan şartları ve sonuçlarını tartışmak.

Amerika Kıtası'nın keşfi sonrası Avrupalı sömürgeci ülkeler, Amerika Kıtası'nda, gerek güney ve gerekse kuzeyde koloniler oluşturdular. İngiltere kökenli göçmenlerin oluşturduğu 13 koloni halkı, dini inançlarının da etkisiyle, eşitlik ve doğuştan özgür oldukları gibi liberal düşüncelere sahiptiler. Bu yüzden Yeni Dünyada da, buna uygun bir yönetim tarzını oluşturmuşlardı. Sahip oldukları bu anlayış onlarda, kuruluşlarından itibaren, özerk devlet olma düşüncesini beslemiştir.

Kuruluşlarından itibaren, 13 kolonide yaşayan göçmen halk ile İngiltere arasında bir vergi sorunundan doğan anlaşmazlık nedeniyle gerilim, çatışmaya dönüşmüştür. Yaşanılan mücadele süreci, 1783'te İngiltere'nin Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlığını kabul etmesiyle sonuçlandı. Diğer önemli bir sonucu da Fransız Devrimi'ni etkilemesidir. Fransızlar, bir halkın özgürlükleri ve haklarını korumak için kendi kralına karşı gelerek, despotizme karşı yapılan mücadeleyi kazandıklarını görmüşlerdi.

Fransız Devrimi'ni doğuran nedenleri, devrimin aşamalarını ve uygarlık tarihi açısından önemi ni açıklamak.

1789 Devrimi'ne kadar geleneksel olarak Fransa, Mutlak Monarşi anlayışıyla yönetilmekteydi. Ancak özellikle Fransız düşünürleri mutlak monarşi anlayışını tartışılır hâle getirmişti. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Fransa'nın içine düştüğü mali bunalım, yükselen bir sınıf olarak burjuvazinin siyasal sistemde temsil talepleri ve ekonomik yaşamdaki Ortaçağ yapılanmalarının dayattığı sınırlamalardan kurtulmak istemeleri, Fransa'da bir devrim için gerekli alt yapıyı hazırlamıştı.

Amaç Fransa'da kralın yetkilerini sınırlamak ve Fransız halkının özgürlüklerini ve haklarını yazılı bir belgeye geçirmekti. Kral'ın isyan kabul ettiği bu hareketi bastırmak için askeri kuvvet toplaması, Paris'te gergin bir ortam doğurmuştu. Meclisin dağıtılacağı söylentileri üzerine 13 Temmuz 1789'da Paris şehrinin yönetimi devrim yanlılarının eline geçti. Paris dışındaki pek çok kentte halk, asillerin şatolarına hücum ederek şehirlerin yönetimini ellerine geçirdiler. Kurucu Meclis son olayları etkisiyle, 4 Ağustos 1789'da asiller ve ruhbana ait feodal hak ve imtiyazlarını kaldırdı. Böylece, eşitsizlik üzerine kurulu feodal sistem ve mutlakiyetçi yönetim anlayışı, Fransa'da ortadan kaldırılıyordu. Kurucu Meclisin, Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nden de esinlenerek 26 Ağustos 1789 tarihli yurttaşların temel hak ve özgürlüklerini belirten "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisini" yayınlaması, uygarlık tarihi açısından bakıldığında özel bir önem arz etmektedir. İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin etkisi ve önemi, diğer benzer belgelerden, çok daha büyük olmuş ve getirdiği ilkeler tüm dünyada evrensel değerler olarak kabul edilmiştir. 1789 Fransız Devrimi'nin, doğurduğu evrensel sonuçlar nedeniyle, Yeniçağ'ı kapatıp Yakınçağ'ı başlattığı kabul edilmektedir.

1830 Devrimleri'ni hazırlayan şartları, 1830 Devrimleri ve hareketlerinin Avrupa ülkelerini nasıl etkilediğini kavramak.

Fransa'da ortaya çıkan ilk kıvılcım bütün Avrupa'yı sardı. İlkin olayların sıçradığı Belçika bağımsız bir devlet hâline geldi. İspanya ve Portekizde 1834'de liberal hareketler başarıya ulaşırken, 1831'de Polonya'da ve İtalya coğrafyasındaki şehir devletlerinde doğan liberal nitelikteki ayaklanmalar, Rusya ve Avusturya tarafından sert bir şekilde bastırıldılar. Alman prenslikleri-nde ortaya çıkan liberal hareketler bastırılmıştı. Ancak 1830 Devrimleri açık bir şekilde, Fransız 1789 Devriminin siyasal yönetim, birey hak ve özgürlükleri, ulusçuluk, laiklik, hukuk devleti gibi kavramlarının ve özgürlük anlayışının, bu ulusların zihinlerde önemli bir yer edindiğini göstermekteydi.

1848 Devrimleri'ni doğuran şartları ve sonuçlarını tanımlamak.

1848 Devrimi de yine Fransa'da başladı. Devrimin patlak vermesinde liberaller ve sosyalistler kadar, Kral Louis Philippe'nin izlediği politikalar da etkili olmuştur. Kral, iktidarını burjuvaziye dayandırmıştı. Az ücret, fazla çalışma saatleri vb. sorunları bulunan işçi sınıfının, yeni bir devrim yapılması gerektiği konusundaki düşüncelerini, cumhuriyet taraftarları da paylaşmaktaydılar. Ilımlılar ve liberallerde durumdan hoşnut değildiler. Kral'ın kendisine yönelik muhalefet arttıkça tutumunu sertleştirmesi, 22 Şubat 1848 Devrimi'nin doğuşuna neden oldu. 24 Şubat 1848'de kral istifa etmek zorunda kaldı. Gerek demokratik ve gerekse insan hakları bakımından II. Cumhuriyeti ilan etti. Aralık 1848'de, yapılan seçimi kazanan, Louis Napolyon cumhurbaşkanı seçildi.

Fransa'da gerçekleşen son devrim etkisini diğer Avrupa ülkelerinde de gösterdi. İtalya, Prusya, Hollanda ve Belçika'da krallar uyruklarına bir takım haklar ve imtiyazlar vermek zorunda kalmışlardır. Mutlaki rejimler ya meşruti monarşiye dönüşmüş ya da büyük oranda yıpranmışlardır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi, İngiltere'de Sanayi Devrimi'ni hazırlayan nedenlerden **değildir?**

a. İngiltere'nin kömür ve demir gibi yeraltı kaynakları bakımından zengin oluşu
b. Büyük çaplı yatırımlara yönelebilecek sermaye birikiminin sağlanması
c. İngiliz parlamentosunun, serbest ticaret ve girişimciliği desteklemesi
d. İngiltere'de makineleşme için ilk buluşları gerçekleştiren eğitimli mühendislerin sayıca artmış olması
e. Sanayide buhar gücünün kullanımına yönelik teknik gelişmeler olması

2. Aşağıdakilerden hangisi Sanayi Devrimi'nin sonuçlarından biri **değildir?**

a. Aile içi üretim birimlerinin artışı
b. Sanayi mallarında büyük çaplı üretim artışları
c. Kentlerde nüfusun yoğunlaşması
d. Yeni pazarlar elde etme yönünde, uluslararası rekabetin artışı
e. Ekonomik faaliyetlerin, uluslararası pazarlara yönelmesi ve giderek ihtisaslaşması

3. Aşağıdakilerden hangisi, Amerikan Devrim süreci içerisinde, fiilen önemli bir rol **oynamamıştır?**

a. George Washington
b. Thomas Jefferson
c. Benjamin Franklin
d. Jean-Jacques Rousseau
e. John Adams

4. Aşağıdakilerden hangisi, 1789 Fransız Devrimi'ne yol açan faktörlerden biri **değildir?**

a. Napolyon'un Fransa içersinde giderek nüfuz kazanması
b. Burjuvazinin güçlenmesi
c. Amerikan Bağımsızlık Hareketi'ne Fransa'nın desteği
d. Fransa'nın sınıfsal ayrıcalıklara dayalı bir toplumsal yapıya dayanması
e. Fransa Kralı olan XVI. Louis ile karısı Marie-Antoinnette'in kişisel harcamaları

5. 1789 Fransız Devrimi'ni kronolojik olarak başlatan olay aşağıdakilerden **hangisidir?**

a. Kral tarafından Etats Généraux (eta jenero)'un toplanması
b. Burjuvazinin güçlenmesi
c. XVI. Louis'in Paris'ten kaçma girişimi
d. XVIII. Louis'in tahta çıkışı
e. Maliye Bakanı R. Jacques Turgot'un uyguladığı mali tedbirler

6. Aşağıdakilerden hangisi düşünceleriyle Fransız Devrimi'ne ilham veren düşünürlerden biri **değildir?**

a. Voltaire
b. Montesquieu
c. Jean-Jacques Rousseau
d. Charles Dickens
e. Diderot

7. Aşağıdakilerden hangisi, Fransız "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi"nde yer **almaz?**

a. Egemenlik ulusundur.
b. Kanunsuz suç olmaz.
c. Çocuk hakları bakımından, çocukları ebeveynleri temsil eder.
d. İnsanlar, özgür ve haklar bakımından eşit doğarlar.
e. Özgürlük, başkasına zarar vermeyen her şeyi yapabilme gücüdür.

8. Aşağıdakilerden hangisi, 1789 Fransız Devrimi'nin yaydığı ve Avrupalı devletlerce tehlikeli olarak kabul edilen düşüncelerden biri **değildir?**

a. Ulus egemenliği
b. Sosyal devlet anlayışı
c. Laiklik
d. İnsan Hakları
e. Ulusçuluk

9. Aşağıdakilerden hangisi, Avrupa'da gerçekleşen 1830 ve 1848 devrimlerinin sonuçlarından biri **değildir?**

a. Liberal akımların güçlenmesi
b. Sosyalist akımların güçlenmesi
c. Mutlak monarşi yanlılarının güçlenmesi
d. Ulusçuluk akımının güçlenmesi
e. Anayasal taleplerin güçlenmesi

10. Günümüz dünyasının kabul ettiği değerler açısından, aşağıdakilerden hangisinin, 19. yüzyıl öncesi Avrupa'sında var olduğu söylenebilir?

a. Siyasal, toplumsal eşitsizlik
b. Ulus egemenliği
c. Eşitlik
d. İnsan hakları
e. Anayasa

Okuma Parçası

Zaman ile Makine

Zaman hepimiz biliyoruz çok yeni bir bulgudur. ...Sanayiciliğin bir yan-ürünüdür... Zaman bizim acımasız yöneticimizdir. Birbirini kovalayan akreple yelkovanı sürekli izleriz. İzlememiz gereklidir. Yetişilecek trenler, basılacak kartlar, belirlenmiş dönemler içinde yapılacak görevler, bir anlık ayrımlarla kırılan rekorlar, hızı ayarlayan, uyulması gerekli makineler vardır. Zamanın en küçük birimlerinin bilinci içindeyiz artık...

Zamanın en çok vurgulandığı bir başka yer de fabrikadır, bürolarıyla birlikte bir fabrika. Fabrikaların amacı belirli bir zaman içerisinde belirli bir sayıda mal yapmaktır, varlıkları buna dayanır. Eski zanaatçı kendine uyduğunca çalışırdı; bu nedenle de ısmarladıkları mal için tüketicileri genellikle uzun süre bekletirdi... Fabrika işçisi (büroda çalışan da gerekli değişikliklerle) zamanı küçük birimlerine değin bilmek zorundadır. Elişi çağında ise dakikalarla saniyelerin bu denli bilincine varma zorunluluğu yoktu.

Zaman bilincimiz öylesine yoğun bir dereceye vardı ki, yolculuklarımız bizi dünyada insanların dakikalarla saniyelerle ilgilenmediği bir köşeye götürdüğünde çok sıkıntı çekeriz. Sözgelimi Doğu'nun zaman kavramından yoksunluğu, belirli yemek- zamanlarına, düzenli tren-saatlerine alışmış bir kimseye ilk anda çok korkunç gelir. Modern bir Amerikalı ya da İngiliz için bekleme psikolojik bir işkencedir. Bir Hintli boş saatleri boyun eğerek, üstelik hoşnutlukla, karşılar. Bir şey yapmama sanatını yitirmemiştir o... Tıpkı eski Yunanlılara olduğunca. Sanayi -öncesi bir dünyada yaşayan kişiler için zaman ağır ağır, yavaş yavaş ilerler; dakikalara aldırmazlar bile, bunun için de güzel bir nedenleri vardır, dakikaların var olduğu bilinci verilmemiştir onlara çünkü.

Bu da bizi açık bir paradoksa götürür. Zamanın -saatli çalışmakla, trenlerin kalkış-varış saatleriyle, makinelerdeki devimlerle ölçülen zamanın- en küçük bölümlerinin titizlikle bilincindeki sanayileşmiş insanoğlu daha geniş bölümlü eski zaman bilincini büyük ölçüde yitirmiştir. Bizim bildiğimiz zaman yapma, makineyapımı zamandır. Güneşle ayla ölçülen, doğal uzay zamanı üstüne hemen hiç bilgimiz yok. Sanayi öncesi insanları zamanı günlük, aylık, mevsimlik ölçütler içinde düzenli gidişlerle bilirlerdi. Güneşin doğuşu, öğle, güneşin batışını, dolunay ile yeniayı, gündönümünü, İlkbaharla yazı, sonbaharla kışı bilirlerdi.

Sanayileşme ile kentleşme tüm bu düzeni değiştirmiştir. Kentliler güneşin gökyüzündeki günlük devinimini fark etmeden, ayla yıldızları hiç görmeden yaşayabilirler. Bizim Samanyolumuz Broadway ile Piccadilly'dir; takımyıldızlarımız ise neon tüpleri içinde belirlenir. Mevsim değişimleri bile kentlileri pek az etkiler. Yapma bir evrenin, doğa dünyasından büyük ölçüde ayrılmış bir evrenin, kişileridirler onlar. Yeni bir bilinçlenme içindeyiz, ancak eski bilincimize mal olmuştur bu bilinçleniş.

Kaynak: Huxley, A. (1980). Denemeler, (çev. A. Usluata), Assos Yayınları, İstanbul. s.116-118.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d	Yanıtınız yanlış ise "Sanayi Devrimi'nin İngiltere'de Doğuş Nedenleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. a	Yanıtınız yanlış ise "Sanayi Devrimi'nin Sonuçları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. d	Yanıtınız yanlış ise "Bağımsızlık Savaşı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. a	Yanıtınız yanlış ise "Fransız Devrimi'nin Düşünsel ve Sosyoekonomik Nedenleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. a	Yanıtınız yanlış ise "Devrimin Başlangıcı ve Gelişimi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. d	Yanıtınız yanlış ise Düşünsel Nedenler konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. c	Yanıtınız yanlış ise "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi (26 Ağustos 1789)" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. b	Yanıtınız yanlış ise "Fransız Devrimi'nin Avrupadaki Etkileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. c	Yanıtınız yanlış ise "1830 Devrim Hareketlerinin Sonuçları ve 1848 Devrimlerinin Sonuçları" konularını yeniden gözden geçiriniz.
10. a	Yanıtınız yanlış ise "Fransız Devrimi, 1830 Devrimleri ve 1848 Devrimleri" konularını yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Sanayi Devrimi ilk kez İngiltere'de doğmuştur. Tarihsel olarak bir İngiliz Parlamentosu'nun varlığı, diğer ülkelere göre, İngiltere'yi demokratik haklar ve gelişmeler bakımından daha avantajlı kılmaktaydı. Çünkü Parlamento kapitalist gelişimi ve serbest ticareti destekleyici bir unsur olurken, bir ada devleti olan İngiltere coğrafi şartları nedeniyle, özellikle 16. yüzyıldan itibaren denizcilik ve ticaret bakımından dünyanın en güçlü ülkesiydi. Denizlerdeki üstünlüğü onu denizaşırı ülkelerde sömürgeler elde etmeye yöneltmişti. Sömürgecilik vasıtasıyla büyük servetlere (kapitale) sahip bir burjuva sınıfı İngiltere'de doğmuştu. Öte yandan İngiltere'de sanayi devrimi arifesinde gerekli iş gücünü (işçi sınıfı) oluşturacak nüfus da kentlerde yoğunlaşmış durumdaydı. Geniş ölçekli İngiliz denizaşırı ticaretinin karşılaştığı gerek ham madde ve gerekse mamul mal ihtiyacına yönelik talep baskısı, İngiliz müteşebbisleri yeni üretim metotlarını aramaya yönlendirmesi, üretimde yeni teknolojik arayışları ve iyileştirmeleri sağladı.

Sıra Sizde 2

Amerikan Devrimi arifesinde, koloniler daha ilk kuruluşlarından itibaren demokratik temsil esasına bağlı yasama organlarına ve yazılı bazı özgürlük belgelerine sahiptiler. Kolonilerle İngiltere arasında devrim sürecini başlatan olaylar da, demokratik yaşamın temel unsuru olan temsil ilkesinden doğmuştur. Koloniciler göre, temsil edilmeksizin vergilendirme kolonilerin özgürlüğünü ortadan kaldırmaktaydı. İngiliz Parlamentosu'nda, koloniler halkı seçilmiş üyeleriyle temsil edilmedikçe, kolonilere yönelik alınan kararlar geçerli değildi. Nitekim koloniciler temel siyasal yaklaşımlarını, bir siyaset belgesi olan 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde "Yöneticiler, yönetme gücünü yönetilenlerin onayından alırlar." ifadesiyle açıklamışlardır. Uygarlık tarihi bakımından çağdaş dünyamızı da şekillendiren bir değer olarak, "Egemenliğin kaynağı ulustur" ya da başka bir deyişle, "Hâkimiyet milletindir" ifadelerinde, Amerikan Devrimi'ni başlatan temel siyasal anlayışı bulmak mümkündür.

Sıra Sizde 3

Sanayi Devrimi sonucu, Avrupa ülkelerinde toplumlar yeniden yapılanırken, kentlerde ve fabrikalarda yoğunlaşan işçiler, yeni bir sınıf olarak ortaya çıkmaktaydı. Siyasal gelişmeler ve devrimler, Avrupa insanının düşünce yapısını, özgürleşmeye ve demokratikleşmeye yönelik olarak, radikal bir dönüşüme uğrattı. Bu demokratik gelişmeler, bir yandan burjuvaziyi güçlendirirken, bir yandan da oluşan işçi sınıfının taleplerini ortaya çıkardı. Ücretler, çalışma saatleri, daha sağlıklı ortamlarda çalışma gibi konularda işçilerin iyileştirme istekleri, Avrupa'da sosyalist partileri doğurdu. İtalya, Almanya ve Macaristan'da ulusçuluk anlayışı temelinde, Prusya, Hollanda ve Belçika'da ise vatandaşlarının krallarından haklar talepleri şeklindeki liberal istekler, Fransa ve İngiltere de ise sosyalistlerin talepleri şeklinde başlayan istekler, 1848 devrimlerini doğurdu. Yeni bir siyasal unsur olarak işçi sınıfı doğmaktaydı.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Armaoğlu, F. (1997). 19. **Yüzyıl Siyasi Tarihi** (1789-1914), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Aster E. Von. (2004). **Fransız İhtilâli'nin Siyasi ve Sosyal Fikirleri,** (haz. Şennur Şenel), Phoenix Yayınları, İstanbul.

Aulard, A. (1987). **Fransa İnkılâbının Siyasi Tarihi,** cilt I,(çev. Nazım Poroy), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Clough, S. B. (1965). **Uygarlık Tarihi,** (çev. Nihal Önol), Varlık Yayınları, İstanbul.

Deane, P. (1988). **İlk Sanayi İnkılâbı,** (çev. Tevfik Güran), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Gray W. ve R. Hofstader. **Amerikan Tarihinin Ana Hatları,** (Baskı yeri yoktur.)

Hobsbawm, E.J. (2003). **Sanayi ve İmparatorluk,** (çev. A. Ersoy), Dost Yayınları, Ankara.

Huxley, A. (1980). **Denemeler,** (çev. A. Usluata), Assos Yayınları, İstanbul, s.116-118.

McNeill, W. H. (2003). **Dünya Tarihi,** (çev. Alâeddin Şenel), İmge Kitabevi, İstanbul.

Musulin, J. (1983). **Hürriyet Bildirgeleri,** (çev. Necmi Zeka), Belge Yayınları, İstanbul.

Sarıca, M. (1980). **Siyasal Tarih,** Filiz Kitabevi, İstanbul.

Sarıca, M. (2000). **100 Soruda Fransız İhtilali,** Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Uçarol, R. (1985). **Siyasi Tarih,** Filiz Kitabevi, İstanbul.

Üçok, Ç. (1980). **Siyasal Tarih (1789-1960),** Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

Yeliseva N.V. ve A. Z. Manfred (1978). **Yakın Çağlar Tarihi,** (çev. Ö. İnce-E. Tuncalı), Konuk Yayınları, İstanbul.

8

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- I. Dünya Savaşı'nın tarihsel kökenlerini açıklayabilecek,
- I. Dünya Savaşı sonunda galip devletlerin paylaşım hırslarının, yeni bir savaşın tohumlarını nasıl attığını tartışabilecek,
- I.Dünya Savaşı'ndaki benzer hatalardan ders alınmamasının dünyayı II. Dünya Savaşı sonrasında da nasıl kutuplaşmaya götürdüğünü kavrayabilecek,
- II. Dünya Savaşı sonrasında artan bağımsızlık savaşlarını ve sona eren sömürge imparatorluklarını kavrayabilecek,
- Küreselleşmenin nasıl ve ne şekilde ortaya çıktığını, dünyayı nereye yönelttiğini tartışabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- I. Dünya Savaşı
- Mondros Ateşkes Antlaşması
- Sevr Antlaşması
- Türk Kurtuluş Savaşı
- II. Dünya Savaşı
- Nazizim
- Faşizm
- Küreselleşme

İçindekiler

Genel Uygarlık Tarihi → 20.Yüzyıldan 21.Yüzyıla: Savaşlar, Barış ve Küreselleşme Dönemi

- I. DÜNYA SAVAŞI VE SONUÇLARI (1914-1918)
- I. DÜNYA SAVAŞI SONRASI GELİŞMELER
- II. DÜNYA SAVAŞI
- II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI GENEL DURUM
- 21. YÜZYIL VE KÜRESELLEŞME

20.Yüzyıldan 21.Yüzyıla: Savaşlar, Barış ve Küreselleşme Dönemi

I. DÜNYA SAVAŞI VE SONUÇLARI (1914-1918)

I. Dünya Savaşı, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında meydana gelen olay ve gelişmelerin bir sonucudur. Bu bakımdan nedenlerini bu dönemde aramak gerekir. Nitekim 1815 yılında Viyana Kongresi ile Avrupa'ya, geniş anlamı ile dünyaya, yeni bir statü getirilmiş ve buna göre de güçler dengesi kurulmuştu. Ancak 1860-1861 arasında İtalyan Krallığı'nın 1871'de de İtalyan Birliği'nin kurulması, her şeyden önce 1815 Viyana Kongresi ile çizilmiş bulunan Avrupa'nın siyasi haritasını ve güçler dengesini büyük ölçüde değiştirdi. Bu süreçte bir başka gelişme de Prusya'nın 1870 Sedan Savaşı'nda Fransa'yı yenmesiydi. Yaşanan bu olay 19. yüzyılın ikinci yarısından sonraki dünya politikasının gidişini kesin çizgilerle değiştirdi. Çünkü Sedan Savaşı, Alman Birliği'nin kuruluşunu gerçekleştirdi, Almanya'ya Avrupa'da (dolayısıyla dünyada) üstün bir yer ve bu arada Alsas-Loren (Alsace-Lorreine)'i kazandırdı. Buna karşılık Alman-Fransız ilişkilerinde derin uçurumlar yarattı. Ayrıca bu süreçte Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında çıkan 1877-1878 Savaşı sonucunda yapılan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları Balkanlarda üç yeni bağımsız devlet daha ortaya çıktı: Sırbistan, Karadağ ve Romanya. Yine bu savaşın bir sonucu olarak 1908'de Bulgaristan, Balkan Savaşları sırasında da Arnavutluk bağımsızlığını ilan ederek bu devletlere katıldı.

Böylece ulusçuluk ve bağımsızlık hareketleri ile siyasi gelişmelerin sonucunda 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında, daha sonra Avrupa ve dünya siyasetinde önemli roller oynayacak yeni bağımsız devletler Avrupa güçler dengesinin yeni unsurları olarak ortaya çıktı. Bunlar da, Viyana Kongresi ile kurulmuş olan Statüko'yu büyük ölçüde değiştirdi. Bu durum Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürdü. Özellikle 1871-1914 devresi, artık Fransız İhtilali'nin etkilerinin geride kaldığı ve Avrupa'da diplomatik ilişkilerin, bu ilişkiler içerisindeki mücadele ve çatışmaların ağırlık kazandığı bir aşamadır. Dönemin bu niteliğinde İtalyan ve Alman ulusal birliklerinin kurulması, fakat özellikle ve birinci planda Alman İmparatorluğu'nun bir kuvvet olarak sivrilmesi başlıca rolü oynamıştır. Diplomatik ilişkilerin bu yeni yapısı ve bu yapı içindeki gelişmeler, sömürgecilik mücadelelerinin de eklenmesiyle 1914 yılında genel bir savaş ortamını hazırlamıştır.

I. Dünya Savaşı'nın özel nedenleri arasında yer alan ve Rusya ile Avusturya-Macaristan'ı karşı karşıya getiren temel sebep nedir?

SIRA SİZDE 1

Savaşın Nedenleri
a. Genel Nedenler 1. Fransız Devrimi'nin yaydığı milliyetçilik düşüncesi, 2. Bağımsızlık isyanlarının artması, 3. Devletler arası bloklaşma, 4. Ham madde ve pazar arayışı, 5. Silahlanma yarışının hızlanması, 6. Sömürgecilik
b. Özel Nedenler 1. Almanya ve İngiltere arasında ham madde ve pazar arayışından kaynaklanan rekabet, 2. Fransa'nın 1871 Sedan Savaşı'nda Almanya'ya kaptırdığı Alsas Loren'i geri almak istemesi, 3. Balkanlar'da Avusturya ve Rusya'nın emperyalist emellerinin çatışması, 4. İtalya'nın Akdeniz'e egemen olma arzusu, 5. Rusya'nın tarihî emellerine ulaşmak istemesi (Boğazlar-Panslavizm), 6. Uzak Doğu ve Afrika sömürgelerinde yaşanan rekabet, 7. Avusturya-Macaristan Veliahdı Ferdinand'ın Saraybosna'da öldürülmesi.

Devletlerarası Bloklaşma

Üçlü Bağlaşma/İttifak'ın Oluşması (Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya 1872-1882)

Alman İmparatorluğu birliğini sağladıktan sonra, Alsas-Loren meselesi yüzünden Fransa'nın kendisine karşı bir saldırıya girişebilme ihtimaline karşı ittifaklar aramaya başladı. Bu doğrultuda ilk anlaşma Rusya ve Avusturya-Macaristan imparatorlukları ile yapıldı (*Üç İmparator Birliği*). Üç İmparator Anlaşması iki defa yenilenmesine rağmen, her ikisinde de Rusya tarafından bozuldu. Aslında Alman Başbakanı Bismarck eskiden beri Rusya yerine İtalya ile işbirliği yapmaktan yanaydı. Ancak Afrika'nın paylaşım sürecinde Tunus'u almak isteyen İtalya, bu konuda Fransa ve İngiltere'nin onayını almaya çalıştığından bu ittifaka yanaşmıyordu. Fransa 1881'de Tunus'u işgal edince, İtalya umduğunu bulamamanın kırgınlığı ile Almanya'nın ittifak önerisini kabul etti. *Üçlü Bağlaşma/İttifak* (Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya): 5 yıl süreli yapıldı ve süresi doldukça yenilendi.

Üçlü Anlaşma/İtilaf/Entente'nin Oluşması (Fransa, İngiltere, Rusya 1891-1907)

Üçlü Bağlaşma'nın gerçekleşmesiyle Almanya'dan öç almak isteyen Fransa ittifak karşısında tek başına kalmak tehlikesine düştü. Bu durumdan kurtulmak için kendisine müttefikler bulma çabasını yoğunlaştırdı. Fransa, İngiltere ve Rusya ile anlaşmak istiyordu. Fakat bu üç devlet arasında yüzyıllardır süren görüş ayrılıkları, çıkar çatışmaları vardı. Fransa ile İngiltere Avrupa'da olduğu gibi sömürgecilik alanında da birbirleriyle mücadele halindeydi. Rusya ile de Akdeniz ve Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin siyasette öteden beri bir anlaşma sağlanamıyordu. Kırım Savaşı'nda olduğu gibi 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı da İngiltere ve Fransa'yı Rusya ile karşı karşıya getirdi. İngiltere ile Rusya arasında bir başka anlaşmazlık alanı Asya idi. Çünkü Hindistan'a egemen olan İngiltere, Kuzeye, Afganistan'a doğru çıkmaya çalışırken; Sibirya'yı ve Orta Asya'yı ele geçiren Rusya, Afganistan üzerinden Hindistan'a inme planları yapmaktaydı. Tüm bu nedenlerle Üçlü Anlaşma çok güç ve geç gerçekleşebildi. Fransa bu örgütlenmenin öncülüğünü yaptı. Nite-

kim ilk önce Fransa-Rusya Bağlaşması (1891-1894), arkasından Fransa-İngiltere Dostluk Anlaşması(1904) ve nihayet Rusya-İngiltere Anlaşması ile *Üçlü Anlaşma/ İtilaf* tamamlanmış oldu.

Savaşın Başlaması ve Gelişmeler

Avrupa'da üçlü ittifak ve üçlü itilaf bloklarının kurulmasından sonra özellikle 20. yy. başlarından itibaren, bloklar arasında birbirlerine karşı savaş hazırlıkları sürmekteydi. Fakat kurulan denge, savaşı önlüyordu. Ancak, dünya genelinde paylaşım süreci geliştikçe denge bozulmaya başladı. Bu bakımdan küçük bir olay büyük bir savaşa neden olabilecekti. Bu olay Saray-Bosna'da patlak verdi.

Balkanlar'da genişlemek isteyen Avusturya, aynı bölgede aynı amaçlarla hareket eden Sırbistan'a gücünü göstermek üzere, 1914 yılı Haziran ayı sonlarında Bosna'da bir manevra yapmaya yöneldi. Buna katılmak üzere Avusturya Veliahdı Arşidük Ferdinand Saray-Bosna'ya gelmişti. Ancak Veliaht ve karısı 28 Haziran 1914 günü Princip adında bir Sırplı tarafından öldürüldü. Bu da I. Dünya Savaşı'nın kıvılcımını ateşleyen olay oldu. Bu olaydan yararlanıp Sırbistan'ı Balkanlar'da etkisiz duruma getirmek isteyen Avusturya, Rusya'nın Sırbistan'ı destekleyeceğini göz önünde bulundurarak Almanya'dan destek aldı ve ordusunu savaşa hazırladı. Suikast olayından bir ay sonra 23 Temmuz 1914'te Sırbistan'a 48 saatlik bir ültimatom vererek çok ağır isteklerde bulundu. Bazı isteklerinin reddedilmesi üzerine 28 Temmuz 1914'te Sırbistan'a savaş ilan etti ve Belgrat'ı bombalamaya başladı. Avusturya'nın bu davranışı Rusya'yı seferber duruma getirdi. Buna karşılık Almanya, Avusturya'nın yanında yer aldı. Arkasından Almanya 3 Ağustos 1914'te Fransa'ya, 4 Ağustos 1914'te Belçika'ya saldırdı. Gelişen olaylar üzerine İngiltere, müttefiki Fransa'nın yanında yer alarak 4 Ağustosta Almanya'ya savaş ilan etti. Avusturya ise 6 Ağustosta Rusya'ya savaş ilan etti.

Bloklara Yeni Katılmalar

Üçlü Bağlaşma içerisinde yer alan İtalya, önce tarafsız kalacağını açıkladı. Fakat uzunca bir pazarlık sürecinden sonra blok değiştirerek 20 Mayıs 1915'de Üçlü Anlaşma Devletleri tarafına geçti. Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte sayıları üç olan Bağlaşık Devletler, Bulgaristan'ın katılmasıyla ancak dört devlet olmuşlardı. Oysa Anlaşma Devletleri, İtalya'dan başka Sırbistan, Karadağ, Romanya, Yunanistan gibi Avrupa devletlerinin yanı sıra Japonya'yı ve ABD'yi de yanlarına alarak sayılarını 12'ye çıkarmışlardı.

Uzak Doğu'ya bakıldığında ise Japonya 23 Ağustos 1914'te Almanya'ya savaş ilan ederek, bölgedeki Alman sömürgelerini ele geçirip Kasım 1914'te savaştan ayrıldı.

Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girişi

Osmanlı Devleti, özellikle 19. yy. sonu ile 20. yy. başında bir dizi savaşlarla, barış antlaşmalarıyla ciddi anlamda toprak kaybına uğramıştı. Avrupa'nın aklı esas alarak bilimde, sanatta, teknikte ilerlemesi, Osmanlı'nın bu gelişmelere kayıtsız kalması, devleti Avrupa karşısında "Hasta Adam" konumuna getirmişti. Tüm bunlara Türkleri Avrupa'dan ve Anadolu'dan sürüp çıkarmak diye özetleyeceğimiz "Doğu Sorunu" da eklenince Osmanlı sonun başlangıcına gelmişti.

II. Meşrutiyet'in ilanı (23 Temmuz 1908) sonrasında yapılmaya çalışılan yenileşme hareketlerinin (idari-askerî) tam olarak gerçekleşmemiş olması, dünya savaşının ön günlerinde Osmanlı'yı, oluşan bloklara yanaşmaya itti. Kısmen blok-

laşan dünyada yalnız kalma korkusu, biraz da yüzyıl başından beri kaybedilen toprakları tekrar kazanma arzusu ile Osmanlı Devleti kendini Almanya'nın yanında buluverdi (2 Ağustos 1914 Osmanlı-Alman İttifakı). İttifakın hemen sonrası genel seferberlik ilan edilerek ordu hazır duruma getirilmeye çalışıldı. Bu arada devlet, tarafsızlığını ilan etti ve Meclis-i Mebusan dağıtıldı.

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girdiğinde topraklarının genişliği 1.700.000 kilometre kare olup, sınırlarının uzunluğu 12.000 km'yi buluyordu. Nüfusu ise 1914 sayımındaki bazı eksikliklere rağmen 22-23 milyon tahmin edilmekteydi. 1914 yılında iki Alman gemisinin (Goeben-Breslav) Boğazlara sığınması ve satın alındığı ilan edilen bu gemilerin Karadeniz'de Rusya'nın sahillerini bombalaması üzerine Osmanlı fiilen savaşın içine girdi.

Osmanlı Devleti'nin Savaştığı Cepheler		
	Taarruz Cepheleri	**Savunma Cepheleri**
ANA CEPHELER	1 - Kafkas (Doğu) Cephesi	3 - Çanakkale
	2 - Kanal (Süveyş) Cephesi	4 - Irak
YAN CEPHELER		5 - Suriye-Filistin
		6 - Hicaz-Yemen
	Sınırlarımız Dışında Müttefiklerimiz için Kuvvet Gönderilen Cepheler	7 - Galiçya
		8 - Romanya
		9 - Makedonya

Osmanlı Devleti savaş süresince Çanakkale Cephesi hariç, diğer cephelerin hiçbirinde başarı sağlayamadı ve Bulgaristan'ın ardından ateşkes imzalayarak savaştan çekildi (30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması). Osmanlı'yı diğer müttefikleri izledi.

SIRA SİZDE 2

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin savaştığı ana cepheleri sıralayınız.

Avrupa Cephelerinde Durum

Almanya, çevresindeki iki büyük devlete (Rusya ve Fransa) aynı anda savaş açmıştı. Her gün 10 km ilerlemeyi öngören Alman planlarına göre her şey hazırdı. Tarihte ilk defa stratejik bir konuma sahip olan tren yollarının yardımı ile hızlı ve hareketli bir savaş bekleniyordu. Ateşli çıkışların ardından birkaç hafta sonunda, Almanlar Paris'in kuzeyinde Marne'da, Ruslar Doğu Prusya'da Tannenberg'de durduruldu. Tahmin edilmeyen bir siper savaşı başlamak üzereydi. Fakat bu defa savaş Kuzey Denizi'nden, İsviçre sınırına kadar, Baltık'tan Karpatlar'a kadar milyonlarca insanın çarpıştığı kilometrelerce alana yayıldı. Avrupa cephesinde üç sene boyunca 10 km'den fazla ilerlenemedi. Bu 10 km'lik alan içerisinde 4 milyondan fazla genç hayatını kaybetti.

Savaşın uzun sürmesi, onun geniş bir coğrafyaya yayılmasına neden oldu. Savaş, savaşanlar yönünden doğrudan olarak 3 kıtaya, fakat **dominyonlar** ve sömürgeler açısından da dolaylı olarak 5 kıtaya yayıldı. Avrupa'da İspanya, İsviçre ve İskandinav ülkeleri dışında 14 devlet bu savaşın içinde yer aldı. Asya'dan Japonya, Amerika Kıtası'ndan ABD eylemli olarak buna katılırken, Afrika'daki sömürgelerle Avustralya ve Yeni Zelanda gibi İngiliz dominyonları da kendilerini bu savaşın dışında tutamadı.

Dominyon: Eskiden Britanya İmparatorluğu'na ya da Commonwealth'e bağlı ülkeleri belirten terim. Bu devletler Kanada, Yeni Zelanda, Avustralya, Güney Afrika Birliği, İrlanda ve Newfoundland'dır. Bunlar yasal açıdan özerk olmakla ve dış işlerinin yönetimini kendileri üstlenmekle birlikte, Büyük Britanya imparatorunu hükümdar olarak kabul ediyorlardı. Dominyon teriminin yerine 1947'den sonra, "Commonwealth üyesi" ya da "Comnonwealth devleti" terimi kullanılmaya başlandı

Genel Değerlendirme

Devlet Adı	Ateşkes Adı ve Tarihi	Barış Antlaşması ve Tarihi
Bulgaristan	Selanik 28 Eylül 1918	Nöyyi 27 Kasım 1919
Osmanlı İmparatorluğu	Mondros 30 Ekim 1918	Sevr 10 Ağustos 1920
Avusturya-Macaristan İmparatorluğu	(Macaristan) Belgrat 3 Kasım 1918	Triyanon 4 Haziran 1920
	(Avusturya) Willaquiste 4 Kasım 1918	Sen Jermen 10 Eylül 1919
Almanya	Redhondes 11 Kasım 1918	Versay 28 Haziran 1919

1. 28 Temmuz 1914'te başlayan Dünya Savaşı 11 Kasım 1918'e kadar 4 yıl 3 ay 14 gün sürdü. Bu hâliyle dönemi itibarıyla tarihin kesintisiz en uzun savaşıydı.
2. Başlangıçta 3 kıtaya, daha sonra getirilen askerler açısından 5 kıtaya yayıldı.
3. Nüfuslarının toplamı 1.170.735.000'i bulan ülkelerden, 66.058.810 kişilik ordular karşı karşıya geldi (22.850.000 Bağlaşma (İttifak), 43.188.810 Anlaşma (İtilaf)].
4. Savaştaki insan kayıpları, 17 milyona yakını Bağlaşma, 22 milyonu Anlaşma devletlerine ait olmak üzere 39 milyonu aştı.
5. Yapılan hesaplara göre 4 yıl boyunca toplam savaş harcamaları Bağlaşıkların 60, Anlaşma devletlerininki 125 milyar doları aşmış olup, toplamı 186 milyar dolara ulaşmaktaydı.
6. Osmanlı Devleti'nin savaş giderleri de 1.430.000.000 dolar olarak hesaplanmaktaydı.
7. Dünya Savaşı'nın en önemli özelliklerinden biri, bazı yeni silahların bu savaşta ilk kez kullanılmasıydı. Bunlar arasında başta uçak olmak üzere en etkili zırhlı araç tank, denizaltı ve zehirli gazlar vardı.
8. Rusya'da Bolşevik Devrimi gerçekleşti. İktidara geçen Bolşeviklerin ilk işi 3 Mart 1918' de Rusya ile ona karşı savaşan devletler (Avusturya-Macaristan, Almanya, Osmanlı Devleti, Bulgaristan) arasında Brest-Litovsk Antlaşması'nı imzalamak oldu. Bu arada yeni yönetim, savaş içerisinde Anlaşma Devletleri arasında yapılan Anadolu'yu paylaşım planlarını (Gizli Anlaşmalar) da açığa vurdu.

Dünya Savaşı'nda İmzalanan Gizli Anlaşmalar
İstanbul Anlaşması 18 Mart -10 Nisan 1915 **Taraflar:** İngiltere, Fransa, Rusya **Paylaşılması Tasarlanan Alan:** İstanbul ve Çanakkale Boğazları ve çevresi savaştan sonra Rusya'ya verilecek.
Londra Anlaşması 26 Nisan 1915 **Taraflar:** İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya **Amaç:** İtalya'yı kendi yanlarına çekebilmek Anlaşmaya göre, İtalyan işgalinde olan Rodos ve 12 Ada ile Bingazi ve Derne (Trablusgarb)'deki Osmanlı hakları İtalya'ya geçiyor, ayrıca Anadolu Asya'sı paylaşıldığında Antalya ve çevresi İtalyanlara vadediliyordu.

Sykes-Picot Anlaşması (26 Nisan 1916)
Taraflar: İngiltere, Fransa, Rusya
Amaç: Orta Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun paylaşımı
Buna göre paylaşım şu şekilde idi:
Fransa; Adana, Beyrut, Aladağ, Kayseri, Akdağ, Yıldızdağ, Zara, Eğin arasında kalan toprakların tamamı ile, Şam, Sivas, Halep, Harput ve Diyarbakır illerinin bir kısmını alacaktı. İngiltere'ye ise Bağdat ve Basra illerini içeren Güney Irak verilecekti. Rusya; Anlaşma Rusya'nın onayıyla yürürlüğe girecekti.

St. Jean de Maurienne Anlaşması (19-21 Nisan 1917)
Taraflar: İngiltere, Fransa, Rusya ile İtalya
Amaç: İtalya'nın Anadolu Asyası üzerindeki haklarının belirlenmesini sağlamaya çalışması. Anlaşmaya göre Antalya, Konya, Aydın, İzmir ve kuzeyi İtalya'ya bırakılıyordu.

Petrograt Görüşmesi (Mart 1916)
Taraflar: İngiltere, Fransa, Rusya
Amaç: Rusya'nın payının arttırılması
Ortadoğu ve Anadolu'nun bir kısmının paylaşıldığı Sykes Picot Antlaşması Ruslara gösterildi. Rusya bu istekleri ancak Erzurum, Trabzon, Bitlis illeri ile Muş, Siirt ve Türk-İran sınırını içeren kuşağın da kendisine verilmesi karşılığında kabul etti.

Mc Mahon 1917
Taraflar: İngiltere (İngiltere'nin Mısır Valisi Mc Mahon)
(Hicaz Emiri Hüseyin bin Ali (Şerif Hüseyin))
Amaç: Arapları Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmak, İngiltere tarafından Araplara, Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmaları halinde bağımsız bir Arap Devleti (Krallığı) kurulacağı vaat edilmiştir. Ancak bu vaat gerçekleşmemiş, Şerif Hüseyin saf dışı edilmiştir.

Balfour Deklarasyonu 1917
Taraflar: İngiltere-Siyonist Hareketin Lideri Rothschilde
Amaç: Gelecekte Filistin'de bir Yahudi Devletinin kurulması
İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Arthur James Balfour 2 Kasım 1917 tarihinde uluslararası Siyonist Hareketin liderlerinden Lord Rothschilde' a bir mektup göndererek, savaştan sonra Filistin topraklarında Musevi Devleti kurulması konusunda destek vereceğini bildirdi. Bu deklarasyon Orta Doğu'da İsrail Devleti'nin kurulma sürecinde önemli aşamadır.

Türk Kurtuluş Savaşı

İşgallere Karşı Tepkiler ve Mustafa Kemal (Atatürk) Faktörü

Osmanlı Devleti'nin Mondros Ateşkesi'ni imzalamasından hemen sonra kimi zaman Ateşkes'in farklı yorumlanabilecek üstü kapalı maddelerinden yararlanılarak, kimi zaman da Ateşkes hükümlerine aykırı olarak Anadolu İtilaf Devletleri tarafından işgale başlandı. Osmanlı Padişahı ve yöneticileri bu durum karşısında sessiz kalıp tahtını koruma derdine düşmüş, Anadolu'yu/halkını yüzüstü bırakmıştı. Hatta işgallere direniş hareketlerini isyancılıkla suçlamışlardı. İtilaf Devletleri ile işbirliği içerisinde olan Osmanlı yönetimi ve onun Anadolu'daki temsilcilerinin tavrı Türk halkını ve bu halkın önderi Mustafa Kemal'i yıldırmadı. Halk, bulunduğu bölgenin işgal edilmesini engelleyebilmek için dernekler kurarak haklarını savunmaya çalıştı. Kurtuluş Savaşı başlarken hemen her olgu ve olanak değerlendirilmiş ve "üç" temel saptama yapılmıştı:

1. Türk toplumu tarihsel, sosyal ve kültürel yapısı gereği yabancı işgale karşıdır ve bağımsız yaşama geleneğine sahiptir, Türk halkına güven esastır.
2. Rus Devrimi, ulusal kurtuluş savaşları için önemli bir güç yaratmıştır. Bu güçle gerçekleştirilecek dayanışma Türk Kurtuluş Savaşı'na önemli katkı sağlayacaktır.
3. Büyük devletler dört yıllık Dünya Savaşı'ndan sonra savaşacak durumda değildirler, bu nedenle Anadolu'nun içlerine uzanarak bir silahlı çatışmayı göze alamazlar.

Bilindiği gibi Türk Devrimi'nin önderi ve kuramcısı tek başına Mustafa Kemal'dir. O, toplumsal bilinç ve kararlılık açısından en yakın çevresinden çok ileride idi. Bu nedenle Türk Devrimi'nin kuramsal ve eylemsel stratejisi onun tarafından belirlendi ve uygulandı. Ona göre Türkler Anadolu'daki yaşam sürelerinin tümünde, yaşadıkları toprakların egemeni olmuşlardı. Tutsaklık dönemleri yoktu. Kurdukları askerî devlet yapılarıyla akıncı bir geleneği sürdürmüşlerdi, 300 yıllık gerileme ve duraklama dönemlerinde birçok kez yenilmişler, toprak yitirmişler, ancak boyunduruk altına girmemişlerdi.

Yerel Kongre İktidarları Döneminden Ulusal Meclis'e

Anadolu'nun İtilaf Devletleri tarafından paylaşılmasını, farklı isimler altında yeni devletler yaratılmasını önlemek amacıyla kurulan bölgesel amaçlı derneklerin ulusal bir direnişe dönüşmesinde, Yunan ordusunun İzmir'e çıkartılmasına duyulan tepkinin büyük payı oldu. Bu durum birçok şehirde mitinglerle protesto edildi. Kimi çevreler ise yaşanan bu açmazdan kurtuluş için güçlü bir devletin koruyuculuğu altına girmeyi isterken, bazıları da ***Manda*** yönetimini istemekteydi.

İşgal tehlikesine karşı kurulan bu örgütler, gerçekleştirdiği kongreler (Doğu Anadolu Kongreleri: Trabzon, Erzurum, Sivas. Batı Anadolu Kongreleri: İzmir, Balıkesir, Alaşehir, Nazilli, Uşak, Afyonkarahisar. Trakya Kongreleri: Edirne, Lüleburgaz) ve aldığı kararlarla bir hükümet gibi davrandı.

Halkını çok iyi tanıyan Mustafa Kemal, Kongreler yoluyla örgütlenen halkı Sivas Kongresi (4 -11 Eylül 1919)'nde bir araya getirip, İstanbul'un işgali sonrasında Ankara'da açılan yeni Meclis (23 Nisan 1920)'te tek çatı altında birleştirdi.

Mustafa Kemal'in başkanlığındaki Büyük Millet Meclisi ile önderin izindeki Anadolu halkı emperyalizme ve onun iş birlikçilerine karşı mücadele verirken; Saray ve hükümeti Türk ulusunun yok oluş belgesini çekinmeden imzaladı (10 Ağustos 1920 Sevr Antlaşması).

Manda: Dünya siyasi tarihinde I. Dünya Savaşı'ndan sonra kullanılmaya başlayan bu terim, kelime anlamı olarak Latince "madatum", Fransızca "manda" kelimelerinden gelmekte olup özellikle "vekâlet" anlamında kullanılmaya başlanmıştır.

Şekil 8.1

Sevr Antlaşması

Kaynak: *http://tr.wikipedia.org/wiki/Sevr_antlasmasi*

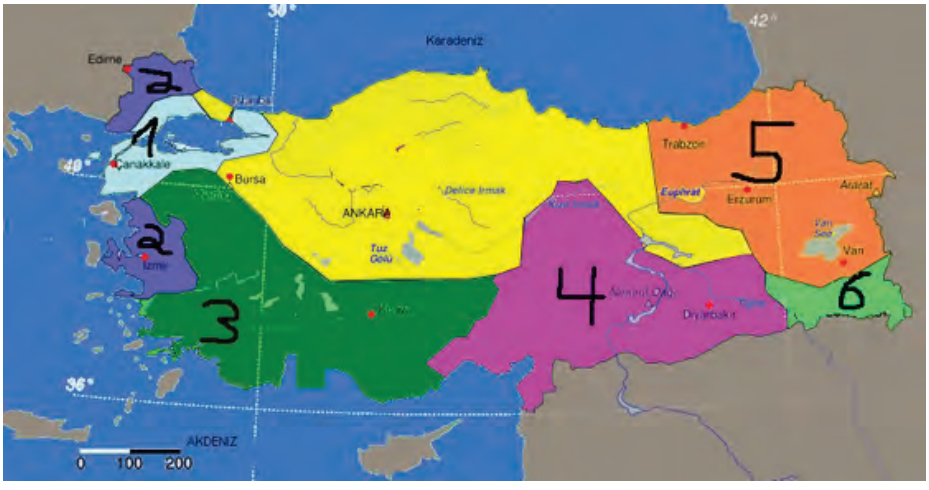

1: İngiliz ve Fransız Ortaklaşa İşgal Bölgesi, İngiliz İşgalleri;
2: Yunan İşgal Bölgesi, Yunan İşgalleri, Türk-Yunan Cephesi;
3: İtalyan İşgal Bölgesi, İtalyan İşgalleri;
4: Fransız İşgal Bölgesi, Fransız İşgalleri, Türk-Fransız Cephesi;
5: Ermeni İşgal Bölgesi; Ermeni ve Gürcü İşgalleri; Türk-Ermeni Cephesi;
6: İngiliz İşgal Bölgesi

Türkiye Cumhuriyeti'nin Bağımsızlık Senedi: Lozan Barış Antlaşması

TBMM ve Hükümeti Sevr Antlaşmasını reddettiği gibi onu imzalayanları da vatan haini saydı. Bunun üzerine İtilaf Devletleri Ankara'ya Sevr'i kabul ettirebilmek için işgalleri genişletmeye çalıştı. Anadolu Hareketi genişleyen işgaller karşısında 4 cephede de birden savaş verdi (Doğu, Güney ve Batı Cephesi ile İç Ayaklanmalar). TBMM Hükümeti'nin ise Milis Kuvvetlerle düzenli orduya karşı bir başarı kazanılamayacağını görmesi ve şartların da algılanması üzerine düzenli orduya geçildi. Kurtuluş Savaşı'nda, Batı Cephesi'nde yapılan başarılı savaşlarla zafere ulaşıldı. İtilaf Devletleri ateşkes istedi. Mudanya'da yapılan görüşmeler sonucunda varılan anlaşma ile savaşın askerî yönü kapandı (Mudanya Ateşkes Antlaşması 11 Ekim 1922). Sıra barış görüşmelerine gelmişti. Mustafa Kemal bu görüşmelerin İzmir'de yapılmasını istemekteydi. Ancak belirlenen yer İsviçre'nin Lozan kentiydi. 20 Kasım 1922 - 4 Şubat 1923 tarihleri arasında gerçekleşen konferansın birinci bölümü batılı devletlerin emperyalist istekleri nedeniyle sonuçsuz kaldı. Mustafa Kemal'in Anadolu'daki kararlı atılımları ile barış konferansı 23 Nisan 1923'te yeniden toplandı. Lozan görüşmeleri tam anlamıyla diplomatik bir taktik savaşıydı. Kurtuluş Savaşı'nın Türkiye açısından kazanımları, görüşmelerle en aza indirilmek isteniyor, gözdağı dahil her yol deneniyordu. En küçük bilginin bile önem kazandığı bu ortamda, Türk heyetinin Ankara ile Yunanistan bağlantılı olarak yaptığı görüşmelerinin tümü İngilizlerce biliniyordu. Mustafa Kemal de bu olasılığı biliyor ve haberleşmesini ona göre yapıyordu. Böylece Lozan görüşmelerinde, yalnız diplomaside değil, iletişimde de taktik savaşı verilmişti. Nisan ayında başlayan ikinci toplantı 24 Temmuz 1923'te anlaşmayla sona erdi.

Lozan'dan kalan birtakım sorunlar, daha sonra ikili anlaşmalarla ekonomik, siyasi, hukuki bağımsızlık çerçevesinde giderilmeye çalışıldı. Cumhuriyetin ilanıyla başlatılan toplumsal ilerleme ve çağdaşlaşma mücadelesi, yokluklar ve yoksunluklara rağmen sürdürüldü. Bu, o insanlar için sıradan bir ekonomik kalkınma hareketi değildi; vaktiyle çağdaş zamana yetişemeyip geride kalmış olan Türklerin bunu yakalama hamlesiyle, tüm ulusça girişilen, devrimci bir başkaldırıydı. Değeri bundan ötürü büyüktü. Cumhuriyeti kuranlar, onu yaşatıp geliştirmeye de sahip çıkmışlardı. Bu bir uygarlık özlemiydi. Yusuf Hikmet Bayur'un 1939'da yaptığı değerlendirmeye göre; Cumhuriyet'in 15 yılda başardıkları, Osmanlı İmparatorluğu'nun büyüklük devrinde gerçekleştirdiği zaferlerden daha büyüktü. Bu yönüyle Türk Devrimi, dünyanın emperyalist devletler tarafından paylaşıldığı ve aralarındaki pazar çatışmalarının aralıksız sürdüğü bir ortamda, ulusal bağımsızlığın korunarak nasıl kalkınılacağını gösteren ilk uygulama oldu.

SIRA SİZDE 3

Sevr Antlaşması sizce hangi planların uygulamaya konulmasıdır?

I. DÜNYA SAVAŞI SONRASI GELİŞMELER

I. Dünya Savaşı'ndan galibiyetle çıkanlar, sürekli bir barış sağlayacak konferansın Paris'te toplanmasını kararlaştırmışlardı. Bu konferansa Bağlaşık Devletlere karşı savaşmış ya da onlara savaş ilan etmiş olan 32 devleti çağırmışlardı. Ancak söz konusu devletleri üç gruba ayırmışlar, böylece beş büyük devlet yetkiyi kendi ellerinde toplamıştı: ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya. Bu devletlerin başbakan ve dışişleri bakanlarından oluşan *Onlar Konseyi*, en yetkili kurul kabul edilmişti. Ayrıca kimi sorunlarda Japonya'nın dışında öteki devletlerin katıldığı *Dörtler Konseyi* öngörülmüştü. Baş gösteren anlaşmazlık yüzünden İtalya bir ara konferanstan çekilince de ABD Başkanı Wilson ile İngiliz Başbakanı Lloyd George ve Fransa

Başbakanı Clamenceau dünya barışı adına kararlar almaktan çekinmemişler, böylece *Üç Büyükler* denen güç odağını oluşturmuşlardı.

Paris Barış Konferansı, 18 Ocak 1919'da açıldı. Konferansa, yenilen ülke temsilcileri çağrılmadı. Konferans sonunda Almanya temsilcisi çağrılarak antlaşmayı imzalaması emredildi. Paris'in banliyösü Versay'da imzalanan anlaşmaya göre Almanya bir daha kendine gelemeyecek şekilde cezalandırılıyordu.

Yenilen diğer ülkeler de benzer antlaşmaları imzalamak zorunda bırakıldı. Osmanlı Devleti ile yapılacak anlaşma konusunda, devletler paylaşım planlarında anlaşamadığından, Londra, San Remo ve Spa'da ayrı konferanslar düzenlendi. Nihayet yine Paris'in Sevr kasabasında 10 Ağustos 1920'de Osmanlı temsilcileri (Hadi Paşa, Reşat Halis, Rıza Tevfik - 433 Madde) tarafından Sevr Antlaşması imzalandı.

Fakat Mustafa Kemal (Atatürk) önderliğindeki Ulusal Mücadele'nin başarıya ulaşmasıyla ölü doğmuş bir antlaşma oldu. Saltanatın kaldırılması, Lozan Antlaşması ve Cumhuriyet'in ilanı ile *Türkiye Cumhuriyeti Devleti* bağımsız ve eşit koşullarda dünyadaki yerini aldı.

1919 Barış Konferansı'nın sonuçları şu şekilde özetlenebilir:

1. Avrupa'da yedi yeni devlet yaratıldı: Çekoslovakya, Yugoslavya, Finlandiya, Polonya, Estonya, Litvanya, Letonya.
2. Wilson'un halkların kendi kaderini tayin hakkı (self-determination) ilkesi benimsenmiş gözüküldü. Ancak sınırlar, egemen devletlerin belirlediği şekilde gerçekleşti. Ama yine de Avrupa'da milliyetçi akımların güçlenmesine zemin hazırladı. Self-determination ilkesinin pek çok farklı dili konuşan Doğu Avrupa'da uygulanmasının güçlüğü anlaşıldı.
3. Fransa'nın ısrarları üzerine Almanya'nın ağır biçimde cezalandırılması Alman halkında olumsuz tepkilere yol açtı ve Hitler'in iktidara gelmesinin alt yapısını oluşturdu.
4. ABD Kongresi Versay Antlaşması'nı onaylamadı. Aslında, Amerikan Kongresi İnziva Politikası'na başka deyişle Avrupa'nın iç işlerine karışmama ilkesine geri dönmek niyetindeydi.
5. ABD'nin bu tutumu, Fransa'yı tedirgin etti ve bu nedenle Almanya'yı izole etmek için onun komşuları ile ittifak antlaşmaları yapmaya başladı.
6. Versay anlaşmasının onaylanmaması, kuruluş fikri Wilson'a ait olan Milletler Cemiyeti'ni zayıflattı.

I. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Devletinin imzaladığı barış antlaşması hangi süreçten geçerek imzalanmıştır?

SIRA SİZDE 4

ABD Başkanı Wilson ve 14 İlkesi

1913'te ABD'nin 28. Başkanı olan Thomas Woodrow Wilson, Dünya Savaşı'na kadar *Monroe Doktrini* ve *Açık Kapı İlkesi* adı verilen iki ana ilkeyi dış politika esası olarak belirledi. Birincisi ile Avrupa devletlerini kıtadan uzak tutmaya çalışırken, diğeriyle de Amerika'nın dışa açılımını sağlamak istedi. Bu nedenlerle de başlangıçta Amerika'yı savaştan uzak tutmaya çalıştı. Ancak, Alman denizaltılarının Amerikan ticaret gemilerini 1915 ve 1917'de torpillemeleri üzerine Wilson'un Almanya'ya savaş ilan isteği, 50 red oyuna karşı 373 oyla kabul edildi. Çünkü Almanya'nın Orta Doğu, Afrika ve Uzak Doğu'da önemli ölçüde nüfuz sahibi olması, ABD'nin Açık Kapı İlkesi'ne büyük darbe vuruyordu. Özellikle Atlantik'te dolaşan Alman denizaltıları Amerikan ticaret gemilerine saldırınca, denizlerdeki serbest dolaşım önlenmiş, Amerikan ekonomisi zarar görmüştü.

ABD'nin savaşa girdiği süreçte İngiltere ve Fransa da barış şartları ile ilgili görüşler ileri sürmekteydi. Bu nedenle Wilson, Fransa ve İngiltere'nin barış koşullarını kendi çıkarları lehine belirlemelerinden çekiniyordu. Bu ortamda, Albay House'dan barış koşullarının belirlenmesi sırasında ABD ulusal çıkarlarını temsil edecek esasların saptanması için bir kurul oluşturulmasını ve bir memorandum hazırlanmasını istedi.

The City College Başkanı S.E. Mezes ve gazeteci Walter Lippmann'ın içinde bulunduğu kurulun 22 Aralık 1917, 2 Ocak 1918 ve 4 Ocak 1918'de yayınladığı raporlar Wilson ilkelerini oluşturdu. Barış koşulları konusunda İtilaf Devletleri ile Amerika arasındaki temel fark şuydu: Biri Türkiye'nin tamamen haritadan silinmesini planlarken diğeri parçalara ayrılmış (Ermenistan, Suriye, Mezopotamya), ancak varlığını sürdüren bir yapıyı tercih ediyordu. Çünkü ABD'nin bölgede çok sayıda vatandaşı ve misyoner okulları bulunmaktaydı.

Yapılan tüm bu çalışmalardan sonra ABD başkanı, 8 Ocak 1918'de kendi adıyla anılan ilkelerini ilan etti. Bu ilkelerin 14. maddesi şöyleydi: "Küçük-büyük devletlere karşılıklı olarak siyasi bağımsızlık ve arazi bütünlüğü sağlamak maksadıyla özel anlaşmalarla bir Genel Milletler Cemiyeti teşkil olunmalıdır." Böylece kuruluş fikri ABD Başkanı Wilson'dan kaynaklanan Milletler Cemiyeti, 18 Ocak 1919 Paris Barış Konferansı'nda görüşüldü. Sonuçta dünya barışının kalıcı kılınması, anlaşmazlıkların barış yoluyla çözülmesi, büyük devletlerin olduğu kadar küçük devletlerin de bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesini sağlamak, adalete dayalı yeni bir dünya düzeni kurmak vb. amaçlarla 8 Ocak 1920'de İsviçre'nin Cenevre kentinde Milletler Cemiyeti kuruldu.

Ancak bir dünya örgütü olarak düşünülen Milletler Cemiyeti, Wilson'un seçim yenilgisi ve yeni başkan Harding'in, Avrupa politikasından uzak durma ilkesini benimsemesi nedeni ile cemiyeti, ABD boyutundan yoksun bıraktı. Diğer kanat güç Sovyetler Birliği, zaten cemiyetin dışında bırakıldığından Milletler Cemiyeti, Avrupa içinde güvenlik sistemi kurmayı amaçlayan İngiltere ve Fransa'nın elinde kaldı. Özetle kuruluştaki düşünce ve amaçların aksine Milletler Cemiyeti bir Avrupa örgütü olmaktan kurtulamadı.

En güçlü devletlerin yer almadıkları, alanların ise Milletler Cemiyeti'nin amacı konusunda görüş birliğine varamadıkları (İngiltere-Fransa) bu kuruluş, daha doğuşunda sakatlanmıştı. İşleyişte de cemiyetin amacına uygun hareket etmedi. İçerisinde yer alan emperyalist devletlerin söz sahibi olduğu, güçsüz devletlerin hakkının yenildiği bir ortam oluştu. Örneğin, Musul 400 yıllık Osmanlı vilayeti olmasına ve yaşayanların büyük çoğunluğunu Türklerin oluşturmasına rağmen, İngiltere'nin lehine kararlar verilerek İngiliz egemenliğine bırakıldı.

Görüldüğü gibi Milletler Cemiyeti pek çok eksiği, sakıncayı beraberinde getirmekteydi ve müttefiklerin elinde yeni bir tip emperyalizm olan manda sistemini genişletmek amacıyla kullanılıyordu. Böylece Wilson ilkelerine karşı gelinmeden emperyalist amaçlara bir kılıf bulunmuştu. Savaştan sonra kendi kendini idare edemeyecek ülkelere bir vesayeti vekil tayin edilecekti. Bu, sömürgeciliğin I. Dünya Savaşı sonrasının ad değiştirmiş şekli idi. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve lideri Mustafa Kemal'in o dönemde izlediği tam bağımsızlıkçı politika sayesinde Milletler Cemiyeti'ne davet üzerine üye olundu. Bu durum Milletler Cemiyeti tarihinde ilk ve tek uygulamadır.

SIRA SİZDE 5

I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Sevr Anlaşması için niçin ölü doğmuş bir antlaşma yorumu yapılmaktadır?

İki Savaş Arası Dönem

İki savaş arası dönem, Avrupa'nın ve sonra dünyanın bir dünya savaşından başka bir dünya savaşına girişini hazırlayan dönemdir. Bir büyük savaşı bitiren barış düzenlemelerinin içine, başka büyük bir savaşı oluşturan unsurların nasıl konulduğu, bunların savaşın çıkışını nasıl etkilediği, saldırgan devletlere karşı öteki barışçı devletlerin etkili bir cephe oluşturamamaları ve Avrupalı devlet adamlarının yakın tehdit ve tehlikeler karşısındaki aymazlıkları dönemin genel karakteristiğidir. Bu dönemi iki alt döneme ayırabiliriz: *Geçici Barış Dönemi* (1919-1929) ve *Barışın Yıkılması Dönemi* (1929-1939).

Geçici Barış Dönemi (1919-1929)

ABD'nin Milletler Cemiyeti'ne girmemesi ve Fransa'nın Almanya üzerinde baskı kurmak amacıyla öncülük ettiği anlaşmaları onaylamaması üzerine, Fransa Almanya'yı kıskaca alacak şekilde ittifak anlaşmalarına girişti. I. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da ve dünyanın diğer yerlerinde en çok ihtiyaç duyulan şey barıştı. Ancak Fransa'nın tasarladığı barış, Almanya ile Sovyetler Birliği'nin toprak kayıpları ile Avusturya-Macaristan'ın dağılmış hâli idi.

1925'te Avrupa devletlerinin imzaladığı **Locarno Antlaşmaları** bütün sınırların güvenliğini ve bütün anlaşmazlıkların görüşmeler yoluyla çözümlenmesini karara bağlıyordu.

Geçici Barış Dönemi'nin önemli konularından birisi silahsızlanma meselesiydi. Başkan Wilson'un yer verdiği silahsızlanma meselesi söyle idi: *İç güvenliğin gerekleri göz önünde tutularak, silahlanmalarda en büyük indirimler sağlanmalıdır.* Bu düşünce Milletler Cemiyetinin 8. maddesinde de aynı şekilde yer aldı. Silahsızlanmayla ilgili yapılan ilk girişim *Washington Deniz Silahsızlanması Konferansı* idi. ABD'nin buradaki amacı Uzak Doğu'da giderek güçlenen Japonya'nın sınırlandırılmasıydı. Kasım 1921'de başlayan ABD-Japonya görüşmeleri bir dizi anlaşmanın imzalanmasıyla 6 Şubat 1922'de sona erdi. Silahsızlanma ile ilgili diğer bir girişim *Londra Deniz Silahsızlanma Konferansı* idi. Burada daha önce Washington'da büyük gemiler için getirilen kısıtlamalar küçük gemiler için de getirilmeye çalışıldı.

Dönemin en önemli gelişmesi ise Fransa Dışişleri Bakanı Briand ile ABD Dışişleri Bakanı Kellog'un karşılıklı teklifleri üzerine gelişen savaşı *bir ulusal politika aracı olarak kullanmaktan vazgeçme* taahhüdünün tüm dünya devletlerince imzalanacak çok taraflı bir anlaşmada yer alması düşüncesiydi. Bu iki devletin girişimleri sonucunda 27 Ağustos 1928'de ilk önce 9 devlet (ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Polonya, Belçika ve Çekoslovakya) arasında imzalanan *Briand-Kellog Paktı* veya *Paris Paktı*'na göre; bu ülkeler anlaşmazlıklarını savaş yoluyla çözmeyeceklerini ve her zaman barışçı girişimleri ön planda tutacaklarını taahhüt etmekteydi.

Tüm bu barışçıl girişimlere rağmen, devletlerin silahlanma süreçleri de belirli bir gizlilik altında sürdürülüyordu. Nitekim 1920'li yılların sonunda Locarno ve Briand-Kellog Anlaşmaları, Milletler Cemiyeti, Fransa-Almanya görüş ayrılığının sona erdirilmesi, cemiyet toplantıları ve refahın genel olarak yeniden sağlanması, uluslararası ilişkiler yönünden Dünya Savaşı'nın nihayet sona erdiğine işaret ediyor gibi görünüyordu. Ancak bir iki yıl daha geçtikten sonra, maliye ve sanayi alanlarında yaşanan çöküntü, bu uyumu sarsmış ve Japon, Alman, sonraları İtalyan milliyetçilerinin mevcut düzene yönelttikleri eleştirilerle etkileşim içine girmişti. Korku, nefret ve güvensizlik gitgide artıyor, ekonomik ve siyasal krizler çoğalıyordu. Bu

Locarno Antlaşmaları (16 Ekim 1925): Almanya Başbakanı Streseman'ın 1925 Şubatında Fransa, İngiltere, İtalya ve Almanya arasında bir saldırmazlık paktı imzalanması teklifiyle başlayan görüşmeler, 16 Ekim 1925'te İsviçre'de Locarno Antlaşmalarının imzalanmasıyla sonuçlandı. Belgelerden biri Almanya, Belçika, Fransa, İngiltere ve İtalya arasında olup Almanya-Fransa, Almanya-Belçika sınırlarını kesinleştiriyordu. Yine beş devlet arasında imzalanan diğer anlaşmayla da İngiltere ve İtalya birinci anlaşmayı garanti altına alıyordu. Birinci ve ikinci belgelerle Almanya'nın sadece batı sınırları söz konusuydu ve Almanya sadece bu sınırlar hakkında garanti vermiş, ancak doğu sınırları yani Polonya ve Çekoslovakya ile ilgili bir garanti vermemişti. Fransa yine aynı gün Polonya ve Çekoslovakya ile imzaladığı anlaşmalarla bunların Almanya ile olan sınırlarına garanti verdi. Bu anlaşmalar, Almanya'yı tekrar uluslararası iş birliğine sokması bakımından iki savaş arası dönemin önemli bir dönüm noktasıdır.

karmaşa ve düzensizlik totaliter rejimlerin gelişmesi için elverişli ortamı oluşturdu. Bunun sonucunda kısa bir süre içinde Rusya, İtalya, Almanya ve İspanya'da totaliter rejimler işbaşına geçti.

Rusya'da Bolşevik Devrimi/Çarlıktan Sovyet Rusya'ya

13 Şubat 1917'de Rusya'nın başkenti Petrograd'da açlık çeken insanların özellikle de kadınların öncülüğünde *Barış ve Ekmek* diye başlayan ayaklanma, kısa zamanda ülke geneline yayıldı. 300 yıllık Rus Çarlığı, başkentinde yoğunlaşan kitle eylemleriyle birkaç gün içerisinde yıkıldı. Şubat Devrimi'nden sonra Kerenski başkanlığında Bolşeviklerin katılmadığı geçici bir hükümet kuruldu. Ancak geçici hükümetin kendini iktidar yapan kitlelerle giderek bağını koparması ve düzeni sağlama adına onların karşısında yer almasıyla, Bolşeviklerin önderliğinde ekim ayındaki ayaklanma ile Paris Komünü'nden sonra ilk kez bir sosyalist iktidar kuruldu.

Ekim Devrimi'nden hemen sonra bir dizi ekonomik, sosyal ve idari düzenlemeler getirildi. Toprak mülkiyeti kaldırıldı. Özel çiftlikler devletleştirildi. İşçiler 8 saatlik iş gününe kavuştular. Ancak savaş sürecinin ülkeyi oldukça yıpratması nedeniyle 1919 başlarında ürünlere devletçe el konulmaya başlandı (Savaş Komünizmi). Lenin'in ölümünden sonra Stalin iktidara geldi (1924). Özellikle Troçki'nin yurt dışına sürülmesiyle başlayan süreç, gelecek 10 yılda, idam, hapis ve toplama kamplarıyla donatılmış parti içi, kanlı bir iç hesaplaşmanın başlangıcı oldu. Hiçbir devrim kendi evlatlarını bu ölçüde yememişti.

1927-1937 arasındaki on yıl, politik baskının yanında dev boyutlu sosyal ve ekonomik atılımların gerçekleştirildiği bir dönemdir. Bu dönemde üç temel kalkınma girişimi görülür: çiftliklerin kolektifleştirilmesi, hızlı sanayileşme ve eğitimde devrim. Gelişmiş kapitalist ülkeler *1929 Dünya Ekonomik Bunalımı*'nın yıkıcı etkileriyle uğraşırken, Sovyetler Birliği bu üç alanda şaşırtıcı bir gelişme sağladı. 1920'lerin açlık ve yoksulluk altındaki bu köylü ülkesi, 20 yıl içinde ABD'den sonra dünyanın ikinci büyük sanayi ülkesi haline geldi.

İtalya'da Faşizm 1928-1939

Sovyet Rusya'dan sonra I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı yeni rejimlerden biri de İtalya'da faşizm olmuştur. ***Faşizm***, bir kuramdan daha çok bir eylem biçimi olarak başlamış, faşistler iktidara geçtikten sonra kuramlarını geliştirmişlerdir.

Faşizm: İtalyanca "fascio" sözcüğünden gelmektedir. Bu sözcüğün asıl anlamı çubuk demeti bağıdır. Mecazi olarak ise siyasal birlik anlamında kullanılır. Aslında siyasal ilkelere dayanmamaktadır. Devlet otoritesini sağlamlaştırmak ve zaferden elde edilen sonuçları korumak amacıyla hareket eden siyasal bir akımdan başka bir şey değildir. Bunun dışında bağlanmak istediği siyasal kurallar ulusalcılık ve emperyalizmdir, bir tür sağ otoriter idare biçimidir.

Mussolini belirli bir süreç içerisinde iktidarı ele geçirdikten sonra, faşizmin bir felsefeye gereksinimi olduğuna karar verdi. Bu görevi de uzun süreden beri Hegelci felsefenin İtalyan okuluyla özdeşleştirilen Giovanni Gentile'ye verdi. Gentile'nin elinde hazır *Hegel devlet kuramı* vardı ve çok zamanı olmadığından bunu kullandı. Mussolini Gentile'nin kendisine sunduğu öneriyi aldı ve sonuç olarak İtalyan faşizminin kuramının, bir devlet kuramı, devletin üstünlüğünün, kutsallığının ve her şeyi kapsar oluşunun kuramı olduğunu ileri sürdü.

Politik terörün egemen olduğu faşist düzen, iş gücü ile sermaye, endüstri ve tarımı *Ulusal Uyuşum* (Armoni) adı verilen ve büyük sermaye grupları ile toprak sahiplerinin belirleyici olduğu korporasyon örgütlerinde bir araya getirdi. Daha sonra Mussolini *Aşırı Faşist Kanunlar* adıyla bilinen yasaları çıkardı. Bu yasalar bütün demokratik hak ve özgürlükleri kaldırıyor, sansürü ve diktatörlüğü getiriyordu. İtalyan hükümeti ve Faşist Parti birleştiriliyor; böylece Mussolini İtalya'nın tek hâkimi oluyordu. Mussolini, sınırsız bir özgürlük içerisinde devlet kurumlarını özelleştirerek İtalyan halkını sonu kanla bitecek bir maceraya sürüklerken, aynı yıllarda Mustafa Kemal Atatürk, yoksul Anadolu'da devletçilik yoluyla mucizeler yaratıyor, sosyal bir halk devleti kuruyordu.

Yoğun devlet desteği ve yüksek gümrük duvarlarıyla korumaya alınan sanayi üretiminde belirli artışlar oldu ama bu artışlar İtalya'yı zengin bir sanayi ülkesi haline getirmeye yetmedi. Dış pazar yetersizliği kronik bir sorun halinde baskısını sürdürdü. Bu nedenle1923'te Yugoslavya'dan Fiume, 1927'de Arnavutluk ve Libya'nın sömürgeleştirdiği Habeşistan işgali gerçekleştirildi. Tüm bu emperyalist girişimler yetmiyormuş gibi, 1934'ten sonra yoğun bir silahlanmaya gidildi. Ekonomi bu gelişmelerle kısa sürede canlandıysa da İtalya ve dünya kendini büyük bir çatışmanın içinde buldu.

Almanya'da Nasyonal Sosyalizm (Nazizm)

Nazizmin kurucusu Adolf Hitler, evlilik dışı bir ilişkiden 1886 yılında bir sınır köyünde doğdu. Bütün yöre halkı gibi o da kaba, zevklerine düşkün, karanlık yaşantılı biriydi. Sağlıksız bir aile ortamında sevgisiz, dengesiz ilişkiler içinde büyüdü. 16 yaşında okulu bıraktı. Ailesi zor durumda olmasına rağmen bir işe giremedi. Yoksulluk yılları içerisinde Yahudi düşmanlığı, aşırı milliyetçi ve ırkçı düşünceler edindi. Münih'te *İşçi Partisi* adlı küçük bir milliyetçi gruba girdi ve bu partinin adını 1920'de *Nasyonal Sosyalist Parti* olarak değiştirerek başına geçti. Bu parti yeni adıyla 1920-1924 arasında toplumda giderek sivrildi. Hatta Hitler'in 1923'te Mussoli'nin Roma Yürüyüşü benzeri, *Berlin Yürüyüşü*'nü düzenlemesi onun tutuklanmasıyla sonuçlandı. 5 yıl ceza aldı ve *Mein Kämpf (Kavgam)* adlı kitabını burada yazdı. 1924-29 yılları arasında bu nedenle parti zayıfladı. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın tüm dünya gibi Alman ekonomisini de olumsuz etkilemesi, daha Dünya Savaşı'nın olumsuz koşullarını üzerinden atamayan Almanya'da kaos ortamı yarattı. Bu durumdan kendi ve parti çıkarlarına yararlanmak isteyen Hitler, partide militarist bir örgütlenmeye giderek *Hücum Kıtaları (SA)* ve *Muhafız Kıtaları (SS)* oluşturdu. Naziler, Komünist ve Sosyal Demokrat Parti taraftarlarına, işçilere, Yahudilere, bunların binalarına, yayın organlarına saldırarak sokak egemenliğini ellerine geçirdi. Ekonomik buhranla birlikte ortaya çıkan işsizlik ve durgunluk, halkın Nazi Partisine destek vermesini sağladı. 1928 yılı seçimlerinde 810.000 (%2) oy alıp sadece 12 milletvekiline sahip olan parti, 1930 seçimlerinde oy oranını %18,3 (6.409.000 oy)'e yükselterek 107 milletvekiliyle parlamentoda ikinci büyük parti haline geldi. 1932 seçimlerinde Hücum Kıtaları (SA)'nın ağır baskı ve terörüne rağmen Naziler yine çoğunluğu sağlayamadı. Ancak oy ve milletvekili (13.745.000 oy-230 milletvekili) sayısını artırarak Almanya'nın en büyük partisi oldu. Hitler, parlamento çoğunluğunu ele geçirmek için bir kez daha (Kasım 1932) seçime gittiyse de amacına ulaşamadı. Ancak Cumhurbaşkanı Hindenburg 30 Ocak 1933'te başbakanlığı kendisine verdi.

Devlet gücünü ele geçiren Hitler bir kez daha seçime gitti. Baskı, şiddet ve terör altında gerçekleştirilen bu seçimde (5 Mart 1933) de çoğunluğu sağlayamadı. Ancak yine de oy oranı ve milletvekili sayısını artırdı (%44 oy-288 milletvekili). Bu seçim Almanya'nın son çok partili seçimiydi. Hitler 1933'te tutuklattırdığı Komünist ve Sosyal Demokrat milletvekillerinin olmadığı *Reichstag (Meclis)*'dan, Hücum Kıtaları (SA) ve Muhafız Kıtaları (SS)'nın tehditleri altında 4 yıl için olağanüstü yetkileri istedi ve *Tam Yetki Yasası* olarak tanımlanan yasayı kabul ettirdi. 1934'de Hindenburg'un ölümü üzerine, hükümet başkanlığının yanında, devlet başkanlığını da alarak Almanya'nın *Führer*'i hâline geldi. Daha sonra bütün partileri yasaklayarak diktatörlüğünü kurdu. Böylece 1945'e kadar sürecek Nazi iktidarı başlamış oldu. Hitler, iç politikada Nazilere tam teslimiyet dışında hiçbir şeyi tanımıyordu. Ayrıca saf Alman ırkını Yahudiler, Slavlar ve diğer düşük ırklardan temizleyerek oluştura-

bileceği düşüncesiyle toplama kampları, fırınlar ve sürgünlerle amacına ulaşmaya çalışıyordu. Dış politikada ise üç aşamalı bir plan uygulamaktaydı:

I. Almanya'nın Versay Barış Antlaşması'nın sınırlayıcı ağır koşullarından kurtarılması,
II. Almanya'nın dışında yaşayan bütün Almanların birleştirilmesi: *Tek Ulus, Tek Devlet* ilkesinin gerçekleştirilmesi,
III. *Hayat Sahası (Lebensraum)* teziyle Almanya'nın refah seviyesinin artırılması.

Hitler'in ismini koyduğu bu tez, Almanya'nın emperyalist bir politika sürdüreceğinin en belirgin işaretiydi.

Japonya

Japonya I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Uzak Doğu'nun en güçlü devleti haline geldi. Bu süreçte İngiltere'nin desteği de önemliydi. Nitekim Uzak Doğu'da Rus ve ABD yayılmasına karşı İngiltere Japonya'yı bir denge unsuru olarak görmekteydi. Ancak, bir süre sonra Japonya'nın Çin üzerindeki emperyalist istekleri/planları yüzünden İngiltere ile ilişkileri bozuldu.

1930'lardan itibaren dünyadaki dengeleri gözeten Japonya Uzak Doğu'da yayılmaya başladı ve önce Mançurya'yı işgal etti ve bölgenin denetimini 1932'de eline aldı. Bu ortamda ne ABD ne Sovyet Rusya ne de Milletler Cemiyeti bir şey yapamadı. Durumdan yararlanmak isteyen Japonlar, Çin ile savaşa girişti ve ABD'nin protestolarına aldırmayarak, Çin'in iç kısımlarına doğru ilerledi. Japonya'nın bölgedeki üstünlüğü ele alması, Pasifik'teki güç dengesini bozdu. Japonya'nın bölgedeki artan etkisinden rahatsız olan ABD başta olmak üzere Sovyet Rusya ve İngiltere, Çin'e yardıma başladılar. Bölgedeki gerilim II. Dünya Savaşı'nın 2. yılında, Japonya'nın ABD'nin Pasifik'teki deniz üssü Pearl Harbor'a hava saldırısıyla en üst düzeye ulaştı.

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı

İki dünya savaşı arası dönemin en önemli ekonomik gelişmesi *Büyük Buhran* adı verilen ve tüm dünya ülkelerini etkileyen ekonomik bunalımdır. Ekonomik bunalımın bazı unsurları, başta Avrupa olmak üzere birçok ülkede var olmasına rağmen krizin başlangıcında, dünyanın birkaç önemli ekonomi ve ticaret merkezlerinden birisi olan New York *Wall Street Borsası*'nın çöküşü rol oynadı. Kriz ABD'den bütün dünyaya yayıldı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin alacaklarından vazgeçmesine rağmen refah seviyesi oldukça yüksekti. Ancak bu durum tüm sektörler için geçerli değildi. Örneğin 1921-1925 arası üretim %26 artarken, maaşlar %14 oranında arttı. Maaşları zaten yetersiz olan halk, tüketim olanaklarını kısıtladı. Halkın alım gücünün gerilemesine rağmen kârlar hâlâ büyük boyutlara ulaşmaktaydı. Bu nedenle ellerinde yoğun sermaye birikimi olan zenginler, üretim sektörü yerine paralarını borsaya yatırmaya başladılar. 1925'lerden itibaren borsadan çok yüksek kârlar elde etmeye başladılar. Borsanın çılgın artışı onu ekonomik gerçeklerin dışına taşıdı. Borsadaki hisse fiyatları dörde katlanırken üretim iki katına bile çıkamadı. Millî gelir ise sadece 1/3 oranında artabildi. Küçük bir karışıklık bu kâğıttan şatoyu yerle bir edebilirdi. 1929'un yazında Amerikalı yetkililer kredileri kısıtlamaya karar verdiler. Bu da çöküş için psikolojik ortamın yaratılmasını sağladı. Çöküş 23 Ekim 1929'da patladı. Birbirini takip eden 22 gün içerisinde kurlar çöktü, 12 milyon hissenin satışa sunulduğu *24 Ekim Kara Perşembe*'den sonra *29 Ekim Kara Salı*'da bu rakamlar 16 milyonla rekor düzeye ulaştı. Birkaç hafta içinde hisse fiyatları %40 oranında düştü. Pek çok kişi iflas etti, iş yerleri kapandı ve Amerikan ekonomisi

felç oldu. Amerikan krizinin etkileri, dağılacağı güne kadar güdümlü bir ekonomi taraftarı olan Rusya'nın dışında, bütün dünyayı etkiledi. Bunda iki temel faktör belirleyici rol oynadı: Ham madde fiyatları ve Amerikan sermayesine bağımlılık.

Amerikan ekonomisindeki buhran, Amerika'nın ithalatını azaltması, diğer devletlere verdiği borçları geri istemesi ve yeni krediler açılmasını durdurması sonucunda Avrupa'da da hızla yayıldı. Kriz ilk önce Amerikan sermayesine bağımlı Avusturya gibi ülkeleri vurdu. Buradan Avusturya bankaları ile iyi ilişkileri olan Almanya'ya sıçradı. Almanya'nın ödeme güçlüğüne düşmesi ile ondan alacakları savaş tazminatları üzerinden plan yapan İngiltere ve Fransa'nın krize girmesine neden oldu. ABD hükümeti, Avrupa ülkelerinin, savaş borçlarının ertelenme isteğini geri çevirince ekonomik buhran daha da yoğunlaştı. Artık hükümetler borçlarını ödeyemez, bütçelerini denkleştiremez hâle geldi. Tarım ve ham madde fiyatlarının düşüşü ile fabrikalar birbiri ardınca kapanmaya başladı ve ekinler tarlalarda çürümeye terk edildi. Ekonomik bunalımdan çıkış için çeşitli yollar denendi. İthalat azaltıldı. İhracat artırılmaya çalışıldı. Devletler kendi ürettikleri ürünlerinin rekabet gücünü koruyabilmek için gümrük duvarlarını yükselttiler. Üretimde Kota Sistemi, tüketimde Karne Sistemi uygulanmaya başlandı. Birçok sanayileşmiş ülke ticareti artırabilmek için ulusal paralarının değerini düşürdüler. Örneğin 1934'te ABD, doların değerini %41 oranında devalüasyona tabi tuttu. Tüm geçerli paraların değerlerini aynı anda düşürmesi, yöntemi etkisiz hâle getirmekle beraber, uluslararası geçerliliği olan paraların -sterlin, dolar, frank- savaşına da dönüştü.

Ekonomik bunalımın yarattığı işsizlik, açlık, yoksulluk geniş halk kitlelerinin otoriter yönetimlere eğilimlerini artırdı. Bu toplumsal durumun yarattığı siyasal sonuç ise diktatörlüklerin kurulması oldu. Böylesi ortamda halka ekmek ve iş vaadeden diktatörler, aç kitlelerin desteğini kolayca elde etmişler ve II. Dünya Savaşı'nın en belirleyici rollerini paylaşmışlardı.

Ekonomik bunalıma yönelik bazı belirtiler olmasına rağmen, Dünya Ekonomik Bunalımı'nı başlatan asıl olay nedir?

SIRA SİZDE 6

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI

Savaşın Nedenleri

1. I. Dünya Savaşı'ndan sonra galip devletlerin dayatmalarıyla oluşan şartları ağır antlaşmalar,
2. I. Dünya Savaşı sonrası emperyalist çıkarlar doğrultusunda çizilen yeni sınırlar (Milliyet ilkesinin göz önünde bulundurulmaması),
3. Milletler Cemiyeti'nin barışı koruyacak, savaşı önleyecek yapıya sahip olmaması,
4. Almanya'nın her fırsattan yararlanarak Versay koşullarını esnetmesi,
5. İtalya'da faşizmin, Almanya'da nazizmin ortaya çıkışı,
6. Militarist eğilimlerle birlikte emperyalist düşüncenin de artması (Irkçılık ve saldırganlık),
7. Avrupa ülkelerinde, Mussolini ve Hitler'e istediklerini vererek yatıştırma politikasının başarısızlığı,
8. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ve korumacı ekonominin getirdiği yüksek gümrük duvarlarının devletlerarası rekabete ve sürtüşmelere yol açması,
9. Hitler'in Hayat Sahası (Lebensraum) ve Almanya'yı dünyanın hâkimi yapma çaba ve arzusu (Hâkimiyet hırsı),

10. Savaşan tarafların Mihver Devletleri: Almanya, İtalya, Japonya; Müttefikler: İngiltere, Fransa, ABD, SSCB şeklinde bloklaşması.

Savaşın Başlaması

23 Ağustos 1939'da Hitler ve Stalin arasında yapılan Almanya ile Sovyetler Birliği saldırmazlık anlaşmasından bir hafta sonra, Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'yı işgaliyle savaş başladı. Hitler'in Fransa ve İngiltere'nin birlikte verdikleri ültimatomu reddetmesiyle, bu iki devlet Almanya'ya savaş ilan etti (3 Eylül 1939). Polonya'nın durumu SSCB'yi harekete geçirdi. Sovyet orduları 17 Eylülde Polonya sınırını aşarak *Alman-Sovyet Antlaşması*'nda (23 Ağustos 1939) kendilerine ayrılan yerleri işgale başladı. Doğu sınırını güvenlik altına alan Almanya batıya yöneldi. Danimarka, Norveç, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'u işgal etti. Alman orduları kısa süre içerisinde Paris'e girdi. Yapılan ateşkesle Fransa'nın kuzeyi Almanya'nın denetimi altına alındı.1941 yılına gelindiğinde Almanya, Avrupa'nın büyük kısmına Balkanlar'a, Doğu Akdeniz'e ve Ege Denizi'ne egemen olmuştu.

Uzak Doğu ve Japonya

Batıda Almanya'nın genişlemesi sürerken Japonya Uzak Doğu'da bir süreden beri başlattığı yayılmacı politikalarına hız verdi. Amacı, *Pasifik İmparatorluğu*'nu kurmaktı. Fakat bu noktada ABD ve Sovyet Rusya ile çıkarları çatışmaktaydı. Japonya, Sovyet Rusya ile olan anlaşmazlığını, 13 Nisan 1941'de Moskova'da bir T*araf-sızlık ve Saldırmazlık Anlaşması* ile giderdi. Böylece batısını güvenlik altına aldı.

Uzak Doğu savaşı ise Japonya'nın ABD'nin Hawaii'de Pearl Harbour'da bulunan deniz üslerini bombalamasıyla başladı ve hızla genişledi.

Savaşın Sonucu

1943'ten sonra savaş Almanya'nın aleyhine döndü. Özellikle müttefiklerin *Normandiya Çıkarması* ile Alman düşüşü başladı. Uzak Doğu'da ise Japonya, ABD'nin 6 Ağustos 1945'te Hiroşima'ya, 9 Ağustos 1945'te Nagasaki'ye atom bombası atmasıyla kayıtsız şartsız teslim oldu. 1945 yılında mihverin tamamı (Almanya-Japonya-İtalya) öne sürülen şartları kabul ederek savaştan çekildi.

Şekil 8.2

Mussolini ve Hitler'in Sonu

Kaynak: *Holmes, R. (2000).* ***World War II in Photographs,*** *London.*

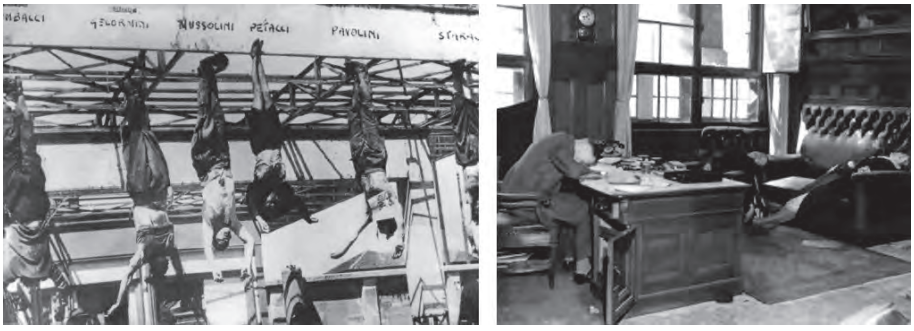

II. Dünya Savaşı Sırası ve Sonrasında Yapılan Toplantılar

Yaklaşık altı yıl süren, milyonlarca insanın can kaybına, bir o kadar insanın sakat kalmasına ve hatta atom bombası nedeniyle uzun bir süre psikolojik bunalımlara neden olan II. Dünya Savaşı daha sona ermeden savaş sonrası durumlar için konferanslar yapılmaya başlanmıştı.

Atlantik Demeci/ Bildirisi (14 Ağustos 1941)

ABD'nin daha savaşa girmeden önce, savaş sonrası düzenle ilgili olarak hazırlamış olduğu bu bildiri 14 Ağustos 1941'de ABD Başkanı Rooswelt ve İngiltere Başbakanı Churchill tarafından Atlantik'te bir savaş gemisinde imzalandı. 1 Ocak 1942'de Washington'da 26 devlet tarafından imzalanan demeç şu şekilde özetlenebilir:

- ABD ve Büyük Britanya, topraklarını genişletmek istememektedirler.
- Toprak (sınır) değişikliği arzu edilmemektedir.
- Her ulus kendi istediği hükümet biçimini seçebilecektir.
- Bütün devletler dünya ticaretine eşit bir şekilde katılabilecektir.
- Uluslararasında ekonomik anlamda tam işbirliği istenmektedir.
- Deniz ve okyanuslarda serbest dolaşım (ticaret).
- Nazi istibdadının yıkılmasından sonra, bütün ulusların güvence içinde yaşadıkları bir barışın sağlanması.

Kazablanka (Casablanca) Konferansı (14-24 Ocak 1943)

Bu konferans Rooswelt ve Churchill arasında yapıldı. Toplantıya Stalin davet edilmişse de gelemedi. Konferansta şu karar alındı: Rusya üzerideki baskıyı hafifletmek için Sicilya'ya çıkarma yapmak ve Balkanlar'da yeni bir cephe açmak için Türkiye'yi savaşa katılmaya ikna etmek. Konferans, müttefiklerin siyasi birliğini sağlayamamakla birlikte stratejik yönden uyum sağladıkları bir toplantı oldu.

Washington Konferansı (12-16 Mayıs 1943)

Rooswelt ve Churchill'in katıldığı bir konferanstır. Konferansta şu kararlar alınmıştır: İtalya'nın işgal edilmesi; Türk havaalanlarından yararlanılması (savaşa katılması); ikinci cephenin Fransa'da açılması; savaş sonrası barışı koruma sorumluluğunun ABD, İngiltere, Sovyet Rusya ve Çin'e verilmesi.

Şifre adı dolayısıyla *Trident Konferansı* da denilen bu toplantıda ayrıca, bu dört devletin oluşturduğu Dünya Konseyi'ne bağlı olmak üzere Avrupa, Amerika ve Uzak Doğu Bölge Konseyleri oluşturulacaktır. Avrupa, Tuna, Balkan ve İskandinav federasyonlarından oluşacak bir konfederasyon kurulacaktır. Türkiye de Balkan federasyonuna dahil olacaktır.

Quebec Konferansı (11-12 Ağustos 1943)

Savaşın ortalarında yapılan bu toplantıda Churchill ve Rooswelt, Almanya'nın silahsızlandırılmasını ve kontrol altına alınmasını; Türkiye'nin savaşa sokulmasını; ikinci cephenin Balkanlar'da açılmasını görüştüler. Ancak ikinci cephenin Fransa'da açılması kararlaştırıldı.

Moskova Konferansı (19 Ekim-1 Kasım 1943)

ABD, İngiltere, Sovyet Rusya ve Çin dışişleri bakanları 19 Ekim 1943'te Moskova'da, savaşta meydana gelen son gelişmeleri görüşmek ve savaş sonrası Almanya'nın durumunu değerlendirmek amacıyla bir araya geldi. Konferansta ayrıca Türkiye'ye hemen savaşa katılması için baskı yapılması kararlaştırıldı. Ayrıca üç devletin hükümet başkanları arasında bir konferansın yapılması da kabul edildi.

Kahire Konferansı (22-26 Kasım 1943)

Moskova Konferansı'nda üç devlet arasında bir zirve yapılmasına karar verilmişti. Ancak yer konusunda anlaşmaya varılmadığından, sonradan Tahran'da karar kılındı.

ABD, İngiltere ve Rusya'nın devlet başkanlarının yapacağı toplantı öncesinde Roosvelt ve Churchill görüşmeye karar verdiler. Uzak Doğu sorunlarının da görüşüleceği bu toplantıya Çin Devlet Başkanı Çan Kay Şek de çağrıldı. Konferansda herhangi bir karar verilmeyip, sadece görüş alışverişi yapıldı. Toplantı bu yönüyle de Tahran Konferansı'nın hazırlığı niteliğindeydi.

Tahran Konferansı (28 Kasım-1 Aralık 1943)

Dışişleri bakanlarının Moskova Konferansı'nda, üç devletin hükümet başkanlarının toplanmasına karar verilmişti. Ancak toplantının yeri uzun süren görüşmelere neden oldu. Düşünülen yerler Ankara, Bağdat ve Tahran idi. Stalin'in Rus işgali altında bulunmayan bir yere gitmek istemediğinden, ısrarı üzerine toplantının Tahran'da yapılması kararlaştırıldı. Churchill, Rooswelt ve Stalin'in bir araya gelmesiyle oluşturulan toplantıda savaş ve savaş sonrası düzen ele alındı. Türkiye'nin savaşa sokulması; ikinci cephenin açılması; savaştan sonra barışın korunması için uluslararası bir örgütün kurulması kararlaştırıldı. Ayrıca Türkiye'ye baskı yapmak amacıyla Boğazlar statüsünün değiştirilmesi konusu da ortaya atıldı. Fakat görüş birliğine varılamadı. Tahran Konferansı'nın önemli sonucu, zafere yaklaşıldıkça müttefikler arası görüş ayrılıklarının giderek belirginleşmeye başlamasıydı.

Dumbarton Oaks Konferansı (21 Ağustos-7 Ekim 1944)

14 Ağustos 1941'de *Atlantik Bildirisi*'nin yayınlanması ve arkasından Mihver Devletleri'ne karşı savaşan 26 devletin 1 Ocak 1942'de *Birleşmiş Milletler Bildirisi*'ni imzalaması üzerine Moskova Konferansı'nda daimi bir barış örgütünün kurulması üzerinde anlaşmaya varıldı. Bu gelişmeler üzerine silahlı anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak ve kalıcı barışı sağlamak amacıyla Washington'da Dumbarton Oaks Konferansı toplandı. Konferansın ilk aşaması ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği temsilcileriyle; ikinci aşaması Sovyetler Birliği yerine Çin temsilcisinin katılmasıyla, ABD, İngiltere ve Çin arasında yapıldı. Bu değişikliğin nedeni, Sovyetler Birliği'nin henüz savaş ilan etmediği Japonya'ya karşı savaşan Çin ile aynı konferansta bulunmak istemeyişi idi.

Görüşmelerde Milletler Cemiyeti'in barışı koruyamaması da göz önünde bulundurularak, kurulması tasarlanan yeni örgütün yapısı, görevleri, işleyişi hakkında uzun tartışmalar yapıldı. Sonuçta konferansa katılan ABD, İngiltere, Sovyetler Birliği ve Çin ortak bir metin üzerinde anlaştılar ve bunu *Dumbarton Oaks Konferansı Önerileri* olarak açıkladılar. Böylece Müttefik Devletler, uzun süre devam eden görüşmeler sonucunda, savaştan sonra barışı kuracak ve sürekli kılacak, kendi kontrollerinde bir uluslararası daimi barış örgütünün kurulmasında önemli bir aşamaya gelmiş oldu. Aralarında anlaşmaya varılmayan sorunlar da vardı, ancak bunlar daha sonra ki konferanslara bırakıldı.

Yalta Konferansı (4-11 Şubat 1945)

Üç büyüklerin (ABD, İngiltere, Rusya) bir araya geldiği bu toplantıda savaş sonrası dünyanın alacağı biçim üzerinde duruldu. Savaş sürecinde gözlerden saklanan gizli düşünceler barış düzeninin sürecinde yavaş yavaş açığa çıktı. Her üç devlet de kendi amaç ve tasarılarını gündeme getirmeye başladı. Bu nedenle Yalta Konferansı 1815 Viyana Konferansı'na benzetilebilir.

Konferansta Türkiye ile ilgili olarak *Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi*'nde yer alan boğazların statüsünün Rusya lehine değiştirilmesine ve durumun Türkiye'ye bildirilmesine de karar verildi.

Konferans, Büyük İttifak'ın sonunu getirdi ve bundan sonra ittifak devletleri arasında rekabet ve mücadele başladı.

Potsdam Konferansı (17 Temmuz-12 Ağustos 1945)

Savaşın sona ermesi birçok sorunu da beraberinde getirdi. Sorunların çözümü için üç büyük devlet temsilcisi Berlin yakınında Potsdam'da bir araya geldi. Birçok konunun (Polonya, Almanya, Avusturya, İtalya, İspanya, İran, Boğazlar vs.) görüşüldüğü toplantıda, Almanya dört bölgeye ayrıldı. Bu bölgeler ABD, İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından yönetilecekti. Doğu Prusya, Rusya ve Polonya arasında bölüşüldü. Almanya'nın sanayisinin azaltılmasına ve ordusunun lağvedilmesine karar verildi.

II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI GENEL DURUM

Avrupa

II. Dünya Savaşı sona erdiğinde dünyada artık barışın egemen olacağı sanılmıştı. Çünkü savaş sonunda Avrupa ülkeleri tam bir çöküntü içerisindeydi. Almanya ise, bir enkaz durumundaydı. Ekonomisi ve sanayisi çökmüş, halkı şaşkın bir durumdaydı. Savaştan sonra Avrupa'nın gücünü yitirmesiyle dünya politikasına iki yeni kuvvet, ABD ve Sovyet Rusya yön verir olmuştu. Sovyet Rusya'nın etkinliği ile yine dünya politikasında ideoloji ön plana çıkmış oldu. Sovyet Rusya'nın komünist düzen ve ideolojiyi yayma girişimlerine ABD de *Truman Doktrini* ve ardından *Marschall Planı* ile engel olmaya çalıştı. Bu da iki kutuplu dünyada soğuk savaşın başlangıcı oldu.

Bu dönemin en önemli gelişmelerinden biri sömürgeciliğin tasfiyesidir. 19. yy'da Japonya'nın gerçekleştirdiği kalkınmayı, 20.yy'ın ilk çeyreğinde Anadolu'da Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde Anadolu halkının da farklı bir açıdan (bağımsızlık savaşı ile) gerçekleştirmesi Asyalı ve Afrikalı uluslara örnek oldu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu uluslar bağımsızlık için ayaklanmaya başladı. En azından fiilî emperyalizmin sonu geldi.

II. Dünya Savaşı sonrası dönemin bir başka önemli gelişmesi ise ABD öncülüğünde NATO'nun kurulmasıdır (*Kuzey Atlantik Paktı, 1949*). Buna Sovyet Rusya'dan cevap gecikmedi; ekonomik işbirliği ve koordinasyonu sağlayacak COMEKON ve *Varşova Paktı* (1955) kuruldu.

Japonya ve Çin

II. Dünya Savaşı'nda atılan iki atom bombası ile maddi ve manevi bir çöküntü yaşayan Japonya bu travmayı hemen atlatarak, kısa sürede demokrasi ve sanayi hamlelerini gerçekleştirdi. Siyasi ve ekonomik alanda atılan doğru adımlarla mucizevi bir şekilde kalkınarak dünyanın en zengin ve güçlü devletleri arasına girdi. Çin'de ise II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında iç savaş başladı. 1950'lerden sonra Mao Tse Yung liderliğinde komünist bir rejim kuruldu.

Orta Doğu

Savaş sonrası dönemde Avrupa'da karşılıklı barış dönemi egemen olurken Orta Doğu, sonuçları sonraki yüzyıllarda da devam edecek trajedi dönemine sürükleniyordu.

I. Dünya Savaşı içinde İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour'un yayınladığı deklarasyonla Filistin'e Yahudi göçü hızlandı. Bu süreç Hitler'in iktidarıyla birlikte büyük rakamlara ulaştı. Birleşmiş Milletler'in 1947'de İngiltere'nin önerisiyle Filistin'i

iki devlete ayırma planı Orta Doğu'yu iyice gerdi. Sonunda 14 Mayıs 1948'de İsrail devleti kuruldu ve Orta Doğu'da artık sular hiç durulmadı. İlk Arap-İsrail savaşı 1948'de çıktı ve 1949'da İsrail'in zaferiyle sonuçlandı. Bu arada Sovyetler Birliği de Orta Doğu'da Mısır ile işbirliği içerisine girdi. Ancak, aklın galip gelmesiyle yeni bir savaş durumunun kıyısından dönüldü. Bununla birlikte ABD ve Rusya, Orta Doğu'da karşı karşıyaydı.

Sonuç olarak II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya yeni gelişmelerle birlikte (Küba Krizi, Orta Doğu vs.) üçüncü bir dünya savaşının eşiğine gelmiş, ancak sağduyunun galip gelmesiyle buna izin verilmemiştir. Dünya böylesi gergin bir şekilde 15 yıl geçirdi. Bu döneme *Soğuk Savaş Dönemi* (1945-1960) denildi. Soğuk Savaş Dönemi'nin uygarlık tarihi açısından en önemli özelliği ise bu dönemde Asya ve Afrika'daki sömürge ulusların bağımsızlaşma sürecine girmeleri oldu. Bu ülkelerin örnek alacakları diğer ülkeler de gelecek 15 yılda bağımsızlıklarına kavuşacaklardı. Nitekim Birleşmiş Milletler kurulduğunda 51 üyesi varken, bağımsızlık hareketleriyle birlikte bu sayı 131'e yükseldi. 80 yeni devletten 59'u yeni bağımsızlığını kazanan, Avrupalıların Afrika ve Asyalı sömürgelerinden oluşuyordu ve *Üçüncü Dünya Ülkeleri* olarak adlandırılmaktaydı. Tüm bunlara Avrupa ve Amerika'daki yoğun sanayileşme ve sermaye birikimini de ekleyince uluslararası kapitalin yeni yollar bulması da kaçınılmaz olmaktaydı.

Ortaya çıkan yoğun sermaye birikimine karşılık Üçüncü Dünya Ülkeleri'ndeki sermaye açığı, borçlanmayı beraberinde getirdi. Böylece uluslararası sermaye, bağımlılaştırma için yeni bir yol buldu. Bu süreçte gelişmiş ülkeler zenginliklerini artırırken, az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelerin önce *ekonomilerini* sonra *ticaretini* en sonunda da siyasetini Batılı merkezlere bağımlı hale getirdi.

II. Dünya Savaşı sonrasında ve yakın dönemde dünyayı etkileyen diğer gelişmeler ise ABD ve Rusya arasındaki uzay savaşları, ABD'nin Vietnam yenilgisi, Kore Savaşı, Rusya'nın Afganistan'ı işgali, Yugoslavya'nın parçalanması, İran- Irak savaşı ve ABD'nin Irak'ı işgali sayılabilir.

21. YÜZYIL VE KÜRESELLEŞME

Küreselleşme kavramı 1980'lere doğru Harward, Stanford, Columbia gibi prestijli Amerikan işletme okullarında kullanılmaya başlandı ve yine bu çevrelerden çıkmış bazı iktisatçılar tarafından popüler hâle getirildi. Yeni binyılın sihirli sözlerinden biri olan bu kavramın tanımı ve içeriği konusunda pek çok araştırma yapılmış olmasına rağmen bunlar, sosyolog Emre Kongar'a göre *körlerin fili tanımlaması* gibidir. Kimileri küreselleşme denince dünya ekonomilerinin birbiriyle entegrasyonunu anlıyor. Kimileri dünyanın küçülmesinden, global bir köy haline dönüşmesinden bahsediyor, kimileri kültür farklılıklarının ortadan kalkmasından. Bunların yanında ortaya atılan yeni tezlerle ulus devletin ortadan kalktığı, her etnik topluluğun devlet haline geleceği de ileri sürülmektedir. Oysaki küreselleşmenin içeriğinde hepsi birlikte olmakla beraber, tek başına hiçbiri bir anlam ifade etmemektedir.

Kongar'a göre, küreselleşme dünyanın yaşadığı tarım ve endüstri devrimlerinden sonra ortaya çıkan üçüncü büyük devrimin, *iletişim ve bilişim* (telefon ve bilgisayar) devriminin görüntülerinden biridir. Buna bir de Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle, 1945'ten bu yana devam eden Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve iki kutuplu dünyadan tek kutuplu/merkezli dünyaya geçilmesi eklenince süreç tamamlanmaktadır. Bu yaklaşımı şematik olarak Baskın Oran şöyle tanımlamaktadır: *Bugün yaşananların üçüncü küreselleşme olduğu söylenebilir.* Bunu bir tabloyla şematize edecek olursak şöyle bir sonuç ortaya çıkacaktır:

	Birinci Küreselleşme	İkinci Küreselleşme	Üçüncü Küreselleşme
İtici Güç	Denizcilikteki gelişmeler Merkantalizm	Sanayileşme ve doğurduğu gereksinimler	1.1970'lerde çok uluslu şirketler 2. 1980'lerde İletişimDevrimi 3. SSCB'nin yıkılması ile 1990'larda Batı'nın rakibinin kalmaması
Yöntem	Önce kâşifler sonra askerî işgal	Önce misyonerler, sonra kâşifler, sonra ticaret şirketleri en sonra işgal	Kültürel ideolojik etki Böylece ülkenin her yanı ekonomik, siyasal, sosyal olarak kendiliğinden etkileniyor.
Haklı Gösteriş	Putperestlere Tanrı'nın dinini götürme	"Beyaz Adamın Yükü""Uygarlaştırıcı görev", ırkçı teoriler	En yüksek uygarlık düzeyi, Uluslararası topluluğun iradesi, Piyasanın gizli eli. Küreselleşme herkesin ortak çıkarınadır.
Sonuç	SÖMÜRGECİLİK	EMPERYALİZM	GLOBALLEŞME

Siyaset Bilimi, İşletme, Finans, Sosyoloji gibi birçok farklı disiplinin küreselleşme kavramını kendi perspektifleri açısından ele almaları sonucunda, küreselleşmenin birbirinden bağımsız 8 farklı boyutu ortaya konmuştur:

1. **Ekonomik Küreselleşme:** Çok uluslu firmaların dünyanın her yerinden sermaye ve emek kullanan yeni küresel üretim sistemlerine geçmesi.
2. **Siyasal Küreselleşme:** Serbest pazar ekonomisi, kamu harcamalarının kısılması, özelleştirilme vs. yi öngören neo-liberal politikaların tüm dünyaya yayılması.
3. **Sosyal Küreselleşme:** *Dünya toplumu* fikirlerinin yaygınlaşması, uluslararası sivil toplum hareketlerinin yaygınlaştığının düşünülmesi.
4. **Teknolojik Küreselleşme:** Başta internet olmak üzere bilişim teknolojilerinin yaygınlaşması.
5. **Finansal Küreselleşme:** Dünya sermaye piyasalarının artan karşılıklı bağımlılıkları ve ortaklıklar kurmaları.
6. **Coğrafi Küreselleşme:** Artan iletişim ve ulaşım fikriyle sınırsız dünya fikri.
7. **Kültürel Küreselleşme:** Başta Amerikan olmak üzere Batılı kültürel değerlerin egemenliğinde tek boyutlu bir dünya kültürünün oluşması ve küresel ürünlerin tüketilmesi.
8. **Ekolojik Küreselleşme:** Sınır tanımayan *küresel ekolojik sorunların* ortaya çıkışı ve ortak eylem planı gerektirmeleri.

Özetlenecek olursa, E. Kongar'ın belirttiği gibi küreselleşme, siyasal, *ekonomik* ve *kültürel* ölçülerde oluşmaktadır. Küreselleşmenin siyasal ayağı çok kısaca ABD'nin siyasal liderliği ve dünya jandarmalığıdır. Ekonomik ayak, küreselleşmede uluslararası sermayenin egemenliği anlamına gelmektedir. Yani uluslararasında dolaşan, Türkiye'nin gelirlerinin on katı bir para var. Dünyaya egemen olan bu para her şeyi belirliyor. Kültürel ayak ise iki boyutludur: Birinci boyut, tüketim kültürünün dünyadaki egemenliğidir. Aynı tarz beslenme, aynı markaları giyinme, aynı

kanallardan benzer şeyleri izleme. Kültürel ayağın diğer boyutu ise mikro milliyetçilik ve mikro dincilik olarak özetlenebilir. Bu her bir alt kültür grubunun siyasal birlikten koparılarak bağımsızlığa kavuşturulması eğilimidir. Yani insanlığın tekdüze bir tüketim kültüründe marka ve firma imajlarıyla birleştirilmesi, bütünleştirilmesi sağlanırken, siyasal bazda kültür temeline dayalı olarak mikro parçalara bölünerek siyasetten iyice uzaklaşması hedeflenmektedir.

Yukarıda söylediklerimizden de anlaşılacağı üzere küreselleşmenin temel hedefi *ulus-devlet*lerdir. Bunlara göre, ulusal bağımsızlık diye bir kavrama da gerek yoktur. Çünkü bağımsızlık bir ulusa, çıkarlarını savunmak için gereklidir. Oysa küreselleşme ülke (ulus) sınırlarını ve gümrüklerini kaldırdığına göre artık ortada ne diğerlerininkinden farklı bir ulusal ülke çıkarları ne de çıkarları savunulacak bir ülke kalacaktır. Bu ve benzeri dayatmalarla dünyada değişim o kadar baş döndürücü bir şekilde yaşanmaktadır ki, yerel hükümet yetkilileri, bürokratlar, siyasetçiler ulusal kimliklerini yitirirken şirket yöneticileri, gazete patronları öne çıkmaktadır. Küresel kültür piyasalarının yarattığı yeni insan tipi, kendi ülkesine yabancılaşırken, özendiği ülkelerce de kabul edilmemektedir. Bu kişiler yerel ülke sorunlarını, uluslararası finans örgütlerinin küresel reçeteleriyle çözeceklerine inanmaktadırlar. Buna karşı, büyüyen yeni sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Eskiden dünya savaşlarıyla değiştirilen ülke sınırları artık barış içinde güle oynaya yenileniyor ya da ilgili ülkelerin başkan, dışişleri bakanı ya da başbakanlarınca açıklanıyor. Dünya ticaret hacminin büyümesine karşın yoksul ülkeler daha çok yoksullaşıyor. Yoksulluk yalnızca az gelişmiş ülkelerde değil, gelişmiş ülkelerde de yayılıyor. Sermaye ihracı üretimsizliğe, üretimsizlik yeni toplumsal sorunlara yol açıyor: *Terörizm*. Ne yazık ki küreselleştirilmeye çalışılan dünyada terörizm de küreselleşmektedir.

Sonuç olarak *küreselleşme* olgusu yadsınamaz bir gerçektir. Onaylayıp onaylamamak bireylere kalmış bir konudur. Ancak, bunu tamamlanmış bir süreç saymak doğru olmayacaktır. Çünkü küreselleşmenin en ileri aşamalarında bile bağımsızlık bir gereksinim olarak varlığını devam ettirecektir. Belki de bu düzenin doğal sonucu olarak, dünya şimdiden yeni bir bloklaşmaya başlamış durumdadır. Üç büyükler arka bahçelerinde kendi imparatorluklarını kuruyorlar. Genişletilmiş ortak pazarlarla 21. yüzyılın süper blokları oluşturuluyor. Sanki zaman içinde geçmişe gidiliyor. 20. yy. başında İngiltere'nin Devletler Topluluğu; Fransa'nın Kuzey Afrika'sı, ABD'nin Güney Amerika'sı varken, şimdi, Almanya'nın AB'si, ABD'nin NAFTA'sı, Japonya'nın APEC'i var. Ancak bloklar, global düzeydeki etkinliklerin yarısını ortadan kaldırıyor. Ekonomik alanda yakalanan, hatta geçilen ABD, askerî üstünlüğünü sürdürmekte kararlı görünüyor. Bunun için bütün dünyada ve Avrupa'da özellikle güvenlik konularının uluslaşmasını istemiyor. Tarih sanki yeniden yaşanıyor ve dünya 21. yüzyıla, yüz yıl öncesine benzer koşullarda giriyor.

Özet

AMAÇ 1 *I. Dünya Savaşı'nın tarihsel kökenlerini açıklamak.*
I. Dünya Savaşı'nın tarihsel kökenleri 1815-1914 arasının siyasal ve diplomatik gelişmelerinde yatmaktadır. Özellikle Fransız Devrimi ile milliyetçiliğin ortaya çıkması, İtalya ve Almanya'nın birliklerini tamamlamaları Avrupa güç dengesini ve uluslararası ilişkileri derinden etkilemiştir.

AMAÇ 2 *I. Dünya Savaşı sonunda galip devletlerin paylaşım hırslarının, yeni bir savaşın tohumlarını nasıl attığını tartışmak.*
Özellikle Almanya'da Hitler'i iktidara dünya savaşının galiplerinin ezici politikaları taşıdı. 1 Eylül 1939'da Almanların Polonya'yı işgaliyle II. Dünya Savaşı başladı. Avrupa haritasını tamamen değiştiren Alman işgalleri (Polonya, Fransa, Danimarka, Norveç vs.) ile devam eden savaş ABD'nin Japonya'ya attığı iki atom bombası ile sona erdi.

AMAÇ 3 *I. Dünya Savaşı'ndaki benzer hatalardan ders alınmamasının dünyayı II. Dünya Savaşı sonrasında da nasıl kutuplaşmaya götürdüğünü kavramak.*
I. Dünya Savaşı sonunda yapılan barış antlaşmalarındaki benzer hatalar II. Dünya Savaşı sonrasında da tekrarlandı. Artık dünyada iki süper güç vardı: ABD ve Sovyet Rusya. Bu nedenle II. Dünya Savaşı sonrası dönemin ilk 15 yılı (1945-1960) Soğuk Savaş Dönemi diye adlandırıldı (Varşova Paktı-Kuzey Atlantik Paktı). Ancak daha sonra bu bloklar içerisinde de kısmi yapı değişiklikleri oldu. Hatta iki güç Orta Doğu'da yeni bir savaşın eşiğinden döndü. Sonraki süreç ise silahsızlanma antlaşmalarının yoğunlaştığı bir dönem oldu ki bu dönem de Yumuşama (Detant) olarak adlandırıldı.

AMAÇ 4 *II. Dünya Savaşı sonrasında artan bağımsızlık savaşlarını ve sömürge imparatorluklarını kavramak.*
Süreç içerisinde dünyadaki diğer coğrafyalarda bağımsızlık hareketlerinin arttığı ve yeni devletlerin kuruluşu gözleniyordu. Bu hareketler sömürge imparatorluklarının (İngiltere, Fransa, İspanya, Portekiz, Belçika, Hollanda vs.) sonunu getirdi ve bu devletler sömürgeleri birer birer terk etmek zorunda kaldı.

AMAÇ 5 *Küreselleşmenin nasıl ve ne şekilde ortaya çıktığını, dünyayı nereye yönelttiğini tartışmak.*
1985 yılına gelindiğinde dünyayı ilgilendiren önemli bir gelişme Sovyet Rusya'da Mihail Gorbaçov'un iktidara gelişiydi. Glasnost (Ekonomide Açıklık) ve Perestroika (Yeniden Yapılanma) olarak adlandırılan reformlara ivme kazandırılması Rusya'da bağımsızlık eğilimlerini artırdı ve SSCB dağıldı. Artık dünya tek kutuplu ve tek merkezliydi. ABD bu yapıyı güçlendirmek ve hatta daha da sağlamlaştırmak için ideolojik temeller oluşturmaya başladı. Yeni dünya düzeni veya küreselleşme (globalleşme) Amerikan çevrelerinde işlenmeye ve dünyaya dayatılmaya çalışıldı. Uluslararası sermaye ve onun güdümündeki resmî kuruluşlar (Dünya Bankası, İMF) aracılığı ile de tüm dünyada yaşanan bir süreç haline getirildi.

Kendimizi Sınayalım

1. Türk Kurtuluş Savaşı'nın askerî yönü hangi antlaşmayla sona ermiştir?
a. Lozan Antlaşması (1923)
b. Ankara Antlaşması (1921)
c. Mondros Ateşkesi (1918)
d. Londra Antlaşması (1915)
e. Mudanya Ateşkes Antlaşması (1922)

2. Aşağıdakilerden hangisi I. Dünya Savaşının genel nedenlerinden biri **değildir?**
a. Bloklaşma
b. Silahlanma yarışı
c. Milliyetçilik
d. Sömürge arayışı
e. İtalya'nın emperyalist amaçları

3. Aşağıdakilerden hangisi, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin savaştığı ana cephelerden biri **değildir?**
a. Kafkas
b. Galiçya
c. Çanakkale
d. Kanal
e. Irak

4. Aşağıdaki, I. Dünya Savaşı'na son veren devlet ve barış anlaşmaları eşlemelerinden hangisi **yanlıştır?**
a. Osmanlı-Mondros
b. Bulgaristan -Nöyyi
c. Macaristan-Trianon
d. Almanya-Versay
e. Avusturya-Sen Jermen

5. Ulusal Kurtuluş Savaşı'mızın "kongreler yoluyla örgütlenme" sürecinde, Mustafa Kemal hangi kongrede tüm ulusal örgütleri tek çatı altında birleştirmiştir?
a. Erzurum Kongresi
b. Sivas Kongresi
c. Balıkesir Kongresi
d. Alaşehir Kongresi
e. Afyonkarahisar Kongresi

6. Aşağıdakilerden hangisi I. ve II. Dünya Savaşı arasındaki dönemde de gerçekleşen olaylardan biri **değildir?**
a. İtalya'da Faşizm
b. Almanya'da Nasyonal Sosyalizm
c. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı
d. Japonya'nın Uzak Doğu'ya Yayılımı
e. Yalta Konferansı

7. II. Dünya Savaşı içerisinde (28 Kasım - 1 Aralık 1943) toplanan ve ABD (Rooswelt), İngiltere (Churchill) ve Sovyet Rusya (Stalin)'nın bir araya gelmesiyle oluşan, savaşın ve savaştan sonraki düzenin ele alındığı toplantı aşağıdakilerden hangisidir?
a. Tahran Konferansı
b. Quebec Konferansı
c. Yalta Konferansı
d. Moskova Konferansı
e. Potsdam Konferansı

8. I. Toprak (sınır) değişikliği arzu edilmemektedir.
II. Her ulus kendi istediği hükümet biçimini seçebilecektir.
III. Deniz ve okyanuslarda serbest dolaşım (ticaret) sağlanacaktır.
IV. Uluslararası alanda ekonomik anlamda tam bir iş birliği istenmektedir.
Yukarıdaki maddeler, aşağıdakilerden hangisinin içeriğinde yer almaktadır?
a. Atlantik Demeci
b. Milletler Cemiyeti Tüzüğü
c. Kazablanka (Casablanka) Konferansı
d. Washington Konferansı
e. Tahran Konferansı

9. Üç büyüklerin (ABD, İngiltere, Rusya) bir araya gelerek, II. Dünya Savaşı sonrası dünyanın alacağı biçim üzerinde durdukları; hatta Montreux (Montrö) Boğazlar sözleşmesinin Rusya lehine değiştirilmesine karar verdikleri toplantı aşağıdakilerden hangisidir?
a. Qubec Konferansı
b. Postdam Konferansı
c. Yalta Konferansı
d. Tahran Konferansı
e. Adana Konferansı

10. Aşağıdakilerden hangisi, küreselleşmenin boyutlarından biri **değildir?**
a. Ekonomik
b. Siyasal
c. Kültürel
d. Ekolojik
e. İklimsel

Okuma Parçası

HİTLER'DEN ÖĞRENDİĞİMİZ ACI DERS

... İnsanoğlu tüm cinayetlerini, ne yazık ki, yine "İnsanlık" ya da bir grup insan adına işler. Barbarlığa, vahşete giden yol, "din", "ahlak", "milliyetçilik", "insanlık", "hürriyet" gibi soyut ve süslü terimlerle bezenmiş bir yoldur. Cinayetler bu üstün idealler uğruna işlenir ve işletilir.

Böyle soyut ideallerin ardına çoğu zaman bilinçsiz kitleler de alınır. İşte katiller bir de çoğunluğun desteğini aldılar mı arkalarına, o zaman insanlığın yüzü kızarır gerçekten. Hıristiyanları arenalarda aslanlara kurban eden Romalılar da, Protestanları Sen Bartelemi gecesi kesen Katolikler de, altı milyon Yahudi' yi yok eden Hitler de arkalarında "çoğunluğun desteğini" duydukları için barbarca cinayetlerini işleyebilmişlerdir. Unutmamalı ki, baskıların en korkuncu çoğunluğun baskısıdır. Çünkü ona karşı sığınılacak yer yoktur. Hele bir de devlet gücünü şu yada bu şekilde ele geçirenler, bu gücü, "çoğunluk adına" kullandıklarını iddiası ile eyleme geçerlerse, sonuç tam bir "soykırıma" dönüşebilir.

Çağdaş demokrasi anlayışı bu yüz kızartıcı eylemlerden sonra, "çoğunluğun yönetimi" kavramına, "bireyin hak ve özgürlükleri" kavramını da ekleyerek insanlık birikimini günümüze aktaran siyasal bir rejim haline dönüşmüştür.

Nitekim Hitler'e mâledilen kıyıcılığın, acımasızlığın ardında, yine "çoğunluk" kılığına bürünmüş kitlelerin desteğini görmemek olanaksızdır.

Hitler'den ilk öğrendiğimiz acı ders, yirminci yüzyılda hala cinayetlerin çoğunluk adına hatta ondan destek alınarak işlenebildiğidir.

Hitler ve Edebiyat

Edebiyat diktatörlerin kâbusudur. Çünkü edebiyat, tüm insanlığın birikimini, tüm güzellikleri ve çeşitlilikleriyle yansıtır. Truffat'ın ünlü filmi "Fahreneit 451" deki gibi, kitap yakmak için itfaiye örgütü de kursanız, yine o film de gösterildiği gibi, onları yok edemezsiniz. Çünkü edebiyat, hiçbir diktatörün gücünün yetmeyeceği bir varlığın, insanlığın malıdır.

Hitler 30 Ocak 1933'de iktidara geldi. 10 Mayıs 1933'de, iktidara gelişinden henüz üç ay geçer geçmez, kitapları yakmaya başladı. Hem de törenlerle. Hem de kitap yakma olayını "ideolojik bir ayin"e dönüştürerek. 10 Mayıs'da Yahudi yazarlar tarafından yazılmış yirmibeşbin kitap bir araya toplandı. Berlin Üniversitesi'nin önündeki alanda kırkbin kişinin gözü önünde törenle yakıldı.

Diktatöre karşı çıkan herkes "haindir". Yahudi değilse Marxisttir. Komünisttir. Nitekim Yahudi yazarlardan sonra sıra "Marxist" yazarlara geldi. Marxist olduğu için yakılan kitaplar, gençler tarafından "resmi törenler" le izlendi. Bu sırada gençlere şu öğüt veriliyordu: "Alman düşmanı kitapları yakan bu ateş, kalplerimizde vatan sevgisini tutuştursun!"

Diktatörlerin ortak stratejisidir: Mutlaka ortak bir düşman yaratılır. Yaratılır ki, kendilerini desteklemesi istenen o "çoğunluk" böyle bir düşmana karşı birleşsin. Çünkü diktatörler insanları, sevgi, mutluluk gibi kavramlar yerine, nefret, düşmanlık gibi kavramların etrafında bütünleştirmek isterler. Çünkü diktatörler ancak o zaman kitleleri cinayete sürükleyebilirler.

Şimdi dikkatle kitapları yakılan yazarlar listesine bir göz atalım. Bakalım hangileri "Yahudi", hangileri "Marxist"?

Ünlü kör kadın yazar Helen Keller, Sigmund Freud, Ernest Hemingway, Alfred Adler, Thomas Mann, Heinrich Mann, Erich Maria Remarque, Albert Einstein, Heinrich Hein, Jack Landon.

Peki Sonuç ne oldu? Kitap dünyası çiçeklendi. Ama Alman milliyetçi -toplumculuğunun mucizesine inanan yazarlar tarafından değil. Yakılan kitaplar aracılığı ile.

Hemen hemen iki yıl sonra, 1935 yılı Şubat'ında, Hitler'in yaktığı kitaplardan oluşturulan bir kütüphane Birleşik Amerika'da Einstein tarafından açıldı.

Bu konuda Hitler'in bize öğrettikleri şu satırlarda çok güzel açıklanır: "Yasaklanan, lanetlenen kitaplar diktatörler gelip geçtikten sonra, birden ortaya çıkmışlar, çok sayıda basılarak en çok okunan kitaplar olmuşlardır." (Orhan Öcal, Kitabın Evrimi, Ankara 1971, s.199)

Sonuç

Hitler'in bize verdiği dersler, ne yazık ki, sanat, edebiyat ve kültür alanıyla sınırlı değil. Ne yazık ki insanlık Hitler'in yönetiminde çok daha acı dersler aldı. Ve yine ne yazık ki bu dersleri henüz gereğince özümleyememiş durumda.

Hitler'in bize öğrettiği önemli gerçek, "İnsanları öldürerek toplumun kurtarılamayacağı". Osmanlı-Türk tarihinde nasıl Kuyucu Murat Paşa, Osmanlı İmparatorluğunu kurtarmak için ikiyüzbin kelleyi kesip kuyulara doldurmuşsa, Hitler'de altı milyon Yahudi'yi "bilimsel!" usullerle yok etmiştir. Aslında "Kuyucu Murat"ı "muhallebi çocuğu derecesine indiren bir cinayettir Hitler'in yaptığı.

Sonuçta her iki çaba da boşuna çıkmıştır. Ne ikiyüzbin kelle Osmanlı İmparatorluğunu kurtarabilmiştir. Ne de altı milyon Yahudi üçüncü Reich'ı.

Bu satırları yakın geçmişinde "ülkeyi kurtarmak" için günde otuz kişinin öldürüldüğü bir aşamaya gelmiş bir toplumun üyesi olarak yazmak ne acı. Acıma acı katan bir başka gerçek, ülke halkımdan bazılarının "sallandırırsın üç kişiyi, düzeltirsin durumu" anlayışına iltifat etmesi.

Hitler bize, insanlığa hiçbir şey öğretmedi ise bile, böyle "kelle alma yöntemleri" ile ülkelerin kurtuluşa değil, batışa gittiğini öğretmiş olmalıydı.

(Makalenin orijinal adı, "Hitler'in Kültür ve Sanat Alanında Öğrettikleri"dir.

Kaynak: Kongar E.(1983). **Demokrasi ve Kültür**, Hil Yayınları, İstanbul.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. e	Yanıtınız yanlış ise "Türk Kurtuluş Savaşı İşgallere Karşı Tepkiler ve Mustafa Kemal (Atatürk) Faktörü" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. e	Yanıtınız yanlış ise "I. Dünya Savaşı ve Sonuçları (1914-1918)" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. b	Yanıtınız yanlış ise "Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girişi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. a	Yanıtınız yanlış ise "Savaş Sonunda İmzalanan Ateşkes ve Barış Antlaşmaları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b	Yanıtınız yanlış ise "Yerel Kongre İktidarları Döneminden Ulusal Meclis'e" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. e	Yanıtınız yanlış ise "İki Savaş Arası Dönem" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. a	Yanıtınız yanlış ise "Tahran Konferansı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. a	Yanıtınız yanlış ise "Atlantik Demeci/Bildirisi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. c	Yanıtınız yanlış ise "İkinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Yapılan Toplantılar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. e	Yanıtınız yanlış ise "21. yy. ve Küreselleşme" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Her iki ülkenin de Osmanlı Devleti'nin Balkan toprakları üzerinde genişlemek istemesi.

Sıra Sizde 2

Taaruz Cepheleri: Kafkas (Doğu), Kanal (Süveyş); Savunma Cepheleri: Çanakkale ve Irak

Sıra Sizde 3

I. Dünya Savaşı içerisinde yapılan ve Anadolu'yu paylaşma planlarını içeren gizli anlaşmaların uygulamaya konulmasıdır.

Sıra Sizde 4

Paris Barış Konferansı ile başlayan süreç, asıl şeklini Londra, San Remo, Spa Konferanslarında almıştır.

Sıra Sizde 5

Türk ulusu Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde başlattığı ulusal kurtuluş mücadelesini kazanarak kendisine dayatılan antlaşmayı geçersiz kılmıştır. Ayrıca bu yönüyle de tüm dünyaya emperyalizme karşı mücadele edilebileceği mesajını vererek bağımlı uluslara da örnek olmuştur.

Sıra Sizde 6

Ekonomik bunalımın bazı unsurları başta Avrupa olmak üzere birçok ülkede var olmasına rağmen krizin başlangıcında, dünyanın birkaç önemli ekonomi ve ticaret merkezlerinden birisi olan New York Wall Street Borsası'nın çöküşü önemli bir rol oynadı. Kriz ABD'den bütün dünyaya yayıldı.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Açа, M. ve H. Durgut (2004). **Küreselleşen Dünya ve Türk Kimliği**, İstanbul.

Aren, S. (1994). "Uluslararası Bütünleşme-Küreselleşme Üzerine", **Yeni Marksizm ve Gelecek**, sayı:2, s.5-10.

Armaoğlu, F. (1986). **20. yüzyılın Siyasi Tarihi 1914-1980,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

Aydoğan, M. (2005). **Yeni Dünya Düzeni, Kemalizm ve Türkiye**, c. I-II, İzmir.

Çimen, A. ve G. Göğebakan (2006). **Tarihi Değiştiren Savaşlar,** İstanbul.

Davies, N. (2006). **Avrupa Tarihi,** (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara.

Gombrich, E. H. (1997). **Dünya Tarihi,** (çev. Ahmet Mumcu), İstanbul.

Gürsan, T. (2005). **20. Yüzyılın Dünya Tarihinin Perde Arkası,** İstanbul.

Holmes, R. (2000). **World War II in Photographs,** London.

Kennedy, P. (1996). **Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri,** (çev. Birtane Karanakçı), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.

Kışlalı, A. T. (2003). **Siyaset Bilimi,** Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Kongar, E. (2005). **Küresel Terör ve Türkiye,** İstanbul.

Kongar, E. (1983). **Demokrasi ve Kültür,** İstanbul.

Kurat, Y.T. (1986). **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması,** Ankara.

Langlois, Boismenu, J. G., Lefebure L., Reginbald P. (2000). **20. Yüzyıl Tarihi,** İstanbul.

Oran, B. "Hangi Küreselleşme", **http://www. stratejik. yildiz.edu.tr/giriş1.htm**

Özkan, İ. R. (2001). **Yeni Mandacılık,** Ankara.

Ribard, A. (1983). **İnsanlığın Tarihi,** (çev. Erdoğan B. Berktay, Şiar Yalçın, Halil Berktay), İstanbul.

Roberts, J. M. (2003). **Yirminci Yüzyıl Tarihi,** (çev. Sinem Gül), Ankara.

Sabine, G. (1969). **Siyasal Düşünceler Tarihi III-Yakınçağ,** (çev. Özer Ozankaya), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını, Ankara.

Sander, O. (1989). **Siyasi Tarih,** c. I-II, Ankara.

Seignobos, C. (2006). **Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi,** (çev. Samih Tiryakioğlu), İstanbul.

Turan, Ş. (1991). **Türk Devrimi Tarihi,** 1.Kitap, İstanbul.

Uçarol, R. (1985). **Siyasal Tarih,** İstanbul.

Üçok, C. (1975). **Siyasal Tarih 1789-1960,** Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara.

Ülman, B. "Uzun Süreçte Küreselleşme: Bir Sihirli Kavramı Tarihteki Yerine Koyma Denemesi", **http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/giriş1.htm**